

INTERNATIONAL
UNIVERSITY OF STRUGA

UNIVERSITETI NDËRKOMBËTAR I STRUGËS

Scientific Challenges for Sustainable Development 2017

Book of Proceedings

International University of Struga

ISBN 978-608-4573-27-2

DOI 10.21520/C.4-2017

Nr.4 / Qershor, 2017

ORGANIZING COMMITTEE:

Mustafa Aydin – President of EURAS

Bashkim Rama- Rector of International University of Struga

Anastas Angjeli - Rector of Mediterranean University of Albania

Mevlud Dudić- Rector of International University of Novi Pazar

Hilmi Ibar - Trakya University

Ilda Jeha - Executive Director of the Institute For Strategic Studies and Training- ISSAT

Sabahudin Komoni- University of Pristina

Shyqeri Kabashi- Business University College

Ligor Nikolla- University of Tirana

Vehbi Ramaj- International University of Struga

COORDINATORS:

Armen Kadriu- International University of Struga

Florida Veljanovska- International University of Struga

Guximtar Rushani- International University of Struga

Biljana Ciglovka – International University of Struga

Senada Laçka– International University of Struga

Jeton Shaqiri – International University of Struga

Lirinda Vako – International University of Struga

Abidin Trena – International University of Struga

Nazmije Merko – International University of Struga

Edi Kela- International University of Struga

Dashmir Nasufi- International University of Struga

CONFERENCE SECRETARIAT

Marinela Shkurta- International University of Struga

Rezarta Zhaku – Hani- International University of Struga

Nurten Kala-Dauti- International University of Struga

Contents

ECONOMY	7
APLIKIMI I TREGUESVE FINANCIAR PËR ANALIZËN E VEPRIMTARISË SË KOMPANIVEME REFERENCË TË VEÇANTË NË KOMPANINË MAKPETROL SH.A.....	8
INVESTIGATION OF RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATE AND INFLATION IN ALBANIA.....	21
MBLEDHJA E DETYRIMEVE TATIMORE TE TATIMPADUESVE DELIKUENT (JODEKLARUESVE/NDALIM DEKLARUESIT).....	32
MENAXHIMI DHE PERFORMANCA E BURIMEVE NJERZORE NE NIVEL LOKAL.....	44
ORGANIZIMI DHE INOVACIONI I BIZNESIT	55
ROLI I KAPITALIT RISK DHE FONDIT TË KAPITALIT RISK NE PËRKRAHJEN E ZHVILLIMIT TË NDËRMARRJEVE TË VOGLA DHE TË MESME.....	61
LEGJISLACIONI TATIMOR NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË DHE KONTROLLI I GRUMBULLIMIT TË TATIMEVE	71
SERVICE QUALITY AND CUSTOMER SATISFACTION.....	87
PERFORMANCE OF THE SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN KOSOVO (FOCUS IN THE TOWN OF THERANDA/SUHAREKA).....	100
LOCAL PEOPLE: THE MISSING ELEMENT IN SUSTAINABLE MARKETING OF CULTURAL HERITAGE IN ALBANIA	114
ROLI I ADMINISTRATËS TATIMORE TË KOSOVËS NË SHËRBIM TË TATIMPAGUESVE.	137
E-BANKING DHE SHËRBIMET BANKARE ONLINE NË SHPARKASE BANK MAQEDONI AD SHKUP (EKSPozITURA – GOSTIVAR)	148
THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SAVING AND ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA	174
EDUCATION FOR BUSINESS OR THE BUSINESS OF EDUCATION?: THE CASE OF HIGHER EDUCATION IN KOSOVO	188
ROLI I STRUKTURËS ORGANIZATIVE NË FUNKSION TË PËRMIRËSIMIT TË PERFORMANCËS NË KOMUNËN E PEJËS.....	201
THE BALKANS – CHESSBOARD NO FIGURES	212
INFORMATION TECHNOLOGY	227
EVALUATION OF SQL PERFORMANCE IN ORACLE DATABASE	228
CORPORATE PERFORMANCE ON SOCIAL NETWORKS	238
DINAMIKA E ZHVILLIMIT TE SHITJEVE ONLINE DHE PROBLEMATIKA AKTUALE E KËTIJ BIZNESI NË SHQIPËRI	248

IMPROVING EFFICIENCY OF E-LEARNING COURSES USING INTELLIGENT ALGORITHMS	259
ELECTRICITY DEMAND FORECAST WITH STOCHASTIC TIME SERIES TECHNIQUE	272
SMALL WORLD PHENOMENON IN A LANDLINE PHONE CALL NETWORK GRAPH	283
RRJETAT HIBRIDE CELLULAR AD-HOC PËR NJË SISTEM MOBIL TË PUNËSIMIT	298
POLITICS	311
ВАЖНОСТА НА ФЕДЕРАЛИЗМОТ И ЕТНИЧКАТА АВТОНОМИЈА ВО ТЕОРИЈАТА ЗА КОНСОЦИЈАТИВНИТЕ ДРЖАВИ	312
MAQEDONIA PARA DHE PAS SAMITIT TË BUKURESHTIT 2008-ASPIRATAT PËR ANTARËSIM NË NATO	326
MISIONI I EULEX-IT DHE IMAZHI I TIJ NË KOSOVË	340
“ROLI I POLITIKËS SË JASHTME TË REPUBLIKËES SË MAQEDONISË ME SHTETET FQINJE”	351
PROCESI I INTEGRIMIT EURO-ATLLANTIK TE BALLKANIT PERENDIMOR (Sammiti i NATO-s, Stamboll, 2004)	361
LAW	372
KULTIVIMI DHE TRAFIKIMI I BIMËVE NARKOTIKE - EFEKTET NEGATIVE DHE MASAT LIGJORE QË DUHEN MARRË PËR PARANDALIMIN DHE LUFTËN NDAJ KËTIJ FENOMENI	373
MARKET MANIPULATION IN ALBANIA	394
DEMOCRATISATION AND OPTIMISATION OF MANAGEMENT OF PUBLIC INSTITUTIONS	415
KRIMI I KORPORATAVE SI PJESË E KRIMIT TË JAKAVE TË BARDHA	427
MAQEDONIA DHE UNIONI EVROPIAN	442
KONTRATA E SIGURIMIT NË SISTEMIN E TË DREJTËS SHQIPTARE	454
NDARJA E PUSHTETIT SHTETËROR - ME THEKS TË VEÇANTË QEVERISJA DHE SISTEMI I NDARJES SË PUSHTETIT NË SHBA	468
E DREJTA E SERVITUTEVE REALE DHE PERSONALE	482
ORGANIZIMI I NOTERIT NË PROCEDURË TRASHËGIMORE NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË	494
MARRËVESHJE JASHTËGJYQËSORE- PROCEDURA DHE PASOJAT JURIDIKE	505
NJË HISTORI E SHKURTËR E REPUBLIKËS SË MAQEDONISË PAS VITEVE 90	519
NDIKIMI I SHËRBIMIT TË PROVËS NË ZBATIMIN E MASAVE ALTERNATIVE	531

EDUCATION	541
THE CHALLENGE OF ADAPTING TEACHING TO NEW GENERATIONS IN MACEDONIA	542
TEACHING ENGLISH THOROUGH AUTHENTIC MATERIALS	550
PROFESSIONAL DEVELOPMENT THREW CONTRASTIVE ANALYSIS OF GREAT GATSBY AND THE BROKEN APRIL 'PLILLI I THYER' IN LITERATURE	565
EDUKIMI PARAFILLOR I OBLIGUAR, PRIORITET DHE SFIDË NË KOSOVË.....	576
EDUKIMI ESTETIK DHE LETËRSIA PËR FËMIJË	587
ЛИНГВИСТИЧКА ЕМАНЦИПАЦИЈА ВО Р.МАКЕДОНИЈА.....	598
THE INTEGRATION OF TECHNOLOGY BASED MATERIALS INTO THE ENGLISH LEARNING CLASSROOM.....	611
LOGISTIC REGRESSION APPLICATIONS STUDYING THE RATING OF THE PERFORMANCE OF STUDENTS	619
NXËNËSIT ME NEVOJA TË VEÇANTA, SFIDAT E TYRE NË PROCESIN E GJITHËPËRFSHIRJES	632
WOMEN WRITERS OF THE HARLEM RENAISSANCE	648
TOURSIM & ECOLOGY	656
CHILDREN OF THE SNOWY PEAKS – THE LANDSCAPE AND AFFECT IN NON- REPRESENTATIONAL RESEARCH.....	657

ECONOMY

**APLIKIMI I TREGUESVE FINANCIAR PËR ANALIZËN E VEPRIMTARISË SË
KOMPANIVE- ME REFERENCË TË VEÇANTË NË KOMPANINË MAKPETROL
S.H.A.**

Besarta XHONI¹, Valbona AJDARI², Ismail SALIU³

¹Universiteti Europës Juglindore, Fakulteti Ekonomik, Tetovë

besarta_xh@hotmail.com

²Universiteti "Shën Kirili dhe Metodij", Instituti Ekonomik, Shkup

valbona.ajdari@outlook.com

³Universiteti Shtetërorë i Tetovës, Fakulteti Ekonomik, Tetovë

mili.saliu@outlook.com

Abstrakt

Analiza financiare paraqet selektimin, evaulimin dhe interpretimin e të dhënave financiare dhe informacioneve të tjera relevante duke bërë të mundur një vlerësim të performancës operative dhe gjendjes financiare të kompanisë. Performanca operative paraqet punën operative të kompanisë, domethënë sa mirë kompania ka përdorur burimet e saj, si materiale dhe jomateriale, për të krijuar kthim në investime kapitale. Gjendja financiare e kompanisë pasqyron aftësinë e saj për të shlyer detyrimet dhe për të paguar interesat në limitet kohore të përcaktuara.

Ky studim synon në radhë të parë të masë performancën financiare të Makpetrol AD dhe përmban analizën e treguesve financiarë, paraqitur në pasqyrat financiare publike të shoqërisë, përgatitur në përputhje me Standardet Ndërkombëtare të Raportimit Financiar (SNRF) dhe të Standardeve Ndërkombëtare të Kontabilitetit (SNK), dhe jep vlerësim për

subjektin afarist bazuar në treguesit financiarë si: raporti korrent, raporti i aftësisë pague, ROA, ROE, TSR, raporti likuiditetit, analiza vertikale dhe horizontale, altman z score etj.

Projekti kërkon analizë të trendit në performancën e korporatës, për të vlerësuar vendimet financiare të subjektit, për të diskutuar çështjet e pasqyrave financiare që do të ishte e rëndësishme për investitorët potencial dhe personat e tretë, për të krahasuar raportet e kësaj kompanie ndër vite dhe për të ardhur në një konkluzion paraprak për ecurinë e kompanisë në një periudhë të caktuar kohore.

Fjalët kyçe: *Analizë financiare, pasqyra financiare, analiza vertikale, analiza horizontale, ROE, ROA.*

VËSHTRIM I PËRGJITHSHËM

Makpetrol SHA Shkup ("kompania mëmë") është një shoqëri aksionare e themeluar në Republikën e Maqedonisë. Adresa e selisë së regjistruar është Rruga "Shën Kirili dhe Metodi" numër 4 1000 Shkup, Maqedoni.

Kompania është themeluar në vitin 1947 dhe është distributori më i madh i specializuar I produkteve të naftës dhe gazit në vend dhe poashtu grupi ka aktivitete të biznesit edhe në tregjet ndërkombëtare. Më 31 dhjetor 2015 Grupi punëson 1,804 persona ndërkaq në vitin 2014 1,786 persona). Pronarë i 22,87% të aksioneve është OILKO SH.K.A.dhe pjesa tjetër prej 77,13% u takon aksionarëve të tjerë më të vegjël.

Që nga viti 2002, aksionet e shoqërisë mëmë kotojnë në tregun zyrtar të Bursës së Maqedonisë dhe deri ne publikimin e raportit te fundit të konsoliduar dhe audituar (2015), kompania mëmë është renditur në mesin e 10 subjekteve juridike më likuide të cilat kotojnë dhe marrin pjesë në formimin e Indeksit të Bursës së Maqedonisë .

Aktivitetet aktuale të Grupit gjithashtu përfshijnë shitjen me shumicë dhe pakicë të llojeve të ndryshme të mallrave si dhe të përfaqësimit ekskluziv dhe shpërndarjen e disa markave, të tilla si Honda, Valvoline, Goodyear dhe Dell.

Pasqyrat financiare të konsoliduara përfshijnë pasqyrat financiare të kompanisë mëmë dhe degëve (në tekstin e mëtejshëm "Grupi") që janë plotësisht nën kontrollin e saj. Kontrolli arrihet përmes aftësisë së kompanisë mëmë për të udhëhequr politikat financiare dhe operative të degëve dhe për të shfrytëzuar përfitimet e aktiviteteve të tyre.

Tabela e mëposhtme tregon degët e konsoliduara dhe pjesëmarrjen e kompanisë në kapitalin e tyre:

	% e pjesëm.	Shteti i themelimit	Valuta	31 dhjetor 2015		31 dhjetor 2014	
				Shuma në valutë	(000MKD)	Shuma në valutë	(000MKD)
Makpetrol-Telma	100	Maqedoni	MKD	-	5,616	-	5,616
Shampion Makpetrol	100	Maqedoni	MKD	-	372	-	372
Prom-gas	100	Maqedoni	MKD	-	10,000	-	10,000
Makpetrol SH.P.K.	100	Sërbi	USD	452,500	25,075	452,500	25,075
Petrol mak	100	Greqi	EUR	350,000	21,527	350,000	21,527
					62,590		62,590

Disa nga kompanitë e tjera të ndërlidhura:

GA-MA SH.A. 50%

OILKO SH.K.A. 35,61%

MAKPETROL-TEMA SH.A.

Kompanija eksporton në Kosovë, Kroaci dhe Bulgari ndërkah importon nga Greqia, Slovenia, Sërbia dhe Bulgaria.

HYRJE

Kriza ekonomike aktuale ka ngjallur shqetësimin e investitorëve, të mëdhenj e të vegjël, lidhur me aktivitetin e tyre investues. Në një klimë të tillë pasigurie, nevoja e përcaktimit real të vlerës së njësive ekonomike është e domosdoshme. Analiza financiare është "vegël" ndihmëse e menaxhimit financiar e cila përfshin vlerësimin e gjendjes financiare dhe performancës operative të kompanisë, industrisë madje edhe ekonomisë së përgjithshme si dhe parashikim i gjendjes dhe performancës së ardhshme. Me fjalë të tjera analiza financiare është një mjet me të cilin vlerësohet risku për të investuar paratë në kompani dhe pritshmëritë nga ai investim.

Objektivi i pasqyrave financiare është të japin informacion në lidhje me pozicionin financiar, performancën dhe flukset monetare të shoqërisë, të cilat janë të dobishme për një gamë të gjerë të përdoruesve në marrjen e vendimeve ekonomike. Pasqyrat financiare tregojnë rezultatet e udhëheqjes menaxheriale dhe menaxhimin e asetëve.

Për të arritur këtë objektiv, pasqyrat financiare sigurojnë informacion rreth mjeteve dhe detyrimeve, kapitalit, të ardhurat dhe shpenzimet dhe flukset monetare të kompanisë. Kështu, pasqyrat financiare janë prezantime të strukturuar financiare të pozicionit financiar, rezultateve financiare dhe transaksioneve të ndërmarra nga kompania.

Kryesisht, analizohen llojet e mëposhtme të pasqyrave financiare:

- ❖ Pasqyra e të ardhurave
- ❖ Pasqyra e mjeteve dhe kapitalit,
- ❖ Rishikimi i flukseve të mjeteve monetare.

Treguesit financiarë janë përdorur për të gjitha llojet e qëllime. Këto përfshijnë vlerësimin e aftësisë së një firme për të paguar borxhet e saj, vlerësimin e biznesit dhe suksesit menaxheriale dhe madje edhe rregullimin statusor të performancës të një firme.

Vlen të përmendet se të dhënat numerike nga pasqyrat financiare duhen specifikuar me disa të dhëna shtesë, të cilat doemos kërkojnë shpjegime deskriptive. Shumë shpesh këto shpjegime plotësuese kanë një rol jashtëzakonisht të rëndësishëm për shkak se ata mund të theksojnë dukshëm fakte që ndikojnë në gjendjen e deklaruar të asetëve dhe rezultateve financiare. Prandaj, me kohë ata kanë marrë rëndësi të jashtëzakonshme si pjesë integrale e pasqyrave financiare.¹

Analiza e treguesve financiarë (analizimin Racionaliteti)

Kur është fjala për analizën e ndërmarrjes, janë të pashmangëshme treguesit analitik (financiarë) që përdoren për të identifikuar fuqinë financiare, dhe me këtë edhe kredibiliteti i shoqërisë. Në analizën klasike kreditore, përvoja dhe njohuritë e analistit duhet të jenë të

---

¹ Nenovski d-r T. , „Formiranje na ceni na proizvodite i uslugite na korporativnite banki“, - NAMpress, Shkup, 2005, fq.73-74.

mëdha që të mund të fitohet një pasqyrë e qartë e ndërmarrjes, duke kombinuar tregues të shumtë financiarë.

Në praktikë, përdoren tregues financiarë të ndryshëm, të cilët përshkruajnë likuiditetin, nivelin e borxhit, profitabilitetin dhe aftësinë për të paguar kredi si dhe për aktivitetin e biznesit të ndërmarrjes.

Rishikimi i Literaturës

Raportet financiare përdoren për të gjitha llojet e qëllimeve. Këtu përfshihet vlerësimi i aftësisë së një firme për të paguar borxhet e saj, vlerësimin e biznesit dhe suksesin menaxherial dhe madje rregullimin ligjorë të performancës së një firme. Jo çuditërisht ata u bënë norma dhe ndikojnë në performancën.²

(Foulke, 1968)- Tekstet tradicionale të analizave financiare theksojnë gjithashtu nevojën që një firmë të përdorë mesataret e industrisë si objektiva dhe ka prova që firmat i përshtatin raportet e tyre financiare me objektivat e tilla.³

Damodaran (2010), ka theksuar se për analizën e treguesve ekonomiko-financiarë dhe vlerësimin e një njësie ekonomike, një rëndësi të madhe merr vlerësimi i riskut. Në kushtet e sotme risku është një kërcënues direkt i “jetës” së saj.

Gentry, Reilly, Hank, (2007) theksojnë se analiza e treguesve ekonomiko-financiarë është e rëndësishme për të bërë parashikimin financiar dhe për të mësuar mënyrën e interpretimit të rezultateve të këtij parashikimi. Interpretimi është momenti më i rëndësishëm i analizës së treguesve financiarë.

➤ **Altman, (2000)** thekson se modeli Z score është një produkt i analizës lineare, në të cilin 5 tregues ponderohen dhe përmbledhen në një rezultat të përgjithshëm, bazë për klasifikimin e njësisë ekonomike në të dështuara apo jo të dështuara .

---

² *The author is Senior Research Fellow in Managerial Finance and Accounting at Manchester Business School. He wishes to thank Dun and Bradstreet Ltd. for their financial support. (Paper received July 1987)

³ THE ANALYSIS AND USE OF FINANCIAL RATIOS: A REVIEW ARTICLE, PAUL BARNES- Journal of Business Finance & Accounting, 14(4) Winter 1987, 0306 686X

➤ Shumë autorë i janë referuar këtij autori, duke e zbatuar modelin në rrethana dhe njësi ekonomike të ndryshme në vende të ndryshme. Rezultatet konvergojnë në të njëjtin konkluzion: modeli Altman Z-Score jep rezultate të sakta në mbi 80% të studimeve të bëra. Kështu, **Odipo dhe Itati (2011)**, theksojnë se në studimin e 10 njësive ekonomike në Kenia, modeli Altman Z- Score, në 90% të tyre ishte mjaft i suksesshëm në përcaktimin e falimentimit.

➤ **Gerantonis, Vergos dhe Christopoulos (2009)**, treguan se në 373 njësi ekonomike nga të cilat 45 ishin të falimentuara, të listuara këto në bursën e Athinës,

➤ modeli Altman Z-Score mundi të japë rezultat në parashikimin e dështimit financiar deri në tre vite më parë se ai të ndodhë.

Aziz dhe Dar, (2006), bënë një rishqyrtim të 89 studimeve të mëparshme, të cilat merreshin me parashikimin e falimentimit në vitet 1968-2003. Në këtë studim ata konkluduan se modelet shumëvariable të Altman Z-Score, ishin më të përdorshmit dhe më efektivët.

1.TEZA E ALTMAN Z-SCORE

Altman Z-score

Altman(1968) ishte i pari që propozoi metodën MDA (analiza diskriminante shumëvariable), duke u përpjekur të klasifikojë njësitë ekonomike në të falimentuara dhe jo të falimentuara, mbështetur në llogaritjen e vazhdueshme dhe kombinimin e disa treguesve në një kombinim Z score. Pritet që kompanitë e pasuksesshme të kenë lëvizje të llogaritjeve financiare të ndryshme nga ato që kanë kompanitë e shëndetshme financiarisht. Edhe te modeli I Altmanit, përcaktohet vlera kufitare, në bazë të së cilës sillen vendime dhe nënkupton që kompanija është në pozitë të mire ose anasjelltas.

Hulumtimi i kryer nga e Altmanit është bërë në një mostër të përbërë 33 ndërmarrjeve të pasuksesshme dhe 33 ndërmarrjeve të suksesshme. Si rezultat i analizave të shumta, fitoi dha llogaritjet financiare në vijim⁴:

1. Kapitali punues / Totali i aktiveve (X1) (Eörking Capital / Total Assets)
2. Fitimi i mbartur / Totali i aktiveve (X2) (Retaining Earnings / Total Assets)

⁴Siket-Hunjak, D., „Upravljanje kreditnim rizikom u poslovnoj banci” Ekonomski Fakultet Zagreb, 1999 fq.52-53.

3. Fitimi para interesave dhe taksave / Aktivitet totale (X3) (EBIT/ Total Assets)
4. Vlera aktuale e kapitalit / vlera kontable e pasivës (X4) (Market Value Equity / Total Debt)

Funksioni përfundimtar i rregulluar mori formën e mëposhtëme:

$$Z=6,56X1+ 3.26X2 + 6.72X3 +1.05X4$$

- Raporti i parë (kapitali punues/ totali i aktiveve) është një tregues i mirë i aftësisë së njësisë ekonomike për të kompensuar atë që ka borxh në muajt e ardhshëm.
  - Raporti i dytë është një tregues i mirë që tregon se sa në borxh është njësia ekonomike dhe nëse ajo ka një histori të përfitimit.
  - Raporti i tretë është një tregues i efikasitetit në atë që tregon se sa lekë të ardhura gjeneron njësia ekonomike për çdo lek të aktiveve që disponon.
- 1) Raporti i katërt është një tregues variabël i besueshmërisë së tregut në njësinë ekonomike.
  - 2) Firmat të cilat kanë rezultatin më të madhe se 2,60 trajtohen si kompani që janë jashtë rrezikut të falimentimit.
  - 3) Kompanitë të cilat kanë rezultatin në mes 1,10–2,60 definojnë si firma që janë në zonën e injorimit, të falimentimit ose në zonën e përhimtë ,
  - 4) Kompanitë të cilat e kanë rezultatin më të vogël se 1,10 janë kompani në zonën e falimentimit.

Saktësia me të cilën modeli dallon meskompanive të suksesshme dhe atyre jo të suksesshme në 1 vit para falimentimit është 95%, dhe dy vjet para falimentimit është 82%.

Në vitin 2000 Altman në një vërtetim të modelit Z Score, mbështetur edhe në diskutimet e studiuesve të ndryshëm, paraqiti formën përfundimtare të modelit Z Score si më poshtë:

$$Z= 6,56X1+3,26X2+6,72X3+1,05X4$$

Që modeli të ishte i zbatueshëm edhe në njësitet ekonomike private, aksionet e të cilave nuk tregëtohen në bursë, Altman rivlerësoi të gjitha peshat specifike të modelit, duke zëvendësuar paralelisht vlerën aktuale të kapitalit të vet në variablin X4 me vlerën kontabel (Book value). I rishikuar, modeli mori formën e mëposhtme:

$$Z' \text{ score} = 6,56(X1) + 3,26(X2) + 6,72(X3) + 1,05(X4)$$

5. Metodologjia e hulmtimit

Metodologjia e hulmtimit që ne kemi përdorur në këtë punim shkencor është modeli i parë Altman Z-Score, dhe raportet e tjera financiare që na ndihmojnë të konstatojmë nivelin e likuiditetit, mundësitë e bankrotit dhe gjendjen financiare të ndërmarrjes që ne kemi marrë si shembull Makpetrol Ad.

Altman Z-Score Model 1 (1983)-

$$\begin{aligned}
 & 6.56 \times (\text{Kapitali punues} / \text{Aktiva}) \\
 & + 3.26x (E \text{ ardhura NETO} / \text{Aktiva}) \\
 & + 6.72x (E \text{ ardhura bruto} / \text{Aktiva}) \\
 & + 1.05x (\text{Vlera kontabël e kapitalit aksionar} / \text{Vlera kontabël e borxhit}) \\
 & = \text{Altman's Z-score}
 \end{aligned}$$

2.ANALIZA HORIZONTALE

Nëpërmjet analizës horizontale mundësohet shikimi i ndryshimeve dhe analiza e trendit të elementeve të veçanta në raportet financiare përgjatë periudhave të ndryshme kohore. Analiza horizontale është e njohur njëkohësisht edhe si analiza komparative, pasi që krahason ndër vite treguesit e bilancit të gjendjes, bilancit të suksesit dhe Cash-Flow-it.

Tabela nr.1 Analiza Horizontale e Bilancit të gjendjes: (Viti Bazë 2014)

Trguesit	2014		2015		2016	
	Shuma		Shuma	%	Shuma	%
Mjetet				15/14		15/16
Mjetet afatgjate	5395517		5421606	100,4835%	5567298	102,6872%
Mjetet qarkulluese	2762950		1994561	72,18954%	1935395	97,03363%
Kerkesat	1351709		1016942	75,2338%	762075	74,9379%
Parate e gatshme	242011		289707	119,7082%	334901	115,59999%
Gjithsej Mjetet	8158467		7416167	90,90%	7502693	101,1667%
Kapitali dhe Borxhet	Shuma		Shuma	%	Shuma	%
Kapitali dhe rezervat	3399283		3399609	100,0096%	3790012	111,4838%
Borxhet totale	4759184		4016558	84,39594%	3712681	92,43439%
Gjithsej Kapital dhe Borxhe	8158467		7416167	90,90148%	7502693	101,1667%

Të dhënat janë në 000 denarë.

3. ANALIZA EMPIRIKE

LIABILITIES	December 31, 2011 in 000's	December 31, 2012 in 000's	December 31, 2013 in 000's	December 31, 2014 in 000's	December 31, 2015 in 000's	December 31, 2016 in 000's
Capital	3,818,039	3,750,648	3,523,512	3,399,283	3,399,609	3,790,012
Capital stock	3,694,336	3,694,336	3,483,842	3,483,842	3,483,842	3,484,560
Additional paid-in Capital	0	0	210,494	62,853	0	0
Reserves	79,357	82,352	45,397	(10,123)	(11,873)	(12,334)
Net profit or loss carried over	44,346	(26,040)	(216,221)	(137,289)	(72,360)	317,786
Reevaluation adjustment of capital	0	0	0	0	0	0
Retained profit or loss	0	0	0	0	0	0
Long term provisions	0	0	0	0	0	0
Long term operating liabilities	0	0	0	0	0	2,324
Long term financing liabilities	0	0	0	0	0	0
Short term operating liabilities	3,566,328	3,411,077	2,808,834	2,197,328	2,226,798	2,292,481
Short term financing liabilities	1,641,059	1,933,986	2,626,860	2,561,856	1,789,760	1,336,350
Accruals and deferred income	0	0	0	0	0	81,526
ASSETS						
Fixed assets	5,453,998	5,494,852	5,512,693	5,395,517	5,421,606	5,567,298
Intangible long term assets	21,337	28,936	22,466	36,945	40,474	32,064
Tangible fixed assets	3,672,811	3,723,771	3,751,263	3,631,341	3,652,904	3,757,122
Long term financial investments	586,162	567,707	587,765	576,032	577,268	1,778,112
Long term operating receivables	1,173,688	1,174,438	1,151,199	1,151,199	1,150,960	0
Capital adjustment	0	0	0	0	0	0
Current assets	3,571,428	3,600,859	3,446,513	2,762,950	1,994,561	1,935,395
Stocks	1,282,514	1,516,584	1,719,533	1,169,230	687,912	838,419
Short term operating receivables	1,982,606	1,866,061	1,450,126	1,325,819	987,361	629,143
Short term financial investments	43,360	29,450	21,978	25,890	29,581	0
Cash	262,948	188,764	254,876	242,011	289,707	334,901
Deferred expenses and accrued incomes	0	0	0	0	0	132,932
Total liabilities	9,025,426	9,095,711	8,959,206	8,158,467	7,416,167	7,502,693
Total assets	9,025,426	9,095,711	8,959,206	8,158,467	7,416,167	7,502,693

Income Statement	December 31, 2011 in 000's	December 31, 2012 in 000's	December 31, 2013 in 000's	December 31, 2014 in 000's	December 31, 2015 in 000's	December 31, 2016 in 000's
Net Sales	24,772,902	24,609,600	21,277,665	20,429,907	18,443,630	16,470,171
Cost of goods, materials and services	23,225,563	23,021,878	19,776,464	18,855,545	16,630,781	14,728,171
Gross Profit	1,547,339	1,587,722	1,501,201	1,574,362	1,812,849	1,742,000
Labour costs	1,023,883	931,703	939,341	931,475	940,059	934,750
Deprec. of intan.LT assetsand tan. fix.assets	218,649	222,656	229,863	223,003	221,065	225,708
Current assets written off	0	0	0	0	0	0
Other operating expenses	646,431	647,538	609,456	620,185	744,826	324,040
Other operating income	357,937	250,688	174,996	190,199	170,289	174,544
Operating profit or loss	16,313	36,513	(102,463)	(10,102)	77,188	432,046
Income from stakes in other companies	0	0	0	0	0	0
Interest income and other income from financing	81,863	64,946	49,808	49,808	64,077	96,258
Write offs of long term and short term financial investments	0	0	0	0	0	0
Interest expenses and other financing expenses	95,062	139,345	161,256	161,000	128,711	102,817
Profit or loss from regular operations	3,114	(37,886)	(213,911)	(121,294)	12,554	425,487
Extraordinary incomes	2,655	0	0	0	9,498	0
Extraordinary expenses	0	18,424	3,989	2,292	0	0
Total profit or loss	5,769	(56,310)	(217,900)	(123,586)	22,052	425,487
Income tax	8,778	10,155	9,022	669	19,976	35,343
Net profit	(3,009)	(66,465)	(226,922)	(124,255)	2,076	390,144

Burimi: <http://www.seinet.com.mk>

RATIOS	December 31, 2011	December 31, 2012	December 31, 2013	December 31, 2014	December 31, 2015	December 31, 2016
Current Ratio (x)	0.69	0.67	0.63	0.58	0.50	0.53
Solvency Ratio (%)	237.16	243.62	255.26	241.54	219.57	198.80
Fixed Assets / Net Worth (%)	96.74	100.06	107.15	108.00	108.75	99.98
Current Liabs / Net Worth (%)	137.16	143.62	155.26	141.54	119.57	96.56
Asset Turnover (%)	285.33	272.37	236.37	239.53	238.03	221.8
Sales / Net Working Cap (x)	-15.98	-14.56	-11.40	-10.25	-9.18	-8.87
Assets / Sales	35.05	36.72	42.31	41.75	42.01	45.07
Profit Margin (%)	0.02	-0.23	-1.02	-0.60	0.12	2.58
Shareholders Return	0.15	-1.50	-6.03	-3.60	0.66	11.96
Returns on Assets	0.07	-0.62	-2.42	-1.45	0.28	5.73

7.1. Të dhënat nga pasqyrat financiare të audituara dhe të konsoliduara:

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
KAPITALI PUNUES	3818039000	3750648000	3523512000	3399283000	3399609000	3790012000
AKTIVA E ARDHURA BRUTO	9025426000	9095711000	8959206000	8158467000	7416167000	7502693000
	5769000	-56312000	-217900000	-123586000	22052000	425487000

VLERA KONT. KAPIT. AKS.	3694336000	3483842000	3483842000	3483842000	3483842000	3483842000
VLERA KONTABEL E BORXHIT	5207387000	5345063000	5435694000	4759184000	4016558000	3712681000
E ARDHURA NETO	-3009000	-66467000	-226922000	-124255000	2076000	390144000

4.REZULTATET E HULUMTIMIT:

A=KAPITALI PUNUES/AKTIVA

B=E ARDHURA NETO/AKTIVA

C=E ARDHURA BRUTO/AKTIVA

D=VLERA KONT.E KAPIT.AKS/VLR.KONT.E BORXHIT

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
A	0,42303144 5	0,41235347 1	0,39328395 8	0,41665707 5	0,45840513	0,50515355
B	- 0,00033339 1	-0,00730751	-0,02532836	-0,01523019	0,00027992 9	0,05200052 8
C	0,00063919 4	-0,00619105	-0,02432135	- 0,01514818 9	0,00297350 4	0,05671123 7
D	0,70944141 5	0,65178689 2	0,64091944 8	0,73202507	0,86737002 2	0,93836287

ALTMAN Z-SCORE: 6,56A+3,26B+6,72C+1,05D

VITET	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ALTMAN Z-SCORE	0,748122014	0,618949899	0,426955482	0,617180075	0,931633036	1,535902248

5.KOMENTIMI I REZULTATEVE TË ALTMAN'S Z-SCORE:

Treguesi për shëndetin e përgjithshëm financiar

Kufijt e A Z modelit :

- ✚ Me pakë se 1.1 gjendje bankroti ,
- ✚ 1.1 – 2.6 fusha e gjelbërt ,
- ✚ Më e madhe se 2.6 e gjendje e shëndosh ,
- ✚ A Z-rezultati prej 1.1 ose më pak nuk e ka kuptimin se kompania është në bankrot,

Duke pare rezultatet nga llogaritja yne , mund te konkludojme se prej vitit 2011 deri ne vitin 2015 kompania gjendet ne zonen e bankrotit, dhe vetem ne vitin 2016 kompania gjendet ne fushen e gjelbert, qe nenkupton edhe ate jashte rrezikut per bankrot.

KONKLUZIONE DHE REKOMANDIME

Nga rezultatet u verejt që Makpetrol AD, është në gjendje bankroti 5 vitet e fundit, në përjashtim të vitit 2016, Por sa është kështu realiteti? Kur i hedhim një sy bilanceve, ajo na tregon se cdo vit diku deri në 50% zvogëlohen borxhet, dhe vitet e fundit hynë në listën e kompanive më të suksesshme në vend, edhe pse ka 9 vite që akumulon humbje nga pasqyrat financiare të paraqitura zyrtarisht nga vetë kompanija.

Sipas analizave analitike të pasqyrave financiare kostoja e lartë furnizuese paraqet problemin kryesor të kësaj humbje të një pas njëshme ndër vite, kompania duhet të gjejë transport më të ulët të lëndës së parë në menyrë që të zvoglojë koston e furnizimit. Të aplikojë menyrë të tillë të menaxhimit te kompanise, që të zvoglojë sa më shumë shpenzimet e pa pranuar nga ana e shtetit. Poashtu të paguaje në kohë obligimet nga të cilat pasojnë kamata shitesë të panevojshme që janë një barrë e lartë tatimore për kompaninë.

Referenca:

1. Block B. Stanley , Geoffrey A.Hirt, “Foundation of financial management”, McGraw-Hill, New York, 2008.
2. Baker, H.K. and A. L. Phillips. 2000. Knowledge, Skills, and Attributes Needed to Succeed in Financial Management: Evidence from Entry-Level and Mid-Level Practitioners. *Financial Practice & Education*, (Vol. 10, No. 2).
3. Fabozzi J. Frank, Pamela P. Peterson, “Financial management & Analysis”, John Wiley and Sons, 2003.

4. Freedman J. (2008) "Financial and Tax Accounting: Transparency and Truth". Working papers No 02/2008, Oxford University centre of business taxation.
5. Helfert A. Erich, "Financial analysis: tools and Techniques", 2001.
6. Knežević Goranka, EKONOMSKO-FINANSIJSKA ANALIZA, Београд, 2007г
7. Lambrecht B.(2009) 'Debt and managerial rents in a real options model of the firm', Journal of Financial Economics, vol.1.
8. Nenovski d-r T. , „Formiranje na ceni na proizvodite I uslugite na korporativnite banki", - NAMpress, Shkup, 2005.
9. Needles E. Belverd, Susan V.Crosson, "Managerial Accounting", 2002.
10. Spasov Sinisha, Arsov Sasho, „Finansiski menadzment“, Ekonomski fakultet, Skopje, 2004.
11. Stojiljković, dr Milorad, Krstić, dr Jovan. Finansijska analiza, Ekonomski fakultet, Niš, 2000.g.
12. Siket-Hunjak, D., „Upravljanje kreditnim rizikom u poslovnoj banci“ Ekonomski Fakultet Zagreb,1999.
13. Senior Research Fellow „Managerial Finance and Accounting at Manchester Business School.” He wishes to thank Dun and Bradstreet Ltd. for their financial support. (Paper received July 1987).
14. The Analysis And Use Of Financial Ratios: A Review Article,Paul Barnes- Journal of Business Finance & Accounting, 14(4) Winter 1987.
15. VUKOJA, BOŽO, Primjena analize financijskih izvješća pomoću ključnih financijskih pokazatelja kao temelj donošenja poslovnih odluka.
16. Walter T.Harrison, Charles T.Horngren,"Financial Accounting", Upper Saddle River, New Jersey, 2003.
17. Walker, D.I.(2007), Unpacking Backdating: Economic Analysis and Observations on the Stock Option.

INVESTIGATION OF RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATE AND INFLATION IN ALBANIA

Rozana LIKO, Artion KASHURI

¹University "Ismael Qemali", Department of Mathematics, Faculty of Technical Science, Vlora, Albania, rozanaliko86@gmail.com

²University "Ismael Qemali", Department of Mathematics, Faculty of Technical Science, Vlora, Albania, artionkashuri@gmail.com

Abstract

This study examines the impact of exchange rate volatility on inflation in Albania economy. Monthly time series data from January 2012 to December 2016 were employed for this study. The data was analyzed utilizing Granger Causality test to evaluate their causality, Johansen test of co integration to assess whether their relationships will stand the test of times. Augmented Dickey-Fuller test was conductive to assure stationary of the series. The Granger causality test results show that there is a unidirectional causality from exchange rate to inflation rate and the Johansen test of co integration carried out and the variables were found to be linearly cointegrated establishing the long-run relationship between those two economic variables.

Keywords: *Exchange rate, Inflation, Granger Causality test, Cointegration test, ADF test.*

INTRODUCTION

In different countries study shows that there is theoretical relationship between exchange rate.

Fluctuations and macroeconomic indicators such as interest rate, inflation rate, gross domestic product (GDP). Changes in interest rate, inflation rate, and gross domestic product affects exchange rate fluctuation. A lot of theoretical and empirical articles examined the relationship between exchange rate volatility and trade flows. The purpose was to identify specific connections regarding the transmission effects of the currency volatility in the economy. The general idea that prevails is based on uncertainties concerning the evolution of one currency against another, and their effects on a specific national balance of goods and services.

Albania applies a free fluctuation regime, which means that the currency is determined according to the foreign exchange markets. The existence of inflation in Albania for the first time was declared in 1990. Officially, inflation began to be measured since July 1992. The measurement of inflation used consumer price index. In this study we investigate the impact of exchange rate on inflation in Albania economy by using monthly data. Granger Causality and Johansen test of cointegration are adopted to evaluate the causality of exchange rate and inflation and if their relationship will stand of times.

LITERATURE REVIEW

Exchange rate is an important macroeconomic policy instrument. Changes in exchange rates have powerful effects on tradable and non-tradable of countries concerned through effects of relative prices of goods and services. The importance of exchange rates in influencing inflation rates cannot be over emphasized and this makes policy makers worry about the behavior of both nominal and real exchange rates and also have active interest in their determination [1]. Inflation and exchange rate are the two important elements of measuring macroeconomic performance of a country. Increase in prices of goods and services and foreign exchange are two important aspects which are deemed responsible for such potholed fluctuations in the economic growth [2]. The changes at the prices level due to the alteration at the exchange rate's level are called "exchange rate pass through". Exchange rate pass-through therefore is the effect (positive or negative) of exchange rates on import and export prices, consumer prices or inflation, investments as well as trade volumes. Olaniyi (2013) [3] and Alao, Oziegbe, Ibidapo, and Sharimakin (2011) [4] by using Johansen Juselius Autoregressive Distributed Lag (ARDL) techniques, studied the monetary model of exchange rate determination in Nigeria and found that there exists long run relationship among the

exchange rate and the variables under monetary model framework. Kara and Nelson (2002) [5], in their study of the UK found that whereas, there is low correlation between domestic price (inflation) and nominal exchange rate changes, the correlation between import price inflation and nominal exchange rate changes is however high. B. Imimole and A. Enoma (2011) [6] examined the impact of exchange rate depreciation on inflation in Nigeria for the period 1986–2008, using Auto Regressive Distributed Lag (ARDL) Co integration Procedure. The research found that exchange rate depreciation, money supply and real gross domestic product are the main determinants of inflation in Nigeria, and that Naira depreciation is positive, and has significant long-run effect on inflation in Nigeria. This implies that exchange rate depreciation can bring about an increase in inflation rate in Nigeria.

H. Berument and M. Pasaogullari (2003) [7] assesses the effects of real depreciation on the economic performance of Turkey. Using the Granger causality method the empirical evidence suggests not a significant causality between exchange rate, inflation and output. They also found a long run relationship among these variables. Moreover, the results obtained from the analyses indicate that real exchange rate depreciations are inflationary. Choudhri and Hakura (2001) [8] uses a large panel data for seventy one countries and is based on the hypothesis that inflation expectations are linked by the actual level of inflation and show that the inflation's level dominates the exchange rate and the macroeconomic variables, which explains the differences form one country to another between the levels of putting the prices out in inflation. Cătălina Adriana Hândoreanu (2008) [9] analyzed the degree of exchange rate pass through into inflation. The study use monthly data from January 2000 to October 2007 and recursive VAR method suggested a low level of influence of the exchange rate on inflation. Francis Danjuma Bobai, Shuaibu Ubangida and Yunusa Sa'id (2013) [1] study the impact of exchange rate volatility on inflation in Nigeria economy and they found a negative shock between exchange rate and inflation. Wellington Madesha, Clainos Chidoko and James Zivanomoyo (2013) [2] analyzed the relationship between exchange rate and inflation in Zimbabwe. Using Granger Causality test they found that this two variables have long run relationship and Granger-cause each.

DATA AND METHODOLOGY

The data consist of monthly exchange rate of two currencies, Euro and US Dollar (USD) against Albanian Lekë, and monthly inflation rate. The time series cover the period from January 2012 to December 2016, i.e. 60 observations for variables. Most frequently, the term inflation refers to a rise in the Consumer Price Index (CPI), which measures prices of a representative fixed basket of goods and services purchased by a typical consumer. The inflation rate, I_t , at time t is calculated as

$$I_t = \frac{CPI(t) - CPI(t - 1)}{CPI(t - 1)} \cdot 100,$$

where $CPI(t)$ is the Consumer Price Index in time t and $CPI(t - 1)$ is the Consumer Price Index in time $t-1$. The data sets of exchange rate are obtained from Banka of Albania, which is the monetary authority of Albania, and the data set of inflation is obtained from INSTAT.

Methodology

Normality Test

The Jarque-Bera (JB) test is used to test whether the series follow the normal probability distribution. This test computes the skewers and kurtosis measures and uses the following statistic test,

$$JB = n \left(\frac{S^2}{6} + \frac{(K - 3)^2}{24} \right)$$

Unit roots

In order to use Granger causality test we want to ensure the stationary or weak stationary of the time series. For this reason we first applied Augmented Dicker Fuller (ADF) test. The null hypothesis of ADF test is the existence of unit root against the alternative hypothesis of no unit root. Null hypothesis is $H_0: \gamma = 0$ in the regression equation

$$\Delta y_t = a_0 + y_{t-1} + \sum \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t.$$

The null hypothesis is rejected if the statistic test is greater than the critical value.

Co integration Test

To test for co integration, Johansen Juselius technique was applied. Co integration check if model reveals meaningful empirical relationship. The condition for testing of co integration is that the series must be integrated of same order. Co integration might be characterized by two or more $I(1)$ variables indicating a common long-run development, i.e. they do not drift away from each other except for transitory fluctuations.

Let x and y be two $I(1)$ processes. if there exists a parameter b so that the linear combination

$$y_t - bx_t = z_t + a$$

is stationary, then x and y are cointegrated. Cointegration of x and y implies that both variables follow a common stochastic trend which can be modelled as a random walk.[10]

Lemma: If x and y are $I(1)$ and cointegrated, x is Granger causal to y and/or y is Granger causal to x [10].

Granger Causality

According to the concept of Granger's causality test (1969, 1988), a time series x_t Granger-causes another time series y_t if series y_t can be predicted with better accuracy by using past values of x .

Let I_t be the total information set available at time t and let x and y be two stationary variables. To test for simple causality from x to y , it is examined whether the lagged values of x in the regression of y on lagged values of x and y significantly reduce the error variance. By using OLS, the following equations are estimated:

$$y_t = \alpha_{0,1} + \sum_{k=1}^{k_1} \alpha_{11}^k y_{t-k} + \sum_{k=1}^{k_2} \alpha_{12}^k x_{t-k} + u_{1,t}$$

$$x_t = \alpha_{0,2} + \sum_{k=1}^{k_3} \alpha_{21}^k x_{t-k} + \sum_{k=1}^{k_4} \alpha_{22}^k y_{t-k} + u_{2,t}$$

To test for simple causality from x to y a F test is applied to test the null hypothesis $H_0: \alpha_{12}^1 = \alpha_{12}^2 = \dots = \alpha_{12}^{k_2} = 0$. In similar way proceed to test the causality from y to x . [10]

To find out the appropriate lag length for each pair of variables we use lag order selection method.

Results and Discussion

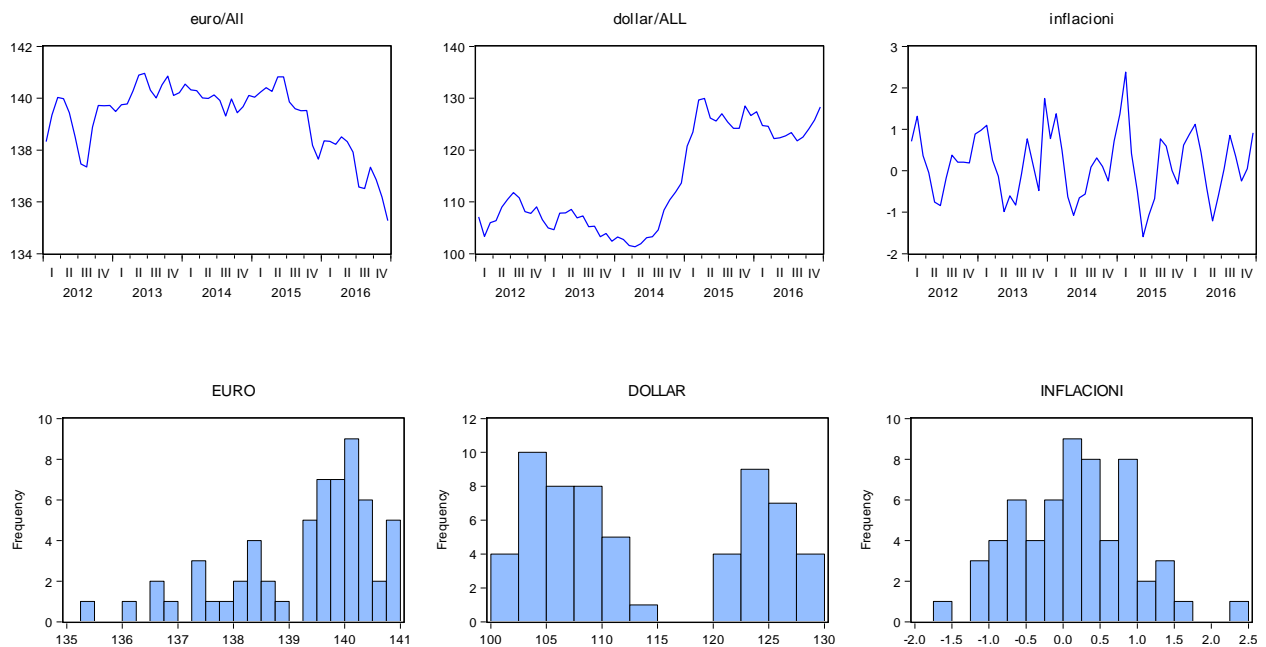
First we give a statistical analysis of the exchange rates and inflation series in order to

show some general property of the series. As showed by Table 1, Euro/All serie is negatively skewed, and Dollar/All and inflation are positively skewed. The kurtosis of Euro/All 3.533 shows that this series is leptokurtic but can be said the same for the other two series. The Dollar/All series seems to be platykurtic. The JB statistics support the non-normality of Euro/All and Dollar/All series, p value is less that 5%, series but not for inflation series.

Table 1. Description statistics of the variables

	Euro/All	Dollar/All	Inflation
Mean	139.27	113.85	0.152
Median	139.72	109.71	0.166
Std. Deviation	1.309	9.6727	0.788
Skewness	-1.107	0.301	0.206
Kurtosis	3.533	1.426	2.917
Jarque-Bera	12.96	7.09	0.445
Probability	0.001	0.028	0.800

Note: Source Eviews

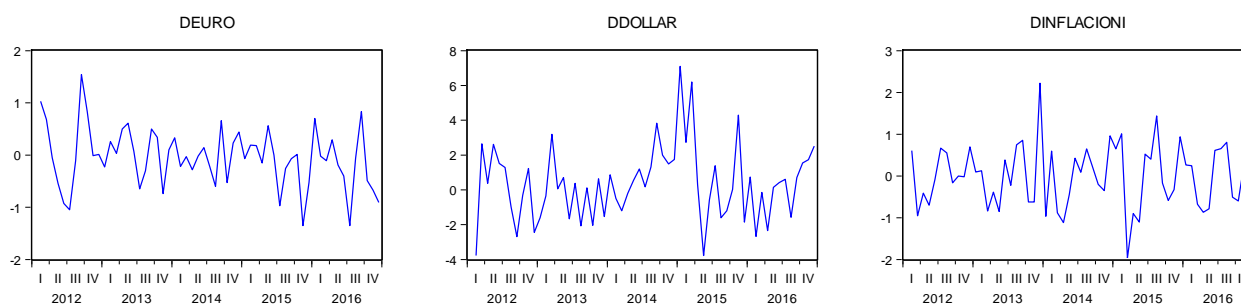
Figure 1. Graph and histogram of the variables at level

In order to test the Granger causality test we assure the stationary of the series. ADF test was performed to check the stationary of the time series. The result of this statistic test at level and first differences are shown in Table 2. Comparing the t-statistic value with the critical value the ADF test reveal that the series are not stationary at the level but stationary at first differences, i.e. integrated of order one, $I(1)$.

Table 2. ADF test of unit root

	Euro/All		Dollar/All		Inflation	
ADF test statistic	Level	First Diff.	Level	First Diff.	Level	First Diff.
t-Statistic	0.212	-6.702	-0.317	-6.290	-1.341	-8.041
(p-value)	(0.971)	(0.000)	(0.915)	(0.000)	(0.164)	(0.000)
Test critical values:	1% level			-3.550		
	5% level			-2.913		
	10% level			-2.594		

Note: Source Eviews

Figure 2. Graph of the variables at first differences

Pearson's Correlation test was conducted between Euro/All, Dollar/All and inflation to see if there exists any dependency between the variables. The results are presented in Table 3. As we can observe the correlation coefficient between euro/all exchange rate and inflation is -0.107, which is a small negative correlation among these two variables. This correlation coefficient is insignificant, p-value is greater than 0.05. The correlation coefficient between dollar/all exchange rate and inflation is -0.025, which is a small negative insignificant correlation between this variables. These results indicate that an increase in exchange rate will lead to a decrease of inflation and vice-versa.

Table 3. Results of Pearson's Correlation test

	Euro/All	Dollar/All	Inflation
Euro/All	1		
Dollar/All	-0.4702 (0.0001)	1	
Inflation	-0.1073 (0.4141)	-0.0255 (0.8465)	1

Note: Source Eviews. Corresponding p-value in parenthesis

To test for co integration we applied Johansen test. To conduct this test the series must be in the same order of integration. Since the ADF test relived that the order of integration of all series is $I(1)$, we can proceed with this test. The output of Johansen test of co integration for Euro/All and inflation is presented in Table 4, and the output for Dollar/All and inflation in Table 5. Trace Test and Maximum eigenvalue test their both indicate one co integration equation at 0.05 level for Euro/All and inflation, see Table 4, and it may be concluded that there is a unique long-run relationship between the variables. The same result can be said for dollar/all and inflation, see Table 5.

Table 4. Co integration test for Euro/All and inflation rate

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Value	Critical	Prob.
None *	0.280419	18.50118	15.49471		0.0171
At most 1	0.001291	0.072337	3.841466		0.7880
Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)					
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max. -Eigen. Statistic	0.05 Value	Critical	Prob.
None *	0.280419	18.42884	14.26460		0.0104
At most 1	0.001291	0.072337	3.841466		0.7880

Note: * denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

Trace test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

Max-eigenvalue test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

Table 5. Cointegration test for Dollar/All and inflation rate

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Value	Critical Value	Prob.
None *	0.402910	29.95751	15.49471		0.0002
At most 1	0.009833	0.563282	3.841466		0.4529
Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)					
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max. -Eigen. Statistic	0.05 Value	Critical Value	Prob.
None *	0.402910	29.39423	14.26460		0.0001
At most 1	0.009833	0.563282	3.841466		0.4529

Note: * denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

Trace test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

Max-eigenvalue test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

Granger causality test was conducted to determine the direction of causality between variables. The result of the direction of causality between variables is reported in Table 6. The Granger causality test results shows that there is one-way causality from Euro/All exchange rate and inflation, F-statistic is 3.34101 and p-value is $0.0266 < 0.05$, which lead to the rejection of null hypothesis. As can be seen the same result hold from Dollar/All and inflation as well, with F-statistic equal 2.96160 and p-value 0.0412 which is less than 0.05 and lead to the rejection of null hypothesis.

Table 6. Pairwise Granger causality test between exchange rate and inflation

Null Hypothesis:	Observations	F-statistic	p-value
DINFLACIONI does not Granger Cause DEURO	56	0.90950	0.4433
DEURO does not Granger Cause DINFLACIONI		3.34101	0.0266
DDOLLAR does not Granger Cause DEURO	56	0.97398	0.4126
DEURO does not Granger Cause DDOLLAR		1.46707	0.2350
DDOLLAR does not Granger Cause DINFLACIONI	56	2.96160	0.0412
DINFLACIONI does not Granger Cause DDOLLAR		0.74049	0.5330

CONCLUSIONS

This study empirically examines the dynamics between exchange rate volatility of Euro/All and Dollar/All and inflation using monthly date from January 2012 to December 2016. First a description statistic of the series is obtained. The Jarque Bera statistics assert that

the distribution of two series of exchange rate is non-normal and the distribution of inflation is normal. Next ADF test was conducted to check stationary of the series and the result show that the three series are stationary at the first differences. Pearson's Correlation test relives a slightly negative correlation between exchanges rate and inflation. Johansen test of co integration indicate one co integration equation between Euro/all and inflation, and Dollar/all and inflation. This result suggest for a long-run relationship. To determination of the direction of influence between the variables Granger Causality test was applied. This test proved unidirectional causality from exchange rates to inflation.

References:

1. Francis Danjuma Bobai, Shuaibu Ubangida and Yunusa Sa'id (2013), An assessment of exchange rate volatility and inflation in Nigeria, *Journal of Emerging Economics, Finance and Banking (JEIEFB)*, Vol.1 no. 4, ISSN: 2306 367X.
2. Wellington Madesha, Clainos Chidoko and James Zivanomoyo (2013), Empirical Test of Relationship between exchange rate and inflation in Zimbabwe, *Journal of Economics and Sustainable Development*, Vol.4, No.1, 2013, ISSN 2222-1700 (Paper) ISSN 2222-2855 (Online).
3. Olaniyi, E. (2013) The Monetary Model of Exchange Rate in Nigeria: An Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Approach. MPRA Paper No. 52457.
4. Alao, R.O., Oziegbe, T.R., Ibidapo, C.O.K. and Sharimakin, A. (2011) The Flex Price Monetary Model of the Dollar-Naira Exchange Rate Determination: A Cointegration Approach. *British Journal of Arts and Social Sciences*, **2**, 21-33.
5. Kara, A. and Nelson, F. (2002). "The Exchange Rate and Inflation in the UK". External MPC Unit Discussion Paper. No. 11.
6. B Imimole and A Enoma (2011), Exchange Rate Depreciation and Inflation in Nigeria (1986–2008), *Business and Economics Journal*, Volume 2011.
7. Hakan Berument and Mehmet Pasaogullari (2003), Effects of real exchange rate on output and inflation: evidence from Turkey, *The Developing Economies*, XLI-4: 401-35.

8. Choudhri, E.U. and D. S. Hakura, 2001, "Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices: Does the Inflationary Environment Matter", *IMF Working Papers No. 194*;
9. Cătălina Adriana Hândoreanu (2008), The Relationship between the EUR/RON Exchange Rate and The Romanian Inflation, *European Research Studies, Volume 11, Issue (4) 2008: 71-78*
10. Gebhard Kirchgässner, Jurgen Wolters, Uwe Hassler (2013), *Introduction to modern time series analysis, second edition*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

**MBLEDHJA E DETYRIMEVE TATIMORE TE TATIMPADUESVE DELIKUENT
(JO-DEKLARUESVE/NDALIM DEKLARUESIT)**

PhD. Osman NEZIRI

Administrata Tatimore e Kosoves

osmanneziri@gmail.com

Abstrakt

Shumica e kategorive te shoqërisë njerëzore merren me studimin ne fushën e politikave fiskale, me një arsye se gati e tërë popullata është e detyruar ne një forme apo forme tjetër te paguaj taksa te ndryshme. Praktikate e deritashme kane treguar se hartuesit e politikave fiskale shprehin pikëpamjen e synimeve te qeverisë e jo faktorët ekonomik ne periudhën fiskale apo fuqinë aktuale te taksapaguesve .

Se kush është përgjegjës per pagesën e këtyre taksave, dhe se kush duhet te merret me këtë çështje është hipoteza themelore e këtij punimi. Sipas statistikave qe sot ka Autoriteti Tatimor ne data bazën e saje mungojnë mbi 500 mijë deklarata te cilat përfshijnë një numër prej 33 mijë tatimpagues (te dhënat për vitin.2016).

Mbledhja e tatimeve delikuate, identifikimi i mos-deklaruesve dhe ndalim-deklaruesve dhe sigurimi i deklaratave të caktuara tatimore delikuate janë objektivat kyçe të një Autoriteti Tatimor Në mbledhjen e tatimeve delikuate dhe sigurimin e deklaratave tatimore delikuate, është me rëndësi të mbahet mend se këto përpjekje duhet të ndërmerren brenda një qëllimi përfundimtar të përmirësimit të përmbushjes vullnetare, jo vetëm për tatimpagues të veçantë të përfshirë në një rast, por për popullatën e Kosovës si tërësi. Mos-deklaruesit janë tatimpagues të cilët asnjëherë nuk kanë dorëzuar deklaratë; ndalim-deklaruesit janë tatimpaguesit të cilët kanë dorëzuar deklarata, por e kanë ndërprerë. Në secilin rast, fakti se tatimpaguesi nuk ka dorëzuar një deklaratë është shkak për shqetësim dhe duhet të përcillet nga Autoriteti Tatimor.

Varësisht nga rëndësia financiare e tatimpaguesit, në përgjithësi, një mos-deklarues do të ishte i një rreziku i më të lartë krahasuar me një ndalim-deklarues. Megjithatë, nëse një kompani e madhe dështon në dorëzimin e një deklarate, ai gjithashtu do të barte një rrezik të lartë.

Nga këto të dhëna mund të konkludojme se mundësia e rritjes së të hyrave për buxhetin e Kosovës nga luftimi i ekonomisë joformale është një burim i rëndësishëm por jo i vetëm.

Fjalë kyçe: *Ekonomia joformale tatimpaguesi, pagesat, ndalim deklarues-mos deklarues.*

HYRJE

Mbledhja e tatimeve delikuate, identifikimi i mos-deklaruesve dhe ndalim-deklaruesve dhe sigurimi i deklaratave të caktuara tatimore delikuate janë objektivat kyçe të një Autoriteti Tatimor. Në mbledhjen e tatimeve delikuate dhe sigurimin e deklaratave tatimore delikuate, është me rëndësi të mbahet mend se këto përpjekje duhet të ndërmerren brenda një qëllimi përfundimtar të përmirësimit të përmbushjes vullnetare, jo vetëm për tatimpagues të veçantë të përfshirë në një rast, por për popullatën e Kosovës si tërësi.

Në vitet e fundit, Autoriteti Tatimor i Kosovës ka bërë progres të mirë në përmasimin e shërbimeve të saj ndaj tatimpaguesve dhe në aktivitetin e saj në mbledhjen e tatimeve por edhe në procesimin e deklaratave tatimore dhe aktualisht synon që me seriozitet të trajtojë tatimpaguesit që statusi i tyre është aktiv në sistem por nuk deklarojnë sipas kërkesave ligjore.

Sipas statistikave që sot ka Autoriteti Tatimor i Kosovës në databazën e saj, mungojnë mbi 500 mijë deklarata të cilat përfshijnë një numër prej 33 mijë tatimpagues (të dhënat për vitin.2016). Autoriteti Tatimor e ka të ditur këtë problem edhe me herët por ka qenë e nevojshme që brenda sistemeve funksionale të krijohen disa parakushte me qëllim që adresimi

i këtij problem te behet me sukses duke arritur objektiven kryesore – zvogëlimin në masën e pranueshme numrin e jo- deklaruesve.

Nga një analizë e bërë në vitin 2016, kanë dalë këto lloje të tatimpaguesve që figurojnë si jo-deklarues:

- Biznese të cilat janë çregjistruar madje kanë edhe çertifikatë të çregjistrimit nga ARBK (Agjencini i Regjistrimit të Bizneseve në Kosovë) se kanë shuar veprimtarinë dhe akoma figurojnë në sistem si jo-deklarues.
- Biznese të cilat me gjase janë jo aktivë meqë nuk kanë mund të kontaktohen nga zyrtarët e zyrave regjionale por që nuk kanë kryer aktin formal të çregjistrimit dhe figurojnë në sistem si jo-deklarues.
- Bizneset të cilat kanë ndryshuar statusin e tyre juridik dhe deklarohen me numrin e ri fiskal ndërsa numri fiskal nga statusi i më hershem juridik nuk është mbyllur dhe vazhdon të figurojë si jo deklarues.
- Tatimpagues të cilët përkohësisht janë jo aktivë dhe për periudhën e jo aktivitetit ekonomik nuk dorëzojnë deklarata tatimore dhe nuk raportojë se janë jo aktive.
- Biznese të cilat realisht kanë aktivitetet ndertimore por të cilat nuk janë azhure në deklarimet e tyre apo arsye të tjera figurojnë si jo-deklarues.

Po ashtu është me rëndësi për Autoriteti Tatimor që:

-Identifikimi i tatimpaguesve delikuent përfshirë ndalim deklaruesit, jo deklaruesit dhe jo paguesit dhe paguesit me vonësë të tatimeve të bëhet me kohë;

-Krijimi i një procesi konsistent i cili përcjellë jo deklaruesit dhe jo paguesit në mënyrë automatike/elektronike.

INSPEKTIMI I DEKLARATAVE DELIKUENTE

Autorizimi juridik për veprimet e mbledhjes së tatimeve, është i bazuar në Ligjin mbi Administratën Tatimore dhe Procedurat, Ligji Nr. 03/L-222. Bazuar në infrastrukturën ligjore që tash është e zbatueshme në Autoritetin Tatimor dhe ndikimin e ligjeve përkatëse në fuqi,

sot Kosova është në pozitë më të mirë për të zbatuar një seri të procedurave lidhur me Mbledhjen dhe Mbledhjen e sforcuar të tatimeve.

Ligji Tatimore parasheh që çdo person që i nënshtrohet ndonjë tatimi sipas legjislacionit të zbatueshëm në Kosovë do të dorëzojë në Autoriteti Tatimor një deklaratë të plotësuar sipas këtij ligji. Kur rrethanat të tregojnë se një person duhet të dorëzojë një deklaratë tatimore por nuk e ka bërë, Autoriteti Tatimor në bazë të Ligjit të sipërm do të ketë autorizim të kërkojë që personi të dorëzojë deklaratën tatimore.

Deklarata tatimore duhet të përmbajë numrin identifikues të tatimpaguesit (numrin fiskal), llogaritjen e detyrimeve tatimore dhe të gjitha informatat tjera që kërkohen me legjislacionin apo udhëzimet administrative të zbatueshme të nxjerra në pajtim me legjislacionin e tillë.

Një vlerësim i bazuar në Ligj do të bëhet sipas gjykimit të tij ose saj më të mirë dhe do të bazohet në të gjithë evidencën që ai ose ajo e ka në dispozicion sipas ligjit. Të gjitha tatimet duhet të vlerësohen brenda gjashtë viteve nga data e afatit për deklaram, apo nga data në të cilën është dorëzuar deklarata, cilado që lind e para.

MOS-DEKLARUESIT / NDALIM-DEKLARUESIT

Mos-deklaruesit janë tatimpagues të cilët asnjëherë nuk kanë dorëzuar deklaratë; ndalim-deklaruesit janë tatimpaguesit të cilët kanë dorëzuar deklarata, por e kanë ndërprerë deklaramin. Në secilin rast, fakti se tatimpaguesi nuk ka dorëzuar një deklaratë është shkak për shqetësim dhe duhet të përcillet nga Autoriteti Tatimor.

Varësisht nga rëndësia financiare të tatimpaguesit, në përgjithësi, një mos-deklarues do të ishte i një rreziku i më të lartë krahasuar me një ndalim-deklarues. Megjithatë, nëse një kompani e madhe dështon në dorëzimin e një deklarate, ai gjithashtu do të barte një rrezik të lartë.

Mos-deklaruesit /ndalim-deklaruesit janë në masë të madhe të panjohur sa i përket ndikimit në të hyra. Një tatimpagues që dorëzon një deklaratë, qoftë e paguar, apo jo, së paku e bën me dije Administratën Tatimore se çfarë të hyrash priten nga ky parashtrim. Një

tatimpagues që nuk dorëzon një deklaratë mund të ketë borxh një shumë të madhe të të hyrave – një deklaratë e pa dorëzuar në thelb është një llogari delikuede që pritët të ndodhë. Si e tillë, sa më herët të jetë kontaktuar tatimpaguesi, është mundësia më e madhe për të mbledhur disa të hyra që nuk janë raportuar.

Procedurat:

Të gjithë mbledhësit profesional si konsideratë kryesore duhet të kenë përmbushjen e plotës të obligimeve nga tatimpaguesi. Puna nuk mund të konsiderohet se është kryer plotësisht deri sa tatimpaguesi të mos ketë plotësuar të gjitha obligimet e deklaramit dhe pagesave vullnetarisht përbrenda kohës së paraparë. Ekzistojnë tri pjesë bazike të secilës punës të Mbledhësit tatimor:

1. Të sigurojë të gjitha deklaratat delikuede (kur tatimpaguesi ka ndërprerë dërgimin e deklaratave tatimore)
2. Të marrë pagesat delikuede (kur deklarata është dorëzuar nga tatimpaguesi apo kur deklarata ishte dorëzuar nga Administrata Tatimore pas një vlerësimi dhe kontrolli) – nëse pagesa është bërë më herët të sigurojë se është vendosur si duhet në llogarinë e tatimpaguesit për llojin dhe periudhën tatimore që synohet.
3. Të identifikojë dhe përfshijë të ardhurat nga ato burime që përpara nuk kanë paguar apo deklaruar (ekonomia e hirtë, “kontrabanda”).

Kompjuteri vazhdimisht do të monitorojë dhe identifikojë ata tatimpagues të cilët kanë dështuar të paguajnë tatimin apo të dorëzojnë deklaratën. Kompjuteri do të ketë tërë historinë e tatimpaguesit. Bazuar në këtë informatë inspektorët tatimor duhet të vazhdojnë të vizitojnë dhe ri-vizitojnë secilin tatimpagues i cili është vonë me pagesë apo me dorëzimin e deklaratave. Në të njëjtën kohë, inspektorët tatimor duhet të vazhdojnë me vizitat e edukimit të tatimpaguesit dhe vizitat për qëllime tjera.

Praktika ka treguar se ekzistojnë vetëm pesë mënyra për të plotësuar detyrimin tatimor. Këto pesë mënyra për të plotësuar një obligim janë të vërteta pavarësisht se a flasim për mbledhësin privat apo publik:

1. Mënyra e parë dhe më e mirë për të ri-paguar një obligim është të mblidhet shuma e tërësishme e detyrimit. Kjo mund të ndodhë menjëherë pas njoftimit të parë të

dërguar tatimpaguesit delikuent, apo derisa është e nevojshme të përdoren mjete tjera të mbledhjes. Shpesh tatimpaguesi thotë se ai nuk ka mundësi të kryejë pagës në e plotë edhe pse kemi zbuluar përmes një analize financiare se ai mundet. Në këto raste mbledhësi duhet të insistojë që të bëhet pagesa e tërësishme e obligimit. Kushtet e këqija financiare nuk nënkuptojnë se ai/ajo ka të drejtë të mos kryejë pagesën e tatimit.

2. Një mënyrë tjetër për të kryer ri pagesën e detyrimit tatimor është përmes një zgjatje të kohës, përgjithësisht për një kohë të shkurtër, për tatimpaguesin për pagesën e tatimit, veçanërisht në rastet kur shihet nga një analizë financiare se pagesa e tërësishme nuk është e mundur për t'u kryer menjëherë. Ky opsion zakonisht është në dispozicion për ato biznese me punë sezonale apo periodike, sikurse është bujqësia apo ndërtimi, si dhe ekziston mundësia për të zgjatur afatin e pagesës prej 30 – 90 ditë.
3. Mënyra e tretë për të riparuar një obligim si tërësi është përmes një marrëveshje për pagesë me këste, ndonjë herë e quajtur marrëveshje me këste. Kjo metodë është me e duhur për ato raste në të cilat analiza financiare tregon se kjo është e vetmja alternative e zbatueshme. Ndonëse kjo normalisht bëhet përmes pagesave të barabarta në këste për muaj të caktuar përbrenda periudhës së specifikuar, po ashtu është e mundshme të ndryshojnë shumat mujore apo të lejohen që për muaj të caktuar të mos ketë pagesë, bazuar në gjendjen e tatimpaguesit.
4. Mënyra e katërt për të plotësuar një obligim është përmes një përcaktimi që obligimi nuk mund të mblidhet për shkak se nuk mund të gjendet vendi i tatimpaguesit (bazuar në kërkimet e dokumenteve) apo për shkak se (bazuar në analizat financiare) nuk ka mundësi që obligimi të mund të paguhet. Në të dy rastet mbledhësi duhet të përcaktojë nëse ekziston mundësia të përmirësohet gjendja në të ardhmen. Në cilëndo gjendje, rasti i tatimpaguesit duhet të vendoset në dosjen pasive. Nëse në vonë zbulohen informata, rasti mund të ri-aktivizohet.
5. Mënyra e pestë dhe e fundit është se obligimi plotësohet përmes mbledhjes së sforcuar: urdhër-vjelja, konfiskimi, regjistrimi i barrës tatimore (hipotekës), duke kërkuar librat dhe regjistrimet, etj.

RASTET E TVSH-SË APO TATIMI I MBAJTUR NË BURIM/PENSIONET

Procedurat e mëposhtme zbatohen vetëm në rastin e detyrimit për TVSH (Tatimi mbi Vlerën e Shtuar) apo tatim të mbajtur në burim (përfshirë pensionet). Sistemi i TI-së (Teknologjia Informative) së Autoriteti Tatimor do të identifikojë të gjithë deklaruesit delikuent të TVSh-së brenda 5 ditëve pas afatit për dorëzimin e deklaratës. Në fazat fillestare të punës me rastet e mos-deklaruesve, TI do të përfshijë në listë vetëm ata tatimpagues të cilët kanë dorëzuar deklaratat, por nuk kanë dorëzuar një apo më shumë deklarata brenda 6 muajve të kaluar, apo tatimpaguesit e sapo regjistruar të cilët nuk kanë deklaruar. TI do të nxjerrë listën e atyre tatimpaguesve delikuent në dorëzimin e deklaratave të tyre sipas kriterëve të vëna për t'u kontaktuar nga Edukimi i Tatimpaguesve Qendra e Thirrjeve apo Mbledhja e Detyrueshme. Lista e tatimpaguesve delikuent në dorëzimin e deklaratave do të vihet në dispozicion në portalin SharePoint të intranetit të ATK-së.

Edukimi i tatimpaguesve është përgjegjës për kontaktet me bizneset e reja për të siguruar se informatat për regjistrimin e bizneseve të tyre janë të vlefshme dhe të sakta. Gjatë kontaktit, ata janë përgjegjës për të siguruar se tatimpaguesi është i informuar tërësisht lidhur me obligimet e deklarimit dhe pagimit. Mund të ketë tatimpagues i cili, për shkak të largësisë apo arsyeve tjera, nuk do të kontaktohet nga ATK kur të regjistrojnë bizneset e tyre të reja.

Kontrolla kryesisht është përgjegjës për kontrollimin e tatimpaguesve për të përcaktuar nëse ata kanë raportuar saktë transaksionet e tyre ekonomike (qarkullimin, të ardhurat, shpenzimet, mbajtjen në burim në paga, etj.). Gjatë kohës së kryerjes së kontrollës, ata janë përgjegjës për të siguruar se tatimpaguesi është aktual në të gjitha obligimet e deklarimit.

Mbledhja e sforcuar do të rishikojë listën e tatimpaguesve të cilët nuk kanë dorëzuar deklaratat me kohë, përveç deklaratave delikumente të TVSh-së, të cilat janë përgjegjësi e stafit të Kontrollit. Me qëllim që të arrihet shkallë më e lartë e përmbushjes, ata tatimpagues të cilët nuk kanë dorëzuar deklaratat për shumicën e periudhave më të fundit do të kontaktohen të parët (për shembull – një tatimpagues me mungesë deklarate për prill 2016 do të kontaktohet para një tatimpaguesi me një mungesë deklarate për qershor 2015). Tatimpaguesit të cilët nuk

kanë dorëzuar një deklaratë të mbajtjes në burim (përfshirë kontributet pensionale) do të kontaktohet para një tatimpaguesi i cili nuk ka dorëzuar një deklaratë për tatimin në të ardhurat.

Para kontaktimit të tatimpaguesit lidhur me një deklaratë delikuede, zyrtari i mbledhjes do të verifikojë në sistem për të përcaktuar gjendjen aktuale të përmbushjes të tatimpaguesit – a ka tatimpaguesi ndonjë borxh tatimor të papaguar, a ka deklaratat obligative që nuk janë dorëzuar, etj.

Zyrtari tatimor do të kontaktojë tatimpaguesin dhe do të përcaktojë shkaku e mosdorëzimit të deklaratës. Nëse deklarata nuk është dorëzuar, kërkoni që tatimpaguesi të dorëzojë deklaratën(at) brenda 10 ditëve. Gjatë kontaktit, merrni informatat bazike nga tatimpaguesi lidhur me qarkullimin e furnizimeve të tatueshme dhe mallrave tjera, totalit të eksporteve dhe importeve, blerjeve të blerjeve të tatueshme për secilën periudhë delikuede që është nën inspektim. Zyrtarët e mbledhjes duhet të ndërmarrin veprimet e nevojshme të sjellin tatimpaguesin në përmbushje të plotë me obligimet e deklarimit dhe pagesës.

Kur të vizitohet tatimpaguesi në lidhje me një deklaratë me gabim, duhet sqaruar arsyet pse deklarata nuk ka mundur të procedohet. Duhet verifikohet nëse tatimpaguesin ka dorëzuar deklaratë të përmirësuar:

Nëse ‘Po’: duhet siguruar një kopje të deklaratës së përmirësuar të tatimpaguesit, duhet verifikuar se a është përgatitur me korrektësi, dërgohet te procedimi i të dhënave për ta futur në sistem.

Nëse ‘Jo’: duhet përmirësuar të dhënat në deklaratë, nëse është mundur. Duhet bërë ndryshime tjera në të dhënat e deklaratës sipas nevojës dhe të dorëzohet deklaratën për procesim.

Me qëllim që të sigurohet se inspektimi i deklaratës delikuede është zgjidhur në tërësi, është shumë me rëndësi që të ketë mundësi të merret parasysht secili numër dokumenti që është vendosur në sistem. Përndryshe, sistemi do të vazhdojë t’i tregojë tatimpaguesit si mosdeklarues kur, në fakt, ata kanë dorëzuar deklaratat. Zyrtarët e mbledhjes duhet të jenë të vëmendshëm kur të merren me ato gabime apo deklarata të pa procesuara që të jenë në

gjendje të plotësojnë tërësisht të gjitha çështjet lidhur me deklaratat e paprocesuara apo deklaratat me gabime.

Kur tatimpaguesi të dorëzojë deklaratën në zyrën regjionale, inspektori do të llogarisë tatimin, ndëshkimin dhe interesin dhe t'i japë tatimpaguesit një njoftim me barkod me balancën obliguese. Tatimpaguesi do të këshillohet të kryejë pagesën në bankë. Nëse tatimpaguesi është i paaftë të kryejë pagesën e tatimit apo borxheve, mbledhësi do të sigurojë informata të duhura financiare dhe do të vendosë një marrëveshje me këste me tatimpaguesin.

Nëse tatimpaguesi nuk do të dorëzojë deklaratën brenda afatit të paraparë, mbledhësi do të përgatisë një referim për kontakt me stafin e kontrollit së regjionit. Referimi do të përfshijë informatat mbi veprimet e ndërmarra për të siguruar deklaratën, arsyet e tatimpaguesit për mosdorëzimin e deklaratës, dhe të gjitha informatat e siguruar për të ndihmuar kontrollin në përcaktimin e detyrimit tatimor.

PROCEDURAT, PAMUNDËSIA PËR TË GJETUR BORXHLIUN

Do të ketë raste që përfshijnë tatimpaguesit të cilët nuk mund të gjenden në adresat e dhëna në dokumentet e tyre të regjistrimit apo adresën në dosjes e Autoriteti Tatimor. Në raste të tilla, do të jetë përgjegjësi e zyrtarit të mbledhjes të shterë të gjitha mundësitë e arsyeshme për të gjetur tatimpaguesin me qëllim që të sigurojë përmbushjen e plotë me kërkesat e ligjeve tatimore të Kosovës.

Tatimpaguesit aktivë duhet të mund të identifikohen nga tatimpaguesi joaktivë, që do të përmirësojë mundësinë për të monitoruar dhe ndjekur tatimpaguesit aktivë. Si rrjedhim, është me rëndësi të ndërmerren veprime të duhura për të identifikuar ata tatimpagues të cilët më nuk janë aktiv.

Nëse një tatimpagues nuk mund të gjendet në adresën e dhënë në sistem, inspektori i mbledhjes do të bëjë përpjekje për t gjetur tatimpaguesin. Disa burime informatash të mundshme përfshijnë:

- Nëse zyrtari i mbledhjes zbulon se tatimpaguesi mungon si rezultat i një kontakti në terren, përpara se të largohet nga terreni, të verifikohet me fqinjët për të parë nëse biznesi ka shkuar diku tjetër, nëse ka operuar ndonjë herë, kur i ka ndërprerë operacionet, sa punëtorë janë parë në biznes, kush ka qenë operatori kryesor i biznesit, çdo informatë tjetër që do t'ndihmonte në gjetjen e biznesit apo zyrtarëve të tij përgjegjës – nëse vendndodhja e biznesit është dhënë me qira apo është hapësirë e marrë me qira, a e dinë fqinjët kush është pronari.
- Vizitoni adresën e dhënë në sistem e cila është adresa e pronarit/zyrtarit kryesor të tatimpaguesit
- Kontaktoni personin i dhënë si kontabilist në dokumentet e regjistrimit të biznesit
- Rishikoni dokumentet në Agjencinë Për Regjistrimin e Bizneseve që ka në themeluar korporatën për të parë nëse individët tjerë janë emëruar, të cilët mund të ndihmojnë të gjemë korporatën
- Verifikoni me Komunën për të përcaktuar nëse informatat e dhëna nga tatimpaguesi në të njëjtën kohë të marrjes së një licencë të biznesit ka ndonjë informatë të dobishme apo nëse tatimpaguesi ka regjistruar një ndryshim në adresë.
- Verifikoni me zyrtarët e postës për të verifikuar nëse tatimpaguesi ka regjistruar ndonjë ndryshim në adresë apo nëse ata kanë ndonjë informatë të dobishme
- Verifikoni me kompanitë e komunaleve për të parë nëse ata kanë ndonjë informatë që do të ndihmojë në gjetjen e tatimpaguesit
- Verifikoni me policinë për të përcaktuar nëse ata kanë ndonjë informatë
- Verifikoni me kadastrën për të përcaktuar kush është pronari i pasurisë (nëse fqinjët nuk kanë mundur të japin ato informata) dhe siguroni adresën e pronarit
- Verifikoni me regjistrin e automjeteve për të përcaktuar nëse tatimpaguesi (apo zyrtari i tij kryesor) ka automjet dhe çfarë adresë është në regjistrimet e tyre
- Verifikoni me bankën që mban llogarinë bankare të biznesit sipas formularit të regjistrimit të biznesit.

KONKLuzion

Një instrument me rëndësi vitale për kryerjen e punës në mënyrë të duhur është njohja e mjeteve dhe mundësive që janë në dispozicion gjatë kryerjes së detyrave. Mbledhja e sforcuar është një fushë komplekse për të cilën Zyrtari Tatimor i zakonshëm duhet të posedojë njohuri në disa fusha të ndryshme juridike. Nga ekzaminimet me lart shihet se me ligjin e Administratës Tatimore rriten kompetencat për përgjegjësit e shlyerjes së detyrimeve tatimore të prapambetura në krahasim me përgjegjësit që dalin me Ligjin për Shoqërinë Tregtare.

Baza parësore e sistemit tatimor të implementuar në Kosovë është se një tatimpagues obligimet e veta tatimore do t'i kryej në mënyrë vullnetare.

Besimi i publikut kërkon që ne të sigurojmë se të gjithë tatimpaguesit i dorëzojnë me përpikëri deklaratat e tyre dhe paguajnë shumën e duhur të tatimit, pavarësisht shumës që e kanë obligim.

Mundësia e tatimpaguesit që të dorëzojë me korrektësi një deklaratë të vetë-vlerësuar kërkon që tatimpaguesi të dijë rregullat për dorëzimin e deklaratave dhe pagesën e tatimeve. Zyrtarët tatimor janë përgjegjës për ofrimin e informatave atyre tatimpaguesve me të cilët bien në kontakt, të cilat përfshijnë:

1. shpjegime të qarta për obligimet e dorëzimit dhe pagesës
2. shpjegime të qarta se si të përmbushin ato obligime; dhe
3. shpjegime të qarta për pasojat në rast mos përmbushjes me obligimet e dorëzimit dhe pagesës.

Mos-deklaruesit /ndalim-deklaruesit janë në masë të madhe të panjohur sa i përket ndikimit në të hyra. Një tatimpagues që dorëzon një deklaratë, qoftë e paguar, apo jo, së paku e bën me dije administratën tatimore se çfarë të hyrash priten nga ky parashtrim. Një tatimpagues që nuk dorëzon një deklaratë mund të ketë borxh një shumë të madhe të të hyrave – një deklaratë e pa dorëzuar në thelb është një llogari delikuede që pritet të ndodhë. Si e tillë, sa më herët të jetë kontaktuar tatimpaguesi, është mundësia më e madhe për të mbledhur disa të hyra që nuk janë raportuar.

Referenca:

1. Ligjim Për Administraten Tatimore dhe Procedurat Nr. 03/L-222;
2. Ligji Për Tatimin Mbi Vleren e Shtuar Nr.05/L-37;
3. Ligji Për Tatimin Në Të Ardhura Personale Nr. 05/L-28;
4. Shënime nga interneti në websitein www.google.com.

**MENAXHIMI DHE PERFORMANCA E BURIMEVE NJERZORE NE NIVEL
LOKAL**

Msc. Shkumbin LEKA

Ministria e Transportit – Republika e Kosovës

majlo1977@hotmail.com

tel: +377 44 22 70 02

Abstrakt

Filluar prej një parimi kryesor të përcaktimit dhe efektivitetit të pritshmërive, është të sigurohet se rregullat dhe rregulloret janë të drejta, të arsyeshme, dhe të administruara me paañesi, pasi që mungesa e drejtësisë është njëri prej shkaqeve kryesore të pakënaqësive në vendin e punës. Pastaj të sigurohet menaxhimi i problemeve disiplinore që mund të jetë funksioni më pak i dëshiruar në procesin e menaxhimit të Burimeve Njerëzore.

Në organizatat në Kosovë ka shumë çështje që duhen marrë në konsideratë në dokumentimin dhe politikat mbi rëndësinë e emërimit të kreut administrativ në pozitat kyçe të një organizate (Y.Taejun & Sujae,2009).

Si përgjegjësi kryesore e funksionit të Burimeve Njerëzore brenda një organizate është të rekrutojë, përzgjedhë dhe zhvillojë personelin për t'i përmbushur nevojat dhe kërkesat e atij sektori. Pastaj për shkak të burimeve të kufizuara dhe nevojës për një hapësirë gjithnjë e më në rritje të ekspertizës, funksioni i personelit dhe funksionet buxhetore e financiare të organizatave duhet të renditen pranë njëra tjetrës për të thurë një rezultat.

Në kuadër të kësaj ecurie mund të tregohet rëndësia që kanë BNJ-re apo kapitali njeri, duke krijuar një ambient të favorshëm ekonomik, dhe duke adaptuar dizajnimin e praktikave të mira nga vendet e zhvilluara dhe me një eksperiencë të madhe dhe të gjatë, si dhe përdorimin e aplikimit në vendin tonë, pasi që këto vende kanë akumuluar përvojë të konsiderueshme me qëllim të reformimit të organizatave në shërbimet administrative publike.

Fjalet kyçe: *Drejtësia, Regulloret, Menaxhimi, Burimet njerzozor dhe Organizatat.*

HYRJE

Në këtë studim do të trajtojmë disa aspekte të veçanta mbi Menaxhimin dhe Përformancën e Burimeve Njerëzore në nivel lokal, duke përdorur literaturë më të avancuar si vendore ashtu edhe ndërkombëtare, krahasime të vendeve në zhvillim, vendeve të rajonit (vendeve në tranzicion), hulumtimin, përvojën dhe risitë ndërkombëtare në fushën e menaxhimit të organizatave publike, me theks të veçantë në nivel lokal.

Rëndësia e këtij studimi është që ti shpalosim problematikat që punonjësit e organizatave që po ndeshën çdo ditë e më tepër, dhe të mundohemi ti shtjellojmë ato, duke dhënë shembuj mbi funksionimin e drejtë të organizatave të vendeve të tjera, si dhe aplikimin tek ne.

Gjatë punës studimore është bërë një analizë dhe është nxjerr rezultat, ku dhe janë dhënë mënyrat me të cilat BNJ-re mund të implementojnë dhe të kontribuojnë në menaxhimin e njohurive mbi funksionimin e një organizate të sukseshme.

Në punim janë paraqitur iniciativat e menaxhimit të dijes dhe barrierat për implementimin e talentit në organizata në Kosovë, ndikimin e proceseve të Burimeve Njerëzore (BNj), praktikave më të mira të ndarjes së diturisë në ndërmarrje, krijimin e kulturës në ndarjen e dijes etj.

Gjëja më e rëndësishme për organizatën është të krijojë kapitalin e duhur intelektual për të egzistuar dhe vazhduar suksese të mëtutjeshme, pasi që Burimet Njerëzore janë një nga shtyllat me prioritet shumë të lartë të një vendi dhe mund të jenë potenciali kryesor duke u

radhitur midis katër faktorëve kryesorë të prodhimit: si toka, fuqia punëtore, kapitali dhe kostot në shoqëri si për nga pesha, ashtu edhe për nga rëndësia (USAID, 2013).

Proceset kryesore të BNj-re si arsimimi i ndërmarrjes, menaxhimi i performancës dhe ngritja e kulturës, kanë rol kyç në zhvillimin e një organizate të bazuar në dije. Është shumë e rëndësishme të zhvillohet mekanizmi i komunikimit efektiv lidhur me sjelljen e punonjësve ndaj dijes, dhe të krijohet klima e besimit dhe e përkushtimit ashtu që të kyçen punëtorët në konceptin e njohurive më të gjëra në praktikë, pasi që praktikat dalluese të BNj-re ndihmojnë të krijohen kompetenca unike me të cilat diferencohen produktet dhe shërbimet, që si rezultat nxisin konkurrueshmërinë.

Në kontekstin për rolin dhe rëndësinë e BNj-re dhe për punëtorët e ditur të cilët krijojnë dije, ti motivojë dhe ti mbështesë ajo dije pastaj do të shpërndalet tek të tjerët

(C.Hefter ,1996).

Dhe si përfundim do të japim disa rekomandime mbi konstatimet tona që kanë të bëjnë me problematikën e shtjelluar në punimin përkatës.

1.1. PËRSHKRIMI I PROBLEMIT

Interesi i Autorit të këtij hulumtimi është në pajtim me tematikën e parashtruar dhe i shërben themelimit të njohurive të mia specifike qoftë atyre horizontale të bazuara në teoritë dhe praktikat e përgjithshme që flasin për Menaxhimin dhe Performancën e Burimeve Njerëzore, mundësitë dhe sfidat e tyre në tanzicion dhe atyre vertikale që nënkupton arritjen e njohurive praktike siç do të demonstrohen përmes paraqitjes së argumenteve hulumtuese (U.Eco,2006).

Në kohët e fundit, për njerëzit si burim thuhet se ata nuk janë vetëm një nga faktorët e prodhimit, por ata janë faktori më i rëndësishëm i prodhimit. Arsyet për këtë janë të shumta: zhvillimi i shpejtë i teknologjisë, ndryshimet ekonomike dhe demografike, zvogëlimi

i produktivitetit dhe tjetërsimi i punëtorëve e që sot shumë ndërmarrje, faktorin njeri e vendosin në planet e tyre afatgjata strategjike.

Problematika e përgjithshme e faktorit njerëzor në menaxhim trajtohet si sferë veçanërisht e rëndësishme, andaj përshkrimi i problemit të këtij projekti kërkimor është diagnostifikimi i gjendjes aktuale ekzistuese organizative, si struktura, problemet duke identifikuar njëkohësisht kërkesat e qytetarëve në organizata e posaqërisht ato në nivel lokal, si dhe avancimin e proceseve zhvillimore të trendëve pozitive në aspektin strategjik (S.Vellkova & Z.Zilatkovski,2010).

Gjendja e tanishme në institucionet administrative siç është inspektorati i punës dhe institucionet e tjera si juridike, e në përgjithësi gjykatat, u mungojnë kapacitetet që të mbikëqyrin implementimin e ligjeve dhe të ushtrojnë detyrat e tyre sipas kompetencave të tyre, për shkak të problemit me staf, përkrahjes financiare dhe pajisjeve adekuate, të cilat janë çështje thelbësore, po ashtu duhet të jenë më aktive në promovimin dhe monitorimin e respektimit të drejtave të punëtorëve, edhe pse ka pasur përparime të vogla në fushën të drejtave të punëtorëve në Kosovë, ende ka sfida të mëdha për t'u tejkaluar kjo gjendje. Kjo ndodh për shkak të kompleksitetit të ligjeve dhe legjislacionit në një anë dhe implementimit të dobët në anën tjetër (R.Kay & P.Banfield, 2011).

1.2. NEVOJA DHE JUSTIFIKIMI I STUDIMIT

Filluar prej një parimi kryesor të përcaktimit dhe efektivitetit të pritshmërive, është të sigurohet se rregullat dhe rregulloret janë të drejta, të arsyeshme, dhe të administruara me paañesi, pasi që mungesa e drejtësisë është njëri prej shkaqeve kryesore të pakënaqësive në vendin e punës. Pastaj të sigurohet menaxhimi i problemeve disiplinore që mund të jetë funksioni më pak i dëshiruar në procesin e menaxhimit të Burimeve Njerëzore.

Në organizatat në Kosovë ka shumë çështje që duhen marrë në konsideratë në dokumentimin dhe politikat mbi rëndësinë e emërimit të kreut administrativ në pozitat kyçe të një organizate (Y.Taejun & Sujae,2009).

Si përgjegjësi kryesore e funksionit të Burimeve Njerëzore brenda një organizate është të

rekrutojë, përzgjedhë dhe zhvillojë personelin për t'i përmbushur nevojat dhe kërkesat e atij sektori. Pastaj për shkak të burimeve të kufizuara dhe nevojës për një hapësirë gjithnjë e më në rritje të ekspertizës, funksioni i personelit dhe funksionet buxhetore e financiare të organizatave duhet të renditen pranë njëra tjetrës për të thurë një rezultat.

Në kuadër të kësaj ecurie mund të tregohet rëndësia që kanë BNJ-re apo kapitali njeri, duke krijuar një ambient të favorshëm ekonomik, dhe duke adaptuar dizajnimin e praktikave të mira nga vendet e zhvilluara dhe me një eksperiencë të madhe dhe të gjatë, si dhe përdorimin e aplikimit në vendin tonë, pasi që këto vende kanë akumuluar përvojë të konsiderueshme me qëllim të reformimit të organizatave në shërbimet administrative publike (SHBSH, 2001).

Të ofrojmë shumë shembuj mbi programet dhe politikat e programeve të favorshme, qeveritare, të japim rekomandimet tona, për rëndësinë që kanë Burimet Njerëzore, pasi që në çdo organizatë menaxhimi i burimeve njerëzore është funksioni më i rëndësishëm, ndryshe nga burimet mekanike apo ato fizike, burimet e personelit shtojnë një element eksperience të pakrahasuar me burimet e tjera

1.3. QËLLIMI DHE OBJEKTIVAT

Ky punim është mbështetur në përmushjen e disa qëllimeve dhe objektivave të cilat në vazhdimësi kërkojnë zgjidhje përmes Burimeve Njerëzore, si përmes, hulumtimeve, mbledhjes, strukturimit, analizimit të dhënave të mbledhura e pastaj të identifikohen vështirësitë, përparësitë dhe të metat e procesit të zhvillimit aktual në menaxhimin dhe performancën në organizatat e Kosovës në nivel lokal. Qëllimi është që të gjitha vështirësitë të adresohen në institucionet përkatëse dhe organizatat e tjera relevante të cilat shprehin vullnet për mbështetjen dhe aktiviteteve që mund ti kenë BNJ-re. Objektivat janë identifikuar në mënyrë sa më specifike, të matshme dhe të përcaktuara në kohë, që ndihmojnë në

përcaktimin më të lehtë të indikatorëve për vlerësim, përmes të cilëve maten efektet e studimit (P.Andrey & W. Patton,2009).

Objektivat kryesore të këtij studimi janë:

1. Krijimi një programi, duke dhënë bazat, modelet dhe idetë lidhur me mënyrën se si të menaxhohet drejt, si të fillohet dhe të zbatohet ky program i MBNJ-re në organizata e posaqërisht ato në nivel lokal ku mund të shërbej si një dhëzues në fushën e administrimit të personelit, që jep gjërat thelbësore të një organizate.

2. Bërja e një pyetësoi në sektorin publik për të evidentuar dhe kuptuar si realizohet vlerësimi formal dhe joformal i performancës dhe kuptuar problematikat që punonjësit që mund të ndeshen gjatë këtij procesi dhe pakënaqësitë e tyre në punë.

3. Sigurimi i një sistemi të drejtë, transparent dhe të barabartë për menaxhimin BNJ-re lidhur me emërimin, kategorizimin, vlerësimin dhe ecurinë e organizatës, Psh, si sistemi “benchmarking” si mjet metodologjik lidhur me udhëzimet për sistemin e analizimit të vendeve të punës: Ky model bazohet në ushtrimin krahasues të të gjitha pozitave me pozicionet tip (benchmark). Si mjet procedural, në kategorizimin e përgjithshëm të pozitave, pozitave si shembuj nga të gjitha gradat hierarkike vlerësohen dhe iu jepet një vlerë. E që në Kosovë ka mungesa të kategorizimit të përgjithshëm të pozitave, që do të thotë të një udhëzimi që do të përkufizonte karakteristikat kryesore të çdo grupi të pozitave të punës. i quajtur edhe katalog i punës në disa vende (FRIDOM ,2008).

4. Paraqitja e një sërë përfundimesh të punimit, duke dhënë disa shpjegime profesionale për çështjet e bëra objekt studimi në këtë punim.

Dhe së fundi, ky studim synon t'i përkufizojë dhe reduktoj disa probleme, duke dhënë shembuj nga më të ndyshmet se si mund të zbatohen ato etj.

KONKLUZION

Varësisht nga rezultatet e hulumtimeve që do të jepen edhe konkludimet/përfundimet, Në kontekstin e një mjedisi kaq dinamik në të cilin funksionojnë organizatat publike në Kosovë dhe standardizimi i procedurave e bën shumë të vështirë mbijetesën e kjo aq më shumë ndjehet në menaxhimin e burimeve njerëzore.

Ndaj rekomandohet që sektori publik të bashkëpunojë, të huazojë nga sektori privat në funksion të atyre cilësive kundrejt praktikave që janë të volitshme në të gjitha fushat, por më shumë në interesim të këtij studimi është huazimi i praktikave të përdorura në menaxhimin e burimeve njerëzore (I.Havolli, 2014).

Gjatë këtij studimi jemi munduar t'i precizojmë disa indikatorë të cilët mund të kenë ndikim në kualitetin e tranzicionit, mbi një platformë të tillë studimore mund të sintetizohen njohuri që mund të shërbejnë në njërin anë në përafrimin e fundit të tranzicionit e në anen tjetër mund të shërbej si model për vendet që mund të hyjnë në këto procese. Aplikimi i praktikave të mira duhet orientuar drejt individit pra drejt administratorit publik duke e vendosur atë në qendër të mekanizmit, dhe duke e trajtuar si një aset të çmuar, atëherë mund të arrihet suksesi i organizatave publike në vend. Përmes analizave dhe hulumtimeve, si në plan të përgjithshëm ashtu edhe për çdo rast veç e veç, të përcaktohen shkaqet të cilat çojnë deri te ngërçi në këtë sektor. Të nxirren rekomandimet për mënyrën e funksionimit sa më të suksesshëm, duke i eliminuar barrierat egzistuese të bëhet eliminimi i problemeve dhe sfidave, dhe të aplikohen përvojat të vendeve të tjera si model te ne.

II. RISHIKIMI I LITERATURËS

Menaxhimi i Burimeve Njerëzore është një funksion bazë organizativ, që jep një kontribut të rëndësishëm në arritjen e objektivave jo vetëm në fushën e biznesit, por edhe në sferat e tjera

të aktivitetit njerëzor, po ashtu edhe vlerësimi i performacës së punonjësve është një nga funksionet më të rëndësishme (DAP, 2013).

Vlerësimi i performancës, ka për qëllim që në mënyrë të kujdesshme të maten rezultatet, cilësia e shërbimit që i ofrohet publikut, produktiviteti, eficienta, kënaqësia e klientëve për shërbimin e ofruar. Nëse procesi i vlerësimit kryhet mirë, ndihmon për një vendimarrje më të mirë, duke kaluar në *Menaxhimin e Performancës*

Punimi është mbështet në një grumbulltëdhënash citate të bazuar në informacionin cilësor të mbledhur, duke e shfrytëzuar literaturën më adekuate të botuara nga autorë të ndryshëm të huaj (ndërkombëtarë) dhe vendor, të cilën mund ta kemi në dispozicion, materiale të ndryshme angleze, manuale, broshura, website online, pastaj edhe direkt nga organizatat publike që operojnë në Kosovë dhe jashtë vendi, në përshtatjen e standardeve Ndërkombëtare të aplikueshme duke dhënë informatata sa më transparente.

Menaxhimi i Burimeve Njerëzore ka kaluar nëpër një proces të gjatë të zhvillimit deri sa ka arritur në statusin që ka fituar sot, si një nga funksionet më të rëndësishme të menaxhimit në një organizate (Koli & Llaci, 2005).

Një përkufizim i thjeshtë, por racional paraqitet si vijon: "Menaxhimi i Burimeve Njerëzore është proces i tërheqjes, zhvillimit dhe mbajtjes së një force të talentuar dhe energjetike, për të mbështetur objektivat dhe strategjitë organizative" (J.Schermerhorn,2001,p,289)

Te menaxhmenti Strategjik-thonë se: "Qëllimi i matjes se performances se organizatës do të thotë krahasimi i rezultateve të pritura dhe të realizuara, hulumtohen devijimet nga planet, ku bëhet evaluimi individual i të arriturave, ekzaminohet progresi i deklaruar me atë aktual" (N.Mustafa 2005,f,12).

Si shembull i trajtimit të mirë të Ofrimit të Shërbimeve Publike mund të marrim shumë nga **libri "Menaxhimi i Organizatave Publike" të prof.** (A.Ceni 2013,f, 5/7).

I cili mund të jetë një udhërrëfyes i mirë për ofruesit e shërbimeve publike, menaxherët e organizatave publike, punonjësit, specialistët dhe politikanët për tu aftësuar, e sidomos problemet e mëdha në të cilat ballafaqohet si niveli lokal-komunat po ashtu edhe nivelet qendrore për çka bëjmë ligje jo të mira dhe të cilat bien ndesh me praktikën e menaxhimit

- *koncepti i klientit në shërbimet publike;*
- *Konceptimi i shërbimit me orientim klienti, pastaj*
- *raportet në mes qeverisë dhe përfituesve të shërbimeve publike.*

Pastaj lidhur me monitorimin dhe vlerësimin e investimeve e që lidhet me konstatimin e rekomandimeve të cekura më lartë (A.Ceni 2013,f,10) në librin e tij: “Menaxhimi i Organizatave Publike” publike ka thënë: “ Programet ose projektet zënë një vend të rëndësishëm në jetën e organizatës. Drejtuesit duhet të sigurojnë monitorimin e programeve dhe të synojnë që objektivat dhe rezultatet e tyre të arrihen para kohe. Sistemet e monitorimit dhe të vlerësimit duhet të integrohen në programet dhe projektet e planifikimit”

2.1. HISTORIK I SHKURT I MENAXHIMIT TË BNJ-RE

Ky studim argumenton teoritikisht dhe praktikisht metodën e mënyrave dhe mekanizmave që kanë të bëjnë me ndikimin e menaxhimit të performances organizative, pasi që menaxhimi i Burimeve Njerëzore mbetet një qështje shumë e mprehtë në organizatat në Kosovë e sidomos në ato publike, ku konsiderohen si avantazhi konkurrues dhe i rëndësishëm për organizatën. Të gjitha organizatat, te vogla apo të mëdha, private apo publike, të orientuara nga fitimi ose jo e pavarësisht nga fusha ku e ushtrojnë aktivitetin e tyre kanë një gjë të përbashket: nevojën për tu menaxhuar. Secila prej tyre, për arritjen e qëllimit final angazhon një sërë burimesh njerëzore, material dhe financiare.

Janë pikërisht menaxherët ata që procesin e punës e bashkojnë dhe kordinojnë këto burime të rralla për arritjen e objektivave organizative, që pranojnë rrezikun e marrin vendime në një mjedis dinamik ku ndërthuren e influencojnë një game e gjerë faktorësh ekonomik, social e teknik (I. Mazreku, 2010).

Zhvillimi i konceptit të menaxhmentit të Burimeve Njerëzore ka filluar të paraqitet qysh në vitet e 80-ta të shekullit të kaluar. Termi Burime njerëzore prejardhjen e ka nga Shtetet e Bashkuara të Amerikës (Beer & Tichy 1985). Ky termë u adaptua shpejt nga shumë organizata; i cili sjelli ndryshime rrënjësore në trajtimin e punonjësve duke maksimalizuar potencialin e tyre (N. Ismajli, 2012).

Termi “Menaxhimi i Burimeve Njerëzore” përdoret sot në vend të termit “Menaxhimi i Personelit” të përdorur në të kaluarën. Në thelb është e njëjta gjë, veçse termi i ri thekson, që punonjësit nuk janë thjeshtë një shpenzim por një burim i firmës ashtu sikurse janë kapitali apo pajisjet e tjera, madje burimi më i rëndësishëm i saj (I. Havolli 2014).

Në këtë studim, hulumtues do të diskutohen hipotezat, të cilat janë ngritur në hyrje dhe tani do të bëjmë rishikimin e literaturës dhe nxjerrjes së rezultateve nga të anketuarit ku do të dalim me opinione të ndryshme mbi menaxhimin dhe performancën BNJ-re në funksionimin e organizatave në Kosovë. Këto hipoteza janë të rëndësishme për të kuptuar rreth konceptit të menaxhimit të performancës në performancën e punonjësit.

Zhvillimi i konceptit të personelit, personeli i ndërmarrjes përfshinë të gjithë ata që ndërmarrja i punëson pa marrë parasysh përgaditjen e tyre profesionale, vendet e punës funksionet që përbëhen nga faktorë të mbrendshëm dhe të jashtëm. Në botën bashkohore ndërmarrjet operojnë në rrethinën dinamike, e cila është e ndikuar prej një numri të madh faktorësh. Si pjesë e ndërmarrjes, edhe burimet njerëzore i janë të ekspozuara këtyre ndryshimeve dhe faktorëve që ndikojnë në këto ndryshime. Faktorët e mbrendshëm dhe faktorët e jashtëm të cilët do të elaborojmë më poshtë secilën një nga një (I. Havolli, 2014).

2.2. PLANIFIKIMI I BNJ-RE NË ORGANIZATAT PUBLIKE NË NIVEL LOKAL

Gjatë kësaj pune hulumtuese është vërtetuar se Planifikimi i Burimeve Njerëzore është hap i parë në menaxhimin e efektshëm të Burimeve Njerëzore, ku do të dalim me argumente konkrete për rolin dhe rëndësinë që ka planifikimi i BNJ-ve. Ai përfshinë parashikimin e nevojave të organizatës suaj për resurse njerëzore dhe planifikimin e hapave, të cilat organizata duhet t'i ndërmarrë për t'i përmbushur këto nevoja.

Planifikimi i resurseve njerëzore duhet të jetë ngusht i lidhur me objektivat strategjike dhe misionin e organizatës suaj.

Madje, edhe në rajonet në të cilat ka fuqi të mjaftueshme punëtore me arsimim të mirë, planifikimi i Burimeve Njerëzore paraqet një sfidë, për arsye se nevojat e organizates ndryshojnë vazhdimisht dhe ndonjëherë nuk janë konvergjente. Sfida është edhe më e madhe nëse rezervat e resurseve njerëzore për rekrutim janë të kufizuara, ose nëse njerëzit e ngarkuar me menaxhimin e këtyre resurseve nuk janë trajnuar që t'i parashikojnë nevojat e organizatës (Ch.Lusthaus 2005).

Planifikimi i burimeve njerëzore është procesi i identifikimit të nevojave të ardhshme për personel dhe i përcaktimit të strategjisë që duhet ndjekur për përmbushjen e këtij objekti. Planifikimi i Burimeve Njerëzore është mjaft i rëndësishëm sepse në fund të fundit, dështimi apo suksesi i biznesit varet mjaft nga përbërja, cilësitë dhe përpjekjet e stafit të organizatës (I. Havolli 2008).

ORGANIZIMI DHE INOVACIONI I BIZNESIT**Msc. Nikson DAKA**

Universiteti Haxhi Zeka-Peje-Kosove

Departamenti: Administrim Biznesi

niksondaka@hotmail.com

Vehbi RAMAJ

International University of Struga

vehbiramaj@yahoo.com

Abstrakt

Termi i inovacionit dhe rëndësia e tij ne boten moderne është e njohur ne ditët e sotme dhe e hasim pothuajse ne gjdo hape te cilin ne bëjmë gjate jetës sonë.

Meqë inovacionin e njohim si term te globalizimit i cili ndërlidh rritjen, zhvillimin dhe produktivitetin e bizneseve, ne inovacionin e njohim edhe si katalizator te zhvillimit ekonomik sepse baza e ndërtimit te tij është biznesi i vogël dhe i mesëm. Por kush mund te krijoj inovacionin ta menaxhoj dhe organizoj atë? Ne ditët e sotme te konkurrencës perfekte jo-gjdo kush mund te krijoj risi, te rralle janë ata persona te cilët krijojnë ndryshime te një-pas njëshme, sidomos bizneset e vogla dhe te mesme te cilat detyrohen te shpikin risi qe te mbijetojnë ne treg. Por ajo qka i dallon bizneset e vogla nga format tjera te bizneseve ne inovacion është aftësia e fleksibilitetit i cili ju mundëson te përshtaten dhe adaptohen ndaj kërcënimeve te tregut. Kështu bizneset e vogla krijojnë bazën e inovacionit i cili shpesh here nuk vërehet për syrin tone! Pse nuk i vërejmë ne këto risi te bizneseve te vogla? Kjo ndodhe për shkak te barrierave dhe kufizimeve financiare te cilat ndeshen këto biznese e sidomos mungese se organizimit te mirëfillte dhe si te tilla shuhen duke bere qe këto risi te huazohen

nga bizneset e mesme dhe të mëdha të cilat i njohim me anë të produktit/shërbimit dhe marketingut si funksion të veçantë të njohjes.

Posedimi i dijes dhe inovacionit është një nga faktorët kyç në përcaktimin e suksesit të biznesit. Prandaj bizneset e mëdha krijojnë departamente, funksione të veçanta të kërkim zhvillimit dhe inovacionit, ku rekrutojnë dhe selekcionojnë të rinjë nga e gjithë bote në mënyre që të krijojnë risi në tregje.

Vetëm nëpërmes organizimit të inovacionit dhe kreativitetit bizneset arrijnë të funksionojnë në arenën e konkurrencës.

Fjalët kyçe: *Organizimi, inovacioni, barrierat, menaxhimi dhe ndërmarrësi.*

Metodologjia e përdorur

Primary research (kërkim primar) – i cili është bazuar në të dhënat dhe informacionet e bizneseve të cilat ekzistojnë dhe i njohin inovacionet dhe organizimin e tyre. Burimi i këtij informacioni është kërkimi dhe strategjia e përshtatjes së bizneseve ndaj faktorëve të mjedisit dhe krijimit të inovacioneve.

Secondary research (kërkim dytësor) – i cili është përdorur për të studiuar konceptet teorike të organizimit dhe inovacioneve, për të kuptuar më mirë mënyrën se si funksionon organizimi i inovacioneve do të përdorim artikuj të shumtë shkencor, publikime dhe hulumtime rreth organizimit strategjik të inovacioneve.

Third research (pjesa e tretë) - është pjesë e cila bazohet në konkluzionet dhe rekomandimet të cilat si përfundim përfshijnë konkluzionin e caktuar për temën e lartë cekur.

HYRJE

Termi inovacion vjen nga Latinishtja *innovare*, që do të thotë, më bë diçka të re”. Kuptimi i inovacionit në kohën e sotme nënkupton procesin e kthimit të ideve në mundësi të cilat krijojnë vlera përkonsumatorët dhe botën.

Termet inovacion dhe kreativitet shpesh përdoren për njëra tjetrën. Në kontekstin e menaxhimit të biznesit të vogël dhe ndërmarrësisë është e ndihmueshme të bëhet dallimi ndërmjet tyre. Kreativiteti është gjenerimi i ideve të reja, ndërsa inovacioni është shfrytëzimi i suksesshëm i ideve të reja.

Është e njohur që inovacioni luan një rol qendror në konkurrencën e kompanive dhe vendeve. Inovacioni kuptohet të jetë drejtuesi kryesor i produktivitetit. Inovacioni ndihmon bizneset të përmirësojnë mënyrën që produktet dhe shërbimet bëhen dhe dërgohen, apo të prezantohen tërësisht të reja.

Hulumtimet tregojnë që 12 për qind e qarkullimit të NVM të BE-së vjen nga produktet apo shërbimet e reja ose të përmirësuara dukshëm (Komisioni Evropian, 2007). Të dhënat tregojnë se kompanitë inovuese mbajnë një performancë më të lartë dhe rriten më shpejtë se jo-inovatorët. Inovacioni është definuar gjerë si shfrytëzimi i suksesshëm i ideve – apo kthimi i ideve në produkte profitabile, procese, shërbime apo praktika biznesi. Me fjalë të tjera, një inovacion është komercializuar, ndërsa një shpikje nuk është.

ÇFARË ËSHTË INOVACIONI DHE ORGANIZIMI?

Që nga koha e lindjes së organizimit si disiplinë e veçantë në fillimet e viteve të 900-ta teoria e organizimit ka evoluar duke ritrajtuar edhe funksionet e organizatës. Përgjatë gjithë kësaj historie të shkurtër të organizimit si funksion i veçantë i menaxhimit me ane të cilit funksionojnë bizneset janë krijuar dhe zhvilluar koncepte thelbësore mbi individët dhe organizatat e biznesit në lidhje me risitë, novacionet të cilat janë bërë në fushën e organizimit.

Një përkufizim i gjere e përcakton teorinë e organizimit si ajo fushe qe merret me studimin e mënyrës se funksionimit te organizatës se edhe te lidhjeve te tyre me mjedisin.

Nga ky përkufizim vërejmë se organizatat kanë ndryshuar shumë që nga periudha e hershme e tyre duke ri-strukturuar format e organizimit dhe stilet e menaxhereve, kjo përben inovacion në fushën e organizimit dhe menaxhimit.

Inovacioni është më shumë se sa thjesht një ide e mirë. Inovacioni nënkupton kthimin e ideve në koncepte të reja në diçka që do të krijojë vlerë. Vlera e krijuar mund të jetë komerciale, sociale apo organizative.

Inovacion është të bërit e gjërave të reja, ose të bërit e gjërave që pothuajse janë bërë me një rrugë të re... Inovacion është një proces me anë të cilit produkte dhe teknika të reja janë përhapur në sistemin ekonomik (**Schumpeter, 1947**)

Ose komercializimi i parë i një ideje (**Fagerberg, 2004**)

Ose një inovacion është krijimi i një produkti të ri, ose i një produkti shumë të përmirësuar, ose një proces, ose një metodë e re organizimi në praktikën e një biznesi, si dhe një plan pune i organizimit ose i marrëdhënieve me jashtë. Inovacioni i biznesit ka të bëjë me krijimin dhe aplikimin me sukses të ideve të reja brenda organizatës. Kjo mund të jetë në formën e produktit apo shërbimit ose një seri e risive të vogla të tilla si gjetja e mënyrave më të mira ose efektive për të punuar dhe bërë gjërat më të dobishme.

INOVACIONET DHE BIZNESET

Inovacioni është mekanizmi kryesor i rritjes ekonomike (Grossman dhe Helpman 1944). Inovacioni është një proces në baze të cilin bizneset avancojnë pozitën e tyre konkurruese në treg si dhe profitabilitetin përmes adaptimit të vazhdueshëm të produkteve të reja si dhe ideve të reja për të operuar në treg. Një numër i madh i studimeve lidhin inovacionet me performancën ekonomike të vendeve. Ekziston një konsensus i përgjithshëm se inovacionet bartin barrën kryesore të rritjes ekonomike të ekonomive nacionale. Dallimet e mëdha në literaturën ekonomike janë të lidhura me atë se cilat kategori të ndërmarrjeve bizneset e vogla dhe të mëdha janë bartëse të inovacioneve. Inovacionet kërkojnë resurse njerëzore si dhe kapital, gjë e cila favorizon bizneset e mëdha, sepse ato kanë më tepër potenciale të krijimit të inovacioneve. Në anën tjetër hulumtimet empirike tregojnë se bizneset e vogla janë më superiore në inovacione krahasuar me bizneset e mëdha. Mekanizmi kryesor i bizneseve të vogla është inovacioni nëse duan të mbijetojnë në treg, pra bizneset duhet të modifikojnë dhe krijojnë vazhdimisht risi duke përfshirë edhe procesin e punës dhe stilet menaxheriale. Shpesh herë veçoria e inovacioneve tek bizneset e vogla varet edhe nga industria të cilës i takojnë p.sh disa biznese janë më inovative në disa industri se bizneset e mëdha dhe e kundërta, pra fokusi i bizneseve të vogla zakonisht është tek ato industri të cilat kanë intensitet të ulët të kapitalit dhe investimeve.

Efektiviteti i bizneseve të vogla në kuptimin e inovacioneve llogaritet në baze të dy indikatorëve: së pari nëpërmes shpenzimeve për inovacione ku përfshihen shpenzimet për

kërkim dhe zhvillim, dhe se dyti inovacionet përpunëtorë. Ne ketë dy aspekte bizneset e vogla tregojnë efikasitet me të madhe se bizneset e mëdha.

Ekzistojnë dilema rreth superioritetit të këtyre kategorive të ndërmarrjeve në inovacione, andaj edhe hulumtime të mëtejme janë të nevojshme. Se pari nuk është e qarte se cila nga këto kategori të ndërmarrjes është më e suksesshme në inovacione të produktit i cili përfshinë dallimet fizike të produktit. Se dyti nuk është e qarte se cila kategori e biznesit është më e suksesshme në fazat e caktuara të inovacionit. Zakonisht fazat kryesore të inovacionit janë: Invencioni, zhvillimi, prodhimi, hyrja në treg dhe difuzioni. Besohet se bizneset e mëdha janë më të suksesshme në dy fazat para se për kërkohet përqendrim më i madh i kapitalit, ndërsa në fazat tjera supozohet se bizneset e vogla janë më të suksesshme sidomos në plasimin e tregut. Mirëpo duhet pasur parasysh që edhe plasimi kushton sidomos marketingu dhe funksionet e tij. Aspekti i tretë i pa definuar në këtë kontekst ka të bëjë me rëndësinë e inovacioneve pra kush bën inovacione radikale dhe kush inkrementale apo margjinalë. Inovacionet radikale – Inovacion që është shumë i ri dhe i ndryshëm prej solucionit paraprak. Ndërsa Inovacioni inkremental (minor) – Inovacion që bënë një ndryshim relativisht minor nga (ose modifikim të) praktikës ekzistuese. Sipas autoreve Acs dhe Audretsch (1987) mundësitë me të mëdha për bizneset e vogla janë në fillim të ciklit jetësor të produktit kur dizajni pëson ndryshime të shpeshta për shkak të evoluimit të produktit.

KONKLUZION

Bizneset e vogla dhe të mesme ashtu edhe të mëdhatë kontribuojnë në procesin e inovimeve. Mirëpo superioriteti i këtyre kategorive varet nga industria të cilës i takojnë dhe nga faktorët e mjedisit të cilët përcaktojnë shpesh herë masën e inovacionit në biznes. Rëndësia e inovacioneve në nivelin kombëtar të biznesit është e veçantë, kjo dallohet me krijimin e produkteve dhe shërbimeve kreative. Edhe pse kompanitë e vogla kanë përparësi në aktivitetin inovativ, ato gjithashtu kanë edhe jo përparësi të cilat disa biznese i tejkalojnë bashkëveprim dhe bashkëpunim, por disa biznese ngecin dhe shihen si rezultat i mos dijes së menaxhimit dhe organizimit të inovacionit.

Inovacionet ne përgjithësi i referohen ndryshimeve te proceseve ose krijimit te proceseve efektive ne produkte dhe ide fitimprurëse. Për bizneset, kjo do të thotë zbatim i ideve të reja, duke krijuar produkte dinamike dhe përmirësim te shërbimeve ekzistuese.

Biznesi duke qenë inovativ nuk nënkupton vetëm shpikje. Inovacioni nënkupton edhe ndryshim te modelit te biznesit si dhe përshtatjen ndaj ndryshimeve te mjedisit duke ofruar produkte apo shërbime më të mira.

Inovacionet në biznes duhet të jenë të definuara në strategjinë afatgjate të biznesit, duke krijuar një kulturë të inovacionit e cila ndërlihdh rrugën e te menduarit inovativ dhe zgjidhjen krijuese të problemeve. Inovacionet i rrisin gjasat e biznesit për te kapur fitimi dhe të krijojë procese sa më efikase të punës, performancës dhe produktivitetit.

Referenca:

1. M.Mustafa, E.Kutllovci, P.Gashi, B.Krasniqi. “Biznesi i vogël dhe i mesëm” prishtine 2006;
2. David Stokes: Small business managment(4 edition) thomson 2002”;
3. Paul Tiffany, Steven Peterson,Colin Barrov, “Buisines plans 2004”;
1. <http://www.monitor.al/inovacioni-arma-juaj-ne-sipermarrje/>;
2. <http://www.monitor.al/inovacioni-kerkimi-dhe-zhvillimi/>;
3. <http://www.euic.mk/be-ja-dhe-inovacioni.nspk>.

ROLI I KAPITALIT RISK DHE FONDIT TË KAPITALIT RISK NE PËRKRAHJEN E ZHVILLIMIT TË NDËRMARRJEVE TË VOGLA DHE TË MESME

Doc.dr.Gzim SELIMI

International University of Struga

g.selimi@eust.edu.mk

Abstrakt

Vëmendja e këtij punimi, para së gjithash, është në problemin global aktual i sipërmarrjeve për financimin e bizneseve dhe ideve të tyre biznesore. Nëpërmjet një analize do të tentojmë të sqarojmë nevojën e përdorimit të fondit të kapitalit rrisk në përkrahje apo nxitje të biznesit afarist. Përdorimi i këtij burimi alternative të financimit është vecanërisht i rëndësishëm kur kreditë bankare janë të shtrenjta apo në mungesë të bursës si burim i kapitalit për financimin e sipërmarrjeve. Sistemi i zhvilluar financiar jep më shumë mundësi për grumbullimin e kapitalit i cili është i nevojshëm për financimin e sipërmarrjeve. Në R.e Maqedonisë dhe në shtetet për rreth nesh, vazhdimisht ndëgjohej se një nga problemet më të theksuara është financimi i sipërmarrjeve. Kjo është e saktë, vecanërisht nëse e kemi parasysh se nuk ekzistojnë në masë të mjaftueshme të ashuquajturat “burimet alternative të financimit”. Pa një rrjet të zhvilluar të këtyre burimeve të financimit, pronarëve dhe menaxherëve të biznesit të vogël ju nevojitet një kohë shumë e gjatë për sigurimin e kapitalit dhe ta zgjedhin problemin për financimin e biznesit të tyre.

Fjalë kyçe: *Fondet, kapitali risk, biznes ëngjujt.*

HYRJE

Një sistemi financiar i zhvilluar ofron mundësi më të madhe në grumbullimin e kapitalit të nevojshëm për sipërmarrjet. Në hapësirat tona shpesh ndëgjohej se problem më i madh paraqet financimi i sipërmarrjeve. Kjo kryesisht është e saktë, vecanërisht duke pasur parasysh se nuk ekzistojnë në nivele të mjaftueshme të ashtuquajturat burime “alternative” të financimit. Mos pasja e një rrjeti të zhvilluar të burimeve alternative të financimit, pronarëve dhe sipërmarrësve, u nevojitet shumë kohë të sigurojnë kapital dhe të zgjedhin problemin rreth financimit të biznesit të tyre.

Në kushtet e kreditimit të shtrejntë bankar, në mungesë të bursës si burim i kapitalit, është e qartë se lind nevoja që të zhvillohet lloj i veçantë i financimit të sipërmarrjeve. Një nga zgjidhjet e mundshme është tërheqja e financimit të fondeve të kapitalit risk.

Kapitali risk paraqet paratë që i investojnë individët (personat) e pasur ose investitorët institucional (fondet e kapitalit risk) tek kompanitë të cilat nuk kotojnë në bursë, në faza të ndryshme të zhvillimit të tyre dhe e tëra kjo me qëllim të përfitimit sa më të madh nga investimi. Në tërë botën, kapitali risk gjithmonë është dëshmuar si nxitës dhe përkrahës i zhvillimit të sipërmarrjeve. Duke pranuar një nivel të latë rrishtu gjatë investimit të kapitalit të tyre në sipërmarrjet e reja apo ato që janë në themelimin, përgjatë të gjitha fazave të afarizmit të tyre, kapitali risk ka një rol shumë të rëndësishëm për sipërmarrësit me vision. Pa kapitalin risk, sipërmarrësit edhe me idetë të mira shpeshherë nuk do të kishin sukses që t’i realizonin ato ide në realitet, si shkak i moskuptimit të tyre nga ana e kreitorëve të zakonshëm, institucioneve financiare dhe bankave. E tëra kjo rrjedh nga kontaktet e ralla dhe të pamjaftueshme si dhe nga mosnjohja e vet procesit afarist.

1.DEFIMI I KAPITALIT RISK DHE FONDIT TË KAPITALIT RISK (FKR)

Definicioni më i thjeshtë i kapitalit risk (ang. venture capital) është se ai paraqet kapitalin e individëve të pasur apo të institucioneve që investojnë mjetet, dijen dhe përvojën e tyre në sipërmarrjet e reja dhe të vogla që kanë potencial për një zhvillim dhe rritje të shpejtë. Në këtë mënyrë sipërmarrësit dhe pronarët e sipërmarrjeve të vogla i sigurojnë mjetet e nevojshme, ndërsa investitorët presin përfitime të mëdha vjetore nga investimet e tyre, si dhe rritjen e konsiderueshme të asaj pasurie brenda një periudhe të shkurtë kohore.

Pra, kapitali risk është kapital i siguar nga ana e investitorëve të kualifikuar për investime në sipërmarrje, të cilat zakonisht gjenden në fazat e hershme të themelimit dhe në industrinë me një zhvillim të shpejtë. Një investim i këtillë bartë një risk të lartë, por edhe mundësi për përfitime të mëdha. Kapitali risk është vendimtar dhe i rëndësishëm për financimin e kompanive të këtilla, pasi për shkak të riskut të ekspozuar, këto kompani, e kanë të kufizuar qasjen në tregun e kapitalit dhe tek kreditë bankare.

Kapitali risk bënë ndërmjetësim në mes kapitalit të tepërt në treg me kompanitë që kanë projekte dhe potencial të lartë të zhvillimit ekonomik, që nuk kanë qasje të drejtpërdrejta tek investitorët institucional sic janë: bursat, bankat, fondet e hapura investuese apo fondi pensional.

Fondi i kapitalit risk është fond i ndonjë shoqërie që formohet me qëllim që menaxhon me kapitalin i cili kryesisht dedikohet për investim afatshkurtë apo afatgjatë në kompanitë që zakonisht nuk **kotojnë** në bursë dhe kanë një potencial të lartë rritjeje. Kur thuhet fond i kapitalit risk mendohet për shoqërinë që menaxhon atë kapital. Fondi, mbledh kapital nga investitor të kualifikuar, të cilin kapital pastaj e investonë në sipërmarrje dhe projekte të përzgjedhura. Investitorët e kualifikuar mund të jenë individ të pasur ose investitorë institucional, sic është fondi pensional, shoqëritë e sigurimit dhe fonde tjera të specializuara. Disa fonde arrijnë të mbledhin shuma të ndryshme të kapitalit dhe blejnë pjesë të caktuara të kompanive, që pastaj pas disa viteve e shesin atë pjesë të blerë. FKR përfitojnë nga dallimi në mes vlerës së investuar dhe vlerës së shitur të asaj kompanie, e cila zakonisht shitet brenda 3 deri më 7 vite.

FKR, kapitalin, dituritë dhe përvojën e tyre zakonisht e investojnë në “start up” kompanitë, në nivel lokal, eventualisht edhe në nivel regjional. Janë të ralla investimet në projekte kombëtare apo ndërkombëtare. Ata janë shumë të kujdesshëm gjatë përzgjedhjes së projekteve për financim dhe zgjidhin një numër të vogël kompanish në krahasim me atë sa u ofrohen. Kapitalin të cilin e investojnë është shumëfish më i vogël nga ajo që e investojnë investitorët profesional.

2. KARAKTERISTIKAT E KAPITALIT RISK DHE FUSHAT E INVESTIMIT

Kapitali risk është opcion i përshtatshëm nëse dëshirohet të themelohet biznes i ri, të avancohet dhe zhvillohet biznesi ekzistues, të ndryshohet madhësia e sipërmarrjes, të ripozicionohet pjesëmarrja në treg, të futen produkte të reja në treg, të shfrytëzohet kreativiteti dhe inovacioni, etj. ..dhe në ndërkohë sipërmarrësi, respektivisht sipërmarrja nuk disponon kapital të nevojshëm që do ti mundësonte realizimin e planit, ndërsa bankat dhe institucionet tjera nuk janë të gatshme që t'i financojnë këto sipërmarrje.

Që të tërheqin kapitalin risk sipërmarrësit e kompanive të vogla dhe të mesme duhet të kenë projekte shumë atraktive dhe idetë e tyre afariste, investitorëve të mundshëm, duhet t'ua prezentojnë në mënyrë të sukseshme. Për shkak riskut të lartë investitorët kanë pritshmëri që për një afat të shkurtër kohor të realizojnë të ardhura të larta nga mjetet e investuara.

Qëllimi themelor i KR është që nëpërmjet strategjive të ndryshme dalëse, të krijojnë profit nga mjetet e investuara. Ky lloj i kapitalit nuk është i interesuar për posedimin e paketës kontrolluese, respektivisht të blerjes së kompanisë. Investohen para, duke e mbajtur të drejtën mbi kontrollin financiar, e ndihmon sipërmarrjen në ngritjen e nivelit të prodhimit, në zhvillimin dhe aplikimin teknik, në menaxhim, gjatë paraqitjes në treg dhe e tëra kjo me qëllim forcimin e sipërmarrjes dhe rritjes të vlerës së sajë në treg.

Në tërë botën KR është treguar si nxitës i zhvillimit dhe ka një rol të rëndësishëm për sipërmarrësit me vision. KR, ndër vite, është treguar shumë i suksesshëm në zhvillimin e SHBA-ës. BE si dhe SHBA-të kanë njohur rëndësinë e KR dhe në të ardhmen pritet rritja e ndikimit të tijë në tërë territorin e kontinentit evropian.

Në R. e Maqedonisë industria vendore me pronësi private dhe kapital risk është akoma e pazhvilluar, ndësa investitorët e jashtëm me kapital risk nuk kanë gjetur arsye të mjaftueshme që investimet e tyre ti drejtojnë kah R. e Maqedonisë. Edhe pse kapitali risk nuk është i zhvilluar, vitet e fundit ka një rritje të numrit të investimeve që kanë nevojë për këtë lloj të financimit.

3. EVOLUCIONI I KAPITALIT RISK DHE FONDIT TË KAPITALIT RISK

Që të kuptohet se ku gjinden sot fondet e kapitalit risk dhe cfarë zhvillimi i pret në të ardhmen, është e nevojshme që të njihemi me zhvillimin e deritanishëm. Duke filluar që nga themelimi i fondeve të para e deri më tani, industria e FKR ka ndryshuar varësisht ndryshimeve në tregjet botërore.

Kapitali risk ka filluar të zhvillohet në vitet e 20 dhe 30 të shek.XX në SHBA dhe Britaninë e Madhe, edhe pse ky aktivitet është mbështur kryesisht nga personat dhe familjet e pasura. Në vitin 1946 në SHBA themelohet Fondi i parë i KR me emrin Research and Development Corporation (ARD), i cili themelohet me grumbullimin e kapitalit nga investitorët institucional, universitetet dhe personave fizik. Gjatë afarizmit të sajë ARD ka investuar në shumë kompani që mbështeteshin në teknologji të lartë.

Që nga viti 1958 deri nga mesi i viteve të 70, në B.M. dhe SHBA janë aprovuar shumë ligje që e nxisin zhvillimin e industrisë së KR. Aplikohen rregulla të reja për investitorët institucional e vecanërisht për Fondet Pensionale. Po ashtu fillon edhe zhvillimi i klasterit “Silicon Valley” ku këto fonde e realizojnë potencialin e tyre të plotë dhe bashkëpunojnë me universitetet, institucionet shtetërore, me kompani dhe individ të ndryshëm.

Me ndihmën e KR krijohen disa nga kompanitë më të mëdha sic janë Apple Inc, Digital Equipment Corporation, Genetech, etj. Kriza e bursës në vitin 1987, e njohur si “E hëna e zezë”, e ngadalsoi aktivitetin e fondeve. Por, që nga mesi i viteve 1990 e deri në vitin 2000 është periudha e ekspansionit më të madh dhe më investimev i FKR në sektorin e teknologjisë së lartë. Por deri në vitin 2005 ka një zvogëlim të aktivitetit të FKR. Që nga 2005 aktiviteti i FKR rritet, duke iu falimenderuar kompanive të njohura, sic janë Skype, eBay, My Space, IPO, Google, Facebook, Tëitter, etj.

KR dhe FKR luajnw rol kuç në rritjen ekonomike dhe në krijimin e vedeve të reja të punës. Në periudhën nga viti 2000-2006 FKR kanë investuar më shumë se 270 miliardë euro në më shumë se 56 mijë sipërmarrjeje europiane. Në vitin 2007 janw investuar 68.5 miliarda

euro në sipërmarrje europiane. Në vitin 2005 KR ka hapur 6.5 milion vende pune, respektivisht më shumë se 3% nga popullata e aftë për punë në Europë¹.

Gjithashtu i rëndësishëm është roli i KR në financimin aktivitetit në kërkim dhe zhvillim. Sipërmarrjet e financuara nga KR mesatarisht shpenzojnë 50.693 euro për një të punësuar në kërkim dhe zhvillim. Cdo i treti i punësuar në sipërmarrjet të financuara nga KR punon në kërkim dhe zhvillim. Në Europë mbi 25% të investitorëve në FKR janë nga fondet pensionale².

4. LLOJET E KAPITALIT RISK

Kapitali risk në disa raste paraqet mundësinë e vetme të finansimit të ndërmarrësve me ide të mira, por që kanë mungesë parash. Sipërmarrësi gjatë investimit nuk fiton vetëm para por edhe partnerin afarist dhe si do të jetë ai varet nga përzgjedhja e kapitalit risk.

Ekzistojnë tre lloje të KR të cilat bashkërisht marrin pjesë në investime në aktivitete afariste:

1. Kapitali risk i korporatave
2. Ëngjëjt e biznesit
3. Kapitali risk regjional

4.1. Kapitali risk i korporatave

Kapitali risk i korporatave është karakteristik nga fakti se e përbëjnë kompani apo partneriti nga dy deri në dyzet persona profesional të cilët janë të specializuar në fusha të caktuara afariste. Kompania që të ketë mjete për investim, themelon fondin e kapitalit risk dhe kërkon investitorë të gatshëm që të investojnë mjete të konsiderueshme financiare.

Kapitali risk korporativ në bazë përbëhet nga fondi i ndonjë shoqërie tregtare ose partneritetit, kryesisht i dedikuar për investim afatmesëm dhe afatgjatë në sipërmarrjet që gjinden në nivelin fillestar ose mesatar të zhvillimit, por me potencial të lartë të rritjes. Kur

¹ <http://www.evca.eu/2012>

² Po aty

flitet për FKR, zakonisht mendohet për një shoqëri tregtare ose ortakëri e cila menaxhon me fondin, pasi fondi si i tillë nuk është person juridik dhe nuk mund të jetë bartës i të drejtave dhe detyrimeve.

4.2. Ëngjëjt e biznesit

Ëngjëjt e biznest janë të ashtuquajturit kapitali risk joformal. Bëhet fjalë për persona fizik të cilat kanë vlera të larta të pronës neto, të cilën e investojnë në kapitalin themeltar të sipërmarrjes. Sintagma kapitali risk joformal është i arsyeshëm për shkak se ato nuk janë persona juridik, nuk janë publikisht të ekspozuar dhe këtë aktivitet nuk e kanë veprimtari kryesore. Bëhet fjalë për individ të cilët me dëshirë do të investonin para në sipërmarrjet që ofrojnë prespektivë, me cka në mënyrë aktive do të ndihmojnë që këto sipërmarrje të kenë sukses në treg.

Ëngjëjt e biznesit janë individ që posedojnë sasi të mëdha të mjeteve financiare dhe kanë njohuri dhe përvojë afariste dhe dëshirojnë që t'i investojnë mjetet dhe dituritë e tyre në sipërmarrje të vogla me prespektivë për rritje dhe zhvillim.

Forma më e shpeshtë e investimit të ëngjijve të biznesit kryhet nëpërmjet këmbimit të investimit me pjesë në kapitalin aksionar. Kjo do të thotë se investitori, së bashku me sipërmarrësin, e ndanë riskun e projektit dhe shpeshherë mer pjesë në udhëheqjen operative të afizmit, zakonisht pa ndonjë formë të kompensimit plotwsues.

Kapitali i ëngjijve të biznesit është burim i përshtatshëm i financimit për disa arsye:

- nukka kthim të parave, për dallim nga kredia, lizingu, etj.
- përvec kapitalit mund të ofrojnë dije dhe përvojë në përkahje të zhvillimit të kompanisë,
- nëse kompania rritet dhe zhvillohet, mund të jetë burim për financimin e mëtejshëm financiar, për afarizëm financiar të qëndrueshëm si dhe për përparrimin e sistemit të afarizmit dhe menaxhimit të kompanisë.

Dallimi me kapitalin rrisht korporativ është se  ngjujt e biznesit në projektet afariste nuk investojnë vetëm për shkak të fitimit (profitit) por se në të gjejnë edhe disa kënaqësi të tyre individuale. Sektorët në të cilat më së shumti investojnë Ëngjëjt e biznesit janë: sektori i TI, internet, e-tregtia, soft eri dhe multimedia, në industri, shëndetësi dhe bioteknologji.

4.3. Kapitali rrisht regjional

Financimi me kapital rrisht regjional ka për qëllim themelor angazhimin e potencialit të gjithmbarshëm të n j  regjioni të caktuar, me cka do të krijohet baza për zvogëlimin e dallimeve regjionale. Nëpërmjet marrdh njeve të partneritetit privato publik mobilizohen potencialet zhvillimore, duke e rritur nivelin e aftësive afariste të sip rmar sve dhe sipërmarrjeve në përgjithësi. Ekzistimi i fondit rrisht regjional ndikon që kompanitë e regjionit të caktuar, zhvillimin e tyre ta mbështesin në përsosjen e pandërprerë tw tyre , me nxwnjen e nohurive të reja që të jenë në gjendje jo vetëm të konkurojnë për mjete të kapitalit rrisht por edhe ti fitojnë.

KONKLuzion

-FKR organizohen ne formë të shoqërive komndite ose si shoqëri me përgjegjësi të kufizuar (nëse themelohen brenda SHBA-ve) ose si korporata (nëse themelohen jashta teritorit t SHBA-ve. Kjo formë e organizimit mundëson mospagesën e tatimit nga ana e fondit por atë ta bëjnë investitorët, kështu që tatimohen të ardhurat e atyre;

-Fondi paguan dhe kompenson për nxitje dhe për menaxhim edhe ate deri sa investimet individuale nuk likuidohen, mund të japin para hua për blerjen e aktiv s nga kapitali i tij , kanë korelacion të lartë me të ardhurat nga tregu;

-Investitorwt zakonisht nuk i tërheqin investimet e tyre derisa aktiva të mos likuidohet, që ti largohen nevojës që ta mbojn  vlerën e neto aktiv s të përputhje me tregun;

FKR , pa dyshim, në të ardhmen do të kenë n j  rol të rëndësishëm në tregjet financiare dhe nuk mund të nënvlerësohet forcimi i tyre dhe prezenca gjithn j  e m  e shpeshtë e tyre në

tregjet financiare. I mbijetuan të gjitha periudhat kritike, duke dalë nga disa prej tyre me përfitime shumë të larta.

Ajo që me siguri mund të thuhet për KR është se në të ardhmen ato do të bëjnë ndryshime në afarizmin e tyre. Pritet që fondet do të rriten, do të ofrojnë më shumë shërbime investitorëve të tyre me cka do të rritet konkurreca brenda industrisë. KR kanë një zhvillim të shpejtë dhe në të ardhmen do të shëndrohen në fonde shumë të rëndësishme investuese.

KR kanë ngelur të pa zhvilluara në R.e Maqedonisë si dhe në vendet e regjionit. Faktorët që kanë ndikuar në këtë gjendje janë: ekonomia e pazhvilluar regjionale, mungesa e aplikimit të një politike për investim nëpërmjet FKR, varshmëria e kompanive regjionale nga burime tjera financiare, pik së pari nga kreditë bankare, si dhe kultura e pazhvilluar për afarizëm aksionarë.

Për shkak përparësive që i ka KR duhet një angazhim më i theksuar për zhvillimin e tyre në vendin tonë. Me cka do të ndikonte në rritjen dhe zhvillimin e ekonomisë në të gjitha fushat e saja. Për Maqedoninë, Shqipërin, Kosovën si dhe për vendet e rajonit më e mira do të ishte implementimi i përvojës europiane dhe asaj botërore në krijimin e kushteve dhe nxitjen e zhvillimit të FKR. Ky lloj i kapitalit do të ishte gjenerator i zhvillimit, i cili do të krijonte ambient tërësisht të ri afarist duke krijuar vende të reja të punës, përvojë menaxherike, njohuri strategjike dhe operative, standarde më të larta në lidhje me kontrollin e buxhetit dhe të financave. Kjo kompanive mund t'ju mundëson kotim të suksesshwm në bursë, me cka në përgjithësi do të zgjerohet hapësira për zhvillimin e tregut dhe përparimin e vendit.

Referenca:

1. Biznesalbania: Libri i politikave të biznesit, Tiranë, 2013.
2. Burns A., Bush F., Marketing research, third edition, Prentice Hall inc, New Jersey.
3. Burns P.: Entrepreneurship and Small Business, Palgrave, New York, 2001.
4. B. Nanevski, V. Stojanova dhe A. Josifovska – “Zhvillimi i NVM dhe zvogëlimi i papunësisë në R. e Maqedonisë”, Fondacioni “Fridrih Ebert” – Shkup, v. 1997.
5. B. Shuklev – “Menaxhmenti i biznesit të vogël”, Fakulteti ekonomik, v. 2008

6. Challenge?, International Council from Small Business, Puerto Rico, 2002.
7. Cumming D.: Venture Capital- Investment Strategies, 2010.
8. Curan J.: "Smoll business research in Britan", London, 1984.
9. Discussion Paper on Entrepreneurship, Institute of Economics, 2005.
10. Deakins D, Freel: Entrepreneurship and smoll firms, McGraw hill, 2003.
11. David Storey,: "Understanding the Smoll Business Sector", London, 1994.
12. European Agency for Reconstruction, "Small Enterprise Development in Republic of Macedonia", 2007.
13. Fenn, G. W., Liang, N., Prowse, S. " The Private Equity Market" New York, 1997.
14. Gerald, B.A. i Margulis, J.B. "Angel Capital: How to Raise Early-Stage
15. Metrick A.: Venture Capital and Finance of Innovation, New York, 2007.
16. Marković, I.: Financiranje; Teorija i praska financiranja trgovačkih društava, Zagreb,2000.
17. N.Naik , V. Agarwa: Hedge Funds, Now Publisher, 2005.
18. I.Beraha: "Mala i sredna proizvedeca kako factor ekonomskog razvoja I smanjenja nezaposlenosti u Srbiji", Beograd, 2011.
  - I. Beraha i drugi: Finansiranje MSP, Beograd, 2012.
19. Hull J.: Risk Management and Financial Institution, Boston, 2010.
20. OECD – The Local Economic and Employment Development Programme, 1999.
21. OECD – Small and Medium Enterprise Outlook", Paris, 2002.
22. Pearce R., Bames S.: Raising Venture Capital, 2006.
23. Private Equity Financing“, 2005.
24. Radoslav Avlijas:Preduzetnistvo i menadzment malih i srednjih preduzeca, Bg.2008.
25. T. Fiti dhe V. H. Markovska – "Small Business Development and Privatization in R.M. Shkup, v. 1995.
26. T. Fiti dhe V. H. Markovska - "Sipërmarrje dhe menaxhment sipërmarrës", Fakulteti ekonomik, Shkup, v. 1994
27. USAID," Finansiranje rasta malih i srednjih preduzeca", Beograd, 2012.
28. Wet Feet,"Careers in Venture Capital, San Francisco, USA, 2005.
29. Zorica Maric, "Izvori financiranja", Beograd, 2012.

**LEGJISLACIONI TATIMOR NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË DHE
KONTROLLI I GRUMBULLIMIT TË TATIMEVE**

Msc. Abdulgafur SINANI

International University of Struga

a.sinani@eust.edu.mk

Abstrakt

Legjislacioni tatimor në Republikën e Maqedonisë përbëhet nga një paketë ligjesh, rregulloresh dhe marrëveshje tatimore, të cilat paraqesin një përmbledhje të plotë të të gjitha llojeve, niveleve, procedurave, si dhe metodave dhe formave të kontrollit tatimor për taksat, tarifatat dhe tatimet që përfshinë sistemi tatimor në Republikën e Maqedonisë. Legjislacioni tatimor përmbajnë formulime të përgjithëshme dhe shpesh nuk mund të përshkruajnë e aq më tepër të parashikojnë rrethanat dhe kushtet e zbatimit të tyre. Interpretimi i ligjeve tatimore bëhet kryesisht nëpërmjet vendimeve, udhëzimeve e rregulloreve të nxjerra nga ekzekutivi. Interpretimi dhe aplikimi duhet të jetë në përputhje me ligjet tatimore dhe ligjet tjera përfshirë Kushtetutën.

Autoriteti që jep legjislacioni tatimor administratave tatimore për të bërë interpretime të legjislacionit tatimor është faktor kyç në efikasitetin e zbatimit të sistemit tatimor. Tarifatat e tatimeve përcaktohen lehtësisht me Ligj, mënyrat e përcaktimit apo llogaritjes së bazës tatimore dhe aq më tepër procedurat e grumbullimit dhe kontrollit, është e vështirë të përcaktohet me detaje në ligj. Kontrolli dhe grumbullimi i tatimeve në Republikën e Maqedonisë është i përcaktuar në bazë të dispozitave ligjore sepse, nuk ka tatime pa ligj, nuk ka tatime jashtë ligjit dhe kundër ligjit. Andaj edhe obliguesi tatimor është i njoftuar për të

gjitha elementet të cilat janë me rëndësi për shlyerjen e obligimit tatimor nëse ai meret me një atktivitet fitimprurës për të. Sot sistemi tatimor modern nuk mund të mendohet pa një administratë e cila është profesionalisht e aftë në përcaktimin e tatimit, të procedurave të kontrollit dhe grumbullimit. Për këtë arsye parimet administrative shtetërore janë në interes të përbashkët si për administratën tatimore ashtu edhe për obliguesin tatimor që kontrolli gjatë inspektimit të realizohet në suaza të ligjit për tatim dhe grumbullimi i tatimeve të jetë sipas normës dhe bazës së sajë tatimore.

Fjalët kyçe: *Legjislacioni tatimor, sistemi tatimor, kontrolli dhe grumbullimi i tatimeve nga obliguesi tatimor dhe inspektimi gjatë kontrollit për tatimpaguesit, roli i administratës tatimore dhe raporti me tatim paguesin.*

HYRJE

Në këtë punim shkencorë do të bëhet një analizë të Legjislacionit tatimor në Republikën e Maqedonisë gjatë viteve 2010 – 2015, duke analizuar me kujdes të veçant se si kanë ndryshuar rezultatet e rritjes në sistemin fiskal.

Sistemi tatimor është shumë e të gjitha formave tatimore i cili në tërësinë e tij vepron brenda sistemit ekonomik, politik dhe shoqëror duke i përmbushur në përgjithësi objektivat fiskale, ekonomike, zhvillimore dhe shoqërore. Studimi i tatimit është i lidhur me rolin dhe funksionin e shtetit dhe kuptohet që tatimet janë format nga të cilat shteti fiton të hyrat, ku kuptohet që tatimi është mbledhja e mjeteve financiare për vetë shtetin dhe organet e tjera publike të cilat janë tepër të nevojshme për financimin e funksioneve të tyre ku veç tjerash ky është edhe qëllimi fiskal.

Në këtë punim si një pikë kryesore diskutimi e kam edhe legjislacionin tatimor në Republikën e Maqedonisë duke i përmendur të gjitha ligjet që kanë të bëjnë me mbarëvajtjen e kontrollit dhe grumbullimit të tatimeve edhe atë: Ligji i tatim fitimit, Ligji i tatimit mbi vlerën e shtuar, Ligji për tatimet në pronë dhe Ligji për tatim personal mbi të ardhurat. Kontrollin dhe grumbullimin e tatimeve i kam nxjerë edhe me rezultate në tabela duke patur parasaysh kontrollin e inspektimit nga Drejtoria e të hyrave publike në qytetin e Shkupit,

Manastirit, Tetovës, Shtipit dhe Kavadarit nga viti 2010 deri në vitin 2014. Gjithashtu përmendi se çfar rezultate pozitive sollën ndryshimet në tatimet e TVSH-së si ndryshoi lëvizja e standartit jetësor, shpenzimet kapitale dhe shpenzimet në agrokulturë, shëndetësi në periudhë dhjetëvjeçare nga viti 2005 deri në vitin 2015 në Republikën e Maqedonisë.

Gjatë gjithë hulumtimit që kam bërë në këtë punimin e shkencor do të shihni se si i kam të përmendura dhe sqaruar në mënyra më të zgjeruara për gjithë kapitujt me rradhë.

1. SISTEMI TATIMOR NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË

Sistemi tatimor i trashëguar nga monizmi në Republikën e Maqedonisë, edhe pse shumë më i avancuar se ai i shumë vendeve tipike socialiste, përsëri ishte larg objektivave të sistemeve moderne tatimore për përmbushjen e kërkesave të teorisë së re fiskale, nga shumë aspekte p.sh.: i efikasitetit, neutralitetit, drejtshmërisë, thjeshtësisë, dobishmërisë dhe transparencës.

Për këtë arsye në fillim të vitit 1992 u ndërtua “Koncepti për sistemin e ri tatimor të Republikës së Maqedonisë”. Duke pasur parasysh rrethanat e reja dhe kërkesat e sistemit të ri tatimor konform parimeve të lartpërmendura, si dhe njohuritë më të reja teorike dhe empirike për kahet e zhvillimit të sistemeve moderne tatimore në bazë të konceptioneve të krijuara, në vitin 1994 u bënë ndryshime esenciale në sistemin tatimor, si p.sh.:

- **Sistemi cedular i tatimeve** i përbërë prej shtatë llojeve të ndryshme të tatimeve në të ardhura, u zëvendësua me dy lloje të reja të tatimeve.
  - a) Në tatim personal në të ardhura dhe
  - b) Tatim në fitim
- Në aspekt të **tatimit të konsumit**, në fillim u mbajt sistemi i tatimit në qarkullim të mallrave dhe shërbimeve (deri në fillim të vitit 2000) kurse pas përgatitjeve të kryera, nga 1 prilli i vitit 2000, me sukses u aplikua TVSH-ja. Tatimi qarkullimit të pijeve alkoolike, derivateve të naftës dhe prodhimeve të duhanit, bëhet përmes akcizave që janë regulluar sipas standarteve evropiane.

- Në **tatimin e pasurisë**, pothuaj se u mbajtën zgjidhjet ekzistuese të tri formave të tatimit:
  - a) Tatimi në pasuri
  - b) Tatimi në trashëgimi dhe dhurata
  - c) Tatimi në qarkullim i pronave të pa luhatshme dhe të drejtave
- Në **sistemin e të ardhurave publike** edhe më tej u mbajtën vjeljet e doganës, taksave, të dhënave dhe kompensimeve komunale si dhe u krijua baza juridike për shfrytëzimin e borxhit publik në financimin publik.

Sistemi i kontributeve dhe sigurimeve shoqërore dhe më tej përbëhet prej kontributeve nga bruto rrogat dhe të ardhurave tjera të siguruesve për financimin e sigurimit pensional-invalidor, sigurimit shëndetsor dhe sigurimit në kohën e papunësisë.¹

1.1. Llojet e tatimeve në Republikën e Maqedonisë

Sistemet tatimore bashkëkohore mbështeten në shumë lloje tatimesh që ndryshe quhen sisteme plurale tatimore për dallim prej ish sistemeve që bazoheshin kryesisht në një lloj tatimi – monizmi tatimor. Në zgjedhjen e strukturës tatimore ndikojnë shumë faktor si: ekonomik, social, politik, etj që manifestohen në forma të ndryshme në vende të ndryshme. Prandaj në mes shteteve ekzistojnë ndryshime në strukturën tatimore, në disa sistemi tatimor mbështetet në tatimet e zhdrejta – në konsum kurse në disa tjera, përparësi u jepet tatimeve të drejtëpërdrejta – në të ardhura.

Sistemi tatimor aktual në Republikën e Maqedonisë sipas skemës së klasifikimit ndërkombëtar përbëhet :

1. Tatimet në të ardhura

- Tatimi personal në të ardhura
- Tatimi në fitim

2. Tatimi në konsum

- Tatimi i vlerës së shtuar (TVSH)

- Akcizat
- Doganat (Tatimet ndërkombëtare)

3. Tatimet në pasuri

- Tatimi në pasuri
- Tatimi në trashëgimi dhe dhurata
- Tatimi në qarkullim të pronave të paluajtshme dhe të drejtave

4. Kontributet për sigurimet shoqërore

Kontributet nga rrogat dhe të ardhurat tjera të siguruesve.

2. LEGJISLACIONI TATIMOR NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË DHE KONTROLLI I GRUMBULLIMIT TË TATIMEVE

Lënda e kësaj analize është legjislacioni tatimor në Republikën e Maqedonisë lëndë e rregullimit të saj, miratimit dhe ndryshimit. Po ashtu kjo analizë e shtjellon dhe çështjen e kontrollit dhe grumbullimit të tatimit në Drejtorinë për të hyra publike në Republikën e Maqedonisë nga viti 2010 – 2014.

1. Ligji i tatim fitimit

1. Ligji i tatim fitimit është sjellë në vitin 1993 dhe së bashku me të gjithë plotësimet dhe ndryshimet është lëna jashtë fuqisë me miratimin e ligjit të ri në vitin 2014, por për nevojat e këtij hulumtimi do ta marrim parasysht. Në tekstin themelor të ligjit është paraparë se norma e tatim fitimit është proporcionale dhe paraqet 30%. Në ndryshimin e ligjit të shpallur në Gazetë zyrtare në Republikën e Maqedonisë nr. 71/96 norma e tatim fitimit ndryshon dhe paraqet 15%. Më vonë me ndryshimet nga viti 2006 norma e tatim fitimit sërish ndryshohet dhe paraqet 10%.

3. Ligji i Ri i tatim fitimit është shpallur në Gazetën zyrtare në Republikën e Maqedonisë nr. 112 nga 25.07.2014. Me këtë rregullohet mënyra e tatimit mbi fitim, shkalla sipas së cilës llogaritet tatim fitimi, obliguesit për pagesë të tatim fitimit, baza tatimore për llogaritje të tatim fitimit, afatet për pagesë të tatim fitimit, si dhe çështje tjera që janë me rëndësi për verifikimin dhe pagesën e tatimit mbi fitim. Konform ligjit, norma e tatim fitimit paraqet 10%. Ligji ka pësuar dy ndryshime në vitin 2015 dhe 2016.

2. Ligji i tatimit mbi vlerën e shtuar

Ligji i TVSH-së është miratuar në vitin 1999. Me ligjin është futur dhe TVSH-ja dhe rregullohet llogaritja dhe pagesa e saj. Konform këtij ligji të parë themelor fjala është për tatimin e përgjithshëm të konsumit që llogaritet dhe paguhet në të gjitha fazat e prodhimit dhe tregtisë në tërë sektorin e shërbimit, përveç nëse ndryshe nuk është paraparë me ligj. Ligji i TVSH-së llogaritet me zbatimin e normës proporcionale të tatimit në bazë të tatimit bazë për tatim qarkullim të mallrave dhe shërbimeve dhe importit edhe atë :

- Sipas shkallës së përgjithshme të tatimit prej 19% dhe
- Sipas Normës tatimore të preferuar prej 5%.

Deri më sot ligji ka pësuar më tepër ndryshime dhe plotësime.

Me ndryshimin e ligjit në vitin 2003 ndryshohet norma e përgjithshme tatimore prej 19% në 18%.⁴

3. Ligji për tatimet në pronë

Ligji është shpallur në Gazetë zyrtare në Republikën e Maqedonisë me datë 13.10.2004 dhe deri më tani ka kaluar në gjithsej dhjetë ndryshime dhe plotësime. Me ligjin rregullohet mënyrë e tatimit në llojet e tatimeve në pronë si vijon :

- Ligji në pronë
- Ligji për trashëgimi dhe dhuratë dhe

- Ligji për tatim të patundshmërisë.

Tatimi në pronë paguhet në pronë të palëvizshme, përveç për atë pronë që është e liruar nga pagesa e tatimit sipas ligjit. Normat e tatimit në pronë janë proporcionale dhe janë prej 0,10% deri 0,20%.

4. Ligji për tatim personal mbi të ardhurat

Ligji themeltar për tatim personal i të ardhurave (me ndryshim në vitin 2001 zëvendësohet me “tatim mbi të ardhurat”) është shpallur në Gazetë zyrtare në Republikën e Maqedonisë me datë 30.12.1993 dhe me të vendoset tatimi personal i të ardhurave dhe rreullohet mënyra e tatimit të ardhurave të qytetarëve. Tatimi personal i të ardhurave paguhet në vit nga neto të ardhurat nga të gjitha burimet, përveç nga të ardhurat që janë marrë nga tatimi me këtë ligj. Në nenin 12 nga ligji themeltar janë rregulluar normat e tatimit personal mbi të ardhurat. Normat janë progresive, kurse baza tatimore (paraqet të ardhurat për tatim sipas nenit 3 nga ky ligj, të zvogëluar për një të katërtën nga shuma e pagës mesatare të realizuar në Republikë).

2.1. Kontrolli dhe grumbulimi i tatimeve

Pagesa e tatimeve kryhet në mënyrë vullnetare, por DHP kryen dhe pagesë me detyrim të tatimeve. Paraqitja vullnetare e tatimeve dhe rritja e volumit të saj, është njëra nga strategjitë themelore zhvillimore të DHP. Ajo paraqet vetëdije të qytetarëve në rëndësinë e tatimeve në ndërtimin e shtetit dhe obliguesve tatimorë mirë të edukuar dhe të informuar për përmbushjen në kohë dhe saktë të detyrimeve tatimore të siguruara përmes shërbimeve cilësore të dhëna nga ana e DHP.

Nga tatimet e paguara sipas paraqitjeve bazike të përmendura prej 75% është Buxheti i Republikës së Maqedonisë, kurse shuma prej 25% janë të ardhurat e DHP.

➤ Kontrolli dhe grumbullimi i tatimeve në vitin 2010

Në vitin 2010 janë përpiluar 3,531 aktvendime për verifikimin e tatimeve në procedurë të kontrollit të inspektimit. Këtë vit janë kryer gjithsej 8,377 kontrolle, që paraqet zvogëlim për 19,17% në raport të numrit nga 10,364 kontrolle të kryera në vitin 2009.

Në vitin 2010 me zbatimin e kriteriumeve për rrezik gjatë përzgjedhjes së obliguesve tatimorë për kontrolle dhe metodat e tyre të kontrollit janë kryer kontrolle më të vogla, por numri më i madh i kontrolleve me parregullsi të vëretuar në raport me vitin 2009.⁷

Tabela nr. 1

Tatime	DHP kontrolli i inspektimit 75%
Shkup	239
Manastir	76
Tetovë	18
Shtip	61
Kavadar	36
DGDO	347
Gjithsej	777

➤ **Kontrolli dhe mbledhja e tatimeve në vitin 2011**

Neto të hyra nga tatimet (TF, TPA, TVSH) 55,624

*në neto-shumën janë kyçur dhe 75% nga tatimet e paguar nga procedura e kontrollit të inspektimit në shumë prej 519 milion denarë

Të hyra për DHP nga tatimet e sapozbuluara me kontroll të jashtëm 173

* 25% nga tatimet e paguara nga procedura e kontrollit të inspektimit

BRUTO TË HYRA NGA TATIMET (TF, TPA, TVSH) 56,007

Përveç pagesës vullnetare të tatimev, DHP realizon dhe lloje tjeta të procedurave për pagesë administrative. 0,93% nga pagesa ka të bëjë me tatimet e posazbuluara në procedurë të kontrollit isnpektues.⁸

Tabela nr. 2

Tatime	DHP kontrolli i inspektimit 75%
Shkup	184.4
Manastir	59.1
Tetovë	28.2
Shtip	53.8
Kavadar	34
DGDO	159.5
Gjithsej	519

➤ **Kontrolli dhe mbledhja e tatimeve në vitin 2012**

Tabela nr. 3

Tatime	DHP kontrolli i inspektimit 75%
Shkup	148.9
Manastir	85.9
Tetovë	35.9
Shtip	59.1
Kavadar	24.8
DGDO	422.5
Gjithsej	777.1

Përveç pagesës vullnetare të tatimev, DHP realizon dhe lloje tjera të procedurave për pagesë administrative. 1,5% nga pagesa ka të bëjë me tatimet e posazbuluara në procerudë të kontrollit isnpektues.

➤ **Kontrolli dhe mbledhja e tatimeve në vitin 2013**

Gjithsej neto të hyra tatimore në vitin 2013 (TF, TPA, TVSH) .....
54,509.17

* të kyçura dhe 75% nga tatimet e paguar nga procedura e kontrollit të inspektimit në shumë prej 281 milion denarë

Të hyra për DHP nga tatimet e sapozbuluara me kontroll të jashtëm (25% nga gjithsej të pagura)

.....
275,34

Nga llojet tjera procedura për pagesë administrative që i realizon DHP, përveç pagesës së paguar vullnetare, - 2,02 nga pagesa ka të bëjë me tatimet e sapo vërtetuara në procedurën e kontrollit të inspektimit. ¹⁰

Tabela nr. 4

Tatime	DHP kontrolli i inspektimit 75%
Shkup	212.24
Manastir	125.49
Tetovë	69.39
Shtip	99.75
Kavadar	62.06
DGDO	532.44
Gjithsej	1,101.36

Në vitin 2013, janë paguar tatime të sapozbuluara në procedurë të kontrollit inspektues në shumë prej 1,101,364,474 denarë dhe të njëjtat për 6,3 përqind më të larta në raport të atyre të pashlyera në vitin 2012 (1,036,124,355 denarë).

Tabela nr. 5

KONTROLLET E INSPEKTIMIT	2012	2013
Kontrolli i tatimit të vlerës së shtuara	3,083	3,197
Kontrolli i tatim fitimit	687	588

Kontrolli i tatimit personal mbi të ardhurat	2,195	1,799
Kontrolli i tatimit ndalesë	21	12
Kontrolli i obliguesve tatimorë të paregjistruar	2	9
Kontrolli i lojave të fatit	185	92
Kontrolli i kompensimit të paguar për koncesione	72	53
Kontrolle në raporte afariste	335	307
Kontrolli i kushteve teknike-teknologjike për organizimin e lojave të fatit	487	526
Këqyrje në gjendje të rezervave	19	17
Kontrolle tjera	206	206
Gjithsej	7,929	6,806

➤ **Kontrolli dhe mbledhja e tatimeve në vitin 2014**

Përveç pagesës vullnetare të tatimev, DHP realizon dhe lloje tjeta të procedurave për pagesë administrative. 1,37% nga pagesa e tatimeve është kryer me shfrytëzimin e kërkesës së shmangies të një obliguesi tatimorë për mbulesë të debisë së obliguesit tjetër tatimorë., 063% është paguar përmes secionit, 1,21% është paguar me rirpogramimin e debisë tatimore, 1,78% nga pagesa ka të bëjë me tatimet e posazbuluara më procedurë të inspektimit për kontroll, 7,33% nga të hyrat tatimore që rezulton nga pagesa sipas paralajmërimeve për mospagesë në kohë të tatimeve që i paraprainë procesit të pagesës me dhunë.

Tabela nr. 6

Tatime	DHP kontrolli i inspektimit 75%
Shkup	219.2
Manastir	84.3
Tetovë	42.5

Shtip	107.8
Kavadar	25.6
DGDO	609.9
Gjithsej	1,089.4

Në vitin 2014, janë paguar tatime të sapozbuluara në procedurë të kontrollit inspektues në shumë prej 1,452,579,726 denarë dhe të njëjtat për 31,89 përqind më të larta në raport të atyre të pashlyera në vitin 2013 (1,101,364,474 denarë). ¹¹

* Tabela totale e tatimeve të mbledhura nga viti 2010 – 2014 në milion denarë.

Tabela nr. 7

TATIMET, DHP, Kontrollet e inspektimit 75%	2010	2011	2012	2013	2014
Shkup	239	184.4	148.9	212.24	219.2
Manastir	76	59.1	85.9	125.49	84.3
Tetovë	18	28.2	35.9	69.39	42.5
Shtip	61	53.8	59.1	99.75	107.8
Kavadar	36	34	24.8	62.06	25.6
DGDO	347	159.5	422.5	532.44	609.9
Gjithësej	777	519	777.1	1,101.36	2,089.4

*Burimi: Enti shtetërorë për statistika në Republikën e Maqedonisë.

---

9. Raporti vjetor i Drejtorisë për të hyra publike (për vitin 2010) marrë nga faqja e internetit të DHP-së: [http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0457/ISSN 1857-7121](http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0457/ISSN%201857-7121) Raporti vjetor i DHP për 2010.

10. Raporti vjetor i Drejtorisë për të hyra publike (për vitin 2011) marrë nga faqja e internetit të DHP-së: [http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0465/ISSN 1857-7121](http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0465/ISSN%201857-7121) Raporti vjetor i DHP për 2011.

11. Raporti vjetor i Drejtorisë për të hyra publike (për vitin 2012) marrë nga faqja e internetit të DHP-së: [http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0542/ISSN 1857-7121](http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0542/ISSN%201857-7121) Raporti vjetor i DHP për 2012.

12. Raporti vjetor i Drejtorisë për të hyra publike (për vitin 2013) marrë nga faqja e internetit të DHP-së: [http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0684/ISSN 1857-7121](http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0684/ISSN%201857-7121) Raporti vjetor i DHP për 2013.

13. Raporti vjetor i Drejtorisë për të hyra publike (për vitin 2014) marrë nga faqja e internetit të DHP-së: [http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0790/ISSN 1857-7121](http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0790/ISSN%201857-7121) Raporti vjetor i DHP për 2014.

14. Mr.Abdulgafur Sinani “Zhvillimi i sistemit tatimor dhe politikës fiskale në Republikën e Maqedonisë 2005-2015”, Teza e Magjistraturës, Gostivar 2016

KONKLUZION

Kontrolli tatimor dhe grumbullimi i tatimeve nga viti në vit ka ecur në përmisime pozitive duke mundësuar edhe zvogëlimin e normës së përgjithëshme tatimore prej 25% në 19% dhe sot në 18%, dhe norma tatimore e preferuar prej 5% që zbatohet në qarkullim dhe importe. Tatimet paguhen në vit nga neto të ardhurat nga të gjitha burimet, duke pasur parasyshë edhe natalitetin kontributet për tatimpagues që janë rritur. Un personalisht kam mundur të mbledh matriale në sajë të grumbullimit dhe kontrollit tatimor nga Drejtoria e të hyrave publike dhe Ministria e financave për qytetet në vijim: Shkup, Manastir, Tetovë, Shtip, dhe Kavadar ku kontrolli i inspektimit ka qenë 75% .

Nga viti 2010 deri në vitin 2014 në Republikën e Maqedonisë janë përpiluar 16.375 aktvendime për verifikimin e tatimeve në procedurë të kontrollit të inspektimit në pesë Drejtori regjionale të Drejtorisë së të hyrave publike, ku nga viti në viti rritja e kontrolleve të inspektimit ka ecur nga 2.3% deri në 4.7% të aktvendimeve për verifikimin e tatimeve në periudhë katër vjeçare. Në vitin 2014 në të gjitha Drejtoritë regjionale janë implementuar programe automatike për vërtetimin e të hyrave të realizuara dhe obliguesve tatimorë dhe të obliguesve tatimorë fizik në raste ku të njëjtit kanë paraqitur vlera identike të të hyrave duke ju ofruar edhe lehtësime tatimore dhe tatim të paguar në Fletparaqitjet e tyzre tatimore mbi vlera që i kanë paraqitur dhe pagesat e tyre në raportet vjetore për të ardhura të paguara. Me këtë metodë u janë thjeshtëzuar dhe lehtësuar procedura të vërtetimit të obligimeve dhe bartjes së aktvendimeve për tatim personal të të ardhurave në raste kur nuk janë në rrezik, dhe ku lejohen kapacitetet e punës me raste rreziku.

Në lidhje me standardin jetësor dhe Indeksin e shpenzimeve në Republikën e Maqedonisë kam marë statistika të sakta nga Enti statistikor i cili jep rezultatet duke matur standardin jetësor nëpërmjet indikatorëve Laeken të varfërisë, shpenzimeve në amvisëri si dhe përmes të dhënave për shfrytëzimin e kohës dhe baraspeshës mes punës dhe familjes. Me Anketën e konsumit në amvisëri grumbullohen të dhëna për mjetet mesatare në disponim sipas burimeve, lartësisë së përdorimit të mjeteve sipas qëllimit të shpenzimeve, sasisë së artikujve ushqimorë dhe të tjerë dedikuar për qëllime personale, si dhe të dhëna për furnizim të amvisërive me disa të mira shpenzimi. Kurse nga Anketa për shfrytëzimin e kohës fitohen të dhëna për atë se si e shfrytëzojnë qytetarët e rëndomtë kohën e tyre për aktivitete të detajuara, por poashtu kjo anketë paraqet burim të indikatorëve të rëndësishëm për krijimin e politikave në kohën e punës, pjesëmarrjen në rritje të grave në fuqinë e punës, mirëqenien e pozitës së personave të moshuar dhe në bazë të saj, për krijimin e disa aspekteve në politikën sociale që ka të bëjë me familjen dhe strukturën gjinore. Indikatorët Laeken për varfërinë janë të dhëna ndërkombëtare krahasuese, të bazuara në Anketën për të hyra dhe kushtet e jetesës që është realizuar sipas rekomandimeve të Unionit European. Burimi i llogarisë së varfërisë janë të hyrat kurse kufiri i varfërisë është definuar në 60% nga të hyrat mediale ekuivalente.

REKOMANDIME

Si pikë të parë rekomandimi do të shtoja që të ju ofrohet lehtësim tatimor që të ndikoj në funksion të zhvillimit dhe përparimit tek prodhimitarët për lëndën e parë dhe tek investimet qofshin ato të vendit apo të huaja. Në qoftëse do të gëzonin një lehtësim tatimor prodhimitarët nga lënda e parë sigurisht që do të ndikonte në pozitivitet zhvillimi dhe përparimi, dhe sigurisht që sot vendi gjithashtu mund të ishte më tërheqëse edhe ndaj investimeve të huaja, duke ju patur një lehtësim tatimor.

Në lidhje me rritjen e kapacitetit fiskal dhe decentralizimit fiskal un do ti paraqes këto rekomandime:

- ❖ Të realizohen investime në forcim të bazës ekonomike duke ju mundësuar rrugëtim drejt një buxheti me vetëfinansim përmes mbështetjes së bizneseve dhe investimeve të huaja dhe të bëhet sigurimi i plotë i burimeve të volitshme financiare dhe të bëhet një garantim i pashëm në favor të investimeve të huaja.
- ❖ Të bëhet përshtatja e instrumenteve fiskale të vendeve të tranzicionit, të vendeve fqinje dhe atyre në zhvillim.
- ❖ Të mundësohet përcaktim i drejtë i ndarjes të të hyrave publike në mes pushtetit qendror dhe atijë loka dhe gjithashtu të mundësohen krijime të kushteve për autonomi të pushtetit lokal.

Rekomandim në lidhje me Evazionin fiskal dëshiroj të them që në eliminimin e ekonomisë joformale dhe futjes së sajë në rrjedha lokale do ti përmendi këto pika:

1. Të bëhet aprovimi dhe zbatimi i ligjeve nga fusha e ekonomisë.
2. Të mundësohet aftësi i plotë i operativës së kontrollit dhe dënimeve rigorozë për hikje nga obligimi tatimor.
3. Të mundësohet sigurimi i barazisë së plotë të detyruesve tatimorë dhe atyre dooganorë.

4. Të mundësohet sigurimi i infrastrukturës juridike për evidenca kontabël të cilat do të jenë konform standarteve.
5. Të bëhen pagesa dhe tatim të plotë për mallrat që importohen.

Referenca:

1. Prof.dr.Abdylmenaf Bexheti, Financat Publike Tetovë 2007.
2. Mr. Abdulgafur Sinani “Zhvillimi i sistemit tatimor dhe politikës fiskale në Republikën e Maqedonisë 2005-2015”, Teza e Magjistraturës, Gostivar 2016.
3. Ligji i tatim fitimit (Gazeta zyrtare nr.80/1993), e marur nga faqja e internetit të Gazetës zyrtare të Republikës së Maqedonisë.
4. Ligji për ndryshimin dhe shtimin e Ligjit për tatimin mbi fitimin, Gazeta zyrtare e Republikës së Maqedonisë, nr.129 e datës 31.07.2015.
5. Ligji për tatimin personal mbi të ardhurat, Gazeta zyrtare e Republikës së Maqedonisë, nr.80/93 e datës 30.12.1993.
6. Ligji për tatimet në pronë, Gazeta zyrtare e Republikës së Maqedonisë nr.61/04 e datës 13.10.2004.
7. Raporti vjetor i DHP (për vitin 2010).
8. Raporti vjetor i DHP (për vitin 2011).
9. Raporti vjetor i DHP (për vitin 2012).
10. Raporti vjetor i DHP (për vitin 2013).
11. Raporti vjetor i DHP (për vitin 2014).

SERVICE QUALITY AND CUSTOMER SATISFACTION

Msc.Iliriana RAJTA¹

University of Tirana; Faculty of Social Sciences, Department of Psychology and Pedagogy",
Tirana Al

ilirianarajta@gmail.com

Abstrakt

Ky studim shqyrton lidhjen që ekziston ndërmjet cilësisë së perceptuar të shërbimit dhe kënaqësisë konsumatore, me fokus të veçantë te diferencat gjinore të klientëve pagamarrës të bankës Raiffeisen në Tiranë. Studimi ka një rëndësi të veçantë, pasi ky fenomen nuk është trajtuar gjerësisht nga pikëpamja e sjelljes së konsumatorit. Pjesa më e madhe e kontributit në këtë fushë është ofruar nga studentët dhe doktorantët e Fakultetit Ekonomik, megjithatë mesa është në dijeni studiuësja, hetimi i diferencave gjinore është anashkaluar.

Nga popullata e klientëve pagamarrës, me konvencienjë janë përzgjedhur klientët pagamarrës të bankës Raiffeisen. Pyetësorët janë administruar online. Në analizën finale u përfshinë 280 pyetësorë (N=280), nga të cilët 145 (51.8%) ishin femra dhe 135 (48.2%) ishin meshkuj. Nga analiza e të dhënave rezultoi që tri hipotezat e ngritura në fillim të studimit u vërtetuan. Kjo do të thotë që ekziston një marrëdhënie pozitive korrelacionale midis cilësisë së shërbimit dhe kënaqësisë konsumatore ku ($r=0.76$, $p<0.01$).

Analiza e variancës, ANOVA, tregoi se ekzistojnë diferenca gjinore statistikisht të rëndësishme ndërmjet meshkujve dhe femrave në perceptimin e cilësisë së shërbimit dhe në nivelin e kënaqësisë konsumatore, ku meshkujt e perceptonin cilësinë e shërbimit si më të

lartë sesa femrat si dhe rezultinin konsumatorë më të kënaqur. Studimi sugjeron se bankat duhet të mos neglizhojnë matjen e nivelit të cilësisë së perceptuar të shërbimit dhe kënaqësisë konsumatore për t'u njohur me mendimet dhe perceptimet e klientit, pasi ato kanë një impakt domethënës në suksesin dhe performancën e bankës.

Fjalët kyçe: *Cilësi shërbimi, kënaqësi konsumatore, diferenca gjinore, sektor bankar, Raiffeisen Bank.*

HYRJE

Industritë e shërbimit po luajnë një rol gjithnjë e më të rëndësishëm në ekonomitë e vendeve të zhvilluara dhe në ekonomitë e vendeve në zhvillim, aq sa shekulli i XXI është konsideruar si shekulli i industrive të shërbimit. Në këtë industri, padyshim që bankat dhe sistemi bankar kanë pasur dhe vazhdojnë të kenë ndikim madhor. Cilësia e shërbimit është veçanërisht e rëndësishme në kontekstin e shërbimeve bankare pasi siguron nivel të lartë të kënaqësisë së klientëve dhe për pasojë i sjell bankës avantazh brenda këtij mjedisi kaq kompetitiv (Ahmossawi, 2001). Për më tepër që cilësia e shërbimit ka impakt domethënës në suksesin dhe performancën e bankës (Mouawad; Kleiner 1996).

Kënaqësia e klientit, është e lidhur ngushtë me shërbimin që i ofrohet, pavarësisht se banka që zgjedh klienti për të operuar varet edhe nga vendndodhja e saj (Anderson 1976), (Laroche; Taylor 1988), (Thwaites; Vere 1995). Për organizatat e orientuara drejt prodhimit të shërbimeve ka qenë gjithnjë e rëndësishme të jenë në dijeni të perceptimeve të klientëve lidhur me cilësinë e eksperiencave të tyre gjatë marrjes së shërbimit. Ofrimi i shërbimit cilësor është esencial për të pasur klientë të kënaqur (Zeithaml, Bitner, & Gremler, 2006). Studimet e mëparshme sugjerojnë se gjinia ndikon në perceptimin e cilësisë së shërbimit në sajë të roleve gjinore, interpretimeve të ndryshme që gjinitë u bëjnë situatave gjatë ofrimit të shërbimit, diferencave në procesimin e informacionit, personalitetit dhe rëndësisë që u japin gjinitë aspekteve të caktuara të shërbimit Ato kanë treguar se femrat kanë tendencën ta vlerësojnë si më të varfër cilësinë e shërbimit, krahasuar me meshkujt.

Hipotezat:

1. **Hipoteza 1:** Ekziston një lidhje pozitive ndërmjet cilësisë së shërbimit dhe nivelit kënaqësisë konsumatore tek klientët bankës Raiffeisen.
2. **Hipoteza 2:** Ekzistojnë diferenca gjinore ndërmjet femrave dhe meshkujve në perceptimin e cilësisë së shërbimit.
3. **Hipoteza 3:** Ekzistojnë diferenca gjinore ndërmjet femrave dhe meshkujve në nivelin e kënaqësisë konsumatore.

Qëllimi:

Qëllimi i këtij studimi është të analizojë lidhjen, që ekziston ndërmjet cilësisë së perceptuar të shërbimit dhe kënaqësisë konsumatore, tek klientët pagamarrës të bankës Raiffeisen, duke vënë theksin tek diferencat gjinore.

Objektivat:

1. Të masë nivelin e cilësisë së perceptuar të shërbimit tek klientët pagamarrës të bankës Raiffeisen.
2. Të masë nivelin e kënaqësisë konsumatore tek klientët pagamarrës të bankës Raiffeisen.
3. Të studiohet korrelacioni midis cilësisë së shërbimit dhe kënaqësisë konsumatore.
4. Të hetohen diferencat gjinore në raport me cilësinë e shërbimit dhe kënaqësinë konsumatore.
5. Të ofrohen ide mbi hartimin e strategjive të segmentimit të tregut bazuar mbi gjetjet e studimit.

1. RISHIKIMI I LITERATURËS**1.1 Cilësia e shërbimit**

Ekzistojnë përkufizime të shumta të konceptit të cilësisë së shërbimit, dhënë nga nga autorë të ndryshëm në vite të ndryshme. Megjithatë Kotler (2003), e përcakton shërbimin si “një veprim ose një sjellje, që bazohet në një kontakt midis dy palëve, dhënësit dhe marrësit, të cilët shkëmbejnë një të mirë ose prodhim”. Mohamed & Shirley (2009) theksuan faktin se

bankat duhet t'i kushtojnë rëndësi cilësisë së shërbimeve të ofruara, pasi niveli i lartë i cilësisë së shërbimeve mund t'i ofrojë bankës epërsi të dukshme në konkurrencën brenda tregut bankar.

1. 2 Kënaqësia konsumatore

Kënaqësia konsumatore është një fushë e eksploruar gjerësisht nga disa disiplina shkencore, megjithatë aktualisht ende nuk ekziston një konsensus në lidhje me përkufizimin e këtij koncepti (Giese dhe Cote, 2000; White dhe Yu, 2005).

Disa autorë i referohen kënaqësisë si një rezultat final, ndërsa të tjerë si një process. Autorë të caktuar e shikojnë kënaqësinë si një “gjendje konjitive” që vjen pas eksperiencës së konsumit. Ndërkohë, Ranaweera (2003) sugjeron se kënaqësia është një përgjigje emocionale e konsumatorit që pason eksperiencën e konsumit të një produkti apo shërbimi.

1. 3 Mbështetja teorike e hipotezave

Kotler dhe Armstrong (2012) i referohen kënaqësisë si vlerësim pas blerjes të produktit a shërbimit të marrë duke shqyrtuar pritshmëritë e konsumatorit. Kërkuesit kanë qenë të ndarë në dy grupe për sa i takon lidhjes midis kënaqësisë dhe cilësisë së shërbimit. Disa prej tyre besojnë se cilësia e shërbimit ndikon në rritjen e kënaqësisë konsumatore ndërsa të tjerë mendojnë të kundërtën (Ting, 2004).

Studiuesit Lee dhe kolegët (2000); Gilbert dhe Veloutsou (2006); Sulieman (2011) dhe Buttle (1996) kanë konstatuar se ekziston një korrelacion pozitiv ndërmjet cilësisë së shërbimit dhe kënaqësisë konsumatore. Ata sugjerojnë se për të përfutur nivele të larta të kënaqësisë konsumatore duhet ofruar një shërbim cilësor nga ana e ofruesve të shërbimit. Ndaj mund të konkludojmë se me përmirësimin e cilësisë së shërbimit, rritet edhe probabiliteti i rritjes së kënaqësisë konsumatore.

1. 4 Diferencat gjinore dhe cilësia e shërbimit

Shumë studime kanë testuar ndikimin e diferencave gjinore në pritshmëritë dhe perceptimet për cilësinë e shërbimit. Studimet kanë treguar se diferencat gjinore ekzistojnë jo vetëm në nivelin e përgjithshëm të cilësisë së shërbimit, por edhe në aspektet e caktuara të cilësisë së shërbimit, ku secila gjini thekson një apo tjetrin aspekt. Për shembull, Karatepe (2011) arriti në përfundimin se empatia është element më i rëndësishëm i shërbimit për femrat

sesa për meshkujt dhe se dimensionimi i besueshmërisë ka një ndikim më të fortë në kënaqësinë konsumatore tek femrat sesa tek meshkujt. Pak studime kanë treguar se nuk ka diferencë gjinore në vlerësimin e cilësisë së shërbimit, si psh: Ndhlovu dhe Senguder (2002) zbuluan rezultatin se perceptimi i cilësisë së shërbimit në hotele, ishte i njëjtë për të dyja gjinitë. Megjithatë shumica e punës kërkimore ka konfirmuar se ekzistojnë diferencë gjinore në perceptimin e cilësisë së shërbimit.

1.5 Diferencat gjinore dhe kënaqësia konsumatore

Gjinia konsiderohet si një ndër parashikuesit më të rëndësishëm të shumë koncepteve të fushës së psikologjisë (Helgesen & Nettet, 2010). Implikimet e këtyre gjetjeve përfshijnë parashikimin se femrat priren të jenë kliente më të kënaqura se meshkujt, në rast se ofruesi i shërbimit i vë një rëndësi të veçantë komponentit të marrëdhënies afatgjatë me klientin. Autorë të tjerë si Adjei (2006) tregojnë se meshkujt dhe femrat ndryshojnë nga njëri-tjetri në qëndrimet dhe sjelljet që shfaqin kur blejnë produkte ose shërbime.

Pra, gjinia është parë si një faktor, që bën diferencën në kënaqësinë e konsumatorit. Për shembull, në një studim në fushën e shitjeve të makinave, Mittal dhe Kamakura (2001) konstatuan se femrat përjetonin nivele më të larta kënaqësie sesa meshkujt. Ndërsa Dimitriades (2006) ka konkluduar se se femrat rezultonin më pak të kënaqura krahasuar me meshkujt.

2. METODOLOGJIA

2.1 Dizajni i kërkimit

Studimi në fjalë ka natyrë joeksperimentale dhe është studim korrelacional, pasi qëllimi kryesor i tij është të hetojë marrëdhënien që ekziston midis cilësisë së shërbimit bankar dhe kënaqësisë konsumatore dhe studimin e diferencave gjinore në raport me CSH dhe KK.

2.2 Burimet e të dhënave

Të dhënat janë mbledhur duke përdorur burimet parësore dhe dytësore. Të dhënat parësore janë mblidhur drejtpërdrejt nga respondentët nëpërmjet administrimit të dy

pyetësorëve; pyetësorit që mat nivelin e cilësisë së shërbimit dhe pyetësorit të kënaqësisë konsumatore. Si burime dytësore të dhënash kanë shërbyer literatura ekzistuese për cilësinë e shërbimit, kënaqësinë konsumatore dhe rezultatet punës kërkimore të mëparshme, libra, botimet e revistave të ndryshme shkencore etj.

2.3 Studimi pilot

Instrumentat janë përkthyer nga anglishtja në shqip dhe anasjelltas duke përdorur procedurën e përkthimit të dyfishtë. Me qëllim kontrollin e disa prej parametrave të pyetësorëve si: kuptueshmëria, qartësia dhe vështirësia e pyetjeve të dy instrumentet janë pilotuar në një grup prej 20 studentësh të kursit të parë dhe të dytë të Psikologjisë Organizacionale, të cilët përmbushnin kushtin e të qenët klientë pagamarrës në një nga bankat e nivelit të dytë. Pas kësaj faze, ata u përjashtuan nga mundësia për t'u bërë pjesë e kampionit përfundimtar. Pyetësorët janë shpërndarë dorazi në fillim të orës së parë të mësimin dhe janë mbledhur në fund ditës.

Pas mbledhjes së pyetësorëve u realizua analiza e besueshmërisë së tyre, dhe u pa që vlera e alfës së Cronbach-ut për shkallët në total rezultoi të ishte përkatësisht ($\alpha=0.85$) për Pyetësorin e Cilësisë së Shërbimit dhe ($\alpha=0.87$) për pyetësorin e Kënaqësisë Konsumatore. Vlera të tilla të koeficientit alfa tregojnë një qëndrueshmëri të brendshme, e cila është mbi atë që konsiderohet si “e mirë” nga George dhe Mallery (2003).

2.4 Kampioni

Në përzgjedhjen e klientëve është përdorur metoda e kampionimit të volitshëm. Kampioni i volitshëm është një ndër metodat e kampionimit jo me probabilitet, që konsiston në përzgjedhjen si subjekte të anëtarëve më lehtësisht të arritshëm të popullatës.

2.5 Mbledhja e të dhënave

Mënyra e shpërndarjes ka së pyetësorëve ka qenë në formë elektronike. Kështu, pranë institucioneve të ndryshme pagamarrës ka patur nga një person kyç, i cili ka ndihmuar me shpërndarjen e pyetësorëve tek kolegët e tyre. Përgjithësisht respondentët janë kontaktuar nëpërmjet e-mailit personal dhe iu është dërguar linku i mëposhtëm (<https://www.surveymonkey.com/s/LWPMY9D>). Megjithatë pyetësorët janë shpërndarë edhe në rrjetet

sociale si: Facebook apo Twitter, por edhe nëpërmjet fjalës së gojës brenda një periudhe tri javore.

Kampioni me të cilën u filluan analizat ishte $N=280$. Në këtë kampion, 51.8% ($n=145$) ishin femra dhe 48.2% ($n=135$) ishin meshkuj. Moshë e pjesëmarrësve varioje nga 18 në mbi 50 vjeç. Statusi civil i respondentëve ishte si më poshtë: 65% ($n=182$) ishin beqarë, 34.6% ishin të martuar ($n=97$) dhe 0.4% ishin të ve ($n=1$).

2.6 Instrumentet

Të dhënat primare janë mbledhur nëpërmjet aplikimit të dy pyetësorëve. Pyetësorët përmbajnë pyetje të strukturuar, që lidhen me variablat e studimit dhe që masin përkatësisht cilësinë e shërbimit dhe kënaqësinë konsumatore.

Pyetësi i Cilësisë së Shërbimit Bankar është hartuar nga (Reynoso & Moores, 1995). Ai përbëhet nga 22 pohime të shkallës Likert, 5-pikëshe 1= nuk jam aspak dakord 2= nuk jam dakord, 3= jam i/e pavendosur 4=jam dakord 5 = jam plotësisht dakord. Besueshmëria e brendshme e kësaj shkalle rezultoi të jetë $\alpha=0.91$ ($n=22$).

Shkalla e kënaqësisë konsumatore është krijuar nga Taylor dhe Baker (1994). Ajo përbëhet nga gjashtë pohime të shkallës Likert 5 pikëshe ku 1= nuk jam aspak dakord 2= nuk jam dakord, 3= jam i/e pavendosur 4=jam dakord 5 = jam plotësisht dakord. Gjatë analizës së të dhënave u gjet se vlera e qëndrueshmërisë së brendshme të Shkallës së Kënaqësisë Konsumatore është $\alpha=0.9$ ku ($n=6$). Kjo vlerë e koeficientit të alfës së Cronbach-ut tregon qëndrueshmëri të lartë të brendshme të pyetësorit. Ku për seclin pohim të fshirë, kemi një ulje thujse të pandjeshme të koeficientit alfa.

2.7 Aspektet etike

Gjatë mbledhjes së të dhënave i është kushtuar një vemendje e veçantë respektimit rigoroz të standarteve etike të studimit. Duke qenë se pyetësorët janë administruar online, një vemendje e veçantë i është kushtuar sigurimit të privatësisë së informacionit të ofruar gjatë plotësimit të pyetësorit. Paraprakisht është mundësuar çaktivizimi i opsionit të ruajtjes së IP për

kompjuterat nga ku do të plotësohej pyetëso. Eshte garantuar ruajtja e anonimatit dhe liria për t'u tërhequr nga studimi.

2.8 Limitet e studimit

Disa nga limitet e këtij studimi janë:

- **Kampionimi** - Rezultatet e këtij studimi nuk mund të përgjithësohen për të gjithë popullatën pasi mënyra e përzgjedhjes joprobabilitare të kampionit (kampioni i volitshëm) nuk lejon përgjithësim të rezultateve të përfitura përtej kampionit të marrë në studim. Ndaj rezultatet duhen parë me rezerva.
- **Mungesa e literaturës** në shqip dhe studimeve të mëparshme rreth lidhjes së këtyre dy variablave dhe ky boshllëk i madh në qasjen teorike dhe praktike ndaj variablave të studiuar ndihet në çdo fazë të kërkimit.
- **Instrumentet e përdorur** kanë rezultuar me një qëndrueshmëri të lartë të brendshme, megjithatë ato janë të pastandartizuar për kontekstin shqiptar.
- **Limite që lidhen me metodologjinë** - Ky studim ka qasje sasiore. Ndërthurja me metoda cilësore do të mundësonte një fotografim më të plotë të realitetit.

3. ANALIZA KORRELACIONALE DHE TESTIMI I HIPOTEZËS 1.

Lidhja që ekziston ndërmjet dy variablave është studiuar me anë të analizës së korrelacionit Pearson. Nga tabela rezulton që ekziston një lidhje statistikisht e rëndësishme dhe pozitive ndërmjet CSH dhe KK ku ($r=0.76$, $p<0.01$). Domethënë me rritjen e cilësisë së shërbimit rritet edhe kënaqësia konsumatore dhe anasjelltas. Bazuar arsyetimin e mësipërm vërtetohet **Hipoteza 1**.

3.1 Analiza e regresionit

Duke qenë se korrelacioni ishte statistikisht të rëndësishëm, u mendua e arsyeshme të realizohet dhe procedura e analizës së regresionit për të parë nëse cilësia e shërbimit mund të parashikohet nga kënaqësia konsumatore.

Me fjalë të tjera, variabli parashikues është kënaqësia konsumatore, ndërsa variabli i parashikuar është cilësia e shërbimit. Regresioni që u krye ishte regresion i thjeshtë linear.

Modeli	Koeficientët Pastandardizuar		Koeficienti Standardizuar	t	r ²
	B	Gabimi standart	Beta		
Kënaqësia konsumatore	1.944	0.10	.761	19.42*	0.57

*Korrelacioni është i rëndësishëm statistiki në nivelin 0.05.

$H_0 : \beta = 0$ (Kënaqësia konsumatore nuk është një parashikues i Cilësisë së Shërbimit).

$H_a : \beta \neq 0$ (Kënaqësia konsumatore është një parashikues i Cilësisë së Shërbimit).

Siç shihet edhe nga tabela ($t=19.42$, $p=0.00 < 0.05$) refuzohet hipoteza nul dhe pranohet hipoteza alternative që pohon se kënaqësia konsumatore mund të parashikojë cilësinë e shërbimit.

3.2 Analiza e regresionit dhe testimi i hipotezave 1 dhe 2

Për të hetuar diferencat gjinore në perceptimin e cilësisë së shërbimit u përdor procedura e analizës së variancës ANOVA. U vu re që kishte diferenca statistiki të rëndësishme ndërmjet mesatareve pikëve të femrave dhe meshkujve në pyetësinë e cilësisë së shërbimit ku, $F(1, 277) = 7.350$, $p = 0.021$.

ANOVA					
Cilësia e Shërbimit					
	Shuma e katrove	Gradët e lirisë (gl).	Mesatarja e katrorëve	F	Sig.
Ndërmjet grupeve	546.271	1	546.271	7.530	.021

Brenda grupeve	20094. 489	277	72. 543		
Totali	20640. 760	278			

Meshkujt raportojnë mesatare më të larta pikësh në pyetësin e cilësisë së shërbimit krahasuar me femrat. Kjo diferencë pikësh është e rëndësishme nga pikëpamja statistikore. Për pasojë **konfirmohet Hipoteza 2**, e cila pohon se ekzistojnë diferenca gjinore në perceptimin e cilësisë së shërbimit.

Për të hetuar diferencat gjinore në nivelin e kënaqësisë konsumatore, u përdor procedura e analizës së variancës ANOVA. Rezultoi që kishte diferenca statistiki të rëndësishme ndërmjet mesatareve të pikëve të femrave dhe meshkujve në nivelin e kënaqësisë konsumatore ku, $F(1, 276) = 2.781, p = 0.034$.

ANOVA					
Kënaqësia konsumatore					
	Shuma e katrove	Gradët e lirisë (gl).	Mesatarja e katrorëve	F	Sig.
Ndërmjet grupeve	31. 485	1	31. 485	2. 781	. 034
Brenda grupeve	3124. 849	276	11. 322		
Totali	3156. 335	277			

Kjo diferencë pikësh jo vetëm që është e dukshme, por edhe është e rëndësishme nga pikëpamja statistikore. Rezultatet e përfuara **konfirmojnë Hipotezën 3**.

4. DISKUTIME

Hipoteza 1: Ekziston një lidhje pozitive ndërmjet cilësisë së shërbimit dhe nivelit kënaqësisë konsumatore tek klientët bankës Raiffeisen.

Vërtetimi i hipotezës mbështetet nga gjetjet e Lee dhe kolegët (2000); Gilbert dhe Veloutsou (2006) dhe Sulieman (2011) të cilët kanë konstatuar se ekziston një korrelacion pozitiv ndërmjet cilësisë së shërbimit dhe kënaqësisë konsumatore.

Ata kanë sugjeruar se për të përftuar nivele të larta të kënaqësisë konsumatore duhet ofruar një shërbim cilësor nga ana e ofruesve të shërbimit. Me përmirësimin e cilësisë së shërbimit, natyrshëm do të rritet dhe probabiliteti shfaqjes së kënaqësisë konsumatore.

Studime të tjera, kanë konfirmuar edhe një here, se kur vjen puna tek industrinë e orientuara drejt shërbimit, siç janë bankat, cilësia e shërbimit është burimi më i madh i kënaqësisë konsumatore.

Hipoteza 2: Ekzistojnë diferenca gjinore ndërmjet femrave dhe meshkujve në perceptimin e cilësisë së shërbimit.

Ashtu siç edhe pritej, u gjetën diferenca gjinore statistikisht të rëndësishme ndërmjet femrave dhe meshkujve në vlerësimin e cilësisë së shërbimit. Gjetja se femrat janë më pak të kënaqura me cilësinë e shërbimit është në konsistencë me gjetjet e Dimitriades (2006), kjo për arsye se femrat janë shumë kërkuese kur vjen puna tek cilësia e shërbimit, ndërsa meshkujt nga ana tjetër janë më pak kërkues dhe i kanë pritshmëritë më të ulta. Një tjetër studim, nga fqinji ynë Greqia, që mbështet tezën e diferencave gjinore në cilësinë e shërbimit është ai i Spathis (2004), i cili gjeti diferenca të rëndësishme ndërmjet klientëve femra dhe meshkuj të bankave greke, ku meshkujt rezultojnë se kishin perceptim pozitiv të cilësisë së shërbimit. Për shkak të këtyre evidencave mund të hamendësojmë se ndoshta edhe kultura ballkanase ka ndikimin e saj në këto diferenca gjinore. Diferenca të tilla në perceptimin e CSH mund t'i faturonhen mënyrës se si femrat ose meshkujt trajtohen gjatë ofrimit të shërbimit nga personeli i bankës (Guttek, 1995) ose diferencave të personalitetit dhe sjelljeve që ato shfaqin (Spathis, 2004).

Hipoteza 3: Ekzistojnë diferenca gjinore ndërmjet femrave dhe meshkujve në nivelin e kënaqësisë konsumatore.

Për shkak të korrelacionit, mund të jetë deri diku e pritshme dhe logjike që pasi meshkujt kanë shfaqur nivele më të larta në cilësinë e shërbimit, të jenë edhe konsumatorë më të kënaqur me shërbimet dhe produktet e ofruara nga banka. Ky konkluzion mbështet hipotezën e ngritur, pasi pohon që ka diferenca ndërmjet meshkujve dhe femrave në nivelin e kënaqësisë konsumatore, por gjithsesi kundërshton gjetjen specifike të këtij studimi. Gjithashtu edhe gjetjet e (Chisick, 1997; Singh, 1990) janë në një linjë dhe konfirmojnë faktin se meshkujt

janë konsumatorë më pak të kënaqur, pra nuk mbështesin rezultatin e këtij studimi. Studiues të tjerë, Chiu dhe Wu (2002) kanë zbuluar se ekzistojnë diferenca gjinore dhe shpjegojnë se femrat priren të jenë kliente më të kënaqura se meshkujt, në rast se ofruesi i shërbimit i kushton një rëndësi të veçantë komponentit të marrëdhënies afatgjatë me klientin.

KONKLUZION

Për përmirësimin e mëtejshëm të cilësisë së shërbimit rekomandohet që menaxherët të investojnë në ndërtimin e programeve efektive të menaxhimit të burimeve njerëzore që përfshijnë rekrutimin, përzgjedhjen dhe trajnimin dhe mbështetjen e punonjësve të kualifikuar.

Për të përmirësuar dimensionin e besueshmërisë sugjerohet që stafi të intensifikojë përpjekjet për t'i bërë shërbimet e arritshme për klientët. Sugjerohet që banka të përshtasë oraret e shërbimit me segmente të ndryshme të klientëve. Në këtë drejtim, Kumar dhe kolegët (2009) rekomandojnë hapjen e filialeve në zona ku ka qarkullim të madh njerëzish, zgjatjen e orarit të shërbimit ose edhe hapjen e degëve të shërbimit edhe në fundjavë, apo në ditë festash

Dimensioni i empatisë nënkupton që banka njeh problemet e konsumatorëve dhe operon duke pasur parasysh interesin më të lartë të tyre, ashtu sikurse dhe u kushton klientëve vëmendje personale klientëve. Për të investuar në reputacionin saj është e rëndësishme që banka të reklamojë veprimtarinë dhe produktet që ofron si dhe të investojë në marketingun social.

Vërtetimi i hipotezave në lidhje me diferencat gjinore, konfirmon edhe një herë se gjinia mund të përbëjë një bazë të shëndoshë për segmentimin e tregut bankar. Rrjedhimisht bankat mund të gjenerojnë produkte që i “thërrasin” nevojave të femrave dhe meshkujve. Ndaj është shumë e rëndësishme që menaxherët e bankave të hartojnë programe marketingu me orientim gjinor dhe strategji specifike, për këto dy segmente të ndryshme.

Referenca:

1. Ahmossawi, M. (2001). Bank selection criteria employed by college students in Bahrain: an empirical analysis. *International Journal of Bank Marketing*, 19 (3), 115-25.

2. Anderson, W. T. Jr, Cox, E. P. III and Fulcher, D. H. (1976). Bank selection decisions and market segmentation. *Journal of Marketing*, 40 (1), 40-5.
3. Armstrong, G. and Kotler, P. (2011). *Marketing: An Introduction*. New Jersey: Pearson Education, Inc.
4. Chiu, H-C and H-C Wu (2002). *Exploring the Cognitive and Affective Roles of Service Quality Attitude Across Gender*. *The Services Industries Journal*, 22 (3), 63-76.
5. Dimitriadis, Z. S. (2006). *Customer satisfaction, loyalty and commitment in service organizations: some evidence from Greece*. *Management Research News*, 29 (12), 782-800.
6. Karatepe, O. (2011). Service Quality, Customer Satisfaction and Loyalty: The Moderating Role of Gender. *Journal of Business Economics and Management*, 12 (2), 278-300.
7. Kumar, M. , Kee, F. T. and Charles, V. (2010). Comparative evaluation of critical factors in delivering service quality of banks: An Application of Dominance Analysis in modified SERVQUAL model. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 27 (3), 352 – 378.
8. Lee, H. , Lee, Y. and Yoo, D. (2000). The Determinants of Perceived Service Quality and its Relationship with Satisfaction. *Journal of Services Marketing*, 14 (3), 217 – 231.
9. Spathis, C. , Pteridou, E. , and Glaveli, N. (2004). Managing service quality in banks: customers' gender effects. *Managing Service Quality*, 14 (1), 90-102.
10. Taylor, S. A. et al (1994). An assessment of the relationship between service quality and customer satisfaction. *Journal of Retailing*, 70 (2), 163-78.
11. Thompson, A. M. et al (1993). Psychographic and lifestyle antecedents of service quality expectations: a segmentation approach. *Journal of Services Marketing*, 7 (4), 53-61.
12. Webster, C. (1989). Can consumers be segmented on the basis of their perceived service quality? *Journal of Services Marketing*, 3 (2), 35.
13. Zeithaml, V. A. , Berry, L. L. , and Parasuraman, A. (2006). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60 (2), 31-46.

**PERFORMANCE OF THE SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN KOSOVO
(FOCUS IN THE TOWN OF THERANDA/SUHAREKA)**

Betim SPAHIU

betim_spahiu@hotmail.com

Abstrakt

The private sector in Kosovo consists mainly of small and medium Enterprises. They generate the largest number of new jobs and represent the spinal column of the local economy. In most countries in transition, small and medium enterprises have carried the greatest burden of transformation to a free market economy.

Small and medium enterprises (SMEs) are now the backbone of the modern economy and the development of a country, it's expressed in the effect that they have on private sector employment indicators, the contribution to the national income and the welfare of the population. Policies for the development of Kosovo can only succeed by involving and informing the local level. Local Economic Development is a holistic discipline and is defined as growth of the local economy's capacity to create wealth for local residents. Local economic development has to do with teamwork people in creating partnerships to promote sustainable economic development that brings economic benefits and improved quality of life for all citizens. This development can be achieved if local resources (land, labor and capital) are used more productively and sustainably. In the economic and social conditions in which Kosovo finds itself today, the development of small business enterprise occupies a very important and primary place.

The study aims to create unique strategy which would be best for a sustainable local economic development and successful entrepreneurship and create more partnerships between the public and private sector that will have an impact on job creation to new stable and efficient operation and use of local resources, and also to analyze and identify the key indicators that affect the success and growth of enterprises of small and medium enterprises (SMEs) in their performance, and to analyze the effects that give these indicators on growth of SMEs.

In this research are addressed several important issues and problems of the overall funding system, the financial situation and profitability of small and medium business enterprises in Kosovo. Also, this paper will present, both from the theoretical and empirical point of view, the connection between these key performance indicators, or in other words, the growth of SMEs.

Keywords: *SME Performance's, SME-s profitability, growth of SMEs, local economic development.*

INTRODUCTION

Investment businesses have different challenges where come through different countries. In order their investments to take place in easiest way in other countries; they have to be informed as well about legal regulations about investments and business environment as well needed clear information for state condition regarding international relations. As much as possible information proven, closed to the current and potential business investments, as much we will have economic growth and generate new jobs.

Being new state means facing new challenges. As much as "new born" state pretend to establish well performance institution, acceptable economic growth, create jobs, international relation, integration, as much challenges appears in the way of achieving set objectives. New fragile institutions has legal gaps that allow appearance of negative phenomenon such as corruption, nepotism, political meritocracy, unfair competition, economic discrimination, create monopolies, granting unfair competences to the state and public companies etc.

For Kosovo, having international supervision of United Nation and European Union makes great opportunity of prevention most of negative phenomena. Some international missions brought opportunity of achieving objectives in short ways.

Pretending of being part of European Union makes more difficult the way of reaching objectives for ensuring fair competition on business national environment. Kosovo should be well oriented on competition based on the factors of price, quality, and service; not on the abuse of near-monopoly powers, competitor bashing, predatory pricing, etc. Competition between enterprises is important for the EU economy as a whole because it creates benefits for consumers and enterprises themselves in the form of lower prices and better products. To ensure fair competition, well-designed and effectively enforced competition rules are essential. *“The Community's competition policy should take account of modern technical developments and their impact on the Common Market's economy. Its competition policy must be more than a mere "anti-trust", policy whether directed against restrictive agreements or monopolies. True, bans on restrictive agreements and on abuses of dominant market positions provided for by the Common Market rules of competition are important and permanent components of competition policy. Care must be taken that the actions of firms or governments do not undo the Commission's aims and achievements in freeing trade from the artificial barriers and distortions set up by restraints of competition. Consumers and businessmen alike expect the Common Market to improve living standards. This expectation, in addition to the political desire for European unification, was one of the main motivations for concluding the Community Treaties”¹.*

KOSOVO`S SHORT OVERVIEW

Kosovo's central location in the Balkans makes it an excellent strategic trading location, offering close access to Skopje, Shengjin Port, Tirana, and Durres, and relatively close access to Sofia, Thessaloniki, Belgrade, Bar, and Sarajevo. Kosovo borders Albania, Serbia, Macedonia, and Montenegro, and it is only a four-hour drive away from Greece.

---

¹ Ensuring fair competition in the European Community, by Emmanuel M •J. A. Sassen Member of the Commission of the European Communities.

Kosovo has a land area of 10.908 square kilometers. According to the most recent data from the Statistical Office of Kosovo from June 2012, Kosovo has an estimated population of 1,815,606 (December 2012 estimation) million inhabitants. 205,133 of those inhabitants live in the capital city, Pristina. With an estimated 70% of the citizenry being under the age of 35, Kosovo has one of the youngest populations in all of Europe.²

Law on competition 2004/36 has aim to ensure sustainable development of the market economy of Kosovo by prohibited actions that limit, by doing pressure or disturb competition. This law operates to ensure free and effective competition in the market by relying on three main pillars that define the protection:

- **Anticartel**
- **Abuse of dominant position**
- **Mergers or concentrations of undertakings**

The establishment of free competition and its protection are a vital segment of the existence of the market economy that competition has an important place in economic policy. This institution outlines its function as promoter and advocates of competition and the interests of consumers and businesses, with the final aim that market to generate the development.

THE STATE OF BUSINESS ENVIRONMENT IN KOSOVO: MAIN CHALLENGES AND THEIR IMPACT ON BUSINESSES

SMEs (small and medium enterprises) are a vital part of Kosovo's economy and account for approximately 40% of GDP. SMEs employ around 60% of formal sector employees and account for 99% of all businesses. However, despite their immense importance, especially as job generators, SMEs in Kosovo continue to face institutional barriers and other obstacles in the business environment (even after the declaration of independence in 2008 and the establishment of several relevant institutions).

---

² 2011, Kosovo Census

Table I. Rank of indicators in 2011 and 2012 (Source: World Bank Doing Business, 2014)

Indicator	Rank in 2011	Rank in 2012	Progress/Deterioration
1. Starting a business	165	168	↓ Deteriorated
2. Dealing with Construction Permits	169	171	↓ Deteriorated
3. Getting electricity	120	124	↓ Deteriorated
4. Registering property	66	73	↓ Deteriorated
5. Getting credit	24	21	↑ Improved
6. Protecting investors	172	174	↓ Deteriorated
7. Paying Taxes	45	46	↓ Deteriorated
8. Trading across borders	129	131	↓ Deteriorated
9. Enforcing contracts	157	157	↔
10. Resolving insolvency	31	31	↔

Inheriting a state-run economy from the former Yugoslavia, Kosovo faced huge problems in installing the basic standards and mechanisms of a market economy in the aftermath of 1999. For example, the level of unemployment in Kosovo is estimated at 45.4%, with the number of job seekers estimated at 335,260³. Moreover, the government's plan for privatization threatens to put additional strain on the job market; Kosovo's market experienced rather huge social upsets by the trade unions in response to the process of privatization undertaken by the government which was very influenced by political interest and was seen as fully corrupt. In addition, the lack of a coherent and legally certain path for foreign direct investments threatened many foreign industrial investments in Kosovo. In particular, the lack of confidence in Kosovo's market mechanisms prevented many competitive sectors in Kosovo (i.e. tourism, mining and energy etc) from receiving foreign investments.

³ Ministry of Labour and Social Welfare, Annual Report (2011) 'Labour and Unemployment' p.17. Available at: <http://mpms.rks-gov.net/Portals/0/Librat/2011%20Raporti%20Vjetor%20Puna%20dhe%20Punesimi.pdf>.

As a result, there was no foundation for significant industrial development via foreign direct investments. Moreover, a sidelined but important facet relates with international recognition of Kosovo. As a result of its contested statehood, Kosovo was 'banned' from enjoying a customary capacity to export as well as communicate with international and regional markets. Most recently, the institutional capacity to fully implement the long list of newly printed regulations and laws is severely lacking. The new regulations and laws have in turn contributed to additional difficulties for businesses in Kosovo. Assessments of Kosovo's business environment report an unfavorable business climate that inhibits the establishment and growth of local businesses and discourages foreign investors. These reports⁴ also paint a sobering picture of the state of business in Kosovo, which clearly hint to the fact that Kosovo's market did not improve significantly in the last years (see table 1). For example, the Progress Reports of the EU continuously highlight the weak, regionally uncompetitive, and financially unsound legal and economic policy standards in Kosovo's business environment.⁵ Moreover, other reports note the weak rule of law, the large number of informal activities, corruption, and uncertainty over property rights as continual hindrances to the development of Kosovo's economy.⁶

With a reoccurring set of implications appearing in the business environment, the Government of Kosovo has undertaken reforms aimed at improving the business environment (see box 1). However, Kosovo institutions continue to lack a consistent and efficient policy response that could address these challenges more pragmatically. As a result, businesses are still confronted with several problems, with corruption, informality, and regulatory burden as the most prevalent challenges.

Box 1: Reforms in Doing Business in Kosovo (Source: Ministry of Trade and Industry)

---

⁴ World Bank Doing Business Report, 2010 and 2011, p. 10

⁵ European Commission, Kosovo Progress Report 2011. Brussels, 12.10.2011. SEC(2011) 1207

⁶ 5 European Commission Progress Report on Kosovo 2011 and Riinvest Enterprise Barriers Survey 2011

Aiming to enhance the capacity for conducting business in Kosovo and improve the ranking in the World Bank Doing Business Report, the Government of Kosovo has commenced a reform agenda. To date, several reforms have taken place:

- 1. The requirement of obtaining a work permits in order to start-up a business has been eliminated, and the procedure for registering a business has been simplified.*
- 2. The business registration fee has been eliminated. Prior to this reform, it cost € 24 to register a LLC business.*
- 3. The required deposit of main assets for businesses of the Joint Stock Companies has been reduced from €25.000 to €10.000. While of the required rate of deposit for LLC businesses was formerly €1.000, this required deposit of businesses main assets has been removed.*
- 4. The declarations on conflicts of interest have been advanced for directors and relevant officers. Also, the competent courts can easily annul transactions that violate the rules on conflicts of interest.*
- 5. In order to export or import goods to or from Kosovo, businesses have been required to submit eight (8) different documents. Now the exporting and importing companies are not obliged to obtain export/import certificates. Yet, despite this reform, businesses still face several challenges due to the inefficient functioning of 'One Stop Shops'.*

Link the identification of informal businesses with rewards

Authorities should consider establishing performance incentives for tax inspectors, offering rewards for identifying and transforming businesses that operated informally into part of the formal market. This will provide for a higher number of taxpayers resulting in a greater amount of tax revenue for the state. In addition, this would reduce the incentives for corrupt behavior by inspectors, as they would be provided with a financial stability.

Increase the efficiency of tax inspections

In order to do this, the number of inspectors must be increased, as the authority is largely understaffed.

Full Functionalize of One-Stop Shops

One-Stop Shops are expected to have a large effect on reducing informality, as the regulatory burden will be reduced. Thus, efforts must be directed towards making one stop shops fully functional and efficient (i.e. offering the services, issuing documents/permits).

Reduce the regulatory burden

Considering the high rate of informality, there is a considerable need to persuade informal businesses to translate their activities into the formal economy. Thus, the costs and lengthy procedures for obtaining licenses and permits and processing tax statements should be decreased.

Increase awareness

Once the aforementioned reforms and benefits are made available for the targeted audience, a communication program should be implemented to raise awareness of their existence and educate informal businesses on their use. This implies the need to provide training programs for businesses, which should emphasize the benefits of existing within the formal market economy.

SMALL AND MEDIUM SIZE ENTERPRISE (SME) DEVELOPMENT

Business environment in Kosovo actors across multiple jurisdictions must take place in order to reduce or even eliminate excessive and overlapping demands on businesses. Creating more jobs will largely depend on the ability of firms to enter markets and expand, as well as to restructure and improve competitiveness. Today, Kosovo possesses solid foundations for private sector development. Competitive forces in the markets for goods and services must introduce. However the problem occurred to the SME also could be the Procurement Regulations in Kosovo because the more frequent criteria are the lowest price. This effect negatively to the SME profit, low profit effects directly in the investments and low investments cause low employment. Also the privatization process is another problem because the highest price offered to privatize the public enterprises is the reason that no funds more kept by the new owners which could use for the additional investments in the privatize enterprises.

Therefore considerable progress is needed to establish an appropriate framework that is conducive to small and medium-sized enterprise (SME) development. Experiences in other transition countries highlight the importance of a proactive approach by forming and boosting

instruments to improve access to business advisory services, finance and business infrastructure that will support firm startup, expansion, restructuring and competitiveness.

The introduction of a guillotine practice should be considered, following the example of other countries such as Hungary and Croatia⁷. Concretely, the government should instruct all the relevant institutions to prepare inventory lists of their regulations. As a result, the unnecessary, outdated and illegal rules would be identified and removed from the lists.

BUILD AND ACCESS TO BUSINESS ADVISORY SERVICES

Startup or early stage businesses in Kosovo, as in other transition countries, typically lack access to basic knowledge, skills and information that are vital for starting and successfully operating a business. For that reason a high level of donor assistance has been invested in the provision of business advisory services through subsidized business centers. Although highly important, the market for business advisory services still does not exist in Kosovo, as startup and early stage businesses are not able to buy BAS at market rates. Following the withdrawal of donor support these centers either collapsed or sought more profitable work in relation to larger enterprises. Experiences in other transition countries highlight the importance of continuing to provide support to private business advisory service providers for SME's for a considerable amount of time with public money⁸.

Improving Access to Finance

The volume of the banking sector has increased remarkably. Thus, there is still a long way to go. Restricted access to credit is most common for newly established firms and the categories which account for a large portion of total job creation. Rural enterprises, farms and non-farms alike, consider inadequate access to credit lines would lead to significant improvements in the labor market. Structural weaknesses still exist in financial sector development, in particular in the protection of creditors' rights.

---

⁷ Prof. Dr. Nazmi Mustafa, International Business Journal, Nr VIII; Challenges Faced Economy of Region

⁸ Prof. Dr. Nazmi Mustafa, International Business Journal, Nr VIII; Challenges Faced Economy of Region

Access to Business Infrastructure

In general, one of the critical impediments to the growth of larger size enterprises is access to utilities, infrastructure facilities, land and one-window-services to investors in the establishment of their investment projects. Detailed feasibility studies have confirmed that the development of industrial zones and business incubators could actively be promoted in order to promote investments and technology transfer, boost production and employment, and promote investments.

ADOPTING AND IMPLEMENTING OF EUROPEAN COMMISSION REGULATIONS

There are two directives that every member country even countries that are in the way of integration in EU, must adopt and have to be fully implemented:

- ❑ DIRECTIVE 2004/17 EC-coordinating the procurement procedures of entities operating in the water, energy, transport and postal services sector.
- ❑ DIRECTIVE 2004/18 EC on the coordination of procedures for the award of the public work contracts, public supply contracts and public service contracts

EU “PLANET” project in Kosovo in the framework of a European Union funded project, public procurement system is improved in Kosovo in order to ensure proper stewardship, transparency and effectiveness in public spending. The project “Improving Administrative Capacities in Public Procurement in Kosovo”– managed by the European Commission Office in Kosovo and implemented by an international consortium led by Planet S.A.– enhances regulatory and operational background of public procurement⁹.

The strategic objectives of KCC should focus on these points.

- Organization and internal capacity of Kosovo Competition Commission

---

⁹ Improving procurement procedures in Kosovo; Presented by Muhamet Spahiu on GIZ Conference for Regional Cross-Border Initiatives

- Completion of secondary legislation in the field of *competition conform of European Directives*
- Monitoring and initiations of investigative procedures for violators of competition
- Advocacy, training and additional notifications for competition.

Common identifying of areas where violate free competition and to take measures for it's preventing.¹⁰

PROTECTING MINORITY INVESTORES

Protecting minority investors matters for the ability of companies to raise the capital they need to grow, innovate, diversify and compete. Effective regulations define related-party transactions precisely, promote clear and efficient disclosure requirements, require shareholder participation in major decisions of the company and set detailed standards of accountability for company insiders. What do the indicators cover? Doing Business measures the protection of minority investors from conflicts of interest through one set of indicators and shareholders' rights in corporate governance through another. The ranking of economies on the strength of minority investor protections is determined by sorting their distance to frontier scores for protecting minority investors.

INSTALLING FAIR COMPETITION BETWEEN PUBLIC AND PRIVATE COMPANIES

Public companies in Kosovo cover over than 95% of business of waste management. In order to access the segment market from private companies there are many unnecessary permits and procures. Public services offered from public companies in Kosovo are showed in lower performance due to lack of competition. There are most companies that express interest on market shares of public services that are granted unfair to public companies.

---

¹⁰ Strategic objectives of Kosovo Authority of Competition

Government of Kosovo should remove granted rights on market from public companies and allow straight competition for private companies.

WHAT SHOULD BE THE ROLE AND FUNCTION OF THE KOSOVO COMPETITION AUTHORITY?

The focus on what must be the work of Kosovo Competition Authority, as an independent public institution, is the effective implementation of the competition legal framework and advocacy in a way to influence the government and the public sector to execute pro-competition policies (International Competition Network – Seminar on Competition Agency Effectiveness, 2009). Until now the Commission has started only some investigation procedures in sectors like: GSM Mobile communication, bank system and insurance companies. Of course, this is not even close to the market needs of the country in the sphere of regulation of competition. Therefore, the obligation of competition legislation implementation should be related with decision that must be based in detail and general studies of the market. Providing information composes the fundamental element for a healthy judiciary. By reviewing the relations of the Kosovo Competition Authority with the court, this will increase the culture of the courts for the implementation of the competition legal framework. From the analysis for the activity of the Competition Authority we can conclude that the creation of contemporary legislation for the Competition respectively has not created the necessary conditions for the implementation of law and competition policies. This makes it necessary to strengthen the institutional and professional capacities of the Competition Authority in order to play a more proactive role to implement strictly and effectively the law on protection of competition and to be an advocate of the development of economic reforms according to the principles of competition. The Parliament of the country should focus on the completion of the Authority with the necessary human and financial resources to review and increase the budget in this segment (Lionis & Sokol, 2012).

It is essential that in exercising this function, the arbiters must be fair and provide a free and effective competition in the market between operators, where all actors should be satisfied. Competition policies and their implementation must ensure that all market players

compete and win only on merit. As a specific mechanism, competition must become an important segment in the process of creating a competitive economy in the regional and European market. Kosovo Assembly as the founder of authority and also other governmental and non-governmental segments systematically must take care for the further completion of the legal framework under the legal acts in the form of regulations, directives, according to EU standards. Specific task should be the development and effective implementation of national competition policy. This can only be achieved through ensuring a process of monitoring and analysis of market conditions for the development of free and effective competition.

The cooperation with other central and local administration, regulatory institutions, other public and private institutions, domestic and foreign, on matters related to competition are not only necessary but also essential and will bring bilateral and multilateral international and national collaboration that will guarantee the realization and the implementation of the law and of the competition policies. This it should be regulated through the establishment of mutual contacts with counterpart authorities in the region and wider, to ensure the exchange of information on matters of competition policy enforcement. These events and activities are conditioned by an active process of training within and outside Kosovo, in a way to strengthen the administrative capacity, as well as all other activities (seminars, conferences etc.), which have to do with the competition in the region and beyond.

The guiding principles based on law, national policies and other related policies are: Equality, Application of Principles of competition in such a way that does not allow discrimination of economic enterprises in the same circumstances; Comprehensiveness, which means a wide application of regulatory principles and competition in economic activity, which includes goods, services, private and public businesses, recognition of the scale of competition in development policies and reforms that affect the efficient functioning of markets, protecting the process of competition and creating an environment for maintaining an open and effective competition. Also, competitive markets require a good comprehensive legal framework, clear property rights and a non-discriminatory environment that is efficient and effective: the transparency in conducting the activities of the Competition Authority should be open,

indicating the reasons for the decisions taken, as well as informing on the activities and results achieved.

References:

1. <https://ak.rks-gov.net/?cid=1,13>;
2. Experts Opinions stated in Magazines;
3. Ministry of Trade and Industry;
4. Annual Warning Report 2015;
5. Annual Warning Report 2016;
6. Future Steps, Riinvest, September 2004;
7. Kosova Development Strategy (Draft 1 + 1);
8. [www.mbpzhr-ks.net/https://gzk.rks.gov.net/ActsByCategoryInst.aspx?Index=3&Inst](http://www.mbpzhr-ks.net/https://gzk.rks.gov.net/ActsByCategoryInst.aspx?Index=3&Inst;);
9. Koncepte Strategjike Zhvillimore ne Nivel Lokal, 2012, Muhamet Spahiu;
10. Improving procurement procedures in Kosovo; Presented by Muhamet Spahiu on GIZ Conference for Regional Cross-Border Initiatives;
11. https://krpp.rks-gov.net/Default.aspx?PID=Home&LID=1&PPRCMenu_OpenNode;
12. International Business Journal, Nr VIII; Challenges Faced Economy of Region;
13. Ministry of Labour and Social Welfare, Annual Report (2011) 'Labour and Unemployment' p.17. at:<http://mpms.rks-gov.net/Portals/0/Librat/2011%20Raporti%20Vjetor%20Puna%20dhe%20Punesimi.pdf>;
14. Doing Business in Kosovo, World Bank Report 2014;
15. Doing Business in Kosovo, World Bank Report 2015;
16. ISSN 2410-3918 Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences Vol 1 No 2; unctonality of the Kosovo Competition Authority on the basis of European Union standards a guarantee for loyal economy in Kosovo; Dr.sc. Armand Krasniqi, Prof.Asoc.

**LOCAL PEOPLE: THE MISSING ELEMENT IN SUSTAINABLE MARKETING OF
CULTURAL HERITAGE IN ALBANIA**

Elenita ROSHI MBA

Devolli Hydropower, Rruga 'Papa Gjon Pali II', ABA Business Center, elenitaroshi@yahoo.com

Prof. Assoc. Dr. Vito KOJA

Lecturer, Marketing and Tourism Department, Faculty of Economy,

University of Tirana

Abstract

The paper describes, analyzes and explores the relations between the complex theories, concepts and practice of sustainable marketing of cultural heritage in Albania and the way it is perceived and practiced by the owners and employees of tourist agencies and operators. It was based in a mixed methodology of study of a qualitative and quantitative survey. A questionnaire with semi-structured interviews was compiled and distributed to the tourist agencies and operators in Albania and abroad. A stratified, random and quota sample was selected with 132 tourist agencies and operators to which I have distributed a semi-structured questionnaire by email, phone and face to face interview. In this paper I present the semi-structured interviews of 30 of them. The paper gave insights of Albanian cultural heritage institutions, experienced not only by the visitors as the 'consumers' of this 'product' but it is analyzed also the 'market' of cultural heritage and its transformations in the post-communist Albania. This was done by using the paradigm of co-creation and the effects it had in the sustainable marketing of cultural heritage in Albania. further it was discussed the ways both visitors and other stakeholders such as institutions of cultural heritage, local municipalities,

local people etc. can add value to the existing cultural heritage in Albania based mostly on ideas of Prahalad, Ramaswamy and Kotler.

The first argument was that cultural heritage in Albania is still a market dominated mostly by the Albanian state, although there are attempts to transform and liberalize it. Secondly, the results of surveys and structured interviews show a gap of public and private institutions dealing with cultural heritage and in their relation to the local people. Local people are not considered as important actors in this process, which makes them feel marginalized and without any decision – making opportunity. Another important result of the study is that the marketing strategies in itself are not sustainable and they need to be adjusted based on the ‘co-creation’ paradigm to bring more visitors and tourists to the Albanian cultural heritage.

Keywords: *Sustainable marketing, cultural heritage, Albania, co-creation.*

INTRODUCTION

On 7 April 2017 the Albanian Prime Minister Edi Rama declared the reduction of tourism tax from 20% to 6%¹. This was an important step for the development of tourism sector in Albania. During years of political transition the Albanian governments have been confused in their policies regarding the development of tourism and culture heritage in Albania. Usually they have declared tourism as a crucial sector for the future development of the country and on the other hand have acquired and approved policies that were in contrary with sustainable use of natural, cultural and historic resources. The main aim of this paper is to check for the missing elements of sustainable marketing of cultural heritage in Albania. The first argument is that cultural heritage in Albania is still a market dominated mostly by the Albanian state, although there are attempts to transform and liberalise it. Secondly, the paper is going to present the results of a survey made with the private local tourist operators and agencies in which they were interviewed with a semi-structured questionnaire regarding the way they are dealing with the sustainable marketing of cultural heritage in Albania.

---

¹ Mehmeti, Sonila. (2017). Rama: Reducing tourism tax to 6%, another promise delivered. Albanian Telegraphic Agency. Retrieved from: <https://www.ata.gov.al/en/rama-cutting-down-on-tourism-tax-from-20-to-6-another-promise-delivered/>

1. THEORETICAL FRAMEWORK OF SUSTAINABLE MARKETING

In the field of economics there are different names for the term 'consumer' depending on the field which it is applied. In this paper I have chosen to refer to the 'consumers' of cultural heritage with the term 'visitors' for many reasons. Firstly it should be noted that during the 21st century the nature and definition of the 'consumer' has changed. Today they have many choices that are offered and presented in different manners, not only in the traditional ways but also in an interactive way. However, different countries have different kinds of development. In the Albanian economy today, both traditional and modern ways of doing marketing can be identified; there is also a small tendency for postmodern marketing. On one side we have the brochures, the traditional advertising and on the other hand there is the internet, Facebook, Trip Advisor etc. Many authors and researchers are pointing out that 'consumers' today are more informed than in the past and for this reason make more informed choices. They also have become more active since they are not isolated like before and thus their role in the modern and postmodern economy has changed. According to Prahalad & Ramaswamy (2004) the impact of the informed, connected and active 'consumer' today is manifested in many ways as for example in the unlimited access to the information which helps them to make informed choices. Consumers today have also a global view on their choices because they can 'access information on firms, products, technologies, performances, prices and consumer actions and reactions around the world. Geographical limits on information still exist, but they are eroding fast, changing the rules of the business competition'². The consumers of 21st century are also interconnected with which other because they belong to networks 'in which individuals share ideas and feelings without regard for geographic or social barriers, are revolutionizing emerging markets and transforming established ones. The power of consumers' communities comes from their independence from the firm. Consumers can also use the Internet to experiment with and develop products, especially digital ones'³. Changing the way of doing marketing has had its impact on the strategies used to promote institutions, buildings and cultural heritage events. Referring to

---

² Prahalad, C.K. & Ramaswamy, V. (2004). Co-creating unique value with customers. *Journal of Strategy and Leadership*. Vol. 32 (4), p. 4.

³ Prahalad, C.K. & Ramaswamy, V. (2004). Co-creating unique value with customers. *Journal of Strategy and Leadership*. Vol. 32 (4), p. 4-5.

Kotler et al. (2010) presently is the era of marketing 3.0 when people are not treated merely like consumers but they are treated as human beings with minds, heart and spirit. In the products they choose, people are not looking only for emotional and functional fulfilment but they are looking for a realisation of their human spirit⁴.

Although the cultural heritage sector is different from that of business companies, such institutions are still unable to operate independently, and to be not affected at all by the 'consumers' of these 'products'. By citing again Prahalad and Ramaswamy 'consumers now seek to exercise their influence in every part of the business system. Armed with new tools and dissatisfied with available choices, consumers want to interact with firms and thereby co-create value'⁵.

Also consumers vary widely in their preferences. Those who deal with marketing should develop market segments and develop a superior product for a specific market share. For many companies, notably the golden rule is that 'customer is the king'. 'Like consumer-oriented Marketing 2.0, Marketing 3.0 also aims to satisfy the consumer. However, companies practicing Marketing 3.0 have bigger missions, visions, and values to contribute to the world; they aim to provide solutions to address problems in the society. Marketing 3.0 lifts the concept of marketing into the arena of human aspirations, values, and spirit. Marketing 3.0 believes that consumers are complete human beings whose other needs and hopes should never be neglected.

Therefore, Marketing 3.0 complements emotional marketing with human spirit marketing⁶. According to Kotler et al 'to understand Marketing 3.0 better' it is important to examine the rise of three major forces that shape the business landscape toward Marketing 3.0: the age of participation, the age of globalization paradox, and the age of creative society. [...] these three major forces transform consumers to be more collaborative, cultural, and

---

⁴ Kotler, P. , Kartajaya, H., Setiawan, I. (2010). Marketing 3.0 – From products to consumers to the human spirit. New Jersey: Wiley. p. 3

⁵ Prahalad, C.K. & Ramaswamy, V. (2004).Co-creating unique value with customers. Journal of Strategy and Leadership. Vol. 32 (4). p. 5.

⁶ Kotler, P. , Kartajaya, H., Setiawan, I. (2010). Marketing 3.0 – From products to consumers to the human spirit. New Jersey: Wiley. p. 4.

human spirit-driven⁷. Despite all these new transformations are already visible in the world of business and economics, still studies on definitions on the 'consumer', 'user', 'visitor', 'client' and the concept of 'co-creation' it is scarce and even more rare in cultural heritage studies. By referring to the Italian researcher Fabrizio Pini 'The concept of co-creation, or coproduction, has been discussed in the marketing literature because of its perceived importance as a new tool for increasing customer satisfaction and products' success in the market, while in design literature, a strong emphasis has been given to the tools that can ease the access to participatory design by users and customers and improve their overall experience. Adopting the co-production approach is a radical shift in the way in which firms establish relationships with customers.

Customers are no longer considered as receivers of the values, products and/or services provided by companies. Rather, customers are regarded as active partners in the production process and the creation of rich branded experiences. In this sense, customers have shifted their role from the one of receivers of services and products to the one of part time employees or co-producers⁸. One of the spaces in which the co-creation is produced is the new technologies and the rise of social media. Kotler et al. classifies social media in two broad categories. 'One is the expressive social media, which includes blogs, Twitter, YouTube, Facebook, photo sharing sites like Flickr, and other social networking sites. The other category is the collaborative media, which includes sites such as Wikipedia, Rotten Tomatoes, and Craigslist'⁹. Because anyone can write on Wikipedia, and although these changes are controlled by volunteers, again, not all data on cultural heritage and tourism there are based on facts and figures. Were not few the cases in which Albania as a nation and its national figures have been attacked by distributing discriminating information¹⁰. According to Kotler 'globalization often creates paradoxes' and it 'is driven by technology'. 'Information

---

⁷ Kotler, P. , Kartajaya, H., Setiawan, I. (2010). Marketing 3.0 – From products to consumers to the human spirit. New Jersey: Wiley. p. 5.

⁸ Pini, Fabrizio. M. (2009). The Role of Customers in Interactive Co-Creation Practices: The Italian Scenario. Journal of Knowledge and Technology. Vol. 22. p. 61.

⁹ Kotler, P. , Kartajaya, H., Setiawan, I. (2010). Marketing 3.0 – From products to consumers to the human spirit. New Jersey: Wiley. p. 7.

¹⁰ Gazeta Tema. Dikush futet ne Wikepedia dhe fyen rëndë shqiptarët. 11 December 2013. Retrived from: <http://www.gazetatema.net/web/2013/12/11/dikush-futet-ne-wikipedia-dhe-fyen-rende-shqiptaret/>

technology enables the exchange of information among nations, corporations, and individuals around the world, while transportation technology facilitates trade and other physical exchange in global value chains. Like technology, globalization reaches everyone around the world and creates an interlinked economy. But unlike technology, globalization is a force that stimulates counterbalance. In search of the right balance, globalization often creates paradoxes¹¹.

According to Eriksen “the globalizing process has salient characteristics in common: disembedding, acceleration, standardization,

interconnectedness, movement, mixing, vulnerability and re – embedding”

and Giddens add

also the dialectical dimension “because such local happenings may move in an obverse direction

from the very distanced relations that shape them”

.According to Eriksen “the globalizing process has salient characteristics in common: disembedding, acceleration, standardization, interconnectedness, movement, mixing, vulnerability and re – embedding”¹² and Giddens add also the dialectical dimension “because such local happenings may move in an obverse direction from the very distanced relations that shape them”¹³. Here the main research questions are on structures of these processes, how they are constructed, and what are the different actors involved in it and which are the most important that can be defined as drivers of this globalization processes. But Eriksen give some answers in the below mentioned definition: “globalization is not a unidirectional process. It has no end and no intrinsic purpose, and it neither uncontested, unambiguous not ubiquitous”¹⁴.

For Eriksen ‘the globalizing process has salient characteristics in common: disembedding, acceleration, standardization, interconnectedness, movement, mixing,

---

¹¹ Kotler, P. , Kartajaya, H., Setiawan, I. (2010). Marketing 3.0 – From products to consumers to the human spirit. New Jersey: Wiley. p. 12.

¹² Eriksen, T. H. (2007). Globalization: The Key Concepts. London: Berg. p.88.

¹³ Giddens, Anthony (1991): The Consequences of Modernity. Polity Press. Cambridge. p. 70-78.

¹⁴ Eriksen, T. H. (2007). Globalization: The Key Concepts. London: Berg. p.86.

vulnerability and re – embedding'¹⁵ and Giddens adds also the dialectical dimension “because such local happenings may move in an obverse direction from the very distanced relations that shape them”¹⁶. Here the main research questions are on structures of these processes, how they are constructed, and what are the different actors involved in it and which are the most important that can be defined as drivers of this globalization processes. But Eriksen give some answers in the below mentioned definition: “globalization is not a unidirectional process. It has no end and no intrinsic purpose, and it neither uncontested, unambiguous not ubiquitous”¹⁷. These paradoxes of globalization have been studied also by other authors that have noted that globalization is more visible in the economics field and especially in the global financial market¹⁸. According to Eriksen the main vulnerabilities of globalization are caused by the same factors that bring sometime positive development.

The disappearance of borders can bring more economic profit but it can bring other risks such as international terrorism, avian flu, climate change, AIDS etc.¹⁹ Usually the ‘left’ political parties in the western countries accuse globalization for the strengthening of multinational corporations, that have more capital than individual nation states, but on the other hand nation states accuse globalization for the disappearance of national sovereignty. As Kotler et al. points out ‘the third force that brings forth Marketing 3.0 is the rise of creative society’ and that is based on the human spirit marketing. This type of society according to Kotler et al. means the diversification of people’s life and increasing their abilities to see at the same time many dimensions of the product. ‘Like creative people, companies should think about their self-actualization beyond material objectives. They must understand what they are and why they are in business. They should know what they want to become. All these should be in the corporate mission, vision, and values. Profit will result from consumers’ appreciation of these companies’ contributions to human well-being. This is spiritual or human spirit marketing from a company’s point of view. This is the third building block of Marketing

---

¹⁵ Eriksen, T. H. (2007). *Globalization: The Key Concepts*. London: Berg. p. 89.

¹⁶ Giddens, Anthony (1991): *The Consequences of Modernity*. Polity Press. Cambridge. p. 70-78.

¹⁷ Eriksen, T. H. (2007). *Globalization: The Key Concepts*. London: Berg. p.88.

¹⁸ Bourdieu, Pierre, 1995. ”The Myth of ‘Globalization’ and the European Welfare State” in *Acts of Resistance: Against the Tyranny of the Market*. Cambridge: Polity Press. p. 31.

¹⁹ Eriksen, T. H. (2007). *Globalization: The Key Concepts*. London: Berg. p. 17.

3.0²⁰. This applies also to the marketing of cultural heritage. ‘Because heritage resources are finite, there has emerged a parallel need to develop strategic marketing plans to ensure cultural and heritage sustainability. This form of sustainability requires collaboration between tourism and cultural heritage management sectors along with the support for both by the host community as a basis. Contemporary documented literature also points to a growing need for corporate social responsibility which implies an ongoing commitment toward the use of sustainable practices, engagement with local communities, and development of brands which facilitate a dialogue between the organization’s workforce, community, and the local heritage²². The Italian researcher Fabrizio Pini basing his work on the former studies of Bettencourt (1997) presents a model that for him stands in the core of the co-creation process and interaction with consumers. Bettencourt argued that customers could play three important roles as co-producers: (1) customers as consultants, (2) customers as promoters and (3) customers as human resources²³. Fabrizio Pini develops further these three concepts related to the paradigm of co-creation by adding that ‘customers could act as a very essential source of information for the firm’. They can give new ideas for creating new products and services or ameliorating existing ones. Firm relies partially on customers’ feedback, complaints and suggestions in order to improve its current offerings or introduce new products or services to the market.

The role of consultant could be acted by customers in the form of a direct relationship with the firm or by supporting and assisting other customers or users in using or accessing products or services in ways that might not be under the direct control of the company (i.e. blogs; expert web sites; etc.)²⁴. Customers as promoters can help with the promotion and supporting of the brand in different contexts. ‘This means that the company is gaining a cost reduction benefit in terms of saving some of promotion costs. While promoting a brand or

---

²⁰ Kotler, P. , Kartajaya, H., Setiawan, I. (2010). Marketing 3.0 – From products to consumers to the human spirit. New Jersey: Wiley. fq. 21.

²² Chhabra, Deepak. (2010). Sustainable marketing of cultural and heritage tourism. Londwr: Routledge. p. X.

²³ Pini, Fabrizio. M. (2009). The Role of Customers in Interactive Co-Creation Practices: The Italian Scenario. Journal of Knowledge and Technology. Vol. 22. p. 61.

²⁴ Pini, Fabrizio. M. (2009). The Role of Customers in Interactive Co-Creation Practices: The Italian Scenario. Journal of Knowledge and Technology. Vol. 22. p. 62.

product, very often customers play the role of consultants, too. It is critical for brands to make their customers think that their opinions and needs are well respected and are taken into serious consideration. When promoting brands, products or services, customers create new contents and meanings that are not planned and managed directly by the firm. In this sense, the active engagement of users as co-creators of images and identities requires a reduction in the control of the information flow by the firm. The more a company controls and limits the access to content creation, the harder it is to engage customers in brand and product dissemination²⁵.

At the same time, customers can serve as human resources. They participate in producing or designing new products and services. Customers have the strongest need for understanding their responsibilities and their level of accountability. The level of trust in brand and company increases among co-creators whenever the rules of engagement are clear and shared²⁶. In order to stimulate co-production, a continuous and dynamic exchange between the firm and its customers is required to convert those customers into active participants in every step of the production process through maintaining their affective and cognitive involvement. 'The level of engagement in the co-production process may vary among the customers of a specific product of brand, depending on their interest and commitment in the purchase and consumption process. The values that customers want to receive have to be determined by them and, therefore, understanding and applying the process of customers' co-production is an essential step to cope with the new era of product innovations. Based on that, a critical step in converting customers into coproducers is to explore customers' talents and skills and whether these skills match the needs of the firm'²⁷.

Above all, customers' interest in co-creation is linked to two main drivers: (1) the relevance of the social dimension in the purchase and adoption process. The interest in sharing

---

²⁵ Pini, Fabrizio. M. (2009). The Role of Customers in Interactive Co-Creation Practices: The Italian Scenario. *Journal of Knowledge and Technology*. Vol. 22. p. 62.

²⁶ Prahalad, C.K. & Ramaswamy, V. (2004).Co-creating unique value with customers. *Journal of Strategy and Leadership*. Vol. 32 (4), p. 5.

²⁷ Prahalad, C.K. & Ramaswamy, V. (2004).Co-creating unique value with customers. *Journal of Strategy and Leadership*. Vol. 32 (4), p. 5.

information and contents related to brands, products and services triggers the willingness to co-create, i.e. to contribute to the creation of a market value that generates benefits not exclusively for the ones that took part in the co-creation process. (2) Another crucial driver of customer participation to co-creation activities is the availability of adequate communication flows in a multi-channel and multimedia perspective. The more devices and networks allow customers to have an easy access to contents and tools to participate to the design process, the more they seem to be willing to take part and share²⁸. 'Many authorities see cultural heritage assets as ensuring a higher level of quality of life through the broadening of heritage-significance assessment criteria to include assets of social value. This means that the incorporation of some items representative of everyday life, not just monuments and ancient relics in public parks, is becoming more important to many societies²⁹.

As a summary for this part it can be added that there are many concepts, paradigms and terms of sustainable marketing of cultural heritage that need to be theorized and defined. This is due to the specific nature of cultural heritage which generates many specific concepts and terms related to its context. These terms and definitions are influenced by recent developments in this field as for example the paradigm of co-creation which serves as a connection link between 'cultural heritage' and its 'visitors'. Other influencers of the new development can be considered the new technology models and the social media.

2. METHODOLOGY

The most common definition of cultural heritage is” Heritage is not a relict artifact or building or a site associated with past time, conditions, events or personalities...It is a process, not a condition, that uses sites, objects, and human traits and patterns of behavior, as vehicles

---

²⁸ Pini, Fabrizio. M. (2009). The Role of Customers in Interactive Co-Creation Practices: The Italian Scenario. *Journal of Knowledge and Technology*. Vol. 22. p. 62.

²⁹ Cros, H. D. & Lee, Y. F. (2007). *Cultural heritage management in China (Menaxhimi i trashwgimisw kulturore nw Kinw)*. New York: Routledge. fq.4.

for the conduction of ideas in order to satisfy various contemporary needs” Gregory Ashworth.³⁰

Preservation and the way of presenting the cultural heritage is therefore the cornerstone of any cultural policy thus marketing mix should be thought very well; at the same time it needs to be profitable but without damaging the cultural heritage or transforming it. In general, it is difficult to think only about one methodology to study the sustainable marketing of cultural heritage in Albania. Although the sustainable development of cultural heritage has been proclaimed in many official strategies and documents, still it is not a mainstream development in this field. As I expressed in the beginning of this paper the Albanian government has had many different development strategies and which have never been in coherence with each other. The official and well recognized sources of data regarding visitors of cultural heritage in Albania can be derived from:

- INSTAT (The National Institute of Statistics)
- General Directorate of Border and Migration at Albanian State Police
- and the data from the World Tourism and Travel Council.

The analysis of the results of this study it will be based in a combination of these three.

For all these reasons I have based my study in a mixed method approach by combining qualitative and quantitative data. The primary data have been collected by semi-structured interviews with different actors that are closely connected with the marketing of cultural heritage in Albania. The interviewees have been divided in three main groups:

- 1) Representatives of government, public institutions and agencies in central and local level;
- 2) Marketing experts and representatives of civil society closely connected with cultural heritage;
- 3) Private tourist agencies and operators.

---

³⁰ Roshi, E. & Abazi, A. (2014). The role of the World Heritage Sites in Albania in the Albanian culture heritage tourism; the need for public private partnerships in offering better tourism services.

In this paper I am going to present the main results of the interviews made with the third group – tourist agencies and operators, since it is the more massive and is based on the local level, is influenced and is influencing the strategies of sustainable marketing in Albania.

2.1. Sample

At the beginning it is important to mention that the representatives of tourist agencies and operators in Albania as units of analysis are not a homogeneous group. They are very different from each other not only in their scope of work but also in their activities. Some of them have based their activities only in Albania and some have more extended activities in the region and abroad. They also are offering different kind of services. Ultimately has been discussed by the Prime Minister Edi Rama that the total number of tourist agencies and operators in Albania is 690. However, in November 2016 the Albanian Minister of Economic Development, Tourism, Trade and Entrepreneurship Milva Ekonomi declared that 690 tourist agencies and operators needed to be licensed³¹. The scale of informality is still present in the Albanian market in general and specifically in the tourism one.

By comparing the official data with the data from the Albanian Tourist Operators Union I have randomly selected 132 tourist agencies and operators to which I have distributed a semi-structured questionnaire by email, phone and face to face. In this paper I am going to present the results of semi-structured interviews of 30 of them. ‘Despite the lack of real planning, the culture heritage tourism in Albania is happening. There is no real study on how much culture heritage contributes to the reported increased tourist numbers during 2011 or even earlier.’³² However, in the last years the number of visitors who have visited Albania has been progressive. Referring from the data of the Directory of the Albanian Border Police, the number of visitors who came in Albania during the period January-August 2016 is 3.469 million that is 19.7% more compared to the same period of the year 2015³³. By comparing the

---

³¹ Bedalli, Elona. (2016). Ministrja Ekonomi: “Destinacioni Shqipëria”, është koha për cilësi. Revista Monitor.

³² Roshi, E. & Abazi, A. (2011). The role of the World Heritage Sites in Albania in the Albanian culture heritage tourism; the need for public private partnerships in offering better tourism services. p. 5.

³³ Bedalli, Elona. (2016). Ministrja Ekonomi: “Destinacioni Shqipëria”, është koha për cilësi. Revista Monitor.

two summer tourist seasons of 2015 and 2016 it shows an increase of 15% of visitors to cultural monuments, museums and archaeological parks³⁴.

Since the study is based on mixed methods than the sampling involves the collection of quantitative and qualitative data by tourist and operators agencies which have been selected by a *random sample*. Thus 'each individual has an equal probability of being selected, and the sample can be generalized to the larger population'³⁵. However, it can be considered also as a purposeful sampling because the agencies and operator were selected because they experience the variable of cultural heritage. Also only a certain number of agencies were selected in different regions to not influence the final results. This means that the sample can be considered also a *stratified sample* which is a mini-reproduction of the population of tourist agencies and operators operating in Albania, in the Balkans region and abroad. Before the sampling this population was divided into characteristics of importance for the research. The main characteristic was the visitors' countries of origin. According to the latest data provided by the Albanian government the main countries of origin of visitors are: Kosovo, Macedonia, Italy, Greece, Montenegro, UK, Poland, USA, Germany and Turkey³⁶. Thus the sample was divided 60% of agencies operating in Albania and 40% of agencies operating in the Balkan region and abroad. By setting these kinds of proportions of levels or strata within the sample, the sample of this study can be considered also a *quota sample* because I putted a quota independent of population characteristics in order to get a better view of the resultss of the variables that I wanted to measure in this study.

2.2. Questionnaire

The questionnaire presented to the interviewees was between 24 – 33 open ended and closed ended questions. These interviews involved semi-structured and generally closed ended questions that were more in number and were completed also by open –ended questions that

---

³⁴ Bedalli, Elona. (2016). Ministrja Ekonomi: "Destinacioni Shqipëria", është koha për cilësi. Revista Monitor.

³⁵ Creswell, John. W. (2009). Research design – qualitative, quantitative and mixed methods approaches. London: Sage. p.181.

³⁶ Bedalli, Elona. (2016). Ministrja Ekonomi: "Destinacioni Shqipëria", është koha për cilësi. Revista Monitor.

‘intended to elicit views and opinions from the participants’³⁷. The main idea was to gather quantitative and qualitative data, and to compare them with the official data published by the Albanian government agencies dealing with tourism and statistics. Central to the study was the studying of the ‘co-creation paradigm’ in relation to sustainable marketing of cultural heritage. For this reason the questionnaire contained demographic questions such as age, sex, working years in the tourist sector etc. Other topics discussed were regarding the tourism development sector in general in Albania, best seasons to visit Albania, main activities of their agency and their role. Marketing was a central topic to the questionnaire, by employing questions such as: if the tourist agency or operator had a marketing plan, if they had a marketing employee and the main marketing strategies used. Other additional questions were asked especially regarding sustainable marketing and the cooperation with other stakeholders such as government authorities, local government, local people, local cultural heritage institutions etc.

During the process of research, were collected also qualitative documents. These included public documents (such as the National Tourism Strategy 2015 – 2020 – a draft at this stage, newspaper, official reports, minutes of meetings) and also private documents (letters, emails) etc. also were collected visual and audio documents³⁷ and also quantitative figures from the Albanian Institutions in the local and central level and international organizations.

2.3. Ethical considerations

It is important to mention also some ethical considerations and study limitation since their influence it’s enormous although it does not hamper the final results of the questionnaire study. First of all the study contains all the limitations of the interviews ethical considerations. Although interviews are good for the researcher to control the line of questioning and be interactive with the participants or representative of tourist agencies, still this kind of study ‘provides indirect information filtered through the views of interviewees’. At the same time

---

³⁷ Creswell, John. W. (2009). Research design – qualitative, quantitative and mixed methods approaches. London: Sage. p.181.

³⁷ Creswell, John. W. (2009). Research design – qualitative, quantitative and mixed methods approaches. London: Sage. p.181.

‘Provides information in a designated place rather than the natural field setting’ and ‘not all people are equally articulate and perceptive’³⁸.

Another limitation of the study was that interviewees of the same agency or tour operator had the same views as their owner or only the owner wanted to give his view about the study, by depriving his employees to the right to answer. This kind of phenomena caused an undemocratic feeling of researching on this topic but on the same time it gives a view of the problems of the Albanian society.

3. RESULTS

The results of this study were analysed according to the basic strategies that involved combining quantitative and qualitative sampling (e.g. stratified purposeful sampling, purposive random quota sampling) and also multi-level sampling because there were interviewed two or more levels of the units of analysis³⁹ (owners and employees of tourist agencies and operators). The main aim of this part of the paper is to give some analysis and interpretation of the study especially by commenting how the ‘qualitative findings helped to elaborate on or extend the quantitative results’⁴⁰.

In general, the main focus of activities of the tourist agencies and operators interviewed in Albania and abroad was not specific for just one kind of tourism but it included a set of activities such as mountainous tourism; Seaside, Culture etc. As the Table 1 below shows 68% of respondents answered that the focus of their activities was ‘all the above’, while 18% answered ‘culture’, 8% ‘mountainous tourism’, 5% ‘seaside’ tourism. It is important to assess that the Albanian landscape permits all kind of tourism and that there was a weighting on agencies dealing especially with ‘cultural heritage’ on researching part.

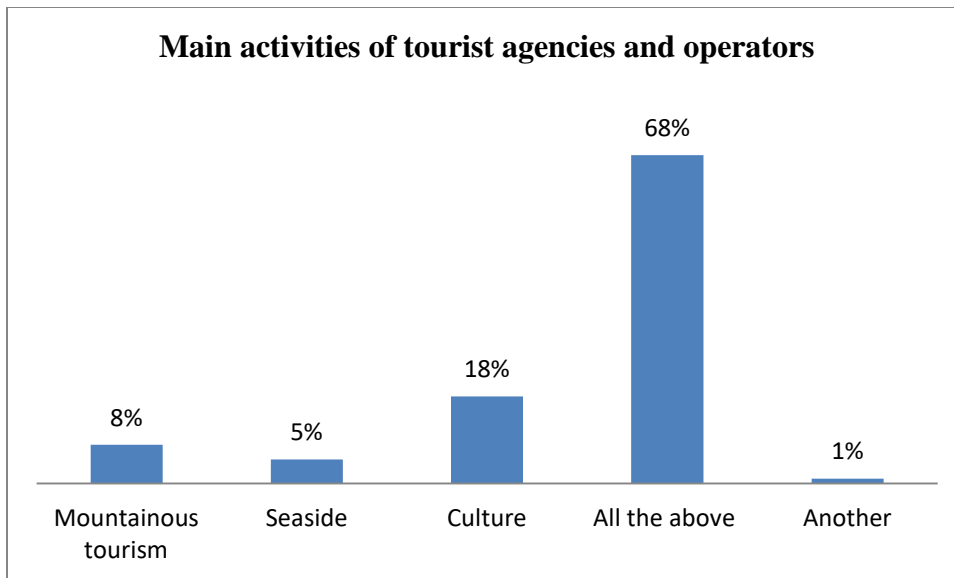
---

³⁸ Creswell, John. W. (2009). Research design – qualitative, quantitative and mixed methods approaches. London: Sage. p.179.

³⁹ Creswell, John. W. (2009). Research design – qualitative, quantitative and mixed methods approaches. London: Sage. p.217.

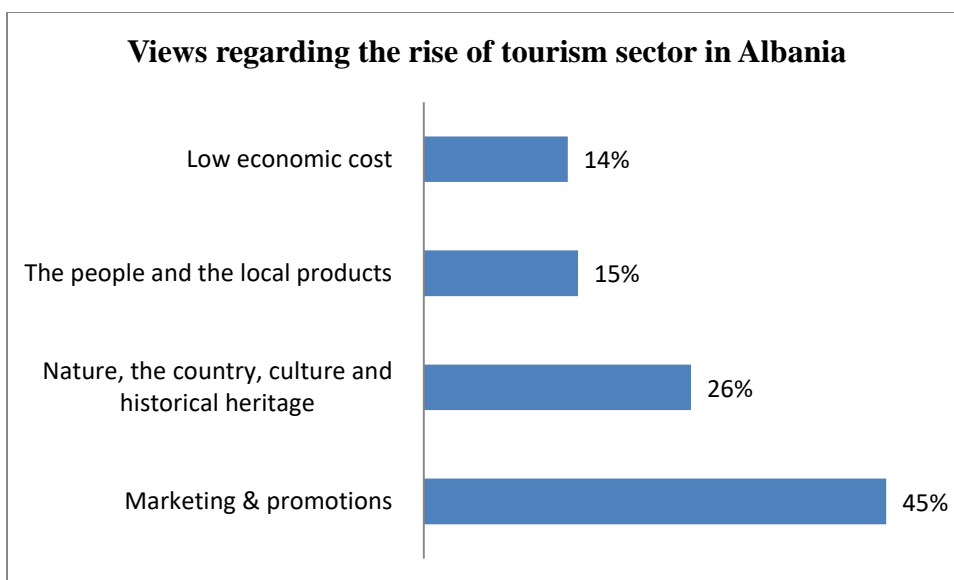
⁴⁰ Creswell, John. W. (2009). Research design – qualitative, quantitative and mixed methods approaches. London: Sage. p.220.

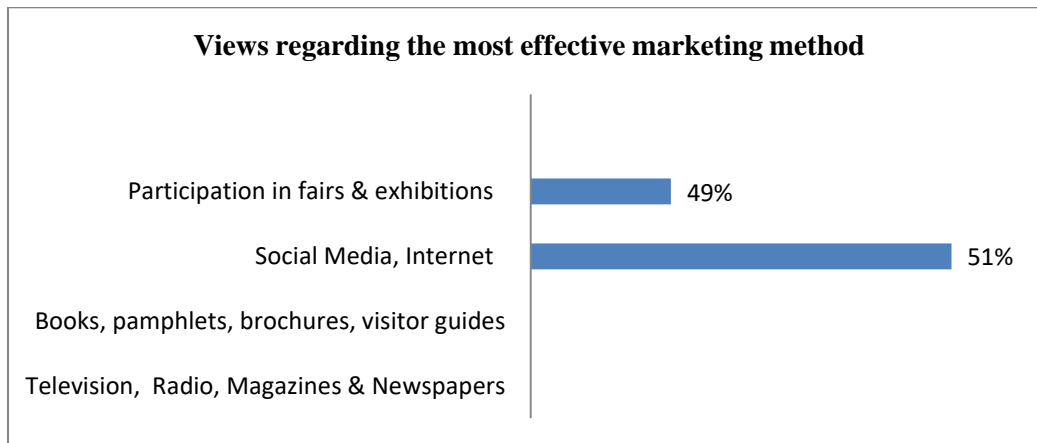
Table 1: Main activities of tourist agencies and operators

Regarding the views of interviewees for the main reasons of the rise and increasing of the tourism sector in Albania (Table 2) 45% of respondents answered that the main reason was the increase of the marketing & promotion sector. This was followed by 26% of respondents who answered that the main reason was the beauty of Albanian nature, culture and historical heritage. The people and local products were considered by 15% of the respondents and 14% answered that another reason for the rise of this sector in Albania was also the 'low economic cost'.

Table 2: Views regarding the rise of tourism sector in Albania

Following with the topic of marketing and the most effective method to attract visitors for cultural heritage (Table 3), the respondents answered nearly unanimously by focusing on only two categories: 'social media, internet' (51%) and 'Participation in fairs & exhibitions' (49%).

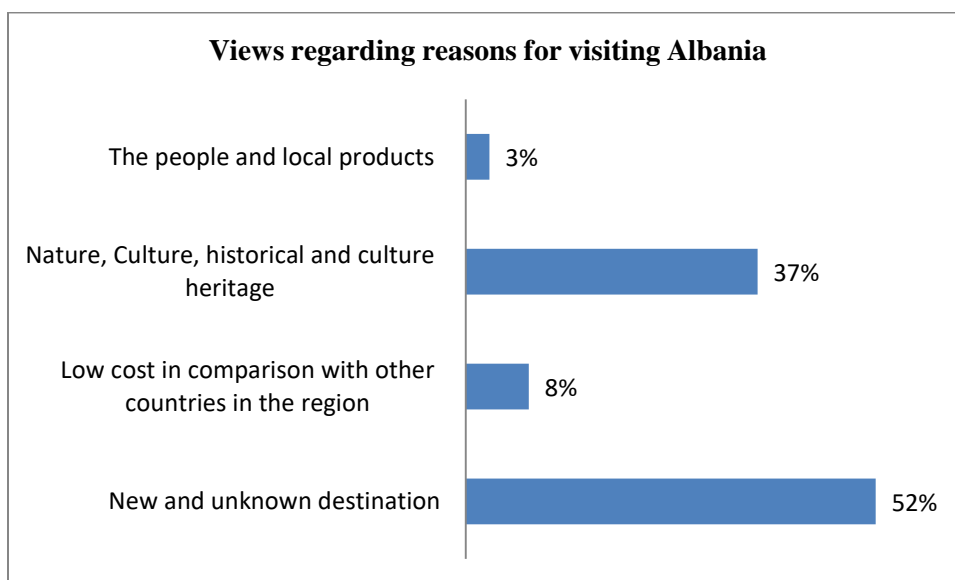
Table 3: Views regarding the most effective marketing method

Nearly all interviewed employees and owner of tourist agencies and operators answered that they have an individual employee only for marketing. One of the interviewees answered that *'Hers/his main duties are to analyse the current situation, analyses direct competitors, analyses the external environment, chooses the marketing strategy we will use during the year, the financial situation, we also make periodic checks to see if everything goes as planned or we need to change something'*. Others were more concise in their answers by answering as main duties only *'market search', 'promotion'*. There were also respondents who answered that they had *'a marketing company promoting their activities not only in online but also offline'*. All of them answered that had a marketing plan.

Concerning the issue of choosing Albania as a tourist destination (Table 4), most of the respondents answered that the main reason was that of being a 'new and unknown destination'. This category was chosen by 54% of the interviewees. The second category chosen was 'nature, culture, historical and culture heritage' with 37%. This category was followed by 'low cost in comparison with other countries in the region' (8%) and 'the people

and local products' (3%). These were considered also as the main advantages of the reasons to visit Albania according to the views of owners and employees of tourist agencies and operators.

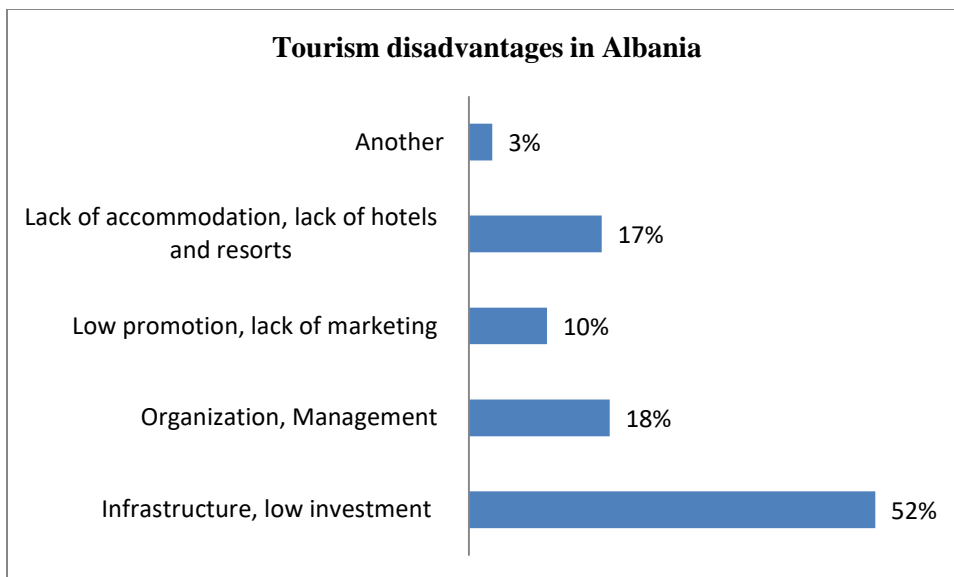
In a study made in 2010 by the Tourism Development International 'Croatia, Albania and Montenegro are cited as the Balkan destinations which are growing in popularity. There is, however, a divergence of views on this subject. Tour Operators and Travel Writers familiar with Albania (i.e. Albania featured in their programmes/ articles) are more inclined to cite Albania as the Balkan destination growing in popularity, followed by Croatia. Those not familiar with Albania, on the other hand, identify Croatia, Montenegro and (to a lesser extent) Greece as the countries in the region with growing market appeal. Albania's growth in popularity (amongst those travel trade representatives who feature the country) can be attributed to the fact that it is a new, largely undiscovered destination. Other factors contributing to its growth in popularity are the country's heritage/ history and natural beauty/ scenery.⁴¹ The main conclusion of this study coincide with the results of the current study. But in the respondents in their answers can be affected also by a general constructed opinion for Albania as a new and unknown destination.

Table 4: Views regarding the reasons for visiting Albania

⁴¹ Tourism Development International. (2010). Albania Culture Marketing Strategy. UNDP, July 2010 p. 12

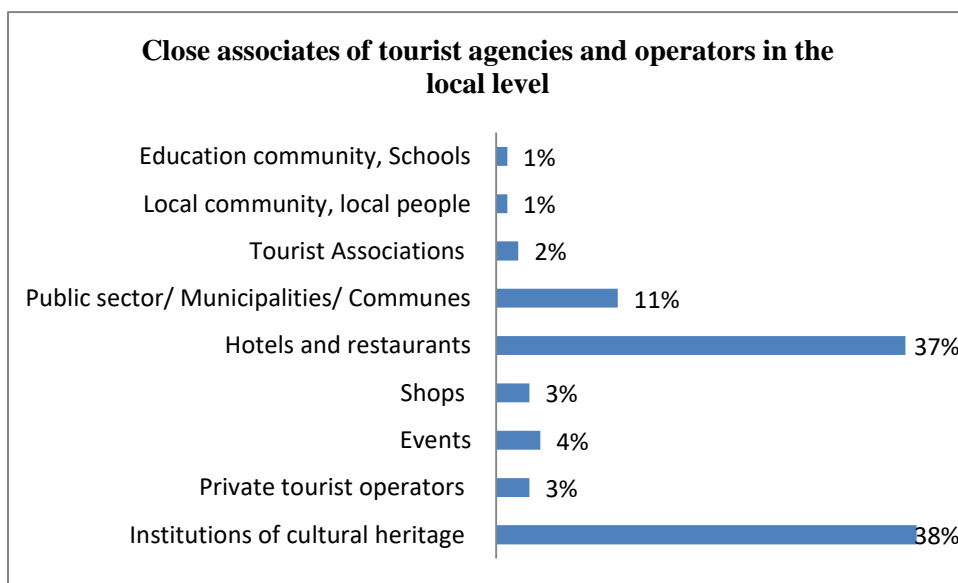
On the other hand the main opinion of tourist agencies and operators is that Albania has no competitive advantage if compared with the developed countries such as Italy and Greece. However for the countries in development such as Montenegro and Macedonia their opinion is that these countries are still more developed than Albania especially regarding tourism infrastructure. But Albania has a comparative advantage to Macedonia just by the natural fact of having a seaside. As main disadvantages of Albania tourism is considered 'lack of infrastructure and low investments' (52%), organization and management (18%), low promotion, lack of marketing (10%), lack of accommodation, hotels and resorts (17%). These data are shown in the Table 5. Regarding issues of participation in events organized to promote cultural heritage, respondents nearly all answered that they participate on occasional basis on these events. While for aspects of cultural heritage in which are more interested the visitors, most of respondents answered for categories such as: 'archaeology', 'nature' and 'communist period' and less for categories such as 'festivals', 'traditional clothes', 'byzantine and ottoman history'. Respondents were contradictory in their answers regarding the best period of year to visit Albania. However the most mentioned period involved the months between April and December. This is in coherence with the fact that each agency and operator had in its scope of activities a mixture of offers and tourist services.

Table 5: Tourism disadvantages in Albania

3.1. Results regarding sustainable marketing of cultural heritage and ‘co-creation’

The most curious finding regarding sustainable marketing of cultural heritage in Albania is that tourist agencies and operators underestimated the importance that local population had on the development of the marketing of cultural heritage. When asked about the attitude of local people and if they were cooperative with the visitors, nearly all of them answered that Albanian local people were ‘cooperative’ and ‘very cooperative’. But, when asked about ‘the categories their work was most associated to’ (Table 6), they answered mostly with ‘institutions of cultural heritage’ (38%) and ‘hotels and restaurants’ (37%). The third most mentioned category was ‘public sector, municipalities/ communes’ (11%). These categories were followed by ‘events’ (4%), shops (3%), ‘other private tourist operators’ (3%), and ‘tourist associations’ (2 %). The less mentioned categories were ‘local community, local people’ (1%) and ‘education community, schools’ (1%). These findings are closely related with the dominant culture of the communist past, when the decision making process was managed from the top – bottom approach and the local level was excluded from this process.

Table 6: Close associates of tourist agencies and operators in the local level

The results are connected also with the co-creation paradigm in which all stakeholders and above mentioned categories are involved in the co-creation of sustainable marketing by transmitting promotion and information and co-creating value. When asked about the

importance of visitors in co-creation of marketing one of the respondents answered: *'We have heard that many tourists who remain satisfied by our country have tendency to share their experiences with other people. For example , the Italian tourists who remain satisfied, write this in the social media, because of the fact that a lot of people in Albania speak Italian and it feels like home for them. And this kind of promotion is a positive thing, as the information given to the social media reaches very quickly in the curious eye of those who are looking for a new place'*. He also adds that according to his opinion *'this type of cultural tourism survives because of 2 or 3 cities such as Berat, Gjirokastra or Korca. These cities influence visitors, who then reflect positive things about their journey'*.

CONCLUSIONS

The paper described, analysed and explored the relations between the complex theories, concepts and practice of sustainable marketing of cultural heritage in Albania and the way it is perceived and practised by the owners and employees of tourist agencies and operators. It was based in a mixed methodology of study of a qualitative and quantitative survey. A questionnaire with semi-structured interviews was compiled and distributed to the tourist agencies and operators in Albania and abroad. It was chosen a stratified, random and quota sample in which there were randomly selected 132 tourist agencies and operators which I have distributed a semi-structured questionnaire by email, phone and face to face interview. In this paper I presented the semi-structured interviews of 30 of them. The paper gave insights of Albanian cultural heritage institutions, experienced not only by the visitors as the 'consumers' of this 'product' but it is analysed also the 'market' of cultural heritage and its transformations in the post-communist Albania. This was done by using the paradigm of co-creation and the effects it had in the sustainable marketing of cultural heritage in Albania. further it was discussed the ways both visitors and other stakeholders such as institutions of cultural heritage, local municipalities, local people etc. can add value to the existing cultural heritage in Albania based mostly on ideas of Prahalad, Ramaswamy and Kotler.

The first argument was that cultural heritage in Albania is still a market dominated mostly by the Albanian state, although there are attempts to transform it according to the well-known Third Way of Labour Party in UK or a new kind of neo-liberalism. Secondly, the results of surveys and structured interviews show a gap of public and private institutions

dealing with cultural heritage and in their relation to the local people. Local people are not considered as important actors in this process, which makes them feel marginalized and without any decision – making opportunity. Another important result of the study is that the marketing strategies in itself are not sustainable and they need to be adjusted based on the ‘co-creation’ paradigm to bring more visitors and tourists to the Albanian cultural heritage.

References :

1. Bourdieu, Pierre, 1995. "The Myth of 'Globalization' and the European Welfare State" in Acts of Resistance: Against the Tyranny of the Market. Cambridge: Polity Press.
2. Chhabra, Deepak. (2010). Sustainable marketing of cultural and heritage tourism. London: Routledge.
3. Creswell, John. W. (2009). Research design – qualitative, quantitative and mixed methods approaches. London: Sage.
4. Cros, H. D. & Lee, Y. F. (2007). Cultural heritage management in China. New York: Routledge.
5. Eriksen, Thomas Hylland, 2007. "Reembedding" in Globalization: The Key Concepts. Berg.
6. Gazeta Tema. Dikush futet ne Wikipedia dhe fyen rëndë shqiptarët. 11 December 2013. Retrived from: <http://www.gazetatema.net/web/2013/12/11/dikush-futet-ne-wikipedia-dhe-fyen-rende-shqiptaret/> .
7. Giddens, Anthony (1991): The Consequences of Modernity. Polity Press. Cambridge. pp. 70-78.
8. Kotler, P. Kartajaya, H. Setiawan, I. (2010). Marketing 3.0 – From products to consumers to the human spirit. New Jersey: Wiley.

9. Mehmeti, Sonila. (2017). Rama: Reducing tourism tax to 6%, another promise delivered. Albanian Telegraphic Agency. Retrieved from: <https://www.ata.gov.al/en/rama-cutting-down-on-tourism-tax-from-20-to-6-another-promise-delivered/> .
10. Pini, Fabrizio. M. (2009). The Role of Customers in Interactive Co-Creation Practices: The Italian Scenario. *Journal of Knowledge and Technology*. Vol. 22.
11. Prahalad, C.K. & Ramaswamy, V. (2004). Co-creating unique value with customers. *Journal of Strategy and Leadership*. Vol. 32 (4).
12. Roshi, E. & Abazi, A. (2011). The role of the World Heritage Sites in Albania in the Albanian culture heritage tourism; the need for public private partnerships in offering better tourism services.
13. Tourism Development International. (2010). *Albania Culture Marketing Strategy*. UNDP, July 2010.

**ROLI I ADMINISTRATËS TATIMORE TË KOSOVËS NË SHËRBIM TË
TATIMPAGUESVE**

Msc. Kushtrim DRESHAJ PhD (c)

kushtrim.dreshaj@unhz.eu

Msc. Fatmire Shala DRESHAJ PhD (c)

fatmire17@hotmail.com

Abstrakt

Ky punim ka për qëllim të pasqyrojë ecurinë e ndërtimit të politikës së tatimeve në Kosovë. Qëllim tjetër i këtij punimi është definimi i aspekteve teorike dhe praktike, të politikës fiskale të Republikës së Kosovës. Ndërtimi i politikës fiskale – tatimore me reforma të reja duke u bazuar në kërkesat e bizneseve. Shteti ynë ka nevojë për të hyra me qëllim që të plotësojë përgjegjësitë për qytetaret dhe banorët e Kosovës për: rrugë, siguri, arsimit, spitale, programet e mirëqenies sociale, etj. Të gjitha këto kërkojnë fonde. Misioni i Administratës Tatimore është të mbledhë të hyra që mundesojnë financimin në mënyrë të drejtë dhe transparente. Varet nga tatimpaguesit që në mënyrë vullnetare të përcaktojnë detyrimin e tyre të saktë tatimor dhe të kryejnë me kohë pagesën e atij detyrimi. Administrata Tatimore e Kosovës si njësi ekonomike publike bënë mbledhjen e parave, këto para derdhën në buxhetin shtetëror, ndërsa qeveria harton plane që t'i shpërndaj këto në mënyrë transparente dhe në proporcion. Të gjitha këto të hyra mbledhen në bazë të një shkalle tatimi të përcaktuar me ligj. Kjo ndryshe në gjuhën ekonomike njihet si administrimi i politikës fiskale.

Fjalë kyçe: *ATK, tatime, reforma, fiskale, politikë, biznese, hierkarki, menaxhment, norma tatimore, TVSH.*

HYRJE

Fillet e para të menaxhmentit i gjëjmë në përpjekjet e grupacioneve njerëzore për organizim më të cilin sigurohet egzistenca, efikasiteti dhe mirëqenia e tërësishme. Aftësia për organizim dhe udhëheqje, si veti e lindur dhe e ushtruar, solli deri të imponimi reciprok i atyre që duanin të udhëheqën dhe atyre që duanin të udhëheqin.

Termi menaxhim i referohet procesit të realizimit të punëve në mënyrë efektive dhe efikiente, përmes dhe me përsona të tjerë¹. Pra termi process përfaqëson aktivitetet kryesore që kryejnë menaxherët.

Menaxhmenti paraqet tërësinë e aktiviteteve njerëzore kah realizimi i qëllimit-qëllimeve të caktuara, përkatësisht tërësinë e ndërlidhur të pesë funksioneve: planifikimit, organizimit, personelit, udhëheqjes dhe kontrollit.²

Format e para të shkrimeve për menaxhimin i hasim në shek. XVIII në kohën e Revolucionit industrial në Angli dhe pastaj në vendet tjera të Evropës dhe në Amerikë. Studimet shkencore në fushën e menaxhimit përparuar krahas zhvillimit të marrëdhënieve të punës në organizatat e ndryshme punuese dhe institucione shtetërore e publike. Mendimet e grupeve të ndryshme të shkencëtareve ndërtojnë teori të ndryshme për menaxhim profesional të organizatave dhe institucioneve të niveleve dhe madhësive të ndryshme.

Sipas teorisë së Frederick Taylor (1856-1915), e cila quhet edhe “Teoria e Menaxhimit Shkencorë”, ku synimi kryesorë teorik dhe praktik i kësaj teorie qëndron në ngritjen e efikasitetit të punës nëpërmjet zbrërthimit të punës në detyra më të vogla, të cilat përfaqësojnë njësitë themelore të punës.³

¹ Patric Montana and Bruce Charnov, management, Barron’s, faqe 2, Canada 2000

² Prof.Dr. Berim Ramosaj, Bazat e menaxhimit, Universiteti i Prishtines, faqe 15-16, Prishtine tetor 2007

³ Patric Montana and Bruce Charnov, management, Barron’s, faqe22, Canada 2000

DOMOSDOSHMERIA E THEMELIMIT DHE FUNKSIONIMIT TË ATK-SË

Sistemi tatimor është i lidhur ngushtë me shtetin dhe funksionet e tij. Shikuar historikisht paraqitja e tatimit dhe sistemit tatimorë në përgjithësi është e lidhur ngushtë me zhvillimin e shtetit dhe funksioneve të tij.⁴

Si në çdo shtet edhe në Kosovë ekziston mekanizmi për mbledhjen dhe administrimin e tatimeve.

Administrata Tatimore bazën juridike të krijimit e ka në rregulloren e UNMIK-ut Nr.2000/20 mbi organizimin dhe procedurat e Administratës Tatimore si dhe udhëzimin e Administratës Tatimore Nr.1/2000 mbi “Organizimin dhe Procedurat e Administratës Tatimore”⁵.

Menjëherë pas luftës ATK-ja ka funksionuar në kuadër të AQF-së (Autoriteti Qendrorë Fiskal), ku krijimi i saj është bërë konform rregullores 1999/16 të datës 6 Nëntor 1999, ku mbi themelimin e këtij autoriteti krijohet Administrata Tatimore në kuadër të AQF-së dhe është e precizuar në Nenin 1: Krijimi i Administratës Tatimore dhe në Nenin 1.1 të udhëzimit administrative Nr. 1/2000.⁶ Qëllimi dhe arsyeshmëria e themelimit të Administratës Tatimore është mbledhja e të hyrave të cilat shërbejnë për ti plotësuar nevojat shoqërore me karakter publik, si dhe me qëllim të stimulimit të biznesit dhe sigurimit të vetë-financimit buxhetorë.

Fillimisht ATK-ja ka administruar këto tatime:

- Tatimi në hoteleri, ku norma tatimore ka qenë 10% e qarkullimit bruto mujorë dhe që ka funksionuar deri me Qershor/2001.
- Tatimi i paragjykuar ku norma tatimore ka qenë 3% e qarkullimit bruto 3 mujorë, e që ka filluar prej 1 Korrik 2000 e deri në fund të vitit 2004.
- Me konsolidimin e kohë paskohshëm të ekonomisë dhe ekspansionit të regjistrimit të bizneseve të reja lindi nevoja dhe arsyeja për formësimin dhe implementimin e tatimeve të

⁴ Prof.Dr.Musa Limani, Politika ekonomike, Universiteti i Prishtinës, faqe 260, Prishtinë 1994

⁵ Rregullorja e UNMIK-ut nr.2000/20 mbi Organizimin dhe Procedurat e Administratës Tatimore

⁶ Udhëzimi Administrativ Nr.1/2000

reja si nevojë e domosdoshme për të hyra suplementare, si nevojë e domosdoshme për mbushjen e buxhetit.

Kështu që me datën 1 Korrik 2001 hynë në fuqi tatimi i vlerës së shtuar me normën 15%.⁷

Në vitin 2002 sistemit tatimor i shtohet edhe ky lloj i tatimit:

- Tatimi në të ardhura personale (Tatimi në paga që vazhdon të ekzistoj edhe tani)
  - Tatimi në Fitim(i cili ka funksionuar deri në fund të vitit 2004)
- Tani tatimi në fitim është ndarë në dy lloje:
- Tatimi në të Ardhura Personale dhe
  - Tatimi në Korporata qe në një formë janë sinonime të tatimit në fitim.

Politika tatimore apo zbatimi i mirë i sistemit tatimor nuk matet me vetëm nëse administrata përgjegjëse mbledh më pak apo më shumë të ardhura nga tatimpaguesit, por matet me lehtësimin e procedurave për tatimpaguesit dhe veçanërisht për investitorët vendor dhe sidomos ata të huaj në mënyrë që atyre t'iu bëhet sa më atraktiv dhe jo burokratik tregu në Kosovë.⁷ Masat tatimore të ndërmarra viteve të fundit pjesërisht kanë dhënë rezultatet e tyre të mira në mbledhjen e tatimeve tek ndërmarrjet dhe individit, por objektivi tjetër madhor i tërheqjes së investimeve të jashtme nuk pati ndonjë rezultat për lëvdatë, meqë ambienti kosovar i biznesit ende mbetet larg për të qenë i kënaqshëm për kapitalin e huaj.

Përvoja e viteve të fundit në Kosovë sinjalizon qartë se politikat tatimore nuk janë të vetmet kushte të nevojshme dhe të mjaftueshme për tërheqjen e investimeve të jashtme por për këtë kërkohet një qasje më gjithëpërfshirëse dhe sidomos në krijimin e një ambienti më të favorshëm biznesi; përmirësim në infrastrukturë dhe zhbërjen e imazhit në raport me korrupsionin që e ka Kosova së fundi.

Në një vend modern, që Kosova synon të jetë, nga qytetarët kërkohet pagesa e tatimeve dhe obligimeve tjera të cilat financojnë programet qeveritare, ofrimin e shërbimeve publike si dhe standardet e larta të arsimimit, mirëqenies, shëndetit, mbështetjes sociale,

⁷ Rregullorja e TVSH-së nr.2000/11 të datës 3 Maj 2001

⁷ Prof.Dr. Muhamet Sadiku, "Hyrye në Makroekonomi", Pejë 2007, fq. 27

mbrojtjes, zbatimit të ligjit, dhe infrastrukturës së përgjithshme. Të gjitha këto mund të sigurohen dhe të bëhen të mundshme vetëm me mbledhjen e duhur të tatimeve.

Përgjegjësi e Administratës Tatimore, si Agjencion Ekzekutiv me Autonomi të plotë, është që të administrojë zbatueshmërinë e çdo lloji të tatimit të aplikuar me Legjislacionin Tatimorë në Republikën e Kosovës.⁸ Administrata Tatimore në mënyrë që të realizoj përgjegjësinë që i ka dhënë ligji, të gjitha përpjekjet i ka përqendruar në Përbushjen Vullnetare të Detyrimeve Tatimore nga ana e Tatimpaguesve. Përbushja vullnetare nënkupton deklarin dhe pagesën e detyrimit tatimor nga ana e tatimpaguesit, duke respektuar dispozitat ligjore në lidhje me shumën e tatimit që duhet të paguhet dhe respektimin e afatit të pagesës së kësaj shume, pa ndërhyrjen e ATK-së.

Që të realizohet ky objektivi, ATK gjithmonë është në shërbim të tatimpaguesit. ATK në çdo rast mundohet që të krijoj kushte më të favorshme për tatimpaguesin dhe procedura sa më të lehta dhe më të thjeshta për t'i mundësuar tatimpaguesit që të përbush vullnetarisht detyrimin e tij tatimor. Pra misioni i ATK-së është zhvillimi në nivelin më të lartë të përbushjes vullnetare në përputhje me ligjet dhe rregulloret që janë në fuqi e gjithashtu edhe dhënia e shërbimeve profesionale, transparente dhe efektive për komunitetin.

Administrata Tatimore ka obligim dhe detyrë të vendosur me Ligj që të siguroj Zbatim të Njëtrajtshëm të dispozitave Ligjore për të gjithë tatimpaguesit në mënyrë të njëjtë për situata të njëjta.⁹ Për këtë arsye ATK ka botuar këtë vëllim të parë të këtij libri, në mënyrë që ta njoftoj tatimpaguesin me Legjislacionin e zbatueshëm tatimor, me të drejtat dhe obligimet që ka Tatimpaguesi ndaj Administratës Tatimore si dhe të drejtat dhe obligimet që ka Administrata Tatimore ndaj Tatimpaguesit.

Secili Tatimpagues ka të drejtë që të jetë i informuar, ndihmuar dhe dëgjuar me kohë. ATK do të mundohet që të ju trajtoj me mirësjellje dhe në rrethana normale do të mundohemi

---

⁸ Administrata Tatimore e Kosovës, Ligji 03 / L – 071. Më shumë në ëeb: www.atk-ks.org

⁹ Administrata Tatimore e Kosovës, Ligji 03 / L – 071. Më shumë në ëeb: www.atk-ks.org.

që të ju ofrojmë udhëzime, duke lëshuar vendime publike dhe individuale për tu shpjeguar se si të interpretoni dhe aplikoni dispozitat e legjislacionit tatimor.⁹

Në Kosovë përflitet se do të behen ndryshime në politikat tatimore të cilat janë shumë të disfavourshme për biznesin Kosovar. Shtrohet pyetja a mjafton një ndryshim i politikës tatimore në Kosove për të pasur ngritje të ekonomisë së vendit. Unë them se është një hap pozitiv por i pamjaftueshem për një avancim të mirëfilltë. Me rregullimin e politikës tatimore ne i japim vetëm një krahasim të Kosovës e me një krahasim shumë vështirë është të fluturon. Edhe po të ia heqesh të gjitha taksat një bujku në Kosovë ai prap nuk do të kishte mundësi të fillon prodhimin, ngase nuk ka kapital dhe mbështetje financiare, prandaj pa një politik monetare të favorshme, një ulje të normave të kamatës vështirë se do të ketë lëvizje të medhaja pozitive të Ekonomisë në Kosovë.

Administrata Tatimore e Kosovës është themeluar me datën 17 Janar 2000 nën drejtimin dhe administrimin e UNMIK-ut. Drejtor i parë i ATK-së ishte ndërkombëtar i punësuar nga një kontraktues i USAID-it. Nga Tetori i vitit 2001 deri në Shkurt të vitit 2003, kishte bashkë-drejtorë nga USAID-i dhe vendor që ndanin rolin e drejtorit. Me 18 Shkurt 2003, autoriteti për Administratën Tatimore u bart nga UNMIK-u te Ministria për Ekonomi dhe Financa dhe mori detyrat e Drejtorit të ATK-së një vendor. Që nga ajo kohë, ATK ka funksionuar si një organizatë autonome, e menaxhuar krejtësisht nga banorë të Kosovës me këshillime dhe ndihmën e organizatave donatore ndërkombëtare në radhë të parë, USAID-i, BE dhe FMN.¹⁰

Gjatë historikut të shkurtër të saj, ATK ka zhvilluar një strukturë organizative funksionale e cila në pjesën më të madhe të saj është në pajtim me praktikën më të mira ndërkombëtare. Ka një qendër përpunimi të dokumenteve, të centralizuar, përmes së cilës përpunohen të gjitha deklaratat, po ashtu ka filluar decentralizimi procedimit të TVSH-se me qëllim të intervenimit të përbushjes së menjëhershme. Është krijuar edhe një njësi për tatimpaguesit e mëdhenj që merret me tatimpaguesit më të mëdhenj në Kosovë, që njëherit është praktika më e mirë ndërkombëtare.

---

⁹ Administrata Tatimore e Kosovës, Ligji 03 / L – 071. Më shumë në ëeb: www.atk-ks.org

¹⁰ Portali i Administratës Tatimore e Kosovës. Më shumë në ëeb: www.atk-ks.org,

Legjislacioni tatimor i Kosovës është pranuar si nga FMN-ja ashtu edhe nga Komisioni Evropian si legjislacion transparent dhe në harmoni me standardet ndërkombëtare.

Me gjithë zhvillimin e vet dhe asistencën e dhënë, ATK ende duhet shumë për të bërë që të jete Administratë Tatimore moderne, eficiente dhe një organizatë prijëse shtetërore në Kosovë.

Vizioni i Administratës Tatimore të Kosovës është që:¹¹

- ✓ të formojë dhe të ruaj një imazh pozitiv për të mirën e shtetit të Kosovës,
- ✓ të respektohet nga klientët tanë dhe të njihet nga organizatat dhe institucionet ndërkombëtare,
- ✓ të përbëhet nga personeli profesionist dhe energjik që do të garantojnë një nivel të lartë të transparencës dhe modernizimin e shërbimeve tona në raport me klientët tanë, përmes të cilës ne do të bëhemi burimi kryesor i të hyrave për shtetin e Kosovën.

Misioni i ATK-ës është:¹²

- ✓ të shtohet në maksimum përmbushja vullnetare e obligimeve, duke i dhënë përqendrim të plotë legjislacionit dhe rregulloreve tatimore,
- ✓ të ofrojmë shërbime profesionale, transparente dhe efektive për komunitetin e tatimpaguesve në mënyrë që ata të kuptojnë obligimet e tyre të pagesës së tatimeve, dhe
- ✓ të sigurojmë zbatim të drejtë dhe të njëjlojshëm si dhe fuqizimin e ligjeve tatimore me
- ✓ qëllim që të mbliidhen të hyra për buxhetin e Kosovës në një mënyrë efikase dhe me
- ✓ kosto të ultë.

STRUKTURA ORGANIZATIVE E ATK-SË

Konceptet bazë të organizimit të organizatës u formuluan në fillim të vite 1900 nga studiuesit e menaxhimit të cilët ju ofruan menaxherëve një tërësi parimesh që mund të

¹¹ Portali i Administratës Tatimore e Kosovës. Më shumë në ëeb: www.atk-ks.org,

¹² Portali i Administratës Tatimore e Kosovës. Më shumë në Web: www.atk-ks.org,

ndiqeshin prej tyre. Elementet e kësaj strukture janë: specializimi i detyrave, uniteti i urdhrave, spektri i kontrollit, autoriteti dhe përgjegjësia, centralizimi kundrejt decentralizimit dhe formimi i departamenteve.

Organizimi është njëçështje që ka tërhequr gjithmonë vëmendjen e studiuesve dhe të menaxherëve të praktikës. Drucker ka nënvizuar se “Një strukturë organizative nuk sjellë vetvetiu një performancë të mirë, por një strukturë organizative e keqe e bënë të pamundur performancën e mirë sado të zotët që të jenë menaxherët e saj. Të përmirësosh strukturën organizative do të thotë që gjithmonë të përmirësosh performancën”.¹³

Fjala organizim ka prejardhje greke ”organon” që ka domethënie e mjetit ose veglës, e që në këtë rast merret si mjet për realizimin e ndonjë pune. Pra organizimi është mjet, mënyre, mundësi, aksion i një detyre të caktuar për realizim sa më të mirë.¹⁴

Organizimi paraqet funksionin menaxherik ku bëhet projektimi dhe vendosja e marrëdhënieve midis aktiviteteve dhe njerëzve, në rrjedhen e sigurimit, vendosjes, rënditjes dhe shfrytëzimit apo kembimit të resurseve organizative.

Organizata varsisht nga lloji i aktivitetit që ushtron si dhe mjedisi në të cilin vepron, perzgjedhin struktura të pershtatshme organizative. Strukturat hirarkike influencojnë pranimin e shumë prej vlerave dhe normave burokratike si psh. Parimi i unitetit të komandes, zingjirit të komandes, kontrollin e përqendruar, formalizim të lartë, disiplin, centralizim të autoritetit, ndersa strukturat organike ka një piramid të rrafshet.

Një aspekt i rëndësishëm i strukture organizative është shkalla në të cilën një organizatë është e centralizuar apo e decentralizuar. Keto aspekte të vendimmarrjes administrative mund të ndikojnë në rezultatin e punës. Sa më e decentralizime të jetë një organizatë aq më vështirë është për menaxherët të imponojnë ose ndryshojnë sepse ata gëzojnë autoritet të deleguar neper tërë zingjirin skalar.

Struktura e një organizate shpesh reflekton fuqin politike të organizates dhe sistemit të saj mbeshtetes. Krijimi i departamentit të arsimit nga presidenti Jimmy Carter (1979) reflektoj rritjen e rëndësisë që i kushtohet arsimit nga ana administratës. Në menyrë të ngjajshme edhe

¹³ Prof.Dr.Shyqyri Llaci, Menaxhimi, Alb Paper faqe 195, Tiranë 2002

¹⁴ Baki Koleci, Fetah Reçica, Neritan Kurteshi, “Menaxhment (Bazat e menaxhimit)”, Prishtinë 2008, fq.80

presidenti George Bush mbeshteti krijimin e departamentit të çështjeve të veteranve nepermjet aktit të veteranve 1987 reflektoj dhe simbolizoj influencen e grupeve të veteranve. Struktura organizative është statike ajo reflekton gjendjen e organizimit vetem në nje moment të caktuar. Dizajnimi i struktures bëhet nga menaxher apo nga specialistet bazuar në provojat e tyre.

Një ndër teoritë e njohura kyqe sa i përket projektimit struktural organizativ është ajo e Mitzbergut, Ky model ka pesë komponente të colat janë:

1. Baza operative – në perberje të se ciles janë punëtorët qe kryen punët themelore
2. Niveli i mesem administrativ – ne këtë nivel organizativ hyjnë të gjithë ata persona qe kontrollojnë, mbikqyrin, mbeshtesin dhe ofrojnë perkrahe për punëtorët dhe punët qe behen në pjesen bazë të ndermarrjes.
3. Kulmi strategjik- ne perberje te se ciles zënë vend menaxher senior të ndermarrjes të cilet fokusohen në ambjentin e jashtem, sendertimin strategji, vendosjen e objektivave, percaktimin e misionit dhe vizionit, si dhe projektimin organizativ të ndermarrjes.
4. Struktura teorike – perfshin specialist , analistet, inxhinjeret etj.
5. Personeli ndihms – mbeshtesin dhe ndihmojnë punen e të tjerëve, sekretaret, juristet, kshilltaret .

KONKLuzion

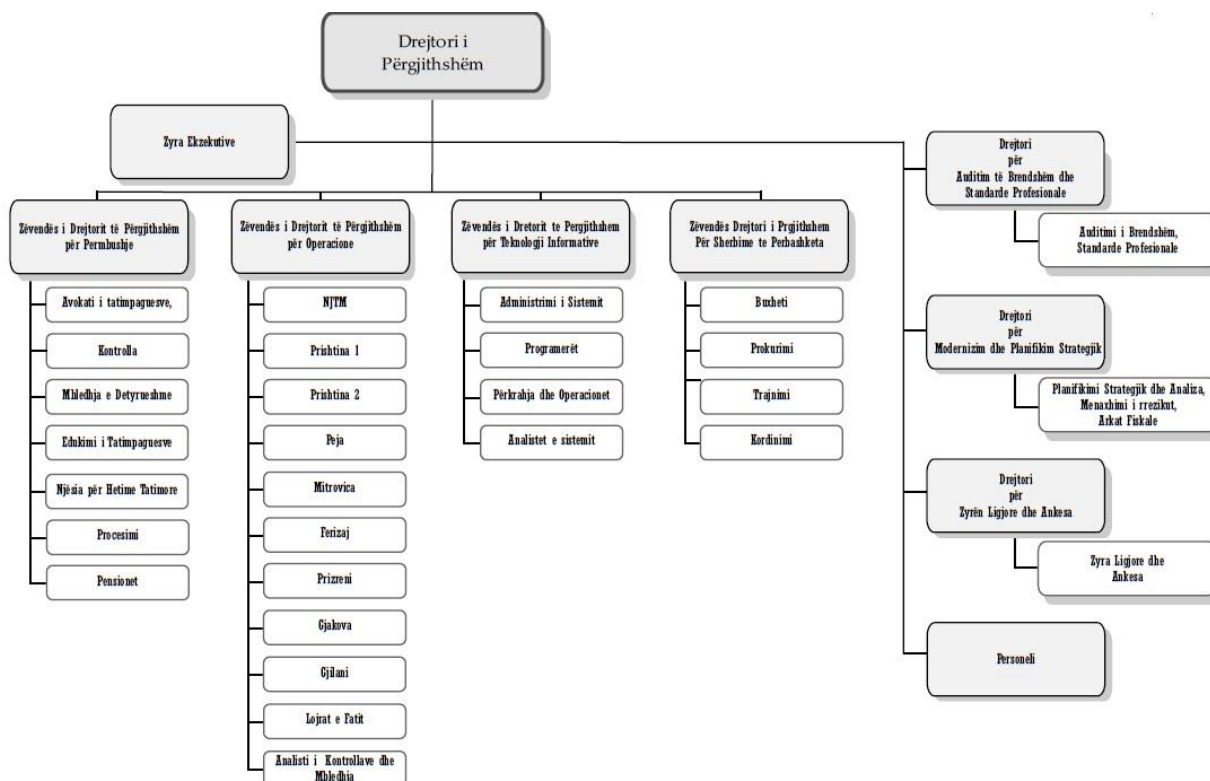
Struktura organizative e qarkullimit të informatave është mënyra në të cilën grupet e ndërlidhura të një organizate krijojnë raporte-komunikim në mes veti. Nga këndvështrimi menaxherial, çështjet kryesore janë sigurimi i komunikimit të mirëfilltë dhe koordinimi.

Menaxheri i resurseve humane mund ta inkurajojë organizatën që të ketë strategjinë e cila kujdeset për efikasitetin dhe përkushtimin e të punësuarëve. Punëtorët mund të specializohen në degë të veçanta të biznesit siç është prodhimi apo marketingu dhe ti ndjekin shtigjet e definuara mirë të karrierës.

Administrata Tatimore e Kosovës, graviton në tërë territorin e Kosovës, gjegjësisht në regionet e Kosovës. Ajo është e organizuar në :

1.Nivelin Qendror – Drejtoria

2.Nivelin Regional – Zyret Regjionale

Figura 1. Struktura organizative e ATK-së¹⁵

Referenca:

1. Administrata Tatimore e Kosovës, Ligji 03 / L – 071. Më shumë në ëeb: www.atk-ks.org Prof.Dr. Muhamet Sadiku, "Hyrje në Makroekonomi", Pejë 2007, fq. 27.
2. Baki Koleci, Fetah Reçica, Neritan Kurteshi, "Menaxhment (Bazat e menaxhimit)", Prishtinë 2008, fq.80 .
3. http://www.atk-ks.org/ëp-content/uploads/2010/10/Plani_Strategjik_materiali_Fundit_Shqip.pdf,
4. Prof.Dr.Berim Ramosaj, Bazat e Menaxhimit, Universiteti I Prishtinës, faqe 140, Prishtinë tetor 2007 .

¹⁵ http://www.atk-ks.org/ëp-content/uploads/2010/10/Plani_Strategjik_materiali_Fundit_Shqip.pdf, faqe 19

5. Prof.Dr.Musa Limani, Politika ekonomike, Universiteti i Prishtinës, faqe 260, Prishtinë 1994.
6. Prof.Dr.Shyqyri Llaci, Menaxhimi, Alb Paper faqe 195, Tiranë 2002.
7. Prof.Dr.Shyqyri Llaci, Menaxhimi, Alb Paper faqe 195, Tiranë 2002.
8. Rregullorja e TVSH-së nr.2000/11 të datës 3 Maj 2001.
9. Rregullorja e UNMIK-ut nr.2000/20 mbi Organizimin dhe Procedurat e Administratës Tatimore.
10. Udhëzimi Administrativ Nr.1/2000.

**E-BANKING DHE SHËRBIMET BANKARE ONLINE NË SHPARKASE BANK
MAQEDONI AD SHKUP (EKSPozITURA – GOSTIVAR)**

Naxhije XHEMAILI

International University of Struga – Gostivar

n.xhemaili12gv@eust.edu.mk

Abstrakt

Veprimtaria e bankave është revolucionarizuar me aplikimin e Internetit. Një nga shërbimet e e-biznesit që po përparon më së shpejti është e-banking ose shërbimet bankare online. E-banking është pjesë ose model i e-biznesit, që ka për qëllim kryesor ofrimin e shërbimeve, dhe atë shërbimeve financiare-bankare, por nuk kufizohet me kaq. Pjesën e parë të këtij punimi shkencor e fillojmë me definimin dhe zhvillimin e e-banking. Pastaj do të sqarojmë për llojet apo modelet e e-banking, përparësitë e secilit model dhe çështjet e sigurisë.

Gjithashtu do të paraqesim ndikimin e internetit në shërbimet bankare dhe faktorët kryesorë të tregut që mund të përcaktojnë strategjinë e bankës për online banking. Do të diskutojmë për shërbimet bankare online, të cilat ofrohen nga bankat të bazuara vetëm në Internet dhe bankat të cilat ofrojnë njëkohësisht shërbime nga lokacionet fizike si dhe nga Interneti. Pastaj do të numërojmë dhe sqarojmë përparësitë e online bankig, llojet e shërbimeve online, paketë produktet për korporata dhe produktet apo shërbimet me pakicë për konsumatorët.

Pjesa e dytë e punimit përmban pjesën hulumtuese në të cilën do të paraqesim shërbimet financiare online që ofron Shparkase Bank AD Shkup (Ekspozitura – Gostivar). Do të

diskutojmë për paketat e produkteve (shërbimeve online) që ofron Shparkase Bank për personat juridik dhe për produktet apo shërbimet me pakicë që ofron për persona fizik,

Ndërsa në pjesën e fundit do të japim konkluzionet dhe rekomandimet.

Fjalët kyçe: *E-banking, shërbimet online, klientët, pagesat.*

HYRJE

Me aplikimin e Internetit veprimtaria e bankave është revolucionarizuar. Një nga shërbimet e e-biznesit që po përparon më së shpejti është e-banking ose shërbimet bankare online.

Duke parë se online banking e kanë implementuar edhe bankat komerciale në Republikën e Maqedonisë, kjo më shtyu që të hulumtoj se çfarë lloje të shërbimeve online ofrojnë këto banka për klientët e tyre. Prandaj në rastin konkret do të sqarojmë se cilat janë ato paketa të produkteve (shërbimeve) nga interneti që ofron Shparkase Bank Maqedoni AD Shkup

(Ekspozitura - Gostivar) për personat fizik dhe juridik, dhe cilat janë përfitimet e saja me implementimin i këtij modeli.

Mirëpo në këtë punim përkrah pjesës hulumtuese (praktike) kemi edhe pjesën teorike në të cilën do të paraqesim definimin dhe zhvillimin e online banking, llojet dhe përparësit e e-banking. Gjithashtu do të sqarojmë ndikimin e internetit në shërbimet bankare dhe faktorët kryesorë të tregut që mund të përcaktojnë strategjinë e bankës për online banking. Pastaj do të diskutojmë për shërbimet financiare online të cilat ofrohen nga bankat e bazuara vetëm në internet dhe nga bankat të cilat të cilat ofrojnë njëkohësisht shërbime nga lokacionet fizike si dhe nga Interneti.

Ndërsa në pjesën e fundit të këtij punimi shkencorë do të japim konkluzione dhe rekomandimet tona për Shparkase Bank.

E-BANKING

Online banking (ose e-banking ose Internet banking) - është termi që ju mundëson konsumatorëve të bankave të shiqojnë llogaritë bankare, të informohen mbi shërbimet bankare dhe të realizojnë transaksione financiare në web faqe të sigurta të krijuara nga bankat ose institucionet tjera financiare.¹

1.1.Zhvillimi i E-banking

Shërbimet e bankave online filluan në New York në vitin 1981, kur katër bankat më të mëdha të qytetit (Citibank, Chase Manhattan, Chemical and Manufacturers Hanover) ofruan shërbimet bankara në shtëpi duke përdorur sistemin e quajtur videotext.

Në Maj të vitit 1995, Wells Fargo u bë banka e parë në botë (sipas Online Banking Report) që filloi ti ofrojë konsumatorëve qasje në llogaritë e tyre me anë të Internetit. Ky sistem i hershëm i Online Banking i mundësonte konsumatorëve vetëm të shihnin, jo të vepronin në llogaritë e tyre.

Security First Network Bank krijoi faqen e parë të Internetit me mundësi të veprimit në llogari të quajtura edhe si faqe të plota të transaksioneve më 18 Tetor të vitit 1995. Këto faqe e kanë kuptimin që konsumatorët mund ti qaseshin llogarive të tyre, dhe të vepronin me paratë në formë të transaksioneve elektronike. Kjo është konsideruar edhe si banka e parë me prani të plotë në Internet.²

1.2.Llojet e Online Banking

Aktualisht ekzistojnë tri lloje të Online banking produkteve të implementuara në treg:

Lloji informativ – Ky është lloji themelor i Internet banking. Në esencë, banka ofron informata marketingu, informata dhe reklamime në lidhje me produktet dhe shërbimet e saj në kuadër të web faqes. Kjo faqe mund të jetë në një server i cili nuk është i lidhur me rrjetin e brendshëm të bankës. Nuk ka ndonjë interaksion në mes të web faqes dhe konsumatorëve. Rreziku nga problemet e sigurisë për implementimi e këtij modeli është i vogël.

---

¹ Ilir Doçi, E – BIZNESI, Prishtinë 2009, fq.83

² Ilir Doçi, E – BIZNESI, Prishtinë 2009, fq.84

Komunikativ – Ky lloj i Internet banking sistemeve mundëson një nivel të caktuar të interaksionit në mes të sistemeve të bankës dhe konsumatorëve. Interaksioni mund të jetë i limituar vetëm në e-mail, informata për llogarinë, aplikime për huamarrje si dhe ndryshimin e informatave statike (emri, adresa, etj.). Për shkak se web faqja është e lidhur me rrjetin e brendshëm të bankës, problemet e sigurisë janë më të mëdha. Kontrolla të shumta duhet të aplikohen në mënyrë që të evitohet mundësia e penetrimit të paautorizuar në rrjetin e brendshëm të bankës dhe në sistemet kompjuterike. Implementimi i mbrotjes nga virusët dhe nga softverët e dëmshëm duhet të jetë e domosdoshme.

Transaksional – Ky nivel i Internet banking i mundëson konsumatorëve të realizojnë të gjitha proceset si në modelin komunikativ por edhe të realizojnë transaksione. Transaksionet e konsumatorëve mund të pëfshijnë realizimin e pagesave, transferimin e fondeve, etj. Kontrolla e sistemit duhet të jetë shumë e avancuar dhe nën përkujdesje të vazhdueshme.³

1.3.Përcaktimi i strategjisë së E-banking

Shumë faktorë kanë ndikuar në motivimin e bankave për të evaluuar teknologjinë e tyre dhe të rikapitulojnë strategjitë e tyre të e-commerce dhe e-banking. Ndër faktorët ndikues mund të përmendim:

Konkurenca – Studimet tregojnë që presioni i konkurrencës është forca kryesore shtytëse për implementimin e teknologjive të e-banking, e cila po i len prapa edhe faktorët tjerë ndikues siq janë reduktimi i kostove dhe rritja e përfitimeve. Bankat e shohin e-banking si mënyrë për mbajtjen e konsumatorëve ekzistues dhe tërheqjen e konsumatorëve të rinjë.

Kostoja më e ulët – Bankat mund të ofrojnë shërbime në Internet me kosto të transaksioneve shumë më të ulët sesa shërbimet që ofrohen në lokacionet fizike. Sipas studimeve, kostoja për të ofruar një shërbim manual në filijalat e bankave i kushton bankave më shumë se 1 €, transaksionet me ATM dhe me qendrën e thirrjeve rreth 25 cent, ndërsa transaksionet me Internet rreth 1 cent.

Zgjerimi i lehtë gjeografik – E-banking i mundëson konsumatorëve kontaktin edhe nga pjesë të largëta gjeografike duke u ofruar kanale të kontaktit me kosto të ulët. Në fakt, disa

---

³ Të dhëna nga internet: <https://www.slideshare.net/Menaxherat/e-biznesi-ligjerata-kap-6-9>

banka po e realizojnë aktivitetin e tyre ekskluzivisht në Internet – ata nuk kanë zyre tradicionale të bankave dhe kontaktojnë me konsumatorët vetëm në mënyrë elektronike.

Branding (krijimi i elementëve-faktorëve unik dhe identifikues) – Ndërtimi i relacioneve me konsumatorët është prioritet strategjik për bankat. E-banking teknologjitë i mundësojnë bankava zhvillimin dhe mbajtjen e raporteve me konsumatorët me forimimin e një pakete të gjerë të prodhimeve dhe shërbimeve. Me krijimin e faktorëve identifikues të bankës tentohet të fitohet lojaliteti i konsumatorëve dhe ngritja e biznesit me konsumatorë.

Struktura e konsumatorëve – Konsumatorët janë të llojeve të ndryshme dhe me kërkesa të ndryshme. Disa konsumatorë ende e vlerësojnë se shkuarja në filialën e bankës për të kryer punë është mënyra më e mirë. Disa të tjerë e kanë të vështirë të adaptohen me ATM makinat. Të tjerët dijnë shumë pak për Internetin e lëre më për e-banking. Por, një pjesë e konsumatorëve, sidomos ata të gjeneratave të reja, do të pranojnë sfidat e reja të teknologjisë dhe do të pranojnë të punojnë me banka përmes e-banking. Struktura e konsumatorëve të bankave do të vazhdojë të ndryshojë. Sfidë për bankat është që të kuptojnë strukturën e konsumatorëve të tyre dhe të gjejnë mënyrat më të mira për ofrimin e produkteve dhe shërbimeve të tyre.⁴

1.4.Përparësitë e Online Banking

Ekzistojnë shumë arsye për të pasur qasje në Online banking. Do ti përmendim disa prej tyre:

– Nuk ka nevojë të pritët para sporteleve

Aplikimi i online banking ka evituar nevojën e prezencës fizike para sporteleve të bankave. Qëllimi i Online banking ka qenë që të evitohen këto pritje, që në disa raste mund të jenë të gjata dhe shumë frustruese për konsumatorët. Qasja online me anë të web faqes mundëson që procedurat të kryhen shpejt dhe në mënyrë efikase. Numër i madh i konsumatorëve mund të qasen në të njejtën kohë në llogaritë e tyre.

– Banka nuk është kurrë e mbyllur

Koncepti i Internet banking dhe ATM makinat kanë krijuar konceptin e qasjes 24 orëshe.

⁴ Të dhëna nga internet: <https://www.slideshare.net/Menaxherat/e-biznesi-ligjerata-kap-6-9>

Internet banking mund të realizohet në çdo kohë edhe atë pa pasur nevojë të dilet nga lokacioni i qasjes, qoftë ai vend pune apo shtëpi.

– Qasja direkte në llogarinë bankare

Me anë të qasjes direkte në llogarinë bankare mund të shiqohet bilanci i gjendjes, i pagesave dhe i transaksioneve në çdo kohë. Me këtë evitohet shkuarja në bankë për të printuar gjendjen në llogarinë bankare apo ndonjë raport tjetër bankar.

– Qasja në llogarinë bankare nga çdo pjesë e botës

Nëse ekziston një kompjuter (apo edhe një pajisje mobile) dhe mundësia e lidhjes në Internet, atëherë qasja në llogaritë bankare dhe në realizimin e transaksioneve mund të realizohet pa marrë parasysh lokacionin ku ndodhet konsumatori. Mund të paramendohet sa i efektshëm është ky poroces për realizimin e atyre pagesave të cilat deri para Internet banking është dashur të dërgohen me anë të postës

– Qasja në llogarinë bankare edhe në rast të problemeve shëndetësore

Përparësi e madhe është përdorimi i Internet Banking për personat me paaftësi fizike apo ata që kanë probleme shëndetësore dhe nuk mund të shkojnë në bankë. Sidomos kjo vlen për rastin kur kërkohet realizimi i ndonjë transaksioni që ka kufizim kohor.

– Ofrimi i lehtësive në përdorimin e Online banking

Numër i madh i bankave shtyejnë konsumatroët në përdorimin më të shpeshtë të Online banking ashtu që ofrojnë lehtësira dhe shpërblime në rast të realizimit të transaksioneve me anë të Internet banking ose me anë të kartelave monetare. Kjo po realizohet me krijimin e bonuseve, me uljen apo heqjen e tarifave në transaksione, etj.⁵

1.5.Shërbimet e E-banking

Shërbimet kryesore të e-banking në përgjithësi përmbajnë opcionet për shiqimin e llogarive rrjedhëse dhe të kursimit me anë të Internetit si dhe për realizimin e transaksioneve siç janë lëvizja e parave në mes të llogarive rrjedhëse dhe të kursimit dhe anasjelltas,

---

⁵ Ilir Doçi, E – BIZNESI, Prishtinë 2009, fq.86-87

realizimi i pagesave të ndryshme, etj.

Në kuptimin e ofertës së produkteve dhe shërbimeve, bankat mund ti ofrojnë paketë produktet për korporata dhe produktet apo shërbimet me pakicë për konsumatorët. Njëkohësisht, produktet dhe shërbimet e ofruara me anë të internetit mund të jenë të njëjta me produktet dhe shërbimet e ofruara me anë të kanaleve tjera të bankës.

Disa shembuj të paketë produkteve për korporata përfshijnë:

- Menagjimi i parave dhe keshit;
- Transferi i parave nga një bankë, person apo institucion në tjetrin;
- Pagesat e fakturave të llojeve të ndryshme;
- Pagesat automatike të llojeve:
  - o Depozitat direkte të listave të rrogave, beneficioneve dhe kthim apo zbritje të taksave.
  - o Pagesat direkte të obligimeve të konsumatorëve, siq janë: këstet e patundshmërive, të kredive, të sigurimeve, etj.
  - o Pagesat B2B (Business-to-business)
  - o E-çeqet
  - o Pagesat E-commerce
  - o Pagesat e TVSH, taksës doganore, akcizave, taksave në të ardhurat personale, etj.

Shembuj të produkteve për konsumatorët përfshijnë:

- f* Raporti i bilansit
- f* Transfer i fondeve
- f* Shkarkim i informatave në lidhje me transaksionet
- f* Pagesa e fakturave dhe obligimeve online

f Aplikimi për kredi

f Aktivitetin e investimeve

Shërbime tjera me rëndësi që ofrohen nga bankat me anë të e-banking janë:

- Hapja e llogarive bankare direkt nga web faqja;
- Ofrimi i mundësisë për përcjelljen e detajizuar të aktiviteteve në llogaritë bankare, lëvizjes së transfereve, përdorimit të ATM, hyrjeve dhe daljeve në llogaritë bankare, etj., dhe atë sipas periudhave të caktuara kohore;
- Ofertat e marketingut dhe shitblerjes;
- Aplikimi për kartela kreditore;
- Shërbimet online për konsulta financiare dhe të kontabilitetit;
- Ofrimi online i produkteve të sigurimit;
- E-investing;
- Mundësia për tu përshtatur me softverin financiar të cilin e përdorin konsumatorët;
- Shërbimet telefonike 24 orëshe – në kuadër të këtij shërbimi hyn edhe e-mail shërbimi 24 orësh.
- Ofrimi i Internetit – Disa banka janë edhe ISP, të cilat mund tu ofrojnë konsumatorëve të tyre qasje në www. Modeli tjetër më i përhapur është që bankat hyjnë në partneritet me ISP Kompanitë për tu ofruar Internetin konsumatorëve të tyre.
- Informatat në lidhje me filialat dhe zyret e bankës si dhe lokacionin e tyre ;
- Informatat për lokacionin e ATM makinave;

- Ofrimi i çekut online;⁶

2. SHËRBIMET BANKARE ONLINE NË SHPARKASE BANK MAQEDONI AD SHKUP (EKSPOZITURA – GOSTIVAR)

Si një ekspert i vërtetë në fushën e financave, Shparkase Bank Maqedoni AD Shkup ofron një gamë të gjerë të produkteve dhe shërbimeve bankare të dizajnuara për të mbështetur zhvillimin, financimin e personave fizik dhe juridik.

Me një fokus te klientët, 23 vjet traditë dhe përvojë në sektorin bankar, si një anëtare e Steiermarkische Sparkasse që është e vetmja bankë austriake në Maqedoni, Shparkase Bank ka për qëllim:

- ✓ të ofrojë zgjidhje tërheqëse dhe të qëndrueshme për nevojat financiare të klientëve saj;
- ✓ në krijimin e Shparkase Bank si një institucion financiar i besuar dhe i respektuar në Maqedoni;
- ✓ të jetë një partner i fortë për klientët e saj dhe për komunitetet ku veprojnë dhe punojnë.⁷

Shparkase Bank (Ekspozitura – Gostivar) është bankë e nivelit të dytë e cila ofron shërbime financiare njëkohësisht nga lokacioni fizik dhe nga Interneti.

Sa i përket shërbimeve bankare online Shparkase Bank ofron paketë produktet për korporata (personat juridik) dhe produktet apo shërbimet me pakicë për konsumatorët (personat fizik).

2.1. Paketat e produkteve për personat fizik

⁶ Të dhëna nga internet: <https://www.slideshare.net/Menaxherat/e-biznesi-ligjerata-kap-6-9>

⁷ Të dhëna nga internet: <https://sparkasse.mk/za-nas.nsp>

Paketat e produkteve (shërbimeve) për konsumatorët që ofron Shparkase Bank janë dy:

1. IndividualNet
2. IndividualNetPlus

Përmes paketës së parë konsumatori mundet vetëm ta ndjek gjendjen e llogarisë së tij transaksionale në denarë, domethënë, mund ta shqyrtoj gjendjen e kartelës kreditore, hyrjet, daljet, të shqyrtoj gjendjen e depozitave dhe llogarin e kursimeve. Poashtu nëpërmjet kësaj pakete klienti mundet që të shkarkoj informata në lidhje me transaksionet me anë të kartelës kreditore (ekstraktet).

Ndërsa përmes paketës së dytë, IndividualNetPlus, klientët përveç se mund t'i realizojnë të gjitha proceset si në paketin IndividualNet, ato kanë mundësi të realizojnë edhe pagesa

(transaksione) elektronike. Mund të bëjnë pagesa në të gjithë personat fizik (individ) dhe juridik (biznese), pagesa të faturave dhe obligimeve, transferimin e fondeve prej llogarie në llogarie. Sa u përket pagesave që bëjnë personat fizik mund të përmendim, pagesa për rrymën, pagesa për telefon, etj.

Mirëpo për realizimin e pagesave elektronike nëpërmjet IndividualNetPlus klientët duhet të posedojnë S- Token (300 den) ose USB Token – VerbaK2 (1500 den) të cilin mund ta shfrytëzojnë për me shumë qëllime. Ndërsa për këto shërbime online që u ofron banka personave fizik nuk ua obligon provizionin mujor.⁸

2.2.Paketat e produkteve për personat juridik

Shparkase Bank poashtu ofron dy paketa të produkteve - shërbimeve online për personat juridik (kompanitë):

1. BusinessNet
2. BusinessNetPlus

---

⁸ Intervist me personelin e Shparkase Bank (Ekspozitura – Gostivar)

Përmes paketës së parë, personi juridik (kompania), ku në fakt është pronari apo udhëheqësi i kompanisë, mundet vetëm ta ndjek llogarinë transaksionale në denarë apo në deviza, të shiqoj gjendjen e pagesave të kompanisë, të shkarkoj informata (ekstrakte) në lidhje me transaksionet nga kartela kreditore e biznesit (personit juridik).

Ndërsa përmes paketës së dytë, BusinessNetPlus, personi juridik përveç se mund t'i realizoj të gjitha proceset si në paketën e parë, ka mundësi që të realizoj edhe pagesa të llojeve të ndryshme brenda dhe jashtë shtetit,si për shembull pagesa me urdhërpagesa PP30, PP50, PP53, etj.

Për realizimin e pagesave elektronike, personi juridik duhet që të ketë Token ose Verba pro 2 i cili është më i kushtueshëm por nga ana tjetër biznesi mund ta shfrytëzoj edhe për qellime tjera, p.sh. për zgjerim – pjesëmarrja e biznesit nëpër tendera.

Sa i përket provizionit, personat juridik për dallim nga peronat fizik janë të obliguar nga ana e bankës që për shfrytëzimin e paketit BusinessNet të paguajnë provizion mujor prej 100 denar, ndërsa për paketin e dytë janë të obliguar që të paguajnë provizion mujor prej 300 denar.⁹

2.3.Përfitimet nga e-banking në Shparkase Bank

Siç e cekëm edhe më lartë se implementimi i e – banking në veprimatrinë e bankave ka mjaft avantazhe dhe sjellë shumë përfitime, si për bankën që është institucion financiar ashtu edhe për klientët e saj, qofshin ato persona fizik apo persona juridik.

Ndër përfitimet e shumta që ka banka me implementimin e online banking, ne rastin konkret Shparkase Banka mund të veçojmë koston e ulët.

Shparkase Bank mund të ofrojë shërbime në Internet me kosto të transaksioneve shumë më të ulët sesa shërbimet që ofrohen në lokacionet fizike. Për shembull për pagesën e qarkullimit ditorë që bëjnë firmat deri në 10.000 denarë, me fletëpagesa të letrës në lokacionet fizike, bankës i kushton 20 denarë, ndërsa me fletëpagesa elektronike i kushton vetëm 7 denarë. Kurse për pagesën e qarkullimit ditor mbi 10.000 denarë (MKD), me fletëpagesa të

---

⁹ Intervist me personelin e Shparkase Bank (Ekspozitura – Gostivar)

letrës në lokacionet fizike bankës i kushton 30 denarë, ndërsa në mënyrë elektronike i kushton vetëm 11 denarë. ¹⁰

KONKLUZIONE DHE REKOMANDIME

Nga e gjithë ajo që u tha më lartë mund të vijmë në përfundim se implementimi i online banking me të madhe e ka ndryshuar veprimtarinë e bankave sa që disa banka po e realizojnë aktivitetin e tyre ekskluzivisht në Internet - ata nuk kanë zyre tradicionale dhe kontaktojnë me konsumatorët vetëm në mënyrë elektronike.

Sa i përket Shparkase Bank mundë të konkludojmë se kjo bankë përveç se ofron shërbime financiare në lokacionet fizike, ofron edhe paketa të shërbimeve online për korporata dhe për konsumatorë. Do të thotë se Shparkase me sukses e ka evaluuar teknologjinë dhe ka bërë rikapitullimin e strategjisë së saj të e-banking.

Ndër faktorët të cilët kanë ndikuar në implementimin e online banking në Shparkase Bank Maqedoni (Ekspozitura – Gostivar) mund të përmendim konkurrencën, koston e ulët, mirëpo edhe strukturën e konsumatorëve në vendin tonë.

Meqenëse Interneti tashmë veçse e ka ndryshuar mënyrën e realizimit të punëve tona, kjo ka ndikuar që një pjesë e konsumatorëve, e sidomos të gjeneratave të reja që shërbimet e tyre financiare t'i realizojnë në mënyrë online duke pasur parasysh përparësitë të cilat i përmendëm. Prandaj banka në qoftëse dëshiron të mbijetoj në tregë dhe t'i bëjë ballë konkurrencës duhet që shërbimet e saja të u'a përshtat strukturës së konsumatorëve të mjedisit ku e zhvillon veprimtarinë e saj.

Për këtë shkak Shparkase Bank ende ofronë shërbime në lokacionet fizike sepse ne Gostivarë por edhe në qytetet e tjera të Republikës së Maqedonisë ende kemi strukturë të konsumatorëve të cilët dijnë shumë pakë për Internetin e lëre më për e-banking. Disa konsumatorë ende e vlerësojnë se shkuarja në filialën e bankës për të kryer punë është mënyra

---

¹⁰ Burime të shkruara nga Shparkase Bank(Ekspozitura – Gostivar) – Tarifatat për personat juridik

më e mire. Disa të tjerë e kanë të vështirë të adaptohen me ATM makinat. Prandaj rekomandimet tona për Shparkase Bank janë:

- ✚ Të organizojë kurse trajnimi për klientët e saj për përdorimin e Internet banking;
- ✚ Të bëjë prezente për përdorimin e e-banking nëpër shkollat e mesme, si klient potencial;
- ✚ Të ulë provizionin e shërbimeve online (për personat juridik)
- ✚ Të u mundësoj konsumatorëve realizimin e transaksioneve online 24/7;
- ✚ Të u mundësoj konsumatorëve shërbimin telefonik 24 orësh. etj..

Referenca:

1. Ilir Doçi, E – BIZNESI, Prishtin 2009;
2. Të dhëna nga interneti: <https://www.slideshare.net/Menaxherat/e-biznesi-ligjerata-kap-6-9>;
3. Të dhëna nga interneti: <https://sparkasse.mk/za-nas.nspX>;
4. Intervist me personelin e Shparkase Bank (Ekspozitura – Gostivar);
5. Burime të shkruara nga Shparkase Bank (Ekspozitura – Gostivar) - Tarifat për personat juridik.

A STUDY ON THE CHARACTERISTICS OF CONSUMERS ON THE USE OF CREDIT AND CLIENTS CARDS

Elmira KUSHTA¹,

¹Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë

kushtamira@gmail.com

Abstrakt

The most common method used to analyze data with responsible variables, is logistic regression. In statistics, logistic regression is a kind of regression analysis, is used to predict the detailed results of a dependent variable based on one or more predictor variables. This article shows how they affect costs and if a customer has credit card in predicting the probability of the customer card use. It indicates that Credit Card Customers are six times more favorable to the customer than not using the card, regardless of costs that will do. In particular, logistical function of averages is linearly related to the explanatory variables then stand in relation to each other and in the same way-at odds and probability. Also it is shown that a customer is more likely to use customer card when costs rise despite have or no credit card.

Keywords: *Logistic regression, odds ratio, chances, method (LR).*

INTRODUCTION

In the logistic regression the goal is the same as in the least squares method for linear regression (KMM). Regression methods have been an integral part of any data analysis related to the description of the link between a response variable and one or more explanatory variables. Already we want to model a dependent variable in the terms of one or more independent variables, i.e. with 2 levels of values e.g. with or without a customer card, etc.; However, linear regression is for continuous dependent variables; Logistic regression is for

categorical dependent variables. Independent variables are often presented as exponents, regressors or predictors, whereas the dependent variables are called explained or regressed variables and being qualitative and assuming 2 values can be encoded at 0 and 1. In the logistic regression after the model fit, the emphasis lies on the importance of the estimated coefficients as well as the interpretation of their values, where the methods for the assessment of adaptation are more of a technical nature.

Unlike the probability that moves to $[0,1]$, the probability ratio moves to the interval $(0; +\infty)$, while $\ln(\text{odds})$ moves to the interval $(-\infty; +\infty)$ but being stationary toward a negative number and Not descending immensely. It is important to note that probability, odds, and $\log(\ln)$ are three different ways (different mathematical results) but that are the same. Logging is only useful to guarantee mathematical correctness of the analysis. But why are we interested in making probability transformation (odds)?

It is difficult to model a variable that has certain fixed limits, such as the probability case. This transformation is an attempt to avoid the problem of certain boundaries. It causes the probability values to pass from $[0; 1]$ to the interval $(-\infty; +\infty)$. So $\log(\text{odds})$ is a simpler transformation to work with, as well as to understand and interpret.

Thus, the interpretation involves two issues:

- 1- Determining the functional relationship between the dependent variable and the independent variable
- 2- Defining the change of the unit for the independent variable. This paper deals with the modeling of dependent variables (listed or unlinked) in SPSS.

There are different equivalent logistic regression specifications, which fit into different types of more general models. These different specifications are accepted for specific types of useful generalizations.

The basic logistic regression scheme is the same as for standard linear regression. It is assumed that we have a string of N observable data points. Each data point i (ranging from 1 to N) consists of a set of M explanatory variables $x_{1,i} \dots x_{M,i}$ (Like independent variables, forecast variables, etc.), and a definite binary value Y_i (As a dependent variable, responsible variable), it can only get two possible values 0 (often means "no" or "failure") or 1 (often

means "yes" or "success"). The explanatory variables and the result usually represent the observed properties of the data points. The purpose of logistic regression is to explain the relationship between the explanatory variables and the result, so that the result can be correctly predicted for a new data point for which only the explanatory variables are available.

1. METHOD

To express the relation between the independent variable and the dependent variables in linear terms we can start from the formula ($Y = 1$), In which the expected value of the dependent variables, i.e. the probability of $Y = 1$ as linear function of X -it is done:

$$P(Y = 1) = \beta_0 + \beta_1 X \quad (2.1),$$

Which is called the linear probability model.

The dependent variable y takes two values 0 and 1, value of $E(y)$ in the equation (2.1) gives the probability $y=1$ for a set of values of independent variables $x_1, x_2, x_3, \dots, x_k$.

The multiple logistic regression model has the form

$$\ln\left(\frac{P}{1-P}\right) = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k \quad (2.2)$$

Therefore

$$P = \text{prob}(Y = 1 / X_1 = x_1, \dots, X_k = x_k) \\ = \frac{\exp(\beta_0 + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k)}{1 + \exp(\beta_0 + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k)},$$

$\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_k$ they are the regression coefficients which are estimated by the maximum likelihood method, X -s are a set of predictors, p is the probability of occurrence of the event $A = \{Y=1/X=x\}$.

$Y = X\beta + \varepsilon$ it is a linear model with $Y \sim B(p)$. If $E(\varepsilon) = 0$ then $E(Y) = 1 * p + 0 * (1 - p) = p$ (in general) and $E(y_i) = x_i' \beta = p_i$ (in particular). From the last equation shows that the mean of the response to the linear function $Y = X\beta$ is equal to the probability of the event $A = \{Y=1/X=x\}$.

As illustrated above, this model is not suitable by the fact that the probability values are included between 0 and 1, then the term $\beta_0 + \beta_1 X$ can get the values that range from $(-\infty ; +\infty)$. Then, to try and solve the problem we can apply exponential transformation.

$$\text{logit}(p) = \ln(\text{odds}) = \ln\left(\frac{p}{1-p}\right) = \beta_0 + \beta_1 X \quad (2.3)$$

So,

$$p = \frac{e^{\beta_0 + \beta_1 X}}{1 + e^{\beta_0 + \beta_1 X}}$$

We get the equation that expresses the logistic model, which is otherwise written

$$p = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_0 + \beta_1 X)}}$$

From here we can express:

$$\text{odds}(Y = 1) = \frac{P(Y=1)}{1-P(Y=1)} = \frac{(e^{\beta_0 + \beta_1 X})(e^{2\beta_0 + 2\beta_1 X})}{1 + e^{\beta_0 + \beta_1 X}} \quad (2.4),$$

then

$$\text{odds}(Y = 0) = \frac{P(Y=0)}{1-P(Y=0)} = \frac{1 + e^{\beta_0 + \beta_1 X}}{(e^{\beta_0 + \beta_1 X})(e^{2\beta_0 + 2\beta_1 X})} \quad (2.5),$$

where $\text{odds}(Y = 1)$ and $\text{odds}(Y = 0)$ Are two reciprocal numbers of each other, and by logging e equalization (2.4) we get:

$$\ln[\text{odds}(Y = 1)] = \beta_0 + \beta_1 X \quad (2.6),$$

$$\text{where } P(Y = 1) = \frac{e^{\beta_0 + \beta_1 X}}{1 + e^{\beta_0 + \beta_1 X}}.$$

The reason why it is called a log-linear model (otherwise log-lin) is because it is a semi-logarithmic model. The log-lin model is the model in which the dependent variable has the logarithmic form, while the independent variable / variables are in Linear form.

$$\frac{p}{1-p} \approx Y^* \implies \ln(Y^*) = \beta_0 + \beta_1 X \quad (2.7).$$

$$\beta_1 = \frac{\frac{\Delta Y^*}{Y^*}}{\Delta X} = \frac{\neq \text{relativ } i Y^*}{\neq \text{absolut } i X}$$

So we can finally say that for each change from a unit of the explanatory variable (when $X \neq$ with 1 unit) then

$$Y^* = \frac{p}{1-p} \text{ changes with } \beta_1 \text{ \%}.$$

Results

It is believed that the total costs in a supermarket and if a customer has credit card are two important variables in predicting that a client who has client card will use. The set of data consists of a dependent variables and forecast variables (predictor variables). To every customer the total costs marked 1000 ALL and {0,1} are listed whether or not the customer has credit card (see Table 1). Logistic regression model will be used to assess what kind of potential customer is to benefit from the promotion of the company.

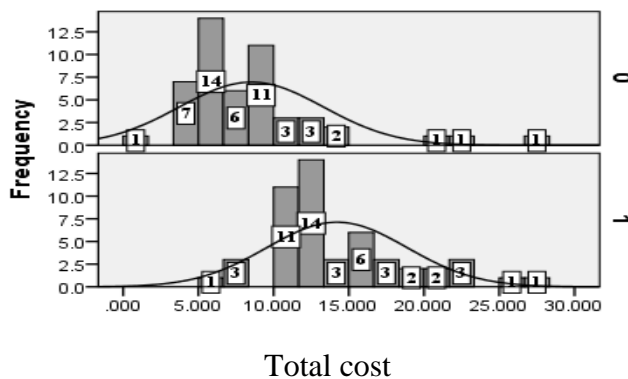
Table 1. Description of features for the database community

Variables	Description
Use client card	{0 → don't use and 1 → use}

Total costs	Are in “ thousand ALL (lek)”
Use credit card	{0 → don’t use and 1 → use }

Figure 1, shows that customers can be grouped as follows:

- customers who do not use credit cards 78% spend less (to 10 thousand) than those who buy with credit card.
- Consumers, middle class, who spend 10-20 thousand cash purchase 16%, and 78% purchase credit card.
- Customers who spend from 20-28 thousand cash purchase 6%, and 14% purchase credit card.

Figure 1. Graphic presentation by type of payment expenses.

a) Logistic Regression Analysis.

The linear logistic regression model was adapted into the set of the data presented in Table 1. In Table 2 are represented the results of RL method performed in SPSS.

$$P(Y = 1 / X = x) = \frac{\exp(-1.965 + 0.035 \text{Total\_Cost} + 1.794 \text{Credit\_Card})}{1 + \exp(-1.965 + 0.035 \text{Total\_Cost} + 1.794 \text{Credit\_Card})} \quad (4)$$

According to the model, the natural logarithm of odds that a client use client cart is positively associated with both variables (cost and Credit card) with $p = ,467$ and $p = 0,001$ respectively. In other words, the more money a client has spent a client, the greater will be the chance of being a user (that a client used client cart). $\text{Exp}(B)$ for the total cost (expenditure) is equal to 1,036, which means when the total costs are added to a unit (1000 ALL), the client is 1,036 times more likely to use the card customer than not, or if the difference in domestic currency (ALL) is 20 thousand then a client is $2,03 = 1,036^{20}$ times more likely to use the client card. Customers who use credit cards are more likely to use than those that client card not credit card because credit card customers are codified 1 while customers who have no credit card are codified with 0. Actually, the odds ratio for clients with credit card (odds) who use the client card is 6.015 ($=e^{1,794}$ Table 2) times greater than the odds ratio for customers who have no credit card. Also based on the 95% confidence interval for the expenditure we see that it contains the value 1 and in such cases it is said that change in expenditures is statistically insignificant, and for other intervals that do not contain the value 1 the opposite is true.

Table 2. Results of the logistic regression analysis

		Variables in the Equation							
		B	S.E	Wald	Df	Sig.	Exp(B)	95% C.I.for EXP(B)	
								Lower	Upper
S	Total _Cost	.035	.048	.528	1	.467	1.036	.942	1.138

ep	Credit_Card	1.7948	.538	11.104	1	.001	6.015	2.094	17.279
1 ^a	Constant	-1.9653	.583	11.381	1	.001	.140		

a. Variable(s) entered on step 1: Total_Cost, Credit_Cost.

Thus, for this group of customers, the probabilities of using or not using the customer card when his total expenditures are equal to some numerical indicators are shown in Table 3. From the results presented in Table 3, it appears that the probability of using the customer card (when his expenditures are: 1235 ALL, 11366 ALL, 12640 ALL and 27957 ALL) is much higher for customers with credit card.

Table 3. Assessing the probability according to some numerical characteristics

		Minimum =1.235	average costs =11.366	Moda =12.640	Maximum =27.957
Credit card	1	46.81%	55.65%	56.74%	69.16%
	0	12.77%	17.26%	17.91%	27.16%

The analysis showed that the most reliable customers are those customers that have customer card and credit card.

b) Binary logistic regression interpretation (Binary logistic regression)

With logistic regression model, it is difficult to interpret the relation between the independent variables and the probability of occurrence of success, $y=1$, directly because the logistic regression equation is nonlinear. Instead of modeling the probability p directly to a linear model, we first consider the odds ratio as follows:

$$odds = \frac{p(A)}{1-p(A)} = \frac{\text{prob i 1-ve}}{\text{prob i 0-ve}} = \frac{P(Y = 1 / X_1 = x_1, X_2 = x_2)}{1 - P(Y = 1 / X_1 = x_1, X_2 = x_2)} \quad (3.2)$$

The odds ratio is the odds that $\{Y=1\}$, a customer uses the customer card, given that one of the independent variables such as expenses has been increased by one unit (odds₁) divided by the odds that $\{Y = 1\}$, a customer uses the customer card given no change in the values for the two independent variables (odds₀).

$$odds_1 = \frac{P(Y = 1 / X_1 = x_1, X_2 = 1)}{1 - P(Y = 1 / X_1 = x_1, X_2 = 1)} \quad (3.3)$$

for credit card customers have:

$$odds_0 = \frac{P(Y = 1 / X_1 = x_1, X_2 = 0)}{1 - P(Y = 1 / X_1 = x_1, X_2 = 0)} \quad (3.4)$$

for customers without credit card have:

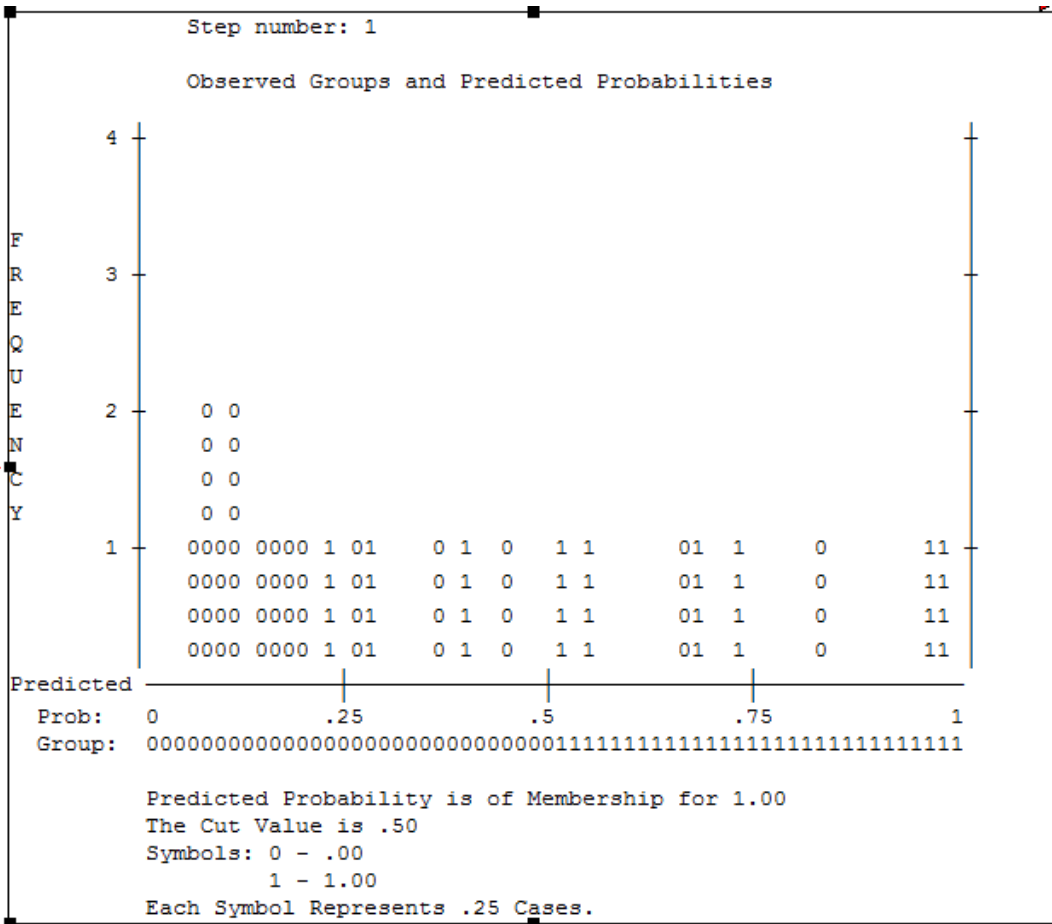
Report two conditional probability is calculated as follows:

$$odds = \frac{odds_1}{odds_0} \quad (3.5)$$

Table 4. Assessment report two conditional probability by some numerical characteristics

		Min= 1.235	average costs =11.366	Moda= 12.640	Max= 27.957
Credit card	Odds ₁	0.88	1.25	1.31	2.24
	Odds ₀	0.15	0.21	0.22	0.37
odds		6.01	6.01	6.01	6.01

The below chart gives an overview of the distributions of these 100 customers, equipped with or without credit card, by introducing the frequency and probabilities of particular groups.

Figure 2. Graphic presentation according to credit cards

CONCLUSION

Logistic regression is widely used in many disciplines. It is also implemented in marketing applications such as anticipating a consumer's tendency to purchase a product. From the analysis it turned out that clients whose use credit cards are more conducive to use client cards than not compared to those who do not have a credit card and the chances are certainly increased when total spending increases.

In each of these cases, a logistic regression model will calculate the respective odds for each forecast or interaction time, taking the natural logarithm of opportunities, performing a linear regression analysis at predicted log values, and then assume the exponential function of Logs to calculate report chances. It is also seen that a client who has a credit card is more

advantageous to use the customer card than not compared to those who do not have a client card.

References:

- [1] Beëick V, Cheek L., Ball J: Statistics revieë 8: Qualitative data–tests of association. Crit Care 2003, 8:46-53;
- [2] Chao-Ying Joanne Peng and Tak-Shing Harry So, (2002). Logistic regression Analysis and Reporting: A Primer. Understanding Statistics, l(1), 31-70. Laërence ErlbaumAssociates, Inc;
- [3] D.ë. Hosmer, S. Lemeshoë (1989). Applied Logistic Regression. ëilley, Neë York;
- [4] George Antonogeorgos, Demosthenos B. Panagiotakos, Kostas N. Priftis and Anastasia Tzonou, (2009). Logistic Regression and Linear Discriminat Analysis in Evaluating Factors Associated ëith Asthma Prevalence among 10- to 12-Years –Old Children: Divergence and Similarity of the Tëo Statistical Methods. Hindaëi Publishing Corporation, International Journal of Pediatrics;
- [5] Muça M., PUKA Ll., BANI K, SHAKAJ F. (2013) “Logistic Regression Analysis: A Model to Predict the Entrance Probability in Higher Education”. “1st International ëestern Balkans Conference of Mathematical Sciences – IëBCMS-2013”, në Elbasan/ALBANIA PROCEEDINGS;
- [6] Sadri Alija, Lazim Kamberi and Llukan Puka, (2011). Logistic regressions and an application in teaching practice assessment. In AKTET, Journal of Institute Alb-Shkenca. Volume IV, 8;
- [7] Menard, S. 2002. Applied Logistic Regression Analysis (2nd edn). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Series: Quantitative Applications in the Social Sciences, No. 106 (1st edn), 1995;
- [8] Fox, J. 2000. Multiple and Generalized Nonparametric Regression. Thousand Oaks, CA: Sage Publications;
- [9]Jonathan Mark and Michael A. Goldberg (2001), Multiple Regression Analysis and Mass Assessment: A Review of the Issues;

- [10] 'Logistic regression and discriminant analysis'---Gillez Stoltz, 2002, ISBN: 0-2156-2155-1;
- [11] 'Statistics_Understanding regression analysis'---Apelt Stome, 2000, ISBN: 0-1689-7485-3;
- [12] **Hardle, W., Simar, L.** Applied Multivariate statistical Analysis. Springer Berlin Heidelberg, Pp. 280-300 ,2007;
- [13] **Cabrera A.F.** (1994). Logistik Regresion Analysis in Higher Education : An applied perspective;
- Higer Edukation : Handbook of Theory and Research, Vol 10, 225-250;
- [14] **Tabachnick B.G., Fidell L.S.** Using Multivariate Statistics, Harper Collins, new York, 1996.

**THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SAVING AND ECONOMIC GROWTH:
THE CASE OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA**

Florida VELJANOVSKA

¹International University of Struga, Naselba Ezerski Lozja, br.1, 6330 Struga, Macedonia,
f.veljanoska@eust.edu.mk

Biljana CIGLOVSKA

²International University of Struga, Naselba Ezerski Lozja, br.1, 6330 Struga, Macedonia,
b.ciglovska@eust.edu.mk

Abstract

It is widely believed that saving and economic growth are inter-correlated. Accumulated saving is one of the main sources of capital stock and plays a crucial role in creating investment, production and employment. All of these activities further improve the economic growth, which leads to an increase in GDP per capital and finally to the domestic saving increase.

The main objective of this paper “The relationship between the saving and the economic growth: Case study in the Republic of Macedonia” is to explore the causality relationship between the domestic saving and the economic growth in the Republic of Macedonia. This paper has analyzed whether the direction of causality goes from domestic saving to economic growth, or vice versa.

In order to get reliable results were used broad range of data about the gross domestic saving and GDP per capita in the Republic of Macedonia for the period 1990 and 2016. Granger Causality test was made in order to determine the inter-relationship between the two variables.

The result from this research has showed that there is a positive correlation between the GDP per capita and the saving, and an increase in GDP per capita leads to the increase in saving, and vice versa.

The results from this research can be used by the policymakers, who can be able to see the outcomes from certain policies, and use their positive experience in order to escape the adoption of ineffective policies.

Key Words: *Gross domestic saving, GDP per capita, relationship, Granger Causality test.*

INTRODUCTION

Many previously conducted studies have confirmed the statements that domestic saving is very important determinant, which enhances the economic development. There are also many studies which showed that there is bi-directional relationship between the growth and saving. Accumulated saving is one of the main sources of capital stock and plays a crucial role in creating investments, production and employment. All of these activities further improve the economic growth. From the other side the GDP growth increases the income per capita, and people are able to save more. That means that growth will also lead to further increase in GDP, and variables dependency will move the processes up. Contrary, the stagnation in GDP will lead to reduction in saving. Lower saving means lower investments and lower GDP, and lower GDP will further decrease the saving, and as final results the processes will go down.

Although, the inter-relationship between the saving and the economic development has been confirmed in many countries, there are some cases where the analysis has showed that the causality between these two variables is in one direction, and in some cases even that there is not any causality. This is true, mostly in the countries which base its development on foreign capital.

The main objective of this paper is to explore the causal relationship between the growth and the saving in the Republic of Macedonia. We have provided the data from the World Bank database for the period 1990 – 2016. The causality between the variables will be explored

using of Granger causality test, which will be performed using the contemporary econometric computer software Eviews 9.5.

The paper is organized in three sections. The first section is dedicated to literature review. In the second section we will present the gross domestic saving and GDP per capita trend in the Republic of Macedonia, and in the third section we will elaborate the methodology and present the empirical results.

1. LITERATURE REVIEW

Before we start with the presentation of some recent studies, we have decided to elaborate the most important theories and studies first, which examine the inter-relationship between the economic growth and saving. Classical economists argue that the existence of saving is a necessary and sufficient condition for investments. They believe that an increase in saving brings increase in investments, because the interest rate and economic growth will be imminent. Here is also the neoclassical Solow-Swan model,¹ as well as “the new generation growth models”, which argue that higher saving leads to a permanent higher rate of growth, at least in the medium term. It is also important to mention the Harrod and Domar’s model² which suggests that for stable full employment, the ratio of saving to capital outcome must always equal the natural growth rate of the economy, which is given by the growth rate of labor force of the economy.

There are also other very significant theories, which explain the saving behavior. The first one is the life-cycle theory, developed by Modigliani and Brumberg 1954;³ Modigliani and Ando 1957;⁴ Ando and Modigliani 1963.⁵ This theory states that there is positive relationship

---

¹ R. M. Solow, “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, No. 1. (Feb., 1956), pp. 65-94

² R. F. Harrod, “An essay on dynamic theory”, *Economic Journal* 49, 1939, 14-33

³ F. Modigliani, R. Brumberg, “Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross-section Data”, *Post-Keynesian Economics*, 1956, pp: 388-436.

⁴ A. Ando, F. Modigliani, ” The "Life Cycle" Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests”, *The American Economic Review*, Vol. 53, No. 1, Part 1, March 1963, pp. 55-84

between the saving and income, and this relation is evidence in favor of the live cycle model of saving. The authors argue that if there isn't productivity and population growth across generations, the saving of young would exactly balance the dissaving of old, and as a result the national saving rate would be zero. The second theory is the permanent income hypothesis, which was developed by Friedman 1957.⁶ According to this theory, people will spend money at the level consistent with their anticipated long term average income. The author states that the people will save only if their current income is higher than the expected level of future permanent income, in order to guard against future declines in income. The third theory is the relative income hypothesis, developed by Dusenberry 1949.⁷ The author of this theory states that an individual's attitude to saving is determinate more by his income in relation to others, than by abstract standard of living. Secondly, it argues that the current consumption is not influenced merely by present level of absolute and relative income, but also by level of consumption attained in previous period. It is difficult for a family to reduce a level of consumption once attained. The aggregate ratio of consumption to income is assumed to depend on the level of present income relative to past peak income. All three theories have their conceptual roots in the microeconomic theory of consumer choice. Despite these theories, it is also very important to mention the standard Keynesian theory, which states that as the per capita real income rises, saving rate also rise. So, from the Keynesian point of view the saving rate depends on income.⁸ These findings by the standard Keynesian theory are also confirmed by Morade (1998)⁹ in the Chile case and by Athukorala and Sen (2004) who explore the India case,¹⁰ Sinha and Sinha (1998),¹¹ Salz (1999)¹² and Anoruo and Ahmad (2001).¹³

---

⁵ A. Ando, F. Modigliani, "The Life Cycle Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests", The American Economic Review, Vol. 53, No. 1, Part 1, March 1963

⁶ M. Friedman, "The Permanent Income Hypothesis", Princeton University Press, 1957

⁷ James Dusenberry, "Income, saving and the theory of consumer behavior," Harvard University Press, Cambridge, 1949

⁸ J. M. Keynes,, "The General Theory of Employment, Interest, and Money", London: Macmillan, 1936

⁹ F. Morandé, "Savings in Chile: What Went Right?" Journal of Development Economics 57(1), 2004, pp: 201-228

¹⁰ P. Athukorala, K. Sen, "The Determinants of the private savings in India", World Development, 32, 2004, pp: 491-503

Now we will mention some of the recent studies, which explore the relationship between the saving and the GDP. Tinaromm (2005)¹⁴ has explored the causality between the saving and the economic growth in 13 countries with different income levels: low income, less than average income, more than average and high income. In general Keynesian theory was confirmed in countries with low and less than average income, while the Solow hypothesis in countries with high and more than average income. Hemmi et. al. (2007)¹⁵ has studied the relationship between saving and economic growth and they concluded that an increase in saving may have positive impact on sustainable growth. Odhiambd (2008)¹⁶ has investigated the relationship between the saving and the economic growth in Kenya, for the period from 1991 to 2005. The results from his study have shown that there is Granger Causality between the variables, and that saving is an important driver of the economic development. Chaturvedi et al. (2009)¹⁷ explored the inter-relationship between economic growth, saving and inflation in 13 South-East and South Asian economies in the period 1989 – 2003 and he found that the relationship between these three variables are bi-directional and positive. Rasmidatta (2011)¹⁸ in his study has explored the inter-relationship between the domestic saving and economic

---

¹¹ D. Sinha, T. Sinha, “ Relationships Among Household saving, Public saving”, Corporate Saving and Economic growth, *Journal of International Development*, 20(2), 1998

¹² I. S. Salz, “.An Examination of the Causal Relationship between Savings and Growth in the Third World”, *.Journal of Economics and Finance*, 23(1), 1998, pp: 90-98

¹³ E. Anoruo Y. Ahmad, “Causal Relationship between Domestic Savings and Economic Growth: Evidence from Seven African Countries”, *African Development Review*, Volume 13, Issue 2 December 2001, pp: 238-249

¹⁴ A. Tina Romm, "The Relationship Between Saving and Growth in South Africa: A Time Series Analysis," *South Africa Journal of Economics*, Vol. 73, 2005, p. 171-189

¹⁵ N. Hemmi et al. "The Long-Term Care Problem, Precautionary Saving, and Economic Growth", *Journal of Macroeconomics*, Vol 29, 2007 p.p: 60-74

¹⁶ N. M. Odhiambo, " Financial Depth, Savings and Economic Growth in Kenya: A Dynamic Causal Linkage," *Journal of Policy Modeling*, Vol 31, 2008, p.p: 708-718

¹⁷ V. Chaturvedi, B. Kumar, R. H.Dholakia, “Inter-relationship between economic growth, savings and inflation in Asia”, *Journal of International Economic Studies* , No.23, The Institute of Comparative Economic Studies, Hosei University, 2009,pp:1-22

¹⁸ P. Rasmidatta, “The relationship between the domestic saving and economic growth and convergence hypotheses: Case study of Thailand”, *Economics*, 2011

growth in Thailand, and he found that the direct of causality goes from economic growth to domestic saving, only. Bueckner et.al. (2014)¹⁹ have conducted a study in 130 countries, analyzing the period 1960-2017, in order to explore the relationship between the growth in national income and the saving rate. His study has shown that there is a positive effect of national income on the saving rate in the poor countries, but a negative effect in rich countries.

However, despite the majority of previously conducted studies, which found one way, or bi-directional relationship between the growth and the saving, it is important to mention the outcome of the study of Monteil and Servén,²⁰ who argue that the positive relationship between the saving rate and the economic growth may be weak in today's financially open economies, which might have lowered the correlation between domestic saving rate and the rate of investment. It is important to note that, nowadays the cases of many countries, confirm this states.

2. SAVING AND GDP PER CAPITA IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA IN THE PERIOD 1990-2016

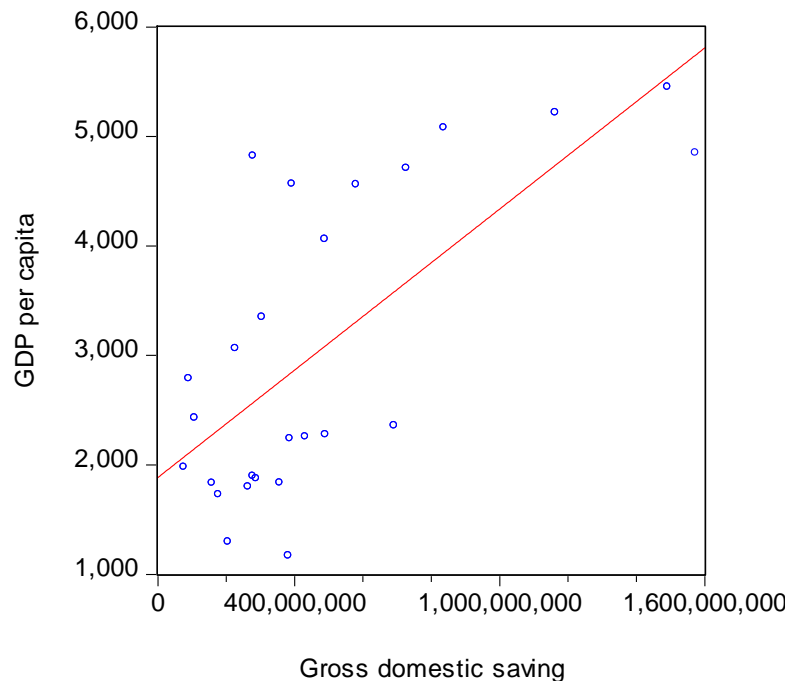
Before we go on with the empirical analysis, we will present the data about GDP per capita and the gross domestic saving in the Republic of Macedonia for the period 1990-2017.

Graph1. GDP per capita and Gross domestic saving in the Republic of Macedonia in the period 1990-2016 in \$USA

---

¹⁹ C. Buecker et. al., "Reorganization of enhancer patterns in transition from naive to primed pluripotency", Cell Stem Cell. 5;14(6);, Jun 2014, pp: 838-53

²⁰ P. J. Montiel, L. Servén, "Real Exchange Rates, Saving, and Growth: Is There a Link?", Working Paper No. 46, Commission on Growth and Development, Washington, 2008

Source: Research computation

On the graph is presented the scatter plot of the data about GDP per capita and gross domestic saving in the Republic of Macedonia in the period 1990-2016. The red line on the graph is the regression line, and as the graph indicates the distribution of the variables suggests that there is a positive association between the GDP per capita and the gross domestic saving.

3. METHODOLOGY AND EMPYRICAL RESULTS

The data which are used in the analysis in this paper are provided from the World Bank database. We have used the logarithms of the GDP per capital as well as for the gross domestic saving. In order to get reliable results about the causal relationship between the GDP per capita and gross domestic saving in the country, we will make a Granger causality test, using the contemporary econometric software Eviews 9.5. However, the Granger causality test is eligible, only if the time series variables are stationary, which suggests that first we need to do unit root test.

3.1. Unit Root Test

As we mentioned previously, Granger Causality test which explores the causal relationship between time series variables, is eligible only if the series are stationary. In order to explore whether the time series variables used in our research are stationary, we will make unit root test using the Augmented Dickey Fuller Test (ADF) as well as Phillips-Perron (PP) unit root test. We have used Schwarz Info Criterion for determining the number of lags in ADF test and Barlett Kernel for bandwidth selection in PP unit root test. In addition are presented the results from the unit root test for both time series variables. The null hypothesis is that the time series has unit root and the alternate hypothesis is that the time series does not have unit root.

Table1. ADF unit root test for gross domestic saving

Null Hypothesis: GROSS_DOMESTIC_SAVING has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=5)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-0.949836	0.7547
Test critical values:		
1% level	-3.724070	
5% level	-2.986225	
10% level	-2.632604	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Null Hypothesis: D(GROSS_DOMESTIC_SAVING) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=5)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-4.711165	0.0010
Test critical values:		
1% level	-3.737853	
5% level	-2.991878	
10% level	-2.635542	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Table 2. PP unit root test for gross domestic saving

Null Hypothesis: GROSS_DOMESTIC_SAVING has a unit root
 Exogenous: Constant
 Bandwidth: 0 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-0.949836	0.7547
Test critical values:		
1% level	-3.724070	
5% level	-2.986225	
10% level	-2.632604	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Null Hypothesis: D(GROSS_DOMESTIC_SAVING) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Bandwidth: 1 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-4.715810	0.0010
Test critical values:		
1% level	-3.737853	
5% level	-2.991878	
10% level	-2.635542	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Source: Research calculations

Table 3. ADF unit root test for GDP per capita

Null Hypothesis: GDP_PER_CAPITA has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=5)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-0.667979	0.8373
Test critical values:		
1% level	-3.724070	
5% level	-2.986225	
10% level	-2.632604	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Null Hypothesis: D(GDP_PER_CAPITA) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=5)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-4.270796	0.0029
Test critical values:		
1% level	-3.737853	
5% level	-2.991878	
10% level	-2.635542	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Source: Research calculations

Table 4. PP unit root test for gross domestic saving

Null Hypothesis: GDP_PER_CAPITA has a unit root
 Exogenous: Constant
 Bandwidth: 2 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-0.677505	0.8349
Test critical values:		
1% level	-3.724070	
5% level	-2.986225	
10% level	-2.632604	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Null Hypothesis: D(GDP_PER_CAPITA) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Bandwidth: 4 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-4.232322	0.0032
Test critical values:		
1% level	-3.737853	
5% level	-2.991878	
10% level	-2.635542	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Source: Research calculations

As the elaborated data suggests, both unit root tests (ADF and PP) have showed that both time series variables are non - stationary on its level form, but they become stationary on its level form. Namely, considering the unit root test about GDP per capita, we can say that we failed to reject the null hypothesis on its level form, but we can reject the null hypothesis on its first difference, which means that we can accept the alternate hypothesis. As for the second time series – gross domestic saving, we can make the same conclusions that we failed to reject the null hypothesis on its level form, but we can reject the null hypothesis and accept the alternate hypothesis on its first level. We have considered critical values for 5% level of significance.

Since the both time series are stationary on its first difference, we can now continue our analysis with Granger causality test, because the condition that time series are stationary is accomplished.

3.2.Granger Causality Test

As the results from the unit root tests are eligible, we can now investigate the impact of GDP per capita on gross saving in the Republic of Macedonia, using the Granger Causality Test. The null hypothesis is that GDP per capita does not granger cause gross saving. The

alternate hypothesis is that the GDP per capita does granger cause gross saving. As for the impact of gross saving on GDP per capita, the null hypothesis is that gross saving does not granger cause GDP per capita and the alternate hypothesis is that gross saving does cause GDP per capita.

The results from the Granger Causality Test are presented in the Table 3. The Schwarz's criterion was used in order to determine the lag lengths, and we find that the optimal lag length is 1.

Table 5. Granger Causality Test

Pairwise Granger Causality Tests

Date: 05/23/17 Time: 14:51

Sample: 1990 2015

Lags: 1

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
GDP_PER_CAPITA does not Granger Cause GROSS_DOMESTIC_SAVING	25	6.71546	0.0167
GROSS_DOMESTIC_SAVING does not Granger Cause GDP_PER_CAPITA		5.56858	0.0276

Source: Research calculations

The Granger Causality Test indicates that we can reject the null hypothesis that GDP per capita does not granger cause gross domestic saving and we should accept the alternate hypothesis and conclude that the GDP per capita does Granger Cause the gross domestic saving.

Concerning the impact of gross domestic saving on GDP per capita, the analysis has shown that we should also reject the null hypothesis, and accept the alternate hypothesis that gross domestic saving does Granger cause the GDP per capita. We consider critical value for 5% level of significance.

The analysis has shown that there positive and bi-directional relationship between the GDP per capita and the gross domestic saving and that an increase in GDP per capita causes an increase in the gross domestic saving, and vice versa. This analysis has also confirmed many previously conducted researches and theories that GDP and saving are correlated and that an increase or decrease in one variable leads to an increase or decrease in the other variable, respectively.

CONCLUSION

The main purpose of this paper was to discover the relationship between GDP per capita and the gross domestic saving. Our hypothesis from the beginning was that the variables are inter-correlated and that an increase in GDP per capita will lead to an increase in the gross domestic saving, and vice versa.

Before we did the econometric analysis, we have presented the data on the scatter plot graph, which showed that there is a positive correlation between the two variables - GDP per capita and gross domestic saving.

In order to get most reliable results, we have made contemporary econometric analysis – Granger Causality Test, using the modern computer software – Eviews 9.5. The data which were used in the analysis in this paper were provided from the World Bank database and refer to the period 1990-2016. We have used the logarithms of the GDP per capital as well as for the gross domestic saving in the analysis. Since the Granger Causality Test is reliable only if the time series variables are stationary, we first made a unit root test, to check whether the time series variables are stationary or non-stationary. We have used the ADF and PP unit root tests. The both tests have given the same results that both time series variables are non-stationary on its level form, but they became stationary on their first difference. Since the results from the unit tests were eligible, we moved on the Granger Causality test. The test indicated that we should reject the null hypothesis in both cases and accept the alternate hypothesis that GDP per capita growth rate does Granger Cause the gross domestic saving and that gross domestic saving does Granger Cause the GDP per capita.

The results from this paper have confirmed the findings of many others previously conducted studies that there is a positive and bi-directional relationship between the GDP per capita and gross domestic saving, and that an increase/decrease in one variable leads to an increase\decrease in the other variable.

References:

1. Ahmad *Zubaidi* Baharumshah, Marwan A. Thanoon, Salim Rashid, "Saving dynamics in Asian countries", *Journal of Asian Economics*", 204, 2002, pp:1-19;

2. Albert Ando, Franco Modigliani, "The Life Cycle Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests", *The American Economic Review*, Vol. 53, No. 1, Part 1, March 1963;
3. Albert Ando, Franco Modigliani, "The "Life Cycle" Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests", *The American Economic Review*, Vol. 53, No. 1, Part 1, March 1963, pp: 55-84;
4. Aylit Tina Romm, "The Relationship Between Saving and Growth in South Africa: A Time Series Analysis," *South Africa Journal of Economics*, Vol. 73, 2005, pp: 171-189
5. C. Buecker et. al., "Reorganization of enhancer patterns in transition from naive to primed pluripotency", *Cell Stem Cell*, 5;14(6):, Jun 2014, pp: 838-53;
6. Dipendra Sinha, Tapen Sinha, " Relationships Among Household saving, Public saving", *Corporate Saving and Economic growth*, *Journal of International Development*, 20(2), 1998;
7. Emmanuel Anoruo and Yusuf Ahmad, "Causal Relationship between Domestic Savings and Economic Growth: Evidence from Seven African Countries", *African Development Review*, Volume 13, Issue 2 December 2001, pp: 238–249;
8. Filipe Morandé, "Savings in Chile: What Went Right?" *Journal of Development Economics* 57(1), 2004, pp: 201-228;
9. Franco Modigliani, Richard Brumberg, "Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Crossection Data", *Post-Keynesian Economics*, 1956, pp: 388-436;
10. Ira S. Salz, ".An Examination of the Causal Relationship between Savings and Growth in the Third World", *Journal of Economics and Finance*, 23(1), 1998, pp: 90-98;
11. James Duensberry, "Income, saving and the theory of consumer behavior," *Harvard University Press*, Cambridge, 1949;
12. John Maynard Keynes, "The General Theory of Employment, Interest, and Money", *London: Macmillan*, 1936;
13. Milton *Friedman*, "The Permanent Income Hypothesis ", *Princeton University Press*, 1957;

14. N. Hemmi, K. Tabata, K. Futagmi, "The long-term care problem, precautionary saving and economic growth", *Journal of Macroeconomics*, 29(1), 2007, 60-74;
15. Nicholas M. Odhiambo, "Financial Depth, Savings and Economic Growth in Kenya: A Dynamic Causal Linkage," *Journal of Policy Modeling*, Vol 31, 2008, p.p: 708–718;
16. Nurudeen Abu, "Saving-economic growth nexus in Nigeria, 19700-2007: Granger Causality and co-integration analysis", Volume 3, Issue 1, June 2010, pp. 93-104;
17. Pinchawee Rasmidatta, "The relationship between the domestic saving and economic growth and convergence hypotheses: Case study of Thailand", *Economics*, 2011;
18. Peter J. Montiel, Luis Servén, "Real Exchange Rates, Saving, and Growth: Is There a Link?", Working Paper No. 46, Commission on Growth and Development, Washington, 2008;
19. Prema-chandra Athukorala, Kunal Sen, "The Determinants of the private savings in India", *World Development*, 32, 2004, pp: 491-503;
20. Ramesh Mohan, "Causal relationship between savings and economic growth in countries with different income levels", *Economics Bulletin*, Vol.5, No.3, February 2006, pp:1-12;
21. Reza Najarzadeh, Michael Reed, Mona Tasan, "Relationship between Savings and Economic Growth: The Case For Iran", *Journal of International Business and Economics*, Vol. 2, No. 4, December 2014, pp. 107-124;
22. Robert M. Solow, "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, No. 1. (Feb., 1956), pp. 65-94;
23. Roy Forbes Harrod, "An essay on dynamic theory", *Economic Journal* 49, 1939, 14-33
24. Tarlok Singh, "Does Domestic Saving Cause Economic Growth? Time-Series Evidence from India, *Journal of Policy Modeling* , Vol. 32 , 2010, pp: .231–253;
25. Vaibhav Chaturvedi, Brajesh Kumar, Ravindra H.Dholakia, "Inter-relationship between economic growth, savings and inflation in Asia", *Journal of International Economic Studies*, No.23, The Institute of Comparative Economic Studies, Hosei University, 2009, pp:1-22.

EDUCATION FOR BUSINESS OR THE BUSINESS OF EDUCATION?: THE CASE OF HIGHER EDUCATION IN KOSOVO

Ruzhdi MATOSHI

Lecturer at the International University of Struga

Struga, Republic of Macedonia

rr.matoshi@eust.edu.mk, matoshi.r@gmail.com

Isa MULAJ

Senior Researcher at the Institute for Economic Policy Research and Analyses

Pristina, Republic of Kosovo

isa.mulaj@gmail.com

Abstract

Studies across the world for ages have proven the positive relationship between higher education, business performance, and economic development. Thus every society's primary concern was education if it wanted to get more civilized and advanced. Higher education became a crucial criterion for the labor market and finding a job, as it is today. The quality of education, however, along with the level of expertise gained, has partially come to be questioned recently as many people without higher education advance in business, get better living conditions, and accumulate more wealth by which they can rule those highly educated. Thus the intellect becomes a slave labor to the dictate of poorly educated businessmen, with a potential to cause a loss of talent and wisdom in the long run. In addition, commercial businesses in pursuing their objective function to maximize the profit, have sought to switch their activity in using education as a source of their income or making business with education, especially in less developed countries. Kosovo is one of examples that has seen a

massive surge in the establishment of dozens of private colleges, where the tuition fees are significantly higher than in public institutions of higher education. This paper finds that private colleges in Kosovo compete against each other in making more profit through tuitions, and not so much by the quality of education that the students would be mostly interested in. It also finds that the name or credibility of a college is built upon how much money does it make or how powerful is from financial power of view, and not from the skills, wisdom and expertise the students should get there. That is the point where the disillusion with higher education begins, among others, a belief that an over production of graduates and academic degrees is not bringing the expected benefits neither to national economy nor to the graduates themselves. A further concern is in the labor market where, despite degrees acting as a signaling, professional work is below in what it is actually called for, another disappointment spreading the popular belief that “anyone today can get a master and PhD degree”!

Keywords: *Higher education, private colleges, degrees, tuition fees, firm objective function.*

JEL: A23, I23, J24, L21.

METHODOLOGY AND APPROACH

Rather than being too much analytical, the paper relying on few secondary data uses a helicopter view to find out where Kosovo stands in education for business in aggregate terms. The data on higher education in Kosovo should be treated with a caution even when they are not to be used for in-depth statistical and econometric analyses. This implies that the impact of higher education for business if it is too hard to be found, at least there should be explanations and what is going well and wrong. An exclusive reliance on the data may generate some results that cannot capture the interdependence behavior of factors, or the variables specified do not interact in the fashion implied, have very little or no tendency of integration at best, and consequently misleading results at worse. Estimations on the basis of some adjustments which might have appeared as more standard could only make the impression of technical values leaving a number of variables which affect the phenomena in a hidden way and their degree of relationship being deficient. The reason behind a broader approach was that the explosion in the number of higher education institutions, mostly private colleges as well as public universities, has led to a general feeling that higher education for

business does not appear to have any importance whatsoever if one can get away better in business without it. A much worse is the emerging belief that education as a signaling or the key factor to find a job in emerging democracies and economies like Kosovo is no longer playing a whatsoever role, namely among educated who remain jobless while less educated find it easier through other channels, especially through political connections and loyalty, and even through corruption and organized crime. In any case, the following hypotheses have been made and tested from descriptive point of view, which can be further tested in future more analytical research as the data become more complete and transparent.

H1: Higher education institutions for business are a signal to better job opportunities;

H2: higher tuition fees attract larger number of the students with the premises of better knowledge; and

H3: objective function of private and public higher education institutions for business affect differently the quality of education.

THEORETICAL CONSIDERATION: WHY EDUCATION FOR BUSINESS?

Many people go after education for business for numerous reasons. The first and perhaps the primary one, is the feeling or belief of obtaining the needed knowledge and skills that would pay off in doing business. Others have in mind of becoming part of existing businesses run by someone else or finding a job. Numerous studies across the world have proven the positive relationship between education, innovation, economic growth and technological development. Nelson and Phelps (1966) however, maintained that, although education does provide the opportunity to enhance and diversify one's ability to absorb, decipher, interpret and understand the information which serves as a tool to perform many jobs, it is rather more necessary if it is to provide a kind of learning or methodology requiring the understanding of new technological developments. In a dynamic world, a lot learning through education may at some time become obsolete and not compatible with the evolution of human needs and civilization. True, more educated people in general have greater chances of finding a job, but necessarily becoming successful entrepreneurs or businessmen. In addition, more educated people, on average, also earn or are paid more than those with lesser years of schooling. Chevalier *et al* (2004) in their review of a number of studies, found that

the return to education as estimated by wages and salaries, was associated by an increase of around 10% for each year of additional schooling. This included whatever type of education, much of which was not directly related to business. It applies also to non-economic sectors such as public administration, education itself, health, sport and many services such as the media where, the earnings are positively correlated with the number of years or length of education.

Positive relationship between higher education and increasing of productivity has also been confirmed. Thus education has become a signal to businesses and the market. But this relation needs to be looked upon into more details because education incurs costs. An individual wishing to enroll and get a postgraduate degree from the universities such as Harvard, Cambridge, Oxford, or the London School of Economics, must first of all thing how much money does it cost, then assume possible returns. Kjelland (2008) remarks that from an individual perspective, education can be very expensive and time consuming, and at the end, may not be a very effective signal in the face of pressure from businesses, market and consumers who are driven by the demand of products and services. Indeed, this has become an actual problem where many educated people encounter difficulties in getting employed in their respective field of specialization and switch to alternative jobs for which they have not attended or completed any formal education at all. If their earnings in these “second hand” sectors are taken as a measurement in relation with education, the results are misleading in terms of signaling. Though signaling remains an important factor, Spence (1973), Arrow (1973) and Stiglitz (1975) argued that it is the asymmetry of information between the employer and the applicant that give rise in determining the true level of skills required and the position to be awarded or paid for. The employers are interested in hiring skilled personnel with the ambition of performing better in business and make more profit, while the objective of the applicants is to seek higher pay. Another asymmetry of information emerges from the third parties, namely references, where the referees required to recommend the support of an applicant, may either not know the applicant’s true skills or as they usually do, tend to exaggerate in trust. The latter is especially present in many emerging economies and democracies, often associated with the references on the opposite side – negative references, prejudices and propaganda – as a deterrent from the fear of competition.

What businesses in modern world are increasingly oriented to, is the vocational training which they can provide by themselves or rely on specialized institutions and agencies. It can also act outside formal higher education. Its aim is to prepare people for certain occupation and work, or learning for jobs. Many people prefer to learn by doing things rather than learn. In this respect, learning and higher education for business in some standard forms that have become routinized can be a potential killer of talents, creativity and innovation. If we just look around the modern world, the most remarkable innovations, inventions, businesses and development in general, have come from the people who actually dropped education to go after their own self-determination. Their impact is on such an incredible scale that that businesses, everyday life of the majority population, and even the entire education has remained a kind of hostage to their work and visions. Where was or is the signaling here, one may ask? People who dropped their studies, were considered unfit for education or otherwise thrown out of the universities, have by their work made education subordinate or dependent on them. Those who were assigned to teach others were subdued by the “poor students.” Isaac Newton was a poor student. Albert Einstein left the gymnasium in Munich without a final exam. Bill Gates dropped out of Harvard University to found Microsoft and subordinate the universities across the planet to his innovation and business. Ted Turner of CNN was expelled from Brown University. Steve Jobs dropped out of Reed College because he liked the “fruits” of Apple! Walt Disney dropped out of high school at 16. He was still a teenage boy, not serious to study business at all, but to play with the mice, cats, rabbits, ducks, coyotes (Tom&Jerry, Mickey Mouse, Donald Duck, Bugs Bunny, “Beep-Beep”). Jimmy Wales left PhD for Wikipedia. Mark Zuckerberg left Harvard University to make billions of people across the planet as Facebook users! And many more. Consider only those that we referred to and their impact factor in the world that we live. It is this kind of observing the real world around that casts many doubts on higher education in general, business in particular. This by no means should disregard education. People and societies faced with acute shortage of education or being largely illiterate and poor, have made education a priority if they wanted to get out of or alleviate poverty. Uneducated and illiterate people historically have been rightly labeled as crude, primitive, bumpkins or uncivilized and so on. In this way, whatever education became a cult. This cult was strongly endorsed and developed in former communist countries, sometimes even beyond rationality and without questioning many of its drawbacks.

That cult of desperation to be educated or become an intellectual is still holding strong in emerging democracies and economies on one hand, while it can be disregarded by the others disillusioned with its under-return on investment.

A PROFILE OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN KOSOVO

Historically, faced with constraints of higher education and the desire to be in the rank of intellectuals or at least be associated with them, there has been a massive surge in interest by both founders and the people to have as much number of such institutions as possible after the 1999 war in Kosovo. Initially, all of them begun to call themselves universities and were operating without any license, which was an informal sector of business. The students enrolled and attending were concerned about the legacy or credibility of spending the money as the diplomas obtained there were not recognized elsewhere, which acted as an ineffective or non-serious signal. The demand for higher education was high and they pursued anyway. The Kosovo Assembly in 2003 approved the Law on Higher Education, and the Ministry of Education, Science and Technology (MASHT) established the Kosovo Accreditation Agency (KAA) with a mission to supports the development of the quality in higher education Institutions, and to assure the Kosovo society that the quality of teaching and learning is at the level of international standards. KAA was tasked with a mandate to carry out the accreditation of public and private institutions of higher education, their academic and research programs, and to supervise the accredited institutions. The general public, students and teachers at public institutions welcomed the establishment of the KAA with the hope that it must regulate the chaotic situation caused by a spontaneous growth of private universities. After the first review, the KAA found that none of dozens private institutions themselves called “university” met the needed criteria for university, except one – the American University in Kosovo – whose license for university was later revoked and turned into college, then became part or a subsidiary of Rochester Institute of Technology. Table below provides a brief profile of private colleges that the KAA has accredited in 2016.

Table 1: Private colleges in Kosovo accredited in 2016

Name of college	Established in	Accredited study programs in 2016	Excellence rank in 2016
AAB	2002	32	8705
AUK College	2002	1	21180
Bizensi College	2005	8	n/a
Dardania College	2004	8	24266
Dukagjini College	2005	3	n/a
ESLG College	2015	5	n/a
European College of Kosovo	2013	2	24626
Evolution Academy	2009	7	24028
FAMA	2003	14	17393
Gjilani College	2006	4	24798
International Management College Globus	2007	2	23937
HPS Design Factory	2016	1	n/a
International Business College Mitrovica	2010	6	16897
Iliria College	2002	14	16224
European College Juridica	2011	4	26047
Pjetër Budi College	2007	6	22236
QEAP Heimerer	2016	5	26060
College of Medical Sciences Rezonanca	2004	10	24691
Riinvest College	2013	4	22475
College of Applied Technical Science Tempulli	2001	6	n/a
UBT College	2006	23	15038
Uiversi College	2005	2	25270
Universum College	2005	5	16673

Source: Kosovo Accreditation Agency, <http://www.akreditimi-ks.org/new/index.php/en/download/2014-11-19-14-30-14/private-institutions>, and for the last row <http://www.webometrics.info>

Almost all of these colleges have been accredited the programs related to economics, business, management and related fields, with some of them even named after business such as “Biznesi”, “UBT” (University of Business and Technology). They offer programs in master’s degree as the highest. Apart from 23 private colleges, Kosovo has got 7 public universities, 6 of which established in the second decade of the 21st century in the main cities of Kosovo. They include: “Hasan Prishtina” in Pristina (1975), “Ukshin Hoti” in Prizren (2010), “Haxhi Zeka” in Peja (2010), Mitrovica (2013, including a Serbian language), “Kadri Zeka” in Gjilan (2013), “Fehmi Agani” in Gjakova (2013), and the University of Applied Sciences in Ferizaj (2015). These newly established public universities were previously colleges under the umbrella of the University of Pristina. Tuition fees in public universities are €100 per year (50+50), while in private colleges they averaged 650, with UBT College going to €1 200 and AUK as higher as \$5 000. The global excellence ranking of private colleges in 2016 was far behind university of Pristina (ranked 3790), with the first (AAB College) ranked 8705.

There is more than enough number of higher education institutions in Kosovo for a population which in 2008 census stood at 1.87 million. The number of these institutions per capita is the highest in Europe, including the accredited programs for business, management and economics. Foreigners will find it impressive this strong “competition” and presumably many of them convinced to come and study here. This does not happen for the reasons which the next section will explain.

DISCUSSION AND RESEARCH

A random visit to the sites of these colleges finds their mission related to offering a qualitative education. This is what they claim to exist for, including “not-for-profit.” But there is a difference between the declared mission and their objective function. They primarily exist to make money coming from higher tuition fees than in public universities. This can be

proven by the fact that any of their program, regardless how well it is organized and how much qualitative is, has to be closed down if there is very little or insufficient interest by the students to be enrolled in. At the same time, some areas of study which arguably may not be so much needed in Kosovo, can be overcrowded by the number of whatever students because that means more money for the college. Who cares beyond! That is not the concern of the college whose objective function in practice is to maximize profit or make more money. As long as this remains their real reason for operation, the quality of education has degraded. After all, the endowment or initial funds for the establishment of much of them is a matter of controversy. The origin of many funds was not investigated. A smuggler or a drug dealer who has made money elsewhere, could launder the money in Kosovo to establish a private college or university and gather the needed academic staff for teaching and lectures. In this way, a criminal does not want to stay forever in the same activity as it is dangerous and has a high price to pay. Instead, suspicious funds are channeled to a more secure and even humane activity such as higher education. A nice transformation which has come at the expense of someone else or many in the past. By many accounts, Adolf Hitler, did not want to pursue his agenda of conquest, destruction and cause suffering to infinity. He did all those things with a mission and objective to bring a kind of paradise on earth, and ultimately become the most humanitarian man in history, but only after he had finished the job he had initiated. Similarly, the funds of some private colleges came from suspicious sources which from legal point of view included criminal activities.

Higher education institutions for business in Kosovo do not aim at business and economic development, especially private colleges, are first of all, pure private companies with the mission to make money on their own. Large number of institutions (in this case the companies called “universities” and “colleges”) are not leading to a competition and quality of education but to the competition who is making more profit. The newly established public universities out of former colleges happened more as a result of political campaign and credibility rather than the practical need. They came into being during the mandate of Hashim Thaçi as Prime Minister of Kosovo. Hunger with the myth of education and universities, many voters viewed this move as a remarkable success, or a kind of small revolution with higher education in Kosovo. But the number of universities itself is not an indication of success. What would happen if dozens more are established across Kosovo in the towns and villages? Do they

provide a better economic perspective for Kosovo? Definitely not. Let us look at a single indicator at national level. None (neither private nor public) are directly related to business and economic development. The more money is spent in private and public higher education and more alleged competition emerges between them, the more people leave the country. Kosovo Albanians in 2014 were the third largest group of asylum seekers in the EU member states by 37 900, after Syrians and Afghans (Eurostat, 2015). A year later, asylum seekers from Kosovo were the fourth largest but numbering 66 885 (Eurostat, 2016). This happened in the wave of small revolution in higher education. This not based on the data that the researchers collect to manipulate, process and interpret them, but it is a result. We do not need the data for econometric analysis at national level at this stage as long the result speaks itself. Therefore, we reject H1 that higher education for business are a signal to better job opportunities, for the simplest reason: just 100% of these emigrants to the West are registered as *economic* asylum seekers. Is it because that they did not have a choice or an opportunity to study something about economy in a country with plenty of public and private higher education institutions, with many of them roaring to have close cooperation with some prestigious Western universities and even offering the diplomas in their name? No, it is not. Kosovo remains the only country in the Balkans without visa liberalization. The claims of alleged discrimination by the European Union (EU) in this respect are irrelevant and do not stand. The EU fears that visa liberalization at this stage for Kosovo will potentially lead to immediate mass migration to the extent that can be compared to ethnic cleansing.

If the students cannot afford the fees in private colleges, they can chose public universities with very much lower pay that is nearly to free. Private colleges attract most of the students that are left out from public universities, and who can afford higher fees. Although the quality of education cannot yet be measured exactly between private and public, we reject H2 and the explanation can be found in the objective function of private education, and that is, to make more money. Students with poor knowledge and preferences but who are regular contributors in fees to private colleges are far less likely to lose the year and fail exams. If the college tightens the criteria as a requirement for study and they fail, they will drop out the studies and that means a loss in revenue for the college as a commercial business running after profit. All too often, failed students in public universities who quit their studies, are welcomed in private

colleges. On these grounds, we accept H3 that the objective function of higher education institutions in different ownership does matter in the quality of education.

CONCLUSIONS AND IMPLICATIONS

Kosovo has got sufficient and much diversified number of higher education institutions both in public and private ownership, all of which having faculties and departments of education for business. One might be interested to measure in a more analytic way the performance of each institution and probably come out with impressive results as considerable contribution. However, a quick assessment at aggregate level reveals something strange. An increase in the number of public universities and private colleges increases is associated with massive exodus of the people towards Western Europe as asylum seekers. In whatever research about this issue, the first question a reader will ask, is: “what’s your explanation? Is education for business to be blamed for this kind of ethnic cleansing?” The answer to this highly provocative but unavoidable question is not clear cut, though it gravitates to the following causes: i) private colleges pursue their objective function to make more money, thus they are businesses on their own; ii) public universities have a different mission but have partially remained a hostage to the methodology of learning by learning and less to learning by doing; iii) the myth of having more universities, getting more academic degrees at any cost, which is not bringing expected returns; iv) still with the mentality of the past or the cult of education and academic degrees, after the communist system collapsed, a same approach has been adopted in the other direction – whatever is Western, learn it unconditionally as it will bring good; v) suspicious sources of funding probably cannot be reversed, though they should be carefully reviewed from now on, as it has proven to distort the quality, disregard of true talents and lost potentials of innovations.

Regarding the basic question in broad terms from the title of this paper if education is for business or has turn into the business of education, we can conclude at this stage that it wholly a business on its own, and differently from much commercial businesses, it involves a considerable degree of dishonesty, structural deformation in overall development, and eventually as one of the causes why people disappointed with it where they cannot see

expected returns, leave the country as economic asylum seekers. Whatever cause of mass migration might have silenced this disappointment, but this one “economic asylum seekers” suggests that education for business is not working in Kosovo and should be reformed drastically. Finally, education in general considered as a way out of poverty, in Kosovo, even in a narrower sense, i.e. “education for business” has become one of the main sources of massive poverty.

References:

1. Arrow, K. J. (1973), “Higher education as a filter”, *Journal of Public Economics*, Vol. 2, No. 3, pp. 193-216.
  2. Chevalier, A., Harmon, C., Walker, I. Zhu, Y. (2004), “Does Education Raise Productivity, or Just Reflect it?” *Economic Journal*, Royal Economic Society, Vol. 114, No. 499, pp. 499-517.
  3. EUROSTAT (2015), “Asylum in the EU”, *Newsrelease* No. 53, March, Luxembourg: European Commission.
  4. EUROSTA (2016), “Asylum in the EU Member States”, *Newsrelease* No. 44, March, Luxembourg: European Commission.
  5. Kjelland, J. (2008) "Economic Returns to Higher Education: Signaling v. Human Capital Theory; An Analysis of Competing Theories," *The Park Place Economist*: Vol. 16, pp. 70-77.
  6. Kosovo Accreditation Agency, available at: , <http://www.akreditimi-ks.org/new/index.php/en/download/2014-11-19-14-30-14/private-institutions>, accessed in May, 2017.
- 90.
7. Nelson, R. R., Phelps, E. S. (1966), “Investment in Humans, Technological Diffusion, and Economic Growth”, *The American Economic Review*, Vol. 56, No. 1/2, pp. 69-75.

8. Ranking Web of Universities, available at: <http://www.webometrics.info/en>, accessed in May, 2017.
9. Spence, A. M. (1973), "Job Market Signaling", *Quarterly Journal of Economics* (The MIT Press), Vol. 87, No. 3, pp. 355-374.
10. Stiglitz, J. E. (1975), "The Theory of 'Screening', Education, and the Distribution of Income", *The American Economic Review*, Vol. 65, No. 3, pp. 283-300.

ROLI I STRUKTURËS ORGANIZATIVE NË FUNKSION TË PËRMIRËSIMIT TË PERFORMANCËS NË KOMUNËN E PEJËS

Msc. Fatmire Shala DRESHAJ PhD (c)

fatmire17@hotmail.com

Msc Kushtrim DRESHAJ PhD (c)

kushtrim.dreshaj@unhz.eu

Abstrakt

Struktura organizative dhe menaxhuese në administratën komunale të Pejës dhe në përgjithësi në administratë publike ka pësuar disa ndryshime, por jo aq të theksuara, që nga paslufta e deri më tani. Këto ndryshime kanë rrjedhë si pasojë e obligimeve që administrata komunale ka ndaj qytetarve dhe nevojës për të plotësuar standardet e duhura të cilësisë në shërbime.

Administrata komunale e Pejës, në vazhdimësi që nga viti 1999 e tutje, ka një strukturë funksionale, e në disa departamente edhe të thjeshtë, më punonjës të moshave të ndryshme dhe shumëherë jo adekuat për vendin e punës që e posedon. Duke kaluar nëpër etapa të ndryshme qeverisëse në pushtetin lokal, përcaktohen edhe objektiva të cilat diktojnë ndryshime në mënyrën e menaxhimit të të gjitha llojeve të burimeve të nevojshme për zhvillimin e veprimtarisë së një organizatë, qofshin ato materiale, humane apo teknologjike. Të gjitha këto duhen menaxhuar më metoda dhe teknika të ndryshme nga ato të përdorura në kushtet e ekonomisë së planifikuar. Struktura organizative dhe menaxhuese në administratën komunale të Pejës, por në përgjithësi në administratë ka pësuar një ndryshim, por jo aq të theksuar që nga paslufta e deri më tani. Këto ndryshime kanë rrjedhë si pasojë e kryerjes së

obligimeve të administratës komunale karshi qytetarve të komunës, si dhe nevojës për të plotësuar standarde të nevojshme të cilësisë në shërbime.

Fjalë Kyçe: *Administrata komunale e Pejës, qytetarët e komunës, Struktura organizative dhe menaxhuese.*

HYRJE

Struktura e thjeshtë përkufizohet më shumë nëpërmjet asaj çfarë nuk është sesa nga çfarë është, sepse ajo nuk është e shtjelluar deri në detaj. Organizatat që nuk kanë strukturë të organizuar mirë, mund të thuhet që ajo është e llojit të thjeshtë dhe më këtë kuptohet së specializimi i detyrave është mjaft i thjeshtë, ka pak rregulla që përcaktojnë detyrat dhe autoriteti është i përqendruar në vetëm një person, tek pronari. Pra struktura e thjeshtë zakonisht ka vetëm dy ose tri nivele vertikale, dhe autoriteti është i përqendruar. Në këtë lloj strukture zakonisht ka politika dhe procedura të standardizuara. Kur kompania fillon të zgjerohet, atëherë struktura ka tendencë të bëhet më komplekse dhe të rritet nga struktura e thjeshtë¹.

Sipas autorve Robbins dhe Decenzo, struktura e thjeshtë nuk ka shumë specializim dhe formalizim të detyrave por që është shumë e përqendruar, dhe këtë strukturë e hasim tek organizatat e vogla, është e shpejtë, fleksibël, dhe nuk kërkon shumë shpenzime për të funksionuar, por efektive është vetëm të organizatat e vogla. Kjo lloj strukture bëhet gjithnjë e më e papërshtatshme kur organizata fillon të rritet, sepse politikat dhe rregullat e pakta të saj në kryerje e operacioneve si dhe centralizimi i lartë i saj, rezultojnë si mbingarkesë më informacion në nivelet e larta të menaxhimit².

Në qoftëse struktura e organizatës nuk ndryshon, për të iu përshtatur përmasave të reja të saj, ajo ka të ngjarë që të humbasë ekuilibrin dhe përfundimisht të deshtojë³. Ndërsa një dobësi tjetër e strukturës së thjeshtë është se ajo ka shumë risk sepse çdo gjë varet nga një

¹ <http://mcconnellhrc.com/wp-content/uploads/2014/08/Organization-Design.pdf>

² Robbins/Decenzo “Bazat e menaxhimit” Botuar nga UET press, 2011, fq.230

³ Robbins/Decenzo “Bazat e menaxhimit” Botuar nga UET press, 2011, fq.231

përson, psh: nëse i ndodh ndonjë fatkeqësi pronarit-drejtuës të organizatës, qendra e informacionit dhe marrjes së vendimit humbet.

Shumë organizata nuk i ruajnë për shumë kohë strukturat e tyre të thjeshta, kjo ndodh për shumë arsye e sidomos ndikohet nga faktorët mjedisor. Psh: me rritjen e madhe të prodhimit ose sasisë, organizatat kanë nevojë për më shumë punonjës, ndërsa rritja e numrit të punonjësve bënë që puna informale në strukturën e thjeshtë t'i lërë vend rregullave më formale të punës. Pastaj implementohen rregulla dhe norma, shtohen nivele të reja menaxheriale të cilat koordinojnë aktivitetet e anëtarëve të departamenteve. Kur arrihet në këtë pikë fillon edhe krijimi i një burokracie, dhe dy nga dizajnimet organizative burokratike më të njohura lindën nga formimi funksional i departamentëve dhe nga ai sipas produktit e që njihën si struktura funksionale dhe struktura sektoriale.

STRUKTURA FUNKSIONALE

Struktura funksionale organizative karakterizohet më specializimin e roleve të të punësuarve në ndërmarrje. Ajo bën ndarjen e detyrës së tërësishme të ndërmarrjes në disa grupe të qëllimeve. Struktura tipike funksionale organizative e ndërmarrjes është kur bëhet ndarja e detyrës së tërësishme të ndërmarrjes në katër grupe (funksionale): prodhuese, të marketingut, financiare dhe të kuadrove⁴.

Struktura funksionale organizative i karakterizon kryesisht ndërmarrjet prodhuese. Përparësitë e kësaj strukturë organizative qëndrojnë kryesisht në faktin së njëzërit organizohen në ekipe sipas kualifikimit dhe arsimimit, përkatësisht sipas punëve që i kryejnë në ndërmarrje, ashtu që në këtë mënyrë i koordinojnë dhe i harmonizojnë lehtë punët dhe arrijnë efektë më të mira në nivel të ndërmarrjes. Dobësitë e strukturës funksionale organizative shihen në faktin së ofiçinat e veçanta (si njësi organizative) kanë synime përmanente për ndarje si njësi të pavarura, si në skemen 3.1.

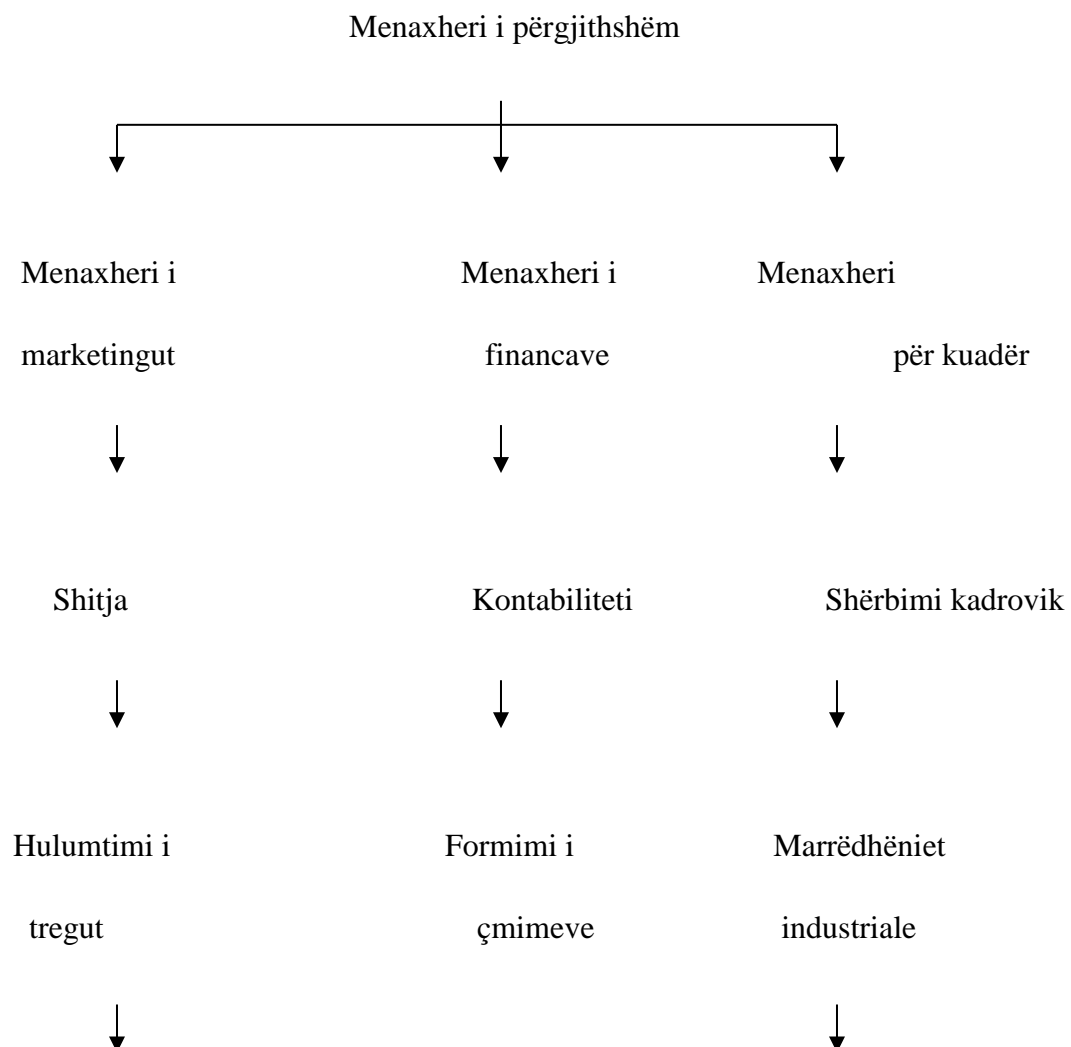
Struktura funksionale thjeshtë zgjeron orientimin funksional për të bërë formën dominante të të gjithë organizatës. Në këtë strukturë, menaxherët mund të zgjedhin që ta organizojnë strukturën duke grupuar më njëra tjetrën ato specialitete punësh që janë të

---

⁴ Ramosaj B. "Management - Bazat e menaxhmentit" Universiteti i Prishtinës, 2013, fq.143

ngjashme dhe të lidhura. Fuqia e strukturës funksionale qendron në avantazhet që sjellë specializimi i punëve. Vendosja së bashku e specialitetëve të ngjashme rezulton në ekonomi të shkallës, minimizon personelin dhe pajisjet e dyfishta, dhe ju jep knaqësi punonjësve sepse të gjithë e kuptojnë punën si kolegët e tyre.

Skema 3.1. Struktura organizative funksionale

Reklama dhe

Shkollimi dhe

Propaganda

ushtrimi i kuadrit

Burimi: ” Management - Bazat e Menaxhmentit “ B.Ramosaj

Dobësia më e dukshme e strukturës funksionale është shpesh të organizata, duke ndjekur qëllimet e veta funksionale, e humbet fokusin e asaj së çfarë është në interesin më të mirë të përgjithshëm⁵. Dobësi tjera shihen në faktin së ofiçinat e veçanta (si njësi organizative) kanë synime përmanente për ndarje si njësi të pavarura⁶. Asnjë prej funksioneve nuk është plotësisht përgjegjes për rezultatet, kështu qe anëtarët brënda funksioneve individuale bëhen të izoluar dhe nuk kuptojnë së më çfarë merren individët në funksionet tjera.

Sipas autorve Robbins dhe Decenzo, struktura funksionale është kur një organizatë që i strukturon punët duke grupuar së bashku aktivitetet e ngjashme dhe të lidhura. Më qëllim që të ketë sukses kjo strukturë organizative dhe me qëllim të ndaljes së procesit të dezintëgrimit të ndërmarrjes është e nevojshme të forcohet ndikimi i “top” menaxhmentit.

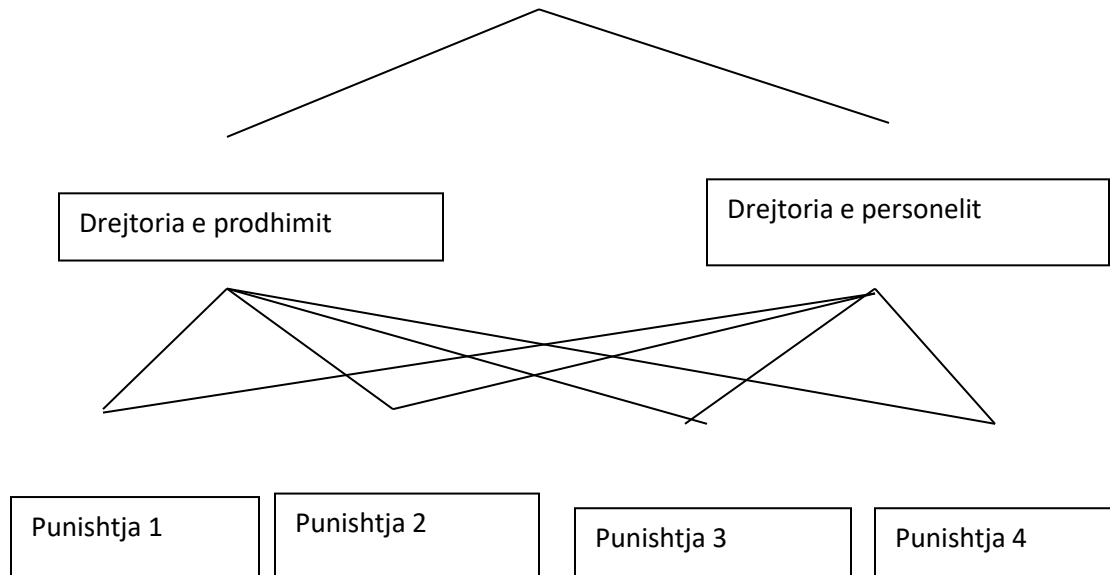
Në kuadër të ndarjes sipas funksionit-strukturës funksionale organizative, Taylor jep një skemë në të cilën e paraqet këtë strukturë së bashku më përparësitë dhe të metat si në skemën 3.2.

Skema 3.2. Struktura funksionale sipas Taylor

Drejtoria e përgjithshme

⁵ Robins/Decenzo “Bazat e menaxhimit” Botuar nga UET press,2011, fq.232

⁶ Ramosaj B. “Management - Bazat e menaxhimit” Botuar Universiteti i Prishtines, 2013, fq.143

Burimi: ” Management - Bazat e Menaxhmentit “ B.Ramosaj

Përparësitë:

-fillimi i një aktiviteti të ri

-kompetencat rreth funksioneve kryesore

Të metat:

-shumë qendra të vendimit

-zvoglim i përgjegjësive të ndërmarrjes

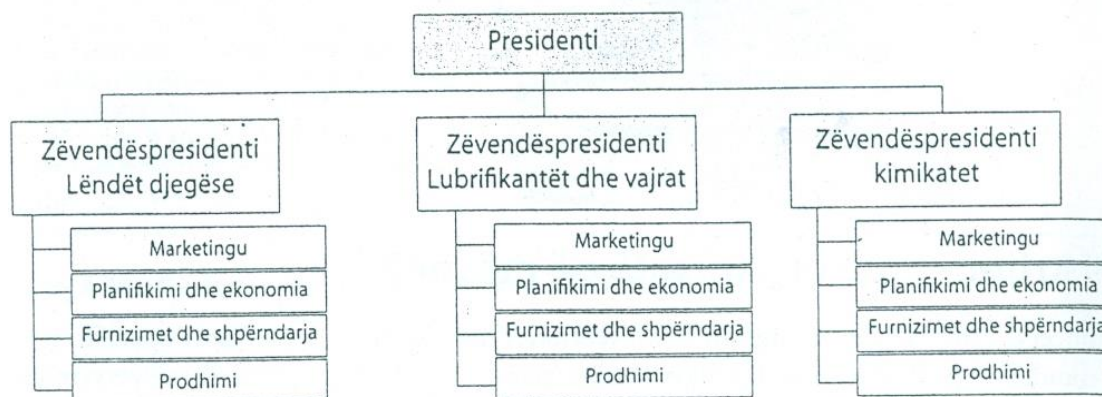
STRUKTURA SEKTORIALE

Struktura sektoriale është dizajnimi i organizatës në mënyrë të tillë që të këtë sektorë ose njësi të cilat janë vetëfunksionale, pra është një organizatë e përbërë nga sektorë ose njësi vetëfunksionale⁷. Një strukturë të tillë kanë organizatat që shfrytëzojnë formimin e departamentëve sipas produktit, ku ç’do sektor është në përgjithësi i pavarur dhe ka një menaxher sektori i cili është përgjegjës për performancën dhe që përfaqëson autoritetin vendimmarrës strategjik dhe operacional të sektorit.

⁷ Robins/Decenzo “Bazat e menaxhimit” Botuar nga UET press,2011, fq.233

Avantazhi kryesor i strukturës sektoriale është së ajo përqëndrohet tek rezultatet. Menaxherët e sektorit kanë përgjegjësi të plotë mbi produktët dhe shërbimet në sektor. Gjithashtu struktura sektoriale e çliron stafin e selisë qendrore nga përgjegjësia e kontrollit të detajeve të përditshme operative dhe kështu ata mund ti kushtojnë vëmendje planifikimit afatgjatë dhe strategjik⁸. Sipas autorve Robins dhe Decenzo, disavantazhi kryesor i strukturës sektoriale është dublimi i aktivitetve dhe i burimeve, si psh. çdo sektor mund ta këtë nga një departament të kërkimeve në marketing. Në mungesë të sektorëve të pavarur, i gjithë kërkimi marketing i organizatës mund të përqëndrohej dhe të realizohej më një kosto shumë më të ulët nga sa kërkojnë të gjithë sektorët së bashku. Kështu dublifikimi i funksioneve që sjell forma sektoriale rrit kostot e organizatës, dhe zvogëlon efikasitetin e saj⁹, si në skemën nr.3.3.

Skema 3.3. Struktura sektoriale

Burimi: Robins/Decenzo “Bazat e menaxhimit”

Në shumicën e strukturave sektoriale, selia qendrore e organizatës siguron shërbime mbështetëse për sektor të veçant si psh: shërbime ligjore, financiare etj. Poashtu selia

⁸ Robins/Decenzo “Bazat e menaxhimit” Botuar nga UET press,2011, fq.234

⁹ Po aty

qendrore luan rolin edhe të mbikëqyrësitit të jashtëm në koordinimin dhe kontrollin e secili sektor¹⁰. Në këtë kontekst, sektorët janë të pavarur brenda disa parametrave të caktuara.

STRUKTURA MATRICORE

Struktura funksionale ofron avantazhet që vijnë nga specializimi i detyrave. Struktura sektoriale ka një përqëndrim më të madh mbi rezultatet por vuan nga simptoma e dublimit të aktiviteteve dhe burimeve. Struktura që kombinon avantazhet e specializimit funksional me përqëndrim dhe përgjegjshmerinë që siguron dizajnimin sektorial është struktura matricore. Pra strukturë matricore kemi kur në një organizatë në të cilën specialistve në departamente funksionale u caktohen punë në një ose më shumë projektë të udhëhequra nga një menaxher projekti.

Struktura matricore organizative është rezultat i koordinimit të aprovimit të vendimeve në ndërmarrjet e ndërlukuara (kompanitë) në të cilat puna hulumtuese zhvillimore paraqet aktivitet kryesor¹¹. Këtu hyjnë: institucionet shkencore, institucionet hulumtuese kozmike, avioindustria dhe disa veprimtari të industrisë ushtarake.

Një strukturë matricë është ajo që cakton specialistë nga departamente të ndryshme funksionale për të punuar në një ose më shumë projekte. Në një organizatë mund të ketë projekte të ndryshme ndodh në të njëjtën kohë. Çdo projekt i veçantë i caktohet një menaxher projekti dhe ai ka për detyrë të alokimit të gjitha burimet e nevojshme për të kryer projektin. Në një strukturë matricë këto burime përfshijnë funksionet e ndryshme të kompanisë të tilla si operacionet, kontabilitet, shitje, marketing, inxhinieri, dhe burimeve njerëzore¹².

Karakteristikë e strukturës matricore organizative është shkalla e lartë e decentralizimit. Menaxherët funksionalë kryejnë aktivitete rreth mbajtjes së punës së ekipeve projektuese, siç janë: financimi, prodhimtaria (prototipat), furnizimi me lëndë të para, rekrutimi i kuadrit të nevojshëm, etj. Karakteristikë tjetër e strukturës matricore organizative është edhe

¹⁰ Robins/Decenzo "Bazat e menaxhimit" Botuar nga UET press,2011, fq.233

¹¹ Ramosaj B. "Management - Bazat e menaxhimit" Botuar Universiteti i Prishtines, 2013, fq.146

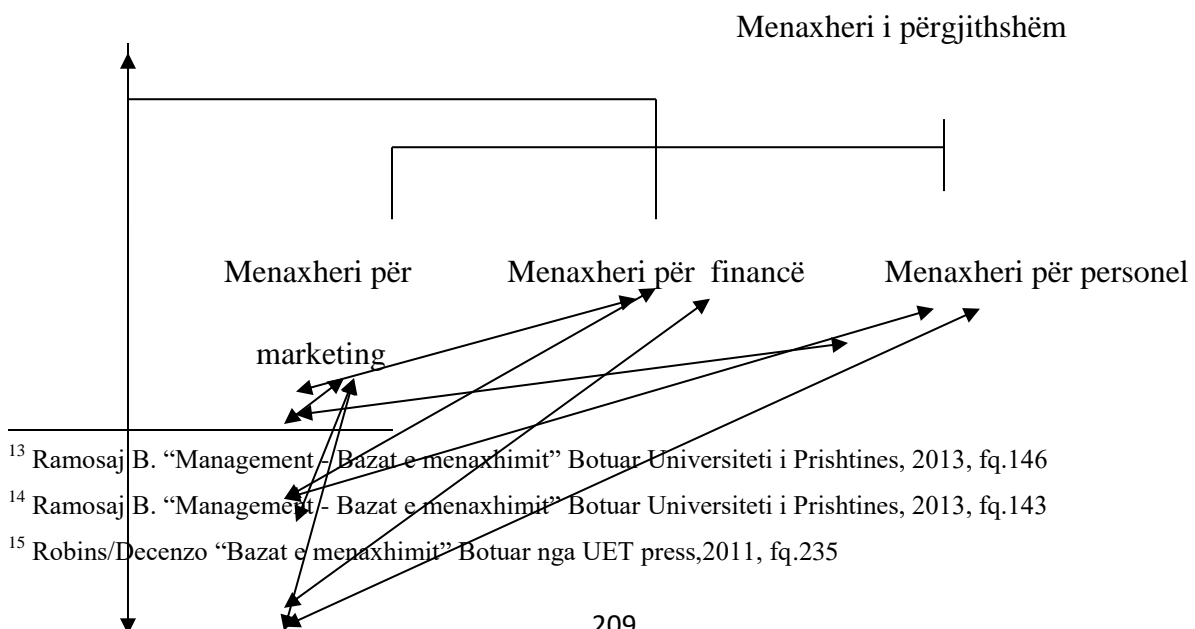
¹² Adam Garsia "Types of Organizational Design" [shttp://www.emaytrix.com/mgmt307](http://www.emaytrix.com/mgmt307)

kombinimi vertikal i linjave komunikuese dhe autoriteteve me linjat horizontale, e kjo njëherësh paraqet edhe përparësinë e kësaj strukture organizative, sepse bënë kombinimin e stabilitetit dhe efikasitetit të strukturës hierarkike më fleksibilitetin dhe joformalitetin e strukturës organike të ndërmarrjes¹³. Si dobësi të strukturës matricore organizative njihen mundësitë e konfliktëve lidhur me vendosjen e resurseve njerëzore midis ekipeve hulumtuese, si dhe mundësitë që rrjedhin nga pavarësia. Pa marrë parasysh këto dobësi, struktura matricore organizative më së miri e zgjidhë kundërthënien midis funksioneve kah diferencimi, në njërën anë dhe nevojën e integritetit të aktivitetëve komplekse të ndërmarrjes, në anën tjetër¹⁴. Çdo program drejtohet nga një menaxher i cili grumbullon stafin e tij nga departamentët funksionale të organizatës.

Zgjerimi më këtë dimension vertikal të departamentëve tradicionale funksionale, që gjenden në dimensionin horizontal, në fakt thur se bashku elementë të formimit të departamentëve sipas funksioneve dhe sipas produktëve, prandaj është quajtur strukturë matricore¹⁵.

Skema 3.4. Struktura organizative matricore

¹³ Ramosaj B. "Management - Bazat e menaxhimit" Botuar Universiteti i Prishtines, 2013, fq.146

¹⁴ Ramosaj B. "Management - Bazat e menaxhimit" Botuar Universiteti i Prishtines, 2013, fq.143

¹⁵ Robins/Decenzo "Bazat e menaxhimit" Botuar nga UET press,2011, fq.235

Projekti I

Projekti II

Burimi: "Management - Bazat e Menaxhmentit" B.Ramosaj

Karakteristika unike e matricës është se punonjësit në këtë lloj strukture kanë të paktën dy shefa: menaxherin e departamentit funksional, pjesë e të cilit janë, si dhe menaxherin e produktit ose projektit me të cilin punojnë momentalisht. Menaxherët e projektëve kanë autoritet mbi anëtarët funksional që janë pjesë e grupeve të punës së projektëve të tyre, por ky autoritet ndahet në mes të dy menaxhërve. Zakonisht menaxherit të projektit i jepet autoritet ndaj punonjësve të projektit në shkallë tëlative kundrejt qëllimeve të projektit, por vendime të llojit si: ngritje në detyrë, shpërblime dhe analiza e punës vjetore mbetën përgjegjësi e menaxherit funksional. Për të punuar më efektivitet, menaxherët funksional dhe menaxherët e projektëve duhet të komunikojnë rregullisht me njëri tjetrin dhe të koordinojnë nevojat e punonjësve si dhe të zgjidhin së bashku konfliktët e ndryshme që mund të lindin¹⁶.

KONKLUZION

Fuqia kryesore e kësaj strukture është se ajo mund të lehtësoj koordinimin e një bashkësie të shumëfishtë projektësh komplekse dhe të ndërvarura dhe në të njëjtën kohë të ruaj ekonomitë e shkallës që rezultojnë nga grupimi i përbashkët i specialistëve funksionalë. Ndersa disavantazhi i kësaj strukturë është se ajo krijon konfuzion dhe një prirje e natyrshme për të ushqyer luftën për pushtët, ndersa sipas autorit Xavier Richet, kjo strukturë ka përparësi edhe të zëvendësimi i byrokracisë me kontaktë direktë, motivim më i mirë i drejtuesve, e si të metë paraqet ngadalësim në marrje të vendimeve, shkallë e lartë e konfliktëve etj.¹⁷. Nëse

---

¹⁶ Po aty

¹⁷ Xavier Richet "Ekonomia e ndermarrjes" Botuar si perkthim nga Toena, 1997, fq.45

ndiqet parimi i zingjirit të urdhrave, paqartësia rritët edhe me tëpër në lidhje më at së kush kujt duhet ti raportoj.

Referenca:

1. Berim R. "Bazat e Menaxhmentit", 2000, Universiteti i Prishtinës;
2. Senka D. "Organizimi i punës", 2006, Universiteti i Zagrebit;
3. Zana K & Shyqri Ll. "Menaxhimi i Burimeve njerëzore"-2003, Universiteti i Tiranës;
4. Shyqri Ll. "Menaxhimi", 2010, Tiranë;
5. Vasilika K. "Marrja e vendimeve Menaxheriale", 2002, Tiranë ;
6. Vasilika K. "Menaxhimi Strategjik", 2000, Tiranë;
7. Ligji i punës në Republikën e Kosovës, nr.03/L-212, dhjetor 2010, Prishtinë;
8. Ligji për shërbimin civil të Republikës së Kosovës, nr. 03/L-149, maj 2010, Prishtinë;
9. Statuti i Komunës së Pejës, 2008, Pejë.

Burime tjera:

10. <http://kk.rks-gov.net/peje/>;
11. www.kuvendikosoves.org;
12. www.rks-gov.net;
13. www.inovus.com ;
14. www.strategy-business.com;
15. www.ssrn.com;
16. www.slideshare.net;
17. www.tetra.al;
18. www.palgrave.com.

THE BALKANS – CHESSBOARD NO FIGURES**Nazmije Merko ZABZUN**

PhD Candidate in Economics, International University of Struga

n.merko@eust.edu.mk, +389(0)46-786160

Genc MERKO

PhD Candidate in Law, International University of Struga

g.merko@eust.edu.mk, +389(0)46-786160

Bsc. Drenushe MERKO

International University of Struga

d.merko11@eust.edu.mk, +389(0)46-786160

Abstrakt

Balkan is one of the areas that has experienced and is experiencing one of the most difficult transitions after the Cold War. This transition, especially in the region of Western Balkans is associated with a range of bilateral and multilateral conflicts, regional and local wars, political clashes, ethnic and cultural which also influenced the Balkans turn into an arena of choices, which has caused economic instability considering the economy so "developed" in these countries.

The region of Balkan urgent need for stability and reform in the event that aims for a European future, but apparently the Balkans still lives in "myths and prejudices" of the past.

Do not you think that the international community is tired of insisting to do us God from our inability?!

KeyWords: *Western Balkans, Cold War, transition, conflicts, international Community, economic development.*

INTRODUCTION

In the past fifteen years the Western Balkan countries (Albania, Bosnia and Herzegovina, the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Montenegro, Serbia and Kosovo) have gone through significant economic transformation and most of them are now unrecognizable, compared to what they were at the beginning of the new century. After the turbulent nineties, these countries turned to comprehensively reforming and rebuilding their economies. They opened up to the global trade flows, and were becoming more and more export oriented. They expanded the role of the private sector, rejected the regulations that were restricting the business progress and begun to create the institutions which are necessary to support the market system. With the help of the capital and expertise from abroad banking systems were built in some cases literally from scratch. All these activities resulted in inclusive economic growth, a significant increase in the income and the living standards, as well as in greater macroeconomic stability.

However, in the middle of the last decade, the process of structural transformation began to stagnate as a result of reform fatigue and various interests, with which it remain unfinished. In the moment when the global financial crisis occurred, the growth of the Western Balkan countries was more driven by the substantial global liquidity and unsustainable capital inflows, rather than the actual progress in the economic reforms. The extremely high rates of unemployment which in many countries were larger than 20% even during the boom before the economic crisis, are a clear evidence of the economic model's weakness applied in the region.

The growth in the Western Balkan countries in the period after the economic crisis becomes uninspiring. On one side, it is true that the environment is weak and insufficiently developed, but on the other side the uncompleted reforms are the reason why these countries are still not able to reach the levels of income that are characteristic for the richer countries of the European Union. Also, the rapid growth, by itself, may not be sufficient. The Western Balkans' countries should create jobs that will compensate the unfavorable situation on the labor market and the cons associated with it.

What, actually, should be done? Most important is to keep the macroeconomic stability which is a prerequisite for a sustainable growth. It is necessary to preserve the previously achieved gains amid low inflation. The countries which have large fiscal deficit and public debt, should immediately resolve these issues, and the others should gradually rebuild the fiscal buffers. Across the whole region, investments are necessary in the sectors that may be involved in trading in order to encourage export and decreasing the current trade deficit and the current account's deficit. Furthermore, it is essential to solve the problem with the large number of non-performing credit loans in order to be able to take a swing and to facilitate the recovery again. The development of financial markets that are not directly related to the banks would help as a variant for other sources of funding.

A key policy priority for the region is getting into new and deep structural reforms. It remains to be privatized many inefficient state enterprises or socially owned, if we want to provide flourish private sector that is a key driver of the growth, it is necessary to resolve the problems related to the competitiveness, including weak governance and unnecessary bureaucratic burdens and it is also necessary to abolish the legacy practices that limit the greater employment and disturb the markets' work.¹

1. THE COLD WAR

The political conflict between East and West that has never become an open clash is known as Cold War. The American president Truman agrees with his consultants, especially with Churchill, that only strong measures can stop Russian as well as communist invasion, so

---

¹ Zuzana Murgasova, Nadeem Ilahi, Jacques Miniane, Alasdair Scott, Ivanna Vladkova-Hollar, and an IMF Staff Team (2015); *The Western Balkans 15 Years of Economic Transition*; page 9.

he decided to dedicate US political and financial power to stop Russians. The biggest merit for conducting such a policy of the USA against Russia and the communism has had the US diplomat and ambassador in Moscow, Georg F. Kennan, who in the famous “Long Telegram” (in which he is signed as Mr. X) stated that USA must not and should not torture trying to eject the communist regimes there where they exist, but should dedicate to “policy interdiction” as well as not allowing the spread of the communism.

President Truman, the same 1947 year, boosted by “Long Telegram”, published “Truman Doctrine” with which is promised military and economic aid to all countries which are threatened by the communist treat. Shortly after Truman doctrine, the state secretary of USA, George Marshall launched the so-called Marshall Plan i.e. stimulating the European economy to eliminate the economic condition in which the communist ideology is fruitful ground.

Russia strictly prohibited to its satellites participation, in any way, in the usage of Marshall Plan, and as a counterpart sustained the COMECON (Council of Mutual Economic Assistance) or SEV (in Russian).

Both sides are completely negative to everything that comes from the other side, even the communists in the West are against the Marshall Plan regardless of the benefits it brings. In West begins the persecution of the communists which reached its peak in so-called “witch hunt” of the USA senator Joe McCarthy (accused hundreds of people around the USA to devotees of communism and thus ruined many careers and shortened many lives).

The Cold War was constantly filled with tense and crisis which broke out in all parts of the world.

The first crisis of this type began with the Russian closing of the land approaches to Berlin, in order to minimize the impact of West Berlin in which the living was becoming better and better because the Western allies were economically strengthening the western part of Germany. Almost the whole Europe was expecting the outbreak of war, but the Western allies decided to break the Russian blockade with air lift, i.e. with transport planes was transported the complete required material and food so that the major city can function

normally. During the crisis in 1949/49, were carried out almost 300.000 flights to West Berlin. The intensity and organization of the aid forced the Russians to end the blockade.

USSR in 1949 announced that they possess nuclear weapons, which was a direct challenge to the USA who announced that work on hydrogen bomb, but what bothered them the most is the fact that they lost their monopoly on nuclear weapons in what they had good support in the dealing with the East. As no one was insane to start a nuclear war, again great importance was starting to get the number of conventional military forces. Because of that reason the United States founded the NATO pact in 1949 and to all member states was guaranteed US military aid (USA, Canada, United Kingdom, France, Netherlands, Belgium, Luxemburg, Iceland, Portugal, Denmark, Norway, Italy, and something later Greece and Turkey 1952, and West Germany 1955).

The Russian response came relatively quickly in 1955, immediately after the integration of West Germany into NATO, when the Russians founded the Warsaw Pact.

At the beginning the Cold War was primarily a conflict about Europe, but when Eastern Europe was completely isolated by lowering the “Iron Curtain” (as Churchill formulated it first, during his speech in the USA when he warned about the communist threat), the Cold War spread throughout the world, and the first release of the Cold War on the world scene took place in 1950 with the outbreak of the Korean crisis.²

2. WESTERN BALKANS IN THE TRIANGLE EU – USA – RUSSIA

In South Eastern Europe, Russia has not involved itself in rival relationship with EU because of its intention to integrate the countries from that region in its own foreign construction just like the Commonwealth of Independent States (CIS). What is more, Moscow in its own relationships' strategy with Western Balkans has considered the fact that the countries from this region intent to EU integration. The reason for this is that that Russia recognizes its own interest from the EU integration of South Eastern Europe. Because of the cultural and historical connections and affinity for Russia, which are present among one part

---

² PORATNO RAZDOBLJE I HLADNI RAT 1945 – 1980 – e. page 7 – 8

<http://www.prva.hr/images/pdf/LEKCIJA%2010%20-%20PORATNO%20RAZDOBLJE%20I%20HLADNI%20RAT,%201945.%20-%201980.-e.pdf>

of the citizens and politic elite in the region, Western Balkan countries are more open to expand cooperation with the east superpower than with the Baltic countries and the countries of Central Eastern Europe. They also in Russia see extraordinary attractive economic partner. If they become EU members in the future, then it would – as Moscow calculates – bring politic and economic benefits to Russia. This way of thinking by the Russian side opens again the possibility not to consider Russia just as a blocking superpower and unalterable opponent on Western Balkans. EU can include Moscow in the common political plans, which bring more security in the region and Europe. Would this cooperation between EU and Russia on Western Balkans be really productive will depend on the outcome of three processes:

- the improvement of the integration of Western Balkan countries, especially Serbia, in the European Union;
- reaching an agreement (in which the USA must be an participant) which would be able to bring permanent stability in Kosovo and in Bosnia and Herzegovina;
- Russia's ability to realize the big project "South Stream".³

3. SAFETY PRIORITIES TO THE COUNTRIES OF THE BALKAN REGION

The Balkan region through the centuries belonged to the extremely unfavorable position. It is an area where many divisions and conflicts had occurred, such as the schism of Christianity, Islam and Christianity collision, the relations between the great powers, the block division. External influences have left their deep roots in the relations among the nations of the region and their behavior towards other countries. The intertwining of the great powers' interests in the region was crucial for the instability of the region, primarily due to the significant geopolitical and military-strategic position – The Balkans is of major importance as a land, sea and air bridge between Europe, Asia and Africa.

The Balkan region is characterized by marked multinational and multi-religious composition of the population, difficult socio-historical heritage, frequent wars and changes of borders, it was and still remains an important transit area and junction crossroads of transit

---

³ Dušan Reljić (2009); Rusija i Zapadni Balkan; page 32

routes east-west and north-south, it has constantly commercial-economic development lag compared to other European regions. The region is faced with instability and challenges, risks and threats that endanger the overall stability of the Balkan countries, or with other words, the security of the region in general is indivisible, because the instability in one country in the region for sure causes instability throughout the region and beyond.

Having in mind the above mentioned challenges, risks and threats in the region, a joint action of all the countries in region and beyond is required in order to prevent and deter them, primarily through dialog and conference-building among the countries of the region which would solve the outstanding issues between the countries, especially because the majority wants integration into European and Euro-Atlantic institutions, especially into the European Union.

The issues that should be in the focus of the region's long-term interests and the international actors (USA, EU and Russia) in order to preserve security are primarily the organized crime, the illegal arms trade, the drug trafficking, the illegal migration, the borders and other open issues such as the war crimes and reconciliation, the minority issues.

With the end of the Cold War, the implosion of the Soviet Union and the acceleration of the globalization process caused sweeping changes in the political and the security architecture of the international system. The influence of the countries has weakened, and the non-state transnational, international and regional institutions and organizations have become relevant actors in the international relations. The nature and perception of threats have changed. The change from polarized to globalized environment have reduced the risk of global conflict and inter-state conflicts.

On the other hand, the world is facing with growing tide of intergovernmental and ethnic conflicts, massive migrations and forced evictions, expansion of terrorism and organized crime, growing social stratification and expansion of extreme poverty, marginalization of groups and communities, environmental degradation, the emergence of new infection diseases such as AIDS or avian-swine flu.

At the same time, these changes at the global level have differently affected certain parts of the world, especially in Europe. The ideological, political and economic earthquake

which began with the fall of the Berlin Wall, the disintegration of the Soviet Union and the disappearance of the Warsaw Pact, manifested itself in Eastern and Central Europe with the change of the communist regime and the establishment of the young democracy, as well as with the peaceful disintegration of Czechoslovakia.

On the other side, in Southeast Europe and the Balkans, these changes were far more violent. The disappearance of the bipolar world has upset the existing balance of powers in the Balkans, which had particularly affected in Yugoslavia. The disappearance of the ideological discipline awakened the old religious and ethnic intolerance, inspired and encouraged by the nationalistic local elites and assisted with incomprehension and indifference of the international community, which in the nineties very quickly escalated into a bloody conflict.

The conflict in the Balkans, according to the International Community, ended in 2008, with the complete disintegration of Yugoslavia, expulsing 400.000 Serbians from Croatia and from Kosovo and Metohija, concluding the Dayton, Kumanovo and Ohrid Agreement and with the self-proclamation of so-called "Republic of Kosovo".

Today's current foreign policy and security situation in the Balkans is stable, but also very sensitive. The poor legacy of armed conflict in the former Yugoslavia left deep scars on the interstate relations in the Balkans, especially in its western part. The problems of demarcation, the status and the return of the refugees, war crime and the lawsuits before the International Court of Justice in Hague, certain questions of the assets' succession of the former Yugoslavia still burden the relations of the Western Balkan countries.

However, there is noticeable improvement of the bilateral relations between the countries in the region, which generally are moving upward since 2000. The impact of the European Union through the Stabilization and Association Process was crucial for the motivation of the countries in the region to normalize their relationships and address particular burden of the past.

On the other hand, there are determined efforts of the international community that encourage the cooperation between the countries in the region and the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and intensify the pressure on the national judicial and executive authorities as key segment in the reconciliation process in the Balkans has not given

the expected results. The jurisprudence that the Tribunal applied and the last judgment before this Court cast a very large shadow of doubt on his impartiality and objectivity. In the region, some countries, but also part of the international community, there is still a lack of political will to prosecute particular war crimes, and the criminals to be brought to justice.

However, the complexity of a number of primarily internal problems in counties in the region has the potential of worsening the relations and the possibility of armed conflict. The trying to revise the provisions of the Dayton Agreement which would jeopardize the interests of any of the constituent nations still continues to pose a threat to destabilize the security situation in Bosnia and Herzegovina and its formal survival. The weakness of state institutions, the economic problems and political instability are social miles which aggravate further the crisis potential in the region.

Also, solutions that the parties to the conflict, under the pressure of the international community, accepted Dayton, Kumanovo and Ohrid Agreement are far from ideal and had the effect of opening a number of political and security issues. Here we will mention those that are, in our opinion, proved as questionable and which are now held in the security of the region;

- the question of the self-proclaimed Republic of Kosovo and the Albanian national question;
- the question of ethnic and religious extremism;
- the question of organized crime.⁴

---

⁴ Igor Barisic, Miroslav Talijan i Hatixa Berisa (2014); The Balkans – Challenges, Risks and Threats; University of Defense in Belgrade, War academy; page 78 – 80 http://www.odbrana.mod.gov.rs/odbrana-stari/vojni_casopisi/arhiva/VD_2014-leto/66-2014-2-06-Barisic.pdf

4. ACHIEVED LEVEL OF MACROECONOMIC STABILITY IN WESTERN BALKAN COUNTRIES

Because the economic development in the Western Balkan countries is of crucial importance for the integration in the external organizations, here we are going to discuss the current achieved level of macroeconomic stability in these countries.

Table 1: Advantages and disadvantages – Albania

Advantages	Disadvantages
The GDP growth remained positive during the crisis	High exposure to Eurozone crisis
Permanent reduction of the current account deficit	High and rising general government debt
Relatively low external debt (Lowest in the region)	
Constantly diminishing of the fiscal deficit	

Source: Slavica Penev (2013); Economic and European perspectives for the Western Balkan countries; Network of Parliamentary Committees for Economy and Finance of the Western Balkan countries, Westminster foundation for democracy, Institute of Economic Sciences, Faculty of Economics and Business; page 129 http://www.npcbalkan.net/admin/doc/1318Ekonomski_i_Evropski_perspektivi_na_zejmite_od_zapaden_Balkan.pdf

Table 2: Advantages and disadvantages – Bosnia and Herzegovina

Advantages	Disadvantages
External debt among the lowest in the region	Weak GDP growth in the post crisis period
Relatively low current account deficit	Steady growth of the general government debt
Relatively low fiscal deficit (3.1%)	

Source: Slavica Penev (2013); Economic and European perspectives for the Western Balkan countries; Network of Parliamentary Committees for Economy and Finance of the Western

Balkan countries, Westminster foundation for democracy, Institute of Economic Sciences, Faculty of Economics and Business; page 131
http://www.npcbalkan.net/admin/doc/1318Ekonomski_i_Evropski_perspektivi_na_zejmite_od_zapaden_Balkan.pdf

Table 3: Advantages and disadvantages – Macedonia

Advantages	Disadvantages
Moderate drop in GDP during the crisis	High exposure to Eurozone crisis
Permanent reduction of the current account deficit	Growing external debt
The general government debt is the lowest in the region	
Low and steady decline in the fiscal deficit	

Source: Slavica Penev (2013); Economic and European perspectives for the Western Balkan countries; Network of Parliamentary Committees for Economy and Finance of the Western Balkan countries, Westminster foundation for democracy, Institute of Economic Sciences, Faculty of Economics and Business; page 134
http://www.npcbalkan.net/admin/doc/1318Ekonomski_i_Evropski_perspektivi_na_zejmite_od_zapaden_Balkan.pdf

Table 4: Advantages and disadvantages – Montenegro

Advantages	Disadvantages
Permanent reduction of the current account deficit	A sharp decline in GDP during the crisis
	High exposure to Eurozone crisis
	High and rising fiscal deficit 6.5% (the highest in the region)
	The current account deficit is between the highest in the region
	High and growing external debt (the highest in the region)

	High general government debt
--	------------------------------

Source: Slavica Penev (2013); Economic and European perspectives for the Western Balkan countries; Network of Parliamentary Committees for Economy and Finance of the Western Balkan countries, Westminster foundation for democracy, Institute of Economic Sciences, Faculty of Economics and Business; page 136
http://www.npcbalkan.net/admin/doc/1318Ekonomski_i_Evropski_perspektivi_na_zejmite_od_zapaden_Balkan.pdf

Table 5: Advantages and disadvantages – Serbia

Advantages	Disadvantages
Permanent reduction of the current account deficit	A sharp decline in GDP during the crisis and slow recovery
	High external debt
	High and rising fiscal deficit
	High and rising general government debt

Source: Slavica Penev (2013); Economic and European perspectives for the Western Balkan countries; Network of Parliamentary Committees for Economy and Finance of the Western Balkan countries, Westminster foundation for democracy, Institute of Economic Sciences, Faculty of Economics and Business; page 138
http://www.npcbalkan.net/admin/doc/1318Ekonomski_i_Evropski_perspektivi_na_zejmite_od_zapaden_Balkan.pdf

Table 6: Advantages and disadvantages – Kosovo

Advantages	Disadvantages
The GDP growth remained positive during the crisis	
Relatively high GDP growth in the post crisis period	High and with a tendency to expand current account deficit
Relatively low fiscal deficit	

Source: Slavica Penev (2013); Economic and European perspectives for the Western Balkan countries; Network of Parliamentary Committees for Economy and Finance of the Western

Balkan countries, Westminster foundation for democracy, Institute of Economic Sciences, Faculty of Economics and Business; page 140
http://www.npcbalkan.net/admin/doc/1318Ekonomski_i_Evropski_perspektivi_na_zejmite_ostuzapaden_Balkan.pdf

According to the data presented in the above tables, the following advantages can be remarked:

- The GDP growth remained positive during the crisis in Albania and Kosovo;
- Permanent reduction of the current account deficit in each country or relatively low current account deficit (B&H) except from Kosovo;
- Albania has the lowest external debt in the region;
- Albania, Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Kosovo have relatively low fiscal deficit or are constantly declining the fiscal deficit;
- The Macedonian general government debt is the lowest in the region;
- Kosovo has relatively high GDP growth in the post crisis period.

On the other hand, these are the disadvantages which are facing the Western Balkan countries:

- Albania Macedonia and Montenegro have high exposure to Eurozone crisis;
- High and rising general government debt in Albania, Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia;
- Weak GDP growth in the post crisis period in Bosnia and Herzegovina and a sharp decline in GDP during the crisis in Montenegro and Serbia;
- High and growing external debt in Macedonia, Montenegro (the highest in the region) and Serbia;
- High and rising fiscal deficit in Montenegro (6.5% - the highest in the region) and Serbia;
- Montenegro's and Kosovo's current account deficits are the highest in the region.

CONCLUSION

The Western Balkan countries still have a lot to do in order to successfully complete their transition from communism to capitalism and from command to market economy.

Additionally, the most important for these countries is to keep the macroeconomic stability as a key condition for the economic development. In other words, the countries with high fiscal deficit and public debt have to reduce them immediately, the whole region needs to make investments in the trading sectors in order to stimulate the export, the non-performing loans have to be solved and financial markets which are not directly connected with banks have to be launched. There are also a numerous inefficient state enterprises which need to be privatized in order to increase the competitiveness of the companies in the private sector.

According to this, we can say that the region is improving, but insufficiently as a result of the reforms that have been applied in the last 10 years, and not because of the nature of these reforms. Without bravely pushing forward of the reforms, the Western Balkan countries cannot expect to attract investments large enough to finance the accelerated sustainable growth, so they risk to stay on the level on income that is only one third of the revenues in the wealthier European neighbors.

The Balkans is a crossroad that connects the East and West and as a consequence it is a territory that is coveted by the great powers – EU, USA and Russia. However, the Western Balkan countries are reoriented to the EU integration as well as the NATO integration, but Russia strategically keeps away. The reason for that is because the countries from the Balkan region in Russia see extraordinary attractive economic partner, especially because of the project “South Stream”. In this way, if the Western Balkan countries become EU members, Russia will have political and economic benefits.

The international community tried to solve the conflict with the signing of the Dayton, Kumanovo and Ohrid Agreement, but they are far from ideal and had the effect of opening a number of political and security issues. Those that are proved as questionable and which are now held in the security of the region are:

- the question of the self-proclaimed Republic of Kosovo and the Albanian national question;
- the question of ethnic and religious extremism;
- the question of organized crime.

References:

1. Zuzana Murgasova, Nadeem Ilahi, Jacques Miniane, Alasdair Scott, Ivanna Vladkova-Hollar, and an IMF Staff Team (2015); The Western Balkans 15 Years of Economic Transition.
2. PORATNO RAZDOBLJE I HLADNI RAT 1945 – 1980 – e. <http://www.prva.hr/images/pdf/LEKCIJA%2010%20-%20PORATNO%20RAZDOBLJE%20I%20HLADNI%20RAT,%201945.%20-%201980.-e.pdf>
3. Dušan Reljić (2009); Rusija i Zapadni Balkan.
4. Igor Barisic, Miroslav Talijan i Hatixa Berisa (2014); The Balkans – Challenges, Risks and Threats; University of Defense in Belgrade, War academy. http://www.odbrana.mod.gov.rs/odbrana-stari/vojni_casopisi/arhiva/VD_2014-leto/66-2014-2-06-Barisic.pdf
5. Slavica Penev (2013); Economic and European perspectives for the Western Balkan countries; Network of Parliamentary Committees for Economy and Finance of the Western Balkan countries, Westminster foundation for democracy, Institute of Economic Sciences, Faculty of Economics and Business. http://www.npcbalkan.net/admin/doc/1318Ekonomski_i_Evropski_perspektivi_na_zej_mite_od_zapaden_Balkan.pdf

INFORMATION TECHNOLOGY

EVALUATION OF SQL PERFORMANCE IN ORACLE DATABASE

Adelina GJOKA¹

¹Tirana University, Faculty of Natural Sciences, Computer Science Department, "Zogu i Parë"

Boulevard,

adelina.gjoka2@fshnstudent.info

Suela MAXHELAKU²

²Tirana University, Faculty of Natural Sciences, Computer Science Department, "Zogu i Parë"

Boulevard,

suela.maxhelaku@fshn.edu.al

Abstrakt

Data management systems nowadays confront large and complex amount of data, so the database performance maintenance of the whole system is very critical in decision making and has been in the focus of database administrators. Accessing data in the right time it is one of the most important aims of these systems. The main purpose of this research is analyzing the best methods and techniques to improve SQL performance in accessing data. These methods will include how to optimize the operation of database access, indexing, how to improve the queries and other tools and features that simplifies the process in Oracle Database. This research will be valuable for database administrator of Oracle Database, to obtain the best functionalities of this DBMS provider. Also will be analyzed the common steps for optimizing SQL query statements because SQL queries affect database performance. SQL tuning offers a great challenge for database management. The database will be populated and analyzed with medical data, and then on database will be applying the techniques and

methods for supporting the best performance in oracle database and optimization of SQL. Health Information Systems are one of the most important systems which need investments and high performance in information technology and knowledge management.

Keywords: *performance, optimization, data management, Oracle Database, SQL.*

INTRODUCTION

The speed of accessing data in a database is one of the main representative factors of the system performance. Studying the best techniques and methods in use to achieve performance maximization will represent a valuable material for database administrators, database application developers, web developers, system administrators or system architects whenever they are working with an Oracle database system. The main question of this research is: what are we supposed to do when we want the best of what an oracle database offers? There are many technological aspects which might affect the performance of a database or even the entire system as a whole, which may be software or hardware. Research deals with **Query optimizing, Indexing, SQL tuning**, as the most prominent aspects that a database Oracle user should keep in mind while using it. Oracle Databases power a vast majority of the world's most demanding environments and continue to build an all-around lead across various industry benchmarks. Talking again about database performance, it can be defined as the optimization of resource use to increase throughput and minimize contention, enabling the largest possible workload to be processed. When designing and implementing a database, we should identify the large tables in the database and the more complex processes that the database will perform. We should also give special consideration to performance when we design these tables. Oracle performance methodology helps to pinpoint performance problems in our Oracle system. This involves identifying bottlenecks and fixing them. With experience, and by following a rigorous method of bottleneck elimination, applications can be debugged and made scalable. [3] Performance problems generally result from either a lack of throughput, unacceptable user/job response time, or both. The problem might be localized between application modules, or it might be for the entire system. Performance tuning is a process set to analyze bottlenecks, reduce data access times, increase throughput and improve the overall functionality of database management software. It concentrates mostly on areas

such as *SQL tuning*, *memory tuning* and *I/O tuning*. Oracle Database software introduced a set of features aimed to support DBAs in performance tuning process.[3] This thesis provides an analysis of literature on SQL tuning features, indexes and how to maximize performance with the use of them.

1. METHODOLOGY

Oracle offers many data structures to improve the speed of Oracle SQL queries. Oracle uses indexes to avoid the need for large-table, full-table scans, which are required when the SQL optimizer cannot find an efficient way to service the SQL query. Oracle dominates the market for relational database technology, so Oracle designers must be aware of the specialized index structures, SQL tuning, and best query practices to fully understand how they can be used to improve the performance of all Oracle database system. [4] Also, styles of writing queries must be the most optimal, avoiding techniques in first sight usual, but that in fact are performance damaging.

1.1 Query Optimizing

An optimizer purpose is to generate the most optimal execution plan for a SQL statement. The optimizer chooses the plan with the lowest cost among all considered candidate plans. The optimizer calculates cost due to available statistics. For a specific query in a given environment, the cost computation accounts for factors of query execution such as I/O, CPU, and communication.

The optimizer contains three components:

1. Query transformer: The optimizer determines whether it is helpful to change the form of the query so that the optimizer can generate a better execution plan.
2. Estimator: The optimizer estimates the cost of each plan based on statistics in the data dictionary.
3. Plan Generator: The optimizer compares the costs of plans and chooses the lowest-cost plan, known as the execution plan, to pass to the row source generator. [3]

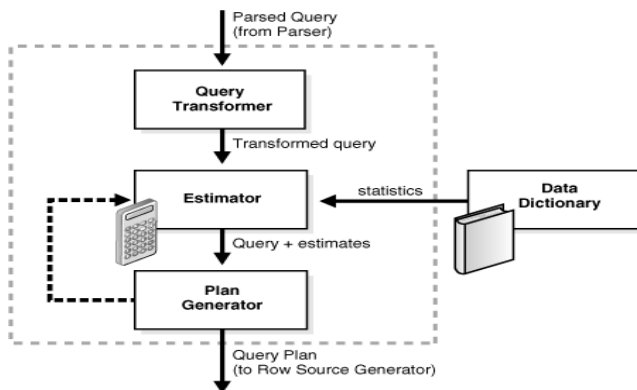

Figure 1. Optimizer Components

1.2 Indexing

Indexes are structures associated with tables of database. Indexes are created to increase the performance of data access; they provide an access path to table data. When processing a request, Oracle can use some or all of the available indexes to locate the requested rows efficiently. [6]

Indexes are useful when applications make query in a table frequently for a range of rows, or a specific row. Indexes can be created on one or more columns of a table. After it is created, an index is automatically maintained and used by Oracle. They are special lookup tables that the database search engine can use to speed up data retrieval. Indexes can be created or dropped with no effect on the data. They should be avoided in *small tables*, in tables that have frequent, large batch update or insert operations and should not be used on columns that contain a *high number of NULL values*, or in columns that are frequently manipulated. Types of indexes which can be created:

- B-tree indexes
- Bitmap indexes
- Function based indexes

The most used are B-tree indexes which: keep keys in sorted order for sequential traversing, use a hierarchical index to minimize the number of disk reads, use partially full blocks to speed insertions and deletions, keep the index balanced with a recursive algorithm. Their lookup complexity is $O(\log(n))$ (compared with $O(n)$ in an un indexed table), which means performance improves a lot.

1.3. SQL tuning

SQL tuning is the process of ensuring that the SQL statements that an application will issue will run in the fastest possible time. Like everything in life that may have many different ways of being done, there might be many different ways to execute a query.

A SQL statement becomes a problem when it fails to perform according to a predetermined and measurable standard.[1] After we have identified the problem, a typical tuning session has one of the following goals:

1. Reducing user response time, which means minimizing the time between when a user executes a statement and receives a response.
2. Improving throughput, which means using as fewer as possible resources necessary to process rows effected by a statement.
3. Taking the best actions to generate better execution plans for poor SQL statements.

Effective data collection and analysis is essential for identifying and correcting performance problems. Oracle Database provides several tools that allow a performance engineer to gather information regarding database performance. In addition to gathering data, Oracle Database provides tools to monitor performance, diagnose problems, and tune applications [5].

When Oracle Database executes the SQL statement, the query optimizer finds the best and most efficient way to retrieve the results. By using *SQL Tuning Advisor* and *SQL Access Advisor*, the query optimizer can be run in advisory mode to examine a SQL statement or set of statements and determine how to improve their efficiency. SQL Tuning Advisor and SQL Access Advisor can make various recommendations, such as creating *SQL profiles*, *restructuring SQL statements*, creating additional *indexes* or materialized views, and refreshing optimizer statistics. SQL tuning tools are either automated or manual. In this context, a tool is automated if the database itself can provide diagnosis, advice, or corrective actions.[8] A manual tool requires performing all of these operations manually and this process might become time consuming (Figure 1). Tuning tools depend on the basic tools of the dynamic performance views, statistics, and metrics that the database instance collects.

The table below shows the benefits of using Automatic SQL tuning advisor.

	Average Response Time	Maximum Response Time	Cumulative Response Time
No Tuning	817s	5,751s	58,821s
Manual Tuning	30s	275s	2131s
Auto Tuning	13s	59s	929s

Table 1: Response time benefits using SQL Tuning Advisor. [9]

SQL PROFILES

SQL Profiles are created by the SQL Tuning Advisor and represent statement specific statistics that enhance optimizer choices. Typically, statistics are gathered at an object level - table, index, column etc. SQL Profiles analyses the query as a whole and sample all involved elements. Therefore the profile can be adapted and shared by related statements. SQL profiling helps optimizer make informed decisions and produce better cardinality estimates, thus select more optimal execution plans. [13] A SQL profile:

- Statistics analysis - check for missing and/or stale statistics is performed;
- Estimates analysis - cardinality and selectivity estimates are validated and, if necessary, compensatory auxiliary information is included in the SQL Profile;
- Optimizer parameter settings analysis - a historical check of previous executions is performed in order to determine the most efficient optimizer settings.

The generation of a SQL Profile does not tie the optimizer to a specific execution plan. It simply provides more data for inspection in order to help determine the best course of action for selected SQL statement. [13]

SQL PLAN BASELINES

SQL Plan Baseline is a set of verified and accepted execution plans for a given SQL statement. It ensures the optimizer does not select a plan other than accepted as a part of the

baseline. SQL Plan Baselines can be generated automatically by SQL Tuning Advisor or loaded manually from SQL Tuning Sets, shared pool, stored outlines or staging table (imported from other database).

SQL Plan Baselines can evolve over time. When optimizer discovers an execution plan which does not belong to the baseline, it is added to the plan history and marked unaccepted.

Subsequently the new plan is verified upon which it is either adopted into the baseline or rejected when not meeting the performance threshold requirements. Execution plans uploaded manually are accepted by default. [13]

HINTS

Hints are instructions that are passed through to the optimizer as a SQL statement comments. The syntax for all Hints begins with /* + and ends with* /or alternatively - - + although the latter delimiter requires the comment in single line. The hint comment should directly follow the SELECT, UPDATE, INSERT, DELETE, or MERGE keyword. There are many hint keywords which can be categorized as follows: optimizer mode, access path, joins order and method, parallel execution hints, online application upgrade, query transformation hints or XML hints.

Hints provide a way of inputting data into optimizer's process of developing execution plan. They are needed because other information fed to the optimizer is wrong which cause the optimizer to select suboptimal execution plans.[4]

DECISION SUPPORT

Oracle facilitates DBAs and developers with a set of automated tools, capable of not only High-lighting possible issues, but also suggesting a corrective action. Oracle Tuning Pack was a package of new “advisors”, automating many daily DBAs duties:

- SQL Access Advisor;
- SQL Tuning Advisor (STA);
- SQL Performance Analyzer (SPA);
- Automatic Database Diagnostic Monitor (ADDM).

The **SQL Access Advisor** is a tool which helps achieving performance goals by recommending the proper set of *materialized views*, *materialized view logs*, and *indexes* for a

given workload. Understanding and using these structures is essential when optimizing SQL as they can result in significant performance improvements in data retrieval. Creation and maintenance of these objects can be time consuming, and space requirements can be significant [8]. Findings and recommendations related to, as mentioned before, can be presented with: indexes, materialized views, materialized view logs, partitions.

We can run *SQL Performance Analyzer* on a production system or a test system that closely resembles the production system. Testing a system change on a production system will impact the system's throughput because SQL Performance Analyzer must execute the SQL statements that we are testing. Any global changes made on the system to test the performance effect may also affect other users of the system. If the system change does not impact many sessions or SQL statements, then running SQL Performance Analyzer on the production system may be acceptable.

The *Automatic Database Diagnostic Monitor* (ADDM) analyzes the AWR (Automatic Workload Repository) data on a regular basis, then locates the root causes of performance problems, provides recommendations for correcting any problems, and identifies non-problem areas of the system. Because AWR is a repository of historical performance data, ADDM can be used to analyze performance issues after the event, often saving time and resources reproducing a problem. [13] An ADDM analysis is performed every time an AWR snapshot is taken and the results are saved in the database. The results of the analysis can be seen using Oracle Enterprise Manager. DDM provides benefits like: automatic performance diagnostic report every hour by default, problem diagnosis based on decades of tuning expertise, time-based quantification of problem impacts and recommendation benefits, identification of root cause not symptoms, recommendations for treating the root causes of problems, identification of non-problem areas of the system, minimal overhead to the system during the diagnostic process etc.

RESULTS

To identify improvement of database performance due to techniques applied needs a lot of testing. Good database design, well-structured queries, the use of improving techniques such

as indexes, use of optimizers, automatic performance tuning, are elements that assist in maximizing data access performance. Indexes are constructed using B-trees, which means lookup takes $O(\log(n))$ time, as opposed to $O(n)$ time for non-indexed columns. In order to get the most out of indexes, they will be created for columns that will be queried on the most. On the other hand, SQL tuning processes identify bottlenecks, diagnose different indexing and configuration tasks and also they offer a detailed study about the best ways used to optimize database environment and of the whole system in general. A great part of users with a considerable experience in database administration use this tool and think that tuning is powerful and very important.

References:

- [1] SQL Tuning Overview (www.oracle.com);
- [2] Overview of Indexes (www.oracle.com);
- [3] Query Optimization (www.oracle.com);
- [4] “Evaluation of SQL Performance Tuning Features in Oracle Database Software” Katarzyna Marta Dobies;
- [5] “Oracle Database Performance Tuning Guide, 11g Release 2 (11.2)” Immanuel Chan, Lance Ashdown;
- [6] “2 Day DBA 11g Release 2 (11.2) “Bert Rich (Chapter 10);
- [7] "Oracle Tuning the Definitive Reference", Third Edition, Donald K. Burleson
- [8] www.Oracle.com;
- [9]“Oracle SQL High-Performance Tuning” by G. Harrison. Copyright 20;

[10] “Ask the oracle masters” <https://asktom.oracle.com/pls/apex/f?p=100:1:0;>

[12]https://en.wikipedia.org/wiki/B-tree#Advantages_of_B-tree_usage_for_databases;

[13] Dageville, B., Dias, K., 2006.

CORPORATE PERFORMANCE ON SOCIAL NETWORKS

Prof. dr. Emruš Azizović

University "Haxhi Zeka" Peć

emrus.azizovic@unhz.eu

Abstract

Internet is the fastest growing medium ever. While television took 13 years to gain 50 million users and radio 38 million, the *Internet* has managed it in just four (4) years. It is interesting that people easily give up television or radio than the internet. Along with the *Internet* development, the social networking, free online services that enable users to connect and communicate were developed as well.

Continuous appearance of new social networks and platforms for communication proves that this phenomenon is not just a fashion trend, but also the present and the future of communication. This was recognized by many brands at the very beginning of the social network development. Today a strong digital presence is necessary to maintain a successful company. This paper describes the social networks and advertisement on them, namely the corporate performance on social networks. Today's appearance on the *Internet* is generally related to the social network. This is not surprising considering that social networks as the most popular form of social media, is the fourth (4th) most popular activity of *Internet* users after the search, portals and downloads of PC software.

Keywords: *Social networks, digital advertising, online communication, web 2.0.*

INTRODUCTION

Unlike traditional methods of unidirectional communication (seller/advertiser - the buyer), interactive marketing relies on two-sided (interactive) communication. The essence of this communication comprises of a set of activities by which the seller directly invests its efforts towards the target consumer / user in order to obtain a measurable response or transaction.

Very sharp competitive environment, sophisticated and knowledgeable users seek adjustment between the overall business process needs and wishes of each user - individually¹. Establishing long-term relationships of trust, which the interactive marketing enables, contributes to retaining existing users and easier attraction of new ones. Activities of interactive marketing are based on databases and interactive communication media. Databases allow selection of the target market (customer), which is applied by selecting the appropriate marketing/sales media. I personally do not think that there is a precise definition for digital marketing. Bookish definition of this term would be: "Digital marketing entails the promotion of a product or service by using digital communication channels so the certain message is extended to the primary audience", digital marketing can be understood through some of its most popular techniques and the way they are applied.

To understand the world of digital marketing, it is necessary to get better acquainted with the five (5) most basic techniques of this marketing type, such as SEO (Search Engine Optimization), Copywriting, Social networks, Analytics and Advertising.

SEO optimization primarily intends to bring new potential customers / users on the customers' site through different search engines (Google, Yahoo, Bing, etc.). Experts from this field are working hard to, primarily choose the right keywords to describe the site, bring a client web presentation at the very top of the search results in their activities. Once this part of the job is successfully completed, the experts find the most effective solutions to convert the site visitors into customers or users.

In short, SEO optimization is primarily intended to bring as many people on the customers' site through a client web browser, which implies prior fulfilment of certain

---

¹ Kotler P., Keller, K. L: Upravljanje marketingom - 12 izdanje, MATE, Zagreb, 2007.

secondary objectives. Importance of the SEO optimization is based on the fact that 97% of the online experiences commences on the web browsers.

Copywriting - This technique is very important, because only a good copywriter has the ability to design relevant content that will draw the attention of primary audience, which is the very essence of any marketing, including digital one. *Copywriters* usually devise posts for social networks, but also for the client's sites. Good copywriters often recommend to its clients the opening of blogs to further motivate and attract the attention of potential customers/clients.

Analytics - for digital marketing, entails detailed monitoring of people who are visiting the client site, comment or Like the publication on social networks, because every success is based precisely on knowing your audience. Once you know where is your audience from, how it behaves, its age, what are its interests and other demographic details, and you will know how to contact them and make a good impression.

Advertising - This technique is based on a combination of paid advertisements on social platforms and paid searches in order to increase the visibility of the site or certain posts to primary audience. Advertising is not difficult to understand, but it is crucial to choose the right publication that will be sponsored, time and the target group that will receive the advertising message, because only in this way the digital marketing achieves its full potential.

Digital marketing - is part of *the integrated marketing communication* that is performed on digital platforms, namely Internet portals (display), mobile devices (mobile) social media (social), game consoles (gaming), search engines (SEM), IP television and partners (affiliate). Digital media is an important point of contact with customers on their way to bring the decision on purchase.

CORPORATE PERFORMANCE ON SOCIAL NETWORKS

Web 2.0 services and their ability to adapt to each user individually, contributed to having a media created on their own, instead of classic message serving. Despite the developed countries, Internet shows a steady upward trend in other parts of the world, while popular sites such as Facebook count nearly two billion users, today. Since the philosophy of most businesses focuses on the consumers, it is understandable that the policy of media

appearances is more seriously focused on the Internet. The term Web 2.0 does not have to mean only Internet development degree, but also aggressive focus on two-sided communication. With social media in focus, today we have possibilities to pay more attention to the consumer itself, with significantly lower consumption of resources. Marketing on social networks mainly focuses its attention by trying to create content that attracts the attention and encourages readers (friends on the *Facebook*, followers on the *Twitter*, *LinkedIn* business partners, friends on Google+, etc.) To share content that you posted.

One of the most widespread and most interesting phenomenons of today is social networks on the Internet. It is about free online service that allows users various forms of communications with the world and the possibility of personal presentation, free video clips, photos, writing blogs, playing various games and other useful and less useful activities through these networks. A social network is a type of Internet service, which usually occurs in the form of a platform, window or a web page. The advantage of marketing supported by social networks is certainly the fact that the access to almost all social networks free of charge and all you usually need is the e-mail addresses. The advantage is also the fact that this form of marketing can be personalized for the user, since the social network users leave the information about themselves.

The advantages companies have by using social networks for marketing needs of their business ² are the following:

- Strengthening of the *brand*
- *Brand* loyalty
- Community build-up
- Repeated exposure to customers
- Strengthening the authority
- A step ahead of the competition
- No limits
- Reduced costs of marketing and analysis
- Increased traffic on the website

---

² <http://www.d4web.com.hr/10-prednosti-koristenja-drustvenih-mreza-za-marketinske-potrebe-vaseg-biznisa/>

- Better positioning on the web search engines

Disadvantages of the marketing supported by social networks are identical disadvantages of Internet marketing, but with a more emphasised problem of uneven distribution of all age groups. Below we will describe how can companies use the best known social networks- *Facebook*, *Twitter* and *Instagram* for corporate performance.

FACEBOOK

Facebook had already in the first (9) months of existence reached the figure of 100 million users, while for example in times of *television* appearance 13 years were needed to reach the figure of 50 million users. The *Radio* took 38 years to reach that number and the *Internet* four (4) years. The most important part of the promotion through the Facebook is certainly a brand page. This page is in the form of a timeline, it provides an overview of the most important events in the brand's history and further movement along the line provides all the important information and posts. Facebook is the largest social network worldwide, and in recent years it became the most popular advertising platform. The "Group" option is one of the simplest ways in which the company or person can promote on Facebook. Once members join the group, they can also easily invite their friends. Group name then appears in the profiles of all its members. Since the profile page is heavily visited, links, or group names in the members' profiles may generate a large number of visitors to the company's website. Facebook has become the core of many marketing campaigns. it sells ads that are placed on users profiles, directly among the latest comments, pictures and news about friends. The ads appear in the Facebook profile search. The user can mark that he/she likes the page and then he/she is automatically subscribes to the page content. Notifications are not only visible on the brand site, but can be seen also on the users' sites. Facebook has a composition that filters all the information and determines which posts will be displayed ant to which the user. Therefore, posts on Facebook must be visually attractive and distinctive, the page must have as many followers as possible and communication with associates is very important, because it leads to a better Edge Rank status.

Another way of promotion through the Facebook are applications and the games of specific brand through which users, with the help of their friends can win a prize. There are

Facebook ads that appear along the edge of the page and target the desired customer based on: gender, age, location, interests and so on.

The research conducted in 2011 came to the conclusion that even 77% of Facebook users are reading the publications of a brand site, 56% of users say that they are more likely to recommend a brand to a friend if they highlight the brand that they like on Facebook. Also, 51% of users said they will most likely buy a product if they liked it on Facebook. Good examples of companies that have succeeded even at the B2B³ with their Facebook profiles are *Samsung* that is followed by 3,372,139 followers⁴. While, *Cisco*⁵ created interactive games to bring people together .

TWITTER

Twitter is a free social networking and micro blogging tool that allows its users to send and read other peoples' micro-textual entries nod sending its own, so called Tweets. Twitter earns most of its money from advertising. Promoted *tweets* come in two sub-formats: *tweets* that appear on the users home page (Eng. *feed*), even if the user is not following the advertising company, and paid *tweets* that appear as a respond to a user's request. Advertisers can pay so a certain number of followers can see their message, respectively they pay per follower (Eng. *pay-per-follow*). Advertisers can be offered to create a promotional account. It is a product that is contained in Twitter's search results, or in the section "Who to follow".

Twitter enables the business users with the following⁶:

- Creation of visual identity and brand development
- Ways of doing business, products and services
- Connect with like-minded, consumers and professionals around the world
- Feedback from customers to improve products or services

---

³ (eng.) stands for "Business to Business". Type of electronic commerce in which companies are not oriented to the business with latest users, but also to other companies and organizations.

⁴ <https://web.facebook.com/SamsungNewsroom/>

⁵ <https://web.facebook.com/Cisco/app/125470694135182/>

⁶ Steve Weber, *Twitter Marketing: Promote Yourself and Your Business on Earth's Hottest Social Network*, Weber Books, 2012.

- Schedule meetings and events
- Employment and cooperation
- Increasing the number of customers
- **Market expansion**

Corporate *Twitter* account is an ideal opportunity to gain the real-time market feedback. An excellent example of successful application of the Twitter as a successful marketing tool is *Dell Outlet*.⁷ We can say that the Twitter is quite controversial marketing tool. Many companies have achieved remarkable success through the witter and managed to sell their products and services like never before. Its main quality is - personal communication between the brand and the user, which builds trust and reinforces the brand like no other marketing method. Twitter is very popular in the media industry, and can be used as a form of public relations. Other industries are also very active on Twitter and include technology, hospitality, sports, entertainment and publishing.

For a good marketing on Twitter it is recommended:

Posting images or videos with the tweet. Twitter has conducted a research involving two (2) million tweets and came to the conclusion that a tweet with an image can increase the number of re-tweets by 35%, and chances to re tweet a tweet are increased to 150% if it has featured image.

„ **Favorite“ good tweets or "mention"**. In this way you show that you like someone's thought and that therefore you pay attention to what the user writes. If you are 'mention' (mentioned in the tweet), it is an excellent approach to answer, because it shows that you care.

Effective retweet. The "re tweet" option sometimes seems like the most logical step after "mention" (especially if it is commendable), but this should be modest, for two reasons: first, because it may cause "congestion" if over-used, and second - the user cannot get a proper feedback on what exactly your re tweet meant.

Analyzing performance. It is desirable to determine a performance strategy for each social networking, and fot the Twitter - network characterized by such non-linearity and **unpredictability** - is particularly important to be strategically prepared. There are several

---

⁷ https://twitter.com/DellOutlet?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor

tools and programs in which you can follow this, and it is recommended to perform analytics once a month, in order to accurately determine in which direction should the Twitter performance be changed or improved.

INSTAGRAM

What is Instagram? Anyone who has an iPhone or smartphone Android, it is uncommon not to have heard about Instagram. Where does this big craze for this come from, actually, quite banal social network, which is, moreover, available exclusively through mobile phones? Maybe the secret is that the Instagram gives the opportunity to all to feel like professional photographers, perhaps because it pushed us to more likely use the camera on our smartphones than we normally would, and perhaps it is just a matter of making the application simply ingenious and fun. Instagram is now the fastest growing social network in the form of marketing. Instagram is dominated by brands from the car industry, the media and the luxury brands, which allows the publication in the form of images that are shared a lot and often become popular. Even 71% of major brands use Instagram. Since it was acquired by the Facebook, Instagram leaders acknowledge that the Facebook helps in collecting personalized ads for each user. The easiest way to access new customers is via the *hash tag*, as Instagram allows users to search amongst hash tags, and posts using the good hash tags stand out from the crowd. Choosing a good hash tag depends on the brand character. A good marketing strategy on Instagram is also an interaction with customers in a way that it encourages users, who can be rewarded, to publish their images related to the product or brand. This strategy is combined with the desired *hash tag* and so the brand becomes more popular and more present on Instagram.

Five (5) most popular fashion brands on Instagram based on the number of people who follow them, so-called. "Followers": Chanel – 21.5 mil., H&M – 21 mil., Zara – 19.4 mil., Louis Vuitton– 17 mil., Dior – 15,4 mil.

CONCLUSION

The use of social networks is generally accepted during the spare time; however, they become necessary in education and business, primarily as a rapid and steady source of information. Studies show a huge increase in the number of users on Facebook, primarily

Twitter and recently Instagram, which clearly indicates the reasons why each successful organization uses social network as a promotional and marketing tools. So, search for and use of specific web sites is no longer sufficient, but there is a need for more interactive content.

The way of advertisement on a particular social network depends on the objective that we want to achieve. If, for example, the visibility of publication is intended to be achieved, the promoted publication will be used, but if you want to achieve some other goals, you need to choose a particular type of ad. When preparing ads, it is very important to pay attention to its content: each ad must contain a clear and concise text, relevant image and call to action.

Social networks require a lot of work and investment before the serious results are visible, but it is definitely worth investing. Social networks present the latest trend in corporate performance and dramatically changing the way companies present themselves in the market. When engaging in social media, companies need to know that they made a step after which there is no return back. It takes constant training, following trends and examples of good practice to keep up

References:

1. Kotler, P.: Kotler on Marketing: How to Create, Win, and Dominate Markets, Zagreb: MASMEDIA d.o.o., 2006.
2. Steve Weber, Twitter Marketing: Promote Yourself and Your Business on Earth's Hottest Social Network, Weber Books, 2012.
3. Meerman Scott, D: New Rules of Marketing & PR-a, Dva i dva, Zagreb, 2009.
4. Mihić, M: Cross-cultural consumer behavior and marketing communication, Faculty of Economics-Split, Split, 2010.
5. Azizović Emruš: Basics of e-Learning, Utilis, Prizren, 2016.
6. Ružić Drago, e-Marketing, Osijek: Faculty of Economics, 2009.
7. Dragan Petrić (2012) „Nova pošast – Instagram“ <http://www.bug.hr/komentari/nova-posast-instagram/115222.aspx>.
8. Anda Bukvić (2014) „Sretan brak Instagrama i modnih brendova“

- <http://www.netokracija.com/sretan-brak-instagrama-moda-80231>.
9. Facebook for business, <https://www.facebook.com/business/products/ads>,
  10. Twitter Business, <https://biz.twitter.com>.
  11. Online tržište, <http://onlinetrziste.com>.
  12. <http://www.d4web.com.hr/10-prednosti-koristenja-drustvenih-mreza-za-marketinske-potrebe-vaseg-biznisa/>.
  13. <https://web.facebook.com/SamsungNewsroom/>.
  14. <https://web.facebook.com/Cisco/app/125470694135182/>.
  15. https://twitter.com/DellOutlet?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor.
  16. <https://www.instagram.com/chanelofficial/?hl=en>.

**DINAMIKA E ZHVILLIMIT TE SHITJEVE ONLINE DHE PROBLEMATIKA
AKTUALE E KËTIJ BIZNESI NË SHQIPËRI**

Fatmira Prodani, Doktorante

Fakulteti i Teknologjisë së Informacionit

Universiteti "Aleksandër Moisiu" Durrës Albania

miraprodati@gmail.com

Abstrakt

Në vitet e fundit, interneti ka evoluar nga një rrjet shkencor në një platformë prezence online që po gjeneron një gjeneratë të re biznesesh.

Tregtia elektronike e shitjeve dhe shërbimeve online po kalon në një fazë jashtëzakonisht të shpejtë të inovacionit. Teknologjia ka shërbyer si një pikë e fortë referimi për transformimin e mënyrës së shitjes së produkteve dhe përfaqshjen e kësaj mënyre me konsumatorin. Blerjet dhe shërbimet online mund të ndihmojnë në përmirësimin e marrëdhënieve të biznesit dhe manaxhimin në mënyrë më efektive të proceseve.

Për Shqipërinë, ky lloj shërbimi vazhdon të paraqesë akoma probleme nga njera ane në sistemin e pagesave, në teknologjinë e përdorur dhe plotësimin e kërkesave të konsumatorit.

Nga ana tjetër, investimet e kryera në rritjen e sigurisë për procesin e pagesave të kryera online, investimet në software dhe teknologji po afrohen me eksperiencat e klienteve dhe plotësimin e nevojave të konsumatorit me produktet që ofrohen. Zgjidhjet inteligjente të suportuara nga mjetet analitike të inteligjencës së biznesit orientojnë trafikun në sajtet e biznesit duke ndërvepruar me konsumatorët dhe vizitorët e tjerë të sajtit.

Fokusi i këtij studimi janë top-ten websajtet më të mëdha e-commerce që tregtojnë produkte online në Shqipëri me gjithë problematikat që e shoqërojnë këtë fenomen tendencë të ekonomisë globale.

Fjalë kyçe: *e-commerce, sistem pagesash, siguri, teknologji, produkte online.*

Përshkrimi

Ashtu si në të gjithë botën edhe në Shqipëri tregtia elektronike ka filluar të hyjë në një fazë shumë të avancuar të zhvillimit të saj. Kjo është një mënyrë për ti ofruar konsumatorit larmi produktesh, çmime konkurruese në kohë reale por edhe për t'i ofruar një mënyrë blerjeje ndryshe nga ajo tradicionalja. Sipas “*e-commerce foundation*”, blerjet online çdo vit pësojnë rritje dhe duke u bazuar po në këto statistika blerjet globale online kanë pësuar një rritje prej 17.5% nga viti 2015 në vitin 2016. Në Europë 43% e përdoruesve të internetit janë blerës online (e-shoppers) dhe mesatarja e shpenzimit të një blerësi online është 1709\$ në vit. Edhe përdorimi i gjerë i mediave sociale po luan një rol të rëndësishëm në tregtinë online. Gjatë dekadës së fundit, rritja e përdoruesve të mediave sociale, ka ndikuar në krijimin e një strategjie marketingu. Për vitin 2016 rreth 1.6 billion përdorues ishin aktivë në facebook, në vend të dytë renditet Tumbelr me mbi 500 milion përdorues dhe në vend të tretë instagrami me mbi 400 milion përdorues. Bizneset po përdorin tregëtinë nëpërmjet mediave sociale, duke e përdorur si strategji që më pas kjo audiencë të vizitojë dyqanet e tyre online. Media sociale ka luajtur një rol kritik në tregtinë online sespe 75% e njerëzve e kanë blerë një produkt vetëm sepse e kanë parë atë më parë në një media sociale. Ky lloj biznesi që po zë një vend kaq të rëndësishëm në ekonominë globale si po arrin të perceptohet dhe zhvillohet në Shqipëri?

Fokusi ku është përqëndruar studimi ynë janë top-dhjetë websajtet më të mëdha e-commerce që tregtojnë produkte online në Shqipëri me gjithë problematikat që e shoqërojnë këtë fenomen tendencë të ekonomisë globale.

Metodologjia

Në këtë studim do të merren 10 websajtet më të mira online në Shqipëri të cilat ofrojnë shërbime dhe produkte nga më të ndryshmet.

Studimi do të fokusohet në:

- ✓ Dizenjimin e websajtit
- ✓ Përshkrimin e produktit
- ✓ Kualitetin e imazheve
- ✓ Navigimin
- ✓ Komentet e blerësve të mëparshëm
- ✓ Produktet e rekomanduara
- ✓ Ngarkimin e shpejtë të faqes
- ✓ Procesin e pagesës

Studimi i këtyre komponentëve do të na japë mundësinë të shikojmë se sa e lehtë apo sa e komplikuar është të blesh online në websajtet në Shqipëri. Përpara se konsumatori të shpenzojë të ardhurat e tij duhet të jetë i bindur që kjo është mënyra më e mirë për ti shpenzuar këto të ardhura.

Dizenjimi është kontakti i parë i konsumatorit me websajtin në të cilin do kryejë blerje. Një dizajm profesional e bën websajtin më të suksesshëm, më lehtë të aksesueshëm dhe më të besueshëm. Me avancimin e teknologjisë dhe me kohën që shpenzojnë njëzetit në internet nuk mund të tolerohet një faqe e dizenuar pa gusto dhe estetikë. Një publikim i KISSmetrics (matës i faqeve online dhe sjelljes së konsumatorit) ka treguar se 42% e blerësve online e bazojnë opinionin e tyre vetëm në dizenjimin e websajtit dhe 52% nuk rikthehen më në ato websajta vetëm se nuk i ka pëlqyer ana estetike.

Përshkrimi i produktit shërben si pika juaj e fortë e shitjes. Janë fjalët dhe arti i përshkrimit që e bëjnë klientin të paguajë. Askush nuk do të lexojë gjera të paqëna për produktin që po blen por duhet gjetur kimia e komunikimit midis shitësit dhe konsumatorit. Përshkrimi duhet të jetë shkurt dhe në gjuhën e përditshme. Për ta bërë më tërheqës shkrimi duhet të jetë:

1. Fjali dhe paragrafe të shkurtra
2. Fjalët kyçe të theksuara për të shpjeguar veçoritë e produktit
3. Duhet kushtuar vëmendje në cilësinë që i ofron konsumatorit ky produkt
4. Duhet kushtuar vëmendje në veçoritë e produktit për ta bërë këtë produkt më të veçantë se produktet që ofron konkurrenca

Kualiteti i imazheve është i rëndësishëm në blerjet online. Një imazh me kualitet të lartë transmeton më shumë informacion rreth produktit, ndihmon konsumatorët të krijojnë një ide më të qartë se si do të duket në përditshmëri malli që ata do të blejnë. Nëse në një dyqan

tradicional kontakti i parë me mallin është kur e prek atë, në blerjet online kontakti i parë me mallin është imazhi në websajt. Cili është ai konsumator që blen një mall pa parë fillimisht një foto të atij malli? Me teknologjinë që ekziston sot është e pafalshme që në një faqe blerjesh online të jetë një foto jo e qartë, produkti duhet të jetë fotografuar në pozicione të ndryshme për të krijuar qartë idenë e produktit që ofron shitësi dhe produktit që do të blejë konsumatorin. Nëse imazhi nuk është i qartë, është shumë i vogël apo nuk është kapur nga pozicione të ndryshme askush nuk do të kishte interes ta blente atë mall. Konsumatorët i japin rëndësi cilësisë së imazhit, dritës, fotove në të gjitha pozicionet dhe sipas studimeve cilësia e lartë e imazhit rrit sasinë e blerjeve deri në 10 %.

Navigim i lehtë është një nga mënyrat më të thjeshta për ta bërë eksperiencën e të blerit online të këndëshme dhe në shërbim të konsumatorit. Kjo do të thotë që websajti duhet të jetë i ndarë në kategori efikase, filtra dhe sistem kërkimi, që konsumatori të gjejë produktet për të cilat është i interesuar me shpejt dhe lehtë, pa qenë e nevojshme të kërkojë gjatë. Gjithashtu këto kategori duhet të jenë të ndara në nënkategori që konsumatori pasi ka hyrë në kategorinë kryesore të drejtohet tek kategoria për të cilën është realisht i interesuar.

Komentet e blerësve të mëparshëm : Shpeshherë avokati më i mirë për blerjet online është konsumatori. Duke shtuar edhe komentet e konsumatorit rreth blerjeve që ka bërë më parë është më bindëse për konsumatorin të shpenzojë para për atë produkt. Gjithashtu kjo është edhe mënyra më e mirë për të ditur opinionin e konsumatorit rreth produkteve që websajti online tregton. Nga studimet e kryera 70 % e konsumatorëve lexojnë opinionet për produktin përpara se ta blejnë atë produkt. Ata i besojnë këtyre opinionëve dhe e marrin si një rekomandim personal. Zakonisht nëpër websajtet e shitjeve online 75% e komenteve të konsumatorit janë pozitive. Konsumatori i beson më shumë opinionit të konsumatorëve të tjerë rreth një produkti sesa përshkrimin e produktit. Ky opsion rrit deri në 6% blerjet në websajt sepse duke qenë një produkt i provuar dhe i sukseshëm është më bindëse për një konsumator tjetër të shpenzojë para rreth atij produkti.

Produkte të rekomanduara është mënyra më e mirë për të shitur produkte të tjera që tregtohen në websajt dhe për të rritur të ardhurat sepse i ofron konsumatorit produkte që nuk ka mundur ti kushtojë vëmendje apo kohë. Shpeshherë konsumatori fillon të blejë online për të kursyer kohë, para, ose thjesht për të qenë efikas; por ofertat dhe sygjerimet janë një mekanizëm i mirë për ta bërë konsumatorin të bëjë blerje të shpejta dhe me leverdi. Duhet të

keni parasysh që ky opsion nuk duhet vendosur kur klienti po bën pagesën e produkteve në shportë por gjatë kohës kur konsumatori po vazhdon me përzgjedhjen e produkteve.

Ngarkimi i shpejtë i faqes. Asnjë konsumator nuk do të dëshironte që produkti që ai ka zgjedhur për të blerë të dojë disa sekonda për tu ngarkuar. Nga një grafik informues të publikuar nga Kissmetrics u tregua se 1 në 4 blerës e braktisin një websajt nëse nuk ngarkohej për 4 sekonda dhe se për një sekondë vonesë shikueshmëria e një faqeje ulej në 7%.

Procesi i pagesës është edhe procesi final kur konsumatori e mbaron “udhëtimin e tij” të blerjeve online. Këtu është vendi ku vizitori i websajtit më në fund bëhet konsumator. Për ta bërë blerjen sa më të thjeshtë të jetë e mundur duhet pasur parasysh:

- Duhet të ofrohen disa metoda pagesash
- Konsumatori nuk duhet të sforcohet për të krijuar llogari por të vazhdojë blerjet si mik
- Dizenjimi i faqes së procesit të blerjes duhet të përputhet me pjesën tjetër të dizenjimit
- Nuk është e nevojshme të kërkohet informacion i gjatë e i panevojshëm
- Konsumatori nuk duhet të drejtohet në një website tjetër për pagesën
- Korrigjimi i gabimeve nga ana e konsumatorit duhet të jetë sa më i thjeshtë
- Duhet të ofrohet siguri dhe privatësi
- Nuk duhet humbur përqëndrimi i konsumatorit me oferta të tjera në momentin që ata po paguajnë.
- Nuk duhen vendosur më shumë butona seç duhet në momentin që konsumatori vijon me pagesën.

Avantazhet e kompanive që tregtojnë produkte online

- Kompania që përdor tregtinë online ka shumë leverdi sepse hapja e kësaj kompanie kërkon minimumin e kapitalit. Kjo kompani mund të zgjerohet dhe mund të krijojë klientë e partnerë pa pasur kufizim në kufinj.
- E-Commerce e ndihmon kompaninë të reduktojë kostot për krijimin e procesit, për shpërndarjen dhe ta menaxhojë këtë proces në mënyrë dixhitale.
- E-commerce i krijon një brend dhe një imazh kompanisë.
- E-commerce e ndihmon kompaninë të ketë një shërbim më të mirë për konsumatorët.
- E-Commerce redukton punën me shkresa
- E-Commerce rrit produktivitetin e kompanisë.

Avantazhet e konsumatorit që blen online

- Suport 24x7 Konsumatori mund të kryejë transaksione për produkte apo të bëjë pyetje rreth produkteve të ofruara nga kompania në çdo kohë, nga çdo vend 24 orë në ditë pa pasur kufizim.
- Aplikacionet e-commerce i ofrojnë përdoruesit më shumë opsione për të krahasuar dhe zgjedhur opsionin më të mirë dhe me të lirë.
- Konsumatori mund të vendosë opinionin e tij rreth produktit dhe mund të shohë opinionin e konsumatorëve të tjerë para se të vendosë ta blejë atë produkt.
- E-commerce ofron ankande virtuale për konsumatorin
- Aplikacionet e-commerce i ofrojnë përdoruesit më shumë opsione dhe mbërritje të shpejtë të produkteve.
- Konsumatori mund të shikojë detaje rreth atij produkti pa qenë nevoja të pyesi dikë.
- E-Commerce rrit konkurrencën nëpërmejt kompanive dhe si rezultat kompanitë ofrojnë skonto dhe produkte cilësore të cilat janë në të mirë të konsumatorit.

Disavantazhet e e-commerce

- Sistemi i sigurisë, besueshmëria dhe standartet e e-commerce.
- Industria e zhvillimit të software vazhdon të jetë në zhvillim dhe ndryshon shumë shpesh.
- Në shumë vende shtrirja e rrjetit mund të krijojë probleme dhe mund të limitojë komunikimin.
- Disa software e-commerce mund të jenë të papërshtatshëm me sistemin operativ ose komponentë të tjerë.
- Pasiguria për produktin që ofrohet, sepse nuk e prek atë.
- Kthimi i produktit nëse nuk na pëlqen
- Siguria dhe privatësia e konsumatorit
- Kostot e transportit dhe transaksioneve bankare

SITUATA AKTUALE NË SHQIPËRI

Ashtu si në të gjithë tregun global edhe në Shqipëri me gjithë problematikën që mbartin, blerjet online janë kthyer në një trend. Të dhënat si nga një studim i fundit i Universitetit të Oxfordit dhe Global Internet Maps rezultojnë se Shqipëria ka 60% të popullsisë përdorues aktiv online. Po sipas statistikave të Global Internet Maps Shqipëria ka pësuar një rritje me 10 % të përdoruesve të internetit në 3 vjetorin e fundit. Përdoruesit shqiptarë të internetit kanë avancuar dhe kanë lënë prapa edhe vende të rajonit si Mali I Zi, Greqia, Bullgaria etj. Sipas të dhënave të strategjisë “Afhenda Dixhitale e Shqipërisë 2015-2020” parashikohet se në fund të vitit 2020, 90% e popullsisë shqiptare do të mund të përdorë internetin, dhe numri i bizneseve që do të përdorin teknologjinë e informacionit për tregtinë elektronike do të jetë rreth 50%, qytetarët dhe biznesi do të mund t’i kenë shërbimet publike 50% në mënyrë interactive.

Përqindja e lartë e informalitetit në tregtinë me pakicë në Shqipëri, e bën të pamundur mundësinë statistikave të sakta për volumin që zenë blerjet online.

Humultimet tregojnë që blerjet online janë një trend që në mungesën e ofertës nga kompanitë vendase, në besueshmërinë më të madhe të cilësisë së mallit ndaj kompanive botërore një numër i madh konsumatorësh kanë përdorur websajtet e huaja si marks&spencer, amazon, ebay etj.për blerjet e tyre online.

Rritja e kësaj tregtie detyroi qeverinë shqiptare të vendosë barriera doganore për porositë e blerjet online. Vendimi i qeverisë shqiptare se nëse mallrat e blera online jashtë Shqipërisë kalojnë vlerën ekuivalente 22 euro do të taksohen, mesa duket ktheu vëmëndjen në tregtinë online brenda kufinjve të Shqipërisë.

Disa prej websajteve i kanë rezistuar kohës dhe vazhdojnë të operojnë në tregun shqiptar ndërsa disa të tjera nuk operojnë më. Nga 10 websajtet kryesore të blerjeve online në Shqipëri për vitin 2015 nëse kërkohet të navigojmë në to 2 prej tyre nuk ekzistojnë më si platforma blerjesh online në Shqipëri. Sipas një kërkimi të bërë në faqën alexia.com, në prill të vitit 2017, 10 top websajtet e shitjeve online në Shqipëri janë:

1. *dyqan taxi.com* e cila në nëntor të vitit 2016 mbushi 5 vjet që operon në tregun shqiptar të shitjeve online.Dyqan taxi është platforma më e madhe me rreth 30.000 produkte të ndryshme. Kjo platformë u mundëson blerjen e produkteve që tregton ç’do shqiptari pa patur nevojë për kartë krediti apo llogari bankare. Gjithashtu

disponon edhe një dyqan fizik për të qënë më afër konsumatorit për ankesat apo produktet që duan të kthejnë.

2. *neptun.al* është kompania më e madhe e shitjes së pajisjeve elektronike dhe teknologjike në Shqipëri. Kjo kompani ofron për konsumatorin një gamë të gjerë produktesh nga markat më të njohura dhe prestigjoze në tregun botëror si: elektroshtëpiake të mëdha dhe të vogla, televizorë, pajisje të kujdesit personal, informatike dhe telefoni, pajisje argëtimi etj. Disponon disa dyqane fizik në rrethe të ndryshme të Shqipërisë
3. *shtëpiaelibr.it* operon prej tetë vitesh në tregun online shqiptar me shitjen e një game të gjerë librash duke filluar nga librat për fëmijë, letërsi botërore, letërsi shqiptare, art & kulturë, libra ekonomie, historie, filozofie, libra në gjuhën angleze, cd, dvd etj.
4. *megateksa.com* është e fokusuar të shërbejë në tregun me shumicë dhe pakicë të artikujve me destinacion përdorimi në ambiente publike dhe individuale të kategorive të ndryshme si: vegla pune, ndricim dhe materiale elektrike, materiale hidraulike dhe hidrosanitare , materiale ndërtimi, kopshtari, mobilim dhe dekorim i brendshëm dhe i jashtëm, materiale për ndërtimin në infrastrukturë (ujësjellës, rrugë, parqe,) etj. Kjo kompani zotëron një hypermarket ku personat që blejnë këto produkte mund të drejtohen edhe në hypermarket për një gamë më të gjerë produktesh.
5. *ebay.al* platforma online ku tregtohet në një vend të vetëm një gamë e gjerë produktesh si: artikuj elektronikë, produkte për fëmijë, produkte bukurie, veshje për femra e meshkuj etj. Në vitin 2013, ebuy.al ka marrë cmimin e Inovacionit për e-commerce, nga Ministria e Zhvillimit Ekonomik, Tregtisë dhe Sipërmarrjes.
6. *fshf.org* është faqja zyrtare e Federatës Shiptare të futbollit. Përveç informacioneve rreth kombëtares shqiptare këtu jepet mundësia e blerjes së uniformave dhe aksesorëve të ndryshëm të kombëtares. Gjithashtu mund të blihen edhe biletat e ndeshjeve të kombëtares online.
7. *bukinist.al* është vitrina virtuale e librit , brenda së cilës gjendet një gamë e gjerë botimesh; që nga libri artistik, librit shkollor, akademik, profesional, libri për fëmijë, libri i vjetër, katalogët, albumet, pullat postare dhe kartolinat.

8. *topshop.al* është kompani ndërkombëtare që operon prej vitesh në Shqipëri. Tregton një gamë të gjerë produktesh si : produkte për fitnes, bukurie, shëndeti, artikuj shtëpiakë, dyshekë etj.
9. *secret.al* është website e-commerce i krijuar nga NetTrade Albania shpk, kompania më e madhe Shqipëtare e dedikuar për shitjet online. Kjo faqe ofron një gamë produktesh ndryshe nga ato që jemi mësuar të blejmë në faqet online. Cdo porosi ketu mbetet anonime dhe privatësia e konsumatorit ruhet 100%
10. *globe.com.al* tregton pajisje elektroshtëpiake dhe elektronike. Pas operimit në treg me rreth 13 dyqane fizike në rrethe të ndryshme të Shqipërisë, për të qënë sa më pranë konsumatorit shqiptar kompania operon edhe në tregtinë online.

GJENDJA AKTUALE E TOP 10 WEBSAJTEVE E-COMMERCE NË SHQIPËRI

Pas studimit të kryer me këto 10 websajte të tregëtisë online rezulton se e-commerce në Shqipëri paraqet shumë probleme sidomos në mënyrën e pagesës. Përsa i përket dizenjimit, shpejtësisë së hapjes apo cilësisë së imazheve vlen të theksohet se këto websajte janë përmirësuar shumë. 40% e këtyrë websajteve të japin mundësinë e një komunikimi direkt me operatorët e tyre online për cdo pyetje apo paqartësi që mund të ketë konsumatori rreth produkteve që tregtohen apo pyetje rreth produkteve që kërkojnë.

Asnjë nga këto 10 websajte nuk e kishte opsionin e opinionit të konsumatorit rreth produkteve që ata mund të kishin blerë më parë.

40 % e websajteve nuk e kishin opsionin produkte të rekomanduara. 20 % e websajteve kishin kategori në të cilat nuk kishte produkte. 100 % e websajteve mënyrën më të përdorur të pagesës kishin Cash on delivery (paguaj kesh kur merr mallin). Megjithëse 60 % e websajteve përvec formës së pagesës cash on delivery jepnin edhe format e tjera të pagesës si me transfertë llogarie bankare apo me cartë krediti vetëm në 20% të tyre funksiononte kjo mënyrë pagese por ishte shumë e kufizur sespe të drejtonte vetëm në një bankë të caktuar. Nëse nuk disponohej një kartë krediti e asaj banke kjo mënyrë blerjeje nuk mund të përfundonte. 20% e websajteve pasi ishte regjistruar të telefononin për të informuar se për momentin websajti ishte në azhurnim dhe nuk mund të kryhej pagesa me llogari bankare apo kartë krediti, dhe të ofronin mundësinë e blerjes së këtij malli me anë të pagesës

Cash on delivery dhe tarifen postare. Një variant tjetër që ofrohej ishte edhe tërheqja e mallit në dyqanet fizike, nëse kishte në qytetin e porositësit.

70% e websajteve të kërkonin patjetër të regjistroheshe para se të bëje një blerje dhe vetëm 30% të jepnin mundësinë e blerjes pa qenë nevoja për tu regjistruar. Tek 80% e websajteve të dhënat nuk ishin të sigurta sepse në momentin që jepje të dhënat për regjistrim si: emri, mbiemri, emaili, numri telefonit websajti nuk kishte protokoll sigurie https. 60% e websajteve iu jepnin mundësinë edhe blerësve nga Kosova dhe Maqedonia për të porositur edhe e dërgonin produktin brenda 72 orëve. 40 % e websajteve nëse produkti tërhiqej në dyqanet e tyre fizikë nuk tarifonin konsumatorin për shërbimin postar.

KONKLUZION

Pas studimit dhe analizimit të të dhënave vihet re se megjithë përparimet e bëra Shqipëria vazhdon të mbetet një treg ende i pa konsoliduar për shit-bletjet online. Me gjithë përpjekjen e këtyrë platformave e-commerce për zhvillimit e këtij biznesi në Shqipëri ndikojnë disa faktorë që nuk e bëjnë të sigurtë këtë mënyrë blerjesh për konsumatorin shqiptar.

Në shumicën websajteve ruajtja e privatësisë dhe sigurisë nuk i është kushtuar vëmendja e duhur. Kjo është një nga pikat më të forta për të krijuar besimin e konsumatorit dhe për ti dhënë seriozitet biznesit online.

Për shkak të mungesës së sigurisë akoma nuk është ngritur një strukturë pagese si në vendet e tjera të zhvilluara që operojnë me këtë mënyrë blerjesh. Konsumatori shqiptar nuk e ka akoma komoditetin të blejë online në Shqipëri me anë të kartës së kreditit sepse ky shërbim nuk ofrohet nga më shumë se 80% e këtyrë platformave të shitjeve online, edhe në rastet kur ofrohet është i kufizuar vetëm në një bankë.

Kushdo prej nesh në momentin që mendon blerjet online në mendje i vjen komoditeti i blerjes nga shtëpia apo nga zyra, me pak fjalë komoditeti i blerjes nga “kolltuku”. Me blerjet në Shqipëri kjo për shkak edhe të problemeve me adresat konsumatori nuk e ka komoditetin që produkti i blere ti vijë në shtëpi por duhet që vetë konsumatori të shkoj tek shërbimi postar me të cilin ka ardhur produkti apo në ndonjë nga dyqanet fizike që ndodhet në qytet për ta tërhequr atë. Në momentin që tërheq produktin bën edhe pagesën. Kjo mund të

mos jetë një tregti e sigurtë sepse edhe konsumatori në momentin që nuk ka paguar për produktin që ka porositur mund të mos jetë më i interesuar ta tërheqë atë.

Për cilindo produkt do të ishte në të mirë të konsumatorit të ishin edhe opinionet e konsumatorëve që e kanë blerë më parë atë produkt. Kjo ndikon në sigurinë e konsumatorit dhe besueshmërinë e tij për produktin dhe platformën që e ofron atë.

Nëse do vazhdojmë të mendojmë për blerje nga “kolltuku” në Shqipëri rehatia do të na prishet në momentin e ardhjes së produktit, dhe duhet të presim akoma derisa të arrijmë në një nivel me vendet e zhvilluara.

Referenca:

1. Kenneth C. Laudon (Author), Carol Guercio Traver (Author) "E-Commerce 2015"
2. ISBN-13: 978-0133507164;
3. Alma Deda Stana Ekonomia Dixhitale (2016);
4. Anthony Lee (Author), Dana Barfield (Author) "Bootstrapping E-commerce"(2016);
5. <http://www.ecommercefoundation.org/>;
6. <https://www.kissmetrics.com/>;
7. <http://www.alexa.com/>;
8. <http://www.internetsociety.org/map/global-internet-report/>.

IMPROVING EFFICIENCY OF E-LEARNING COURSES USING INTELLIGENT ALGORITHMS

Frida GjERMENI¹

Department of Information Technology, Faculty of Information Technology, "Aleksander Moisiu" University of Durres

Abstract

The e-learning platforms combining both digital contents and knowledge management, are taking an important role in education, but also be used by many enterprises on employee's training to promote competitiveness. Their characteristics of learning anytime and anywhere, making use of the mobile technology and cloud applications, give them superiority compared to traditional teaching methods in the classroom.

Since the students and teachers are on different time and space in an e-learning environment, the learning status of a student is difficult to be controlled by teachers. Also the majority of the existing formation platforms are generally conceived as contents distribution systems, with few care about the interests and the immediate reaction of singular learners in the virtual classroom.

In order to achieve efficiency and trying to avoid the over mentioned disadvantages, there is the need to gather information regarding each learner's profile, and realize a personalized path of learning of each student, or students with similar profile progress in the learning process.

In this paper we address the issue of e-learning personalization through implementing Intelligent Algorithms based on intelligent agents, in an e-learning environment. The IAELS

Algorithm and the Agent system based algorithm are compared in a qualitative and quantitative way. Results are presented based on students' opinions and their performance achieved in the Microsoft Office Suite 2010 e-learning course.

Keywords: *E-learning platform, Intelligent algorithms, agent based algorithm, IAELS Algorithm, e-learning path.*

INTRODUCTION

The development of Internet technologies and growing interest in distance learning are the main reasons of the fast growing e-learning. The most popular platforms like Tutor (<http://www.atutor.ca>), Moodle (<http://moodle.or>), Claroline (<http://www.claroline.net>), OLAT (<http://www.olat.org>) or Sakai (<http://sakaiproject.org>) are equipped with hundreds of modules with specialized functionalities dedicated to users and courses management, schedules preparation, payments, etc. However, there is still a strong need of further development (Pahl, 2003), which is oriented on personalization of e-learning students experience and content. The first issue (personalization of systems) is available in almost every e-learning platform, but the personalization of learning content is much more sophisticated issue (Sehring et al. 2005). It depends on many individual features e.g. motivation, cognitive aspects, intentions, emotions or learning history (Martinez, 2002). By consideration of these features for the purposes of learning process, learners obtain better possibility of efficient knowledge acquiring. Unfortunately, most of the reviewed e-learning systems suffer from the lack of modules, which would be able to personalize learning content using any criterion. In fact, the concepts of personalization intelligent algorithms exist; however, they are not popularized in most commonly used e-learning platforms. Chosen representative approaches are described in the next subsection.

1. RELATED WORK

Recent publications in the domain of artificial intelligence applied in e-learning are dominated by a number of directions. Proposed approaches analyses mainly behavioral and cognitive models of learners. Then, they try to apply sophisticated algorithms able to support

interactions with users inside e-learning platforms. The examples of such methodologies are proposed by Chen et al. (2005), and Mor, Minguillon (2004). Chen presented application of Item Response Theory, which is used to determine learners' abilities and course materials difficulties in reasoning process. Similar approach by Mor and Minguillon facilitates navigation through e-learning system using history of users interactions and behavior.

Other approaches to learning content personalization utilize semantic web technologies. Most of such methods use ontologies to standardize student model, monitoring progress, notes and passed exams (Gomes et. al, 2006; Gascuena et. al, 2006). Such model is used mainly to predict, which part of knowledge should be learnt by a student as a next one. More advanced approaches are developed as well (Henze et. al, 2004). Their functionality is extended in most cases with logical layer, which is implemented in dedicated TRIPLE language. The algorithm proposed by Dolog et. al (2004) uses both aforementioned technologies, i.e. Semantic Web and AH, and is based on web-services architecture. Dolog implemented the dedicated Personal Learning Assistant, which integrates personalization and other supported web services published by different e-learning platforms. Then, it provides personalized access to required learning resources in distributed e-learning environment. Recently, the research on agent-oriented programming has begun because the intelligent agent technique has developed rapidly. For example, Roda et. al [9] presented an agent-based system designed to support the adoption of knowledge sharing practices within communities. The system is based on a conceptual framework that, by modeling the adoption of knowledge management practices as a change process, identifies the pedagogical strategies best suited to support users through the various stages of the adoption process.

2. EXPLAINING AND DEFINING INTELLIGENT ALGORITHMS

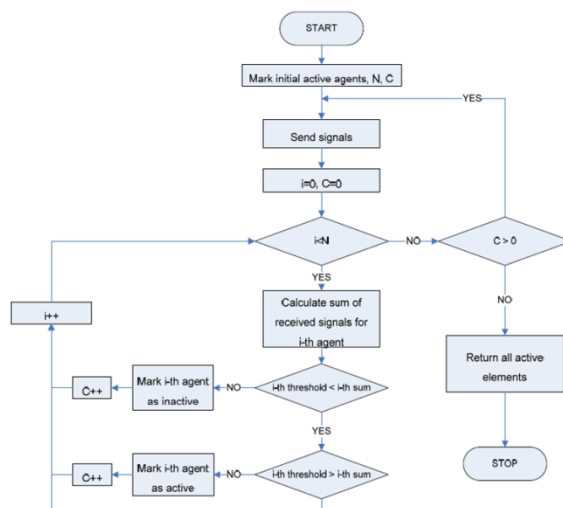
2.1. Agent System based Algorithm

The main goal of the presented agent-based algorithm (Figure 1) is to select elements of courses from database, which are crucial and indispensable for further student's education. The selection is based mainly on the history of education and the result is in form of new personalized courses.

The basic unit of created agent system represents one SCO object and the whole system is organized in form of recurrent structure. Such architecture allows agents to have set of links to other agents, which makes them able to represent the courses according to SCORM standards. Every agent in this system includes content of represented object and meta knowledge, which describes it. Connections between agents correspond to connections between SCO objects and courses. Meta-knowledge includes information about access to given course's elements such as date of last access by particular students, time spend on this element and grades obtained in the tests verifying the learnt content. Each agent is characterized by activation threshold and weights of connections with other agents. Values of those properties are equal to corresponding values in related course elements.

In the first step of algorithm, the initial agents (courses elements) are marked as active. Then, these agents send signals to connected agents with the calculated strength value. The sum of all signals, which reach agent, is compared to the activation threshold due to the following rules:

- If the value of sum is higher than the threshold, the agent is marked as active.
- If the sum is lower than the threshold, the agent is marked as inactive.
- If the sum is equal to the threshold, the state of agent remains unchanged.

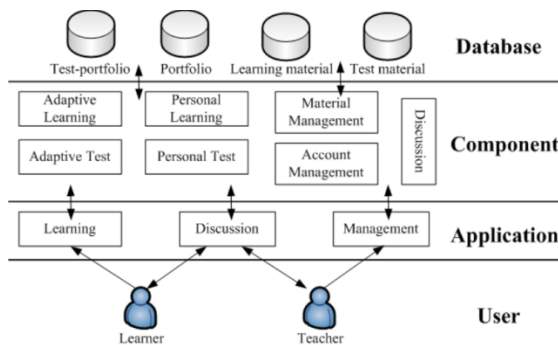

Figure 1. Scheme of algorithm dedicated to selection of SCO objects represented by agents, where N is a number of all agents, C is a variable denoting change in system of agents. [6]

If the system of agents has changed in current iteration then all signals are recalculated recursively one more time. This process is repeated until no further changes in the state of agents occur. At the end of the selection, elements represented by active agents are returned as part of the personalized course.

Personalized courses are created by concatenation of returned elements into new courses, which are stored in platform's database. The new courses are equipped with parameter used to determine the final recipient. Individual SCO objects (elements of new courses) are stored in database with the information about their original parent course. These records are removed if new personalized courses of the same owner are created.

The IAELS Algorithm

Figure 2. The architecture of IAELS [9]

In the the architecture of IAELS there are three layers. The application layer includes learning module, discussion module and management module; it integrates the component layer's function for learners and teachers to use this system easily. The component layer shows this system functions, it includes adaptive learning and test, personal learning and test, material management and account management. The adaptive learning and test are generated according to learner's level different from the personal learning and tests generated according to analyzing the causes of learning inefficiency. The database layer includes test-portfolio database, portfolio database, learning material database and test material database is used to save the learner information and teaching material.

Four intelligent agents are designed in IAELS to collect precise portfolios and test-portfolios for each learner when learner is learning and testing, finding appropriate learning

path for learner, guiding the learning process and monitoring discussing board. It helps learner spend less time in learning useful course materials. The system learning flow is shown in Figure 3.

Step 1: User agent gets the learner's level, after a learner done the pre-test.

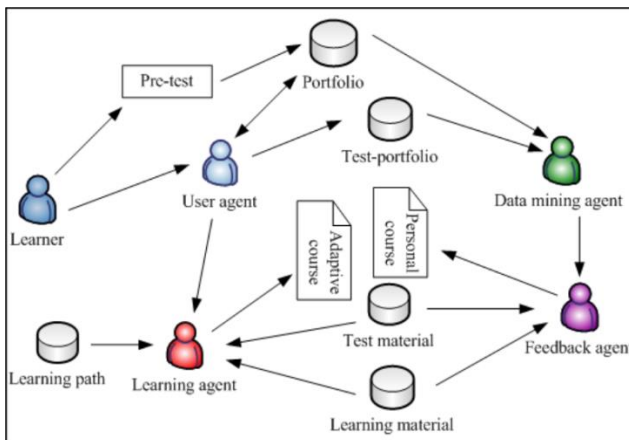
Step 2: Learning agent searches adaptive course and adaptive test for the learner from database according to the learner's level.

Step 3: The precise portfolio and test-portfolio are collected by user agent and data mining agent to analyze the learning path and learning inefficiency of the learner.

Step 4: passes the analyzed information to feedback agent and teach agent to provide the personal course and update the learner's level for the learner.

Step 5: Feedback agent makes the personal course according to analyzed information past by Data mining agent to improve the learner's learning efficiency.

Step 6: When a new course is selected by the learner, the learning flow for the learner repeats step 2 to Step 6.

Figure 3. The system learning flowchart [11]

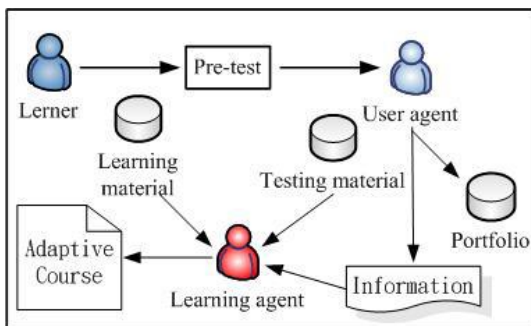
3. DEFINING E-LEARNING ENVIRONMENT

The e-learning environment an adaptive course with path personalization is created.

3.1. Adaptive course

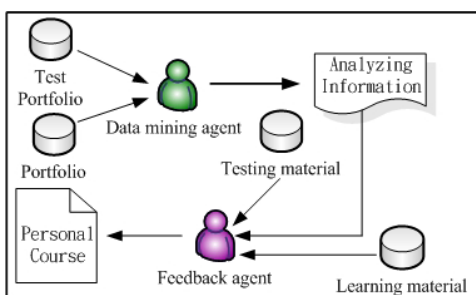
The adaptive course can help learner avoid learning confusedly and help learner learning easily. The process for generating adaptive course is shown in the figure above. Firstly, each learner has pre-test to accurately know each learner's level. The user agent then passes learner's information to learning agent. Learning agent searches corresponding course in teaching material database and test material database for learner based on the obtaining information and finally generates the adaptive course for the learner. The level of database materials is pre- definition by teacher.

Figure 4. The process for generating adaptive course [8]

3.2. Personal course

The process for generating personal course is shown in Figure 5. The purpose for it is to meet learners' requirement and adapt the learners' level. The data mining agent firstly analyzes the requirement and the causes of learning inefficiency for learner from the portfolio database and test-portfolio database, and then passes the information to the feedback-agent. When the feedback agent gets the information, it will search suitable courses course material database and test material database to generate personal course for learner.

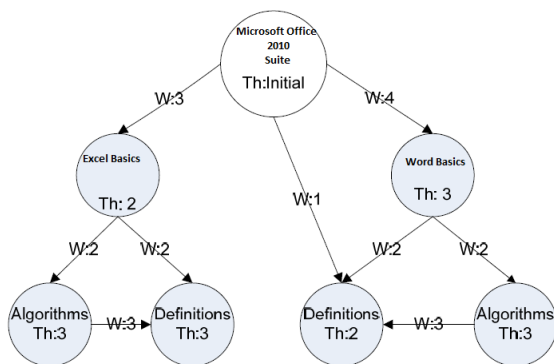
Figure 5. The process for generating personal course [4]

The e-learning course we are creating is Microsoft Office Suite 2010, taken by the students of Information Technology.

We have used Moodle as appropriate software for integrating the algorithms in the personalized course. As we said before we are using as a reference for comparing the algorithms that we are comparing the Microsoft Office 2010 Suite Course that our students take here at the Faculty of Information Technology.

We are taking the two first chapters of the course which are **Word Basics** and **Excel Basics**. Each chapter contains description of algorithm and set of definitions related with corresponding method.

The front-end script language Java Server Pages (JSP), Microsoft SQL Server 2000 and Aglet 2.0.2 are used to implement the system.

Figure 6. Structure of agent system based on the course of Microsoft Office 2010 Suite

Connections between elements suggest that:

- To accomplish this course user should acquire knowledge from both chapters (Word Basics and Excel Basics),
- Understanding of each chapter requires knowledge of associated algorithms and definitions,
- Understanding of each algorithm requires knowledge of associated definitions,
- Understanding of main part of course requires knowledge of definitions associated With Word Basics.

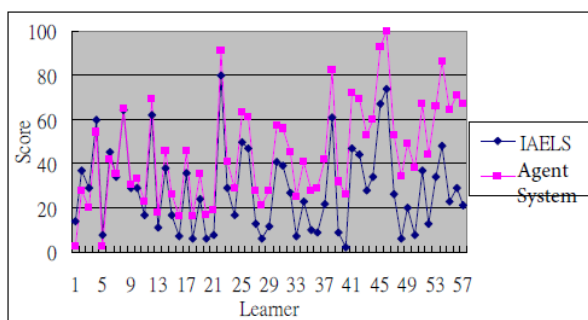
Processing of this course by created agent system starts by selection of main element (**Microsoft Office 2010 Suite**) as active. This element is connected with three other elements i.e. **Excel basics**, **Word Basics** and **Definitions** (from simplex chapter). Depending on weights assigned to those connections, next elements are selected as active. In this example

only weights associated with **Word Basics** and **Excel Basics** methods are high enough to activate corresponding elements. At this moment all elements are connected with active elements and receive signals. **Definitions** element from **Word Basics** chapter receives now signals from two sources i.e. **Word Basics** and **Microsoft Office 2010 Suite**. Because sum of these elements is higher than its activation threshold, this element is marked as active. Signals reaching the remaining elements are not sufficient enough to activate them, and no further changes occur in the state of system. In result, personalized course consists of following elements: **Microsoft Office 2010 Suite + Word Basics + Excel Basics + Definitions** (from simplex chapter).

The same environment was used for IAELS, incorporated in the same course.

4. RESULTS AND DISCUSSION

We had the students take the same course (basically the two chapters we are talking about) and we did test their achieved knowledge, first with the agent based algorithm and then with the IAELS approach. We had 57 students that did take both courses. Here there are their results, graphically presented.

91.

92. **Figure 7.** Students Test Scores using IAELS and Agent System

As we can see the results of the students taking the course while there implemented the IAELS algorithm have scored higher results in the test. This indicates that the algorithm of IAELS approach gives better adaptation into the efficiency of the e-learning personalization of the course.

In the table below we present the questionnaire used to assess the learning efficiency and learning satisfaction of IAELS versus the Agent System among the students.

Table 1. Students answers for the questionnaire

No.	QUESTIONS	IAELS	Agent Based Algorithm
1	I feel that the instructional design really help in my study	45	30
2	The system provides learning process files that help my learning progress and improve learning efficiency	34	23
3	Which provides adaptive instructional materials and tests according to my learning speed and capability	23	34
4	Which provides personalized material and tests according to my learning weakness	21	36
5	I read many in depth or difficulty course contents in using the system	25	32
6	Which provides the best learning short cut and is really helpful to the next learning	40	17
7	Which reminds your post feedbacks which	34	23

	may reduce your possible time spent on discussion		
8	After completion of the course learning, I can study more about using Microsoft Suite 2010	37	20

Also here IAELS wins over the Agent Based Algorithm as we can see from the results of the students answers of our questions.

CONCLUSIONS

In this project we did compare two intelligent algorithms implemented in to improve the efficiency of the e-learning courses by personalizing the way of the learning process by the

The first proposed algorithm is based on the agent system. Every agent represents a single SCO object of the available courses in platform's database. The algorithm works using connections between agents to exchange information about learner's progress and history of education. Such architecture allows creating new courses constructed from various SCO elements, which are indispensable in learner's further education. Thus, each student obtains new learning content, which is personalized to its needs and abilities, and improves efficiency of learning process. Created software is prepared to be used in distributed environment of e-learning platforms; however it requires implementation of web services, which would publish the courses from different platforms on the Internet.

The second is IAELS also based in intelligent agents, which objective is to improve learner's learning and reduce their overloading. Teachers can spend less time making the teaching materials as well. We did compare them and show the results as we did explain.

To conclude we can say that it's quite important to provide the correct knowledge as learners look for answers through discussion. If the intelligent agent is like teachers or experts who provide correct knowledge to learners, we believe that it will greatly improve the work of studying. Therefore, the agent-based approach will be developed in the future.

References:

1. Brusilovsky P. (1996), Methods and techniques of adaptive hypermedia, *User Modelling and User Adapted Interaction*, vol. 6, no. 2-3, pp. 87-129.
2. Brusilovsky P., Eklund J., Schwarz E. (1998), Web-based education for all: a tool for development adaptive courseware, *Computer Networks and ISDN Systems*, vol. 30, no. 1-7, pp. 291-300.
4. Chen C., Lee H., Chen Y. (2005), Personalized e-learning system using Item Response Theory, *Computers & Education*, vol. 44, pp. 237-255.
5. Cheung B., Hui L., Zang J., Yiu S.M. (2003), SmartTutor: An intelligent tutoring system in web-based adult education, *The Journal of Systems and Software*, vol. 68, pp. 11-25.
6. Conlan O., Lewis D., Higel S., O'Sullivan D., Wade V. (2003), Applying adaptive hypermedia techniques to semantic web service composition, *Proc. International Workshop on Adaptive Hypermedia and Adaptive Web-based Systems*, Budapest, Hungary.
7. Conlan O., Dagger D., Wade V. (2002), Towards a Standards-based Approach to e-learning Personalization using Reusable Learning Objects, *Proceedings of E-Learn 2002 World Conference on E-Learning in Corporate, Government, Healthcare, & Higher Education*.
9. Dolog P., Henze N., Nejd W., Sintek M. (2004), Personalization in Distributed e-learning Environments, *Proceedings of the Thirteenth World Wide Web Conference*, New York City.

11. Gascuena J.M. (2006), Fernandez-Caballero A., Gonzales P., Domain Ontology for Personalized E-Learning in Educational Systems, Sixth IEEE International Conference on Advanced Learning Technologies, pp. 456-458.
12. Gomes P., Antunes B., Rodrigues L., Santos A., Barbeira J., Carvalho R. (2006), Using Ontologies for e-Learning Personalization, 3rd E-learning Conference – Computer Science Education, Coimbra, Portugal.
13. R. Agrawal and R. Srikant, “Mining sequential patterns,” *Paper presented at the 11th International Conference on Data Engineering (ICDE)*, March 6-10, 1995, Taipei, Taiwan.
14. L. Bobin, Wakefield, Identifying knowledge agents in a KM strategy: the use of the structural influence index, *Information & Management*, vol.42, 2005, pp. 935-945.
15. C. C. Chang, “Building A Web-Based Learning Portfolio for Authentic Assessment,” *ICCE'02*, 2002.
16. C. K. Chang, G. D. Chen and K. L. Ou, “Student portfolio analysis by data cube technology for decision Support of web based classroom teacher,” *Journal of Educational Computing Research*, Vol.19 No.3, 1998, pp. 307-328.
17. C. M. Chen, C. M. Hong, S. Y. Chen and C. Y. Liu, “Mining Formative Evaluation Rules Using Web-based Learning Portfolios for Web-based Learning Systems,” *Educational Technology & Society*, Vol.9 No.3, 2006, pp. 69-87.
18. D. G. Dewhurst, H. A. Macleod and T. A. M. Norris, “Independent student learning aided by computers: an acceptable alternative to lectures?,” *Computers & Education*, Vol.35, 2000, pp. 223-241.
19. D. McIlroy, B. Bunting, K. Tierney and M. Gordon, “The relation of gender and background experience to selfreported computing anxieties and cognitions,” *Computer*

ELECTRICITY DEMAND FORECAST WITH STOCHASTIC TIME SERIES TECHNIQUE

Miranda HALILI

Department of Engineering and Maritime Technology

University of Vlore "Ismail Qemali"

halili.mira5@gmail.com

Abstract

Load forecast plays a crucial role in all aspects of planning, operation, and control of an electric power system. It is an essential function for operating a power network reliably and economically. According to the time horizon, load forecast can be classified as short term, midterm, and long term. Three principal time factors affect the load pattern. These are seasonal effects, weekly/daily cycle, and legal/religious holidays, which play an important role in load patterns. Short-term load forecasting over an interval ranging from an hour to a week is important for different functions as unit commitment, economic dispatch, energy transfer scheduling and real-time control. Different models for Short term load forecasting which are using time series approach such as Autoregressive (AR) models, Autoregressive Moving average (ARMA) models, Autoregressive Integrated Moving Average (ARIMA) models, are developed.

This paper proposes stochastic time series approach. The methodology involves Initial Model Development Phase, Parameter Tuning Phase and Forecasting Phase. The model was developed for different durations of data, to

identify the best possible set of data. It is observed that the prediction gave the best result with around error. That means the updating of dates is very important in reaching the best forecast approach.

Keywords: *load forecast, short-term, AR, MA, ARMA, ARIMA.*

INTRODUCTION

Load forecasting is a fundamental activity in electric power industry. It helps an electric utility to make important decisions in purchasing and generating electric power, load switching, and infrastructure development. Load forecasts directly impacts the effectiveness of decisions made in Energy trading, system operations and transmission planning. Confidence in load forecast depends on understanding forecasting modules performance and how this band influences decisions. Various techniques for power system load forecasting have been proposed in the last few decades. These techniques develop forecasting models which are dynamic and they take economic, seasonal and other factors into account. They import, explore and prepare data and then use the technique to create, select and estimate the model. The model is based on known data and knows responses, with regard to which we also have a sense of the model's accuracy. This article covers Stochastic Time Series technique which identifies a pattern in the historical data of loads and uses that pattern to extrapolate future values. Past results are very reliable predictors for a short period into the future.

1. THE STOCHASTIC TIME-SERIES METHODS

In the stochastic time-series method, the load is modeled as output of a linear filter driven by white noise. Depending on the characteristics of linear filter, different load models can be formulated. The autoregressive (AR), moving average (MA), autoregressive moving average (ARMA) and the autoregressive integrated moving average (ARIMA) process. In the autoregressive

process, (AR) the current value of the time series $y(t)$ is expressed linearly in terms of its previous values ($y(t-1), y(t-2) \dots$) and a random noise $a(t)$. The order of this process depends on the oldest previous value at which $y(t)$ is regressed on. For an AR process of order p (i.e., $AR(p)$), time series can be written as:

$$y(t) = \delta + a(t) + \theta_1 y(t-1) + \theta_2 y(t-2) + \dots + \theta_p y(t-p) \quad (1)$$

where $\theta_1, \dots, \theta_p$ are the auto regression parameters and δ constant term.

$$y(t) = \delta + a(t) + \sum_{i=1}^p \theta_i y(t-i) \quad (2)$$

The moving average process, (MA) on the other hand, expresses the load laniary in terms of current and previous values of a white noise series $a(t), a(t-1), \dots, a(t-q)$. The order of the process depends on the oldest noise value at which $y(t)$ is regressed on. For an MA of order q , $MA(q)$, the model can be expressed as:

$$y(t) = \delta a(t) - \theta_1 a(t-1) - \dots - \theta_q a(t-q) \quad (3)$$

where $\theta_1, \dots, \theta_q$ are the MA parameters. The autoregressive and moving average processes are usually combined to give the popular autoregressive moving average (ARMA) process in which the load at any instant is expressed as a linear combination of its past values and a white noise series. This leads to a model described as:

$$y(t) = \delta + \theta_1 y(t-1) + \dots + \theta_p y(t-p) + a(t) - \theta_1 a(t-1) - \dots - \theta_q a(t-q) \quad (4)$$

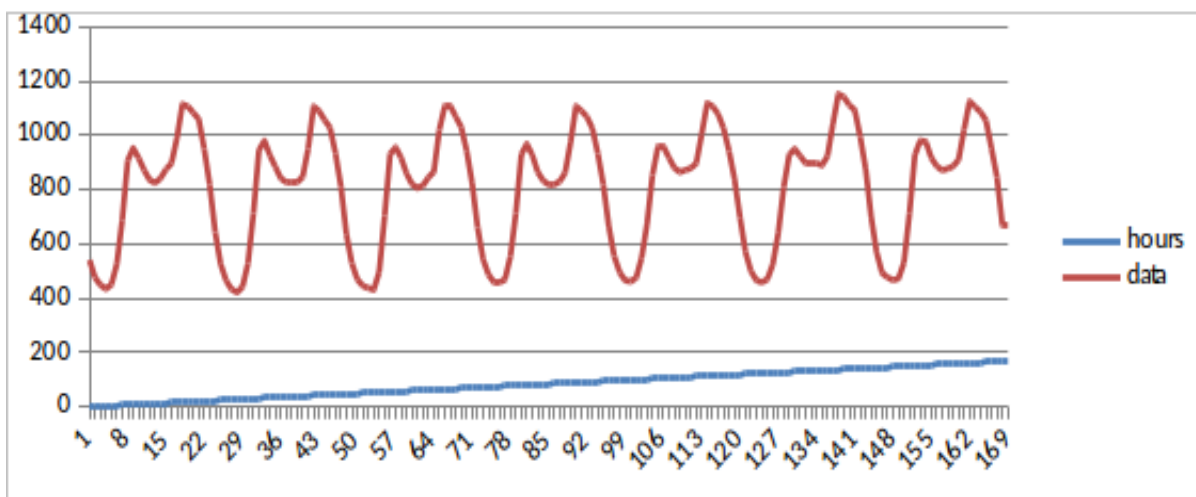
Time series used for AR, MA, or ARMA models are referred to as stationary processes. So if the process being modeled is non-stationary, it is first transformed to a stationary series before

being modeled by the AR, MA, or ARMA process. A non-stationary process is made into a stationary one using the method of differencing, and the order of a differencing process refers to the number of times the process has been differenced before achieving stationary. Differenced processes modeled as AR, MA, or ARMA are now called integrated processes and are relabeled ARI, IMA, and ARIMA. The auto regressive integrated moving average (ARIMA) process, like ARMA process, is load-modeling technique that produces very accurate load forecast.

The Box-Jenkins models for non-stationary time series are autoregression integrated (ARI), moving average integrated (MAI), and ARIMA process. The general form of the ARIMA, process of order (p, d, q) is:

$$y(t) = \delta + y(t-1) + \dots + \theta p y(t-p) + a(t) + \theta l a(t-l) + \dots + \theta q a(t-q) \quad (5)$$

ARIMA process has order (p, d, q) is where p is the order of AR, d is the degree of differencing involved to reach a stationary stage and q is the order of MA. Case study: According to the dates of consumption per hour of electric energy in Albania during one week are given as following figure, it is required to forecast the electric load with 1-h lead using ARIMA model. This example demonstrates the seasonal time series for an hourly data with a weekly cycle.

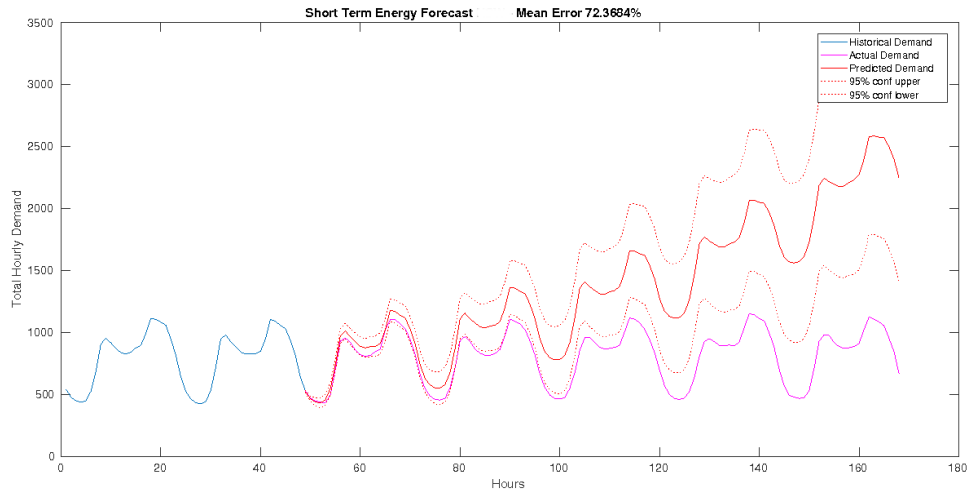
Figure 1: The dates of electric energy per hour consumed during one week

The procedure for Box-Jenkins techniques depends first, on the identification of the model, which is determined by analyzing the raw load data. First, it is obviously non-stationary. This analysis includes the plot of autocorrelation and partial autocorrelation functions. The use of these tools leads to the initial estimation of the required data transformation and the degree of differencing to obtain a stationary process. Second, an estimation of the parameter of the identified load-forecasting model is usually achieved through the use of efficient estimation methods such as maximum likelihood and unconditional least squares. Finally, the model is checked by testing whether the residual series is a white noise. If the residual is not white noise, the inadequacy of the model has to be corrected in view of the autocorrelation and partial autocorrelation functions of the residual. The hourly load forecast over 1 week using the ARIMA model via MATLAB is illustrated in Figures.

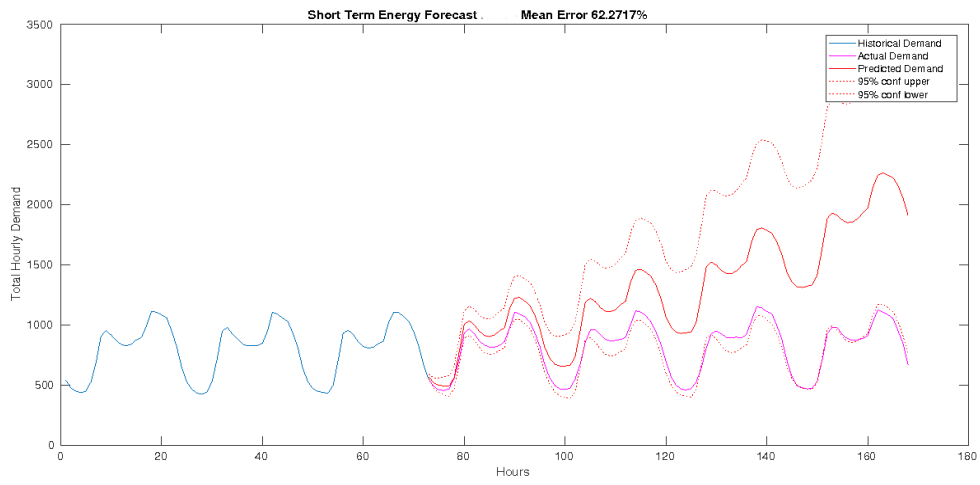
The graphs show different percentage of mean error. Comparison of errors of sample prediction is given in the table below:

Forecast horizon in one week after :	MAE(%)
2 days	72.3684
3 days	62.271
4 days	32.390
5 days	24.0268

The hourly load forecast over 1 week using the ARIMA model is illustrated in Figures. The graphs show different percentage of mean error. Comparison of errors of sample prediction is given in graphs below:

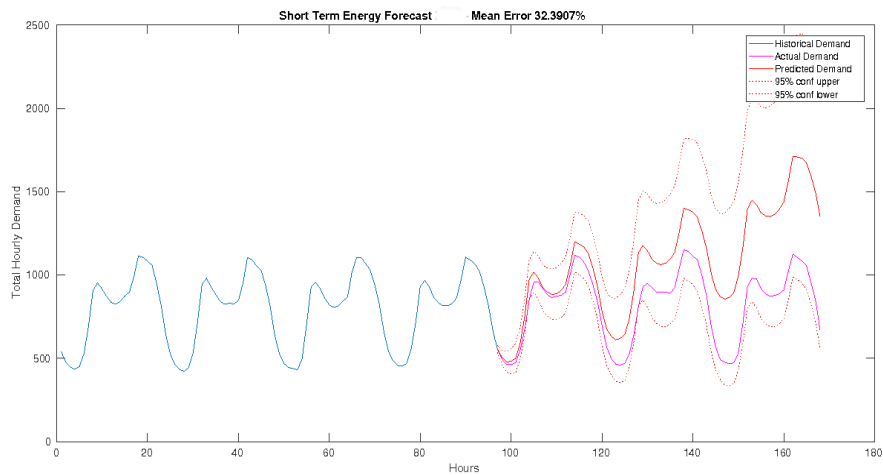

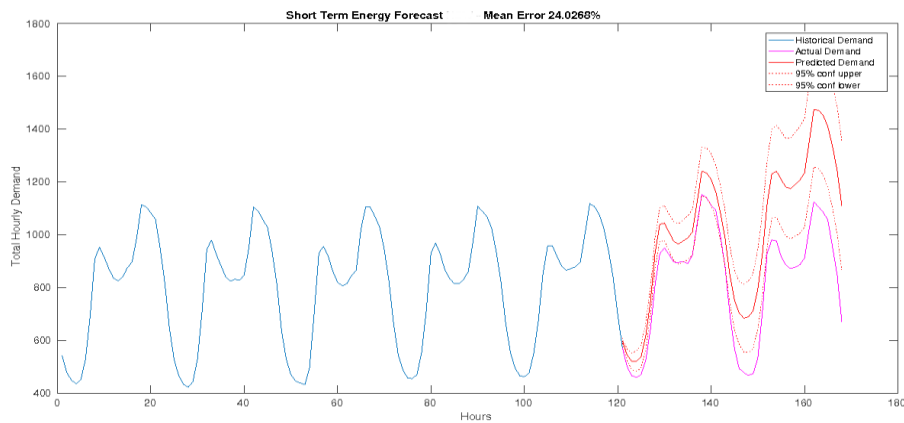
Figure 2: two days training data

Figure 3: three days training data

Figure 4: four days training data

**F
i
g
u
r
e
5
:**

five days training data

I next, the hourly consumption will be forecasted and compared with the actual pattern based on the mean absolute percentage error (MAPE) and the root mean squared error (RMSE). The datasets for each of the weekdays were used and the MAPE and RMSE values for forecasting the patterns for each weekday are given in following table:

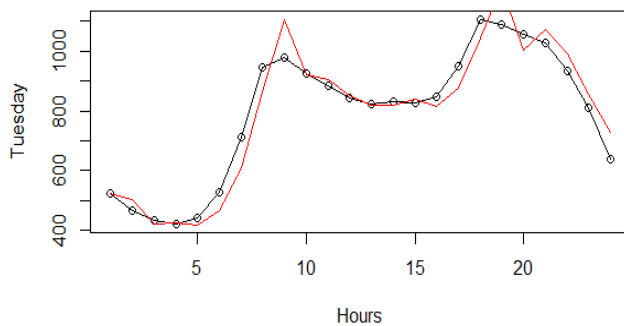
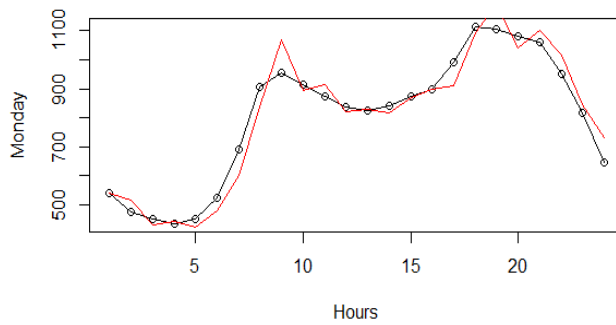
TABLE. Average MAPE and RMSE of hourly energy consumption over 1 week.

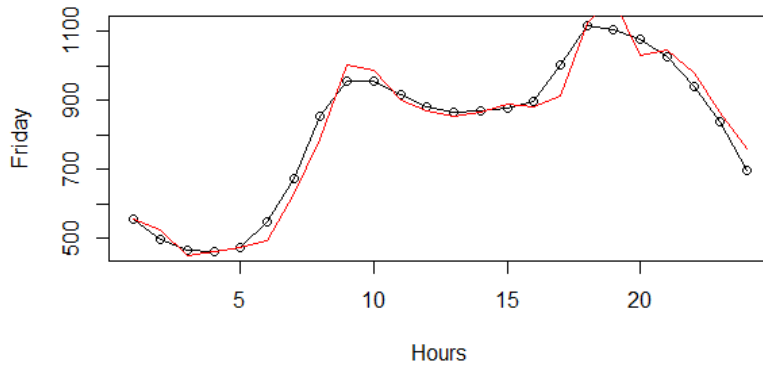
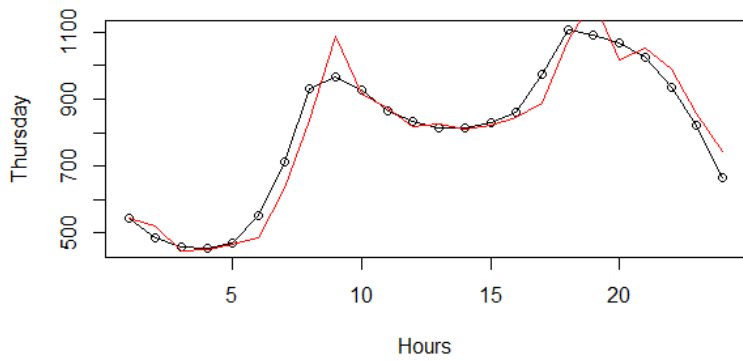
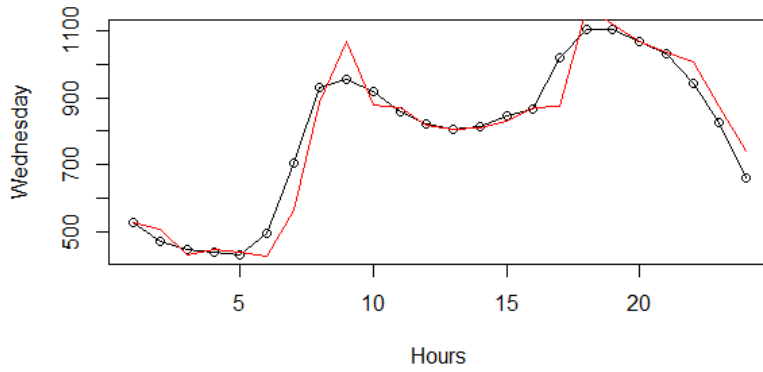
Day	MAPE	RMSE
Monday	5.22	52.45
Tuesday	5.67	59.23

Wednesday	5.04	57.85
Thursday	4.88	53.95
Friday	3.77	40.61
Saturday	4.03	42.77
Sunday	5.35	54.98
<hr/>		
AVERAGE	4.85	51.69

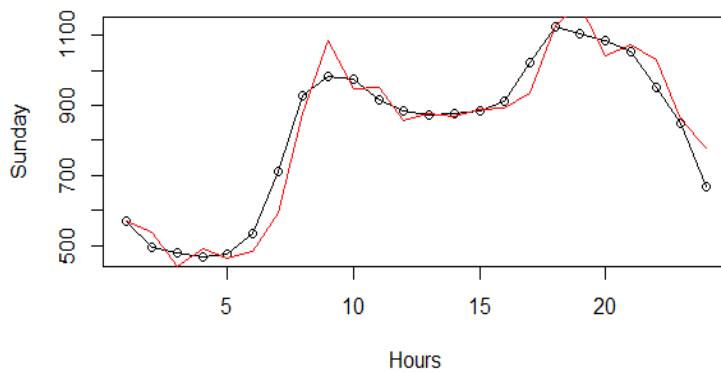
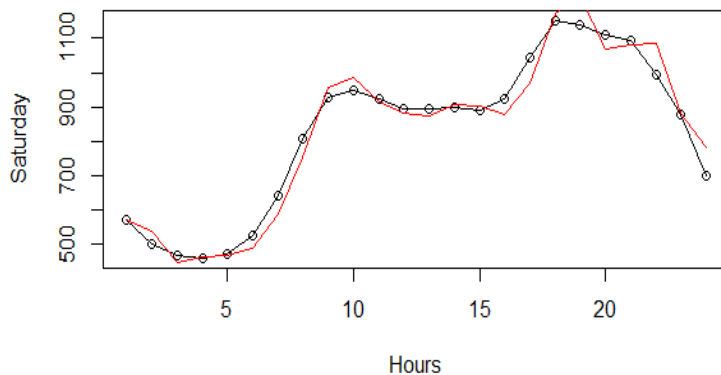
Hourly consumption forecast over 1 week using ARIMA models that we found above can be seen in the following figure:

The black line with circles represents the actual consumption while the red line represents the forecasted consumption

CONCLUSIONS

It was found that the error of prediction increased significantly when we used reduced historical dates. Another reason why the error was increased during the weekend is the important role of holidays. The performance can be improved if we update the values. Stochastic time series makes it easy to understand, implement and provide very accurate results. Time series methods are based on the assumption that the data has an internal structure such as autocorrelation or trend. The approach is to accurately assemble a pattern matching available data and then obtain the forecasted value with respect to time using the established model.

References:

1. Electric Distribution Systems (Forecasting Methodology) Abdelhay A. Sallam,O.P.Malik
2. Time Series Analysis and Its applications Robert H.Shumway,David S.Stoffer;
3. An Overview of Electricity Demand Forecasting Techniques. Arunesh Kumar Singh*, Ibraheem, S. Khatoon, Md. Muazzam;
4. Study & Development of Short Term Load Forecasting Models Using Stochastic Time Series Analysis. International Journal of Engineering Research and Development e-ISSN: 2278-067X, p-ISSN: 2278-800X, www.ijerd.com Volume 9, Issue 11 (February 2014), PP. 31-36;
5. Electrical Load Forecasting: Modeling and Model Construction. S.A.Soliman, AhmadMohammad Al-Kandari
6. Detecting Signals from Data with Noise: Theory and Applications Xianya Chen, Meng Wang,Yuanling Zhang, And Ying Feng ,Journal of The Atmospheric Sciences Volume 7

SMALL WORLD PHENOMENON IN A LANDLINE PHONE CALL NETWORK GRAPH

Orgeta GJERMËNI¹

¹ Department of Mathematics, University Ismail Qemali, Str. Kosova, 9400 Vlore, Albania

o.gjermeni@gmail.com

Abstrakt

A phone call network graph of a landline phone operator represents a system in which the vertex set is the set of the clients engaged in making or receiving calls, and the edge set is the set of communication relations between them. The aim is to study empirically ‘small – world – ness’ in the evolutionary process of the network graph topology. The evolutionary process is studied in 30 time steps. A continuously graded notion of ‘small – world – ness’ is applied. It consists in a quantitative definition which led to a procedure for a general statistic test for the presence of small world structure. We are interested to test if small world phenomenon scales linearly with the order of the network graph.

Keywords: *Landline phone call network, small world, topological network evolution.*

INTRODUCTION

We live in a world of networks. In fact, any complex system in nature can be modeled as a network, where vertices are the elements of the system and edges represent the interactions between them. Different systems from real world are represented by network graphs with the purpose of topological studies [1]. In most of the cases, topological relations are supposed to be completely regular or completely random. Watts & Strogatz [2] showed that real world systems stand between these two topologies. Real systems are characterized by high level of

clustering like regular lattices, and small geodesic distances like random graphs [3]. These network graphs are called by Watts & Strogatz as ‘small world’ in analogy with the phenomenon of ‘small world’ [4] known also as ‘six degrees of separation’ [5].

A phone call network graph of a landline phone operator represents a system in which the vertex set is the set of the clients engaged in making or receiving calls, and the edge set is the set of communication relations between them. Topological structure of such network graphs can give information about the interaction inside the communication system. This network graphs can be seen both from the technologic and social perspective.

The understanding and analyzing process of network graphs is a topic that stands between some disciplines (Mathematics, physics, computation sciences, social sciences, biology etc.). Although modern technology enable studying big data sets, topological and structure analysis in phone network graphs, are usually based in steady states of network graphs. We have noticed that the scientific studies are concerned mainly in mobile network graphs [6, 7, 8, 9, 10] and those which analyze landline network graphs, considering dynamic evolution of network topology are rare. Small world is studied also in many other real networks such as Facebook [11], Food Webs [12], Brain Networks [13], Cellular Automata Networks [14] etc.

Our aim in this paper is to study empirically the small world phenomenon of the phone call network graph while considering the topological evolution of the network within a month of time observation (divided in 30 time steps). It is used a continuously graded notion of small – world – ness [15, 16] which led to a procedure for a general statistic test for the presence of small world structure. We are interested to test if small – world – ness scales linearly related to the order of the network graph and to the average vertex degree in log – log scale. Linear scaling of small – world – ness with networks size [15] was found also on the canonical Watts – Strogatz model [2]. We see also the relation between the size and the order of the network graph through the topology evolution.

1. Material and Methods

1.1. Data preparation

The set of data is provided by a local telecommunicating operator located in south of Albania. Client identities are substituted by numbers, with the purpose of conserving the privacy. The

study is based only on phone calls inside the operator's clients' network, and not outside it. The reason of this restriction was that the information about phone numbers which are not operator clients would be incomplete.

Phone calls belong to November 2014 and were in total 81591. From these, 41 phone calls which were without call duration and 7442 phone calls with a duration less than 10 seconds are excluded from the study. The reason of this exclusion is that these calls could be lost calls, or wrong calls and could affect the accuracy of the study. The total data set which was used to conduct the study was 90.83% of the initial data set. Active clients are considered only them that are engaged at least in one phone call (made or received) with a call duration at least 10 seconds. A description of the data which are going under the study is given in Figure 1.

calldate	callend	connect_duration	caller	called
11/01/2014 02:26	11/01/2014 02:27	73	1954	2056
11/01/2014 05:10	11/01/2014 05:11	32	1867	880
11/01/2014 05:15	11/01/2014 05:17	62	653	1531
11/01/2014 05:26	11/01/2014 05:28	63	2173	1745
11/01/2014 05:26	11/01/2014 05:28	65	2173	1745
11/01/2014 05:27	11/01/2014 05:29	74	2801	2415

Figure 1. Description of data under study.

The small world phenomenon in the communication system is studied by observing 30 network graphs. The network graphs are denoted by $G_i = (V_i, E_i)$, where V_i is the vertex set (active phone clients) and E_i is the edge set. Each edge represent a communication relation between two phone clients. Thus, if v_1 and v_2 are vertices, then an undirected edge (v_1, v_2) is between them only if v_1 has received at least one phone call from v_2 or the reverse. Multiple relations between two vertices are simplified in only one edge. The network graphs are $G_1 \leq G_2 \leq \dots \leq G_{30}$. The network graph G_i is constructed based on the data from the first day of the month till the ith day.

Basic Definition

The order of a network graph is the number of vertices and the size is the number of edges on it. Let $\langle l_{G_i} \rangle$ be the average geodesic distance [1] between vertex pairs in G_i . We have distinguished two type of clustering coefficient, based form the local and global perspective of

a not weighted and undirected network graph. The clustering coefficient from the local perspective (vertices) was defined initially from Watts & Strogatz [2, 17] and here is denoted by:

$$cl(v) = \frac{\tau_{\Delta}(v)}{\tau_3(v)}, \quad (1)$$

where $v \in V_i$ and $\tau_{\Delta}(v)$ is the number of triangles in G_i in which is included the vertex $v \in V_i$, while $\tau_3(v)$ is the number of connected triples of vertices in G_i , such that two of the edges are simultaneously incident with the vertex v . The clustering coefficient of G_i is computed with the formula:

$$cl(G_i) = \frac{1}{|V_i|} \sum_{v \in V_i} cl(v). \quad (2)$$

In case that vertices had degree equal zero or one, the clustering coefficient is taken $cl(v) = 0$ [1]. Transitivity of a network graph G_i is denoted by $cl_T(G_i)$ [17, 1] and considers the network graph as whole, from global perspective:

$$cl_T(G_i) = \frac{3\tau_{\Delta}(G_i)}{\tau_3(G_i)}, \quad (3)$$

where $\tau_{\Delta}(G_i) = \frac{1}{3} \sum_{v \in V_i} \tau_{\Delta}(v)$ is the number of triangles in G_i , and $\tau_3(G_i) = \sum_{v \in V_i} \tau_3(v)$ is the number of connected triples. Although $cl(G_i)$ and $cl_T(G_i)$ are seen both from the global perspective, they are not equal but often have approximated values. Clustering coefficient is a measure of how much neighbors of each vertex are also neighbors of each other.

The statistical computation analyses is conducted based in two packages `igraphdata` [18] and `igraph` [19] in R statistical computation platform [20].

Let G_i be a network graph of order $|V_i| = n$ and size $|E_i| = m$. The equivalent random network graph Erdős – Rényi [3] with same order and size is denoted by $E-R$. The random graph is constructed uniformly, each edge has the same probability. A semi categorical definition of small – world – ness is [2]:

Definition 1: A network graph G_i is a small world network graph if $\langle l_{G_i} \rangle \geq \langle l_{E-R_i} \rangle$ and $cl(G_i) \gg cl(E - R_i)$.

Definition1': A network graph G_i is a small world network graph if $\langle l_{G_i} \rangle \geq \langle l_{E-R_i} \rangle$ and $cl_T(G_i) \gg cl_T(E - R_i)$.

A new categorical definition was proposed to measure quantitatively the small world phenomenon in a network graph [15, 16]. Let have

$$\gamma_{G_i}^T = \frac{cl_T(G_i)}{cl_T(E-R_i)}, \quad (4)$$

and

$$\lambda_{G_i} = \frac{\langle l_{G_i} \rangle}{\langle l_{E-R_i} \rangle}, \quad (5)$$

$$S_i^T = \frac{\gamma_{G_i}^T}{\lambda_{G_i}}. \quad (6)$$

Similarly,

$$\gamma_{G_i} = \frac{cl(G_i)}{cl(E-R_i)}, \quad (7)$$

$$S_i = \frac{\gamma_{G_i}}{\lambda_{G_i}}. \quad (8)$$

Definition 1 and 1' imply that $\lambda_{G_i} \geq 1$ and $\gamma_{G_i}^T \gg 1$ ($\gamma_{G_i} \gg 1$), from which we have $S_i^T > 1$ ($S_i > 1$).

Definition 2: A network graph G_i will be a small world network graph if $S_i^T > 1$ ($S_i > 1$).

This is a continuously graded notion of small – world – ness in network graphs.

Hypothesis Testing

A quantitative definition of small – world – ness is adopted, which led us to a procedure for a general statistic test for the presence of small – world structure as defined by Watts & Strogatz [15, 16]. The series of network graphs in 30 time steps is written as $G_1 \leq G_2 \leq \dots \leq G_{30}$. An equivalent random network graph $E - R_i$ [3] with same order and size, is created for each of the network graphs G_i , and after that is computed S_i^T and S_i . To ensure the robustness of the categorization, network graphs are tested for significance using Monte Carlo sampling. The null hypothesis for the Watts & Strogatz [2] definition of small – world network graphs is that:

H_0 : The system G_i is an Erdős – Rényi [3] random network graph.

Thus, for each of the network graphs G_i , are constructed 1000 equivalent random network graphs, computing S_i^T and S_i related to each of the ith E-R network graphs. The 99% confidence limits for the null hypothesis are defined for each of the 30 days. The procedure [21] is described as follow:

1. Let $\hat{F}$ be the empirical distribution of the 1000 S_i^T (or S_i) data, i.e. the probability which puts mass 1/1000 at each data.
2. A random generator is used to draw 1000 new points S_i^{T*} (or S_i^*) independently and with replacement from $\hat{F}$, so that each new point is an independent random selection of one of the 1000 ‘original’ data points. These new points, which are called ‘bootstrap sample’, are a subset of original data points.
3. The mean $\overline{S_i^T}$ (or $\overline{S_i}$) value is computed for the bootstrap sample.
4. Steps 2 and 3 are repeated 10000 times, each time using an independent set of new random numbers to generate the new bootstrap sample. The resulting sequence of bootstrap mean values is $\overline{S_i^T}^1, \overline{S_i^T}^2, \dots, \overline{S_i^T}^{10000}$
5. Let $[a^*, b^*]$ be the central 68% interval for the $\overline{S_i^T}$ values such that $\frac{\#\{S_i^T < a^*\}}{10000} = 0.16$ and $\frac{\#\{S_i^T < b^*\}}{10000} = 0.84$. The bootstrap estimate of the standard deviation σ , is $\hat{\sigma}^{(B)} = \frac{b^* - a^*}{2}$, based upon the fact that a normal distribution puts 68% of its probability within one standard deviation of the mean. Half of the length of the interval from 16th percentile to 84th percentile is a reasonable definition of the normal – theory estimate of standard deviation.

The upper 99% confidence limit is $CL^{0.01} = 1 + 2.58\hat{\sigma}^{(B)}$, where by definition $S^T = 1$ for an E – R network graph. A network graph with $S_i^T > CL^{0.01}$ is considered to significantly differ from a random network graph [15, 16] and the hypothesis H_0 is rejected. In a similar way is done the same for S_i .

We are interested to test if small – world – ness scales linearly in relation with the order of the network graph and average vertex degree in log – log scale. For all the network graphs, such

that $S_i > 1$ and $S_i^T > 1$, it is performed the linear regression on log – transformed quantities and is estimated the best fitting. It is assumed that hypothesis H_1 is true.

H_1 : The residuals are normally distributed.

After that, it is controlled the hypothesis H_1 through the Shapiro –Wilk normality test [22, 23, 24]. If the p^* - value is less than the chosen alpha level 0.05, the hypotheses H_1 is rejected, and in this case there will be evidence that the data doesn't come from a normally distributed population.

Results

Topological properties description of the series $G_1 \leq G_2 \leq \dots \leq G_{30}$ related to the order $|V_i| = n_i$, size $|E_i| = m_i$, average vertex degree $\langle d_i \rangle$, average geodesic distance $\langle l_i \rangle$, clustering coefficient $cl(G_i)$ and transitivity $cl_T(G_i)$ are given in Table 1. The upper 99% confidence limit $CL_T^{0.01}$ and $CL^{0.01}$, are computed respectively for the small – world – ness S_i^T and S_i .

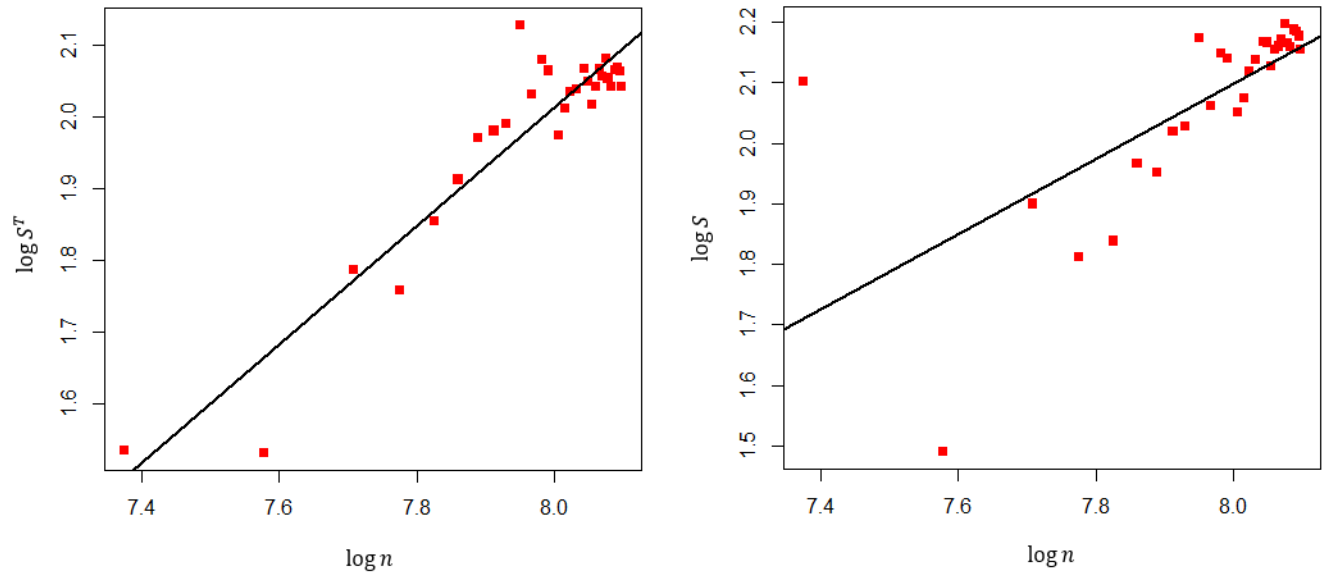
Table 1 Network graph topological properties, small – world – ness values and the upper 99% confidence limit $CL^{0.01}$.

i	$ V_i $	$ E_i $	$\langle d_v^i \rangle$	$\langle l_{G_i} \rangle$	$cl_T(G_i)$	$cl(G_i)$	S_i^T	$CL_T^{0.01}$	S_i	$CL^{0.01}$
1	159	222	2.78772	5.7522	0.00550	0.00495	4.6374	1.2755	8.1762	1.5799
	7	6	7	73	138	21	50	82	76	64
2	195	404	4.13299	4.6497	0.00915	0.00875	4.6264	1.1648	4.4406	1.2351
	5	0	2	67	432	79	15	74	78	06
3	222	623	5.60467	4.0857	0.01352	0.01218	5.9707	1.1016	6.6835	1.1185
	6	8	2	95	068	36	64	11	80	59
4	238	834	7.00503	3.7762	0.01759	0.01763	5.8024	1.0737	6.1242	1.0913
	2	3	8	71	52	54	99	48	01	33
5	250	103	8.23642	3.6211	0.02093	0.02257	6.3818	1.0616	6.2858	1.0778

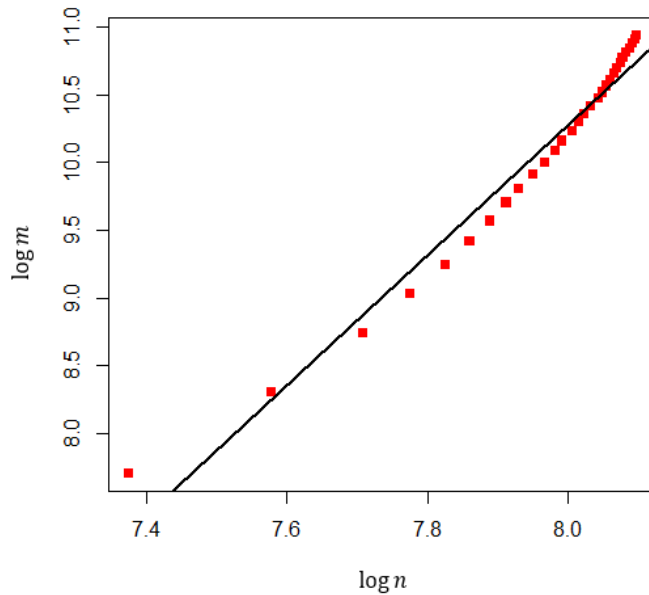
	4	12	2	13	288	95	32	72	11	09
6	259	122	9.48765	3.4868	0.02406	0.02560	6.7676	1.0494	7.1486	1.0606
	2	96	4	06	592	67	63	25	45	99
7	266	143	10.7203	3.3820	0.02706	0.02655	7.1718	1.0413	7.0450	1.0438
	8	01	9	39	327	57	42	37	96	82
8	273	163	12.0014	3.2940	0.03085	0.03061	7.2414	1.0354	7.5363	1.0377
	1	88	65	9	318	27	03	24	33	71
9	278	182	13.0909	3.2271	0.03372	0.03453	7.3172	1.0322	7.5959	1.0347
	1	03	74	86	284	31	67	21	84	13
10	283	201	14.2234	3.1760	0.03742	0.03884	8.3873	1.0282	8.7930	1.0312
	7	76	76	62	282	26	53	37	20	55
11	288	220	15.3074	3.1288	0.04078	0.04104	7.6158	1.0252	7.8656	1.0268
	5	81	52	17	819	02	82	49	34	69
12	292	239	16.3688	3.0870	0.04355	0.04568	7.9934	1.0236	8.5771	1.0262
	8	64	52	91	738		26	54	87	76
13	295	258	17.4905	3.0456	0.04604	0.04982	7.8742	1.0201	8.5021	1.0232
	6	51	28	12	608	48	30	85	93	09
14	299	278	18.5435	3.0178	0.04835	0.05184	7.1943	1.0197	7.7824	1.0219
	9	06	15	73	057	23	57	27	02	28
15	302	296	19.6219	2.9846	0.05090	0.05423	7.4678	1.0174	7.9549	1.0191
	6	88	43	72	754	32	29	78	70	64
16	305	315	20.6494	2.9576	0.05279	0.05736	7.6403	1.0165	8.3280	1.0187
	2	11	1	34	053	74	09	05	81	13
17	307	333	21.6971	2.9326	0.05509	0.06064	7.6711	1.0142	8.4756	1.0165
	7	81	08	51	137	57	11	38	64	8
18	311	352	22.6478	2.9127	0.05743	0.06372	7.8987	1.0142	8.7346	1.0165
	2	40	15	61	571	27	80	66	90	52
19	313	369	23.6185	2.8907	0.05932	0.06680	7.7556	1.0134	8.7284	1.0157
	0	63	3	74	812	45	65	13	67	87
20	314	387	24.6376	2.8689	0.06125	0.06876	7.5084	1.0125	8.3900	1.0146

0	9	92	63	07	213	72	86	26	02	79
2	316	406	25.6766	2.8489	0.06386	0.07137	7.7036	1.0118	8.6298	1.0139
1	7	59	66	34	709	5	92	38	66	99
2	318	424	26.6562	2.8324	0.06628	0.07382	7.8870	1.0111	8.6714	1.0128
2	5	50	01	41	309	34	94	67	60	36
2	319	441	27.5983	2.8174	0.06826	0.07644	7.8114	1.0106	8.7805	1.0120
3	7	16	73	44	674	27	05	31	08	92
2	321	458	28.5564	2.8022	0.07085	0.07922	8.0118	1.0098	8.9983	1.0114
4	3	76	89	27	582	55	47	79	42	43
2	322	476	29.5786	2.7859	0.07262	0.08113	7.7895	1.0095	8.7209	1.0110
5	3	66	53	53	735	81	69	79	10	6
2	323	494	30.5452	2.7707	0.07487	0.08368	7.7039	1.0091	8.6697	1.0103
6	9	68	3	15	608	38	17	74	59	94
2	325	511	31.4562	2.7568	0.07703	0.08704	7.8774	1.0084	8.9132	1.0100
7	5	95	21	57	847	17	49	85	96	11
2	326	529	32.3916	2.7440	0.07915	0.08900	7.9025	1.0086	8.8927	1.0097
8	8	28	77	7	173	82	93	23	90	07
2	327	546	33.3453	2.7330	0.08126	0.09103	7.8670	1.0077	8.8203	1.0089
9	8	53	33	65	428	77	46	54	32	31
3	328	562	34.2312	2.7226	0.08283	0.09309	7.6955	1.0077	8.6317	1.0088
0	7	59	14	54	911	61	98	95	47	65

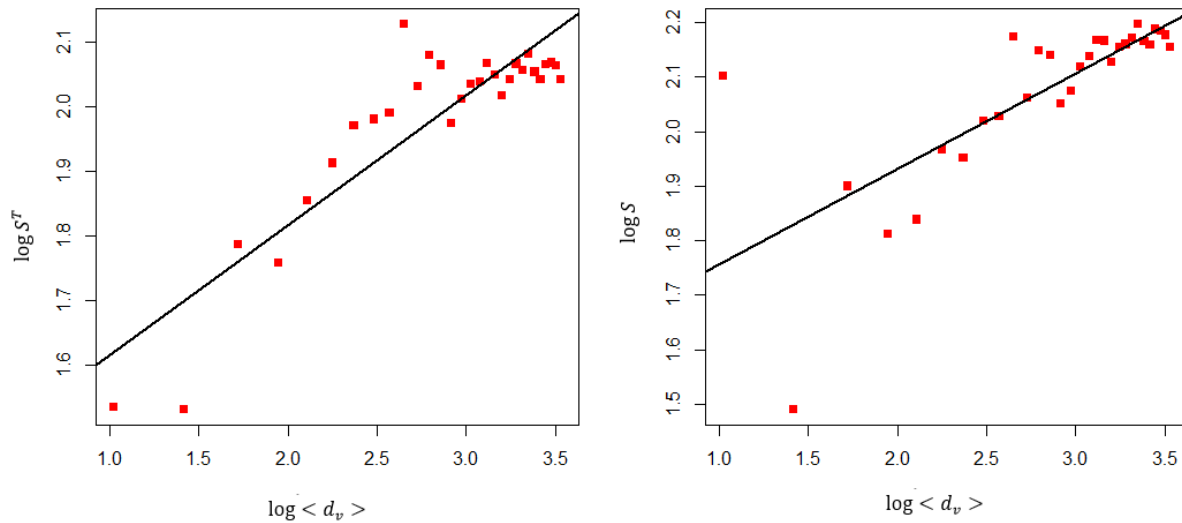
After performing the linear regression on log – transformed quantities, the best fitting is estimated and the results are as below. The best fitting for the correlation between small – world – ness and network graph order is given in Figure 2, and the correlation between the network graph size and the network graph order is given in Figure 3.

Figure 2 The best fitting for the first figure is found $S^T = 0.0099n^{0.82735}$ (30 network graphs, $r^2 = 0.87$; $p = 2.709e - 14$) and for the second is found $S = 0.05628n^{0.622}$ (30 network graphs, $r^2 = 0.46$; $p = 3.277e - 05$).

Figure 3 The best fitting for the correlation between size and order of networks is found $m = 5.761e^{-13} n^{4.81}$ (30 network graphs, $r^2 = 0.97$; $p = 2.2e - 16$).

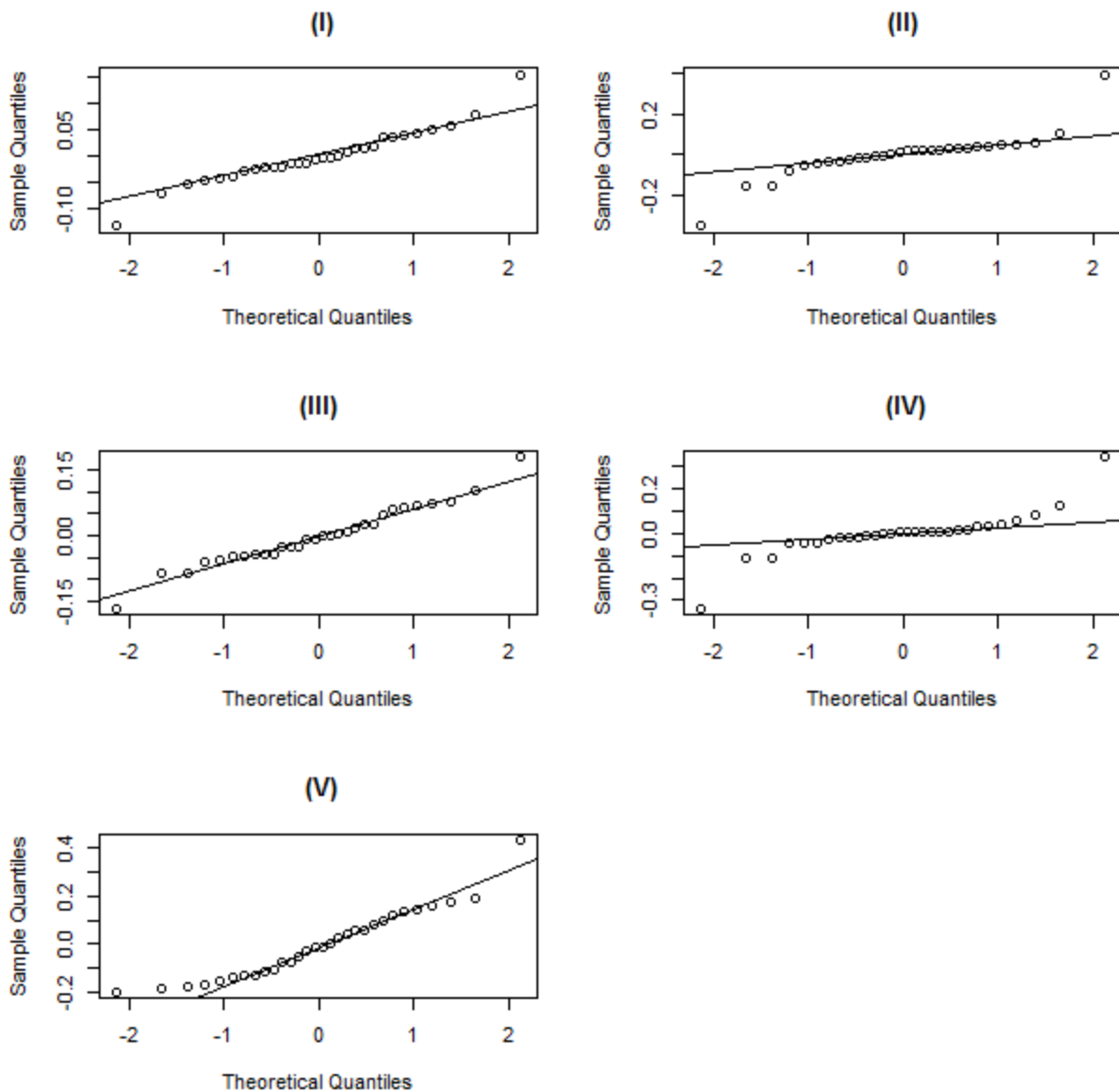
Figure 4 The best fitting for the correlation of small – world – ness and average degree of the network graphs in the first figure is found $S^T = 4.1 < d_v >^{0.2}$ (30 network graphs, $r^2 = 0.79$; $p = 5.153e - 11$) and for the second is found $S = 4.855 < d_v >^{0.175}$ (30 network graphs, $r^2 = 0.563$; $p = 1.8e - 06$).

The correlation between the small – world – ness and the average vertex degree is given in Figure 4. For each of the correlations studied, it is performed the Shapiro – Wilk test to control the null hypothesis H_1 which assumes that the residuals are normally distributed. The results are given through Table 2.

Table 2 Results of Shapiro – Wilk test.

	Model	W - value	p* - value
I	$\log S_T \sim \log n$	0.95047	0.174
II	$\log S \sim \log n$	0.78337	3.31e-05
III	$\log S_T \sim \log < d_v >$	0.97394	0.6514
IV	$\log S \sim \log < d_v >$	0.76459	1.582e-05
V	$\log m \sim \log n$	0.93601	0.07104

To affirm our result, are computed also the normal Q – Q plots of the residuals, which are given in Figure 5. Q – Q plots are consistent with the results of Shapiro – Wilk test.

Figure 5 Normal $Q-Q$ plots of the residuals for the five models: *I* - $\log S_T \sim \log n$; *II* - $\log S \sim \log n$; *III* - $\log S_T \sim \log \langle d_v \rangle$; *IV* - $\log S \sim \log \langle d_v \rangle$ and *V* - $\log m \sim \log n$.

CONCLUSION

As a conclusion, we can say that in all the 30 time steps that the network graph topology evolution is studied, the presence of small world phenomenon and its significance is confirmed. Based on the values we found, the null hypothesis H_0 is rejected, because in all

the cases $S_i^T > CL^{0.01}$ and $S_i > CL^{0.01}$. This means that all the network graphs of the series differ significantly from Erdős – Rényi random network graph, and the small world topology structure is present all the time. After analyzing the correlation between the small – world – ness and network graph order, and between the small – world – ness and vertex average degree, it is found that there is a positive linear correlation in log – log scale, only in the case when it is used transitivity while computing small – world – ness. We cannot say the same when it is used clustering coefficient, although there is a positive correlation but it isn't significant enough as a linear one in log – log scale. There is a positive linear correlation between the size and the order of the network graph in log – log scale.

ACKNOWLEDGMENT

Our Acknowledgment goes to University Ismail Qemali of Vlora.

REFERENCES:

- [1] M. E. J. Newman, "The Structure and Function of Complex Networks," *SIAM Review*, vol. 45, pp. 167-256, 2003.
- [2] Watts D. J., Strogatz S. H., "Collective Dynamics of 'Small-World' Networks," *Nature*, vol. 393, pp. 440-442, 1998.
- [3] B. Bollöbas, *Random Graphs*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- [4] S. Milgram, "The Small - World Problem," *Psychology Today*, vol. 1, no. 1, pp. 61-67, 1967.
- [5] G. J., *Six Degrees of Separation: A Play*, New York: Vintage Books, 1990.
- [6] Dong Zh.-B., Song G.-J., Xie K.-Q., "An Experimental Study of Large – Scale Mobile Social Network," in *WWW2009*, Madrid, Spain, 2009.
- [7] Seshadri M., Machiraju S., Sridharan A., Bolot J., Faloutsos Ch., Leskovec J., "Mobile

- Call Graphs: Beyond Power-Law and Lognormal Distributions," in *KDD'08*, Las Vegas, Nevada, USA, 2008.
- [8] Onnela J. – P., Saramaäki J., Hyvöven J., Szabó G., Lazer D., Kaski K., Kertész J., Barabási A. – L., "Structure and Tie Strengths in Mobile Communication Networks," *PNAS*, vol. 104, no. 18, pp. 7332-7336, 2007.
- [9] Nanavati A. A., Gurumurthy S., Das G., Chakraborty D., Dsgupta K., Mukherjea S., Joshi A., "On the Structural Properties of Massive Telecom Call Graphs," in *CIKM'06*, Alington, Virginia, USA, 2006.
- [10] Onnela J.-P., Saramäki J., Hyvönen J., Szabó G., Argollo de Mendez M., Kaski K., Barabási A.-L., Kertész J., "Analysis of a large - scale weighted network of one-to-one human communication," arXiv, 2007.
- [11] Wohlgemuth J., Matache M. T., "Small-World Properties of Facebook Group," *Complex Systems*, vol. 23, 2014.
- [12] Montoya J. M., Sole R. V., "Small World Patterns in Food Webs," *J. theor. Biol.*, no. 214, p. 405}412, 2004.
- [13] Bassett D. S., Bullmore E., "Small-World Brain Networks," *The Neuroscientist*, vol. 12, no. 6, 2006.
- [14] Tomassini M., Giacobini M., Darabos C., "Evolution and Dynamics of Small-World Cellular Automata," *Complex Systems*, no. 15, pp. 261-284, 2005.
- [15] Humphries M. D., Gurney K., "Network 'Small-World-Ness': A Quantitative Method for Determining Canonical Network Equivalence," *PLoS ONE*, vol. 3, no. 4, p. e0002051, 2008.
- [16] Humphries M. D., Gurney K., Prescott T. J., "The brain reticular formation is a small - world, not scale - free, network," *Proc. R. Soc. B*, vol. 273, p. 503–511, 2006.
- [17] E. D. Kolaczyk, "Descriptive Analysis of Network Graph Characteristics," in *Statistical Analysis of Network Data*, Springer Science+Business Media, LLC, 2009, pp. 79-122.
- [18] G. Csardi, "igraphdata: A Collection of Network Data Sets for the 'igraph' Package," 2015. [Online]. Available: <https://CRAN.R-project.org/package=igraphdata>.
- [19] G. Csardi, T. Nepusz, "The igraph software package for complex network research,"

- InterJournal*, vol. Complex Systems, p. 1695, 2006.
- [20] R. C. Team, "R: A Language and Environment for Statistical Computing". Vienna, Austria 21 June 2016.
- [21] B. Efron, "Computers and Theory of Statistics: Thinking the Unthinkable," *SIAM Review*, vol. 21, pp. 460-480, 1979.
- [22] P. Royston, "An extension of Shapiro and Wilk's W test for normality to large samples," *Applied Statistics*, vol. 31, no. 2, pp. 115-124, 1982.
- [23] P. Royston, "Algorithm AS 181: The W test for Normality," *Applied Statistics*, vol. 31, no. 2, p. 176–180, 1982.
- [24] P. Royston, "Remark AS R94: A remark on Algorithm AS 181: The W test for normality," *Applied Statistics*, vol. 44, no. 4, p. 547–551, 1995.

RRJETAT HIBRIDE CELLULAR AD-HOC PËR NJË SISTEM MOBIL TË PUNËSIMIT

Mimoza DURRËSI

mimoza.durresi@uet.edu.al

Abstrakt

Fenomeni i papunsisë vazhdon të perfaqsojë një plagë të rëndësishme sociale për gjithë botën në përgjithësi dhe për Shqipërinë në veçanti. Si rrjedhojë është detyrë e qeverisë së çdo vendi të përdorë mjete dhe mënyra të ndryshme për të lehtësuar zgjidhjen e këtij problemi. Në këtë artikull paraqitet një kontribut në mbështetje të zgjidhjes së këtij problemi duke krijuar një sistem informacioni optimal dhe të sigurtë për informimin në mënyrë dinamike përmes celularëve të qytetarëve të një zonë të caktuar (në zonë banimi, qytet ose krahinë) me të dhënat mbi vendet vakante të punës. Sistemi celular i përdorur është një sistem hibrid ku shfrytëzohet kombinimi funksional i rrjetave celulare ad-hoc dhe Cloud. Të interesuarit për vende të reja pune do të kenë mundësi të ndjekin gjendjen reale të disponibilitetit të profileve të ndryshme të punës në një zonë të caktuar të qytetit që paraqet zonën e tyre të interesit. Në këtë punim është realizuar dhe një ndërfaqe vizuale që do të lehtësonte ndërfaqen grafike të përdoruesit për këtë qëllim.

Fjalë kyçe: *Rrjetat hibride, sistemi celular, cloud computing, rrjetat ad-hoc wireless, infrastrukturë hierarkike.*

HYRJE

Përdorimet e telefonave smart po rriten në mënyrë eksponenciale dita dites. Aplikimet e tyre janë të pafundme dhe të larmirshme sepse të tilla janë dhe nevojat dhe dëshirat e njerëzimit. Por telefoni është bërë si pjesë organike e jona, si një kuti magjike që u jep përgjigje të gjitha pyetjeve tona. Kështu, telefonat celulare (ose smartphone) përfaqsojnë sot platformën kryesore kompjuterike në të gjithë botën. [12]. Cili është shkaku? Arësyeja kryesore është fakti se këto paisje janë më pranë klientit. Ato janë personale dhe gjithë kohën me përdoruesin, si rrjedhojë ofrojnë mundësi me të mirë për afërsi (*proximity*). Nga të dhënat mbi përdorimin e tyre mësojmë se [10], Amerikanët shpenzojnë 2.7 orë në ditë duke u socializuar në telefonët e tyre mobil – më shumë se dyfishin e kohës që shpenzojnë për të ngrënë. 75% e njerëzve të globit kanë nga një ose më shumë telefonë mobile që ofrojnë akses tek tregjet e zhvilluar si dhe në ato në zhvillim [11]. Pra mobiliteti bën të mundur që personi i interesuar për një vënd pune të ketë mundësi të njoftohet për disponueshmërinë e tij në kohën e duhur, në vendin e duhur dhe me klientin e duhur. Aktualisht në Shqipëri ka web site që paraqesin postimet për vende vakante të punës, por këto jo vetëm nuk janë të plota, postimi është spontan dhe kërkimi është i vështirë. Gjithashtu në zonat me mungesë mbulimi nga interneti është e vështirë të aksesohet një site i tillë. Në një situatë të tillë shtrohen një sërë pyetjesh të tilla si: A mund të krijohet një sistem i sigurtë, i shpërndarë dhe në të njëjtën kohë hierarkik për shpërndarjen e informacionit në telefonët celularë smartfon i cili do të ndihmonte në aplikime të shumta që kërkojnë cilësitë e lartpërmendura? A do të mund të aplikohet një sistem i tillë në shpërndarje dhe mirëmbajtjen e informacionit të punësimit? Përgjigjet e këtyre pyetjeve do të gjendeshin me përdorimin e një sistemi hibrid ad-hoc celular. Një sistem i tillë mund të aplikohet në nivel nacional dhe lokal, që realizon shpërndarjen e vendeve të punës të disponueshme në kohë reale dhe që i përgjigjet shpërndarjes në lokalitetin e preferencës, siguron një transmetim mbi një infrastrukturë virtuale hierarkike, që e bën komunikimin eficient, të shpejtë dhe më të sigurt se interneti, realizon shpërndarje në zonat urbane dhe rurale në sajë të përdorimit të kombinuar të sistemit ad-hoc (protokolli IEEE 802.11) në këto zona. Të dhënat mund të inkorporohen nga GPS (Global Positioning System) për të realizuar identifikimin automatik të vendndodhjes së individit (Klientit) dhe ky sistem krijon

mundësinë automatike të njoftimit të Klientit me të rehat mbi vendet e preferuara të punës nëpërmjet alerteve të regjistruara paraprakisht.

-Cilat do të ishin karakteristikat kryesore të database lokale dhe nacionale që do të përdorej?

-Si do të realizohej lidhja me makinat e kërkimit për të maksimizuar rezultatin në rastin e opsionit internacional të produktit?

Një arkitekturë e tillë është përshtatshme pasi kombinon shpejtesinë e aksesit të rrjetit me brez të gjerë dhe Cloud Computing por në të njëjtën kohë ruan sigurinë dhe konfidencialitetin e përhapjes së informacionit në komunikimin e bizneseve me qendrat lokale të punësimit. Në ndërtimin e arkitekturës të rrjetit komunikues të sistemit në fjalë përdoren njëkohësisht ose në mënyrë të alternuar sipas nevojës Cloud Computing dhe rrjetat celulare Ad_Hoc.

CLOUD COMPUTING DHE RRJETAT AD-HOC

Shtrohet pyetja: C'është Cloud Computing? Cloud Computing është teknologjia e re për ruajtjen, shpërndarjen dhe menaxhimin e informacionit që ka sjellë impakt në zhvillimin e bizneseve dhe në vetë zhvillimin e shoqërisë. Vetë zhvillimi i Internetit solli epokën e Cloud Computing. Ky rrjet përbëhet nga numër i madh kompjuterash të lidhur së bashku për të siguruar fuqi dhe kapacitete të jashtëzakonshme për të bartur dhe përpunuar të dhënat. Kjo është pika e fortë e teknologjisë Cloud: Cloud do të thotë të rentësh infrastrukturë dhe software, si dhe gjerësi brezi në kushte shërbimi të përcaktuara. Këto komponente mund të përshtaten çdo ditë duke iu përshtatur kërkesave të klientit. Cloud Computing po sjell mijëra aplikime të reja duke i krijuar mundësi njerëzimit të ecë më shpejt dhe të shkojë më larg. Cloud Computing u bë i mundur nga Interneti dhe fibra optike e cila krijon bandëith të lartë dhe me kosto të ulët në sajë të zhvillimit të rrjetave optike. Nga ana tjetër Interneti ka bërë të mundur që Cloud Computing të jetë një shërbim global, p.sh: Azure, Cloud Computing i Microsoftit është i shpërndarë me data centers në disa kontinente. Kjo lloj shpërndarje globale i shërben shumë mirë bizneseve që gjithashtu janë bërë globale. Shumë shërbime të përditëshme si Gmail, Facebook, flicker, etj, përdorin cloud computing [8]. Cloud Computing ofrohet në forma të ndryshme nga shumë kompani si Amazon, Microsoft, HP, Dropbox e

shumë të tjera. Gjithashtu ka një tendencë globale që sektoret e IT pjesërisht apo tërësisht të migrojnë nga kompanite në Cloud Computing,

E veçanta e rrjetave celulare Ad-Hoc është se janë rrjeta dinamike të krijuara kur asnjë infrastrukturë tjetër nuk ekziston. Një rrjet i tillë krijohet nga nyje që janë në lëvizje. Fillimet e kësaj teknologjie mund të gjenden që në vitet 1970 me projektet e mirënjohur të DARPA-s, PR-net dhe SURAN [14]. Por kohët e sotme ato po rikthehen me shume aplikime të reja edhe në mjedise të komunikimit civil. Këto aplikime të reja janë të lidhur me disa karakteristika të veçanta të kësaj teknologjie, sic janë multikasting dhe siguria. Kjo e kombinuar me zgjidhjet e mundshme të problemit të rutimit dhe protokollit e aksesit të medium (MAC) është arsyeja pse këto rrjeta paraqesin një zgjidhje optimale për përdorim nga klientët (individë ose biznese) në procesin e kërkimit të vendeve të punës vecanërisht përsa i përket zonave rurale ose komunikimeve të sigurta zyrtare.

APLIKACIONET MOBILE APP DHE APP_PUNËSIMI

Forca e përdorimit të aplikacionit në telefonat smart rritet ndjeshëm kur aksesimi bëhet [7] nëpërmjet një ndërfaqe të veçantë dhe shumë user-friendly që quhet Mobile App. Por ç'janë Apps ose Mobile Apps? Janë aplikime softwerike të projektuara për tu ekzekutuar në smartfonë, tabloide ose pajisje celulare. Zakonisht sigurohen nga Platforma të Shpërndarjes të Aplikimeve që zakonisht zbatohen nga pronari i sistemit të operimit të tilla si Apple App Store, Google Play, Ëindoës Phone Store. Popullariteti i mobile Apps. Vazhdon të rritet sepse përdorimi i tyre është prevalent.

Thelbi i këtij punimi konsiston në krijimin e një sistem informacioni mbi rrjetat hibride Celular Ad-Hoc dhe që bën të mundur përdorimin e telefonave smartfone për të shpërndarë informacion të detajuar mbi vendet vakante të punës. Kjo do të realizohet nëpërmjet personave të interesuar (duke përdorur multicast)] ose kujt do që do të blente softwerin App_Punësimi. Ky informacion mund të jetë i ndryshëm në zona të ndryshme, duke i dhënë mundësi dhe prioritet personave që janë banues në ose afër zonës në fjalë. Sistemi i propozuar është hibrid dhe hierarkik. Hierarkia jep avantazhe të shumta si lehtësinë në përhapjen e informacionit brenda zonës dhe ndërmjet zonave, mundësinë e kontrollit dhe

përditësimin të informacionit. Hierarkia e këtij sistemi është ndërtuar mbi 3 shtresa që janë: individë të interesuar, agjensitë e punësimit rajonal së bashku me bizneset rajonale dhe agjensitë e punësimit në nivel kombëtar së bashku me bizneset kombëtare. Individet që e sigurojnë informacionin mbi vendet e lira të punës pasi selektojnë vendet e punës që iu interesojnë mund të nisin automatikisht kërkesën për punësim. Agjencia rajonale që ka lidhje të dyfishtë me individët dhe me bizneset, por gjithashtu dhe me agjensitë e nivelit kombëtar ose ministrinë përkatëse, njoftojnë bizneset për të gjithë individët e interesuar duke nisur të dhënat e individit. Pasi bizneset kryejnë procesin e selektimit, bëhet lidhja në kah të kundërt pra bizneset përditësojnë informacionin te agjencitë rajonale si dhe kombëtare. Ky komunikim kryhet në rrjetin ad-hoc për të siguruar privatësinë e individit. Pra App_Punësimi është një software (bazë të dhënash në smartfon) që do të përditësohet me informacion të ri nga ana e agjensive të punësimit. Në mungesë të tyre mund të kryhet nga zyrat përkatëse në Minibashkitë respektive. Përdorimi në kombinim i rrjetave Ad-Hoc dhe Cloud rrit fleksibilitetin, sigurinë në përhapje të informacionit dhe ruajtjen e privatësisë së individit. Përfitimet e këtij modeli mund të kategorizohen në disa drejtime: në nivel teorik si përdorim i kombinuar i rrjetave ad hoc- Cloud, në nivel aplikimi sepse realizon një aplikim të përshtatshëm të përdorshëm në celular dhe që vjen në ndihmë të një sektori kaq të rëndësishëm të ekonomisë, sic është punësimi, së treti jep mundësitë e shpërndarjes së informacionit dhe në zonat pa mbulim, që përfaqsojnë zonat rurale dhe që zënë përqindje të madhe të sipërfaqes dhe së fundi jep mundësinë e komunikimeve të sigurta për informacione konfidenciale dhe subjekt të thyerjes së privatësisë.

ARKITEKTURA HIBRIDE AD-HOC CLOUD

Në ndërtimin arkitekturës të rrjetit komunikues midis punëkërkuësve, punëdhënësve dhe agjensive të punësimit përdoren njëkohësisht ose në mënyrë të alternuar sipaj nevojës Cloud Computing dhe rrjetat celulare Ad_Hoc. Pra komunikimi mes punonjësve dhe agjensive lokale të punësimit realizohet në Cloud, kurse ai mes bizneseve dhe këtyre agjensive realizohet sipas një rrjeti ad-hoc që suportohet nga një infrastrukturë virtuale.

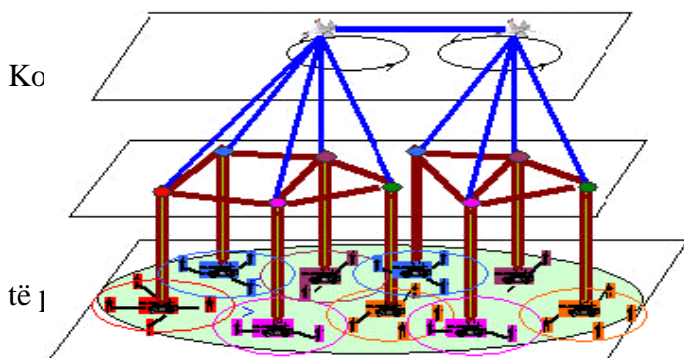
KRIJIMI I INFRASTRUKTURES VIRTUALE

Komunikimi mes agjensive të punësimit dhe bizneseve ose mes agjensive lokale dhe asaj kombëtare mund të jetë më i sigurt nëse kryhet mes një komunikimi hierarkik të një rrjeti Ad-hoc. Në këtë punim propozohet një protokoll i ri komunikimi duke u bazuar në Rutimin Gjeografik dhe në protokollet e suksesshëm të komunikimit inter-vehicle[6]. Mendohet që nyjet e rrjetit janë të gjitha mobile. Nyjet komunikojnë direkt vetëm me qendrën e zonës (Zone_Center ose Zone _Agjensi). Momentet kryesore të krijimit dhe funksionimit të infrastrukturës virtuale hierarkike janë:

-Krijimi i strukturës së zonave: Kjo realizohet nëpërmjet deklarimit në mesazhet prezantuese të koordinatave (X,Y) të cdo nyje kundrejt qendrës së Zonës si dhe kesaj të fundit respektivisht. Tashmë cdo nyje mund të komunikojë me qendrën e Zonës në cdo kohë. E njëjta skemë komunikimi realizohet brënda Zonës për komunikim mes qendrës së zonës dhe Bizneseve.

-Deklarimi i qendrës së Zonës: Qendra e Zonës u deklaron koordinat e veta si nyjeve dhe bizneseve lokale ashtu dhe agjensive të tjera në nivelin e vet hirarkik. Edhe ky deklarim përditësohet në menyre periodike.

-Komunikimet Pikë_me_Pikë: Ky algoritëm mundëson realizimin e komunikimit pikë me pikë e mund të jetë dhe me qëndër-Zonat e tjera ose me bizneset në rast se jepet aprovimi nga biznesi respektive.

Niveli 3: Agjensi

Niveli 2: Agjensitë Lokale

Niveli 1: Punëkërkuetit

dhe punëdhënësit

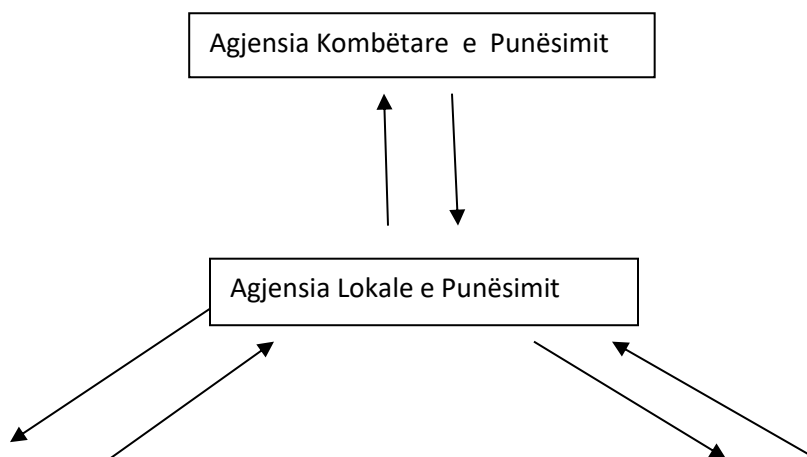
Fig1. Sistemi hierarkik i përhapjes së informacionit

-Komunikimet Multi dhe Broadcast. Përdorimi i këtij protokollit bën të mundur komunikimet broadcast dhe multicast. I pari është i nevojshëm në rastet kur informacioni i dërgohet gjithë audiencës. Kjo mund të përdoret në rastet e përqendrimit të personave të interesuar në një zonë p.sh. job fair ose kur shpërndarja e informacionit është falas. Multicast do të përdoret në të dy hallkat e hierarkisë, kur kemi komunikim brenda zonës, ndërmjet agjensive ose një agjensi me bizneset e zonës.

Për të parë performancën e këtij protokollit u realizua simulimi duke përdorur simulatorin CSim për një rrjet prej 30 nyjesh. Në bazë të rezultateve të simulimit u pa se ky protokoll performon më mirë se protokolle të tjerë të përdorur në komunikimin ad-hoc, të tilla si flooding. Ngarkesa e rrjetit është më e vogël dhe e tillë është dhe vonesa njëje me njëje.

RRJEDHA DY DREJTIMSHE E INFORMACIONIT

Informacioni që do të shpërndahet organizohet në një databazë që përmban ofertat e punës të bizneseve të ndryshme. Rrjedha e informacionit ndjek skemën e mëposhtme (Fig.2):

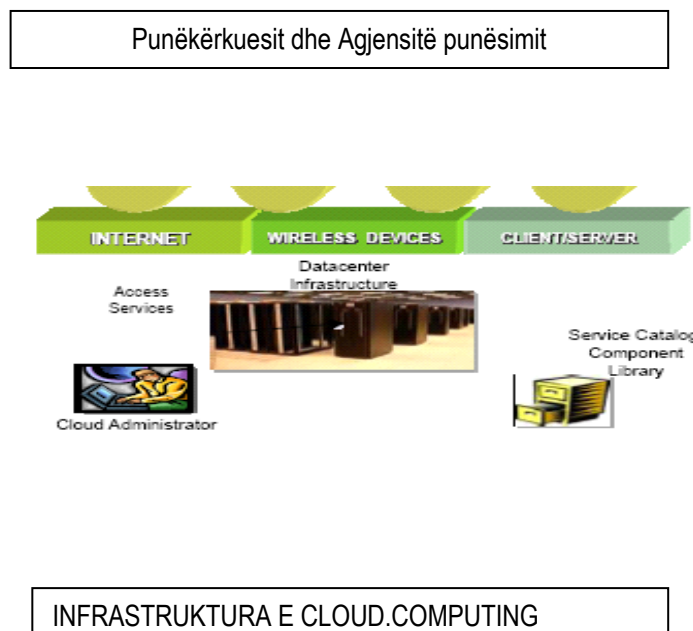
Fig. 2: Rrjedha e informacionit nga Punë Kërkuesit tek Punë Dhënesit

Organizimi i shpërndarjen e Informacionit (database-n e ofertave te punes) kryhet në mënyrë sa më të shpejtë, pa mbingarkuar rrjetin dhe me kosto sa më të ulët. Gjithashtu dëshirohet të realizohet një ndarje sipas zonave për të dhënë opsionin e kërkimit lokal të vendeve të punës, si dhe rishpërndarjen e informacionit në bazë ditore me përditësimet e rastit ose ndërfaqen me agjencitë lokale për rastin e përditësimit të preferencave ose ndërmjetësimi për bashkëbisedim mes punonjësve të ardhshëm dhe bizneseve. Pra skema e komunikimit duhet të sigurojë komunikim të saktë, të sigurtë dhe hierarkik. (Fig.1)

“*Information is Power*” kjo është një thënie e famshme mbi rëndësinë e pasjes së Informacionit të duhur në vendin dhe kohën e duhur. Informacioni jep fuqi, informacioni është një armë e jashtëzakonshme në cdo fushë të dijes e prodhimit, por sidomos në sektorin e punësimit. Po aq e rëndësishme është mënyra e organizimit të këtij informacioni që do të organizohet, magazinohet dhe përdoret në formën e një baze të dhënash. Konkretisht në rast se një individ është shumë i interesuar në kërkimin për një pozicion pune, rezultati i kërkimit të tij do të varej shumë nga fakti nëse ky individ zotëron informacionin e duhur në momentin e duhur duke ekzekutuar query (kërkesa) të ndryshme sipas nevojës në këtë data base. Entitetet kryesore të bazës së të dhënave janë: Punë_Kërkuesit, Punëdhënësit, Ofertat e Punës, Agjencia_lokale dhe Agjencia_Kombëtare e përbërë nga tërësitë e gjithë agjensive. Kjo do të ndihmonte jo vetëm në mbikqyrjen e procesit të punësimit por edhe në Deep_Search në rast se dikush kërkon punë në një profil pavarësisht nga zona ose do të lëvizti në një zone tjetër të caktuar. Gjithashtu duke inkorporuar të dhënat nga GPS (Global Positioning System) mund të realizohet identifikimi automatik të vëndndodhjes së individit (Pune_Kerkuesit).

Ndërtimi i bazës së të dhënave të punësimit si dhe i instruksioneve JavaScripts bëjnë të mundur lidhjen e saj me Cloud Computing (Fig.3), notifikimin e klientëve për vënde të reja,

për përditësimin e statusit lidhur me vendet e preferuara të punës. Tek tabela (Entiteti) Pune_Kerkuesit atributet janë: emri, mbiemri, ditëlindja, informacioni personal, punët e mëparshme, resume, etj. Tabela e dyte do të jetë për Ofertat e Punës për cdo biznes në zonë, duke specifikuar vëndin e punës, detajet mbi të, kërkesat në lidhje me edukimin, kërkesat në lidhje me eksperiencën. Tabela e trete do të jetë për Punëdhënësit (ose bizneset) duke pasur të dhëna të detajuara për to si: vitet në biznes, specifikat, përfitimet që ofrojnë për punonjesit, etj. Gjatë punës mund të shikohet e nevojshme krijimi i tabelave të tjera. Ndertimi i Entity Relationship Diagram është hapi tjetër. Për transmetimin e tabelave me informacion personal dhe konfidencial përdoret komunikimi Ad_Hoc që rrit sigurinë. Pasi të plotësohen me të dhënat e duhura dhe të krijohet një organizim i përshtatshëm lidhur me mirëmbajtjen dhe përditësimin, produkti do të testohet:

Fig.3 Sistemi i shpërndarjes së informacionit në Cloud

Për të marrë informacionin nga Cloud Punë Kërkuesi duhet të lidhet me Cloud nëpërmjet një algoritmi komunikimi Cloud-Punë_kërkues që është i dyanshëm dhe Punë_kërkuesit >Cloud (për tu lidhur apo për të bërë një query: Këtu përfshihet kërkesa që

lidhet me listimin e vëndeve të punës sipas profileve të ndryshme, zonave të ndryshme dhe Cloud>Punë_kërkues për të marë përgjigjen nga Baza e të dhënave të Cloud.

Këtu po konsiderojmë si shëmbull përdorimin e iCloud si shërbim i Cloud Computing. Në këtë rast Get_connected_to_the_cloud Algorithm kërkon instalimin e CardDav app. Më pas ndiqen hapat e mëposhtëm:

- Shto një llogari Add në CardDav
- Për emrin e serverit fut <https://contacts.icloud.com>
- Sigurohu që është zgjedhur
- Për emrin e përdoruesit fut iCloud username (example bill@me.com) dhe me pas passëordin.
- Shtyp OK, prit disa sekonda për konfirmim

Aplikacioni për celular siguron aksesin e informacionit në menyrë grafike. Zgjidhja me Cloud Computing është e përshtatëshme me shume opsione se si të merret informacioni. Ka disa mënyra se si mund të përgatitet informacioni dhe si të bëhet më i përshtatshëm për shpërndarje. Një nga keto mënyra është nëpërmjet celulareve (smartphone) Në rast se të interesuarit do të dëshironin të aksesonin të dhënat në celularin e tyre, kjo do të bëhej e mundur nepermjet: <http://www.easyweb.al/websites/checkDelivery/app.html>, ku agjensia lokale e punësimit jep të dhenat e ofertave të punës të përditësuara në menyre dinamike nëpërmjet të dhënave të furnizuara përmes protokollit të sigurt. Ad-hoc.

KOMUNIKIMI NDËRMJET AGJENSIVE DHE PUNËDHËNESVE

Ky do të jetë komunikim ad-hoc ndërmjet agjensive në nivel lokal dhe kombëtar si dhe ndërmjet punëdhënësve dhe këtyre agjensive. Algorimi hierarkik i propozuar bëhet si më poshtë: Agjensia rajonale do të shërbeje si Base Station. Çdo nyje (makinë) ka pozicionin gjeografik të dhënë nga Global Positioning System (GPS).

Kur Punëdhënësi paraqet kërkesë për përditësim të të dhënave dërgon një mesazh te agjensia lokale më e afërt e cila e përditëson informacionin por në rast se flitet për një zonë tjetër ia drejton agjensisë Rajonale dhe më pas asaj respektive lokale. Agjensia rajonale

respektive verifikon fillimisht nëse përditësimi i takon ndonjë prej agjensive lokale në varësinë e saj dhe më pas e dërgon atë drejt zonave të tjera derisa arrin ne destinacion.

KONKLuzion

Në këtë artikull ne propozojmë dy mënyra te pershtatshme për të shpërndarë informacionin e punësimit duke përdorur rrjetat hibride, ad-hoc, dhe cloud që do të suportontë shpërndarjen e shpejtë por edhe të sigurtë të informacionit të punësimit. Kjo arrihet: së pari, duke përdorur Cloud Computing në mënyrë dinamike, të pasuruar me multimedia që përditesohet me ndryshimin e statusit të ofertave të punësimit nga agjensitë, bizneset (punë dhënësit) ose të kërkesës së të interesuarit (punë_kerkuesit) dhe se dyti nëpërmjet komunikimit të sigurtë ad-hoc mes bizneseve dhe agjensive të punësimit. Kjo menyrë interaktive e dialogut Punëdhënes dhe punë_kërkues është e thjeshtë dhe efektive për përdoruesit e të dyja palëve dhe njëkohësisht e sigurtë për të evituar korrupsionin ose rrjedhjen e informacionit të punësimit dhe informalitetin. Kjo arkitekture është optimale përse i përket ngarkimit të rrjetit dhe cilësisë së sinjalit si dhe e zgjerueshme me shtimin e bizneseve, individëve dhe agjensive të reja gjë që është e mundur në sajë të arkitekturës hierarkike. Në të ardhmen do të punojmë për realizimin e njoftimit automatik të Punë_Kërkuesit me të rejtat mbi vëndet e preferuara të punës në zonat e preferuara, ose mbi mundësinë e realizimit të lidhjes me makinat e kërkimit për të maksimizuar rezultatin në rastin e opsionit internacional të interesit te punëkërkuesve.

Referenca:

1. Amitabh Mishra, Raj Jain, Arjan Duresi, "Cloud Computing: Networking and Communication Challenges," Guest Editorial, IEEE Communcation Magazine, September 2012, pp. 24-25;
2. Jan Haas, Jing Deng, Ben Liang, Panagiotis Papadimitratos, S. Sajama, Wireless ad hoc Netëorks, (Published Online: 15 APR 2003);
3. Kohli, R. and Devaraj, S. (2004) Realizing the business value of information technology investment: an organizational process, MIS Quarterly Executive 3(1) 53-68;

4. Kraemer, K.L. and Dedrick, J. (2002) Strategic use of the Internet and e-commerce: Cisco systems, *Journal of Strategic Information Systems* 11 5-29;
5. Looney, C. A., Jessup, L.M., and Valacich, J.S. (2004) Emerging business models for mobile brokerage services, *Communications of the ACM* 47(6) 71-77;
6. Mahmood, M.A. and Mann, G. J. (1993) Measuring the organizational impact of information technology investment: an exploratory study, *Journal of Management Information Systems* 10(1) 88-122;
7. Malladi, R. and Agraäl, D.P. (2002) Current and future applications of mobile and wireless networks, *Communications of the ACM* 45(10) 144-146;
8. Mallat, N., Rossi, M., and Tuunainen, V.K. (2004) Mobile banking services, *Communications of the ACM* 47(5) 42-46;
9. Martinsons, M.G. and Martinsons, V. (2002) Rethinking the value of IT, again *Communications of the ACM* 45(7) 25-26;
10. Michael Miller, *Cloud Computing, Web-Based Applications that Change the Way You Work and Collaborate Online*, 2008;
11. Mimoza Durresi, Arjan Durresi, Leonard Barolli: Secure Inter Vehicle Communications. *CISIS 2012*: 177-183;
12. Mimoza Durresi, Vamsi Paruchuri, Arjan Durresi, Leonard Barolli, Makoto Takizawa: A scalable anonymous protocol for heterogeneous wireless ad hoc networks. *J. Embedded Computing* 3(1): 77-85 (2009);
13. Raj Jain, Arjan Durresi, and Subharthi Paul, "Future Internet Architectures: Design and Development Perspective," Guest Editorial, *IEEE Communications Magazine*, July 2011, pp. 24-25;
14. Zigmund J. Haas, Jing Deng, Ben Liang, Panagiotis Papadimitratos, S. Sajama, *Wireless ad hoc Networks*, (Published Online: 15 APR 2003);

15. Jianli Pan, Subharthi Paul, and Raj Jain, "A Survey of Research on Future Internet Architectures," *IEEE Communications Magazine*, Vol. 49, No. 7, July 2011, pp. 26-36;
- 16., <http://www.businessinsider.com/100-best-apps-for-iphone-and-android-2013-9>;
17. Mimoza Durresi, Illiana Shukallari, Arjan Durresi: Ad Hoc Wireless Communications for Marketing Purposes. CISIS 2012: 298-305;
18. Michael Miller, *Cloud Computing, Web-Based Applications that Change the Way You Work and Collaborate Online*, 2008;
19. <http://www.forbes.com/sites/kimberlywhitler/2013/04/25/why-should-marketers-care-about-mobile-marketing/>;
20. Mobile Market Statistics 2013, <http://www.smartinsights.com/mobile-marketing/mobile-marketing-analytics/mobile-marketing-statistics/>;
21. Mimoza Durresi, Arjan Durresi, Leonard Barolli: Secure Inter Vehicle Communications. CISIS 2012: 177-183;
22. Arjan Durresi, Ping Zhang, Mimoza Durresi, Leonard Barolli: Architecture for mobile Heterogeneous Multi Domain networks. Mobile Information Systems 6(1): 49-63 (2010).

POLITICS

ВАЖНОСТА НА ФЕДЕРАЛИЗМОТ И ЕТНИЧКАТА АВТОНОМИЈА ВО ТЕОРИЈАТА ЗА КОНСОЦИЈАТИВНИТЕ ДРЖАВИ

Никола АМБАРКОВ

¹М-р по европски студии, д-р политички систем

ambarkov_nkl@yahoo.com

amvelbares@gmail.com

Апстракт

Во современите теории за државата, се смета дека државата од периодот на модерната (класичната, традиционалната, националната), полека но сигурно заминува во музејот на историјата, од проста причина што се развија современи одблици на државност во кои тековните процеси беа означени како постетатизам, полиетатизам, полицентризам, системи на споделена моќ, надржавност, поддржавност итн. Ова резултираше со видозименување на државноста во одделни европски држави, пред се во поглед на вертикалната распределба на моќта - унитарност vs федерализам. Една од таквите теории која заговараше споделување на моќта помеѓу политичките претставници на различните сегменти во еден сложен и комплексен државно-правен и политички аранжман претставува теоријата за консоцијалната демократија. Станува збор за нов модел за конституирање на современите држави, пред се мултикултурните, на начин да се плурализира државата, со цел да се одговори на историските и културните различности кои постојат во ваквите држави. Во овој модел, под плурализирањето на државата, се подразбираше всушност демонополизирање на монодржавата, а самата ваква постапка во политичката теорија се дефинира како некаква форма на федерализација. Цел на овој труд е да се анализира токму

федерализмот како еден од облиците на етничка автономија во државите со консоцијален модел на демократија. Со користење на историскиот, експликативниот и компаративниот метод ќе се направи обид да се разгледа федералното устројство на неколку европски држави кои претставуваат парадигматичен модел на консоцијални држави, како Белгија која од некогашна унитарна држава по повеќе од дведецениските уставни реформи во 1993/1994 прерасна во федерација *sui generis*, но и на Швајцарија, која иако се титулира како Швајцарска конфедерација дефакто претставува класична федерација. Посебен осврт ќе биде направен на земјите кои го прифатија консоцијалниот пристап, како резултат на стејт билдингот на кои беа подложено од страна на меѓународната заедница, како Босна и Херцеговина, која од некогашен унитарен субјект на југословенската федерација, беше по граѓанската војна (1992-1995), со Дејтонскиот договор преформатирана во асиметрична федерација на два ентитета, но исто така и Р.Македонија за која по Охридскиот рамковен договор, со кои заврши осум месечната вооружена криза во земјата, се говори за унитарна држава но со примеси на нетериторијален односно персонален федерализам. Политичките системи на сите овие држави, во овој труд се евалуирани низ призмата на двата примарни федерални индикатори: поделба на моќта и децентрализација; како и дополнителните мерила на федерализмот – бикамерална легислатура, пишан устав кој е тешко подложен на амандмански измени и развиена судска ревизија.

Клучни зборови: *Консоцијација, федерализам, поделба на моќта, децентрализација, мерила на федерализмот;*

ВОВЕД

Теоријата за консоцијативниот модел на држава беше развиен во доцните шеесете години на XX век, од страна на поголем број на автори, но нејзин најамблематичен претставник останува да биде Холанѓанецот Аренд Липхарт. Преку идејата за *влада на голема коалиција* во која се претставени лидерите на сите значајни општествени сегменти, *правото на вето* кое треба да ги штити виталните интереси на сегментите, *адекватна, пропорционална застапеност* на сегментите во институциите на

системот и нивната автономија, оваа теорија се амбицираше да покаже дека може да се создаде државно-правен механизам за “репрезентативен, иако не нужно и ефикасен политички систем“ (Ванковска, 2007: 155).

Липхартовиот концепт „има намера да постигне недискриминација, да го гарантира третманот на еднаквост и да го промовира идентитетот на јазичните малцинства преку територијална поделба, федерализација и преку повеќе нивоа на аранжмани за политичко претставување“ (Атанасов 2003: 73).

Федерализмот е само под вид во консоцијативната теорија како може да се реализира етничка автономија. Таа е таков вид на политичко-територијална автономија која овозможува остварување на легислативната функција по одредени прашања на територијата на еден сегмент, кое претставува мнозинство во еден дел од државата. Кога пак, едно малцинство е дисперзирано низ целата територија на државата, тогаш за таквите сегменти се предвидува *културна автономија*. Етничката автономија може да се појави и во трет облик – *административна*, за која синоним е локалната самоуправа и децентрализација на централната власт (види Ванковска, 2007: 157).

Аренд Липхарт, како родоначелник на консоцијативната теорија, во своите понови трудови го напушта проблемот на поделените општества и држави, а својата изворна теорија ја рedefинираше на начин таа да се однесува за секоја држава и нејзиното општество во кое постојат плурални интереси. Согласно промената, сега тој говори не за консоцијален – туку консензуален модел на држава (Lijphart, 1999: 153). И во овој консензуален модел, во својата федерално-унитарна димензија, слично како и консоцијалниот модел за негово поуспешно функционирање се препорачува федерализација и децентрализација на власта во државата. Тој несомнената аналитичка предност на федерализмот ја согледува во следниве две причини: „овозможување на автономија на малцинските групи во плуралните општества и држави и овозможување на институционално експериментирање“ (ibid., 186).

Бидејќи централното прашање во овој труд е важноста на федерализмот како облик на етничка автономија во плуралните држави и општества, трудот е структуриран на начин, најнапред да се даде теориски осврт за федерализмот и

етничката автономија (во првото поглавје), а потоа истиот да биде илустриран преку два парадигматични примери на консоцијален и консензуален федерализам – Белгија и Швајцарија, како и случајот на Босна и Херцеговина, која го посвои консоцијалниот (консензуалниот) федерален модел по пат на уставен инженеринг (Дејтон 1995).

1. ФЕДЕРАЛИЗМОТ КАКО МЕХАНИЗАМ ЗА АВТОНОМИЈА

Како што погоре беше посочено, федерализмот честопати се користи за справување со нациноалната разновидност, но како што нагласува Вил Кимлика (2004: 53) голем број на федерални држави, се појавија поради причини неповрзани со културанта разновидност, како германската држава (форма на административна децентрализација) или како австралискиот федерализам (резултата на историската колонизација).

Треба да се нагласи дека во науката постојат бројни дефиниции за тоа што всушност претставува федерализмот. За Рикер (1975: 101) „федерализмот е политичка организација во која што активностите на власта се поделени помеѓу регионалните власти и централната власт на начин што секоја власт има некои активности со кои таа имаа конечна одлука.“ За Липхарт, конвенционалниот поглед кон федерализмот може да биде опишана како „специјална или територијална поделба на моќта во коишто компонентните единици¹ се географски дефинирани“ (1999: 188-189). Елазар (1997: 239) го гледа федерализмот како „фундаментална дистрибуција на моќта помеѓу повеќе центри... не пренесувањето на овластувањата од еден центар или надолу како пирамида“. Според Рикер и Елазар, како водечки теоретичари на федерализмот, федерацијата има две примарни карактеристики: 1) таа треба да гарантира поделба на моќта на начин супстанцијалниот дела од истата да биде практикувана на регионално ниво; 2) и дека нецентрализацијата на моќта означува децентрализација на истата (види Lijphart, 1999: 187). За друга група на теоретичари, предводени од Духачек (1970: 188-

---

¹ Овие субјекти на федерацијата може да се појават во облик на држави (САД), провинции (Канада), лендери (Германија), кантони (Швајцарија), региони (Белгија).

275), како дополнителни „мерила на федерализмот“ ги посочува: 1) бикамерална легислатура, со силен федерален дом, во кои се претставени конститутивните региони; 2) пишан устав кој тешко е подложен на амандмански измени; 3) врховен или уставен суд кој може да го штити уставот и неговата моќ од судска ревизија.

Најважен индикатор за тоа дали федерацијата ќе суштествува на практика, според Елазар (1987: 42) е „желбата или волјата да се биде федерален од страна на страните кои се вклучени во одноското државно уредување...а како прво и основно средство за тоа е изјавување на таквата волја.“ Треба да се нагласи дека главната поделба на државите во светски рамки е на федерални наспрема унитарни држави. Но постои, како што забележува Липхарт (1999: 188) и „меѓукатегорија на полуфедерални системи која е неопходна за некои демократии кои неможе недвосмислено да се класифицираат како чисто федерални или унитарни.“ Но, потребно е да се нагласи дека интерно федерациите се делат на историско – географски (САД, Германија итн) и федерации засновани на културна разновидност, како Белгија, Швајцарија, Босна и Херцеговина, кои се предмет на посебна анализа во овој труд.

2. БЕЛГИСКИОТ КОНСОЦИЈАТИВЕН ФЕДЕРАЛИЗАМ

Белгиската држава е повеќекратно хетерогена, издлабена со бројни поделби“(Vasović, 2007: 168). Околу 59% од населението се Фламандци (холандски говорници), а 40% Валонци (франкофони). Поради ваквата популациона конфигурација, Роберт Дал (1957), Белгија ќе ја означи како “социолошки федерална“ држава.

Липхарт (1999: 191) смета дека Белгија се придвижи од погоре посочениот *социолошки федерализам*, кон повеќе формализиран полуфедерализам од 1970 до целосно федерализиран систем во 1993. Некои автори (Васовиќ, 2007: 179), во овој период за кој говори и Липхарт, сметаат дека се има случена федеративна еволуција во четири брзини – фази: I) од 1970, конституирањето на трите културно-јазични заедници (франкофони, германофони и холандски говорници) и формирање на три региона

Фламански, Валонски и Брисел-главниот град; II) од 1980, резултира со преформатирање на културната автономија во автономија на заедниците и економска автономија; III) од 1988, проширување на ингеренциите на заедниците и регионите, пред се преку механизмот на фискалниот федерализам; IV) со финалната уставна ревизија, Белгија формално беше конституирана како федерација (Ibid., 180-181).

Вака фундираниот белгиски федерализам според Липхарт (1999: 197) е резултат на решителниот напор да се формира федерација на начин да биде што е можно повеќе инконгруентна², за што најдобро посведочува фактот дека двата најголеми региона, Фландрија и Валонија, се монојазични, додека само регионот на главниот град Брисел е билингвален. На овој начин перфектната јазична инконгруенција се усовршува на начин што културно дефинираните заедници се надредени над регионите, а крајниот резултат од сето ова е политичките и јазичните граници комплетно да коинцидираат – правејќи го целокупниот федерален систем совршено инконгруентен.

Доколку белгискиот федерален модел се евалуира врз Духачековите дополнителни „мерила на федерализмот“ треба да се нагласи дека во поглед на *бикамералниот критериум*, моќта на белгискиот Сенат беше сериозно ревидирана од 1994 поради што овој федерален дом „претставува пример пред се за слаб наместо силен бикамерализам“ (Vasović, 2007: 207). Во поглед на постоењето на пишан устав кој е тешко подложен на уставна ревизија, Белгија го запазува овој критериум, бидејќи за уставна ревизија е потребно двотретинско мнозинство (Lijphart, 1999: 220). Додека за третиот критериум – *силна судска ревизија*, според Липхарт (1999: 228) може да се говори дури по 1984 кога во Белгија беше воспоставен Арбитражниот суд. Сепак, некои автори (Vasović, 2007: 219-220), сметаат дека белгиското судство нема така запазена пресудна политичка улога како судството во некои други федеративни држави, делумно и поради податокот дека во Белгија непостои Уставен суд, а уставот изрично не дозволува на судовите да ја испитуваат уставноста на законите, со што воведувањето на

---

² Терминот конгруентна vs неконгруентна федерација го воведува Тарлтон (1965: 868), нагласувајќи дека конгруентна е федерацијата која е составена од територијални целини кои имаат сличен културен и социјален карактер, додека инконгруентна е федерацијата во која територијалните целини се разликуваат врз социјалниот и културниот признак.

погоре посочениот Арбитражен суд, може да биде доживеан како некаков супститут или компромисно решение.

Независно од фактот, што вака фундираниот федерализам од „византиска сложеност“ (Fitzmaurice, 1996) во Белгија поттикнуваше силни центрифугални тенденции, поради што во компаративната наука за политичките системи беше подложен и на силен критицизам, сепак Белгија продолжува да биде “значаен тест за валидноста на консоцијалниот модел на демократија во услови на меѓусебна национална поделеност и меѓусебно национално триење“ (Vasović, 2007: 169).

3. ШВАЈЦАРИСКИОТ (КОН)ФЕДЕРАЛЕН СИСТЕМ

Швајцарија отсекогаш словела за успешна повеќенационална, повеќејазична верски и економски сложена демократска заедница, а поради својата кооперативност таа е дефинирана како *конкордантна демократија*, вид на државно-правен и политички систем во кои тензиите и конфликтите се решаваат преку кооперација, пријателски компромис помеѓу релевантните политички, економски и социјални групации (Ibid., 104). Главен белег на швајцарската конфедерација е штитењето на индивидуалните слободи и права од страна на вкупниот правен поредок на земјата. Швајцарската процедурална демократија е така „скроена што повеќе одговара на предизвиците на етнонационалните, верските и јазичните а не на социо-економските разлики.“ (Ibid., 116).

Швајцарија и покрај фактот што таа самата себе си се титулира за конфедерација, сепак во суштина таа е федерација сосатвена од 23 кантони, од кои три се поделени на полукантони, така што на практика постојат 26 федерални единици, кои на федерално ниво се рамноправни иако разликите меѓу нив се големи и повеќестрани. Во оваа смисла треба да се нагласи дека „постои помала јазична разновидност во кантоните отколку на национално ниво. Швајцарската федерација има четири официјални јазици, но во дваесет и два од дваесет и шест кантони (и полукантони) се официјално унилингвални, само три Берн, Фрибург и Вале се билингвални, а само во Граубунден има три официјални јазици“ (Lijphart, 1999: 196).

Главна одлика на Швајцарската федерација е изворниот суверенитет кој повеќе инклинира на страна на федерацијата отколку на кантоните. Сувереноста на кантоните егзистира до онаа мерка до која таа не е ограничена со суверенитетот на федерацијата. Во оваа смисла на федерално ниво, во поглед на функциите и надлежностите, може да се разликуваат исклучиви надлежности на федерацијата; мешовити надлежности – делот од општа природа го регулира Федерацијата, додека конкретниот дел е наменет за кантоните; и право на надзор над кантоните во поглед на извршување на федералните закони (Vasović, 2007: 120-121). Оттука, може да се заклучи дека Швајцарија ги има клучните примарни карактеристики на федерацијата на културна разновидност – супстанцијален дел на моќта се практикува на регионално (кантонално) ниво (особено во сферата на образованието, религијата, грижа за јазикот) и она што Липхарт го апострофираше како можност за институционално експериментирање, што по мислење на многу автори токму кантоните, особено оние прогресивните беа покренувач и генератор на модернизација на Швајцарија, како експериментални подрачја за продуцирање определени иновации во политичкиот живот (види Vasović, 2007: 123).

Во поглед на дополнителните „мерила на федерализмот“, Швајцарија е пример за бикамерална легислатура со формално еднаква моќ на двата дома, т.е бикамерализам кој е симетричен и инкронгуентен³ (Lijphart, 1999: 205, 212). И во контекст на уставната ревизија, во Швајцарија е потребно мнозинство поголемо од две третини за амандманско интервенирање во Уставот, што е типично за федералните системи. Единствено во контекст на судската ревизија, Швајцарија отстапува од чистиот федерален модел бидејќи „Швајцарскиот врховен суд нема право на судска ревизија. Обидот да по пат на народна иницијатива да се воведо право на судска ревизија е одбиен на референдум во 1939.“ (Vasović, 2007: 131). Сепак, треба да се потенцира дека независно од фактот што искуството на Швајцарската конфедерација беше земено при изградбата на теоријата за консociјалната држава, Швајцарија и покрај својот етно-

---

³ Конгруентен бикамерализам означува дека двата дома се избираат според слични методи, додека инконгруентен значи дека двата дома се избираат на различен начин. Конкретно на примерот на Швајцарија, членовите на Националното собрание (долниот дом) се избираат според пропорционален модел, додека во Советот на кантоните (горниот дом) според мнозинскиот модел.

културел, религиозен и јазичен диверзитет таа никогаш не била поделено општество, што од друга страна не треба погрешно да не наведе на претерано идеализирање на самата швајцарска заедница, која е повеќе конфликтна отколку толерантна како народ (за што доволно посведочува швајцарското минато одбележано со петте граѓански војни во периодот од XVI до XIX век).

4. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА – ДЕЈТОНСКИОТ СПЕЦИЈАЛЕН ТИП НА КОНСОЦИЈАЛНА ДРЖАВА

Триполгодишната граѓанска војна (1992-1995) во Босна и Херцеговина, заврши со склучување на Дејтонскиот мировен договор, кој за земјата предвиде, како што забележува Мирјана Касаповиќ (2005: 3), „специјален тип на консоцијална држава“. Сепак, Дејтонскиот мировен договор, како фундаментален документ, не дефинира, не прејудицира, дали Босна и Херцеговина е федерација или конфедерација. Оттука и разногласијата кои постојат помеѓу бројни автори, како Кузмановиќ (1999) кој смета дека БиХ е унија или алијанса на држави, Ибрахимагиќ (1999) кој вели дека БиХ е децентрализирана држава, додек Хоциќ (1998) се согласува дека БиХ е комплексна држава – федерација *sui generis*. Но, според Касаповиќ (2005), за БиХ најисправно е да се говори за асиметрична федерација составена од два ентитета – унитарната Република Српска и мултиетничката Федерација на Босна и Херцеговина.

БиХ ги има сите супстанцијални карактеристики на федерална држава бидејќи на ентитетите според Дејтонскиот Устав им беа дадени сите атрибути на држави во комплексна држава – територија, население, државјанство, устав, парламент, влада, правосудство, полиција, официјални јазици, знаме, грб, химна итн (Ibid., 4). Поголемиот, неунитарен ентитет, Федерација БиХ, дополнително е сочинет од десет кантони, како територијално-политички целини во кои доминира еден од трите уставотворни народи – Бошњаци, Срби, Хрвати. Секој кантон имплементира свои образовни, културни, медиумски и други политики, а имаат и свој сопствен устав, парламент, влада, администрација, судови, полициски сили итн (Ibid.,).

Доколку политичкиот систем на БиХ се евалуира врз основа на дополнителните мерила на федерализмот, во прв ред бикамералната структура на претставничкото тело, треба да се потенцира дека Дејтонска БиХ, во поглед на овој критериум според Звонко Миљко (2006:239) отстапува од начелата на федералниот бикамерализам, бидејќи горниот дом на парламентот треба да ги претставува федералните единици, а не уставотворните народи на БиХ (како што е дејтонското решение). Дејтонскиот устав, во поглед на судската ревизија, предвиде формирање на Уставен суд. Тој одлучува за било кој спор помеѓу Уставот на БиХ и двата ентитета, или меѓу БиХ и еден или обата ентитета, како и меѓу институциите на БиХ; има апелативна надлежност за прашања кои се содржани во Уставот на БиХ (Член VI, став 3 (a), (b), (c) од Уставот на БиХ). Во поглед на уставната ревизија, слично како во некои други федерални држави (пр. Австрија, Белгија, Индија, Шпанија) со Дејтонскиот устав е предвидено дека истиот „може да се менува и дополнува со одлуките на Парламентарното собрание, која вклучува двотретинско мнозинство од сите присутни кои гласале во Претставничкиот дом“ (Член X, став 1).

Треба да се нагласи дека и по повеќе од две децении од склучување на Дејтонскиот мировен договор, дебатата за иднината на уставното преуредување на БиХ не е исцрпена и истото продолжува да лавира помеѓу инсистирањето на Бошњациите за унитарна БиХ, идеите на Хрватите за етаблирање на трет хрватски ентитет и инсистирањето на Србите за неповредливост на интегритетот и постоењето на Република Српска.

5. Р.МАКЕДОНИЈА ПОМЕЃУ УНИТАРНОСТА, НЕТЕРИТОРИЈАЛНИОТ И ПЕРСОНАЛИЗИРАНИОТ ФЕДЕРАЛИЗАМ

Со потпишување на Охридскиот рамковен договор на 13 август 2001 година беше приведена кон крај осумесечната вооружена криза во државата, за која науката сеуште не понуди официјална дефиниција за тоа што се случи, но нема сомнение дека истата претставуваше увертира во длабока редефиниција на македонската држава и нејзиниот

политички систем. Конкретните решенија, кои беа на линија на идејата за етничка автономија преку концептот за административна автономија, подразбираа процеси на децентрализација на единиците на локалната самоуправа, надополнети со унапредување на употребата на јазикот, културниот идентитет на заедниците, недискриминација и заштита од мајоризација (на локално, но и на национално ниво). Се претпоставуваше дека овие потези ќе имаат позитивен ефект во општеството бидејќи самите конкретни решенија кои беа понудени во ОРД одат далеку над европските стандарди.

Клучен поим со кој се оперираше во уставните амандмани, кои произлегоа од самото потпишување на ОРД, а подразбираше и нивно интегрирање во Уставот од 1991, е концептот на заедници, кој “така како што е поставен влијае врз карактерот на државата од два клучни аспекта – структурален (унитарна или неунитарна држава) и квалитативен (однос држава – поединец)” (Тасковска, 2013: 107). Според истот автор овој концепт „ја дерогира, потенцијално или стварно, дел од нејзиниот унитарен карактер и внесува некои елементи, благо кажано на неунитарна држава“(Ibid, 109). Затоа, друга група на автори сметаат дека за Р.Македонија, сосема и прилега она што Роберт Дал (1957) го посочи како социолошки федерализам или нетериторијален федерализам. Формално со ОРД не беше, пред се за албанската етничка заедница, предвидена етничка автономија од типот на политичко-територијална (ентитет, кантон, регион), независно што таа го исполнува клучниот консоцијативен предуслов – таа е заедница која претставува мнозинство на еден дел од државата.

Но, ако Р.Македонија се евалуира врз дополнителните признаци на федерализмот, со исклучок на бикамерализмот, Р.Македонија ги исполнува преостанатите два Духачекови критериуми. Во оваа смисла “одлука за измена на Уставот донесува Собранието со двотретинско мнозинство гласови од вкупниот број на пратеници“(Устав на РМ член 131). Дополнително „Одлука за измена на Преамбулата, членовите за локална самоуправа, членот 131, која било одредба што се однесува на правата на припадниците на заедниците, (...), како и одлука за додавање која било нова одредба која се однесува на предметот на тие одредби и тие членови, ќе биде потребно двотретинско мнозинство гласови од вкупниот број пратеници во кое мора да има

мнозинство гласови од вкупниот број пратеници кои припаѓаат на заедниците што не се мнозинство во Република Македонија“. И во поглед на судската ревизија, Р.Македонија го исполнува овој критериум, бидејќи за разлика од некои други консоцијативни држави (Белгија, Швајцарија), Уставот на РМ изрично предвидува дека Уставниот суд „одлучува за согласноста на законите со Уставот“(член 110).

Сепак, процесот на трансформација во Р.Македонија не е завршен. При секоја уставна или законска реформа вообичаено се истакнуваат нови предлози, вклучително и воведување на дводомен парламент (како друг важен индикатор на федерализмот), во чии горен дом би биле претставени уставотворните народи наведени во Преамбулата на Уставот на РМ, значи слично како Домот на народите во БиХ (во кои се претставуваат етнички заедници, а не субјекти на федерацијата). Потоа, треба да се посочат идеите за подоследно воведување на етнички квоти и во однос на институции кои немаат влијание врз односите со заедниците, како и барањето за распределба на клучните државни позициите по етнички клуч и сл. Оттука и констатацијата дека дефиницијата за карактерот на македонската држава и нејзиниот политички систем останува да биде амбивалентна, бидејќи тој дефакто продолжува да биде еден хибрид од унитарен, нетериторијален и персонален федерализам во систем на парламентарна демократија со консоцијативски (консензуален) призив.

ЗАКЛУЧОК

Од погоре направениот преглед на федерацијата како облик на етничка автономија може да се заклучи дека таа ги нема истите обележја во сите земји кои претставуваат парадигматичен пример на консоцијална демократија. Овој факт делумно се должи на податокот што етносот и државата во современа Европа, различно се третира. Таквиот третман може да градира од полна граѓанска рамноправност комбинирана со слободно изразување на јазичните, етничките и воопшто културните идентитети поинакви од мнозинството до нивно тврдокорно туркање од приватната во сфера на институциите, политиката и правото (Тасковска, 2013: 97, 107). Федерализацијата, останува во теоријата за консоцијативната држава, да биде

доживувана како легитимен пристап за плуралните општества во врска со природата и проширување на државната моќ што треба да ја демонополизира монодржавата. Таа останува да биде можно решение кога различни етникуми со нивните динстинктивни, но подеднакво вредни и важни култури, повеќе или помалку живеат во одделни географски подрачја (Атанасов, 2003: 82). Но, како што забележува Хабермас (1994: 128), доколку добро функционира јавната сфера во една држава, на начин преку демократскиот процес да се овозможи актуелизација на еднаквите индивидуални права, а постепено тоа да резултира и со гарантирање на различните етнички групи - еднакви културни права (т.е успешно заеднички да коегзистираат), во ваков случај нема потреба од оправдување на федерализацијата како алтернативен принцип. Негативните аспекти на федерацијата како облик на етничка автономија на сегментите може да се согледат во фактот што кога тој е сконцентриран на еден простор, самата автономија на федералната единица ги јакне стремежите за сецесија, повеќе отколку што го јакне националното единство. Примерите со фламанскиот национализам во Белгија, стремежите на српскиот народ во Република Српска во БиХ, повиците за редефинирање на Р.Македонија (вклучително и во политичко-територијална смисла), од страна на албанската заедница, само ја потврдуваат исправноста на оваа теза.

Референци:

1. Атанасов, П. *Мултикултурализмот како теорија, политика и практика* Скопје: Евро-Балкан Прес, 2003.
2. Dahl, R. A. (1957). „The Concept of Power“ in *Systems Research and Behavioral Science* 2(3), 201-215
3. Duchacek, I.D. (1970). „Comparative federalism. The territorial dimension of politics“ in *Modern comparative politics series*, (eds). Peter H. Merkel, Publisher: Holt, Rinehart and Winston.

4. Elazar, D.J., (1997). „Contrasting Unitary and Federal Systems“ in *International Political Science Review / Revue internationale de science politique* Vol. 18, No. 3, pp. 237-251.
5. Fitzmaurice, J. (1996). *The Politics of Belgium: A Unique Federalism*. Boulder, Colo.: Westview.
6. Habermas, J. (1994). „Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State“ in *Multiculturalism, A Guide to the Current Deabate*, Blackwell Publisher: Oxford.
7. Hodžić, S. (1998). *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo.
8. Ibrahimagić, O. (1999). *Politički sistem Bosne i Hercegovine (I)*, Sarajevo: Magistrat.
9. Kasapović, Mirjana. (2005). “Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy?” *Politička misao*, Vol. XLII, No. 5, 3–30.
10. Kuzmanović, R. (1999). *Ustavno pravo*, Banja Luka: Pravni fakultet.
11. Кимлика, В. (2004). *Мултикултурно граѓанство* Скопје: ИДЦО.
12. Lijphart, A. (1999). *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six countries*, New Haven: Yale University Press.
13. Miljko, Zvonko (2006). *Ustavno uređenje Bosne i Hercegovine*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
14. Riker. W. H. (1975). „Federalism“, in *Handbook of Political Science*, (eds). Fred Greenstein and Nelson Polsby, Vol 5., pp 93-172.
15. Tarlton, Ch.D., (1965). „Symmetry and Asymmetry as Elements of Federalism: A Theoretical Speculation“ in *The Journal of Politics* 27(04):861 - 874
16. Тасковска, Добринка (2013). *Вовед во правото – прв и втор дел*. Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“.
17. Vasović, V. (2007). *Savremene demokratije 2-* Tom 2, Beograd: JP „Službeni glasnik“.
18. Ванковска, Б. (2007). *Политички систем*, Скопје: Бомат.
19. Ustav Bosne i Hercegovine. Sarajevo. OHR, Office of the High Representative.
20. Устав на Република Македонија со амандманите на Уставот I – XXXII ЈП Службен Весник на РМ (2011).

**MAQEDONIA PARA DHE PAS SAMITIT TË BUKURESHTIT 2008-ASPIRATAT
PËR ANTARËSIM NË NATO**

Msc.Senada LAÇKA

International University of Struga

s.lacka@eust.edu.mk

Rudina KAJA

Phd Candidate, Legal Science,

International University of Struga, Skopje, Macedonia,

r.sela@eust.edu.mk

Abstrakt

Pozita gjeostrategjike e Republikës së Maqedonisë dhe stabiliteti i Republikës së Maqedonisë, me sipërfaqe prej 25.713 km² si një ndër shtetet më të vogla në Evropë, ka rëndësi sa për vetë Maqedoninë aq edhe për fqinjët e saj si : Bullgaria – në Lindje, Shqipëria – në Perëndim, Greqia – në Jug dhe Serbia dhe Kosova – në Veri.

Konstalacionet e këtilla fiziko-gjeografike të hapësirës së Republikës, nga këndvështrimi historik, kanë mundësuar: gërshetim kulturor, qytetërues, etnik dhe religjioz të ndikimeve perëndimore dhe lindore, përkatësisht veriore dhe jugore, por nga ana tjetër, edhe ndarje dhe izolime nga këto ndikime. Shikuar nga aspekti gjeostrategjik, pozita e Republikës së Maqedonisë, por edhe struktura demografike, kanë ndikim të fuqishëm mbi ngjarjet historike në Rajon.

Konflikti në vitin 2001 na përkujton se edhe në shekullin njëzetentë janë të mundshëm konfliktet mbi bazë të linjës etnike në këtë pjesë të Evropës, të cilat mund të shkaktojnë turbulenca të fuqishme në Ballkan. Konflikti, gjithashtu, vuri në dukje se sa është e rëndësishme prania ndërkombëtare në vend, dhe sa ajo mund të jetë e dobishme në situata të krizave. Kjo ngjarje nxorri një mësim të shkëlqyer se si aksioni i përbashkët dhe i koordinuar nga faktori ndërkombëtar. Por, me kalimin e viteve, u bë më se e qartë se nevoja për antarësimin e Maqedonisë në organizatat më të fuqishme ndërkombëtare si NATO dhe BE është një nevojë e domosdoshme për qytetarët e saj, gjë që ka hasur në pengesa nga pala greke. Mosmarrvëshja mes pales greke dhe maqedoniase, zanafilla e problemit, pengesat në njërin anë dhe aspiratat në anën tjetër janë objekt studimi i këtij punimi.

Fjalë Kyçe: *R.Maqedonisë, pala greke, NATO, faktori ndërkombëtar.*

HYRJE

Përderisa Maqedonia ishte një republikë në kuadër të Ish-Jugosllavisë dhe një element konstituiv i saj, Athina zyrtare i referohej republikës me termin Republika e Shkupit siç bën edhe sot. Maqedonia nuk paraqiste subjekt ndërkombëtar gjë që e bënte Athinën zyrtare që në vitet në vijim të mos bëjë më tepër bujë në lidhje me çështjen. Pas shpalljes së Maqedonisë së pavarur në shtator të vitit 1991 u krijuan rrethana të tjera. Athina mobilizoi të gjithë potencialin diplomatik që kishte për të parandaluar njohjen e Maqedonisë nga shtet tjera.

Ndonëse njohurit aktuale shkencore nga historia, arkeologjia dhe linguistika nuk kanë arritur krejtësisht qartë të japin përgjigjen mbi relacionet e maqedonasve antik me popullsitë përreth dhe më konkretisht pozitën e tyre përballë helenëve të lashtë si në kuptimin etnik ashtu edhe në gjuhën e folur, vetë identiteti i maqedonasve antik sot vazhdon të përdoret si subjekt tensionesh mes Republikës së Maqedonisë dhe Greqisë. Historiani Eugene N. Borza vë në pah se gjuha e folur e maqedonasve antik dhe helenëve dallohej sa në komunikimin ndërmjet këtyre dy gjuhëve ishte i nevojshëm edhe përkthimi.

Megjithatë jemi dëshmitarë që pa sqaruar argumentet shkencore, të dy shtetet vazhdojnë të pretendojnë të drejtën mbi trashëgiminë e Maqedonisë antike duke harruar dhe lënë krejtësisht anash elementet ilire dhe trakase që kontribuuan në brumëzimin e përkatësisë së veçantë Maqedonase antike.

Përkatësia etnike e maqedonasve të sotëm (shpesh hasim termin sllavo-maqedonasit) dhe më saktë identiteti i tyre, është bërë tanimë një objekt debatesh të ashpra mes Shkupit dhe Athinës. Termi sllavo-maqedonas vetvetiu paraqet një kundërthënie mes maqedonasve. Përderisa në Republikën e Maqedonisë ai mund të konsiderohet edhe një emër ofendues, në vetë Greqinë me krenari përdorët nga pjesëtarët e komunitetit sllav në prefekturat e Maqedonisë greke, ngase ashtu i bën të ndjehen si popull i veçantë nga grekët etnik banorë të zonave nga Florina deri në Kavallë, që gjithashtu e quajnë vetën maqedonas, por në kuptimin e përkatësisë krahinore.

Në fakt, konflikti mbi trashëgiminë historike jo rrallë herë shtyu Republikën e Maqedonisë të ndryshoj vetë elementet shtetërore. Flamuri i sotëm i shtetit gjeti formën e tillë vetëm pasi qeveria në Shkup ishte e detyruar të ndryshonte flamurin e mëparshëm në të cilin qartë dallohej dielli i Vergines si simbol i Maqedonisë antike. Qysh në fillim të viteve të 90-ta, Maqedonia po rrezikonte një izolim të mundshëm ndërkombëtar dhe atë në një kohë shumë të ndjeshme kur Serbia lehtë ndizte luftëra me fqinjët. Në OKB, Maqedonia u pranua me emrin e përkohshëm Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë, dhe më pas edhe në organizma tjerë ndërkombëtarë.

Që nga dalja në skenë e Maqedonisë si një subjekt ndërkombëtar, Shkupi dhe Athina nën ndërmjetësimin ndërkombëtar kanë zhvilluar një varg negociatash. Janë diskutuar si zgjidhje të mundshme një mori propozimesh: Maqedonia e re, Maqedonia e epërme, Sllavo-Maqedonia, Maqedonia (Shkupi) etj. Ndonëse këta emra së pari ashpër janë kundërshtuar nga vet Shkupi zyrtar, as vetë qeveria në Athinë nuk i ka konsideruar si të përshtatshëm për shkak të refuzimit inicial që emri i ri të përmbajë termin “Maqedoni” në cilindo variant. Gjithashtu me argumentin se qëllimisht shmanget termi “Maqedoni”, janë refuzuar edhe dy propozime greke: Republika e Vardarit dhe Republika e Shkupit.

Sidoqoftë, derisa propozimet vazhdojmë ti zënë vendin njëri tjetrit, rezultati i pari i konfliktit mes Shkupit dhe Athinës, ka dhënë një rezultat të qartë – Maqedonia vazhdon të pësojë duke ngelur mbrapa në hapin e saj drejt integriteteve. Ajo nuk u anëtarësua në Paktin e Atlantikut Verior ashtu siç ishte e paraparë së bashku me shtetet tjera të programit të Kartës së Atlantikut, Shqipërinë dhe Kroacinë.

1. SAMITI I BUKURESHTIT-NË MES OPTIMIZMIT DHE PESIMIZMIT

Më 13 gusht, 1995 Maqedonia dhe Greqia nënshkruan marrëveshje të përkohshme me të cilën vendosën marrëdhënie diplomatike dhe morën obligime të caktuara, por nuk erdhën deri në zgjidhje të problemit mes Greqisë dhe Maqedonisë rreth emrin kushtetues.

Me Marrëveshjen e Përkohshme, Maqedonia u dakordua për të ndryshuar flamurin e saj dhe për të plotësuar një pjesë të Kushtetutës në pjesën e preambulës, ku thuhet se Maqedonia nuk ka pretendime territoriale ndaj ndonjë prej fqinjëve të saj¹. Pala greke u obligua të mos e pengojnë rrugën e anëtarësimit të Maqedonisë në institucionet ndërkombëtare. Aplikimi për anëtarësim mund të jetë me emrin e saj kushtetues, por Greqia e gëzon të drejtën për të bllokuar pranimin në qoftë se nuk është nën referencën e përkohshme. Në këtë marrëveshje, Maqedonia dhe Greqia janë quajtur si pala e parë dhe e dytë, ose sipas emrit të kryeqyteteve Athina dhe Shkupi.

Më 3 prill 2008, Greqia shkeli marrëveshjen e përkohshme dhe në Samitin e NATO-s në Bukuresht, Greqia e bllokoi ftesën për Maqedoninë për anëtarësim në Aleancë. Përkundër përpjekjeve të disa vendeve udhëheqëse për pranimin e Maqedonisë, duke përfshirë edhe SHBA-në, Greqia nuk u dakordua për të ftuar Maqedoninë, duke elaboruar atë me "*marrëdhënie të këqija fqinjësore*", për shkak të çështjes së pazgjidhur për emrin.

Për Republikën e Maqedonisë dhe aspirantët e tjerë ka qënë e rëndësishme mbështetja e fuqishme e SHBA-ve lidhur me zgjerimin e NATO-s. Që në vitin 2000, gjatë kampanjës presidenciale, presidenti Bush ka theksuar se: „*Të gjitha demokracitë e reja të Evropës deri në Detin e Zi duhet të kenë mundësi të barabarta për siguri dhe liri dhe mundësi të njëjta që ti*

¹ Amendamentet I dhe II të Kushtetutës së Republikës së Maqedonisë, të cilat i miratoi Kuvendi i Republikës së Maqedonisë, në seancën e mbajtur më 6 janar 1992.

bashkangjiten insitucioneve të Evropës “²Vetë fakti që Samiti i Alencës do të mbahej në Rajon, jep një mesazh pozitiv për tre shtetet aspirante për antarësim-R.Maqedonisë, Republika e Shqipërisë dhe R.Kroacisë si shtete të A3 që iu referuan Deklaratës në Samitin në Riga, në vitin 2006, në të cilën neni 29 thekson se “*vërtetohet përgjegjësia e NATO-s për anëtarët e ri evropian*”.³

1.1.Disponimi i Aleancës për çështjen e zgjerimit

Pavarësisht nga fakti se Sekretariati i NATO-s dhe Këshilli Veriatlantik katër muaj para fillimit të Samitit ende nuk e kishin futur në rend të ditës çështjen e zgjerimit, në disa institucione të rëndësishme dhe të afërta me Aleancën, hapur diskutohej mbi zgjerimin e ardhshëm për aspirantët e Kartës të Adriatikut(A3).

Në takimin e Këshillit Veriatlantik, ne format ministrash për punë të jashtme, i realizuar në selinë e Aleanës, në shtator të vitit 2007, u qartësua dilema se ftesën për antarsim do ta marrë vetëm Kroacia. Në komunikatën përfundimtare të kësaj Konference, ku morri pjesë edhe Sekretari Shtetëror i SHBA-ve, Kondoliza Rajs, nuk bëhet asnjë dallim në mes pozicioneve të tre aspirantëve. I vetmi kërcënim serioz që mund ti kanosej mundësive të Republikës së Maqedonisë ishte neni 15, në të cilin theksohet rëndësia e marrëdhënjeve të mira fqinjësore dhe zgjidhja me kohë e çështjeve të hapura. Megjithatë, në asnjë pjesë nuk është përmendur kontesti për emrin me Greqinë. Në këtë periudhë, pothuajse të gjitha shtetet e posapranuara nga viti 1999 kanë mbështetur zgjerimin e Aleancës. Të vetmit që qëndronin në heshtje ishin shefat e diplomacive të shteteve të vjetra evropiane, edhe pse ambasadorët e tyre kanë qënë të bindur lidhur me nevojën për pranimin e tre anëtarëve të ri në radhët e Aleancës, në Samitin e radhës. Gjatë përfundimit të ciklit të tetë të Planit Aksion për antërësim që realizohej nëpërmjet Programeve Vjetore Nacionale për antërësim gradualisht po plotësoheshin obligimet që dalin nga Plani Aksion për Antërësim.

Në periudhën 2005-2008, Republika e Maqedonisë e ka humbur pozicionin e të qenit lider sipas reformave në mes tre shteteve aspirante. Gjatë vizitës në Shkup, në mars të vitit

² Д-р Нано Ружин, ”НАТО во современите меѓународни односи”, стр.300.

³ Declaration du Sommet de Riga - Communiqué de Press 2006 - 150/29.11.2006

2006, ambasadori amerikan në NATO, Viktorija Nuland ka diktuar më shumë obligime për Qeverinë e Republikës së Maqedonisë. Në këtë aspekt, i jepet një rëndësi e veçantë disa pikave si:

1. Zgjedhjet e lira dhe demokratike dhe konstituimi i Qeverisë deri në verën e të njëjtit vit dhe nga vjeshta të fillohet me reformat e nevojshme;
2. Transformimet gjyqësore dhe ligjore;
3. Ligji për policinë;
4. Lufta kundër korupcionit dhe krimit të organizuar;
5. Arritje pozitive në sferën ekonomike;
6. Bashkëpunimi rajonal;
7. Forcimi i Qendrës për menaxhimin e krizave;
8. Zbatimi i planit nacional për menaxhimin e integruar kufitar;
9. Reforma në kundërzbulim në aspekt të kordinimit dhe integritit të shërbimeve;
10. Transformime mbrojtëse dhe pjesëmarrje në misione paqësore.

Në dhjetor të vitit 2007, mund të konstatohej veç më se: SHBA, Britania e Madhe, Kanadaja, Italia, Turqia, Norvegjia, Belgjika, Luksemburgu, Polonia, Islanda, shtetet baltike, pa asnjë rezervë kanë mbështetur Treshen e Adriatikut, duke mos bërë asnjë dallim mes tre aspirantëve. Gjermania, Hungaria, Rumania, Spanja, Portugalia, Sllovakia dhe Çekia i jepnin përparësi Kroacisë në krahasim me dy aspirantët e tjerë por nuk e kundërshtonin kapacitetin e tyre për tu antarësuar. Danimarka dhe Holanda kanë kritikuar të tre aspirantët por, njëkohësisht, kanë mbështetur kandidaturën e tyre të përbashkët. Tema të ndjeshme diskutimi kanë qënë: të drejtat e njeriut, marrëdhënjet ndëretnike dhe sundimi i të drejtës. Mbështetësi më i sinqertë, më i interesuar dhe më i zëshëm nga të gjithë të tjerët ishte Sllovenia. Diplomacia sllovene, bashkë me atë britanike më së shumti kanë ndihmuar dhe lobuan për vendimin e Këshillit Veriatlantik, Forumit për Sigurim të Aleancës dhe partnerëve në nivel të ministrave për punë të jashtme dhe ministrive të mbrojtjes të realizohet në Ohër në 29 Qershor të vitit 2007.

Në kuadër të diplomacisë multilaterale të Aleancës, Republika e Maqedonisë, si një shtet i vogël, i varfër dhe jo mjaftueshëm i afirmuar, në NATO ka luftuar për të lënë një

përshtypje shumë të theksuar. Kjo u arrit si rezultat i simpativë të mëdha gjatë krizës kosovare, rolin e Republikës së Maqedonisë si pjesë e KFOR-it, por edhe për origjinalitetin e modelit të tij multietnik i krijuar në periudhën e krizës të vitit 2001, që përfundoi me nënshkrimin e Marrëveshjes Kornizë të Ohrit.

Republika e Maqedonisë, në kohën e krizës të vitit 2001, evuloi në një eksportues të sigurisë nëpërmjet dërgimit të misioneve paqësore në Afganistan dhe Irak.

Përparësia më e madhe e aspiratës maqedonase për NATO-n, vjen si rezultat i krijimit të një shoqërie të drejtë multietnike që është në rindërtim të vazhdueshëm. Çdo pengesë që shfaqet në demokracinë multietnike maqedonase ka hasur në reaksione brenda Aleancës, jo vetëm lidhur me çështjen e zhvillimit të vlerave demokratike si një ndër kriteret gjatë zgjërimit por edhe për faktin se që modeli maqedonas ishte nën monitoring për më shumë arsye: fillimisht nga aspekti i sigurisë, arsyeja e dytë është regjionale që lidhet me stabilitetin e Rajonit dhe e treta arsye empirike për shkak të eksperiencave pozitive si model për shoqëritë e tjera multietnike.

Në takimin e fundit të Këshillit Veriatlantik të Aleancës, në format të ministrave për punë të jashtme, i mbajtur në Bruksel në muajin dhjetor, të gjithë ministrat në diskutimet e tyre janë dakorduar se Samiti i Bukureshtit duhet të jetë një Samit për Zgjerim.

Disa muaj para fillimit të Samitit të Bukureshtit, për arsye ende të paqarta, udhëheqësia maqedonase bëri një sërë veprimesh që e irituan opinjonin politik grek. Fillimisht, përpara selisë të Qeverisë të Maqedonisë kishte një numër të madh statujash të kohës antike, me çka insistohej ti tregohet Greqisë dhe diplomatëve të huaj se trashëgimitë antike, se heronjtë dhe legjendat e Ballkanit i takojnë të gjithë popujve ballkanike dhe jo vetëm Greqisë. Pastaj, vinte ndryshimi i emrit të aeroportit „Petrovec“ në Shkup, në aeroportin „Aleksandri i Madh“. Ndryshimi i emrit ngjalli reaksione të mëdha nga mediat greke dhe politikanët grekë. Ambasadorja Viktorija Nuland insistonte personalisht ti lutet kryeministrit të Republikës së Maqedonisë Gruevski, të ndryshojnë pozitën e tillë që vetëm mund ti sjellë dëm shtetit.

Konkretisht, principi i marrëdhënjeve të fqinjësisë të mirë si një ndër principet bazike të Kartës të Kombeve të Bashkuara ka qënë arsyetimi i diplomacisë greke të pengojë ftesën e Republikës të Maqedonisë në Samitin e Bukureshtit, 2008.

Greqia, në fakt, opstrukcionin e tillë mund kishte kryer edhe më vonë nëpërmjet mundësive inasitucionale, edhe në qoftë se do ishte dërguar ftesë për antarësim të Republikës së Maqedonisë. Në fakt, protokollin për antarësim i çdo shteti kandidat është e nevojshme të kalojë procesin e ratifikimit në çdo shtet anëtar. Në atë periudhë, ekzistojnë së paku pesë mundësi procedurale për bllokimin e shtetit aspirant, duke filluar nga pushteti ekzekutiv dhe duke mbaruar me parlamentin, si dhe në kuadër të komiteteve punuese dhe Këshillit Veriatlantik.

Megjithatë, diplomacia greke ka vendosur që bllokimin në Samitin e Bukureshtit ta bëjë së paku për tre arsye: së pari, të tregojë se sa i thellë dhe i ndjeshëm ka qënë problemi me Republikën e Maqedonisë dhe atë në praninë e numrit më të madh të burrshtetasve dhe medimeve; e dyta, të imponojë problemin si fenomen multilateral të marrëdhënjeve problematike të miqësisë të mirë, me faktin që pas bllokimit të Republikës së Maqedonisë në Bukuresht 2008, në asnjë dokument nuk figuron Greqia, por si nënshkruese paraqitet NATO, edhe pse të gjithë e kishin të qartë se kjo pengesë diplomatike ka qënë rezultat i diplomacisë greke; e treta, të tregojë fuqinë e Greqisë dhe të paralajmërojë udhëheqësinë maqedonase se në të ardhmen, në qoftë se nuk gjendet një zgjidhje kompromisi për problemin, bllokimet diplomatike të Greqisë do të vazhdojnë dhe në aspektin e integriteteve të Republikës së Maqedonisë në BE.

Samiti i NATO-s në Bukuresht, në 2-4 Prill të vitit 2008, është realizuar në periudhë jashtëzakonisht dinamike për marrëdhëniet ndërkombëtare, që ishin të ndërlidhura me: Pranimin e pavarësisë së Kosovës, Mbrojtja antiraketë e SHBA-ve në territorin e Polandës dhe Çekisë, që ka shqetësuar dukshëm diplomacinë evropiane dhe ruse, pasiguria e eksportimit të gazit rus drejtë Ukrainës dhe Evropës, kriza ruso-britanike për përzënjen e diplomatëve, mbështetja e Senatit Amerikan dhe administrata e presidentit Bush për zgjerimin e ri të Aleancës nëpërmjet dhënjes të statusit për shtet kandidat të Ukrainës dhe Gruzisë⁴.

Samiti i Bukureshtit ishte Samiti i fundit i Bushit dhe Putinit dhe i pari i Sarkozi-së. Për këtë arsye, sipas Lamfausit, „*Askush nuk ka dashur t'ju prishë kënaqësinë në Samitin e fundit të tyre*“⁵. Megjithatë, Greqia kërcënonte fuqishëm, duke përkrahur Shqipërinë dhe Kroacinë por jo edhe Maqedoninë. Ministri i Punëve të Jashtme të Greqisë, ka theksuar se

⁴ НАТО во современите меѓународни односи, Д-р Нано Ружин, ст. 309

⁵ НАТО во современите меѓународни односи, Д-р Нано Ружин, ст.311

„Greqia e përkrah kandidaturën e Kroacisë dhe Shqipërisë, kurse lidhur me Republikën së Maqedonisë, për shkak të pozicionit të tyre nacionalist, nuk kemi qëndrim të njëjtë rreth kandidaturës së saj “. Administrata amerikane, në krye me presidenti Bush paraqet një argument të fuqishëm në favor të Republikës së Maqedonisë, por, ashtu si që është shprehur gazetari i „Le Figaro”,⁶ „Athina ka arritur ti paraqesë më mirë kontraargumentet”, „Sipas tyre, Maqedonia nuk ka qënë e gatshme për kompromis, edhe pse Javier Solana ka propozuar formulën Maqedonia e Re.”⁷

Dy ditë para fillimit të Samitit, Ish Sekretari Shtetëror për Mbrojtje të SHBA-ve, Donald Rumsfeld, ka inkurajuar tre aspirantët e Kartës të Adriatikut: „Këto tre shtete, në vitet e kaluara janë përgatitur mire për t’ju bashkangjitur Alenacës.....ndoshta gjeografikisht këto tre shtete nuk janë të mëdha, por në aspektin operativ kanë dhënë kontribut në Afganistan dhe Irak kanë treguar aftësitë e tyre më shumë sesa madhësia e tyre, për dallim prej disa shteteve më të mëdha që mbetën jashtë, osë jomjaftueshëm janë angazhuar....“.⁸

Përkundër pritshmërive optimiste për zgjërimin, dita e parë në Samitin e Bukureshtit të 26 shefave të shteteve, ose qeverive ka përfunduar me dështim për tre nga pesë kandidatët.⁹

Dy shtetet që përfituan dhe dolën nga statusi i përcaktuar me Kartën e Adriatikut në favor të antarësimit të barabartë me shtetet e tjera anëtare, ishin Shqipëria dhe Kroacia. Tirana dhe Zagrebi një javë më vonë kishin mundësinë të fillojnë negociatat për antarësim.

Dështimi më i madh i takonte Republikës së Maqedonisë, kanë konstatuar Loren Zakini nga gazeta „Le Monde“ dhe Majkl Evans nga „The Times“: „Greqia nuk ndryshoi qëndrimin. Maqedonia do mund të shpresojë për ftesë pasi të ketë zgjedhur problemin e emrit me Greqinë“.

Me bllokimin e Republikës së Maqedonisë në Samitin e Bukureshtit, më së shumti ka humbur Republika e Maqedonisë, reputacioni i presidentit Bush dhe reputacioni i NATO-s, si dhe politika e tyre për “dyer të hapura”.

⁶ Thierry Portes (19.03.2008r.)

⁷ The Wall Street Journal -NATO Expansion Should Continue, 28 mars, 2008 .

⁸ The Wall Street Journal -NATO Expansion Should Continue, 28 mars ,2008 .

⁹ Christoph Lamfalussy, „Deux sur cinq dans l’OTAN, Libre Belgique, 04.04.2008.

Dështimi në Bukuresht paraqiste një sinjal të rrezikshëm për stabilitetin rajonal sipas ministrit të punëve të jashtme të Danimarkës ,Uffe Ellemann-Jensen.¹⁰

Qëndrime të ngjajshme ka pasur edhe drejtori i Projekteve të reja demokratike nga Qendra për Studime Ndërkombëtare dhe Strategjike në Washington, Janusz Bugajski, i cili në „The Wall Street Journal“ ka deklaruar se:„ *Në mungesë të antarësimin në Alenacë, Republika e Maqedonisë po shëndrohet në një shtet të përkohshëm. Rusia, me siguri do të mundohet të përfitojë nga bashkëpunimi i përforcuar politik, ekonomik dhe të sigurisë me Shkupin, duke u munduar të imponohet si mbrojtëse e Republikës së Maqedonisë nga panalbanizmi në rajon dhe terrorizmi islamik...*”¹¹

Humbësi më i madh në Samitin e Bukureshtit pa dyshim ka qënë Republika e Maqedonisë dhe kishte rrezik që të ballafaqohej me një stuhi të fuqishme të natoskepticizmit.

2.MAQEDONIA PAS BUKURESHTIT-MË I RËNDËSISHËM EMRI OSE ANTARËSIMI NË NATO?

Dështimi i Bukureshtit paraqiste një frustrim politik shumë të thellë si për elitën politike ashtu edhe për qytetarët e Maqedonisë dhe hapi një morri procesesh të reja në politikën e brendshme dhe të jashtme të Republikës së Maqedonisë.

Në Planin e brendshëm, qeveria ka zhvilluar një kampanjë për rrënjët antikë të maqedonasve nëpërmejet financimit të spoteve të shtrenjta publicitare të rregjisorëve të afirmuar, u intensifikuan kërkimet arkeologjike në të gjithë territorin e shtetit, me qëllim që të gjenden artefakte të reja nga e kaluara antike.

Në planin e jashtëm, Qeveria e Republikës së Maqedonisë ka vendosur që në 02.12.2008 të padisë Greqinë nëpërmet Gjykatës ndërkombëtare të Drejtësisë në Hagë.Me këtë veprim, kontesti me emrin kaloi nga një problem diplomatik në një problem juridik.

Maqedonia dërgoi kërkesë në Regjistrin e Gjykatës me qëllim që t'i kërkohet Greqisë t'i respektojë obligimet e veta ligjore të parapara me Marrëveshjen e përkohshme, e cila është juridikisht obliguese për të dy vendet. Gjykata në Hagë solli aktvendim se Greqia ka shkelur nenin 11 të Marrëveshjes së përkohshme duke bllokuar anëtarësimin e Maqedonisë në NATO

¹⁰ NATO meetingsends dangerous signals“ - The Japan Times – 9 prill 2008.

¹¹ Janusz Bugajski - „Balkan Fix“ - The Wall street journal, 10.04.2008 .

në Samitin e Bukureshtit në vitin 2008. Megjithatë, Greqia sot e kësaj dite nuk e ka ndryshuar qëndrimin e saj. Derisa NATO-ja dhe bashkësia ndërkombëtare bëjnë thirrje për respektimin e së drejtës ndërkombëtare për të zgjidhur mosmarrëveshjet dhe konfliktet e tjera, autoritetet e Maqedonisë vazhdimisht bëjnë thirrje për respektimin e së njëjtës përmes njohjes së aktvendimit të Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë se Greqia nuk duhet ta bllokojë anëtarësimin në Aleancë.

Marrëdhëniet bilaterale mes Maqedonisë dhe Greqisë u avancuan në muajt e fundit në ndërtimin e mirëbesimit. Të dy vendet janë duke negociuar për 11 masa konkrete për mirëbesim nga sfera e arsimit, shëndetësisë, punëve të jashtme etj.

Por, a mund të gjendet një zgjidhje juridike për një kontest tipik politik? Sigurisht që është e mundur. Në fakt, aspekti juridik për një kontest politik lidhur me emrin ka qënë një veprim jo i zakonshëm sepse në Komunikatën përfundimtare të Samitit të Bukureshtit, në asnjë pjesë të saj nuk figuron Greqia si autore e vetos maqedonase por Aleanca , gjegjësisht Këshilli Veriatlantik, në format të shefave të shteteve dhe qeverive. Përveç kësaj, edhe pala greke do të paraqesë argumente për shkelje të Marrëveshjes të përkohshme.

Intelektualët, që u afirmuan si të afërt me qeverinë, mbronin tezën se emri është i barabartë me identitetin e Maqedonasit. Në qoftë se Maqedonia e humb emrin, do të humbasë edhe identitetin dhe do të zhduket nga harta e botës. Në mes të tjerash, Republika e Maqedonisë edhe të pranojë ndryshimin e emrit, kërkesat e Greqisë do të shkojnë më tej, duke kërkuar ndryshimin e emrit të gjuhës, popullatës dhe të gjitha emrat që kanë të bëjnë me nocionin Maqedoni¹².

Kjo teori shkoi më së miri në favor të kundërshtarëve brenda NATO-s të cilët duke shfrytëzuar këtë pengesë hasën në arsyetim të mirëfilltë të veprojnë kundër hyrjes së Republikës së Maqedonisë në NATO.

Të gjitha palët që mbështetën kompromisin dhe ndryshimin e emrit u kategorizuan si tradhëtarë të kauzës shtetërore dhe interesit shtetëror ose shprehjen që Kardinali Rishelieu ka përdorur -*Raison d'etat*. Sipas tij, “*interesi primar i çdo shteti është integriteti dhe sovraniteti territorial si dhe mirëqënja e shtetit dhe popullit, ato kanë përparësi para prioriteteve tjera*”.

---

¹² НАТО во современите меѓународни односи, Д-р Нано Ружин, 318

Nëse merret parasysh kjo logjikë e të menduarit dhe shembulli i Maqedonisë, atëherë është më se e qartë se integriteti dhe sovraniteti territorial si dhe mirëqënja do të sigurohen nëpërmjet anëtarësimit në NATO dhe BE. Në qoftë se ndryshohet emri, nuk mund të humbet identiteti. Vetëm mund të hapet diskutim politik për përgjegjësinë e atij që ka firmosur kompromisin. Megjithatë, mendoj që shumë pak mendohet për përfitimet dhe efektet që do të ketë në të ardhmen antarësimi në NATO dhe BE për popullin.

KONKLUZION

Identiteti i popullit maqedonas, stabiliteti i Rajonit dhe marrëdhëniet ndërnacionale në vend, veçanërisht ndërmjet maqedonasve dhe shqiptarëve, janë ngushtë të lidhura. Kjo lidhje sado që të jetë racionale është edhe emocionale edhe psikologjike. Ajo ka bazë historike, e cila pasqyrohet në frikë dhe mosbesim dhe krijon trauma. Çdo angazhim për zgjidhjen e problemit me emrin do të duhet t'i ketë parasysh këto çështje.

Pozita e Republikës së Maqedonisë për politikën e Rajonit është mjaft delikate. Maqedonia mund të jetë shtytëse e vlerave evropiane në drejtim të lindjes, si dhe në drejtim të përfrimit të vlerave të lindjes kah vlerat perëndimore. Ajo është një barometër i tolerancës ndërmjet bashkësive dhe religjioneve. Prandaj, sfida e ndërtimit të identitetit të veçantë të popullit maqedonas, por edhe ruajtja e marrëdhënieve të mira ndëretnike në shtet, si parakusht për stabilitetin e Rajonit, mund të jetë një shembull i mirë për paradigmen e re. Sipas perceptimit tim, kjo është e mundshme nëse në mënyrë të barabartë përfshihen të tre faktorët dhe garantuesit e stabilitetit: maqedonasit, shqiptarët dhe bashkësia ndërkombëtare. Së këtejmi, secili prej tyre duhet të përgjigjet në pyetjet: Maqedonasit: Çfarë identiteti maqedonas dëshirojnë dhe çfarë shteti dëshirojnë të ndërtojnë viza-vi shqiptarëve? Shqiptarët: Çfarë Maqedonie dhe çfarë identiteti maqedonas janë të gatshëm të mbështesin? Evropa: Çfarë Ballkani dëshiron dhe cila do të ishte pozita e Maqedonisë në Rajon? Pa u përgjigje në këto pyetje dhe pa harmonizimin e këtyre qëndrimeve, vështirë se do të ketë zgjidhje, e cila do të rezultonte me paqe dhe stabilitet të përhershëm në Rajon.

Prandaj, duhet të merret parasysh se problemi me identitetin, stabilitetin e brendshëm dhe rajonal përbëjnë një tërësi dhe duhet të zhvillohet dhe trajtohet si projekt e jo si politikë.

Referenca:

1. Janusz Bugajski - „Balkan Fix“ - The Wall street journal, 10.04.2008 ;
2. The Wall Street Journal -NATO Expansion Should Continue, 28 mars 2008 ;
3. Christoph Lamfalussy, „Deux sur cinq dans l’OTAN, Libre Belgique, 04.04.2008;
4. Declaration du Sommet de Riga - Communiqué de Press 2006 - 150/29.11.2006;
5. Stenogrami nga Kuvendi i Republikës së Maqedonisë, nr. 07- 1072/5, nga data 18 mars 2001. - Gëzim Ostreni, (2006);
6. Vështrim kritik mbi veprën “Lufta në Maqedoni në vitin 2001” të gjeneralit Mitre Arsovski, Prof. Dr. Stojan Kuzev dhe gjeneralit Prof. Dr. Risto Damjanovski”, Shkup, fq: 12;
7. Florian Bieber, (2008), “Ndarja e pushtetit dhe implementimi i Marrëveshjes Kornizë të Ohrit”, Fondacioni “Fridrih Ebert”, Zyra Shkup, fq. 23;
8. Instituti për Studime Politike dhe Interkulturore, Shkup, “Maqedonia – demokratizimi përmes ekualizimit”, 16 dhjetor 2008;
9. K. Balalvovska, M. Zucconi, “Minority Politics in Southeast Europe: Crisis in Macedonia”, Ethnobarometer, 2002;
10. Rizvan Sulejmani, (2007), “Opinionit publik në Republikën e Maqedonisë dhe marrëdhëniet me Bashkimin Evropian dhe NATO-n – me theks të veçantë mbi procesin e decentralizimit” Disertacioni i doktoraturës;
11. Prof. Dr. Vladimir Prulović, Megatrend Universitet, “Savremeni međunarodni odnosi”, Beograd, 2008;
12. Dimitar Mirçev, “The Macedonian Foreign Policy 1991-2006”, AzBuki, Shkup 2006;
13. Gazeta “Borba”, 26 tetor të vitit 1992, Beograd, Kiro Gligorov e promovoi: “Balanca të reja në Ballkan”, që më vonë do të emërtohet politikë e ekuidistancës;
14. Kuvendi i Republikës së Maqedonisë (03.06.2009) “Propozim – strategji shtetërore për zgjidhjen e dallimeve me Republikën e Greqisë në lidhje me emrin e Republikës së Maqedonisë”, e evidentuar në shërbimet me nr. 2544/1;
15. Rizvan Sulejmani, “Rezoluta e Andovit - cili duhet të jetë pozicioni i shqiptarëve?”, e përditshmja “Koha” e datës 13 qershor të vitit 2009;
16. Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë (miratuar më datë 17 26 nëntor të vitit 1991), “Gazeta Zyrtare e RM”-së, nr. 52 nga data 22.11.1991 dhe Amendamenti IV nga data 20 nëntor të vitit 2001;

17. Amendamentet I dhe II të Kushtetutës së Republikës së Maqedonisë, të cilat i miratoi Kuvendi i Republikës së Maqedonisë, në seancën e mbajtur më 6 janar 1992;

18. Sam Vaknin, “Macedonians in Denial about the Name Issue Dispute with Greece”, <http://www.worldsentinel.com/articlesview/105022> - Edward P. Joseph, “How to Solve the Greek Dispute over Macedonia’s Name”, This article has been provided by Internationale Politik - Global Edition as part of a special agreement with SPIEGEL ONLINE;

19. НАТО во современите меѓународни односи, Д-р Нано Ружин, Fondacioni Fridrih Ebert, Shkup, 2010.

MISIONI I EULEX-IT DHE IMAZHI I TIJ NË KOSOVË

Phd. Cand. Arbër BEHLULI

arber_behluli@live.com

Tel: +37744112388

Abstrakt

Misioni i EULEX-it është misioni më i madh që Bashkimi Evropian ka ndërmarrë ndonjëherë, përveç madhësisë së stafit pjesëmarrës, ky mision është gjithashtu shumë i kushtueshëm për taksapaguesit evropian.

Puna e Misionit të EULEX-it ka një ndikim të madh në imazhin e Kosovës si sukcesi po ashtu edhe dështimi i këtij misioni. Kemi shumë Raporte negative për Kosovën, në lidhje me luftën kundër korrupsionit, krimet të organizuar po ashtu është themeluar një Gjykatë Special për krimet e kryera gjatë Kohës së luftës dhe një periudh të caktuar pas saj, e gjithë kjo vjen si rezultat nga mos përmbushja e detyrimeve nga ana EULEX-it.

Është detyrë e EULEX-it që të luftoj këto fenomene negative të shoqërisë kosovare, dhe të asistojë në krijimin e një shteti ligjor ku mbizotron sundimi i ligjit.

Keywords : *EULEX, Kosovo, Image.*

HYRJE

“Ora më e errët e natës është pak para agimit”¹ ky citat përshkruan më së miri se si janë ndier qytetarët e Kosovës pak para se EULEX-i të fillonte mandatin e tij. Është

¹ Citat nga #Film #“The Dark Knight”.

shpresuar se qeverisjes të gjatë dhe të zhytur në korrupsion të Unmik-ut do t'i vinte fundi. U shpresua shumë për Misionin e Eulex-it që do të sjellte ndryshimin, ndoshta edhe kjo ishte arsya pse Eulex-i asnjëher nuk mund t'i arrinte pritjet që erdhen bashkë me misionin e tij. Çka do që bëntë Eulex-i nuk mjaftonte. Por çka ka bërë në realitet deri tani Eulex-i që mund ta dalloj atë nga UNMIK-u..?

Pas fillimit të mandatit të këtij misioni u shpresua shumë që në Kosovë do të ndërtoheshin dhe të zbatohen institucione demokratike me standarde evropiane. Deri më tani misioni i EULEX-it ka qenë vetëm një zhgënjim i madh, kapacitetet të mëdha janë investuar në të por deri tani asgjë e mirë s'ka dalë prej tij.

Në një intervistë në Radiotelevizionin e Kosovë, i dërguari special i Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së Martii Ahtisaari u shpreh në lidhje me misionet e huaja se : "Misionet e huaja janë si cigaret, të qetësojnë për një kohë të shkurtër, por ju shpejt do të krijoni varësi ndaj tyre"². Pas një misioni të stër zgjatur dhe "të pasuksesshëm" të UNMIK-ut, misioni i EULEX-it duhet të ishte shumë efikas. Ky mision duhet të sigurote që kosovarët të "ndalonin duhanin" (thënë kushtimisht), që pas Eulex-it të mos ketë më nevoj për ndonjë mision tjetër për ndërtimin e institucioneve demokratike.

EULEX-i menjëherë pas arritjes në Kosovë është parë nga qytetarët e saj si një "kalorës të bardhë" që do të pastronte "kaosin" që UNMIK-u e kishte lënë mrapa. Kjo i tregon pritjet që kosovarët kishin për këtë mision dhe efektshmërin që Eulex-i mund të kishte, gjëja e fundit që Kosova kishte nevoj ishte një tjetër mision si ai i UNMIK-ut. Për këtë edhe Eulex-i duhej të distancohej nga ombrella e Unmik-ut përndryshe do të humbte besimin e qytetarëve në të para se të fillonte punën.

Si misioni më i madh civil nën Politikën e Sigurisë dhe Mbrojtjes Europiane (ESDP), ky misioni i ndihmon autoritetet e Kosovës në fushat e administrimit të drejtësisë, policisë dhe doganave përmes monitorimit, mentorimit dhe udhëzime për të mundësuar ndërtimin e strukturave të këtyre institucioneve. Misioni i EULEX-it ka një rol qëndror në zhvillimin e Kosovës, në të njëjtën kohë, është edhe një provë e besueshmërisë dhe

---

² Martii Ahtisarit në një Intervist në RTK/ 2008.

efikasitetit të BE-së dhe PESM-së të saj³. Eulex-i është një mision i pavarur, i cili vepron nën politikën evropiane të Sigurisë dhe Mbrojtjes dhe nuk paraqet një vazhdimësi të angazhimit ekzistues evropian në kuadër të UNMIK-ut por një mision në vete jashtë UNMIK-ut.

Një rezultat i punës së efektshme të EULEX-it në Kosovë do të forcohej roli i Bashkimit Evropian në çështjet ndërkombëtare dhe do të dërgonte një "mesazh" se BE-ja është në gjendje me anë të një misioni civil për krijimin e institucioneve demokratike, rendit dhe sundimit të ligjit edhe jashtë kufijve të saj⁴.

Me misionin e EULEX-it, Bashkimi Evropian ka marrë një përgjegjësi të madhe mbi vete sa i përket të ardhmes së Kosovës, gjithashtu ky mision është i rëndësishëm edhe për vet BE-në. Me gjithë rëndësinë që mund të ketë ky mision për BE-në ai prapë mbetet vetëm një mision jashtë vendit, misioni të tilla mund edhe të dështojnë, por për kosovarët suksesi i këtij misioni është jetësore dhe përmbushja e objektivave të tij.

A MUNDET EULEX-I TË JETË NJË HISTORI SUKSESI...?

Misioni i EULEX-it është bërë një simbol i paaftësisë, i cili i fsheh veprimet korruptive dhe kriminale të elitave politike⁵ nga opinioni publik⁶. BE-ja duhet t'a reformojë këtë mision. Të bëjë ndryshime në menaxhmentin e tij dhe t'i jap udhëheqjes së misionit mbështetjen politike të nevojshme për të përmbushur detyrat e tij⁷.

EULEX-it është bërë "nuskë" për Politikën e Përbashkët të Mbrojtjes dhe Sigurisë, BE-ja ka investuar shumë në suksesin e shtetit të Kosovës si në aspektin diplomatik, politike

³ Džihic, V. /"Eulex-Mission im Kosovo-Eine kritische politikwissenschaftliche Bilanz"/, S. 8/ Möllers/ van Ooyen, *Jahrbuch Öffentliche Sicherheits/ Zweiter Halbband, Sonderdruck, 2010-2011.*

⁴ Greiçevci, L., /"EU Actorness in International Affairs: The Case of EULEX Mission in Kosovo"/, Faculty of Political Sciences, Universiteit Gent, Belgium, 2011, S. 297-301.

⁵ Der Standard /"Problem in den Köpfen der Regierung"/, Der Standard.at – Interview mit Robert Muharremi, / 21. Mai 2010/, Mund të gjendet në <http://derstandard.at/1271374861224/derStandardat-Interview-Problem-in-den-Koepfen-der-Regierung>

⁶ Capussela, A.L., /"Eulex in Kosovo: a shining symbol of incompetence", (9 April 2011). Mund të gjendet në <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/apr/09/eulex-kosovo-eu-mission>.

⁷ Capussela, A.L., /"Eulex in Kosovo: a shining symbol of incompetence", (9 April 2011). Abgerufen vom <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/apr/09/eulex-kosovo-eu-mission>.

si edhe financiar. Në vend të ruajtjes së një mision thjesht teknik, misioni i EULEX-it ka qenë vazhdimisht nën ndikimin politik të BE-së dhe Shteteve Anëtare⁸. Fakti që pesë prej shteteve anëtare të saj – siç janë Qipro, Greqia, Rumania, Sllovakia dhe Spanja - nuk e kanë njohur pavarësinë e Kosovës, e komplikon në mënyrë të pamohueshme ndikimin e BE-së në punën e Eulex-it. Në një mënyrë, EULEX-i duket si një mision inovative, i cili është detyruar të veprojë në rrethana të vështira nga mungesa e një konsensusi brenda Këshillit Evropian.

Ndër kritikak më të ashpra në drejtim të Eulex-it erdhi edhe nga ministri i mbrojtjes të Gjermanisë, i cili u shpreh se policët e Eulex-it në Kosovë "janë në rrugë të gabuar" dhe duhet riorganizuar, dhe u ankua se dështimi për të bërë punën e tyre siç duhet, është një barrë e padrejtë edhe për forcat e NATO-s. De Maiziere u shpreh se "Gjermania nuk është e kënaqur me situatën" dhe se "kështu nuk mund të vazhdohet dhe se ka nevojë për ndryshime"⁹

Futja e dialogut mes Kosovës dhe Serbisë, si dhe zbatimin marrëveshjeve që vijojnë pjesë e këtij dialogu në agjendën EULEX-it, do të komplikojë më shumë punën e këtij misioni. Ky mision ka nevojë për ndryshim dhe për një çasje më serioze sa i përket detyrimeve që ka karshi qytetarëve të Kosovës, dhe jo ngarkimin e tij me detyra të reja që mund të jenë jashtë mundësive të tij për të vepruar.

Në vitet e fundit, misioni i EULEX-it ka arritur një lloj suksesi, ai ka hapur disa hetime ndaj disa politikanëve më prominent të themi, por megjithatë gjyqësori i Kosovës nuk është përmirësuar në mënyrë të konsiderueshme. Shkaqet kryesore janë klasifikuar si të brendshme - paaftësinë, menaxhimi e dobët dhe jo besnikëri ndaj parimeve të mandatit të vet misionit¹⁰.

Si ndryshime të mundshme por edhe shumë të nevojshme janë se misioni i ri duhet të jetë më i vogël, por duhet të ruajë rolin e tij ekzekutiv në rastet e ndjeshme të korrupsionit,

⁸ Group for Legal and Political Studies, /"Rock and Rule: Dancing with EULEX", (Forum 2015 - KFOS operational project). Mund të gjendet në <http://kfos.org/wp-content/uploads/2013/06/ROCK-AND-RULE-Dancing-with-EULEX-ENG.pdf>.

⁹ Reuters/ "Germany says EU Kosovo police force failing, hurting NATO", BRUSSELS Wed Oct 10, 2012. Mund të gjendet në <http://www.reuters.com/article/2012/10/10/us-kosovo-germany-idUSBRE8990QS20121010>.

¹⁰ The Guardian/ "Eulex in Kosovo: a shining symbol of incompetence",/9 April 2011,/. Mund të gjendet në <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/apr/09/eulex-kosovo-eu-mission>.

sidomos në gjyqësor dhe polici. Rastet e ndjeshme duhet të transferohen nga EULEX-i tek gjykatësit vendor, prokurorët dhe zyrtarët e policisë së Kosovës, si dhe duhet të ketë një bashkëpunim me homologët e tyre ndërkombëtarë (personeli i EULEX-it) duhet gjyqtarët vendor t'i detyrojë që të merren me këto raste. EULEX-i duhet të vazhdojë të merret edhe me raste të reja të krimit të organizuar dhe korrupsionit por gjithashtu funksionet e tij ekzekutive duhet të organizohen në panele të përziera me kapacitetet vendore.

INEFICIENCA E EULEX-IT DHE IMAZHI I KOSOVËS...!

Në çdo gazetë, website apo ku do çoftë që kërkon EULEX-in do të hasni në disa përshkrime siç janë EULEX-i, misioni më i madh dhe më i shtrenjtë i Bashkimit Evropian. Gjithashtu do të dalin edhe kritika të pafund drejtuar këtij misioni, siç janë raporte të ndryshme nga institucionet e BE-së, raporti i Gjykatës evropiane të Auditorëve¹¹ e të gjitha këto krijojnë një imazh negativ për Kosovën¹².

Të shumtë janë artikujt nëpër gazeta të ndryshme evropiane për dukurit negative që e kanë kapluar shoqërin kosovare siç janë korrupsioni, krimi i organizuar e të gjitha këto vijn si rrjedhojë e mungesës së efikasitetit të EULEX-it. Gjendja ekzistuese është edhe në kundërshtim me vet objektivat e këtij misioni.

Krijimi i një Gjykate Speciale¹³ për krimet e luftës në Kosovë, duhet të shihet si një rezultat i drejtpërdrejtë i paaftësisë së misionit të EULEX-it për t'i bërë detyrat e tij. Kjo përgjegjësi ishte një nga funksionet ekzekutive të EULEX-it, për t'u marrë me krimet e luftës, dhe nuk duhej që këtë përgjegjësi t'ja kalojë një gjykatë ndërkombëtare që vet krijimi i saj dëmton rënd imazhin ndërkombëtar të Kosovës.

¹¹ European Court of Auditors, (Kosovo Special Report 2012, No 18). Marrë nga <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201305/20130506ATT65663/20130506ATT65663EN.pdf>.

¹² Andreas,E./“ Kosovo: Scandal and Social Change, The Consequences of the Marty-Report for Kosovo’s Perception”/ Südosht Europa Mitteilungen/ 02/2011/ Mund të gjendet në http://www.academia.edu/6351903/Kosovo_Skandal_und_sozialer_Wandel_Der_Marty-Bericht_und_die_Folgen.

¹³ “Kosovo court to be established in The Hague”/ Government of the Netherlands/ Marrë nga <https://www.government.nl/latest/news/2016/01/15/kosovo-court-to-be-established-in-the-hague>.

Për qytetarët e BE-së, parat që derdhen në buxhetin e këtij misioni të kushtueshëm është shumë me rëndësi që të ketë të pakten rezultate konkrete, nga se janë parat e tyre (si taksapagues) që shpenzohen, dhe prapë atyre ju duhet të lexojn artikuj e raporte të ndryshme që dëshmojnë mbi gjendjen e sundimit të ligjit në Kosovë, dhe pa marrë parasysh gjithë atij investimi nuk është arritur që të ketë një zhvillim të qëndrueshëm si ekonomik ashtu edhe krijimi i institucioneve të pavarura nga ndikimi i jashtëm politik.

E gjithë kjo ka pasur ndikim negativ në krijimin e një imazhi negativ të Kosovës dhe kjo është shprehur në punën e anëtarëve të Parlamentit Evropian dhe në këtë mënyrë edhe në vendimet e tyre në lidhje me proceset integruese dhe të ardhmen evropiane të Kosovës, që edhe kanë shkaktuar vonesa në ecurin e këtyre proceseve të Kosovës në rrugën drejt Bashkimit Evropian.

KONKLuzion

Misioni i EULEX-it duhet për shumë arsye të konsiderohet si një nga misionet më të rëndësishme të BE-së. Pjesëmarrja e gjerë e shteteve në mision ku përfshin edhe vendet brenda dhe jashtë BE-së si Zvicra, Norvegjia, Kanadaja, Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe Turqia, gjithashtu shtete anëtare të BE-së që nuk e kanë njohur ende pavarësinë e Kosovës, të tilla si Spanja, Sllovakia, Greqia, Qipro dhe Rumania që kanë marrë pjesë në objektivat e misionit, kjo tregon rëndësinë e këtij misioni. Përgjegjësia që BE-ja ka marrë me dërgimin e një misioni kaq të tillë nuk është e rëndësishme vetëm për vet Bashkimin Evropian por e një rëndësie jetike për zhvillimin e qëndrueshëm dhe demokratik të Kosovës dhe shoqërisë së saj.

Duke u nisur nga investimet e mëdha politike dhe financiare në këtë mision, një dështim i tij do të vë në pyetje kredibilitetin e politikës së Përbashkët të Jashtme të BE-së. Deri më tani, misioni i EULEX-it nuk ka ndonjë të arritur konkrete, çka paraqet një mundësi të humbur për Bashkimin Evropian.

Skandalet e korrupsionit në kuadër të misionit të EULEX-it, akuzat që i janë bërë kanë përkeqësuar edhe më shumë imazhin e misionit.

EULEX-it duhet tani të merret me korrupsionin në radhët e veta tyre dhe të padisë zyrtarët e tij të korruptuar. Atë për të cilën erdhi Eulex-i që ta luftonte në Kosovë, shpejt u bë

problemi i vet Eulex-it brenda zyrtarëve të vet të korruptuar¹⁴. Ajo çka i duhet tani këtij misioni është një ndryshim thelbësor sidomos sa i përket personelit, në qoft se do të fitoj besueshmërin tek qytetarët e Kosovës dhe t'i qëndroj besnik objektivave të veta.

Edhe pse Eulex-i ka bërë disa reforma në gjyqësor, polici dhe dogana, nevoja për të krijuar një gjykatë të veçantë për krimet e luftës të ndodhura në Kosovë, është një dështim i tij. Edhe pse krijimi i një gjykate të tillë do thotë heqja e një barre të madhe për këtë mision dhe ndoshta tani ai mund të fokusohet në objektivat e tij të tjera.

Megjithatë, është e diskutueshme nëse misioni i EULEX-it e ka besueshmërinë e nevojshme që të vazhdojë punën e tij edhe më tej. Duke pasur parasysh të gjitha dështimet, skandalet dhe akuzat, që kanë ardhur në drejtim të Eulex-it nga ish-punonjësja Maria Bamieh¹⁵, një shtetase britaneze, mund të themi për EULEX-i që ka pak mundësi për të t'a shohim si një histori suksesi as për shoqërinë në Kosovë, e as për Bashkimin Evropian.

Mbi rëndësin e punës së Eulex-it dhe ndikimin e suksesit apo dështimit të këtij misioni më së miri e shpreh deklarata e Zv.Kryeministrit në Qeverinë e Kosovës z. Hajredin Kuçi, i cili u shpreh kështu : "Unë nuk dua të imagjinojë se si do ishte Kosova pa misionin e EULEX-it"¹⁶. Këtë deklaratë e bëri Z. Kuçi në një debat mbi rolin e punës së EULEX-it deri në vitin 2013, deklaratë e cila përshkruan shumë mirë rëndësinë e suksesit si dhe pasojat e dështimit të këtij misioni.

¹⁴ "Maria Bamieh: The British lawyer claiming to expose corruption at heart of EU mission to Kosovo."/ Independent/ Thursday 6 November 2014/ Marrë nga <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/maria-bamieh-the-british-lawyer-claiming-to-expose-corruption-at-heart-of-eu-mission-to-kosovo-9844893.html>.

¹⁵ "Maria Bamieh: The British lawyer claiming to expose corruption at heart of EU mission to Kosovo."/ Independent/ Thursday 6 November 2014/ abrufbar unter <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/maria-bamieh-the-british-lawyer-claiming-to-expose-corruption-at-heart-of-eu-mission-to-kosovo-9844893.html>.

¹⁶ Forum 2015 discussion: ROCK AND RULE: Dancing with EULEX 02.07.2013, të pranishëm ishin edhe B.Bochart (head of the Eulex Mission), SH.Ahmeti (Kryetar i Prishtinës,Vetevendosje), V.Osmani (LDK) H.Kuci (zv. Kryeminister/PDK). Mund të gjendet në <http://kfos.org/forum-2015-discussion-rock-and-rule-dancing-with-eulex/>

Tani ne jemi edhe vet dëshmitarë për pasojat e mos suksesit të këtij misioni, kjo është shumë e dukshme në gjendjen e që mbizotëron sa i përket sundimit të ligjit, korrupsionit, krimi i organizuar dhe ndërhyrjes së politikës në gjyqësor.

References:

1. Capussela.A.L./ “State-Building in Kosovo: Democracy, Corruption and the EU in the Balkans”/ 2015/S.196.
2. Eulex Programm Report. Mund të gjendet në [http://www.eulex-kosovo.eu/docs/Accountability/2012/EULEX Programme Report 2012-Low Quality.pdf](http://www.eulex-kosovo.eu/docs/Accountability/2012/EULEX_Programme_Report_2012-Low_Quality.pdf)
3. Europäische Union,/ Gemeinsame Aktion 2008/124/GASP des Rates vom 4.2.2008 über die Rechtsstaatlichkeitsmission der Europäischen Union im Kosovo, Bulletin DerEuropäischen Union,1/2, 2008.
4. EUROPÄISCHER RECHNUNGSHOF : Rechtsstaatlichkeitshilfe der Europäischen Union für das Kosovo/Sonderbericht Nr.18, 2012. abrufbar unter [http://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR12_18/SR12_18 EN.PDF](http://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR12_18/SR12_18_EN.PDF).
5. Forum 2015 discussion/: ROCK AND RULE: Dancing with EULEX /02.07.2013/, dabei waren auch B.Bochart (head of the Eulex Mission), SH.Ahmeti (Vetevendosje), V.Osmani (LDK) H.Kuci (Stellvertretender PM /PDK). Mund të gjendet në <http://kfos.org/forum-2015-discussion-rock-and-rule-dancing-with-eulex/>.
6. Ferati,V.,/ “Critical Discourse Analysis (De-) Constructing EULEX Discourse”, /Kosova Center for Security,/ Prishtine,/ September 2012,/S 14.
7. Radio Televizioni i Kosoves/ Martii Ahtisaari Interview / RTK/2008
8. Andreas,E./“ Kosovo: Scandal and Social Change, The Consequences of thMarty-Report for Kosovo’s Perception”/ Südosht Europa Mitteilungen/ 02/2011/ Mund të gjendet në [http://www.academia.edu/6351903/Kosovo Skandal und sozialer Wandel. Der Marty-Bericht und die Folgen](http://www.academia.edu/6351903/Kosovo_Skandal_und_sozialer_Wandel._Der_Marty-Bericht_und_die_Folgen).

9. Cadier, D./"EU Mission in Kosovo (EULEX): Constructing Ambiguity or Constructive Disunity?"/ Johns Hopkins University/n°08/11TransatlanticSecurity Paper N.3/June 2011.
10. Capussela, A.L./ "Why is the EU failing in Kosovo?"/ Europeanvoice.com/22 November 2012. Mund të gjendet në <http://www.europeanvoice.com/CWS/Index.aspx?PageID=208&articleID=75764>.
11. Dzihic, V./ "Eulex-Mission im Kosovo- Eine kritische politikwissenschaftliche Bilanz"/, S. 8/ Möllers/ van Ooyen, *jahrbuch Öffentliche Sicherheits*,/ Zweiter Halbband, Sonderdruck, /2010-2011.
12. Dzihic, V./"Ein Plädoyer für die EU-Erweiterung Warum es zum europäischen Erweiterungsprojekt am Westbalkan keine Alternative gibt"/, Österreichische Institut für Internationale Politik/07.12.2012/S 9.
13. Der Standard /"Problem in den Köpfen der Regierung"/, Der Standard.at – Interview mit Robert Muharremi,/ 21. Mai 2010/, Mund të gjendet në <http://derstandard.at/1271374861224/derStandardat-Interview-Problem-in-den-Koepfen-der-Regierung>.
14. Der Spiegel/ "Im Griff der Kriminalität"/, 45/2012,/(05.11.2012). Mund të gjendet në <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-89470560.html>.
15. Derks, M., und Price, M./ "The EU and Rule of Law Reform in Kosovo" /S.27/ November 2010. Mund të gjendet në http://www.clingendael.nl/sites/default/files/20110106_CRU_publication_mderks.pdf
16. Group for Political and Judicial Studies/ „EULEX(i)- DREJT NJË STRATEGJIE PËRFUNDIMTARE - Fuqizimi i shtetit të së drejtës përmes integritetit në BE“ / Raport Politikash nga GLPS AND DPC/ nr.5/Aprill 2014/Prishtine.
17. Government of the Netherlands /"Kosovo court to be established in The Hague"// abrufbar unter <https://www.government.nl/latest/news/2016/01/15/kosovo-court-to-be-established-in-the-hague>.
18. Greiçevci, L./ "EU Actorness in International Affairs: The Case of EULEX Mission in Kosovo"/, Faculty of Political Sciences/, Universiteit Gent/, Belgium, / 2011,/ S. 297-301.

19. KIPRED,/ “Making or Breaking the European Future of Kosovo”,/ Policy Recommendations for the EU and Kosovo authorities,/ Paper prepared by a group of Kosovar experts and representatives of Kosovo civil Society ,/2010.
20. Montanaro,L. /The Kosovo statebuilding Conundrum: Addressing Fragility in a Contested State/ FRIDE-European Think Tank for Global Action / October 2009.
21. Muharremi,R.,/ “The European Union Rule of Law Mission in Kosovo (EULEX) from the Perspective of Kosovo Constitutional Law”,/ S. 18,/2010.
22. Richter,S.,/ „Zwischen Kooperation und Konfrontation. Die Eulex-Mission und der Aufbau von Rechtsstaatlichkeit in Kosovo“,/Southeast Europe.Journal of Politics and Society/04/2011/S 449.
23. Rathfelder, E. und Schneider, W.,/„Aktion scharf“ gegen Korruption im Kosovo”,/ Die Presse/17.05.2010/.
Mund të gjendet në
<http://diepresse.com/home/politik/aussenpolitik/565782/Aktion-scharf-gegen-Korruption-im-Kosovo?from=suche.intern.portal>.
24. Silander,D., and Janzekovitz, J.,/State – Building and Democracy : Prosperity, Representation and Security in Kosovo/International Studies, Interdisciplinary Political and Cultural Journal/ Vol. 14, No. 1/2012.
25. Tolksdorf,D., /“EU and U.S. cooperation in rule of law assistance in Kosovo”/Transatlantic Post-Doc Fellow for International Relations and Security (TAPIR) /18 - 22 September 2013, Warsaw.
26. The Independent / “Maria Bamieh: The British lawyer claiming to expose corruption at heart of EU mission to Kosovo”, /, Thursday 20 November 2014, Mund të gjendet në
<http://www.independent.co.uk/news/world/europe/maria-bamieh-the-british-lawyer-claiming-to-expose-corruption-at-heart-of-eu-mission-to-kosovo-9844893.html>.
27. Vogel, T. /”Auditors say eu mission in kosovo ineffective”
/2012,10/30. /Europeanvoice/
Mund të gjendet në
<http://www.europeanvoice.com/article/2012/october/auditors-say-eu-mission-in-kosovo-ineffective/75543.aspx>.
28. Vaicekauskaite,A., /,Verwalten in Modernen Protektoraten II : “Die EULEX-Mission der Europäischen Union im Kosovo”/Deutsche Forschungsgemeinschaft / 2011.

29. Vetëvendosje (2009a): Newsletter of the Movement for Self- Determination,/ No. 134,/ 16.2.2009.
30. Wulf, A./“Eu-mission kommt nicht gegen korruption an”,/ Deutsche Welle/2012, 10 30./ Mund të gjendet në <http://www.dw.de/eu-mission-kommt-nicht-gegen-korruption-an/a-16343636>.

**“ROLI I POLITIKËS SË JASHTME TË REPUBLIKËES SË MAQEDONISË ME
SHTETET FQINJE”**

Visar RUSTEMI

Rudina KAJA

Abstrakt

Që në fillim duhet theksuar se filozofia për politikë të jashtme bazohet në fuqinë e veprimit praktik, që doemos mbështetet në një kornizë intelektuale, por jo në tërësi e kufizuar nga normat, vlerat dhe burimet ligjore vendore dhe ndërkombëtare. Fushat kryesore të politikës së jashtme të Maqedonisë, duhet veshtruar si një përmbledhje e historisë, sfidave dhe arritjeve të Maqedonisë në sigurimin e njohjeve diplomatike, anëtarësimit në organizata ndërkombëtare, kultivimin e marrëdhënieve diplomatike dhe partneritetit special me disa shtete, dialogut me shtetet fqinje, si dhe procesin e integritimit në strukturat euro-atlantike.

Në fushën e diplomacisë multilaterale, duhet përkushtuar rëndësisë në anëtarësimit në organizata ndërkombëtare, si dhe të shqyrtohet kostoja që mund të sjellin ato.

Çfarë kutojme me politikë të fqinjësisë konstruktive, dhe çfare roli luan Maqedonia me politiken e jashtme, në esencë ka të bëjë më qasjen pragmatike të Maqedonisë që ka mbajtur ndaj rajonit, duke fokusuar tërë vëmendjen në ndërtimin e një rendi rajonal gjeopolitik ku secili shtet të ofroj marrëdhënie reciproke diplomatike, që problemet bilaterale të zgjidhen përmes dialogut paqësor, të ketë pjesëmarrje të barabartë në organizata rajonale, si dhe të ofrohet solidaritet dhe përkrahje e ndërsjellët në integrimin euro-atlantik. Në trekëndëshin e parë është përfshirë partneriteti strategjik me Shqipërinë, marrëdhëniet e shkëlqyera me të, si dhe raportet e mira me shtetin e Kosovës. Duke i'u ikur polemikave se përfrimi i Kosovës

me Shqipërinë është indicie e një bashkimi kombëtar, bashkëpunimi strategjik me Shqipërinë është bërë në frymën evropiane dhe sipas praktikave rajonale. Në trekëndëshin e dytë kemi Kroacinë, Sërbine, Bullgarinë, Greqinë.

Fjale kyçe : *Partneritet strategjik, marrëdhëni diplomatike, procesi i integritetit.*

HYRJE

Intelektualet analizojnë veprimet e sistemeve ndërkombëtare, shtetarët i ndërtojnë ato. Dhe ka një ndryshim të madh midis prespektivës së një analisti dhe asaj të një shtetari. Analisti mund të zgjedh problemin që ai e dëshiron për të studiuar, kurse shtetarit problemet i imponohen. Analisti mund të caktojë aq kohë sa është e nevojshme për të arritur në një konkluzion të qartë, sfida më e madhe për një shtetar është presioni kohës.¹

Henry Kissinger

Ndërlidhshmëria e madhe e marrëdhënieve ndërmjet kombeve dhe shteteve të cilat janë njeherësh politike, ekonomike dhe kulturore, përbën një rebus magjepsës i cili të fton ta zbulosh. Ai përmban histori njerëzore në të cilat janë zhvilluar ngjarje të mëdha: luftë e paqe, tragjedi e triumf, konflikt dhe bashkim ndërmjet grupeve të ndryshme njerëzore. Në jetën tonë të përditshme marrëdhëniet ndërkombëtare janë të pranishme si kurrë më parë .

Për ta kuptuar dhe për ta shpjeguar arsyen pse njerëzit – të ndarë nga kufij politikë – përpiqen të veprojnë edhe të ndikojnë në mënyrë reciproke në marrëdhëniet mes tyre, dhe në ç'mënyrë veprojnë në këto marrëdhënie, një rëndësi krejt të veçantë mer historia e marrëdhënieve ndërkombëtare.² Kjo fushë e shkencave historike në të shumtën e rasteve ka qënë ndryshuar nga fqinjë më të fuqishëm dhe më ambicioz. Ndërmarrja e studimeve historike në fushën e marrëdhënieve ndërkombëtare ka dy objektiva të ndryshëm. Nga njëra anë, meqenëse historia është një përpjekje për ta rindërtuar dhe për ta shpjeguar veprimtarinë

¹ Kissinger, Henri, "Diplomacia", "B.K". Tiranë, 1999, fq 21.

² Nathanali, Petrit, " Marrëdhëniet ndërkombëtare nga origjina – deri më sot ", "FILARA", Tiranë, 2009, fq 85.

njerëzore në të kaluarën, ka rëndësi të dallohen ato aktivitete me natyrë politike, ekonomike, kulturore, shoqërore, ideologjike, etnike që u përkasin marrëdhënieve midis shteteve.

Tashmë vendet e Ballkanit ku ben pjese Republika e Maqedonisë, kanë synime të sinqerta, përkatësinë evropiane për të bërë të mundur normalizimin tërësor të sistemit ekonomik-shoqëror dhe arritjen e standarteve të vendeve Evropiane. Evropa është bërë parësore për interesat kombëtare të shteteve Ballkanike. Prandaj duhet ta vështrojmë Ballkanin me sytë e së nesërme ku ai po shkon.

Njëra nga shoqëritë politike (shtetet) që po i përjetuan këto dinamika është edhe RM-ja. Duke përjetuar akoma pasojat e periudhës së tranzicionit, domethënë atë të kalimit nga sistemi politik dhe ekonomik jo i qëlluar në sistemin e tregut që bazohet në vlerat qytetërore si pluralizmi, shoqëria e hapur etj³, kjo periudhë me vete solli edhe shumë çështje që presin zgjidhje. Prej cilësive të proceseve të transformimit janë ngjarjet që sjellin konfrontime e përleshje të rënda e katastrofike etnike. Shembull më konkret lidhur me këtë kemi në luftën qytetare ne 2001. Këto procese përshkoheshin nga fleksibiliteti, emocionaliteti, subjektivizmi, spiritualiteti, frustracionet dhe orgjitë, shpërthimet dhe mosrehatitë.⁴

1. OBJEKTIVAT E POLITIKËS SË JASHTME TË REPUBLIKËS SË MAQEDONISË

Dinamika e zhvillimeve politike ndërkombëtare është shumë intensive. Pjesëmarrësit e politikës së jashtme duhet të jenë në gjendje t'u përshtaten shpejt këtyre zhvillimeve. Politika e jashtme e Republikës së Maqedonisë duhet ti shërbejë realizimit të aspiratave të popullit të Maqedonise për ta bërë Maqedonine anëtare të respektuar të familjes së shteteve të pavarura dhe demokratike.

Republika e Maqedonisë duhet te synoj që, në arenën ndërkombëtare, t'i kontribuojë ndërtimit dhe forcimit të një rendi ndërkombëtar, të bazuar në marrëdhënie miqësore në mes

³ Nikola Kqusev, *Republika Makedonija vo period na tranzicija*, Matica Makedonska, Shkup, 1995, f. 215.

⁴ Sejfedin Sulejmani, *Za tranzicijata*, Elnat, Kumanovë, 1994, f. 49. Gjithashtu shih: *Economics and Politics of Transition*, Zagreb, 1993

të popujve e shteteve, respektim të vlerave të lirisë dhe dinjitetit njerëzor dhe parimeve të demokracisë. Dinamika e zhvillimeve politike ndërkombëtare është shumë intensive. Pjesëmarrësit e politikës së jashtme duhet të jenë në gjendje t'u përshtaten shpejt këtyre zhvillimeve. Republika e Maqedonise, si një pjesëmarrës relativisht i ri në skenën politike globale, nuk mund të veprojë e vetme në të gjitha sfidat ndërkombëtare dhe të luajë rol vendimtar në të gjitha çështjet që dominojnë agjendat e politikës ndërkombëtare.

Republika e Maqedonise duhet të synon një politikë të jashtme aktive, e cila duhet të jetë në përputhje me synimet e popullit të Maqedonise për integritet euro-atlantike, ruajtjen dhe forcimin e lidhjeve me vendet mike, thellimin e marrëdhënieve të mira me vendet e rajonit, si dhe arritjen e statusit të një partneri të besueshëm në luftën kundër kërcënimeve të sigurisë ndërkombëtare. Në formulimin e qëndrimeve dhe veprimeve politike lidhur me çështjet e tjera të politikës globale (që nuk prekin drejtpërdrejt Maqedoninë), politika e jashtme e RM-së ndërtohet mbi frymën e aspiratave dhe vlerave euro-atlantike. Prandaj, është e domosdoshme të identifikohen çështjet prioritare dhe të ndërtohet një strategji e veprimit sa i përket çështjeve të tjera të politikës globale, dhe si të tilla ne do të veçojmë disa nga prioritetet primare siç janë: Inegrimi Euro-Atlantik, Zgjedhja e kontestit të Emrit si dhe Promovimi i interesave ekonomike të RM:

- a) **Integritet euro-atlantike** - Inegrimi në strukturat euro-atlantike duhet të jetë një ndër aspiratat kryesore të shoqërisë në shtetin e Maqedonisë. Rrjedhimisht, anëtarësimi në organizatat kryesore euro-atlantike përbën një prej objektivave kryesore të politikës së jashtme të Republikës së Maqedonisë. Këtu veçohet anëtarësimi në: Bashkimin Europian dhe NATO. Politika e jashtme e Maqedonisë duhet të luajë rol qenësor në lehtësimin e komunikimit dhe të bashkëpunimit në mes të strukturave euro-atlantike, në radhë të parë BE-së, NATO-s dhe Maqedonisë. Meqenëse integrimi në BE dhe NATO është synim parësor, intensifikimi i nivelit të bashkëpunimit dypalësh me shtetet anëtare të BE-së dhe NATO-s, sidomos me shtetet prijëse, duhet të jetë një ndër prioritetet kryesore të politikës së jashtme të Maqedonisë.
- b) **Zgjedhja e kontestit të Emrit**- Maqedonia e ka të patjetërsueshëm që në afat sa më të shkurt dhe me përkushtim të gjejë një zgjidhje me Greqinë rreth kontestit të emrit, i cili kompromis do të zgjidhte përfundimisht mosmarrveshjet mes dy shteteve.

Kompromisi do të arrihej vetëm nëse që të dy palët do të tërhiqeshin nga pozicionet e tyre. Maqedonia disa herë ka ndryshuar qëndrimin e saj, që ndikon dukshëm negativisht në pozicionin e saj negociues. Kontesti i emrit kërkon një zgjidhje të shpejt me ndërmjetësimin e faktorit ndërkombëtar, që do ti ndihmonte Maqedonin në procesin e integritimit në strukturat euro-atlantike, së bashku me vendet e Ballkanit Perëndimor. Paralajërimet e fundit tregojnë qartë, se Maqedonia po e humbë pozicionin e saj përball BE-së edhe pse e para vendosi marrëdhëniet me BE-në në krahasim me Kroacine dhe Shqipërinë, vende të cilat tani më janë anetare të plota të NATO-s.

- c) **Promovimi i interesave ekonomike të Republikës së Maqedonisë** - Zhvillimi ekonomik është një faktor themelor që ndikon në pozicionin ndërkombëtar të shtetit të Maqedonisë. Prandaj, një komponentë e rëndësishme e politikës së jashtme të Republikës së Maqedonisë është promovimi i interesave ekonomike të Maqedonisë në botë. Politika e jashtme e Maqedonisë duhet që ti shërbejë si një instrument për lehtësimin e bashkëpunimit ekonomik me partnerë të ndryshëm ndërkombëtarë, si dhe tërheqjen e investimeve të jashtme në Republikën e Maqedonisë, duke u bazuar në parimet e ekonomisë së tregut dhe të konkurrencës së lirë.

2. POLITIKA DHE BASHKËPUNIMI RAJONAL-SHANS PËR STABILITETIN E RAJONIT

Sa i përket integritimit dhe bashkëpunimit rajonal ende shtrihen përpara disa sfida të qenësishme për RM-ne : akoma kemi një sistem të brendshëm politik dhe social të dominuar nga konflikte të pafund. Kështu, e njëjta pyetje për integrimin rajonal duket me vend edhe në këtë këndvështrim: A mundet një vend të vazhdojë me sukses në rrugën e integritimit, qoftë ky integrim rajonal apo integrim në Bashkimin Evropian pa shëruar njëherë çarjet e veta të brendshme e të thella? Si mundet një entitet më i vogël të integrohet në një më të madh kur ai vetë është ende i shpërbërë? Parë nga këndvështrimi i entitetit më të madh, mund të ekzistojë një hezitim i fortë ndaj importimit të problemeve të mundshme.

Pikësëpari, niveli i lartë i konfliktit politik e pengon zhvillimin dhe progresin e shëndoshë të një shoqërie duke thithur energjinë e kufizuar njerëzore për çështje kryesisht joproduktive. Së dyti, jo vetëm shkojnë dëm koha dhe burimet e kufizuara njerëzore për punë jokrijuese, por e gjithë shoqëria mbahet peng nga një atmosferë e vazhdueshme konflikti, duke tërhequr shumicën e vëmendjes. Cila mund të jetë zgjidhja? Çfarë mund ta ndërpresë rrethin vicioz të krijimit të konflikteve të njëpasnjëshme? Së pari, nëse shoqëritë dhe shtetet që preken nga ky fenomen dëshirojnë ta këpusin zinxhirin e pafund të konflikteve, ato duhet ta bëjnë këtë me bindjen dhe vullnetin e tyre të brendshëm. Të huajt mund të ndihmojnë, por nuk mund ta marrin kurrë përsipër përgjegjësinë e një përpjekjeje të tillë. Nëse një proces i tillë udhëhiqet nga institucione apo persona të jashtëm, ai mund të funksionojë për ca kohë, por rrezikon të jetë i paqëndrueshëm.

Për prosperitetin dhe stabilitetin e mëtejshëm të rajonit Maqedoninë, integrimi në strukturat euroatlantike është alternativë e pazëvendësueshme. Bashkëpunimi nuk mund të kufizohet vetëm në marrëdhëniet dypalëshe. Ato përbëhen nga dimensionin shumë i rëndësishëm rajonal. Fakti që vendet tona janë të orientuara qartë dhe në mënyrë të vendosur e të përkushtura drejt qëllimeve të përbashkëta që prekin politiken e jashtme, i pasuron marrëdhëniet dhe dimensionin e rëndësishëm integruar dhe plotëson kuadrin e gjërë të këtij bashkëpunimi.

Maqedoninë dhe Shqipërinë i lidhin shumë çështje siç është historia, gjeografia, sfidat e përbashkëta në pjesën e reformave dhe transformimit shoqëror. Segment kryesor në marrëdhëniet ndërmjet Maqedonisë dhe Shqipërisë duhet të jetë bashkëpunimi ekonomik, i cili nuk korrespondon me nivelin e marrëdhënieve politike midis dy vendeve. Maqedonia dhe Shqipëria kanë edhe nevojën për përkrahjen e ndërsjellë në planin e integritit në organizatat ndërkombetare.

Tani më qytetarët e Maqedonisë dhe Shqipërisë lëvizin të gjithë të lirë në një kohë sa më të afërt, sepse çdo ditë keto vendet po japin sinjale shumë të forta të komunikimit, të bashkëpunimit dhe të një qetësie rajonale. Sigurisht që ky fakt gëzon qytetarët e dy vendeve për lëvizjen e lirë të fqinjëve qoftë edhe të popullit serb, atë të kosoves, bullgar, grek etj.. Hapësirën e lirisë duhet ta shijojnë të gjithë.

Marrëdhëniet midis Maqedonisë dhe Shqipërisë janë dëshmi e bashkëpunimit dhe fqinjësisë shumë të mirë. Dy vendet kanë një bilanc pozitiv të bashkëpunimit në të gjitha fushat, si ato politike, ekonomike, social-kulturore, në fushën e sigurisë dhe luftën kundër trafikëve, në fushën ushtarake dhe të reformave integruese. Për më tepër, te dy vendet fqinje kanë luajtur dhe po luajnë një rol të rëndësishëm për paqen dhe stabilitetin në rajonin tonë.

Duke lënë anash për një moment bilancin protokollar të vizitave në nivele politike, marrëveshjet e nënshkruara dhe bilancin e shkëmbimeve tregtare e kulturore, mund të themi se në themel të këtij bashkëpunimi qëndron vizioni i përbashkët për të ardhmen euro-atlantike të shtetit të Maqedonisë. Ekziston një vizion, ekzistojnë këto sfida që bashkojnë te dy vendet çdo ditë, çdo javë, çdo muaj dhe në vijimësi për të ecur përpara si dy vende që me modelin e tyre të bashkëpunimit dhe integritit, frymëzojnë gjithë rajonin. Çdo progres në këtë drejtim është pikësëpari në dobi të popujve tanë, në dobi të dy vendeve tona dhe të rajonit në përgjithësi.

Edhe në fushën e turizmit, kulturës, arsimit, shkencës etj, kemi vend për përmirësime dhe ato kanë nisur. Një rëndësi domethënëse ka infrastruktura që lidh dy vendet tona. Në këtë drejtim, mund të përmend ndërtimin e rrjetit të transmetimit të energjisë Elbasan-Shkup, përfundimin e hekurudhës që lidh Shqipërinë me Maqedoninë si dhe ndërtimin e rrugës Tiranë –Dibër (e quajtur Rruga e Arbërit) e cila lidh portin e Durrësit me Shkupin. Rruga e Arbërit do të përfundojë deri në vitin 2018 dhe ajo do të shumëfishojë bashkëpunimin ekonomik e tregtar midis Maqedonisë e Shqipërisë si dhe do të afrojë portet tona me Maqedoninë dhe Bullgarinë jugore.

KONKLUZION

Objekt bosht i studimit është kuadri institucional, politik e juridik, vendor e ndërkombëtar i angazhuar për zgjidhjen e krizes në Republikën e Maqedonisë, e cila shkaktoi lëkundje të thella diplomatike me përmasa edhe në territoret e shteteve fqinje e më gjërë.

Ka shume arsye për brengosje. Një pjesë e madhe e territorit ,ku dominon popullata shqiptare, ende janë jasht kontrollit të zbatimit të ligjit. Popullata, në përgjithësi, është e lënduar, kurse policia frigohet për sigurinë e vet. Kriminaliteti i organizuar dhe gërmadha e

armëve, veçanërisht në rajonet kufitare të cilat po kontrollohen dobët, sollën deri aty që një pjesë e mirë e vendit të jetë në rrezik. Mosbesimi mes dy bashkësive etnike mbetet real.

Sistemi gjyqësor mbetet i pareformuar dhe jofunksional. Vendi me 2 milion banorë ka rreth 1,2 milion raste të pashqyrtuara. Ky sistem i gjymtë që pëson me të madhe nga ndikimi i ekzekutivit dhe korrupsioni, i shërben interesave të ngushta politike. Bashkësia ndërkombëtare e ka vërejtur këtë problem vonë, vetëm atëherë kur sistemi gjyqësor filloi të kërcënojë përparimin e bërë në fushat tjera. Qeveria ka përpiluar disa amendamente kushtetuese që synojnë të promovojnë pavarësinë e gjyqësorit, përfshirë emërimet e përjetshme dhe nevojën e marrjes së shumicës, dy të tretat e votave në parlament, për t'u emëruar. Por tani duhet edhe të implementojë këto masa dhe të ndërmarrë hapa të menjëhershëm që të përmirësojë kualitetin dhe të shtojë përgjegjësinë duke larguar gjyqtarët e korruptuar dhe të papërgjegjshëm si dhe duke trajnuar ata që janë të kualifikuar dhe të aftë. Institucionet e brendshme të sigurimit të Maqedonisë - Policia dhe Armata - janë të dobëta, në esencë të pareformuara dhe mbështeten në taktika të vjetërsuara të cilat nxisin mosbesim dhe dobësojnë efikasitetin. Organizatat ndërkombëtare me siguri do të kenë bashkëpunim të gjerë me Qeverinë e re, por për shumë programe të sigurimit të cilat i kanë sjellë do të nevojiten muaj të tërë (në disa raste edhe vite) për t'i rumbullaksuar ato. Në ndërkohë, mbetet rreziku nga destabilizimi i Maqedonisë, veçanërisht nga kriminaliteti i organizuar që ka kapluar këtë rajon.

Maqedonia ende mbetet një demokraci e papjekur, e prekshme nga keqdashësit që kërkojnë t'i keqpërdorin reformat e papërsosura. Rruga drejt Evropës do të jetë e sigurt vetëm atëherë kur vendi do të implementojë iniciativat e nevojshme dhe do t'i menaxhojë sfidat politike para se këto të shndërrohen në kriza. Këta janë disa nga hapat e nevojshëm:

- **Gjyqësia.** reformën e gjyqësorit, përfshirë mbajtjen e trajnimeve të veçanta për gjyqtarët që merren me krimet serioze; teknikat e hetimeve në vendin e ngjarjes; një program funksional të mbrojtjes së dëshmitarëve; dhe një gjykatë për krimet serioze. Pasi të jenë miratuar amendamentet kushtetuese, qeveria duhet që menjëherë të lirohet nga gjyqtarët e korruptuar dhe ata të dobët, të themelojë një gjykatë të re administrative për shkeljet më

të lehta të ligjit, dhe të themelojë një akademi të përhershme për gjyqtarët dhe prokurorët e ri.

- **Policia.** Ligji për policinë duhet që të delegojë më tepër, e jo më pak, kompetenca në rajonet policore. Njësisë për Standarde Profesionale duhet t'i shtohen personeli dhe resurset (përfshirë edhe prezencën e BE-së) ashtu që të jetë në gjendje të hetojë korrupsionin dhe keqpërdorimet përbrenda policisë, si dhe të zhvillohet praktika e avancimit në karrierë në bazë të meritave dhe kjo praktikë të zbatohet me shpejtësi në rastin e oficerëve më të dalluar. Gjithashtu, policia duhet të koordinojë më për së afërmi punën e vet me agjencitë tjera qeveritare.
- **BE-Duke** përfituar nga personeli dhe përvoja e misioneve të mëparshme, Brukseli duhet të vejë një mision të ri, me resurse më të mëdha financiare e njerëzore. Raportimi para Përfaqësuesit Special të BE-së (PSBE) duhet të zgjerohet dhe të përfshijë tërë sektorin gjyqësisë, përfshirë punën e gjyqtarëve, prokurorëve dhe të burgjeve. Duhet të dërgojë këshilltarë në Ministrinë e drejtësisë dhe të punëve të brendshme, në Zyrën e prokurorit

Udhëheqësit e Maqedonisë janë të vetëdijshëm për kontributin e nderkombetareve, por edhe për kufizimet e veta sa i përket sigurisë. Ata qartë thonë se nuk duan as varësi të përhershme, as protektorat të fshehur, por ndihmë të zgjatur kohore deri në vendosjen e kontrollit të plotë dhe sundimit të së drejtës dhe rendit nëpër tërë vendin. SHBA-të treguan vullnet për vazhdimin e misionit të NATO-s, edhe pse në terren gjenden pak përfaqësues nga forcat e SHBA-ve. Angazhmani i veçantë i SHBA-ve në terren do të nevojitet vetëm në raste më ekstrem.

Nga aspekti i bashkepunimeve rajonale duhet që dialogu Kosovë-Serbi, si një nga çështjet më të rëndësishme të marrëdhënieve rajonale, duhet të intensifikohet. Njohja e realitetit të Kosovës nga ana e Serbisë është një hap tjetër përpara që nxit më tej bashkëpunim më të ngushtë dhe integrimin rajonal të vendeve të Ballkanit Perëndimor. Shoqëria civile duhet të bashkëpunojë në mënyrë aktive në rajon dhe të jetë një alternativë e fuqishme në mbështetje të nismave rajonale dhe të përqendrohet në mbrojtjen e funksionimit demokratik të institucioneve, në mbrojtje të parimeve të demokracisë liberale. Shoqëria civile e vendeve të rajonit duhet të ketë prioritet të aktivitetit të saj edhe luftën kundër terrorizmit.

Lufta kundër korrupsionit, reduktimi i informalitetit ekonomik, etj, do të zvogëlojë kostot e transaksionit dhe rrisë efikasitetin e investimeve. Krijimi i një modeli rajonal të bashkëpunimit ekonomik, bazuar në modelet e mëparshme të suksesshme të bashkëpunimit rajonal. Krijimi i një qendre të tillë ekonomike do t'ju mundësojë shteteve të rajonit që të lidhen me qendrat e tjera të mëdha dhe me ndikim ekonomik, të tilla si Bashkimi Evropian. Krijimi i zyrave rajonale të koordinimit do të jetë një nga hapat e mëtejshëm për koordinim më të mirë të politikave dhe bashkëpunimit mes vendeve të Ballkanit Perëndimor.

References:

1. Nathanali, Petrit, “ *Marredheniet nderkombetare nga origjina – deri me sot* “, “FILARA”, Tirane, 2009.
2. Nikola Kqusev, *Republika Makedonija vo period na tranzicija*, Matica Makedonska, Shkup, 1995, f. 215.
3. Sejfedin Sulejmani, *Za tranzicijata*, Elnat, Kumanovë, 1994, f. 49. Gjithashtu shih: *Economics and Politics of Transition*, Zagreb, 1993.
4. Blerim Reka, “*E drejta e Unionit Evropian*”, Prishtinë, 2000.
5. Lleshi, Abaz, “ *Gjeopolitika e Ballkanit dhe prespektivat e sigurisë në rajon* “, GEER, 2009.
6. Maksuti, Mersim, “ *Aspekti juridiko – kushtetues dhe politike i statusit shtetformues te popullit shqiptar ne Maqedoni*”, Shkup, u.a ISBN, 2005.
7. Tali, Driton, “ *Integrimi i Europes ne UE* “, Prishtine, 2008.
8. Menaj, Petrit, “ *Dilemat e Integrimit te Maqedonise dhe shqiptaret* “, “ Furkan ISM “, Shkup, 2000.
9. Dokumenti, “*Marreveshja Kornize e Ohrit* “, Shkup, Gusht, 2001.
10. Kissinger, Henri, “*Diplomacia*”, “B.K”.Tirane,1999.
11. Bashkurti, Lisen, “ *Evropa, Ballkani dhe sfida e Kosoves* “, GEER, 2006.
12. S. Goldstain, Joshua, “ *Marredheniet Nderkombetare* “, botimi i katert, Tiranë, Dituria, 2003.

PROCESI I INTEGRIMIT EURO-ATLLANTIK TE BALLKANIT PERENDIMOR
(Sammiti i NATO-s, Stamboll, 2004)

Dilara OZTURK

PhD Kandidat, Fakulteti Histori-Filologji

Universiteti i Tiranës

Abstrakt

Pas përfundimit të “Luftës së Ftohtë”, marrëdhëniet e NATO-s me Bashkimin Sovjetik dhe me vendet e Traktatit të Varshavës nisën të stabilizohen, në mënyrë graduale. Në korrik të vitit 1990, në sesionin e NATO-s, në Londër, u morr vendimi për uljen e rolit të armëve atomike në strategjinë ushtarake të NATO-s. Në nëntor, të po atij viti, në Samitin e vendeve të NATO-s, në Romë, u propozua krijimi i Këshillit të Bashkëpunimit të Atlantikut Verior (NACC), në cilësinë e “formulës bazë” të dialogut me vendet e ish Traktatit të Varshavës, mbledhja e parë e të cilit u mbajt, në dhjetor të vitit 1991, me pjesëmarrjen e përfaqësuesve të 16 vendeve të Aleancës së atëhershme të Atlantikut Verior dhe të 9 vendeve “partnere”, të Europës Qëndrore dhe Lindore, duke shënuar, kështu, një ngjarje historike. Njëherësh, “befasia” shokuese e këtij takimi ishte, se gjatë miratimit të komunikatës së përbashkët, ambasadori sovjetik kërkoi “*të hiqeshin nga teksti i saj, të gjitha emërtimet për BRSS-në dhe deklaroi se, pas kësaj ngjarjeje, ai përfaqësonte vetëm Federatën ruse*”. Në mars të vitit 1992, në Këshill (ku, tashmë, ishin pranuar Bullgaria dhe Rumania), u pranuan

edhe dhjetë shtete të pavarura të ish BS-së. Ndërsa, në qërshor të po atij viti, “hyri” Gruzia dhe Shqipëria.¹

Fjalët kyçe: BE, Nato integrimi euro-atlantik, Ballkani Perendimor, Samiti i NATO-s, ”partneriteti per paqe”.

HYRJE

Hapi i radhës i zgjerimit të NATO-s *si proces politiko-historik*, pas kësaj ngjarjeje, u bë Programi “*Partneritet për Paqe*” (PfP) i pranuar, në janar të vitit 1994, nëpërmjet të cilit do të realizoheshin programe individuale të bashkëpunimit dhe të forcimit të marrëdhënieve politike, mbi baza bilaterale. Gjatë gjashtëmujorit të parë, programin e nënshkruan 20 shtete, në këtë numër edhe shtete ballkanike: *Rumania (26 janar), Bullgaria (14 shkurt), Shqipëria (23 shkurt)*.² Ndërsa, gjatë kohës së Luftës në Bosnjë, një radhë shtetesh pjesëmarrëse në programin e mësipërm i ofruan gadishmëri Aleancës verioro-atlantike në kontrollin për tregetinë dhe embargon e armëve, të vendosur për të gjithë Jugosllavinë, që u pasua me sanksione ekonomike ndaj Sërbisë dhe Malit të Zi dhe ndalimin e fluturimeve mbi Bosnjë. Në atë kohë, Shqipëria u lejoi anijeve luftarake të NATO-s të shfrytëzojnë ujrat e saj territoriale për të realizuar vëzhgimin e kontrollit të embargos së armëve dhe të sanksioneve ekonomike.³ Me qëllim të thellimit të mëtejshëm të bashkëpunimit praktik, NATO, në bashkëpunim me partnerët më aktivë të Europës Qendrore dhe Lindore, themeloi, në maj të vitit 1997, Këshillin e Partneritetit Euro-Atlantik, i cili “bashkonte” 19 vendet e Aleancës dhe 27 vende partnere, në takime dhe konsultime të rregullta në nivel ambasadorësh, ministrash e nivele të tjera të larta, të këtyre vendeve.⁴

¹ Gazeta NATO, 2001, vjeshtë, f.7.

² NATO review, No.3, June. f. 6.

³ Gazeta NATO, 2001, Vjeshtë, f. 8.

⁴ EAPC – **Euro Atlantic Partnership Council**. Kryetaret e shteteve dhe te Qeverive te EAPC-se perpiluan dy dokumente te rendesishme: 1. Kuadrin politico-ushtarak per NATO-n, qe udheheq veprimet e “Partneritetit per Paqe”. 2. Drejt nje partneriteti per shekullin e XXI-te.

Marrëdhëniet midis NATO-s dhe Ruisë filluan të relaxohen në bazë të Aktit për Marrëdhënie të ndërsjellta Bashkëpunimi dhe Sigurie, të nënshkruar në Paris, më 27 maj të vitit 1997, në të njëjtën kohë kur u themelua edhe Këshilli i Përbashkët e i Përhershëm midis të dy partnerëve, në cilësinë e një strukture për zhvillimin e konsultimeve, të koordinimit të veprimtarisë dhe të formimit të konsensusit midis NATO-s dhe Ruisë. Në vitet 1998 – 1999, në kuadër të Këshillit, u zhvilluan bisedime intensive lidhur me gjendjen në Ballkan e në veçanti rreth Kosovës, megjithëse papajtueshmeria lidhur me sulmet ajrore të NATO-s ndaj Jugosllavisë, i ndërpreu këto bisedime, duke “ngrirë”, përkohësisht, edhe marrëdhëniet midis Ruisë dhe NATO-s. Mundësi të reja të bashkëpunimit “u aktivizuan” pas nënshkrimit të marrëveshjes të Këshillit NATO – Rusi, në Maj të vitit 2002, si mekanizëm konsultimi për problemet e aktuale të sigurisë ndërkombëtare.

“KONCEPTI STRATEGJIK” I NATO-s DHE BALLKANI PERËNDIMOR

Për vendet e Ballkanit Perëndimor kishte një rëndësi të posaçme Samiti i NATO-s, i mbajtur në prill të vitit 1999, në Washington, si dhe “*Koncepti Strategjik*” i NATO-s, që u deklarua në këtë Samit, i cili, për arsye të kuptueshme, u mbajt në “*kulmin*” e bombardimeve të NATO-s kundër Jugosllavisë dhe, jo rastësisht, vëmendja kryesore e tij u përqëndrua tek “*ecuria e punëve*” në rajonin e Ballkanit.

Samiti, jo vetëm theksoi detyrat e reja të ndërlikuara dhe faktorët e rinj të rrezikut, që qëndronin përpara aleancës, por edhe, në mënyrë thelbësore, zgjëroi e shpjegoi vetë **konceptin e sigurisë për Europën**. Lidhur me këtë, u bë e qartë se gjatë dekadës së fundit ishin shfaqur “*faktorë të tillë të rinj e të ndërlikuar të rrezikut për paqen dhe stabilitetin në rajonin euro-atlantik, si shqetsime, konflikte ndëretnike, dështime ekonomike, rrënim i pushtetit politik dhe përhapje të armëve të shkatërrimit në masë.*”⁵

Në Samitin e Washingtonit u miratua “*Deklarata për Kosovën*”, që shpjegonte e sqaronte qëllimet dhe detyrat e operacionit ushtarak në Ballkan, bashkë me dokumentet për takimet e drejtuesve të Këshillit të NATO-s me Krerët e Shteteve dhe me Ministrat e Jashtëm

⁵ Koncepti strategjik i Aleancës të Atlantikut të Veriut. Miratuar nga krerët e Shteteve dhe të Qeverive në sesionin e NATO-s të 23-24 prillit të vitit 1999. Përmbledhje e materialeve të Samitit të NATO-s, në Washington, f.47-62.

të vendeve të rajonit të Ballkanit. Në këto dokumente, të formuluar vetëm një muaj pas fillimit të operacionit luftarak kundër Beogradit, ishte paraqitur argumentimi, nga ana e politikanëve perëndimorë, lidhur me shkaqet e konfliktit në territorin e Kosovës, që përbënte “ *kulmin e një politike të qëllimshme të shtypjes, të pastrimit etnik dhe të dhunës, të zbatuar nga regjimi i Beogradit*”. Qëllimi politik i aksionit luftarak ishte krijimi i “ *një Kosove paqësore, demokratike, multietnike, ku i gjithë populli i saj të mund të jetojë në siguri dhe të shfrytëzojë, mbi një bazë të barabartë, të gjitha të drejtat dhe liritë e njeriut.*” ⁶

Dokumentet e miratuara në Samitin e Washingtonit, qëndrojnë në bazament të të gjitha proceseve, të transformimeve dhe të modernizimit të NATO-s dhe të hapave të parë praktikë për rregullimin e krizave nderkombetare, madje, përtej kufijve të zones së përgjegjesise të Aleances, pikërisht në rajonin e Ballkanit. Nga përmbajtja e tyre dhe nga fryma për realizimin e qëllimit, dokumentet e mësipërme janë të një rëndësie kapitale, si për zgjidhjen e krizës së Kosovës, ashtu dhe për rolin unik të NATO-s, si mburojë e lirisë dhe demokracisë, në kushtet e reja të krijuara.

Në aspekte të ndryshme të Konceptit Strategjik dhe në dokumente të tjera të Samitit të Washingtonit u shpalosën perspektivat dhe mundësitë e integritit të vendeve të tjera të Ballkanit në aleancën euroatlantike: *kushtet e barabarta për të gjitha vendet për fillimin e bisedimeve për integrimin në NATO; rregullimi i mosmarreveshjeve e grindjeve ndërkombëtare me mjete paqësore; zgjidhja e konflikteve ndëretnike e territoriale me fqinjët; demonstrimi dhe përkushtimi ndaj ruajtjes së të drejtave të njeriut, heqja dorë nga kërcënimi, përdorimi i forcës dhe krijimi i sistemit të kontrollit demokratik dhe civil të forcave të armatosura; shkëmbime të informacionit për gjendjen dhe situatat ekonomike për principet e ekonomisë politike.*⁷

Megjithatë, marrëdhëniet midis vendeve pretendente për “*hyrje*” në NATO (ashtu si u vu re në praktike), përcaktohej, në një masë të caktuar, nga faktore të tjera, të cilat bene të mundur aktivizimin, në raste të vecanta, të kundërvënies të vendeve të rajonit e të shfaqjes së kontradiktave të reja midis tyre.

---

⁶ Po aty.

⁷ Koncepti Strategjik i Aleances të Atlantikut Verior. f.74 – 75.

Udheheqja e NATO-s ishte dhe eshte e ndergjegjishme per kompleksitetin e detyres se transformimit te aleances sidomos ne kushtet specifike te Ballkanit. *“Kushtet e sigurise ne kete rajon strategjik jane, relativisht, te qendrueshme, por mbeten perhere te brishta e delikate”*- thuhet ne dokumentin *“ Riorganizimi i NATO-s dhe risite në marrëdhëniet NATO – Rusi”*,⁸ të formuluar në shkurt të vitit 2004. Më tej, në këtë dokument vihen në dukje zhvillimet pozitive në rajonin e Ballkanit, të ndodhura veçanërisht lidhur me situatën në Bosnjë – Hercegovinë, që u dhanë mundësi prezencës së forcave paqeruajtëse. Po ashtu, në dokumentin e përmendur, nënvizohet përgjegjësia e të dy aktorëve - të NATO-s dhe të Rusisë - për stabilitetin e gjendjes në Kosovë.

Rumania dhe Bullgaria munden, ndonëse me disa kushte, ta përballojnë planin e paraqitur nga aleanca. Përsa i përket perspektivës të integritetit të shteteve të pjesës perëndimore të Ballkanit, Sekretari i Përgjithshëm i NATO-s, Scheffer, duke folur për integritetin e Bosnjës dhe Hercegovinës në Aleancë e kondicionoi procesin e mëtejshëm plotësues për realizimin e programit të reformave ushtarake të këtij vendi, *“ me demonstrimin dhe bashkëpunimin aktiv të saj me Tribunalin e Hagës”* dhe se vetëm atëherë, *“ajo do të bëhet pjesë e programit “Partneritet për paqe”*. Të njëjtat kushte, ai i parashtrroi dhe për Serbinë dhe Malin e Zi.⁹

Në korrik të vitit 2005, u nënshkrua marrëveshja për kalimin tranzit të reparteve të forcave speciale të NATO-s nëpërmjet territorit të Sërbisë dhe të Malit të Zi për realizimin e operacioneve paqeruajtëse në Ballkan. Sipas ekspertëve, politikanëve e diplomatëve perëndimorë të kohës, në rast të përmbushjes të të gjitha kushteve të njohura paraprake, shtetet e Ballkanit Perëndimor mund të pretendonin të bëheshin pjesë e aleancës atlantike, deri në fund të vitit 2008.¹⁰

Në këtë mënyrë, proceset e transformimit të NATO-s në rajonin e Ballkanit Perëndimor rezultuan se ishin mjaft të vështira, të ndërlikuara e specifike, për arsye se krizat ballkanike, që rodhën më pas, luftrat e ashpra ndëretnike, që shoqëruan fragmetimin e ish

⁸ “NATO – Permanent Joint Council “– PJC.

⁹ Gazeta NATO, Ndryshimet historike ne Ballkan, Bruksel, 2005, f.7.

¹⁰ Po aty.

Jugosllavisë, treguan, se vendet e këtij rajoni ishin, realisht, larg të të qënit “*faktor i përshpejtimit të modernizimit të aleancës*”, si ishin cilësuar në Konceptin Strategjik të Aleancës atlantiko-veriore.

Për këtë arsye, u bë i domosdoshëm aktivizimi i bashkëpunimit të ngushtë midis NATO-s dhe BE-së, në këtë rajon të ndërlikuar e shpërthyes, si një nevojë në kërkim të veprimeve të kombinuara e të përzgjedhura, bashkarisht, për zgjidhjen afatgjatë të problemeve të Ballkanit Perëndimor.

VENDET E BALLKANIT PERENDIMOR, NE KONTEKSTIN E PARTNERITETIT STRATEGJIK NATO – BE.

Hapi tjetër tepër i rëndësishëm ishte marrja e “*Vendimit për partneritet strategjik midis NATO-s dhe BE-së, në marrëdhëniet me vendet e rajonit të Ballkanit dhe për ndalimin e zgjerimit të zonave të konfliktit*”, të marra në **Samitin e Stambollit, të Aleancës së Atlantikut Verior**, në korrik të vitit 2004. Në këtë kohë u deklarua për ndalimin e operacioneve të NATO-s dhe për kalimin e funksioneve operative në drejtim të stabilizimit të situatës në Bosnjë dhe Hercegovinë nën drejtimin e Bashkimit Europian. Por, ruajtja dhe konservimi i tensioneve edhe sot në Ballkanin Perëndimor, si dhe performanca e dobët e BE-së në “*funksinin*” e ngarkuar,¹¹ tregoi se veprimtaria e BE-së, si forcë paqeruajtëse dhe perspektiva e saj, *ishite e mundur vetëm në kushtet e lidhjes dhe bashkëpunimit të ngushtë me Shtabin e NATO-s*, i cili morri përsipër përgjegjësinë planifikimit dhe sigurimin e mbështetjes së operacioneve të BE-së në Maqedoni (më pas në Bosnjë), në bazë të një marrëveshjeje speciale midis të dy organizatave.¹²

E njëjta “*formulë*” bashkëpunimi midis NATO-s dhe BE-së ishte e domosdosshme dhe për parandalimin e acarimit të situatave të ndërlikuara në Kosovë dhe rreth saj.

Pa mbështetjen e strukturave europiane dhe euroatlantike, shtetet e Ballkanit Perëndimor (*në veçanti, Sërbia, Malit të Zi dhe Bosnjë Herzegovinë*) *ishin në “target” të*

¹¹ Bëhet fjalë për vendimin e Samitit të Stambollit për kalimin e funksioneve operative paqeruajtëse të BE-ja.

¹² Zagorski A.V. “NATO: transformim apo agoni? // Siguria europiane: ngjarje vlerësime prognoza.2004,f.6

kërcënimeve, jo vetëm nga konfliktet ndëretnike, por edhe nga destabilizimi ekonomik e politik, nga rreziku për të mbetur “oborri i prapëm i Europës”. Kjo ishte një nga arsyet, midis të tjerave, se pse BE-ja u ofroi këtyre vendeve një mbështetje më të vogël, në raport me pjesën lindore të Ballkanit. Megjithëse me një popullsi, përafërsisht të barabartë, pjesa lindore e gadishullit ka përfituar nga BE-ja, gjatë viteve 2004 – 2006, “*për zhvillimin e reformave*”: Rumania dhe Bullgaria - 1.5 miliardë euro (2.6% të mesatares të GDP-se të tyre), ndërsa shtetet e Ballkanit Perëndimor “*ndanë*” midis tyre vetëm 500 milionë euro (1% te GDP-se të tyre).¹³

Një analizë e detajuar e gjendjes të subrajonit të Ballkanit Perëndimor dhe i zhvillimeve për rrugën që ka pershuar rajoni drejt integritit euroatlantik të tij është shprehur qartë në raportin e titulluar “*Ballkani Perëndimor – 2004. Ndikime, bashkime dhe kufij të rinj*“, të përgatitur nga Iniciativa e Stabilizimit European.¹⁴ Sipas autorëve të këtij dokumenti, Europa duhet t’u ofrojë vendeve të Ballkanit Perëndimor shumë më tepër sesa “shtrirja e dorës së ndihmës”, me qëllim që ky rajon të mos mbetet një “ishull i pastabilizuar” në qendër të Europës. Sipas tyre, është e domosdoshme përgatitja e programeve shumëvjeçare të zhvillimit, mbi bazën e një partneriteti të sigurtë midis BE-së, qeverive nacionale, pushtetit vendor dhe shoqërive civile për përcaktimin e prioritetëve të zhvillimit dhe të monitorimit të realizimit të këtyre programeve. Në formë konkluzionesh, në raport thuhet se pa ndihmen e Europës, rajoni kërcënohet nga konfliktet dhe dasitë ndëretnike, nga mungesa e stabilitetit ekonomik dhe politik, nga krjimi i një “stuhie” papunësie dhe nga zhgënjimet e dështimit të reformave demokratike.

Për ruajtjen e stabilitetit, sipas mendimit të autorëve të raportit, ishte e domosdoshme përfshirja e Ballkanit Perëndimor në proceset e bashkëpunimit ekonomik dhe politik dhe krijimi i një bazë financiare (të vlerësuar rreth 900 milionë euro), për mbështetjen e këtij subrajonit, duke marrë në konsideratë, se krizat dhe konfliktet e mundshme në rajon, do të kishin një kosto shumë herë më të lartë.¹⁵

¹³ Road to Saloniki. Cohesion and the Western Balkans. Berlin 12 march 2003.([http:// www. Esiweb.org/](http://www.Esiweb.org/)).

¹⁴ ESI – Iniciativa e Stabilizimit European.

¹⁵ Cohesion and the Western Balkans. Berlin, March 2003.

BASHKIMI EUROPIAN DHE BALLKANI PERËNDIMOR

Vendimi parimor për hapjen e bisedimeve të Bashkimit Europian me shtetet e Ballkanit Perëndimor, midis të cilëve i Serbisë dhe Malit të Zi, u morr në Samitin e Selanikut (2003), ndonëse BE-ja u përball me shumë probleme konkrete, që bëheshin pengesë për realizimin e tij. Procesi u ngadalësua, midis të tjerash, nga dështimi i referendumit për pranimin e Kushtetutës Europiane (2005), që i shtoi më shumë dyshimet e politikanëve dhe të ekspertëve lidhur me domosdoshmërinë e forcimit të procesit të zgjerimit të Bashkimit Europian.¹⁶ Por, në çfardollosj situatë, skenari i fillimit të bisedimeve të njëkohshme për Shqipërinë, Bosnjë - Hercegovinën, Serbinë, Malin e Zi, Kroacinë dhe Maqedoninë u hodh poshtë dhe bisedimet e mëtejshme vazhduan me çdo vend, veçmas.

Pas përmbushjes së kushteve të Tribunalit të Hagës, ranë pengesat për nisjen e dialogut dhe me Kroacinë, por siç ka theksuar përfaqësuesi i BE-së për çështjet e zgjerimit të asaj kohe, Oli Rehn, procesi i negociatave me Kroacinë duhej të kalonte, “*sipas kushteve të barabarta për të gjithë*”. Pas plotësimit të këtyre kushteve Kroacia arriti t’i bashkohet BE-së.

Pavarësisht nga vlerësimet pozitive të proceseve të formimit të Serbisë dhe të Malit të Zi, ekspertet e BE-se konfirmonin se e ardhmja e tyre ende nuk mund të vendosej përfundimisht, pa u përcaktuar statusi përfundimtar i Kosovës dhe zgjidhja e problemit të saj. Kjo gjendje mund të bëhej pengesë jo vetëm për progresin ekonomik të të gjithë rajonit, por do të pengonte dhe integrimin e Serbisë dhe të Malit të Zi, në BE.¹⁷ Aq më tepër, kur kriteret politike për pranimin në BE, nuk ishin më pak të rëndësishme se sa ato ekonomike.¹⁸ Mbi këtë bazë i’u ofrua atyre ftesa për t’u bërë pjesë e BE-së.

E papërcaktuar ishte dhe perspektiva e fillimit të bisedimeve midis BE-së dhe Bosnjës dhe Hercegovinës. Ekspertët më të njohur të ESI-it (*Iniciativa e Stabilizimit Europian*), konfirman, se bisedimet me Bosnje-Hercegovinën do të bëheshin të mundura vetëm atëherë, kur do të arrihej të largohej Përfaqësuesi i Lartë ndërkombëtar, d.m.th. kur të “*sfumohej*” posti i tij dhe vendi do të ishte “*de facto*” dhe “*de jure*” i pavarur. Për kalimin në

¹⁶ IWPR, Balkan Crisis Report. 2005. Nr.560, 17 june.

¹⁷ Papadimitriou P. Op.cit. p. 87.

¹⁸ Atlantis. Atlantic Council of Serbia and Montenegro. 2006. No.3, p. 24.

gjendjen e re”, sigurisht, do të ishte e domosdoshme reforma e forcave të ruajtjes së rendit publik (*policia*), reformim, të cilën BE-ja e klasifikon në cilësinë e kushtit bazë, për të filluar bisedimet, e penguar nga qeveria e Sërbisë.¹⁹ Me kryerjen e këtyre reformave, faktet treguan se mbërriti edhe ftesa për në BE.

Përsa i përket Shqipërisë, në shkurt të vitit 2006, u nënshkrua me BE-në MSA - ja (*Marreveshja e Stabilizim Associmit*), megjithëse, një vit përpara këtij nënshkrimi, në Bruksel ishte deklaruar se “*nuk vënë re konsensusin e nevojshëm ndërpartiak lidhur me integrimin në BE. Mungonin, po ashtu, përpjekjet e Tiranës për të zbatuar reformat e domosdoshme.*”²⁰ Zhvillimet e mëtejshme përcaktuan “*stacionin*” e dhjetorit të kaluar për të marrë statusin e kandidatit, të kushtëzuar, kryesisht, me zgjedhjet e qershorit, të vitit të kaluar. Por partneret europiano përendimore menduan që ftesës për Shqipërinë t’i adresohen në qershor të këtij viti.

Në një plan tjetër u analizua problemi i integritit në BE të Maqedonisë, e cila megjithatë vështirësitë e dukshme ekonomike ishte vendosur në një pozicion më të përparuar “*në të njëjtën radhë të integritit*” me Kroacinë. Komisioni i BE-së e kishte marrë këtë vendim, për arsye stimulimi, pasi për disa vjet radhazi qeveria e Maqedonisë ruante detyrimet e veprimtarisë qeverisëse të koalicionit ndëretnik, të nënshkruar në vitin 2002, në Marrëveshjen e Ohrit, mbi bazën e së cilës, *politikanët e Maqedonisë arritën të parandalonin rreshqitjen e konfliktit të brendshëm etnik drejt një konflikti etnik ballkanik.*²¹

Të bën përshtypje, po ashtu, fakti se lidhshipi i Maqedonisë i drejtohet, paralelisht, për mbështetje ShBA-së për rregullimin e mosmarreveshjes, lidhur me çështjen e kontestit të emrit të saj nga ana e Greqisë, pa të cilën do të ishte e pamundur zgjidhja përfundimtare e çështjes së antarësimit të Shkupit, në BE.²²

¹⁹ IPWR. Balkan Crisis Report, 2005, No. 560. 17 June.

²⁰ IPWR. Balkan Crisis Report, 2005. No.550. 06 April.

²¹ Balkan Investigative Reporting Network. 2005, 16 December. (Sahin M. The EU should seize the opportunity and accept Macedonia as a candidate for membership).

²² IWPR. Balkan Crisis Report. 2005. No. 581, 28 October.

Kroacia, tashmë, e ka kaluar “portën” e lirë të Europes. “Llogaritë” e saj me BE-në i ka mbyllur.

Në “rrugën” drejt Europës janë Shqipëria, Bosnja e Hercegovina, Mali i Zi, Serbia dhe Kosova, në përpjekje të plotësimit të kushteve paraprake dhe në “garën” individuale për përmbushjen e standarteve: *zgjedhje të lira e demokratike, respektim të ligjit dhe të shtetit ligjor, ruajtja e të drejtave të njeriut, në veçanti, të të drejtave nacionale të pakicave; reforma ekonomike, që çojnë drejt ekonomisë së tregut; hapësira të shoqërisë civile, respektim të qytetarëve të vet, etj.*

Kosova – shteti më i ri i pavarur i Europës, vazhdon “rrugën e vet specifike” drejt Brukselit, me atributet, me kushtetutën më moderne të kohës dhe me një mbështetje ndërkombëtare të aktorëve më të fuqishëm politik, ekonomik e diplomatik të kohës sonë, në një projekt të qartë ndërkombëtar, për t’u bërë shtet modern demokratik, multietnik evropian, në qendër të Ballkanit.

KONKLuzion

1. Pas luftës së ftohtë, me rënien e Traktatit të Varshavës, zgjerimi i Natos u bë me vendet e Bllokut Lindor, duke ruajtur karakterin e zhvillimit në formën e një procesi politiko- historik dhe duke ruajtur realizimin nëpërmjet programeve individuale të bashkëpunimit e të forcimit të marrëdhënieve politike mbi baza bilaterale.
2. Marrëdhëniet midis Natos dhe Ruisë filluan të relaksohen pas miratimit të aktit për marrëdhënie të ndërsjellta sigurie të nënshkruara në Paris më 27 maj të vitit 1997, kur u themelua edhe Këshilli i Përbashkët i Përhershëm midis tyre.
3. Deklarata për Kosovën, që shpjegonte qëllimet dhe detyrat e operacionit ushtarak në Ballkan bashkë me dokumentet për takimet e drejtuesve të Këshillit të Natos u bë nga krerët e shteteve dhe ministrat e jashtëm të vendeve të rajonit të Ballkanit.
4. Një hap tepër i rëndësishëm ishte marrja e “vendimit për partneritet strategjik midis Natos dhe BE-së në marrëdhëniet me vendet e rajonit të Ballkanit dhe ndalimin e zgjerimit të zonave

të konfliktit” në Samitin e Stambollit.(2004).

Referenca:

- 1.Koncepti strategjik i Aleancës të Atlantikut të Veriut.
- 2.Ndryshimet historike në Ballkan, Bruksel 2005.
3. ESI- inisiativa e stabilizimit europian.
- 4.Zagorski A.V.” Nato : transformim apo agoni ?
5. Cohesion and the Western Balkans, Berlin 2003.
- 6.IWPR, Balkan Crisis Report 2005.
- 7.Balkan Crisis Report, 2005.

LAW

**KULTIVIMI DHE TRAFIKIMI I BIMËVE NARKOTIKE - EFEKTET NEGATIVE
DHE MASAT LIGJORE QË DUHEN MARRË PËR PARANDALIMIN DHE LUFTËN
NDAJ KËTIJ FENOMENI**

Adnan XHOLI, PHD candidate

International University of Struga

xholiadnan@gmail.com

Abstrakt

Me këtë punim mendoj se do sjell një kontribut për pasurimin e diskutimeve dhe debateve në rradhët e juristëve, që të përdorin njohuritë e fituara në funksion të parandalimit dhe luftës kundër kultivimit të bimëve narkotike dhe trafikimit të lëndëve narkotike, nisur nga fakti se ky fenomen është aktual dhe tejet shqetësues si në Shqipëri, ashtu dhe në rajon e më gjerë.

Kultivimi i bimëve narkotike dhe trafikimi i tyre është diskutuar vazhdimisht, jo vetëm nga ekspertët e fushës, analistë apo gazetarë, por edhe nga politikanët e të gjitha forcave politike. Sa ju përket këtyre të fundit, për ironi propagandohet së tepërmi gjatë fushatave elektorale, (në Shqipëri korrespondojnë një herë në dy vjet), por me përfundimin e zgjedhjeve, asnjë fjalë e thënë dhe premtim i dhënë nuk është marrë seriozisht për parandalimin dhe goditjen e këtij fenomeni.

Megjithëse institucionet e zbatimit të ligjit kanë marrë vazhdimisht masa për parandalimin dhe goditjen e kultivimit dhe trafikimit të lëndëve narkotike, ky fenomen vijon të jetë shumë i përhapur dhe tejet problematik për vendin, sidomos gjatë vitit 2016, sikundër pasqyrohet edhe në progres Raportin e Komisionit Evropian të vitit 2016, sipas së cilit

Shqipëria ka intensifikuar luftën kundër kultivimit të drogës (kryesisht kundër cannabis sattiva), por ajo ende mbetet një sfidë serioze.¹

Për vetë specifikën që paraqet kultivimi dhe trafikimi i bimëve narkotike, dhe dëmeve shëndetësore të parikuperueshme që sjell përdorimi i tyre, ndikon ndër të tjerave edhe tek sipërmarjet e ndershme. Përfshirja në këtë aktivitet e shtresave në nevojë të shoqërisë, jep efekte negative si në ekonominë e vendit, ashtu dhe në ekzistencën e bizneseve të ligjshme, pasi investimi i të ardhurave të fituara nga ky aktivitet, është i prirur që të dëmtojë bizneset e ndershme apo ti orientojë drejt falimentit, për shkak të lulëzimit të dukurisë së pastrimit të parave.

Kultivimi i bimëve narkotike e mandej trafikimi i tyre ka qenë prezent ndër vite dhe me tendenca në rritje gjatë vitit 2016, por do vijojë të jetë i pranishëm dhe nëse nuk luftohet në kohën e me mekanizmat ligjorë të duhur, është i aftë që me të ardhurat e paligjshme të fituara, të depërtojë në nivele të ndryshme të administratës e për rrjedhojë, të destabilizojë rendin juridik dhe shtetin e së drejtës.

Në këtë punim janë pasqyruar disa koncepte mbi krimin e kultivimit të bimëve narkotike dhe trafikimit të lëndëve narkotike, shkaqet e tij dhe efektet që synohet të arrihen në luftën kundër këtij fenomeni. Po ashtu, kemi paraqitur edhe disa rekomandime me qëllim për ta bërë parandalimin dhe luftën kundër tij, sa me efikas në praktikë.

Fjalë kyçe: *Kanabis, kultivim, efekt, strategji, faktor, problematik.*

HYRJE

Bima e kërpit (*Cannabis sativa L.*), e njohur gjithashtu nën emrin e tij latin cannabis, është një lloj bime vjetore e familjes Cannabaceae dhe është një nga bimët e para të përdorura nga njeriu, që në periudhën neolitike, probabilisht në Azi. Teksti më i vjetër i shkruar i njohur për përdorimin e cannabis-it vjen nga periudha e perandorit kinez Shen Nung, në vitin 2727

---

¹ European Union, European Commission. (2016), *Albania Report*, (Commission Staff Working Document) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_albania.pdf

para Erës së Re. Cannabis është përmendur në tekstet Vedas të hinduve,² në vitet 2000 dhe 1400 para Erës së Re, në Atharvaveda.³

Prejardhja e fjalës “hashash” e ka origjinën nga arabishtja e vjetër, nga Siria dhe Persia, që do të thotë “flakje”, “braktisje”, një nofkë që arabët e Azisë qendrore dhe juglindore ja vunë bimëve toksike, helmatisëse narkotike dhe kanabisit qysh rreth 1000 vjet më parë, për shkak të pasojave të dëmshme shëndetësore dhe fundin tragjik që ato shkaktonin.⁴ Sipas studiuesve, kanabisi është sjellë në Evropën Perëndimore që në shekullin XVI. Në bazë të disa referencave dhe të dhënave të ardhura deri në ditët tona, në Francë, droga është sjellë nëpërmjet ushtarëve të Napoleonit, gjatë luftërave në Egjipt. Më vonë, në Paris (1844) u formua Klubi i Miqve të Hashashit (Club de hashashines).⁵

FENOMENI I KULTIVIMI TË BIMËVE NARKOTIKE NË SHQIPËRI

Si dukuri, kultivimi i bimëve narkotike cannabis sativa, u bë i njohur në Shqipëri zyrtarisht në vitin 1993. Më pas kjo dukuri erdhi duke u përhapur me shpejtësi. Kanabisi shqiptar, i kultivuar fillimisht si mall i destinuar “për eksport” dhe grupet kriminale që merren me kultivimin dhe trafikimin e tij, u integruan më së miri në tregun evropian, duke ndikuar në krijimin e një imazhi mjaft negativ për Shqipërinë dhe shqiptarët. Kultivimi masiv i bimëve narkotike sjell pasoja negative për komunitetin dhe sigurinë e tij. Ai ndikon në rritjen e kriminalitetit në vend, vonon integrimin e vendit në Bashkimin Europian; penalizon një numër të madh personash brenda dhe jashtë vendit; ndikon në rritjen e numrit të përdoruesve të marihuanës në popullsinë vendase, sidomos në brezin e ri; humbet interesin e të rinjve për t’u angazhuar në veprimtari të ligjshme fitimprurëse; ndikon që fermerët e zonave kultivuese të bimëve narkotike të humbasin traditën e kultivimit të bimëve të tjera bujqësore, etj.⁶

² <https://www.mjeket.al/index.php?go=drogat&id=142>

³ <https://sq.wikipedia.org/wiki/Hinduizmi>. (*Atharvaveda: Është veda e fjalëve magjike. Është një përmbledhje e madhe e përbërë prej 731 himneve fetare me 6000 strofa.*)

⁴ Prof.asoc.Dr. Dine Merja, Lëndët narkotike , dëmet shëndetësore dhe sensibilizimi politik. 18.08.2014. Gazeta telegraf.

⁵ Hysi Vasilika, “Kriminologjia”, Shtypshkronja “Kristalina”, Tiranë, 2005/2010.

⁶ Xhavit Shala, “Kanabisi dhe fushata elektorale”.

Vitet në vijim, kanë shënjuar një duel të pandërprerë mes institucioneve ligj-zbatuese dhe rrjeteve e grupeve të trafikimit. Fenomeni i kultivimit dhe trafikimit të kanabisit nga grupet e kriminit të organizuar është intensifikuar gjatë dhe pas vitit 1997, si pasojë e mosfunksionimit të institucioneve shtetërore, kryesisht atyre të sigurisë e të inteligjencës. Tolerimi i rrezikshëm i kultivimit të hapur të kanabisit në Lazarat krijoi kushte të favorshme për grupet kriminale, të cilat, për më shumë se një dekadë, arritën të konsolidojnë financat, rrjetet, tregjet dhe lidhjet politike. Modeli negativ i krijuar në Lazarat ndikoi shumë, jo vetëm në fuqizimin e shumanshëm të grupeve dhe rrjeteve kriminale, por edhe në inkurajimin e kultivimit të kanabisit në rajone të tjera të vendit, si dhe në përkeqësimin e imazhit ndërkombëtar të Shqipërisë.⁷

Pas ndërrimit të sistemit të qeverisjes në Shqipëri, (nga monist në atë demokratik), vijoi dhe u shfaq fenomeni i kultivimit e prodhimit të bimëve narkotike. Fillimisht janë mbjellë bimë narkotike në disa zona të kufizuara, por me kalimin e viteve ka vijuar me një shtrirje pothuajse të gjithë territorin e vendit, duke u përhapur edhe në ato zona ku më parë nuk kanë qenë kultivuar, apo nuk ka qenë në nivele shqetësuese. Gjatë viteve të fundit, organizatorët e këtij aktiviteti të paligjshëm, për shkak të terrenit të përshtatshëm si dhe mungesës së reagimit nga ana e institucioneve ligjzbatuese, bazuar dhe në eksperiencën disa vjeçare në kultivimin e bimëve narkotike kanë sofistikuar edhe format e prodhimit dhe të përpunimit të bimëve narkotike, duke u investuar shuma të konsiderueshme parash në ngritjen e një infrastrukture të fuqishme si për sigurimin e farës, hapjen e tokave apo parcelave të reja, (kryesisht në zona të vështira malore e të pyllëzuara), ngritjen e serave dhe punishteve për prodhimin e fidanëve, kujdesin dhe ruajtjen e parcelave apo ambjenteve si gjatë procesit të kultivimit, ashtu edhe gjatë vjeljes, për magazinimin, përpunimin e trafikimin e prodhimit të përftuar në drejtim të vendeve të BE-së.

Konstatohet se në disa rrethe (Rrëshen, Durrës, Përmet, Skrapar., etj), organizatorët e këtij aktiviteti kanë investuar jo vetëm në teknologjinë e përpunimit (ngritjen e laboratorëve të teknologjisë së lartë), por edhe në drejtim të “punësimit të specialistëve, kryesisht nga

---

⁷ Vendimi nr. 248, datë 29.3.2017 i Këshillit të Ministrave, “Për miratimin e planit të veprimit kundër kultivimit dhe trafikimit të kanabisit 2017-2020”

Lazarati”, për realizimin sa më mirë të procesit të kultivimit të bimëve narkotike, me qëllim për të përfutur sa më shumë prodhim, e për rrjedhojë për të patur një fitim të konsiderueshëm.

Sipas raportit që ka publikuar për vitin 2016, Departamenti Amerikan i Shtetit për narkotikët, pasqyrohet se pati të dhëna se, kultivimi i kanabisit u rrit”. Shqipëria mbetet një burim i rëndësishëm për marijuanën dhe një rrugë e kokainës dhe heroinës që ka si destinacion tregjet europiane. Mbi 2 milionë e 450 mijë bimë kanabis mendohet se janë asgjësuar nga policia, ndërsa nga vëzhgimi me avionë janë zbuluar mbi 2 mijë plantacione të mbjella me kanabis. Sasia e heroinës së kapur në Shqipëri arrin mbi 57 kilogram, ndërsa kokainë pak më shumë se 7 kilogramë. Ndërkohë në raportin për pastrimin e parave, Departamenti Amerikan i Shtetit është shprehur se Shqipëria është vend ku pastrohen lehtësisht paratë e drogës dhe ku sundon korrupsioni i shfrenuar. Raporti i institucionit thekson se, Shqipëria është “një vend tranzit për trafikimin e narkotikëve, armëve, mallrave kontrabandë dhe qenieve njerëzore dhe mbetet në rrezik për pastrimin e parave”.⁸

Në përgjithësi, organizatorët dhe kultivuesit e bimëve narkotike në Shqipëri kanë synuar dhe vijojnë ta bëjnë, përdorimin e fidanëve të bimëve canabis sativa, me cikël vegetativ pjekjeje, si më poshtë:

- me cikël pjekje **45 ditor**, por nuk është shumë i preferuar nga kultivuesit në vendin tonë, pasi jep një produkt të thatë nga 50 - 70 gramë për bimë, shkak i cili nuk ofron leverdi ekonomike, pasi kultivimi i bimës ka kosto dhe fitimi në këtë rast nuk është i madh.
- me cikël pjekje **tre mujor**, është lloji më i përhapur që është mbjellë në Shqipëri, pasi jep produkt të thatë nga 200 - 400 gramë për bimë, nuk rritet shumë dhe mbillet në distancë 0.7-1 metër nga njëra-tjetra. Kultivuesit e bimëve narkotike janë në gjendje ta mbrojnë e kamuflojnë më mirë për shkak të ciklit të shkurtër të pjekjes.
- me cikël pjekje **gjashtë mujor**, mbillet gjatë muajit qershor, për tu korrur gjatë muajit nëntor. Jep produkt të thatë rreth 700 gramë - 1 kg për bimë, mbillet në distancë 1.5-2 metra nga njëra-tjetra, por rritet mbi 2 metra lartësi. Pavarësisht sasisë së produktit, nuk është e preferuar nga kultivuesit pasi është e vështirë për tu kamufluar, kërkon një

⁸ <https://www.state.gov/documents/organization/268025.pdf>

kohë më të gjatë ruajtje dhe kujdesi. Për rrjedhojë, bie më shumë në sy dhe ka rrezik më të madh që të zbulohet dhe asgjësohet.

PROBLEMET SOCIALE QË SJELL KULTIVIMI I BIMËVE NARKOTIKE

Bimët narkotike dhe problematikat që shoqërojnë ato janë tashëm një fenomen global. Asnjë vend nuk është i imunizuar nga problemet që shoqërojnë kultivimin, prodhimin, trafikimin, përdorimin e drogave të paligjshme. Shteti Shqiptar e njeh dhe e pranon natyrën serioze të problemit si në nivelin kombëtar ashtu dhe në atë ndërkombëtar, duke pranuar që fenomenet janë të lidhura, dhe kërkohet ndërhyrje aktive, serioze, me plane veprimi konkrete dhe të qëndrueshme, të shoqëruara me politika për integrimin e ish-përdoruesve dhe përmirësimin e kushteve socialo-ekonomike.

Nxitja e kultivimi i kanabisit nga grupet kriminale, i “është përshtatur”, masave që ka marrë shteti me institucionet e specializuara për dënimin e kultivuesve të bimës së kanabis. Kjo përshtatje, në radhë të parë, është shfaqur duke përqendruar financimin e grupeve kriminale për mbjelljen e saj në zona kodrinore dhe malore me terrene të thyera, në toka kryesisht jo bujqësore, (që administrohen nga fondi i pyjeve dhe kullotave). Gjithashtu, për mbjelljen e bimës së kanabis janë shfrytëzuar zonat ku banon popullsi me të ardhura të pakta, kushte përgjithësisht të varfra të popullsisë së këtyre zonave, zona pa infrastrukturë rrugore si dhe të vështira për tu kontrolluar. Megjithëse në dukje ky fenomen i paligjshëm gjeneron të ardhura pasi është ndër aktivitetet tejet fitimprurës, përveç dëmeve të mëdha për shëndetin, sjell pasoja negative në aspektin ekonomik por edhe në prodhimin bujqësor, pasi:⁹

- Shpërqendrohet vëmendja e fermerëve nga kultivimi i bimëve bujqësore duke sjellë jo vetëm pakësimin e prodhimit bujqësor, uljen e të ardhurave të familjeve bujqësore të këtyre zonave, por edhe lënien e tokës bujqësore të pakultivuar me bimë bujqësore të dobishme.
- Rendja pas fitimit të paligjshëm sjell edhe konflikte sociale, pasi mbjellja e kanabis në toka “pa zot”, rrit mundësinë e konflikteve mes banorëve për zaptim pronash që janë të shtetit.

⁹ Sipas të dhënave zyrtare të raportuara nga ana e Ministrisë së Bujqësisë për vitin 2016.

- Bie ndjeshëm interesi i popullatës veçanërisht i brezit të ri për t'u marrë me punë të ligjshme.

EFEKTET NEGATIVE NË EKONOMI TË KËTIJ FENOMENI SI REZULTAT I DUKURISË SË PASTRIMIT TË PARAVE ¹⁰

Kultivimi dhe trafikimi i bimëve narkotike jo vetëm që ndikon në ekonominë e vendit, por është i destinuar që ti falimentojë dhe bizneset e ndershme, pasi investimi i të ardhurave të fituara nga aktiviteti i paligjshëm, errësohet nëpërmjet një sërë transfertash dhe marrvëshjesh, me qëllim që të njëjtat fonde eventualisht të shfaqen si të ardhura të ligjshme, për shkak të dukurisë së pastrimit të parave. Pastrimi i parave quhet i tillë sepse përshkruan në mënyrë perfekte dhe origjinale atë që ndodh, para të paligjshme ose të “pista” i nështrohen një cikli transaksionesh duke u “larë” dhe duke u shfaqur në krahun tjetër si para e “pastër” ose e ligjshme. Me fjalë të tjera, pastrimi i parave është procesi nëpërmjet të cilit sasive të mëdha të parave të siguruar nga krimi (kultivim dhe trafik droge, aktivitete terroriste ose krime të tjera), u jepet aparenca e rrjedhjes nga burime të ligjshme. Më konkretisht, pastrimi i parave ndikon në ekonomi pasi:

- cënon biznesmenin e ndershëm i cili duhet të nxjerrë fitime që të mbijetojë, ndërkohë që ai që pastron para, thjesht ka nevojë që biznesi i tij të duket i suksesshëm;
- lejohen kriminelët të shijojnë “frutet” e krimeve të tyre duke i bërë këto të fundit më tërheqëse, si dhe lejon organizatat kriminale të financojnë aktivitete të tjera kriminale;
- dëmton integritetin e sistemit financiar si dhe sjell efekte negative makroekonomike, (prek kursin e valutës, shtrembëron raportin kërkesë-ofertë, si dhe shpërndarjen e pasurive);
- mund të çojë në mosbindje ndaj ligjit, duke nxitur krimin ekonomik, (si p.sh mashtrimet shkëmbimet financiare të pakontrolluara, evazionin fiskal), si dhe;

---

¹⁰ Prezantim pranë Shkollës së Magjistraturës, Tiranë, Adnan Xholi, 2 Maj 2014.

- lehtëson korrupsionin, pasi përqendrimi i pushtetit ekonomik dhe financiar në duart e politikanëve të inkriminuar dhe organizatave kriminale dëmton ekonominë kombëtare dhe sistemin demokratik.

RREZIQET QË VIJNË NGA PASTRIMI I PARAVE

Në aspektin juridik, rrit rrezikun që vjen nga krimet e rënda (kultivimi dhe trafiku i bimëve narkotike, armëve, shfrytëzimi i prostitucionit etj), duke lehtësuar kryerjen e këtyre krimeve si dhe duke mundësuar sigurimin e fondeve për riinvestim, (lejon sipërmarrjet kriminale të vazhdojnë operacionet e tyre).

Në aspektin ekonomik, zvogëlon të ardhurat nga tatim-taksat sepse krijon ekonomi paralele me përmasa të konsiderueshme (ekonomi virtuale), të cilat asfiksojnë bizenset e ligjshme, destabilizojnë sektorët dhe institucionet financiare, si dhe konsolidon pushtetin ekonomik të organizatave kriminale;

Në aspektin politik, dobëson institucionet demokratike dhe qeverisjen e drejtë sepse nxit korrupsionin publik nëpërmjet mitmarrjes, kontributeve financiare të paligjshme në fushata elektorale, përvetsimit të taksave dhe pagesave për leje apo liçensa., etj.

FAKTORËT QË NXISIN KULTIVIMIN DHE TRAFIKIMIN E KANABISIT NË VEND.

Kultivimi dhe trafikimi i kanabisit ka ndikim negativ të konsiderueshëm në jetën ekonomike, shoqërore, politike, kulturore të vendit. Përveç dëmeve të mëdha që sjell për shëndetin e popullsisë, ky fenomen ndikon cënimin e rendit dhe të sigurisë publike, ka ndikimin negativ në zhvillimin ekonomik, prishjen e imazhit të vendit dhe ngadalësimin e procesit të integritimit në BE. ¹¹

---

¹¹ Vendimi nr. 248, datë 29.3.2017 i Këshillit të Ministrave, "Për miratimin e planit të veprimit kundër kultivimit dhe trafikimit të kanabisit 2017-2020"

Në zhvillimin dhe përhapjen e këtij aktiviteti kriminal në vendin tonë kanë ndikuar disa faktorë, por më kryesoret mund të përmendim:

- Kushtet ende të vështira social-ekonomike për një pjese të madhe të popullsisë, dhe numri i madh i krahut të punës. (Sipas të dhënave statistikore të Prokurorisë së Përgjithshme për vitin 2016, vihet re se 81,1 %, e personave të proceduar kanë qenë të papunë);
- Kërkesë - Oferta në tregun e brendshëm dhe atë ndërkombëtar, përherë në rritje;
- Standardet e ndryshme ligjore që zbatohen në vendet e destinacionit (kryesisht në Evropë), për konsumin e lëndëve narkotike;
- Pozicioni gjeografik ku përgjithësisht mbillet lënda narkotike;
- Kushtet klimaterike të favorshme për kultivimin e bimëve narkotike;
- Vitet e tranzicionit në vendin tonë krijuan dhe kushtet kryesore për kultivimin e kësaj bime narkotike;
- Emigracioni i popullsisë drejt vendeve të tjera;
- Fitimet e larta financiare që sigurohen nëpërmjet kultivimit të bimëve narkotike dhe trafikimit të lëndëve narkotike, nuk mund të konkurrojnë ndonjë bimë tjetër të destinuar për industrinë, si një nga format e pasurimit të qytetarëve në një kohë të shpejtë;
- Ndërthurja e ngushtë e veprimtarisë së rrjeteve kriminale me ato që veprojnë në vendet e Bashkimit Evropian si dhe fuqia e konsiderueshme financiare e grupeve dhe rrjeteve kriminale., etj.

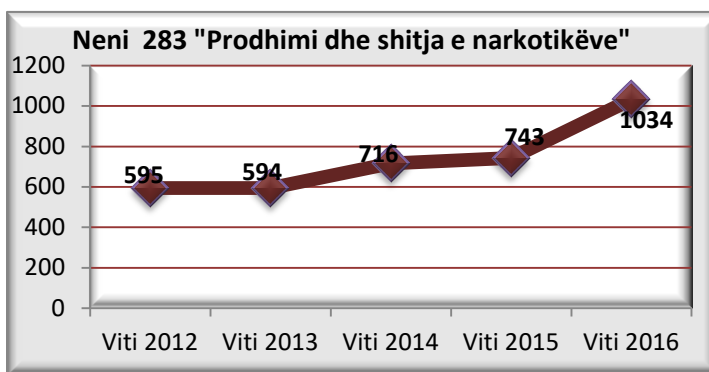
VEPRAT PENALE TË REGJISTRUARA PËR NARKOTIKËT GJATË VITIT 2016

Bazuar të dhënave të Prokurorisë së Përgjithshme,¹² ka pasur një angazhim specifik në drejtim të hetimit për narkotikët, nisur edhe nga fakti se, sidomos kultivimi i bimëve narkotike, ka patur një përhapje shumë të gjerë gjatë vitit 2016. Kjo situatë është rrjedhojë e faktit se kultivimi i bimëve narkotike është shtrirë në të gjithë territorin e vendit, si edhe për shkak se, siç ka rezultuar edhe nga një seri hetimesh, të përfshirë në këtë veprimtari të paligjshme në disa raste kanë qenë edhe struktura të Policisë së Shtetit dhe të Pushtetit Vendor. Nga hetimet e kryera (nëpërmjet përdorimit të metodave speciale të hetimit), janë

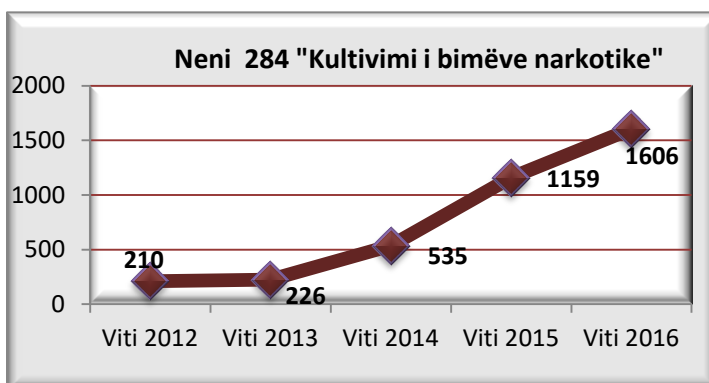
¹² Raporti i Prokurorit të Përgjithshëm mbi gjendjen e kriminalitetit për Vitin 2016.

gjetur sasi të mëdha me lëndë narkotike edhe në ato zona ku nga Policia lokale raportohet se ishin asgjësuar apo nuk kishte bimë të paligjshme.

Nga të dhënat statistikore, vihet re se për veprën penale të parashikuar nga neni **283 i Kodit Penal “Prodhimi dhe shitja e narkotikëve”**, në vitin 2016, numri i procedimeve të regjistruara është 39,2 % më i lartë se në vitin 2015. Ecuria e kësaj vepre penale në pesë vite, 2012-2016 paraqitet në grafikun e mëposhtëm (procedimet penale të regjistruara pranë organit të prokurorisë):

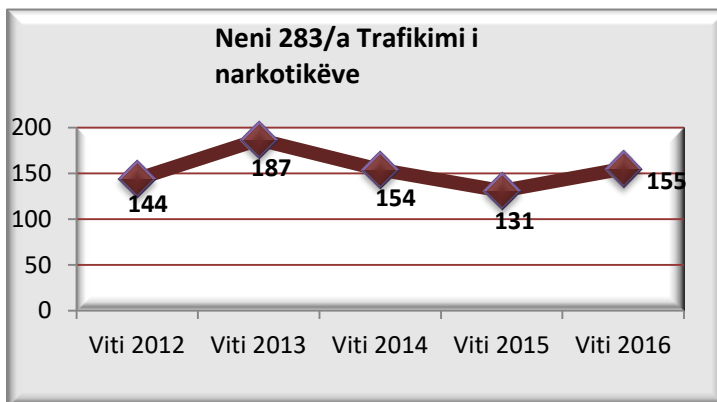

Tendenca në rritje në vitin 2016 vërehet dhe sa i përket procedimeve të regjistruara për veprën penale të parashikuar nga neni 284 i Kodit Penal “Kultivimi i bimëve narkotike”, prej 38,6 % në krahasim me vitin 2015. Ecuria e kësaj vepre penale në pesë vite, 2012-2016 paraqitet në grafikun e mëposhtëm (procedimet penale të regjistruara pranë organit të prokurorisë):

Gjithashtu, nga të dhënat statistikore vërehet tendenca në rritje dhe e procedimeve të regjistruara për veprën penale të parashikuar nga neni 283/a i Kodit Penal “Trafikimi i narkotikëve”, në vitin 2016 prej 18,3 % në krahasim me vitin 2015. Përsa specifike që zë kjo veprë penale në grupin e veprave penale “Kundër trafikëve të paligjshme” është 47 % ndërkohë që në vitin 2015 ky tregues ka qenë 33,7 %.

Ecuria e kësaj veprë penale në pesë vite, 2012-2016 paraqitet në grafikun e mëposhtëm (procedimet penale të regjistruara pranë organit të prokurorisë):

PROBLEMATIKAT RRETH KËTIJ FENOMENI DHE REKOMANDIMET PËRKATËSE¹³

Në praktikë, konstatohen vazhdimisht problematika që kërkojnë vëmendjen e gjithë institucioneve me qëllim parandalimi, goditjen dhe më thelbësorja ndëshkimin e këtij fenomeni, për të cilin jo vetëm duhet bashkëpunim i vazhdueshëm i gjithë institucioneve të zbatimit të ligjit, por shkëmbimi i informacionit mes tyre duhet të jetë në kohë reale. Gjithashtu, duhet të vijohet me ndërgjegjësimin e publikut për pasojat negative që vijnë nga lëndët narkotike, si dhe përfshirjen aq sa është e mundur edhe të medias në luftën kundër

¹³ Mendime të dhëna nga Adnan Xholi, në mbledhjet e grupit të ekspertëve ndërinstitucional, caktuar me Urdhërin nr.170, datë 23.11.2016, të Kryeministrit të Shqipërisë, për hartimin e planit kombëtar kundër kultivimit e trafikimit të bimëve narkotikëve, për periudhën 2017-2020.

kultivimit të narkotikëve. Në këtë aspekt, pavarësisht efekteve financiare që do ketë, duhet që të mbahen në konsideratë dhe një sërë masash organizative dhe ligjore që duhen marrë. Më konkretisht:

1. Duhet që nga institucionet e zbatimit të ligjit të mundësohet identifikimi i gjithë sipërfaqeve të tokës që janë të përshtatshme për kultivimin e bimëve narkotike në Shqipëri.
  - 1.1 Identifikimin e sipërfaqeve të tokës që janë shfrytëzuar ndër vite për kultivim të bimëve narkotike, të cilat kanë dhe infrastrukturë të gatshme që të mbillet sërish me këtë lloj bime.
  - 1.2 Identifikimin e objekteve, ku është mbjellë ndër vite dhe dyshohet se mund të shërbejnë për kultivim, përpunim, tharrje, paketim dhe përgatitje për tregëtim/trafikim, të bimëve narkotike.
  - 1.3 Pas identifikimit dhe saktësisht të tyre, të krijohet një hartë e detajuar me koordinatat përkatëse, me qëllim kontrollin e imtësishëm të tyre.
2. Përfshirja e disa ndryshimeve ligjore në Kodin Penal dhe Kodin e Procedurës Penale, si dhe të ligjin për tokën (sa i përket nenit 199 KP “Shpërdorimi i tokës” dhe nenit 23 të ligjit për Tokën”), me qëllim aplikimin edhe të hetimeve pasurore paralelisht me hetimet penale, sa i përket veprës penale të kultivimit të lëndëve narkotike në rastet kur konstatohet se kultivohet në kuadër të grupit të strukturuar kriminal dhe sasira të mëdha.
3. Gjithashtu, si masë tjetër ligjore shtesë duhet parashikuar mundësia që të vendoset kalimi në favor të shtetit (sekuestrim/konfiskim), i sipërfaqes së tokës (me pronarë/përdorues të ligjshëm që rezultojnë të përfshirë në këtë veprimtari), e cila shfrytëzohet për kultivimin e bimëve narkotike, dhe ndryshon destinacionin e ligjshëm të përdorimit të tokës.
4. Aplikimi i politikave sociale, me qëllim shtimin e punësimeve të ligjshme dhe afatgjata ndaj banorëve të zonave që janë identifikuuar se merren me kultivimin e bimëve narkotike, dhe shfrytëzimin e këtyre sipërfaqeve, për ngritjen e linjave të ndryshme të prodhimeve legale, masë e cila mendojmë se do ndikojë drejtpërdrejt në uljen e rasteve të kultivimit dhe trafikimit të bimëve narkotike. Pasi pjesa dërmuese e personave që janë të përfshirë në këtë aktivitet janë të papunësuar.

5. Nga ana e gjithë institucioneve të zbatimit të ligjit që kanë përgjegjësi për kontrollin dhe monitorimin e territorit, (pavarësisht efekteve financiare të cilat përballohen nga shteti), duhet që të bashkëpunohet në kohë reale dhe të kryhen veprimet si më poshtë vijon:
- a. Identifikimin e personave që dyshohet se kanë bërë dhe bëjnë importimin e farave të bimëve narkotike, duke marrë dhe masat për kontrollin e imtësishëm të tyre në pikat kufitare dhe pakot postare, linjat e autobuseve, si dhe kontrole në banesat e tyre, (në zbatim të dispozitave ligjore në fuqi apo vendimeve të gjykatës/prokurorit).
  - b. Të monitorohen në teren, si dhe të raportohen për rastet kur konstatohen mbjellje fidanësh të bimëve narkotike.
  - c. Të raportohen rastet kur konstatojnë prerje të pyjeve, hapje e tokave të rreja, apo janë marrë masa me qëllim krijimin e infrastrukturës së nevojshme për furnizimi me ujë dhe vaditjen e këtyre sipërfaqeve të tokave (arë, pyje, kullota).
  - d. Të identifikohen personat që kanë në përdorim apo kanë blerë automjete të rënda, (traktorë, skrepa, ekskavatorë, kamionë të tonazhit të vogël), që shërbejnë për të hapur e realizuar rrugë të reja komunikuese, toka të reja, pastrime nga shkurret. Personat që kanë krijuar e rezervuarë, apo kanë devijuar rrjedhën normale të burimeve ujore, përrenjve dhe lumenjve, kanë blerë pompa të fuqishme për vaditje dhe gjeneratorë, kanë ngritur sisteme të vaditjes., etj, me qëllim që të përdoren ndër vite për kultivimin e bimëve narkotike.
  - e. Të identifikohen personat që kanë ngritur sera për prodhimin e fidanëve të bimëve narkotike, personat që punojnë dhe shfrytëzojnë sipërfaqet ekzistuese ku është mbjellë ndër vite bimë narkotike.
  - f. Të analizohen të gjitha informacionet që administrohen rreth konflikteve të pronësisë mes banorëve të zonave të cilat janë përdorur, apo dyshohet se do përdoren për kultivim të bimëve narkotike.
  - g. Të identifikohen personat që punësojnë, strehojnë dhe paguajnë “punëtorët”, të cilët vijnë nga rrethet e tjera dhe shfrytëzohen që të punojnë në këtë aktivitet të paligjshëm.
  - h. Të identifikohen personat që paguhen “si specialistë të fushës”, për realizimin sa më mirë të procesit të kultivimit të bimëve narkotike.

- i. Të verifikohen të gjitha ambjentet që janë ndërtuar dhe shërbejnë për përpunimin (tharjen, seleksionimin, kompresimin) e tyre.
- j. Identifikimin e personave/grupeve të personave dhe lidhjeve të tyre shoqërore që janë të përfshirë, janë të destinuar dhe kanë tendenca për kultivimin e bimëve narkotike dhe trafikimin e tyre.

REKOMANDIME MBI MASAT QË DUHEN MARRË NDAJ PUNONJËSVE TË ZBATIMIT TË LIGJIT

Nga praktika, rezulton se pjesa dërmuese e të zgjedhurve dhe të emëruarve në pushtetin vendor, të cilët prej vitesh janë të detyruar ligjërisht të jenë pjesë aktive e raportimit dhe kundërvënies ndaj këtij fenomeni, me keqardhje e themi se janë plotësisht indiferentë. Ata jo vetëm që kanë shkelur detyrimin e tyre ligjor që kanë në drejtim të edukimit, evidentimit, informimit, të gjitha këto në funksion të parandalimit të kultivimit të kanabisit, por në shumë raste kanë zgjedhur që me veprimet dhe mos veprimet e tyre të bëhen pjesë aktive e kësaj veprimtarie kriminale.

Ndërkohë dhe reagimi i punonjësve të institucioneve të ngarkuar me monitorimin e territorit, nuk ka qenë i kënaqshëm, pasi nuk ka patur raportime në kohë reale për sipërfaqe të destinuara për tu mbjellë me bimë narkotike, apo të mbjella, (por në ato pak raste kur bëhet një informim i tillë, ndodh pas regjistrimit të procedimit penal dhe arrestimit të kultivuesve, me qëllim për tu “justifikuar” ndaj fillimit të ndjekjes penale ndaj tyre).

Nga ana e përfaqësuesve të pushtetit lokal, në çdo takim që është organizuar, apo prononcim mediatik që kanë bërë, është pohuar pothuajse gjithmonë se bimët narkotike janë mbjellë në toka pa pronar. Një “justifikim” i tillë, jo vetëm që është i paargumentuar por dhe i pambështetur ligjërisht, pasi të gjitha sipërfaqet e tokave që shfrytëzohen për kultivimin e bimëve narkotike kanë patur, kanë dhe gjithmonë dhe do kenë pronarë. Në rastet kur konstatohet se është mbjellë bimë narkotike nëpër pyje, livadhe ose toka shtet, gjithmonë është përgjegjësi e drejtpërdrejtë e punonjësve të institucioneve shtetërore (vendore apo qëndrore), të ngarkuar, zgjedhur apo emëruar me një detyrë të tillë, pasi nuk ka asnjë tokë pa pronar. Përgjegjësi ligjore kanë si individët, (për rastet e tokave me pronarë), ashtu dhe punonjësit shtetërorë të ngarkuar me monitorimin e këtyre sipërfaqeve, (në rastet e tokave

shtetërore). Sa më sipër, nga ana e organeve ligjzbatuese duhet të insistohet që hetimet të mos shtrihen vetëm për personin/personat që organizojnë dhe merren drejtpërdrejt me kultivimin e bimëve narkotike, por edhe për përfaqësuesit e pushtetit lokal, të cilët nuk bëjnë njoftimet përkatëse sipas nenit 10/1 të ligjit nr.9559, datë 8.6.2006 për një shtesë në ligjin nr.7975, datë 26.7.1995 “Për barnat narkotike dhe lëndët psikotrope”.¹⁴

Të shfrytëzohen të gjitha burimet e mundshme të informacionit, me qëllim parandalimin dhe goditjen e këtij fenomeni tejet shqetësues për vendin tonë. Më konkretisht: strukturat e shërbimeve të inteligjencës, të luftës kundër krimit, të Forcave të Armatosura, të bujqësisë, të pyjeve, të doganave, të tatimeve, si dhe ato të pushtetit vendor dhe veçanërisht qytetarët, do të luajnë rol të rëndësishëm për sigurimin e informacionit të nevojshëm për goditjen e veprimtarisë kriminale.

VËSHTRIM I PËRGJITHSHËM MBI LEGJISLACIONIN SHQIPTAR NË FUSHËN E NARKOTIKËVE

Sa i përket legjislacionit të shteti shqiptar në lidhje me fushën e narkotikëve, sikundër dhe është një fakt i njohur tashmë se nga krijimi i tij e në vijimësi, janë nxjerrë një sërë aktesh juridiko-penale. Në lidhje me narkotikët, akti i parë i plotë i tillë pas shpalljes së pavarësisë, është Kodi Penal i hartuar nga Qeveria e Zogut, i cili ka hyrë në fuqi më datë 1 janar 1928. Ky kod ka bërë një regullim mjaft të detajuar sa i përket veprave penale në fushën e narkotikëve,

---

¹⁴ 1. Kryetari i njësisë së qeverisjes vendore, specialistët e Policisë së Rendit dhe të Policisë Kriminale në zonë, brenda juridiksionit të tyre administrativ, në bashkëpunim edhe me strukturën përkatëse të luftës kundër drogës në drejtorinë e policisë të qarkut, organizojnë punën për parandalimin e kultivimit të bimëve narkotike, zbulimin e sipërfaqeve të kultivuara dhe identifikimin e personave përgjegjës.

2. Kryetari i njësisë bazë të qeverisjes vendore, specialistët e Policisë së Rendit dhe të Policisë Kriminale në zonë, për çdo rast të vërejtjes apo marrjes dijeni për kultivimin e bimëve narkotike në zonën që mbulojnë, janë të detyruar të raportojnë menjëherë me shkrim në strukturën përkatëse të luftës kundër drogës në drejtorinë e policisë të qarkut.

3. Kur personat e mësipërm veprojnë në kundërshtim me pikën 2 të këtij neni, sipas rastit, janë subjekte të veprave penale të parashikuara nga nenet 248, 300 dhe 301 të Kodit Penal.”.

në nenet 358-363 të tij. Por, edhe me ndryshimet që ka pësuar ndër vite Kodi Penal, si gjatë periudhës totalitare (vitin 1948,¹⁵ 1952, 1977), ashtu dhe pas ndryshimeve demokratike që ndodhën në Shqipëri në vitet 1990, gjithmonë e kanë parashikuar këtë lloj vepre penale.

Pas vitit 1991, fenomeni i abuzimit me drogat dhe i krimeve të lidhura me të, mori përmasa shqetësuse duke u shtuar dhe përsosur format dhe mënyrat e kryerjes së këtyre krimeve. Duke qenë një aktivitet kriminal që siguronte fitime të shumta dhe në periudha kohore të shkurtra, tërhoqi vëmendjen e kontigjenteve të tëra kriminale. Edhe për vendin tonë lindi nevoja e rregullimit më të plotë ligjor të këtij aktiviteti kriminal, ndaj dhe Kodi Penal i vitit 1995¹⁶ bëri një rregullim më të hollësishëm të tij. Duke parë zbatimin e tij në praktikë dhe problemet që kanë dalë ka lindur shpesh nevoja e plotësimit dhe modifikimit të tij.

KUADRI LIGJOR EKZISTUES

Në fokus të veçantë të punës së institucioneve të zbatimit të ligjit, ndër të tjerave ka qenë dhe do të vijojë të mbetet prioritare dhe lufta kundër kultivimit të bimëve narkotike dhe trafikimit të tyre, duke qenë një nga sfidat më të mëdha të kohës sonë, sfidë e cila duhet dhe padyshim që do përballohet, pavarësisht kostove që mund të ketë. Gjatë periudhës tashmë 26 vjeçare, që nga ndërrimi i sistemit, nga monist në atë të demokratik, Shqipëria ka parashikuar disa instrumenta për rritje të efikasitetit të luftës kundër këtij fenomeni.

Sa i përket instrumentave ligjor në fushën penale, aktualisht në vend është në fuqi një legjislacion pothuajse i plotë për sa i përket drogave narkotike. Por, në plotësim të burimeve juridike si konventave dhe ligjeve specifike janë adoptuar programe strategji, akte nënligjore të shumta duke krijuar bazën e nevojshme rregulluese në luftën kundër kultivimit dhe trafikimit të kanabis. Më konkretisht:

---

¹⁵ Sipas Treguesit Bibliografik Alfabetik të Kuvendit të Shqipërisë, Legjislacioni Shqiptar 1945-1955. Tiranë 2010. Kodi

Penal i vitit 1948. (Dekreti nr.615, datë 13.05.1948, shpall ligjin nr.599, datë 13.05.1948 Kodi Penal, Gazeta Zyrtare nr.63,

e Premte, 4 qershor 1948. Faqe 1-15, 106 Nene, i ndryshuar).

¹⁶ Miratuar me ligjin nr.7895, datë 27.1.1995, i ndryshuar.

KONVENTAT E RATIFIKUARA DHE LEGJISLACIONI I BRENDSHËM

1. Ligji “Për barnat narkotike dhe lëndët psikotrope”, i ndryshuar,¹⁷
2. Ligj nr.8722 datë 26.12.2000 “Për aderimin e Republikës së Shqipërisë në “Konventën e Kombeve të Bashkuara kundër trafikut të paligjshëm të drogave narkotike dhe të lëndëve psikotrope”;
3. Ligji Nr.8723, datë 26.12.2000 Për aderimin e Republikës së Shqipërisë në “Konventën e Vetme mbi Drogat Narkotike, e ndryshuar nga Protokolli i Vitit 1972 Për Ndryshimin e Konventës së Vetme mbi Drogat Narkotike, 1961”;
4. Ligji “Për parandalimin dhe luftën ndaj trafikut të substancave narkotike ose psikotrope”, i ndryshuar;¹⁸
5. Ligji “Për Kontrollin e Lëndëve që Përdoren për Fabrikimin e Paligjshëm të Lëndëve Narkotike dhe Psikotrope”¹⁹;
6. Ligj, Nr.8965, datë 07.11.2002, Për aderimin e Republikës së Shqipërisë në “Konventën e Kombeve të Bashkuara për Substancat Psikotrope”;
7. Ligji “Për parandalimin dhe goditjen e krimit të organizuar, trafikimit dhe korrupsionit nëpërmjet masave parandaluese kundër pasurisë, i ndryshuar²⁰“;
8. Ligji “Mbi deklarimin e moratoriumit për anijet detare motorike dhe skafet në Republikën e Shqipërisë”²¹.
9. Ligji “Për sinjalizimin dhe mbrojtjen e sinjalizuesve”²²;
10. Vendimi Nr.4, datë 23/02/201, i Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Shqipërisë (i cili ka rëzuar kërkesën e paraqitur nga KSHH, me objekt shfuqizimin si i papajtueshëm me Kushtetutën dhe KEDNJ, të ligjit nr.10192/2009).
11. Vendimi Unifikues i Kolegjeve të Bashkuara të Gjykatës së Lartë (çështja e përgjegjësisë penale të përdoruesit vetjak dhe të kritereve të cilësimit të dozës së përdorur si “dozë e vogël”).²³

¹⁷ Nr. 7975 i 21.07.1995 amenduar nga ligjet: Nr. 9271 e 09.09.2004 dhe Nr. 9559 e 08.07.2006.

¹⁸ Nr. 8750 i 26.03.2001 amenduar nga ligjet: Nr. 14, datë 13.04.2001, ndryshuar në Shtator 2016.

¹⁹ Nr. 8874 i 29.03.2002 amenduar nga ligjet: Nr. 12, datë 29.04.2002

²⁰ Nr. 10 192, datë 3.12.2009

²¹ Nr. 10220 të 04.02.2010

²² Ligj nr. 60/2016

12. Ligji Nr.9646, datë 27.11.2006 për Ratifikimin e Konventës së Këshillit të Europës “Për pastrimin, kërkimin, kapjen dhe konfiskimin e produkteve të krimit dhe për financimin e terrorizmit”.
13. Vendimi nr. 248, datë 29.3.2017 i Këshillit të Ministrave, “Për miratimin e planit të veprimit kundër kultivimit dhe trafikimit të kanabisit 2017-2020”

AKTE NËNLIGJORE NË FUQI JANË:

1. Urdhri i Përbashkët i Prokurorit të Përgjithshëm dhe Ministrit të Drejtësisë “Mbi funksionimin e shërbimeve juridike të policisë”.²⁴
2. Urdhri i Përbashkët ndërmjet Prokurorit të Përgjithshëm, Ministrit të Brendshëm dhe Ministrit të Shëndetësisë “Mbi trajtimin e Narkotikëve”.²⁵
3. Memorandumi i 2003 “Mbi bashkëpunimin në luftën kundër terrorizmit dhe krimit të organizuar”, ndërmjet Ministrit të Brendshëm dhe Drejtorit të Shërbimit Informativ Shtetëror.²⁵
4. Urdhri i Përbashkët i Ministrit të Brendshëm, Ministrit të Financave dhe Ministrit të Bujqësisë “Mbi miratimin e rregullores “Mbi bashkëpunimin e Drejtorisë së Përgjithshme të Policisë së Shtetit, Shërbimit Doganor, Shërbimit Veterinar dhe Fitosanitar”.
5. Memorandumi i Bashkëpunimit midis Drejtorisë së Përgjithshme të Policisë së Shtetit dhe Agjencisë për Administrimin e Mjeteve të Sekuestruara dhe të Konfiskuara.²⁶
6. Urdhri i Ministrit të Shëndetësisë që ofron rregulloren për funksionimin e komitetit Ndër-Ministror për licencimin e entiteteve që tregtojnë substanca narkotike ose psikotrope.²⁷

---

²³ Nr. 1 datë 27.03.2008

²⁴ Nr. 1075/1 më 15.04.2009 dhe Nr. 1227/1 më 01.04.2009

²⁵ Nr. 469/2, më 03.04.2008; Nr. 1572/2, më 03.04.2008; Nr. 1569, më 17.04.2008

²⁵ Nr. 606 të 17.03.2003

²⁶ Nr. 5660, datë 29.09.2009.

²⁷ Nr. 390, datë 19.09.2007.

7. Akt-Marrëveshja “Mbi luftën kundër kultivimit të bimëve narkotike” ndërmjet Drejtorisë së Përgjithshme të Policisë së Shtetit të Ministrisë së Brendshme dhe Drejtorisë së Koordinimit të Inspektimit të Ministrisë së Mjedisit.²⁸
8. Udhëzimi i Përbashkët i Ministrit të Brendshëm dhe Ministrit të Bujqësisë “Mbi kontrollin dhe monitorimin e entiteteve që mbjellin kërp industrial”.²⁹
9. Urdhri i Prokurorit të Përgjithshëm “Për bashkërendimin e raporteve mes Prokurorive të rretheve gjyqësore dhe prokurorisë për krime të rënda”.³⁰
10. Qarkorja e Prokurorit të Përgjithshëm “Për rritjen e bashkëpunimit me strukturat e Policisë së Shtetit, për ndjekjen penale të veprimtarisë së paligjshme të kultivimit të lëndëve narkotike”.³¹

REFERENCA, DOKTRINË, BOTIME, PUBLIKIME, RAPORTE

1. Hysi Vasilika, “Kriminologjia”, Shtypshkronja “Kristalina”, Tiranë, 2010.
2. Ismet Elezi, “Mbi kriminologjinë”, 1995,
3. Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë, miratuar me ligjin nr.7905, datë 21.03,1995, i ndryshuar;
4. Prezantime, dhe fjalime në mbajtura nga Adnan Xholi, në takime kombëtare dhe ndërkombëtare për bashkëpunimin në luftën kundër krimit të organizuar, si dhe disa fragmente nga leksionet që janë pregatitur prej meje si lektor me kohë të pjesshme në disa Universitete, si dhe pranë Shkollës së Magjistraturës, Tiranë;
5. Mendime të dhëna nga Adnan Xholi, në mbledhjet e grupit të ekspertëve ndërinstytucional, caktuar me Urdhërin nr.170, datë 23.11.2016, të Kryeministrit të Shqipërisë, për hartimin e planit kombëtar kundër kultivimit e trafikimit të bimëve narkotikëve, për periudhën 2017-2020.

---

²⁸ Nr. 4586 më 15.08.2008

²⁹ Nr. 2538/1 më 14.05.2007

³⁰ Nr.106, datë 18.05.2010

³¹ Nr.1327 prot, datë 19.04.2016

6. Raportet vjetore të Prokurorisë së Përgjithshme Tiranë, ndër vite.
7. Publikime në faqe zyrtare në vweb;
8. Përmbledhje vendimesh të Kolegjit penal të Gjykatës së Lartë, si dhe vendimesh unifikuese të Kolegjeve të Bashkuara të Gjykatës së Lartë nga viti 1999 e në vijim.
9. Përmbledhje vendimesh penale të Gjykatës Kushtetuese nga viti 1999 e në vijim.
10. Përmbledhje e disa vendimeve të Gjykatës Evropiane të Drejtësisë, "Alb PAPER", Tiranë 2013.

11. FAQE INTERNETI

12. <https://www.mjeket.al/index.php?go=drogat&id=142>
13. <http://shqiptariitalise.com/shqiperi-itali/shqiperi-itali/shqiperi-itali/boset-italiane-te-mafias-përdorin-shqiperine-si-parajsen-e-pastrimit-te-parave.html>
14. <http://www.1.fint.gov.al/al/publikime/1/19-raporto-online?showall=&start=6>
15. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjxPmF6IfTAhVIcRQKHU1YAZUQFggXMAA&url=http%3A%2F%2Flicodu.cois.it%2F%3Fp%3D4397%26lang%3Den&usg=AFQjCNELUTVEhQ0xVdn5hUGetTnzmLlSbw>
16. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiXudaDYfTAhUEXRoKHdX0AlëQFggeMAE&url=http%3A%2F%2Fmobile.ikub.al%2F%2FSHKOLLA_CATEGORY%2FTEMA-ASPEKTET-JURIDIKE-Te-VEPRAVE-PENALE-Te-PRODHIMIT-DHE-SHITJES-Se-NARKOTIKE-VE-DHE-PROBLEMET-PRAKTIKE-910290877.aspx&usg=AFQjCNEfFS-zUkNG8ocoaAjsxFD1MgnvpcA
17. <https://www.state.gov/j/inl/rls/nrcrpt/2017/>
18. <http://24-ore.com/?p=120998>
19. http://www.ishp.gov.al/multimedia/botime/broshure_droga.pdf
20. <https://shendeti.com.al/marijuana-cfare-duhet-te-dime/>
21. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=ëeb&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEëijg-bq-K3TAhVGEVAKHVvbCMUQFggqMAI&url=https%3A%2F%2Fwww.state.gov%2F>

[documents%2Forganization%2F268025.pdf&usg=AFQjCNF_UmESHiGcyd5yGXjEmXXCYM8O6g](#)

MARKET MANIPULATION IN ALBANIA

Agathi NANO LLM, PhD Student

University of Tirana, Faculty of Law, Albania

agathi.nano@gmail.com

Abstract

Human need for exchange of goods and services has its roots in antiquity. Initially, this requirement was associated with a physical location for the realization of this exchange, according to demand and supply, the so-called market. Today, due to the “dematerialization” and circulation of wealth, even in the form of financial instruments, under the influence of globalization, this place has been replaced with an endless array of electronic systems depending on the object of exchange¹.

Part of the Capital market is, even the stock market, otherwise known as a secondary market, and which serves mainly as a font for wealth creation because through this market, investors - which are legal entities or natural persons, private - owners of liquidity, can buy financial instruments (bank deposits, stocks, treasury bills, etc.) by issuing entities (as joint-stock companies), in accordance with legal rules of emission of securities and development of this form of exchange, by transforming them in owners of a small part of the issuing company property.

In this paper we examine regulatory issues relating to market abuse based on the Albanian criminal law, which contains in Chapter III, named “Offenses against property and

---

¹ Di Amato Astolfo, 2006, “Diritto Penale dell’Impresa”, Milano, dott. A. Giuffre editore, pg.20.

economic sphere”, crimes provided to guarantee custody of the financial market and particularly stock market.

The main purpose of this article is to analyse the importance of efficient stock market, threaten by a failure risk of infrastructure of stock market, a lack of technical security, inadequate legal framework and crime prevention technological countermeasures and the necessity to provide such offenses in our criminal law. To this end, I will focus the attention to the main piece of European legislation, due to the necessity of our legislation to be in compliance with *acquis communautaire*, as part of Albanian European Union membership process.

In order to evaluate the efficiency of the current legal framework to this field, this research paper examines useful recommendations regarding the legal framework and technical measures against market manipulation.

Keywords: *market manipulation, stock market, Albanian Criminal law, insider dealing, financial instrument.*

INTRODUCTION

Unsuccessful efforts by government to proscribe speculation and price manipulation and to control commodity prices have been carried out during the centuries. In 483 AD, Roman Emperor Zeno issued a decree to the Praetorian Prefect of Constantinople forbidding the manipulation of commodity markets. The Muslim Code also forbade the buying of commodities intended for markets upon the roads outside of town. From the beginning in the seventh century, Islam forbade speculative activity (*gharar*) as one of its principles. Hoarding was prohibited under Talmudic law, as were excessive profits by merchants².

The code of Hammurabi set wages in terms of amounts of grain and even the ancient city state of Athens fixed grain prices. In 386 BC, a group of Athenian grain merchants was tried for the capital crime of “hoarding and collusion”.

Moreover, Davis Booth stated that a federal appeals court opined in 1904 that “may be that the price of acquiring by a single corporation ... the power to control the market of given

---

² Jerry Markham, *Law Enforcement and the History of Financial Market Manipulation*, Routledge, Taylor & Francis Group, New York 2015, pg 9

commodity in a wide area of territory, may become injurious to the public; but if so, it would seem that the limitations and the means for the restriction and correction required must be supplied by the law making power, since the old law against forestalling the market has become obsolete³.

The just price theory⁴ is traceable to ST. Thomas Aquinas, who preached that raising prices in response to increased demand was a form of theft. This concept underlines a continuing suspicion and even distaste for speculators that spurs popular distrust of the commodity and stock traders as gamblers who distort prices.

According to the Albanian Criminal Law⁵, no. 6300 date 27.03.1981, acts like: smuggling, exercising of prohibited trade, frauding in weight and measurement, selling goods at higher prices were serious crimes sentenced, at least to 7 years in prison.

Actually, in Albania, the banking system continues to be the primary recourse which provides the needs of business and the economy in general for finance and liquidity.

As above mention, the capital market serves as a font for wealth creation, so it is necessary that other public authorities and companies to enable the activation of the capital market, in order for the economy to have more funding opportunities throughout the implementation of adequate policies that could promote faster development of the nonbank financial sector.

The whole process from the moment of issuance of securities to the carry out of financial transactions, is based on the principle of publicity, impartiality, transparency, fairness and equality in the treatment of investor, so that they could dispose of, all necessary and accurate information, which is expected to have significant impact on market activity and prices of

---

³ Jerry Markham, Law Enforcement and the History of Financial Market Manipulation, Routledge, Taylor& Francis Group, New York 2015, pg 13

⁴ According these theory, there are two main ideas. The first one from Aristotle, after some adjustment and refinement by Thomas Aquinas. Both thinkers were primarily concerned with justice, much of which we might call 'social justice' today. It takes the view that there's absolutely a just price for things. The other view comes from the great British thinkers who laid the foundations of modern economics, including Adam Smith and David Ricardo. For further details, see <http://www.peneconomics.com/blog/2016/2/6/what-is-a-just-price>.

⁵ Law no. 5591 date 15.06.1977 "Criminal Code of the Popular Socialist Republic of Albania" modified with law no. 6300 date 27.03.1981

listed securities, guaranteeing an accurate picture of the circumstances in which transactions will be carried out.

So, the protection of the implicated rights in these activities can only be guaranteed in a transparent and fair capital market.

Consequently, one of the main tasks of any state of law, with a potential economy is to create mechanisms to ensure the freedom of participation in the market as well as the protection of the interests involved, what dictates the need for prevention and punishment of those actions which jeopardize the correct functioning and transparent stock market exchanges.

In this context, the existence of legal and institutional framework and in concrete the growing tendency to criminalize activities related to stock market abuse are necessary in order to regulate and versatile custody of activities carried out in this market.

Actually, a number of directives of European Union have been adopted, according to which, the states, based on the *acquis communitarie*, EU *acquis*, should adopt national laws, using, and even the coercive apparatus of criminal justice, as *extrema ratio*, if necessary dictated to custody these interests.

The Albanian criminal law, according to the recent changes, effected in conformity with the economic circumstances, almost inspired by the EU Directives, contained in Chapter III, "Offenses against property and economic sphere", section II "Fraud", crimes provided to guarantee custody of the financial market and particularly stock market. The provision of such offenses in our criminal law is due to the necessity of our legislation to be in compliance with *acquis communitarie*, as part of Albanian European Union membership process.

So, it is prevented the use of a range of information from a variety of entities that possess these "privileged information" as a result of their occupation or function that they perform in commercial society, thus putting private investors in inferior performance during the transaction.

Already, in Albania has been established a legal infrastructure of stock market. To this regard, a determinant role, in the correct and transparent functioning of this market, plays the Financial Supervisory Authority⁶, which emphasizes the role of the regulatory and

---

⁶ For further details see Law no. 9572, date 3.7.2006 "For the Financial Supervisory Authority", amended

supervisory authority in improving the existing legal framework and approximation with EU directives.

The Stock of the Republic of Albania was legally organized as a joint stock company with two levels, referred to Albanian law for Entrepreneurs and Companies⁷ and its activity depends in the license, obtaining from the Albanian Financial Supervisory Authority.

The Albanian Stock market began operations as a department of Albania's Central Bank, the Bank of Albania, in 1996, concurrent with the establishment of the Albanian Securities Commission, with a full membership in the Euro-Asian Federation of Stock Exchanges (FEAS). The market functioned as a department of the central bank until it was spun off as an independent entity in 2002 and it is not currently functional as it has been shut down on 2014.

From 2002 to 2014 the Tirana Stock Exchange activity was relatively low. Some of the reasons of stock market dysfunctionality is the fact that the reforms undertaken by the Albanian government are specially focused to bank institutions.

The financial crisis of 1997, with the so called "pyramid schemes" caused the loss of faith in the financial sector⁸. Informality is one of the reasons that do not make functional the Albanian Security Market. All companies, regardless of not meeting the requirements to be listed on the stock exchange also have informality inside.

Furthermore, even the lack of financial literacy, the transparency on the functioning of stock market, the reliability and it seems that individuals and businesses are more comfortable using only the banking sector when they need liquidity.

I. DEFINITION OF MARKET MANIPULATION

The term market manipulation has been described as “virtually a term of art” by the US Supreme Court⁹, in the case “Santa Fe Industries, Inc v Green” (1977) nr. 75-1753, which implies that an exhaustive definition of this term is quite impossible.

---

⁷ Law No. 9901, dated 14.4.2008 "For traders and companies", amended

⁸ Is Albanian Stock Market Functioning as its European Counterparts? Evarist Beqiri, Saimir Shatku, Mimoza Sadushaj Academic Journal of Interdisciplinary Studies MCSER Publishing, Rome-Italy Vol 4 No 1 March 2015 185 Evarist Beqiri, Saimir Shatku, Mimoza Sadushaj, E-ISSN 2281-4612 ISSN 2281-3993, pg 187

⁹ <http://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/430/462.html>

According to the Oxford English Dictionary¹⁰, the origin of the word manipulation is from Latin “manipulus” – “handful” and as has variable meanings, as the action of manipulating something in a skillful manner or the action of manipulating someone in a clever or unscrupulous way.

In the case of “General Foods Corporation¹¹ v. Brannan”, 170 F.2d 220 (7th Cir. 1948) was given the definition of the term manipulation, which consists on the creation of an artificial price by planned action, whether by one man or a group of men.

Even, Fischel and Ross¹² considered that manipulation would if it is related to the following elements: Interfering with the free process of supply and demand, inducing others to trade, or forcing the price of a security to an artificial level.

Therefore, it is essential to take into account the relationship between security prices and the available information in the market. The prices of securities are primarily determined by supply and demand. Therefore, if the supply of a security is high, then the price of the security will decrease. In contrast, if the demand for a security is high, then the price of the security will increase. So the investors’ decisions regarding what shares to buy or sell are made on the basis of the only known information on such shares. Thus, information should be perfect or complete.

Market manipulation is a poorly understood phenomenon, due in part to legal standards that categorize manipulative behaviour as either an act of outright fraud or as the nebulous use of market power to produce an artificial price¹³.

In fact, to define the term market manipulation, it is essential to differentiate between the market manipulation term and market abuse term, because these two terms are usually erroneously being used interchangeably. Market abuse is a much broader term that includes any offence towards the market, whereas market manipulation has a narrower definition that

---

¹⁰ See website: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/manipulation>

¹¹ See website: <http://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/170/220/1567671/>

¹² Daniel R. Fischel, David J. Ross, “Should the Law prohibit “Manipulation in Financial Markets”, 105 Harvard Law review 503 (1991).

¹³ Shaun D. Ledgerwood and Paul r. Carpenter “A Framework for the Analysis of Market Manipulation”,The Brattle Group, Review of Law and Economics, 2012. Pg.254, DOI: 10.1515/1555-5879.1577

only includes the manipulative practices that will be discussed in the following section, according the EU Market Abuse Directive.

Market manipulation is prohibited in most countries, in particular, in the United States, under Section 9 of the Securities Exchange Act¹⁴ of 1934, in Australia under Section 1041A of the Corporations Act¹⁵ 2001, in Italy, under Italian criminal law and the *Consolidated Financial Act*¹⁶.

In the early 2003 was adopted the Market Abuse Directive¹⁷ (MAD) which introduced a comprehensive framework to tackle insider dealing and market manipulation practices, jointly referred to as "market abuse¹⁸". The Directive aims to increase investor confidence and market integrity by prohibiting those who possess inside information from trading in related financial instruments ("insider trading"), and by prohibiting the manipulation of markets through practices such as spreading false information or rumours and conducting trades that result in abnormal prices.

---

¹⁴ For further detail see Sec. 9. Prohibition against Manipulation of Security Prices Market manipulation is illegal in the United States under both securities and antitrust laws. Securities and related SEC rules broadly prohibit fraud in the purchase and sale of securities, and the [Securities Exchange Act of 1934](#), Section 9, specifically makes it unlawful to manipulate security prices. [Antitrust Laws](#) such as the Sherman Act and the Commodity Exchange Act. Violations of these laws can result in government investigations & disciplinary actions, as well as criminal charges and civil lawsuits by investors and others who were harmed.

¹⁵ According to the section 1041, A person must not take part in, or carry out (whether directly or indirectly and whether in this jurisdiction or elsewhere): (a) a transaction that has or is likely to have; or (b) 2 or more transactions that have or are likely to have; the effect of: (c) creating an artificial price for trading in financial products on a financial market operated in this jurisdiction; or (d) maintaining at a level that is artificial (whether or not it was previously artificial) a price for trading in financial products on a financial market operated in this jurisdiction.

¹⁶ For further details see TITLE I-BIS "Abuse of privileged information and market manipulation", Consolidated Financial Act, Legislative Decree 24 February 1998, no. 58, amended by D.Lgs. n. 254 of 30.12.2016.

¹⁷ Directive 2003/6/EC of the European Parliament and of the Council (MAD) was published in the Official Journal and entered into force on 12 April 2003.

¹⁸ In essence, market abuse may occur when investors have been unreasonably disadvantaged, directly or indirectly, by others who have used information that is not publicly available to trade in financial instruments to their advantage (insider dealing); have distorted the price-setting mechanism of financial instruments; or have disseminated false or misleading information.

The MAD creates some tools to prevent and detect market abuses, like insiders' lists, suspicious transaction reports and the disclosure of managers' share transactions. It also obliges issuers of financial instruments traded on a regulated market to make public as soon as possible inside information that they possess, with limited possibilities to delay.

During the implementation of the Market Abuse Directive, a number of problems have been identified by the European Commission as gaps in regulation of new markets, platforms and over-the-counter (OTC) trading in financial instruments; gaps in regulation of commodities and commodity derivatives; lack of legal certainty undermines the effectiveness of the MAD, etc.

In the wake of the LIBOR scandal, among others, the European Commission introduced a series of new regulations as part of its efforts to make financial markets sounder and more transparent. In 2014 a new Market Abuse Regulation (MAR) was published as well as a new directive with respect to criminal sanctions, the Criminal Sanctions for Market Abuse Directive (CSMAD or MAD II). This legislation will become applicable across Europe from 3 July 2016.

II. MARKET ABUSE EUROPEAN PARLIAMENT'S REGULATION AND THE CRIMINAL SANCTIONS FOR MARKET ABUSE DIRECTIVE

III/1 Market Abuse European Parliament's Regulation

The European Parliament¹⁹, giving rise to new trading platforms and technologies which have led to new possibilities to manipulate financial markets, voted a Regulation²⁰ "On insider dealing and market manipulation", (i.e. market abuse) in order to tackle market abuse more effectively.

---

¹⁹ For further details, see www.europa.eu;

²⁰ Regulation No 596/2014 on market abuse (MAR), repealing Directive 2003/6/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directives 2003/124/EC, 2003/125/EC and 2004/72/EC and Directive 2014/57/EU on criminal sanctions for market abuse (CS MAD) were published in the Official Journal of the European Union on 12 June 2014 and will apply as of 3 July 2016.

The Regulation aims to update and strengthen the existing framework to ensure market integrity and investor protection provided by the Market Abuse Directive.

The new framework will ensure regulation keeps pace with market developments, strengthens the fight against market abuse across commodity and related derivative markets, reinforces the investigative and administrative sanctioning powers of regulators and harmonizes certain key elements while reducing administrative burdens on small and medium-sized enterprise (SME) issuers where possible.

This legal act has been outpaced by the growth of new trading platforms, OTC trading and new technology such as high frequency trading (HFT) and even extends the scope of existing EU legislation to financial instruments only traded on multilateral trading facilities (MTFs), other organised trading facilities (OTFs) and when traded OTC so that trading on all platforms and of all financial instruments which can impact them will now be covered by market abuse legislation²¹.

It also provides an indicative list of HFT strategies which shall be considered as market manipulation, such as placing orders which has the effect of disrupting or delaying the functioning of a trading system ("quote stuffing").

Inter alia, this Regulation introduces a new framework, especially:

1. Covers financial instruments admitted to trading²² on Multilateral Trading Facilities (MTFs), other organised trading systems and "over-the-counter" (OTFs), such as swap execution facilities or broker crossing systems, or traded OTC and adapting rules to new technology;

These new trading venues and facilities have provided more competition to existing regulated markets, gaining an increased share of liquidity and attracting a broader range of investors. But the increase in trading across different venues has made it more difficult to monitor for possible market abuse.

---

²¹ For further details see http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-774_en.htm

²² However, some exceptions apply. The prohibition of insider dealing and market manipulation does not apply to trading in own shares in buy-back programs or trading in securities for the stabilization of securities when some conditions laid down in MAR are met. Moreover, MAR does not apply to public authorities in pursuit of monetary, exchange rate or public debt management policy.

2. The legislation to commodity markets and related derivative markets²³, it will strengthen the fight against market abuse across commodity and related derivative markets;
3. The definition of market manipulation to the trading orders placed through electronic means such as algorithmic trading strategies and high frequency;
4. Explicitly ban the manipulation of benchmarks²⁴ such a LIBOR and Euribor, and indices-abuse as well. Since March 2011, investigations have been taking place in relation to possible manipulation of the EURIBOR and LIBOR benchmarks for interbank lending rates by a number of banks. Many financial instruments are priced by reference to benchmarks and the suspicion was that banks had provided estimates of the interest rate at which they would accept offers of funding which were different from the rate they would have accepted in practice.
5. Reinforcing regulators' investigative and sanctioning powers: The new Regulation extends the current reporting of suspicious transactions also to suspicious

---

²³ According to the Memo of European Parliament's endorsement of the political agreement on Market Abuse, European Commission, Brussels, 10 September 2013, Commodity spot markets and related derivative markets are highly interconnected and market abuse may take place across these markets. This raises special concerns for spot markets because transparency rules and market integrity apply to derivatives markets but not to the related spot markets. It is beyond the scope of the Regulation to govern directly those non-financial markets, which should be subject to specific and sectoral regulation and supervision as provided for in the field of energy by the Regulation on energy market integrity and transparency ([REMIT](#)). However, the lack of a clear and binding definition under the existing MAD of inside information in relation to commodity derivatives markets may allow information asymmetries in connection with those related spot markets. This means that under the current market abuse framework, investors in commodity derivatives may be less protected than investors in derivatives of financial markets.

²⁴ According to Memo 13-774 of European Commission, benchmark is any rate, index or figure made available to the public or published that is periodically or regularly determined by the application of a formula to, or on the basis of the value of one or more underlying assets, or prices, including estimated prices, actual or estimated interest rates or other values, or surveys and by reference to which the amount payable under a financial instrument or the value of a financial instrument is determined. Underlying assets or prices referenced in benchmarks can include equities (e.g. the FTSE 100 index), bonds (e.g. NASDAQ OMX fixed income), interest rates (e.g. LIBOR or EURIBOR), or commodities such as agricultural products (e.g. cocoa LIFFE London), metals (e.g. Gold COMEX) or oil (e.g. Brent oil ICE).

unexecuted orders and suspicious OTC transactions. The supervisory authorities have access to the information they need to detect and sanction market abuse (e.g. the access to any document or data and the right to receive or take a copy thereof; (ii) the right to carry out on-site inspections or to require recordings or data traffic held by investment firms, credit institutions or financial institutions and, insofar permitted by national law, by telecommunications operators; and (iii) the power to impose a temporary prohibition of the exercise of professional activity), in accordance with national law and subject to adequate and effective safeguards. It also requires Member States to provide for the protection of whistle blowers and accused persons. Finally, a new offence of "attempted market manipulation" is introduced to make it possible for regulators to impose a sanction in cases where someone tries to insider deal or manipulate the market.

6. The Regulation clarifies the scope of the reporting obligations²⁵ in relation to managers' transactions and it stressed that any transaction made by a person exercising discretion on behalf of a manager of an issuer or whereby the manager pledges or lends his shares must also be reported to the competent authorities and be made accessible to the public.

7. Emission allowances are reclassified as financial instruments as part of the proposal for a regulation on markets in financial instruments²⁶. As a result, they will also fall within the scope of the market abuse framework.

8. Exemption from the creation of a register of persons with access to inside information provided that the issuer ensures that people who have access to inside information are properly informed of the legal and regulatory obligations that this involves and that the issuer can provide, upon request, to the competent authority a list of persons with access to inside information.

---

²⁵ The European Securities and Markets Authority (ESMA) has issued final implementing technical standards (ITS) regarding sanctions and measures which will implement the Market Abuse Regulation (MAR). The ITS prescribe how national competent authorities (NCAs) should notify ESMA annually of the investigations they conduct and the sanctions and measures imposed in their Member States under MAR.

²⁶ For further details, see MEMO/11/716 of European Commission

III/2 Criminal Sanctions for Market Abuse Directive

The Directive on Criminal Sanctions for Market Abuse²⁷ follows the approach set out in the Commission's Communication "Towards an EU criminal policy – Ensuring the effective implementation of EU policies through criminal law²⁸" of 20 September 2011.

This included an assessment, based on clear factual evidence, of the national enforcement regimes in place and the added value of common EU minimum criminal law standards for the most serious violations of financial services legislation, taking into account the principles of necessity, proportionality and subsidiarity.

The Directive also requires Member States to criminalise inciting, aiding and abetting insider dealing, unlawful disclosure of inside information and market manipulation, as well as attempts of insider dealing and market manipulation

Common principles are proposed, notably the maximum fine should not be less than three times any such profit. In parallel, a proposal for a Directive on criminal sanctions for market abuse requires Member States to introduce criminal sanctions for the offences²⁹ of insider dealing and market manipulation where these are committed intentionally. These sanctions must be effective, proportionate and dissuasive when they are committed intentionally and at least in serious cases and which may include other sanctions such as exclusion from entitlement to public benefits or aid, temporary or permanent disqualification from carrying out of commercial activities, placing under judicial supervision, judicial winding up or temporary or permanent closure of establishments which have been used for committing the offence.

---

²⁷ See Directive 2014/57/eu of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 On Criminal Sanctions for Market Abuse (market abuse directive)

²⁸ For further details, see: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-1049_en.htm?locale=en

²⁹ For further details, see: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-78_en.htm

III. THE CRIMINAL ANALYSIS OF THE MARKET MANIPULATION AND INSIDER DEALING

According to the article 143/a/1 of Albanian Criminal Law, Market Manipulation³⁰ is the inaccurate and intentionally submitting of the value of a product, service or currency, in order to disrupt the free and fair market. These criminals' activities are punishable by a fine or imprisonment up to four years.

Therefore, in this provision the legislator intends to guarantee the integrity of market³¹ as a whole by condemning any conduct that results in the incorrect presentation of the value of a good, service or money.

Meanwhile, through the provision of a particular crimes from the article³² 143/a/2 till the article 143/a/7 of Albanian Criminal Law is intended to guarantee the settlement and the integrity of securities market and specially the process of issuing securities³³; trading and registering, identifying, even the persons and individuals authorized to carry out securities transactions, and executing transactions with this financial instruments, protecting investors and holders securities rights'.

Even, the European Commission emphasizes that insider dealing occurs when a person who has price-sensitive inside information trades in related financial instruments. Market manipulation takes place when a person artificially manipulates the price of financial

---

³⁰ These article is added by Law no. 23/2012 dated 01.03.2012, Article 20

³¹ We emphasize here that there are four types of markets: Primary market, Secondary market, Third market and Fourth market

³² These articles provide criminal attitudes as, Unauthorized use and dissemination of privileged information; Price manipulation and the spread of false information; Submission of false data and unauthorized distribution of them; Unauthorized registration of securities on a stock exchange; Concealment of ownership; Illegal trade of titles

³³ According to the article 3 of the Law no. 9879, date 21.2.2008 "On the Securities", securities are financial instruments that are issued and traded for obtaining profit, through the administration of the rights derived from their possession. The term "securities" includes, without limitation, shares, bonds of companies, government bonds and other debt securities traded on the capital market, treasury bills and bonds issued by the state Albanian Government, securities issued by the Bank of Albania, trade receipts, shares or quotas, Investment funds, and other financial instruments comparable to shares and bonds and that are valued and approved as such by the Financial Supervision Authority.

instruments through practices such as the spreading of false or misleading information and conducting trades in related instruments to profit from this. Together these practices are known as market abuse³⁴.

Privileged information, also known as price sensitive information, means specific information, the content of which is not public, which concerns financial instruments or issuers of financial instruments, which, if disclosed, would be likely to significantly influence the price.

The competent judicial authority is the Court of the place where the offense was committed. As a rule, it is believed that it coincides with the place where unlawful conduct "meets" the subject to whom it is addressed. It should therefore be located at the place where the prices of the financial instruments are formed. However, in the specific case of trading of shares and financial instruments within the telematics circuit, it seems that the offense is intended to be consumed in the place where the agent has entered into the system the artificial purchase/sale offer.

In fact, the judge case by case will have to ensure that the conduct put in place was actually able to cause a significant change in the price of financial instruments, analysing the specific market situation in which the criminal conduct is activated.

IV/1 The legal object of crime

The Criminal Law, through these provisions, aims to guarantee the legal relationships established to ensure the constitutional right of private, public or state ownership from fraud criminal actions and omissions³⁵.

These criminal acts menace the public faith in the financial market, the consumer rights and interest, the soundness of business activity, the financial stability and the state of law at whole.

Interlay, the principle of publicity, impartiality, transparency, fairness and equality in the treatment of investor would have been guaranteed.

---

³⁴ For further details, see http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-1218_en.htm

³⁵ See Elezi Ismet "Criminal Law" 2009, pg.246

So, the legal interest protected is even, the respect of the adequate methods and principles, which creates and determines the price or value of each financial instruments, according to the regular laws of the market.

IV/2 Modus Operandi of crimes

- *Objective element of crime (Actus Reus)*

According to the Market Abuse Directive, market manipulation takes a variety of forms, including:

1. Ramping (the market) are actions designed to artificially raise the market price of listed securities and to give the impression of voluminous trading, in order to make a quick profit;
2. Wash trade is selling and repurchasing the same or substantially the same security for the purpose of generating activity and increasing the price;
3. Quote stuffing is a tactic employed by high-frequency traders that involves using specialized, high-bandwidth hardware to quickly enter and withdraw large quantities of orders in an attempt to flood the market, thereby gaining an advantage over slower market participants³⁶;
4. Churning is when a trader places both buy and sell orders at the same price. This increased activity is intended to attract other investors and increase the price;
5. Bear raiding is an attempt to push down the price of a stock by heavy selling or short selling.
6. Cornering (the market) is a purchase enough of a particular stock, commodity, or other asset to gain control of the supply and be able to set the price for it;
7. Corporate Disclosures is when spreads false or misleading information about a company.
8. Distort prices or trades to create a false demand for a security;
9. Improperly limit the number of publicly available shares in a stock.

---

³⁶ See <http://www.investopedia.com/terms/q/quote-stuffing.asp>

Relating to the Actus Reus, as a conductor or an omission to act of crime, it seems that the Albanian Legislator has chosen a particular legislative technique by analysing in 7 articles the acts or omissions of crimes which constitutes the market abuse process as whole, including market manipulation and insider dealing and specially, committed through acts, as follow:

1. The inaccurate and intentionally submitting of the value of a product;
2. The inaccurate and intentionally submitting of the value of a service;
3. The inaccurate and intentionally submitting of the value of a currency;
4. Buy or sell tradable securities in Albania or traded by an issuer based in Albania by a person who has a privileged information for which the public is unaware and who may use it for the purpose of obtaining material for himself, for a third party or to the detriment of that;
5. Knowing the privileged nature of the information, communicates privileged information to a third party, without authorization, or advises a third party to buy or sell tradable securities;
6. The signature of a fictitious contract for the sale or replacement of securities;
7. Carrying out orders for the purchase or sale of securities for which the order was made with the same price or if he uses these titles as counterfeit;
8. The dissemination of information or other false facts about the increase or decrease of the title price or the creation of an active fictitious trading for the purpose of personal benefits to itself, to a third party or to the detriment of them.
9. A person who, as a member of directory or supervisory council of an issuer, allows or permits the dissemination of a prospect other than that prescribed by law, or allows the disclosure of false data or the false disclosure of fair material value in prospectus.
10. Unauthorized registration of securities on a stock exchange;

According to the General Prosecutor's Report "On the state criminality in 2016, 2015, 2014" results that there are no criminal proceedings registered for market abuse criminal offenses in Albania. Certainly such result is understandable as long as the Tirana Stock Exchange has been closed since 2014.

IV.3 Subject of criminal attitudes

Albanian Criminal law defines the subject of crime as the person who is able to bear criminal responsibility for the commission or omission of criminal acts, as stipulated in the above mention criminal acts.

This criminal liability is born by a person who has committed a forbidden act after reaching the age of 14 years.

The crime of market manipulation is structured as a common crime and in fact can be accomplished by anyone who spreads false (insider trading information) or sets up sham transactions or other artifices (market manipulation).

From the functional point of view, the stock exchange is a market which is governed by simple laws of demand and supply. In this market the sellers try to sell expensively, while those who buy want to buy the cheapest. Participants most recognized of the stock market are the Brokers and Dealers. A broker sells and buys the stock exchange in the name and for its own account, while a Dealer acting in the name and for the account of others.

The issuer is responsible for drafting the prospectus, and the responsibility for any potential damage suffered by an investor who relied on information contained in the prospectus falls first of all on the issuer. The issuer's legal and financial advisors, as well as the independent auditors, are also responsible for drafting certain parts of the prospectus.

IV/4 Subjective Aspect: Mental element of crime (Mens Rea)

Is one of the necessary criminal elements, which refers to the mental element of the offence that accompanies the objective elements, *the actus reus*.

The crime of market manipulation is committed with direct intention, due to the fact that the subject recognizes and foresees the prohibited act but intends to commit it, obtaining the desirable consequence, the disorder of free and fair market or obtaining personal benefits to him or to a third party.

CONCLUSION

The financial frauds are being exposed global capital market in a multiplicity criminal threats causing total apprehension.

In the context of the countermeasures undertaken in order to guarantee a financial integrity and stability, competitiveness and efficiency in the stock market, it seems useful to realize an effective enforcement against misconduct and improved coordination between the interest parties, oversight and supervisory authorities and generally law enforcement authorities both within and outside Albania.

We need to take into account that, when designing and implementing financial framework and related technical, procedural and countermeasures to prevent these crime attitudes, the national authorities must coordinate and promote harmonization of their respective regulatory regime, as a vital countermeasure to enhance the integrity of international financial system.

So, it is necessary to guarantee a strengthen Albanian's capacity to identify and manage capital markets systemic risk on a national basis by providing staff with high level technological knowledge and relevant training on criminal activity in both domestic and international capital markets.

To this regard, MAD and Markets in Financial Instruments (MiFID II), Directive 2014/65/EU guarantee the competitiveness, efficiency and integrity of EU financial markets. Specially, the Regulation introduces greater harmonisation of administrative sanctions³⁷,

---

³⁷ Common principles are proposed, notably that the maximum fine should be three times the amount of profits gained or losses avoided. For natural persons there are three levels of fines. For the offences of insider dealing and market manipulation a fine of at least €5 million should apply, and fines of €1 million and €500 000 for the remaining offences. For legal persons there are also three levels of fines. For the offences of insider dealing and market manipulation a fine of at least €15 million or 15% of annual turnover should apply and fines of €2.5 million or 2 % of its total annual turnover €1 million for the remaining offences of the Regulation, with Member States being free to exceed these limits. In imposing sanctions, competent authorities should take account of other aggravating or mitigating factors, such as the gravity of the offence, previous offences or a suspect's cooperation with an investigation.

In the event of repeated breaches of the offences of insider dealing and market manipulation, the competent authorities shall have the power to impose a permanent ban against any person discharging managerial responsibilities in an investment firm or any other natural person who is held responsible, from exercising management functions in investment firms.

since the sanctions currently available to regulators were often weak and lack a deterrent effect.

Often, investors who trade on insider information and manipulate markets by spreading false or misleading information can currently avoid sanctions by taking advantage of differences in laws between the EU Member States.

Thus, the Commission³⁷ considers that minimum rules on the definition of criminal offences and on criminal sanctions for market abuse are essential for ensuring the effectiveness of the EU policy on market integrity and would facilitate the cooperation of law enforcement and judicial authorities in the Union, especially considering that the offences are in many cases committed across borders³⁸.

References:

1. Di Amato Astolfo, 2006, “Diritto Penale dell’Impresa”, Milano, dott. A. Giuffre Editore;
2. Jerry Markham, Law Enforcement and the History of Financial Market Manipulation, Routledge, Taylor& Francis Group, New York 2015;
3. Elezi, Ismet “Criminal Law”, 2009;
4. Daniel R. Fischel, David J. Ross, “Should the Law prohibit “Manipulation in Financial Markets”, 105 Harvard Law review 503 (1991);
5. Shaun D. Ledgerwood and Paul R. Carpenter “A Framework for the Analysis of Market Manipulation”, The Brattle Group, Review of Law and Economics 2012, DOI: 10.1515/1555-5879.1577;

---

³⁷ For further details see : http://ec.europa.eu/internal_market/securities/abuse/index_en.htm

³⁸ An assessment of existing sanctions regimes by the Commission shows that the current sanctions are lacking impact and are insufficiently dissuasive, which results in ineffective enforcement of the Directive. In addition, the definition of which forms of insider dealing or market manipulation constitute criminal offences diverges considerably from Member State to Member State.

6. Evarist Beqiri, Saimir Shatku, Mimoza Sadushaj “Is Albanian Stock Market Functioning as its European Counterparts?”, Academic Journal of Interdisciplinary Studies MCSER Publishing, Rome-Italy Vol 4 No 1 March 2015 185 E-ISSN 2281-4612 ISSN 2281-3993;
7. Law no. 5591 date 15.06.1977 “Criminal Code of the Popular Socialist Republic of Albania”, amended by law no. 6300 dated 27.03.1981;
8. Law no. 9572, date 3.7.2006 “For the Financial Supervisory Authority”, amended
9. Law No. 9901, dated 14.4.2008 “For traders and companies”, amended;
10. Law no. 23/2012 dated 01.03.2012, Article 20;
11. Law no. 9879, date 21.2.2008 “On the Securities” ;
12. Australian Corporations Act 2001, Act No. 50 of 2001 ;
13. Securities Exchange Act of 1934, amended p.l. 112-158, approved August 10, 2012
14. Consolidated Financial Act, Legislative Decree 24 February 1998, no. 58, amended by D.Lgs. n. 254 of 30.12.2016;
15. Directive 2003/6/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 “On Insider Dealing and Market Manipulation (Market Abuse), entered into force on 12 April 2003;
16. Regulation (EU) no 596/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on Market Abuse (market abuse regulation) and repealing Directive 2003/6/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directives 2003/124/EC, 2003/125/EC and 2004/72/EC;
17. Directive 2014/57/Eu of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 On Criminal Sanctions for Market Abuse (market abuse directive);
18. <http://www.investopedia.com/terms/q/quote-stuffing.asp>;
19. http://ec.europa.eu/internal_market/securities/abuse/index_en.htm;
20. <http://www.peneconomics.com/blog/2016/2/6/what-is-a-just-price>;
21. <http://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/430/462.html>;
22. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/manipulation>;
23. <http://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/170/220/1567671/www.europa.eu>;
24. http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-774_en.htm;

25. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-1049_en.htm?locale=en;
26. http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-78_en.htm, Directive on criminal sanctions for market abuse.

DEMOCRATISATION AND OPTIMISATION OF MANAGEMENT OF PUBLIC INSTITUTIONS

Ilda JEHA

Executive Director at 'ISSAT' -Institute of Strategic Studies and Training in Tirana

imejdani@yahoo.com

Abstract

It is generally noted that in Albania and in other Balkan countries, the management span is not considered an indispensable tool for the optimisation of management opportunities. Reasons could be attributed to the lack of managerial experience or managerial ignorance or the idea that they are unnecessary, but the main reason seems to be their underestimation of the importance of optimising management and the authoritarian mind-set of running the institutions. The way the position of the Secretary-General is perceived is a clear example of such mind-set. Similarly, the way the Office of the President of the Republic is organised and functions is an outcome of this centralised and totalitarian management. In response also to the fierce political discourse on the functions and powers of the President of the Republic, it could be firmly concluded that the position of the President is not a "puppet" position, but bears a multitude of important functions and powers that may be fulfilled in cooperation with other institutions such as the Council of Ministers and the Assembly of Albania and by de-concentrating decisions through more professional organisational structures.

Key words: *Albania, management, President of the Republic.*

INTRODUCTION

Management span is not appreciated in Balkan countries. Underestimation of the position of the Secretary General is a meaningful example of this mind-set. It is true that this position has finally begun to be included in the organisational structures of public institutions, but it is more pushed by the conditionality of the EU integration process that these countries have willingly embarked upon, rather than their desire to democratize the management of institutions.

This study analyses the management span as a summary of a more comprehensive analysis made under a PhD study. Results were compared to other Balkan countries. Also, the institution of the President of the Republic was probed into in detail, as an example that enshrines the past mind-set, looking at his constitutional functions, frequent changes made to these functions and how these have been addressed in the institution's organisational structure.

1. THEORY OF MANAGEMENT SPAN

Studying the relation between management quality and the management span, Graicunas¹ indicated that the complexity of managing relations increases exponentially with the increase of the number of reporting relations. Hence, if a manager has n subordinates, the number of one-to-one relations is n , the number of relations among subordinates is $n(n-1)$ and the number of relations with subordinate groups is $n(2^n/2 - 1)$ ².

According to this rule, an increase in the number of direct subordinates, however small, has a significant impact on the management quality, as shown in the figure below. Despite

Ndikimi i hapësirës menaxhuese						
Numri i varësve të drejtpërdrejtë	2	3	4	5	10	20
Mardhënie një-për-një	2	3	4	5	10	20
Mardhënie midis varësve	2	0	12	20	90	360
Mardhënie me grup-varësish	2	0	20	75	610	2000
Mardhënie gjithsej	6	18	44	100	620	1000
Koha minimale për një mbledhje efektive	4 minuta	20 minuta	34 Ore	1.5 Ore	4 Ditë	Kaos

numerous efforts, still there is no optimal and standard number of direct subordinates define³ that would be applicable to any case.

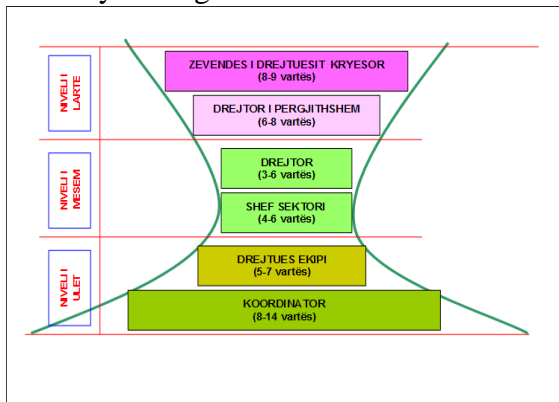
¹ Graicunas V. A. is one of the renowned experts of management of the 20th century.

² F. Nicolas, The Span of Control and the Formulas of V. A. Graicunas, London, 2000.

³ B&C, Management Spans and Layers, NY, 2003

The hierarchical level of the manager also has a big impact in defining these relations, as shown in the next figure. Although in principle it is claimed that a manager cannot supervise more than 5-6 direct subordinates, the deputy of a high-level senior manager can successfully manage even 8-9 direct subordinates, whereas a middle-level Director must not

have more than 6 direct subordinates. For low managerial levels like *team leader* or activity coordinator, the optimal number of direct subordinates may range from 5 to 14.

3. CONSTITUTIONAL REFORM

The Constitution of the former regime was an important obstacle to reforms launched after the political changes in Albania. It could not be suitable to the market economy system because: (i) as from the Preface, it referred to the Communist Party and the Party of Labour of Albania; it upheld State-owned property as the only form of ownership in the city and village, and proclaimed the class struggle and the fight against internal and foreign "enemies"; (ii) it sanctioned the social order: the dictatorship of proletariat and the mono-party system; (iii) it sanctioned the economic order as a socialist economy; (iv) it prohibited granting of concessions and establishment of joint ventures with foreign companies, as well as foreign loans; and (v) the position of the President of the Republic did not exist. Between the need for a new constitution and impossibility to launch and advance the reforms under the democratic system and market economy, the option chosen was a provisional package of constitutional amendments, which, *inter alia*, introduced the position of the President of the Republic of Albania. Later on, these Constitutional Provisions were replaced by a new Constitution, which for the first time elaborated the functions of the President.

The 1998 considers the President as the Head of State, who issues decrees that may be grouped into: (i) Decisions on dates of meetings, referenda and elections; (ii) Promulgation or return adopted Laws to the Assembly for re-examination; (iii) Appointment of high officials – The President of the Republic appoints the Prime Minister (on the proposal of the party or coalition of parties that has the majority of seats in the Assembly), appoints and dismisses the Ministers (on Prime Minister's proposal), the director of the National Intelligence Service (on the Prime Minister's proposal), the Chairman of the Academy of Sciences and Rectors of Universities (pursuant to law), proposes to the Assembly the election or dismissal of the Chairman of the High State Audit, appoints or withdraws plenipotentiary representatives of Albania to other States and International Organisations (on Prime Minister's proposal); (iv) Protocol functions – The President of the Republic accepts letters of credentials and withdrawal of diplomatic representatives of other States and International Organisations accredited in Albania, whereas the Prime Minister, Ministers and the judges of the Constitutional Court are sworn in before him prior to taking on their duty; (v) (v) The President of the Republic is also Chairman of the High Council of Justice - He appoints 9 members of the Constitutional Court and its chairman (upon the consent of the Assembly), activates the Constitutional Court to initiate s proceeding, appoints the members of the High Court (upon the consent of the Assembly), appoints the Prosecutor General (upon the consent of the Assembly), discharges the Prosecutor General (upon the proposal of the Assembly), and appoints an discharges other prosecutors (upon the proposal of the Prosecutor General); and (vi) the President of the Republic is the Commander-in-Chief of the Armed Forces.

4. ANALYSES OF CASE STUDIES

Secretary-General position

From the analysis of the situation in the Balkan countries, it seems that the Secretary-General position has hardly even been given the due weight, but is considered a position that is just required to be there: (i) Usually, public institutions are managed by Ministers or Directors in a centralised way. This is due to a management tradition with evident authoritarian trends, rooted in our common communist past; (ii) The Secretary-General is not seen as a crucial position in our countries, but as a person within the political and clan

preferences. This is obvious from the selection procedures for potential candidates and the contracting terms which fail to provide sufficient safeguards for their dismissal based on motives unrelated to their professionalism (iii) Overall, the Secretary-General is not the position that links the civil service with political posts, but rather the manager or coordinator of the institution's support services department, or has mixed management tasks⁴; (iv) In most cases, the Secretary-General is left aside from many of the institution's activities. The reporting line of departments often goes directly to the head of institution and the Secretary-General is not necessarily informed of everything; (v) In the organisational structures of Local Authorities (municipalities or communes), the position of the Secretary-General or General Administrator (of the municipality or commune) is almost inexistent; and (vi) Even when the Secretary-General position is in the organisational structure, there is no clear or standard idea on his optimal management span, and he is given less persons under his authority than he would sufficiently need to manage his assigned tasks properly.

In the case of Albania, the Ministry of Finance always had a Secretary-General⁵ and the main problem with this position was related to the standard functions that the Secretary-General was supposed to fulfil, but did not. It is the Secretary-General who must respond for all the functional operations of the Ministry. But, in order to fulfil this function, he should have the legal authority of the Main Competent Official of the Ministry, which he legally and practically continues not to have.

In 2005, there were 15 managers under his authority, 2 of whom were General Directors (General Directors of Budget and Treasury) and two subordinate institutions, i.e. the General Directorate of Taxation and the General Directorate of Customs. If we refer to the management span theory presented above, it is clear that the Secretary-General was not positioned in optimal management conditions at the time; because his management span did

---

⁴ Tirana Municipality is the only case among Albanian public administration institutions where this position really functions. The General Administrator position was initially introduced in local government in January 2008, with the re-organisation of the Municipality and it is equivalent to the Secretary-General position in the central administration.

⁵ The term "always" refers to the period after the political changes of '90s.

not provide him the possibility for optimal management of operations, even if tasks were legally sanctioned.

In 2015, the management span for the Secretary-General was more optimal and he had 7 direct subordinates.

This is a pyramid structure consisting of the General Director, broken down in Directorates with each composed of several sectors/units. Such architecture not only facilitated the salary system of the central public administration, but also standardised the work-load of managers and optimised their management span. In this case, none of the managers under the Secretary-General level has more than 4 persons under their direct subordination (managers or specialists).

Carelessness of the Public Administration towards the optimal degree of management span shows that the introduction of new management concepts continues to face barriers that affect the sustainability of achieved results.

In Serbia, for example, some generalisations could be made: (i) Structures of Ministries do not seem unified, but rather random. The Ministry of Finance has horizontal subordination. These differences are noticed also in other Ministries; (ii) Structures evidently show the un clarity or confusion of their functions; a significant indicator of this is the concentration of functions in a single Directorate, not considering that these functions sometimes might be in a "clash of interests" amongst them. For example, the Health Care Sector at the Ministry of Health has all the functions related to this field, starting with the policy-making function. This is wrong, because it is already fully proven that monitoring and evaluation of the implementation of policies cannot be performed fairly by those who draft these policies; (iii) Actual organisational structures of the Ministries clearly demonstrate the confusion among the hierarchical levels, that misbalance the work-load of positions such as Director of Directorate or Head of Sector, having the same monthly salary. This confusion is particularly evident in the failure to distinguish between Directorate and Sector, and in the lack of General Directorates in the actual structures; and (iv) Management span is not optimal in present Ministries. At the Ministry of Finance, the Minister himself has 13 direct subordinates, because the Secretaries-General are missing. The Balkans trend of subduing to the omnipotent will of politics is evident. Everything is concentrated in a single hand, i.e. the Minister, in contrast to advanced Western practices where the minister is simply a political

person who takes important political decisions and the daily management of the administration is left to the Secretary-General. This explains why Belgium set the world record of “*governing without government*”, with the winning coalition of the parliamentary elections continued negotiations for the establishment of the government for not less than 545 days!

Similar analyses of Governments in other Western Balkan countries show no significant differences, both in terms of the mind-set of the public administration and their organisational structure applied at the level of Ministry or local government institutions.

Office of the President of the Republic

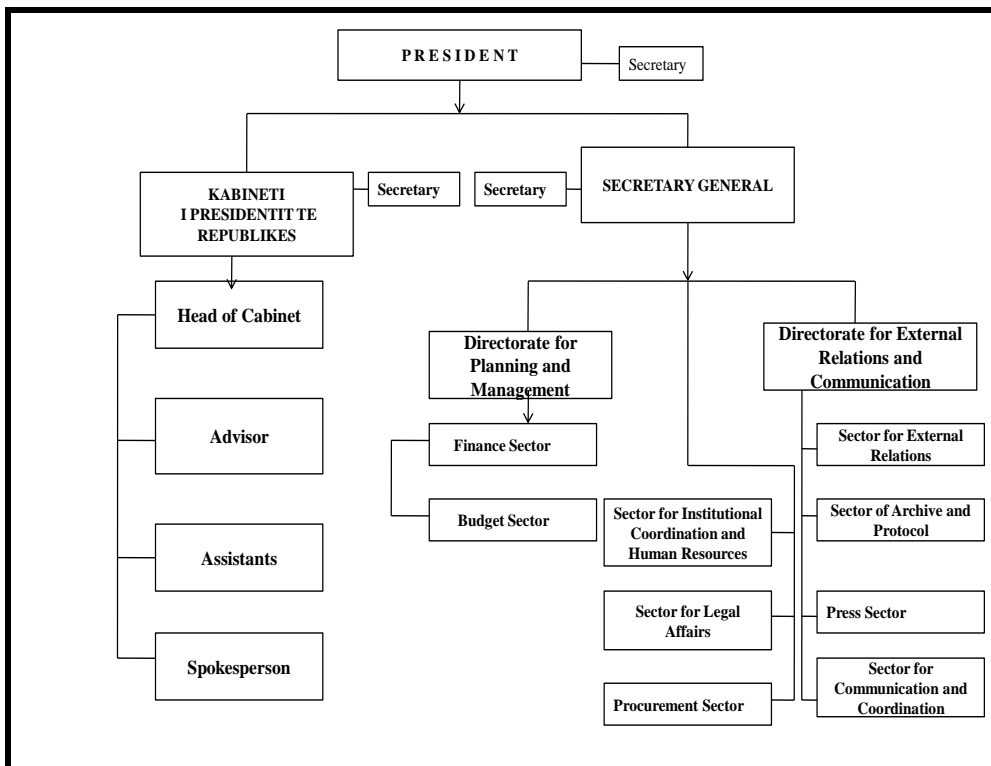
In line with the purpose of the study, the focus of analysis of this institution is the organisational structures as a tool that enables the President to fulfil his functions laid down in the Constitution. The analysis of the period 2002 – 2016 led to the following conclusions: (i) Organisational structures have changed often: there are at least 10 Orders and Decisions for structural changes during that period, showing the erroneous philosophy of setting up this institution. There were even consecutive Decisions for changes within 4 months⁶; (ii) For the period scrutinised, it is evident the concept of fulfilling the functions without administrative staff, but only through advisors. So, the President of the Republic in 2002 had nine advisors: 2 diplomatic advisors, 1 legal advisor, 1 protocol advisor, 1 advisor for media and press, 1 political advisor, 1 military advisor, 1 security advisor and 1 economic advisor. Virtually the same organisational set-up was approved also in 2003, with minor changes related to the status of advisors and assistants to the President⁷. The same administrative philosophy was applied in at least 10 other Orders and Decisions issued by Presidents along the years. This is not a fair practice, because the advisor cannot be responsible for a certain function; he can only advise the superior, by consenting or not to a decision/solution that somebody else is entitled to make; (iii) The Secretary-General has been seen as just an administrative position, because the main functions of the institution never depended on him.

---

⁶ Decision no. 279, dated 25.01.2013 and Decision no. 288, dated 14.05.2013.

⁷ See Order no. 635, dated 27.02.2003

The actual organisational set-up⁸, shown in the figure, there are 2 Directorates and 3 sectors subordinate to the Secretary-General, of which, only the sector for external relations at the Directorate for External Relations and Communication may be somewhat related to the main functions of the institution. The other units (Directorates or Sectors) cover purely administrative auxiliary functions, or otherwise known as support functions; (iv) Overall, the President's institution has worked with totally amateur structures. In the case of the actual President, while his fundamental functions of require a very solid legal unit, legal affairs are covered only by two advisors, because the legal affairs sector seems to handle the legal matters within the institution only. Management is simply an auxiliary function, and planning is an extremely minor function compared to other important duties of this institution; both of them are at directorate level, i.e. Directorate for Planning and Management! This is a very significant administrative anomaly; and (v) Some constitutional functions of the President of the Republic are without expertise. In these conditions, the President takes decisions by himself, although he may seek advice from advisors. The institution lacks an administrative unit responsible for decisions related to dates of meetings, referenda or elections;

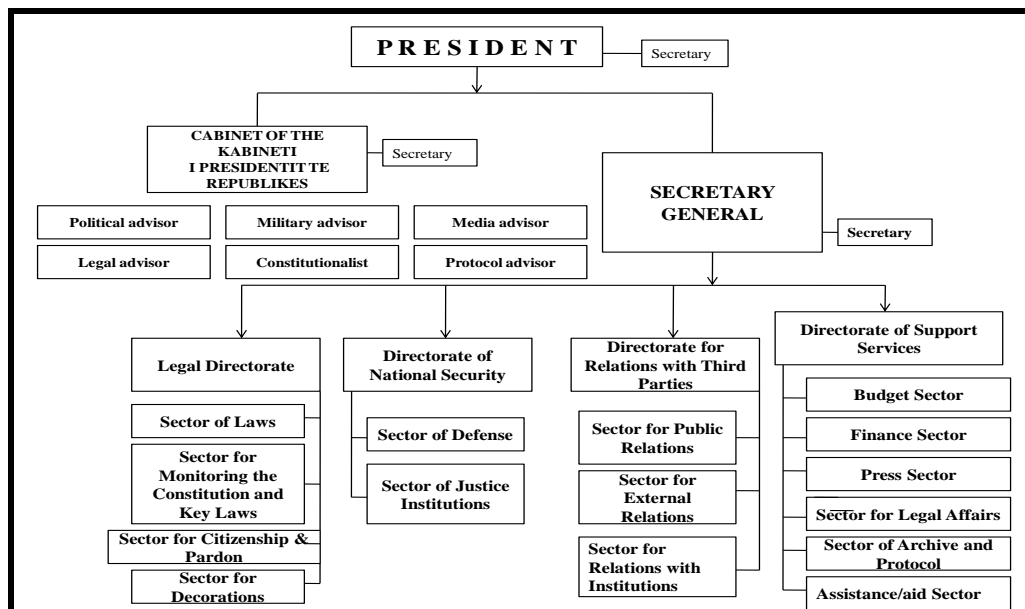

⁸ Decision no. 332, dated 26.11.2015.

no one can institutionally check the figure of high officials proposed to obtain the appointment from the President of the Republic; the High Council of Justice is totally left at the hands of the deputy Chairman - who is a functionary - and now justice is sought to be reformed radically; the President's functions at times of war are never mentioned, on the premise that "*we live in times of peace and there can be no war*", while there is no direct designated responsibility for citizenships, decorations and high grades. This means that any issue is thrown at the President of the Republic who, should either have encyclopaedic knowledge, or will take incorrect decisions.

Proposal for a new template structure

Analysis of the organisational structures of the President's institution in line with his constitutional functions concludes that it needs a more optimal structural organisation that leaves no function uncovered. This model is presented in the figure below. According to this idea, the number of permanent advisors may be reduced (or increased by adding external advisors); the number of sectors within the Directorate of Support Services could be trimmed down,

concentrating more than one function in each sector; and the name of "more technical directorates" could change, but the important thing is that each constitutional function or set of functions are assigned to a person accountable.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

5.1 All Western Balkan countries would need to re-design their organisational structures of their Ministries and Central institutions, based on a thorough functional analysis and respecting the requirements of an optimal management span⁹. The relevant Governments must set standards for the procedure of preparing such standards and no derogations should be allowed;

5.2 The Secretary-General position must be included in the organisational structure of each Ministry. For this purpose, a law must be adopted setting out the functions for this position and clear selection criteria for candidates.

5.3 Given the mind-set of political managers in the Western Balkan countries, there is a need for lobbying and well-thought and more convincing efforts with the decision-makers and political levels of each country, so that they come to understand the importance of such reforms and how indispensable they are to enhancing the efficiency of the Public Administration in general, and the work of managers in particular.

5.4 The approach of the President of the Republic to fulfil his constitutional duties through advisors – part of his cabinet – is wrong and heavily hampers the fulfilment of such duties. The advisor must be considered as simply and advisory position and, at most, as an opponent to proposals of administrative structures that offer options / solutions to any problems;

5.5 It is indispensable to adopt an organic Law for the President's institution, clearly stipulating how this institution must act in line with each constitutional function. Such law

---

⁹ Silver R., Cabiri Y., PAR in Albania: Final Report, WB sponsored, Tirana June 2006.

would consolidate the President's Office position against any spontaneous reaction and would avert any controversies on how it acts, as it would legally align procedures to actions.

5.6 The President of the Republic has many other constitutional duties under certain laws. The analysis conducted under this study concludes that only a small part of these laws are already adopted, and this makes the President a target of the public and political parties any time he takes decisions not in line with certain interests. Therefore, it is recommended that the legal framework is completed as soon as possible, in accordance with the Constitution;

5.7 The impact of amendments to the Constitution and key laws must be measured regularly. For this, it is necessary to set up a monitoring unit at the President's institution that would report to the Assembly on the impact of legal changes annually. Such a report would also avoid *a priori* considerations by political parties concerning constitutional changes made;

5.8 The President's institution must apply the engagement of external advisors. They must be the best in the fields selected by the President of the Republic; their position should be honorific and without remuneration, but their voice should be strongly heard and considered.

5.9 The analysis of the constitutional functions concludes that the President of the Republic is not a "puppet" position, as is politically stated. He has a multitude of important functions, but has less individual powers, because it is assumed that he must collaborate better with other institutions such as the Council of Ministers and the Assembly of Albania in order to deliver on his constitutional functions.

References:

1. Silver R., Cabiri Y., PAR in Albania: Final Report, WB sponsored, Tirana June 2006;
2. Decision no. 279, dated 25.01.2013 and Decision no. 288, dated 14.05.2013;
3. Order no. 635, dated 27.02.2003;
4. Decision no. 332, dated 26.11.2015;
5. F. Nicolas, The Span of Control and the Formulas of V. A. Graicunas, London, 2000;

6. B&C, Management Spans and Layers, NY, 2003.

KRIMI I KORPORATAVE SI PJESË E KRIMIT TË JAKAVE TË BARDHA**Doc.Dr.Dashmir NASUFI**

International University of Struga

d.nasufi@eust.edu.mk

Abstrakt

Me anë të këtij punimi shkencor ne kemi dashur që të japim kontributin tonë në luftën kundër krimit kibernetik, i cili krim është sot më i përhapuri dhe kryhet nga njerëzit të cilët duhet t'a luftojnë në mënyrë ligjore ose me mjete tjera, si dhe nga personat që janë afër këtyre strukturave.

Është për të ardhur keq pasi që shumë pak merren institucionet me luftën kundër këtij krimi, edhe pse ky është krimi më i përhapur më i rrezikshëm dhe që shkakton dëme në shuma marramendëse në të gjithë universin. Krimi i korporatave si pjesë e krimit të jakave të bardha dhe krimit të organizuar është studiuar shumë pak në raport me llojet tjera të krimit. Kjo ndodh për arsye se me këtë lloj krimi merren kryesisht gjigandët e bizneseve shtetërore dhe më gjerë botërore, të cilët janë të *"paprekshëm"* nga ligjet.

Jemi dëshmitarë që në shumicën e shteteve, dhe jo vetëm atyre të pazhvilluara por edhe atyre me "demokraci të avancuar", sundimi i ligjit tashmë po ndodh vetëm për qytetarët që janë njerëz të zakonshëm, por jo edhe për "peshqit" e mëdhenj, që çdo ditë e më shumë po duken të jenë peshkaqenë, që u trashet qafa në kurriz të taksapaguesve të thjeshtë. Termi kriminaliteti i jakës së bardhë tani është sinonim me gamën e plotë të mashtrimeve të kryera nga profesionistë të biznesit dhe qeverisë. Këto krime janë karakterizuar nga mashtrimi,

fshehja, ose shkelje e besimit dhe nuk janë të varur në zbatimin apo kërcënimin e forcës fizike ose dhunë.

Në kriminologji, krimi korporatave u referohet krimeve të kryera ose nga një shoqëri ose nga individë që veprojnë në emër të një korporate apo subjekti tjetër biznesi. Krimi i korporatave është bërë i ndjeshëm politikisht në disa vende.

Një nga dëshmitë më të mëdha në lidhje me krimin e korporatave, krimine jakave të bardha si dhe kycjen e politikanëve më të fuqishëm botëror në këtë lloj kriminaliteti, e cila ka bërë bujë në mediumet botërore, është afëra shekullore “Panama Papers”, e cila nxorri në pah shumë transaksione të dyshimta. Gazetarët hulumtues kanë postuar online për herë të parë një bazë të të dhënave, e cila tregon për asetet dhe pasurinë jashtë vendit të politikanëve dhe njerëzve të njohur nga e gjithë bota.

Jemi të mendimit se Organizatat dhe Unionet Ndërkombëtare duhet të formojnë një sektor të vecantë të përbashkët me njerëz të kualifikuar. Të cilët duhet të merren në mënyrë të detajuar me çdo lëvizje financiare. Përvoja e deritanishme tregon se personat e impikuar në afëra të tilla në një mënyrë apo një tjetër ia kanë dalë që të dënohen minimalisht ose janë lënë të lirë, prandaj mendojmë se masat që duhet të ndërmerren duhet të jenë më të ashpra dhe të mos kihet mëshirë për personat e kyqur në këtë lloj kriminaliteti.

Fjalë kyçe: *Krimi kibernetik, Krimi i korporatave, krimi i jakave të bardha.*

HYRJE

Krimi i korporatave si pjesë e krimit të jakave të bardha dhe krimit të organizuar është studiuar shumë pak në raport me llojet tjera të krimit. Kjo ndodh për arsye se me këtë lloj krimi merren kryesisht gjigandët e bizneseve shtetërore dhe më gjerë botërore, të cilët janë të “paprekshëm” nga ligjet.

Jemi dëshmitarë që në shumicën e shteteve, dhe jo vetëm atyre të pazhvilluara por edhe atyre me “demokraci të avancuar”, sundimi i ligjit tashmë po ndodh vetëm për qytetarët

që janë njerëz të zakonshëm, por jo edhe për “peshqit” e mëdhenj, që çdo ditë e më shumë po duken të jenë peshkaqenë, që u trashet qafa në kurriz të taksapaguesve të thjeshtë. Mundësinë e vetme për të mbetur në skenën politike këta pushtetarë e shohin vetëm përmes korrupsionit.

1. KRIMI I JAKAVE TË BARDHA

Thuhet se është shpikur në vitin 1939, termi kriminaliteti i jakës së bardhë tani është sinonim me gamën e plotë të mashtrimeve të kryera nga profesionistë të biznesit dhe qeverisë. Këto krime janë karakterizuar nga mashtrimi, fshehja, ose shkelje e besimit dhe nuk janë të varur në zbatimin apo kërcënimin e forcës fizike ose dhunë. Motivimi pas këtyre krimeve është financiar, për të marrë ose të shmangur humbjen në të holla, prona apo shërbime, ose për të siguruar një avantazh personal apo biznesi.

Këto nuk janë krime pa viktima. Një mashtrim i vetëm mund të shkatërrojë një kompani, shkatërrohen familjet me anë të fshirjeve nga kursimet e tyre të jetës, apo investitorët me kosto miliarda dollarë (ose madje edhe të gjitha). Skemat e sotme të mashtrimit janë më të sofistikuara se kurrë.

Edwin Sutherland që qysh në vitin 1943 e etiketoi në mënyrë figurative krimin ekonomik e financiar të kryer nga ndërmarrjet e mëdha si "White collar crime", duke nënvizuar atëherë dallimin që ekziston midis përmasave të këtyre praktikave me kosto shoqërore të lartë dhe mungesës së kuptimit shoqëror për rolin e tyre, që ndonjëherë gjeneron sanksione minimale. Përballë këtij mosdënimi, Sutherland shtronte pyetjen: "Krimi i jakave të bardha, a është krim?". Me gjithë praninë e dispozitave penale për ndëshkimin e veprimtarive që cenojnë konkurrencën, mashtrimin mbi mallrat, dhunën e së drejtës së shoqërive ekonomiko-tregtare dhe butësinë e reagimit shoqëror ndaj tyre, sipas tij shënonte një mohim penal sistematik. Kriminologu amerikan kujtohet, gjithashtu, si ndër të parët që theksoi se deri në çfarë pike është përherë problematik vlerësimi shoqëror i akteve të paligjshme që kryejnë mbajtësit e pushtetit.

Puna e FBI-së lidhur me jakat e bardha trgon se ky lloj krimi integron analizën e inteligjencës me hetimet e saj të aktiviteteve kriminale të tilla si korrupsioni publik, pastrim parash, mashtrimet e korporatave, të letrave me vlerë dhe mashtrim me mallra, mashtrim të

institucioneve financiare, mashtrimet bankare dhe përvetësim, mashtrim kundër qeverisë, shkeljet e ligjit të zgjedhjeve, mashtrim të marketingut në masë, dhe mashtrimin të kujdesit shëndetësor.

2. KRIMI I KORPORATAVE

Në kriminologji, krimi korporatave u referohet krimeve të kryera ose nga një shoqëri (p.sh. një njësi biznesi që ka një personalitet të veçantë juridik nga personat fizikë që menaxhojnë aktivitetet e saj), ose nga individë që veprojnë në emër të një korporate apo subjekti tjetër biznesi (shih deleguar detyrimi dhe përgjegjësia e korporatave). Disa sjellje negative nga korporatat nuk mund që në të vërtetë të jetë penale; Ligjet ndryshojnë midis juridiksioneve. Për shembull, disa juridiksione lejojnë tregtimin të brendshëm.

Krimi korporatave përputhet me:

- Krimin e jakës së bardhë, sepse shumica e individëve që mund të veprojnë si ose të përfaqësojnë interesat e korporatës janë profesionistë të jakës të bardhë;
- krimin të organizuar, për shkak se kriminelët mund të ngrenë korporata ose për qëllimet e krimin apo si mjete për pastrimin e produkteve të krimin; dhe
- Krimi shtet-korporatave, sepse, në shumë kontekste, mundësi për të kryer krimin del nga marrëdhëniet midis korporatës dhe shtetit.

Lloji i veçantë i “white-collar crime” është *krimi i korporatës* (krimi kolektiv ose korporativ- corporate crime), që i përfshin aktivitetet kriminale të personave juridik ose aktivitetet e ndërlidhura të individëve ose të organizatave kriminale në kryerjen e veprimeve të tyre profesionale, dhe për të cilin lloji krimi, më shumë vlerë dhe rëndësi ka vetë organizimi se sa veprimet me të cilat kryhen aktet kriminale. Si formë e “ krimin të jakave të bardha”, krimi i korporatave ka për qëllim më shumë arritjen e fitimeve të paligjshme për kompaninë se sa për fitime personale (direkte). Për këtë shkak, në legjislativat moderne më shumë fillon të “peshojë” njohuria se lënia mënjanë e aktiviteteve kriminale të korporatave, në emër të autonomive të tregut dhe në emër të lirisë së sipërmarrjeve, dhe fokusimi ose përqëndrimi i interesit tek e drejta penale mbi krimin e shtresave më të ulta , ose eventualisht mbi individët e oligarkisë ekonomiko-politike, nuk rezulton me ulje, por përkundrazi me një rritje shpërthyesë të krimin të lidhur me krijimin e fitimeve jolegale. Rezultat i një ndryshimi të tillë

është rivënia e përgjegjësive penale për personat juridikë në të gjithë legjislacionet moderne penale. Pjesë plotësuese e Rregullativës së re është ndarja e qartë e dy bazave të përgjegjësive të strukturave udhëheqëse në kompanitë private:

1. Përgjegjësi për vepra të kryera në emër të kompanisë dhe për kompaninë, dhe
2. Përgjegjësi për vepra të kryera kundër interesave të kompanisë ose kundër aksionerëve të saj (mashtime, keqpërdorime financiare nga ana e menaxhuesve të kompanive etj).

Krimi i korporatave është bërë i ndjeshëm politikisht në disa vende. Në Mbretërinë e Bashkuar, për shembull, pas publicitetit të gjerë të aksidenteve fatale në rrjetin hekurudhor dhe në det, termi është përdorur zakonisht në lidhje të korporatave me vrasje dhe janë të përfshira në diskutime më të përgjithshme në lidhje me rreziqet teknologjike që vijnë nga ndërmarrjet e biznesit¹.

Në Shtetet e Bashkuara, Akti Sarbanes-Oxley e 2002 u miratua për të reformuar praktikat e biznesit, duke përfshirë përgjegjësi të zgjeruara të korporatave, shpalesjeve financiare, dhe mashtime luftarake, pas skandaleve që patën shumë publicitetet, si korporata Enron, Worldcom, Freddie Mac, Lehman Brothers, dhe Bernie Madoff. Shefi ekzekutiv i kompanisë (CEO) dhe zyrtari kryesor financiar i kësaj kompanie (CFO) janë detyruar që për të personalisht të vërtetojnë raporteve financiare të jenë të sakta dhe në përputhje me ligjet në fuqi, me dënime penale për sjellje të keqe me dashje duke përfshirë gjopa monetare deri në 5.000.000 \$ dhe dënim me burg deri në 20 vjet.

Komisioni i Reformës Ligjore i New South Wales ofron një shpjegim të aktiviteteve të tilla kriminale:

Krimi i korporatave paraqet një kërcënim të rëndësishëm për mirëqenien e komunitetit. Duke pasur parasysh praninë e përhapur të korporatave në një gamë të gjerë të aktiviteteve në shoqërinë tonë, dhe ndikimi i veprimeve të tyre në një grup më të gjerë të njerëzve që janë të prekur nga veprimi individual, dëmi ekonomik dhe fizik i shkaktuar nga një korporatë është shumë i madh².

---

¹ shih Wells : 2001

² Komisioni i Ligjeve Reforma e New South Wales: 2001

Aktivitetet individuale për biznes e përforcojnë rolin e korporatave, enteve tregtare, me qëllim pamvarësisë prej qëndrimeve të mëparshme liberale për tu ruajtur të drejtat e konsumatorëve dhe konkurrencës së ligjshmërive të tjera tregtare dhe parandalimin e akteve joligjore të personave juridik. Krimi korporativ ka për qëllim sa më shumë përfitim ilegal se sa profit personal. (individual),

Legjislativa (ligjvënja) bashkëkohore me qëllim të ruajtjes së interesit të shtresave të varfëra, ose eventuaisht të anëtarëve të oligarhisë ekonomiko-politike nuk rezulton me zvogëlimin, por përkundrazi me zmadhim eksploziv të krimit të lidhur me krijimin e profiteve ilagale(jolegale).

Përgjegjësia ndëshkuese e personave juridik në legjisllativën bashkëkohore është pjesë komplementare e rregullativës së re dhe ndarje e elementeve të përgjegjësisë të strukturave udhëheqëse dhe përgjegjësi për veprat kundër interesave të kopmanisë ose aksionerëve. Përgjegjësia ndëshkuese e personave juridik është e përforcuar me përgjegjësinë e personave përgjegjës dhe keqpërdorimin e pozitës zyrtare.

3. DISA NGA LLOJET E KRIMIT TË KORPORATAVE DHE KRIMIT TË JAKAVE TË BARDHA

Falsifikimi i informacionit financiar:

- *keqinterpretime të gjendjes financiare;*
- *projektimi i mashtrimeve tregtare duke fryrë fitimet ose për të fshehur humbjet; dhe*
- *transaksionet e paligjshme të dizajnuara për të shmangur mbikëqyrjen rregullatore.*

Veti që kanë të bëjnë me organizimin e brendshëm të korporatave:

- *Tregtimin të brendshëm (tregtar bazuar në materiale, informacion jo publik);*
- *Ryshfete;*
- *Keqpërdorimi i pronës së përbashkët për përfitime personale; dhe*
- *Shkeljet individuale tatimore që lidhen me vetë-trajtimin.*
- *Mashtrimi në lidhje me një fond tjetër në mënyrë legjitime me qëllim të tregtimit vonë;*
- *Disa Skema për kohën e tregut; dhe*

- *Falsifikimi i vlerave të aseteve neto.*

Pengimi i drejtësisë i projektuar për të fshehur ndonjë nga llojet e mësipërme, vuri në dukje sjelljet kriminale.

Pastrim parash

Pastrimi i parave është proces me të cilin kriminelët bëjnë fshehjen ose kamuflimin e të ardhurave të tyre dhe t'i bëjnë ata që të duken se kanë ardhur nga burime të ligjshme.

Pastrimi i parave lejon kriminelët për të fshehur dhe për të grumbulluar pasuri, për të shmangur ndjekjen penale, për t'iu shmangur taksave, të rritur fitimet nëpërmjet riinvestimit, dhe financimin e aktiviteteve të mëtejshme krimiale.

Ndërsa ekzistojnë shumë përkufizime për pastrimin e parave, ajo mund të përkufizohet shumë thjesht si kthimi nga para "të pista" në të holla "të pastra" dhe të regullta. Dhe kjo është një e rëndësishme e pastrimit të parave të krimit, që mund të minojnë integritetin dhe stabilitetin e institucioneve financiare dhe të sistemeve, dekurajojnë investimet e huaja, dhe të shtrembërojnë flukset ndërkombëtare të kapitalit.

Pastrimi i parave është i lidhur zakonisht me krimet që ofrojnë një fitim financiar dhe kriminelëve të cilët angazhohen në pastrimin e parave, u rrjedhin të ardhurat e tyre në shumë mënyra.

Disa nga krimet e tyre përfshijnë:

- *krimet komplekse financiare*
- *mashtrim me kujdesin shëndetësor*
- *trafikimi i qenieve njerëzore*
- *korrupsionit publik ndërkombëtar dhe vendas*
- *trafikimi i narkotikëve*
- *terrorizëm*

Numri dhe shumëllojshmëria e metodave të përdorura nga kriminelët për të pastruar paratë e bën të vështirë për të siguruar një listë të plotë, por këtu janë disa nga mënyrat me të cilat kriminelët pastrojnë të ardhurat e tyre të paligjshme:

- *institucionet financiare*
- *tregtia ndërkombëtare*
- *metale të çmuara*

- *pasuri të patundshme*
- *ofruesit e shërbimeve palës së tretë*
- *monedhat virtuale etj*

Ka tre hapa në procesin e pastrimit të parave-*vendosjen, layering, dhe integritit*. Vendosja paraqet hyrjen fillestare të të ardhurave të kriminelëve në sistemin financiar. Layering³ është më komplekse dhe shpesh përfshin lëvizjen ndërkombëtare të fondeve. Layering ndan të ardhurat e kriminelit nga burimi i tyre origjinale dhe krijon një shteg të ndërlikuar të auditimit nëpërmjet një seri transaksionesh financiare. Dhe integrimi ndodh kur të ardhurat kriminale janë kthyer në atë fazë që duken se vijnë nga burime të ligjshme.

Letrat me vlerë

Integrimi i vazhdueshëm i tregjeve kapitale globale ka krijuar mundësi të paparë për bizneset për të hyrë në kapitalin dhe investorët për të diversifikuar portofolet e tyre. Qoftë nëpërmjet llogarive individuale, planet e kursimeve, ose llogaritë e daljes në pension, gjithnjë e më shumë njerëz sot po zgjedhin për të investuar në letrat me vlerë dhe mallrave në tregjet e ndërkombëtare. Kjo rritje ka çuar në një rritje korresponduese në vlerë prej mashtrimit dhe sjellje parë në këto tregje. Krijimi i mjeteve komplekse të investimeve dhe rritja e madhe në sasinë e parave të investuara kanë krijuar mundësi më të mëdha për individët dhe bizneset për të kryer skemat mashtruese të investimeve.

Në vijim janë llojet më të përhapura të letrave me vlerë dhe të mallrave skemat e mashtrimit:

Mashtrimi i investimeve: Skemat e mashtrimit e investimeve tipike karakterizohen nga oferta të ulëta ose pa-rrezik me investimet, kthimit të garantuar, kthimit tepërtë qëndrueshëm, strategjive komplekse, apo letrat me vlerë të paregjistruara. Këto skema shpesh kërkojnë që të përndjekin grupe të tilla me prirje si grupe me një fe të përbashkët apo etnie, të shfrytëzojnë interesat e përbashkëta për të ndërtuar besimin për të vepruar në mënyrë efektive mashtrimin e investimeve kundër tyre. Investitori duhet të mbledhë sa më shumë informacion të jetë e mundur para se të hyjnë në ndonjë nga mundësitë e reja për investime. Këtu janë disa shembuj të llojeve më të zakonshme të skemave të mashtrimit të investimeve:

---

³ Kthimi në para të ligjshme

Skemat Ponzi: Këto skema përfshijnë pagesën e kthimit të supozuar për investitorët ekzistues nga fonde të kontribuara nga investitorët e rinj. Skemat Ponzi shpesh ndajnë karakteristika të përbashkëta, të tilla si duke ofruar kthime tepër të qëndrueshme të investimeve, investimet e paregjistruara, të kthimit të lartë me strategjitë pak ose aspak rrezik, apo të fshehta apo komplekse.

Skemat piramidale: Në këto skema, si në skemat Ponzi, paratë e mbledhura nga pjesëmarrësit e ri u paguhet pjesëmarrësve të mëparshëm. Në skemat piramidale, megjithatë, pjesëmarrësit marrin nga komisionet për rekrutimin e pjesëmarrësve të rinj në skemë. Skemat piramidale janë të maskuar shpesh si programet e marketingut multi-nivel.

Mashtrimet me tarifa të avancuara: Skemat tarifave të avancuara kërkojnë viktimat të paguajnë tarifa të majme me shpresën për të realizuar fitime shumë më të mëdha. Në mënyrë tipike, viktimat thuhet se për të marrë pjesë në një program investimi fitimprurës ose për të marrë çmimin nga një llotari / lotari, ata së pari duhet të dërgojnë fonde për të mbuluar kosto, shpesh të maskuar si një tarifë tatimore ose pjesëmarrje. Pas pagesës së parë, kryerësi do të kërkojë fonde shtesë për shpenzimet e tjera "të papritura".

4. AFERA PANAMA PAPPERS NXORRI NË PAH KRIMIN E JAKAVE TË BARDHA

Një nga dëshmitë më të mëdha në lidhje me krimin e korporatave, krimine jakave të bardha si dhe kycjen e politikanëve më të fuqishëm botëror në këtë lloj kriminaliteti, e cila ka bërë bujë në mediumet botërore, është afera shekullore "Panama Pappers", e cila nxorri në pah shumë transaksione të dyshimta.

Gazetarët hulumtues kanë postuar online për herë të parë një bazë të të dhënave, e cila tregon për asetet dhe pasurinë jashtë vendit të politikanëve dhe njerëzve të njohur nga e gjithë bota.

Baza e të dhënave e Konsorciumit Ndërkombëtar të Gazetarëve Hulumtues, që mbulon më shumë se 200 mijë kompani inaktive në Panama, nga 9 maji mund të përdoret në faqen, offshoreleaks.icij.org.

Aty ka informacione të ndryshme, të nxjerra nga rrjedhja e miliona dokumenteve nga një firmë ligjore, Mossack Fonseca në Panama, e cila është e specializuar në krijimin e këtyre lloj kompanive inaktive, me qëllim të kryerjes së manovrave të ndryshme financiare.

Kjo firmë ligjore kishte provuar, por pa sukses, që ta bllokonte punën e këtij konsorciumi, i cili përfshin redaktorë e gazetarë nga dhjetëra vende. Baza e të dhënave përmban hollësi për asetet e fshehura të qindra politikanëve, zyrtarëve, njerëzve të njohur e të famshëm, si dhe yjeve të sportit, të përmendur në këto storje.

Por, kjo bazë realisht përmban vetëm një fraksion të materialeve të “Letrave origjinale të Panamasë”. Aty përjashtohen emailt e kompanive, transaksionet financiare, pasaportat e skanuara, dhe dokumente të tjera origjinale, që janë pjesë e rrjedhjes masive. Gjithashtu, jo secili pronar i një kompanie në “Letrat e Panamasë” paraqitet në bazën e të dhënave, që tashmë është publike, ka njoftuar Konsorciumi. Sipas tyre, meqë disa informacione janë vetëm në emailt e kompanisë Mossack Fonseca dhe dokumentet e tyre të brendshme, ato nuk mund të nxirren sistematikisht. Konsorciumi kishte për qëllim ta ngrisë vetëdijen e publikut për mënyrat se si sistemet bankare jashtë vendit u mundësojnë individëve të pasur që t’u ikin taksave, përderisa zyrtarët e korruptuar qeveritarë kanë mundësi t’i fshehin plaçkitjet e tyre.

“*Dokumentet e Panamasë*” treguan se si disa njerëz të pasur përdorën kompani jashtë vendeve të tyre për të shmangur taksat dhe sanksionet. Dokumentet kanë treguar asetet e fshehura të qindra politikanëve, zyrtarëve, ish-liderëve dhe liderëve të kombeve në detyrë, njerëz të famshëm dhe yje të sportit. Mes tyre janë ish Kryeministri i Britanisë së Madhe, David Cameron, presidentët Vladimir Putin i Rusisë, Petro Poroshekno i Ukrainës dhe Mauricio Macri i Argjentinës, bashkë me yllin e futbollit Lionel Messi, aktorin Jackie Chan dhe regjisorin spanjoll, Pedro Almodovar. Ish-kryeministri i Islandës, Sigmundur Gunnlaugsson, dha dorëheqjen pasi këto dokumente dolën në dritë. Pikërisht, file-t e zbuluara, të njohura si Panama Papers, përmbajnë, midis të tjerash, zotërimet offshore të këtyre individëve.

Këto file-e, në total mbi 11.5 miliona dokumente, përmbajnë detaje të një skandali financiar global. Nuk kanë munguar dhe emra individësh e kompanish në listën e zezë të SHBA-ve, për përfshirje në biznes me lordët e drogës, me organizata terroriste, me vende të tilla si Koreja e

Veriut etj. Shtojmë se një pjesë e informacionit përftohet nga “rrjedhjet” prej fileve të ndryshme, regjistrimeve të pronës, dokumenteve financiare, vendimeve gjyqësore, intervistave me ekspertë të pastrimit të parasë, zyrtarëve të zbatimit të ligjit etj.

Ashtu si dhe në shtete të tjera dhe në Sqipëri ekzistojnë firma që kanë investuar dhe që janë pjesë e skemës “off shore”. Deri më tani kanë mbi 20 firma që rezultojnë të kenë lidhje me këtë proces. Sa i përket R. të Maqedonisë nuk ka ndonjë informacion të saktë në lidhje me atë se a ka persona të involvuar në këtë aferë shekullore.

Për të ilustruar tronditjen e krijuar në botë nga Panama Papers po sjellim këtu shembujt e mëposhtëm:

Pas botimit të dokumenteve, i pari që dha dorëheqjen nën një trysni popullore ishte Kryeministri i Islandës, Gunnlaugsson.

Ai zotëronte së bashku me gruan një kompani offshore në ishujt britanikë të Virxhinias.

Kur ky politikan i ri erdhi në pushtet, në vitin 2013, ai premtoi vendosjen e interesit kombëtar mbi interesat e tij financiare. Në fakt, ai me kolapsin e bankave kishte në zotërim miliona dollarë në bonde si gjysmë-pronar i një kompanie offshore të quajtur Wintris Inc. Por, me futjen e tij në Parlament një gjë e tillë dhunonte etikën parlamentare dhe shprehte një konflikt interesi, pavarësisht që ai ia kaloi këtë zotërim gruas së tij, që më 2009. Madje, sipas tij, ajo kishte qenë zotëruesja e vërtetë e aksioneve edhe më parë.

Edhe Kryeministri britanik, David Cameron, u ndodh në një situatë politike tepër të vështirë dhe një acarimi të dukshëm të opinionit pas bërjes publike të detajeve të fondit të investimeve offshore të babait të tij, prej të cilit ai kishte përfutuar mjaft asete, që i shiti sapo u bë

Kryeministër.

Nën këtë trysni publike, ndryshe nga praktika e deritanishme, ai e bëri plotësisht transparent bilancin e tij financiar për vitet e fundit (sipas këtij bilanci, edhe e ëma i kishte transferuar 200,000 paund në llogarinë e tij, të ndara në dy pagesa, për të shmangur taksën e trashëgimisë).

Pas tij, e bënë publike këtë bilanc kancelari G. Osborne, kryetari i opozitës J. Corbyn dhe kryetari i Bashkisë së Londrës B. Johnson.

Po ashtu, në fjalën e tij në Parlament, Cameron premtoi krijimin e një “task-force” lidhur me Panama Papers, si dhe formulimin e rregullave të reja, në shërbim të autoriteteve tatimore për të penalizuar firmat e korporatat, që do të lehtësojnë evazionin fiskal. Po ashtu, sipas tij, edhe rajone të tilla si Ishujt Virxhinia apo Kejman do të detyrohen që të furnizojnë informacion mbi zotëruesit e kompanive off-shore për autoritetet tatimore dhe ato të zbatimit të ligjit (por jo patjetër për publikun!).

Sipas Panama Papers, mbi 2 miliardë dollarë janë shpërndarë nëpër banka dhe kompani hije nga bashkëpunëtorë të Putinit. Por, ama, në file-et e Mossack Fonseca nuk ekziston emri i Presidentit rus, edhe pse është vështirë që ai të mos jetë në dijëni të këtyre veprimeve të miqve të tij.

Vetë Banka Rossiya është identifikuar si instrumentale në ndërtimin e një rrjeti të fshehtë kompanish offshore, duke realizuar transaksione bankare në Rusi, Qipro dhe Zvicër. Kina. Nuk është sot sekret që fëmijë apo nipër e mbesa të heronjve të Revolucionit Kinez kanë arritur suksese në botën e biznesit. Sot, ekonomia e Kinës është bërë ekonomia e dytë në botë, duke mundësuar kështu krijimin e disa qindra miliardëve kinezë. Në fakt, kjo lidhet dhe me një politikë konkrete për ruajtjen e pushtetit! Por, problemi qëndron tek ata individë që nëpërmjet lidhjeve politike janë përfshirë në rrjetet offshore për të fshehur zotërimet e tyre. Aq më tepër që disa prej tyre i mësuan “sekretet” e botës offshore në moshë fare të re!

Pavarësisht se autoritetet kineze i hodhën poshtë akuzat e “Panama Papers”, në këto dokumente flitej për të afërm të disa drejtuesve më të lartë të Partisë Komuniste (p.sh., lidhje familjare të Xi Jinping, një nip nga gruaja e Mao Zedong, vajza e Li Peng dhe i shoqi i saj, mbesa e Jia Qinglin, dhëndri i Zhang Gaoli, nusja e Liu Yunshan, vëllai i Zeng Qinghong, djali i Hu Yaobang, etj.) me kompani, prona, zotërimet apo tituj offshore. Dorëheqja e ministrit në Spanjë. Margarita Garcia-Valdecasas Salgada, që drejton zyrën e

investigimit të abuzimeve në agjencinë e taksave në Spanjë, iu drejtua direkt ICIJ duke kërkuar: “shkëmbimin e informacionit për individë spanjollë dhe entitete që do të na ndihmonin për luftuar evazionin tatimor dhe abuzimet me taksat në Spanjë”. I pari që dha dorëheqjen, prej informacioneve të ICIJ, ishte ministri spanjoll i Industrisë, José Manuel Soria, për zotërimet e tij offshore. Në fakt, ai, fillimisht, në gazetën online “El Confidencial” dhe në televizionin “La Sexta”, mohoi çdo lidhje me kompaninë e vendosur në Panama apo me ndonjë parajsë tjetër taksash. Por, shumë shpejt, media spanjolle zbuloi një mori gënjeshtresh mbi përfshirjen e tij në kompani offshore, që kulmoi me gazetën “El Mundo”.

Aty, u provua se ministri kishte qenë drejtor i një kompanie me qendër në Xhersi, që nga viti 2002, kur ai ishte i përfshirë në politikë. Duke dhënë dorëheqjen, ai theksoi se po tërhiqej nga posti për shkak të një “serie gabimesh” të ditëve të fundit në shpjegimin e aktiviteteve të biznesit të tij, gjë që i bëri një dëm të madh edhe vetë qeverisë spanjolle. Protestat në Maltë. Sipas Panama Papers, ministri i Shëndetësisë dhe Energjisë i Maltës, Konrad Mizzi, zotëron një kompani në Panama dhe një trust në Zelandën e Re. Përballë këtij “dekonspirimi”, ai u kërkoi autoriteteve tatimore të kryenin një auditim të financave të tij dhe se me mbarimin e tij ai do ta mbyllte kompaninë. Nën të njëjtat akuza u ndodh edhe shefi i kabinetit i Kryeministrit, Keith Schembri. Këto fakte, tashmë të ekspozuara, e kanë rritur presionin e opozitës mbi Kryeministrin e Maltës, Joseph Muscat, për të dhënë dorëheqjen.

Midis emrave e vendeve të përfshirë në Panama Papers janë dhe disa individë e kompani nga Shqipëria. Sipas të dhënave të deritanishme, të publikuara nga ICIJ, janë 2 kompani, 3 individë përfitues e 22 aksionerë shqiptarë të gjetur në dokumentet e firmës. Njëri prej tyre është bashkëthemeluesi i kompanisë “GFI Technologies”, të regjistruar në vitin 2013 në ishullin Anguila, për të investuar më tej në kompani shqiptare të teknologjisë së lartë. Sipas të njëjtave burime dhe gazetës izraelite “Haaretz”, Ismail Mulleti, avokati Asaaf Halkin dhe firma kanadeze “Global Fluid International” janë pronarët e kompanisë “GFI Technologies”. Madje, sipas të dhënave të qendrës kombëtare të regjistrimit “Global Fluid International”, është një nga ortakët e kompanisë “GFI Albania”. Kjo e fundit është shoqëria e kontraktuar, në shkurt të 2013- s, për markimin dhe monitorimin e karburanteve në Shqipëri.

Zyrtarët e taksave të 28 vendeve më të fuqishme, të cilat janë të përfshira në aferën Panama Papers janë takuar në Paris për të zhvilluar strategjinë e një veprimi të përbashkët, pas daljes së skandaleve të Panama Papers. Midis tyre përfshihen dhe propozimet për një investigim tatimor global dhe përpunimin e një sistemi rregullator ndërkombëtar, që të shmangë shformimet në veprimtari të tilla, ose kontrollin ligjor të tyre

KONKLUZION

Nga e gjitha ajo që folëm më sipër, si dhe nga gjithë studimi ynë, kemi ardhur në përfundim se brenga më e madhe, krimi më i rrezikshëm i kohës moderne është krimi i korporatave dhe krimi i jakave të bardha pasi që në këtë lloj krimi kryesisht janë të involvuar pikërisht shumica e individëve ose grupe individësh të cilët duhet të luftojnë kete fenomen në mënyre të drejtpërdrejtë apo tërthorazi.

Jemi të mendimit se Organizatat dhe Unionet Ndërkombëtare duhet të formojnë një sektor të vecantë të përbashkët me njerëz të kualifikuar. Të cilët duhet të merren në mënyrë të detajuar me çdo lëvizje financiare. Përvoja e deritanishme tregon se personat e impikuar në afera të tilla në një mënyrë apo një tjetër ia kanë dalë që të dënohen minimalisht ose janë lënë të lirë, prandaj mendojmë se masat që duhet të ndërmerren duhet të jenë më të ashpra dhe të mos kihet mëshirë për personat e kyqur në këtë lloj kriminaliteti.

Referenca:

1. Forensic Accounting and Fraud Examination, by Mary-Jo Kranacher, Richard Riley, Joseph T. Wells (Wiley 2010);
2. D. Nasufi. Krimi i Organizuar dhe Masat e vecanta per zbulimin e tij ne RM. Struge, 2016;

3. Fabian. Zhilla. & Besfort Lamallari. Vlerësim i riskut të krimit të Organizuar në Shqipëri. Tirane.2015;
4. Sally.S. Simpson & David Weisburd. The criminology of white collar crime;
5. Crazy Eddie CFO: 'We are in the golden era of white-collar crime', by Matt Eagan, CNN Inside Wall Street, November 17, 2014;
6. Analiza nga ILIR DHIMA. Përfitimi ekonomik si bazë e krimittë organizuar. Tirane.2014
7. <http://fax.al/read/news/3749950/11706011/panama-papers-dalin-emrat-e-firmave-qe-kane-investime-ne-shqiperi>;
8. <http://www.xlpress.tv/37154-2/>;
9. https://en.wikipedia.org/wiki/Panama_Papers;
10. <http://www.askk-ks.com/mafia-krimi-i-organizuar-krimi-i-jakave-te-bardha/>;
11. <https://www.theguardian.com/news/series/panama-papers>.

MAQEDONIA DHE UNIONI EVROPIAN**Msc.Liridon ZENKU**

Mehmed Mehmedi Nr. 31 Kërçovë R. Maqedonisë

zenku78@hotmail.com

Abstrakt

Integrimi i Maqedonisë në Unionin Evropian është një temë mjetë diskutabile dhe aktuale por jo edhe e re. Unioni Evropian prej themelimit 1951, vazhdimisht i ka pasur të hapura duert për anëtarë të ri, në vitin 1993 në Kopenhagë u vendosën disa kritere për anëtarët të cilët dëshironin të bëhen pjese e saj, Maqedonia nuk e shrytzoj këtë për shkaqe të shumta si emri, konflikti etnik, korrupcioni, gjuqësori, mediat e lira etj.

Komisioni Evropian në vitin 1999, zhvilloji të ashtuquajturën Marveshja për Stabilizim-Asocimi, që është një strukturë politike e cila shërbente për nxitjen e vlerave dhe parimeve evropiane, hapjen dhe mundësinë e gjetjes së rrugës për integrim në UE dhe krijimin e kushteve për zbatimin e reformave.

Samitit të Thesalonik-it në qershor të vitit 2003 që kishte si agjendë Ballkanin perëndimore dhe rrugën e saj drejt anëtarësimit në UE, u bëri thirrje të gjithë anëtarëve që deshën të bëheshin anëtarë të unionit Evropian, se do të bëhen pjesë integruese e UE-së, pasi ti kenë plotësuar kriteret e Kopenhagën-it.

Kushti më i rëndësishëm që Unioni Evropian dhe Shtetet Evropiane i kërkojnë Maqedonisë për tu pranuar në familjen e madhe Evropiane, është kushti politik.

Një ndër kushtet që Unioni European kërkon prej Maqedonisë është sigurimi i të drejtave të të gjithë qytetarve të saj , në mënyrë të barabartë pa dallime race, fesë, komunitetit etj.

Në këtë punim do të bëjmë një analizë të shkurtër se në çfarë etape kanë arritur aktivitetet për antarsimin e Maqedonisë, fazat nëpër të cilat ka kaluar Maqedonia, krizat të cilat e cinguan integrimin e Maqedonisë si dhe problematikat kryesore që janë shkaku kryesor që ky vend ngelet jashtë kornizës të ashtuquajtur Unioni Evropian.

Fjalët kyçe: *Integrimi, kushtet, aktivitetet, Maqedonia, Unioni Evropian.*

HYRJE

Kushti më i rëndësishëm që Unioni European dhe Shtetet Europiane i kërkojnë Maqedonisë për tu pranuar në familjen e madhe Europiane, është kushti politik. Një ndër kushtet që Unioni European kërkon prej Maqedonisë është sigurimi i të drejtave të të gjithë qytetarve të saj , në mënyrë të barabartë pa dallime race, fesë, komunitetit etj.

Ekonomia është në fazën e tranzicionit , me shumë probleme ende të pazgjidhura të tranzicionit. Papunësia është problemi më i madh , 38 % (2005) . Korrupsioni është një dukuri sistemike. Gjyqësia joefikase gjithashtu ndikon negativisht në ekonominë. Niveli i investimeve të brendshme dhe të jashtme është i ulët. Infrastruktura është në gjendje relativisht të mirë, por ka nevojë për investime në këtë fushë (në radhë të parë në atë të transportit dhe komunikimit që lidhë lindje-perëndim).Maqedonia është anëtare e organizatës ndërkombëtare tregtare dhe ka një ekonomi të hapur.

Konflikti etnik në Maqedoni, që ishte pasojë e mosë respektimit të të drejtave dhe lirive të shqiptarëve dhe pakicave të tjera në këtë vend, i kushtoi Maqedonisë goxha shumë që cungoji integrimin e Maqedonisë drejtë UE. Një ndër shqetësimet më të mëdha që pengojnë integrimin e Maqedonisë drejtë Unionit Evropian është përmbushja e kriterve që i ka vënë UE-ja në Kopenhagë.

1.HISTORIA E REPUBLIKËS SË MAQEDONISË

Maqedonia, (*greqisht: Μακεδονία*, *latinisht: Makedonía*) ishte emri i mbretërisë që shtrihej në pjesën veriore të Greqisë antike, e kufizuar me mbretërinë e Epirit gjer në perëndim dhe me Thrrakinë në lindje. Maqedonia antike ekzistoi që nga viti 800 p.e.s. e gjer në vitin 146 p.e.s. Për një periudhë shumë të shkurtër u bë shteti më i fuqishëm në Lindjen e Afërt antike, pasi që Leka i Madh pushtoi pjesën e madhe të botës së njohur duke inauguruar periudhën helenike të historisë antike greke¹.

Në OKB ky shtet njihet me emrin ish Republika Jugosllave e Maqedonisë për shkak të konfliktit rreth emrit me Greqinë e cila pretendon territorin e Maqedonisë antike.

Kryeqytet i Republikës së Maqedonisë është Shkupi.

Si çdo shtetë edhe R. Maqedonisë ka elemente kryesore si që janë : flamuri, stema dhe himni.

1.1.Gjeografia e Maqedonisë

Republika e Maqedonisë (sllavomaqedonisht: Република Македонија) është shtet që shtrihet në pjesën juglindore të Evropës (koordinatat gjeografike 41°50' V, 22°00' L) e që kufizohet në lindje me Bullgarinë në një vi kufitare të gjatë 148 km, në jug me Greqinë në një vi kufitare prej 246 km, në perëndim me Shqipërinë në një vi kufitare prej 151 km dhe në veri me Kosovën dhe Serbinë.

Sipërfaqja e përgjithshme e Republikës së Maqedonisë është 25,333 km². Vendi shtrihet në koordinatat gjeografike 41 50 V, 22 00 L ku 24,856 km² të kësaj sipërfaqeje janë tokë ndërsa 477 km² ujë. Vija kufitare e Republikës së Maqedonisë është 25,333 km ndërsa vijë bregdeare nuk ka. Klima e Republikës së Maqedonisë është e ngajshme me të Mesdheut e nxehtë me vera të thata e dimra të ftohta me reshje dëbore të mëdha. Pjesa më e madhe e relievit është terren i vrazhdë, përpos luginës së Vardarit këtë e zbusin edhe rrethina e liqeneve të mëdha. Pika më e ultë e relievit gjendet përgjatë bregut të lumit Vardar (50m) dhe ajo më e larta në lartësi mbidetare prej 2,764 metrave në vendin e quajtur Maja e Korabit.

¹ Maqedonia e lashtë http://sq.wikipedia.org/wiki/Maqedonia_e_lasht%C3%AB

1.2. Demografia e Maqedonisë

Sipas regjistrimit të vitit 2002 në Maqedoni jetojnë:

- Maqedonë 1.297.981 (64,18 %)
- Shqiptarë 509.083 (25,17 %)
- Turq 77.959 (3,85 %)
- Romë 53.879 (2,66 %)
- Serbë 35.939 (1,78 %)
- Boshnjakë 17.018 (0,84 %)
- Rumunë 9.695 (0,48 %)
- Të tjerë 20.993 (1,04 %).

Në Maqedoni jetojnë gjithësej 2,022,547 banorë, ku prej tyre 1,015,377 (50,20%) të gjinisë mashkullore, dhe 1,007,170 (49,80%) të gjinisë femrore.

Sipas regjistrimit të fundit në Maqedoni ka 564,296 shtëpi dhe 698,143 banesa.

Në këtë vend jetojnë më shumë etnitete si: maqedonë, shqiptarë, turqë, romë, serb, vllahë, bullgarë, kroatë, grekë etj.

Përdoren këto gjuhë: maqedonishtja, shqipja, turqishtja, gjuha rome, serbishtja etj.

1.3. Ekonomia e Maqedonisë

Maqedonia pas pavarësisë së saj nga Jugosllavia pas referendumit, Ekonomia ka shkuarë në rënie në vitet nëntëdhjetë për shkak të faktorëve të shumtë: rënia e tregut të përbashkët, luftërat në ish-Jugosllavi, bllokada Greke , sanksionet kundër Jugosllavisë dhe shumë etj . Në fund të viteve nëntëdhjetë ekonomia ngadalë fillon të rritet dukshëm, por ajo është ndërprerë sërish nga lufta në Kosovë në vitin 1999 dhe konfliktin i brendshëm etnik i vitit 2001. Ekonomia sotë ngadalë shkonë përpara.

Ekonomia është në fazën e tranzicionit, me shumë probleme ende të pazgjidhura të tranzicionit . Papunësia është problemi më i madh , 38 % (2005) . Korrupsioni është një dukuri sistemike . Gjyqësia joefikase gjithashtu ndikon negativisht në ekonominë. Niveli i investimeve të brendshme dhe të jashtme është i ulët. Infrastruktura është në gjendje relativisht të mirë, por ka nevojë për investime në këtë fushë (në radhë të parë në të transportit dhe komunikimit që lidhë lindje-perëndim).Maqedonia është anëtare e organizarës nderkombëtare tregtare dhe ka një ekonomi të hapur.

Sot disa nga problemet janë zgjidhur dhe disa janë në procesin e kapërcimit. Kjo është veçanërisht për shkak të reformave në mënyrë që të bëjë progres drejt BE-së. Gjithashtu ndikim pozitiv pritet nga statusi e vendit kandidat për anëtarësim në BE. Republika e Maqedonisë ka për të realizuar rritje të vazhdueshme dhe të shpejtë të ekonomisë, nëse dëshiron të shkojë më afër me mesataren evropiane .

Monedhës kombëtare - denari i Maqedonisë (MKD)

Papunësia - 34.9 % (2007)

Inflacioni - 2.3 % (2007)

BVP për banorë: \$8,400 (2007)

Borxhi publik: 26.1% nga BVP

Buxheti:të ardhura : \$2.381 miliard, shpenzime: \$2.456 miliard,(2007)

Elektriciteti - prodhim: 5.935 miliard kwh (2006), **harxhim:** 8.929 miliard kwh (2006), **eksport:** 0 kwh (2003), **import:** 2.994 miliard kwh (2006)

Nafta - prodhimi: 0 fuçi/ditë (2005), **konsumi:** 20,000 fuçi/ditë (2005)

2.HISTORIA E ZHVILLIMIT POLITIK PREJ VITIT 1991-2000

Njohja ndërkombëtare e pavarësisë së Republikës së Maqedonisë nga Jugosllavia në vitin 1991 është kundërshtuar nga Greqia për shkak të flamurit dhe emrit Maqedoni (të

konsideruara si simbole të Helenëve). Marrëdhëniet me Greqinë përfundimisht u normalizuan në vitin 1995, por problemet me emrin e Republikës së Maqedonisë akoma ekzistojnë.

Paralelisht me procesin e fitimit të pavarësisë së Republikës së Maqedonisë në vitin 1991, filloi procesin e krijimit dhe pozicionimi i Republikës së Maqedonisë në nivel ndërkombëtar duke krijuar, të komunikimit e bashkëpunimit të zhvillimit dhe duke fituar anëtarësim në organizatat ndërkombëtare. Maqedonia u bë anëtare e Kombeve të Bashkuara më 7 prill 1993, dhe si pasojë e të gjitha agjencive të specializuara, programe dhe fonde nga sistemi i OKB-së. Dy vjet më vonë, në vitin 1995, Maqedonia u bë anëtare e Organizatës për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë (OSBE) dhe Këshilli i Evropës, si dhe organizatat tjera relevante rajonale dhe iniciativa.

Pas shpalljes së pavarësisë në janar të vitit 1991, Republika e Maqedonisë e shprehu qartë anëtarësimin në Unionin Evropian si një nga interesat e saj strategjike. Duke e realizuar këtë përcaktim, Republika e Maqedonisë u legjitimua si partner i besueshëm dhe aleat i Unionit Evropian, që kaloi nëpër një varg etapash të ndryshme në zhvillimin e marrëdhënieve, të afrimit dhe të integritimit në UE.

Më 15 janar të vitit 1992, Unioni Evropian formoi Komisionin e arbitrazhit, i udhëhequr nga kryetari i Gjykatës Kushtetues të Francës, Rober Badinter. Komisioni erdhi në përfundim se Republika e Maqedonisë i plotëson të gjitha kushtet për pranimin ndërkombëtar dhe se emri nuk paraqet kërcënim territorial.

Por, për shkak të kundërshtimit të Greqisë që Republika e Maqedonisë të pranohet me emrin kushtetues, u vonua procesi i pranimit ndërkombëtar dhe i vendosjes së marrëdhënieve diplomatike me UE-në. Marrëdhëniet e plota diplomatike ndërmjet RM-së dhe UE-së janë vendosur në dhjetor të vitit 1995 kur është hapur edhe misioni i RM-së në UE.

Zhvillimet politike dhe ekonomike të Ballkanit perëndimor ka qenë zhgënjyese. Arsyet për këtë kanë qenë: çështjet e sigurisë dhe tranzicioni i ngadalsuar dhe i papërcaktuar².

---

² Fedinand Xhaeraj: Deballkanizimi i Ballkanit, Tiranë 2007, fq.99.

Në vitin 1993, Këshilli Evropian, i Kopenhagës përcaktoi kriteret dhe kushtet për anëtarësim në Unionin Evropian, që janë ³:

1. Kriteri politik- Të ketë institucione stabile që garantojnë demokracinë , sundimin e ligjit, të drejtat e njeriut dhe respektimin dhe mbrojtjen e pakicave.
2. Kriteri Ekonomik- Të ketë ekonomi funksionale të tregut, si dhe kapacitetin për të përballuar presionin e konkurrencës dhe forcat e tregut Brenda Unionit Evropian.
3. Kriteri Juridik- Aftësia e shtetit për të implementuar *acquis communautaire* (tërsi e të drejtave dhe detyrimeve të përbashkëta që i bashkon të gjitha shtetet anëtare të UE).
4. Kriteri Administrativ- Kapaciteti administrativ i një shteti për të implementuar politikat dhe të drejtën e Unionit Evropian.

Republika e Maqedonisë nga viti 1996 është shfrytëzuese e Programit FARE (PHARE), program i themeluar nga BE për ndihmë reformave të vendeve të Evropës Qendrore dhe Lindore, të drejtuara kah hyrja në BE.

Në prill të vitit 1997 u nënshkrua Marrëveshja për bashkëpunim ndërmjet Republikës së Maqedonisë dhe Bashkësisë Evropiane, si dhe Marrëveshja nga sfera e transportit, e pastaj edhe për tekstilin. Pastaj Unioni Evropian hapi përfaqësi, përkatësisht zyrë të Komisionit Evropian në Republikën e Maqedonisë.

Në prill të vitit 1998 për herë të parë u mbajt dialogu politik ndërmjet RM dhe BE, ndërsa në mars po të njëjtin vit u mbajt mbledhja e parë e Këshillit për bashkëpunim ndërmjet RM dhe BE. Ai funksiononte me sukses deri në vendosjen e trupit të ri me Marrëveshjen për stabilizim dhe asociim.

Komisioni Evropian në vitin 1999, formon kornizën e re në të cilën zhvillohet bashkëpunim i BE me shtetet e të ashtuquajtur Ballkani Perëndimor. (Republika e

---

³ Blerim Reka, Otmar Holl, Ylber Sela, „Institucionet dhe politika e Unionit Evropian, Tetovë 2010, fq.170

Maqedonisë, Bosnje e Hercegovina, Serbia, Mali i Zi dhe Republika e Kroacisë), të cilin e quajti Proces për stabilizim dhe asociim (PSA)⁴.

Procesi i Asociim-Stabilizimit ishte një strukturë politike e cila shërbente për nxitjen e vlerave dhe parimeve evropiane, hapjen dhe mundësinë e gjetjes së rrugës për integrim në UE dhe krijimin e kushteve për zbatimin e reformave.

3.ECURITË INTEGRUESE TË MAQEDONISË PAS VITIT 2000

Kriza që preku ballkanin përëndimorë vërshtirsojë procesin e integritit të këtyre vendeve drejt UE-së. Maqedonia në vitin 2001 pati një krizë politike, ekonomike, juridike, etnike, që përfundoi me konfliktin etnik.

Konflikti etnik në Maqedoni, që ishte pasojë e mosë respektimit të të drejtave dhe lirive të shqiptarëve dhe pakicave të tjera në këtë vend, i kushtoi Maqedonisë goxha shumë që cungoji integrimin e Maqedonise drejtë UE.

Po në këtë vitë Maqedonia u detyrua ta nënshkrujë të ashtuquajturën Marrëveshja Kornizë e Ohrid, e cila do ta zbutëte kushtetutën, me anë të disa amadamenteve.

Kjo marrveshje Kornizë e Ohrid përbehej prej tri anekseve edhe atë: Aneksi „A”- Amendamentet kushtetuese, Aneksi “B”-Ndryshimet në legjislacion, Aneksi „C”- Implementimi dhe masat e ndërtimit të besimit.

Kjo marrveshje siguron ardhmërinë e demokracisë në Maqedoni dhe mundësimin e zhvillimit të marrëdhënive më të afërta dhe më të integruara ndërmjet Republikës së Maqedonisë dhe Bashkësisë Evropiane. Kjo marrëveshje kornizë do ta promovojë zhvillimin e qetë dhe harmonik të shoqërisë qytetare, duke respektuar njëkohësisht identitetin etnik dhe interesat e të gjithë qytetarëve të Maqedonisë⁵.

⁴ Kuvendi I Republikës së Maqedonis: <http://www.sobranie.mk/al/?ItemID=4C8C1343A4DB5D4CBB39AD1410F0F87F>

⁵ Mersim Maksuti, E drejta kushtetuese, Tetovë 2010, fq.251.

Republika e Maqedonisë është shteti i parë pjesëmarrëse në PSA e cila e nënshkroi Marrëveshjen për stabilizim dhe asocim në prill të vitin 2001.

Marreveshja për Stabilizim dhe Asocim në mes të UE dhe Republikës së Maqedonisë hyri në fuqi më 1 prill 2004 duke sjellur kështu vendin një hap më afër në rrugën drejt integritimeve Europiane. Kjo është marrëveshja e parë për Stabilizim dhe Asocim që hynë në fuqi. Tani marrëveshja i lidh palët që të punojn edhe me tej në stabilizimin politik, ekonomik dhe institucional të vendit, ndërtim institucional dhe reforma në administratë, bashkpunim të zgjëruar tregtar dhe ekonomik, dhe afrim të legjislacionit me *acquis* – in (kriterin juridik) e komunitetit dhe një bashkpunim me të përforcuar në drejtësi dhe punë të mbrendshme. Implementimi i tërësishëm i Marrëveshjes gjithashtu do të krijojë një klimë të re për zhvillimin e tregëtisë dhe investimeve që janë faktorë për ristrukturimin ekonomik dhe modernizimin e vendit.

Hap tjetër i rëndësishëm në zhvillimet të marrëdhënieve ndërmjet Unionit Evropian dhe Ballkanit Perëndimor u pasuruan edhe më tutje gjatë Samitit të Thesalonik-it në qershor të vitit 2003 që kishte si agjendë Ballkanin perëndimor dhe rrugën e saj drejt anëtarësimit në UE. Në këtë Samit, udhëheqësit e shteteve dhe qeverive të shteteve anëtare, të shteteve që priteshin të hyjnë më 1 maj 2004 dhe shteteve të cilat ishin tashmë të inkuadruara në procesin e Stabilizim dhe asocimit konfirmuan edhe njëherë prespektivën e vendeve të ballkanit Perëndimor, se do të bëhen pjesë integruese e UE-së, pasi ti kenë plotësuar kriteret e Kopenhagën-it⁶.

4.PROBLEMATIKA E SOTME E INTEGRIMIT TË MAQEDONISË

"Bashkimi Evropian do anëtarë të rinj, por nuk do që problemet e tyre të importohen brenda saj".

Principi i raporteve të mira fqinjësore është një nga kriteret themelore të Kopenhagës. Kjo është kërkesë bazik për gjithsecilin që do të anëtarësohet në Bashkimin Evropian dhe qëllimi është shumë i pastër – BE do anëtarë të rinj, por nuk do që problemet e tyre të

---

⁶ Deklarata e Samitit të Thesalonikit, të mbajtur më 21 qershor 2003 në Selanik

importohen në të. Qëndrimin e Brukselit është se çështja e emrit duhet zgjidhur nën patronazhin e OKB-së dhe se BE do të dëshironte të kishte zgjidhje për këtë çështje⁷.

Çështja e emrit është celsi i vetëm i këtij vendi drejtë integritit evropian, ky problem që ka lindur midis Greqisë dhe Maqedonisë është një ndër pengesat që Maqedonia të antarsohet në UE.

Njohja ndërkombëtare e pavarësisë së Republikës së Maqedonisë nga Jugosllavia në vitin 1991 është kundërshtuar nga Greqia për shkak të flamurit dhe emrit Maqedoni (të konsideruara si simbole të Helenëve)⁸.

Poashtu është me rëndësi të theksohet se ka pasur shumë negociatë rrethë emrit , por bëhet e ditur se problem nuk është Greqia, por qeveria e Maqedonisë e cila e zvarrit këtë process dhe nuk merë asnjë hapë për ta ndryshuar emrin. Një ndër shqetësimet më të mëdha që pengojnë integritin e Maqedonisë drejtë Unionit Evropian është përmbushja e kriterve që i ka vënë UE-ja në Kopenhagë.

Pra, Maqedonia duhet të stabilizojë dhe standardizoj tregun e përgjithshëm, duke plasuar vetë mallëra të verifikuar.

Po ashtu duhet përmendur ambijenti jetësor, Maqedonia duhet të detyrohet të respektoj kriteret dhe standardet për ambijentin jetësor, duke gjetur zgjidhje për deponit e shumta, poashtu është edhe klasifikimi i mbeturinave në veçanti mbetyrinat spitalore që hudhen bashkë në një vend me mbeturinat tjera.

Poashtu, Maqedonia duhet të bëjë reforma në fushën e kulturës multinacionale. Demokracia, shteti i së drejtës, mbrojtja e të drejtave të njeriut, mbrojtja dhe respektimi i të drejtave të pakicave kombëtare.

Përfaqësimi i vlerave të demokracisë është vendimtar dhe themelor për vendet që aspirojnë për anëtarësim në BE.

⁷ Deklarata e Stefan Fules, <http://www.tetova1.com/portali/maqedoni/fyle-maqedonia-ne-be-por-jo-me-problemet-qe-i-ka>

⁸ Republika e Maqedonisë, http://sq.wikipedia.org/wiki/Republika_e_Maqedonisë

Përveç emrit dhe kriterëve që përmenda, problematik e Maqedonisë është edhe zbatimi jo i plotë i Marrveshjes Kornizë të Ohrit e cila është simbol i harmonisë dhe demokratizimit të vendit.

KONKLUZION

Kushti më i rëndësishëm që Unioni Europian dhe Shtetet Europiane i kërkojnë prej Maqedonisë për tu pranuar në familjen e madhe Europiane, është kushti politik.

Një ndër kushtet që Unioni Europian kërkon prej Maqedonisë është sigurimi i të drejtave të të gjithë qytetarëve të saj , në mënyrë të barabartë pa dallime rrace, fesë, komunitetit etj .

Maqedonia me Marrveshjen Kornizë të Ohrit bëri një hap para drejt anëtarimit në Unionin Europian .

Kjo marrveshje garanton të drejtat e çdo qytetari në Maqedoni dhe barazinë e plotë të tyre .Të gjithë ne duhet ta kemi të qartë se nëse duam që një ditë të bëhemi anëtare të një Europe të Bashkuar, atëherë duhet të punojmë në këtë drejtim. Në veçanti të gjithë politikanët e Maqedonisë , qofshin shqipëtar apo maqedonas duhet ta kuptojnë se ardhmëria e këtij shteti është në duart e tyre .

Kohëve të fundit jemi dëshmitar se edhe pse u arrit një marrveshje historike, prap se prap bëhen manipulime të ndryshme që kjo të mos respektohet deri në pikën e fundit. Por shpresojmë se keto manipulime do të marrin fund ngase tek e fundit garantues të kësaj marrëveshje janë Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe Shtetet Europiane . Maqedonia do ta ketë shumë më të vështirë anëtarimin për shkak të problemit me Greqinë shkak i emrit. Shpresojmë që ky problem të zgjidhet shpejt dhe të arrihet një kompromis midis palve Maqedone dhe atyre Greke për shkakun e emrit të Maqedonisë që ky problem të mos bëhet pengesë për përparimin e Maqedonisë në aspiratat Europiane .

Me gjithë përpjekjet e bëra në këtë punim dhe mendoj se ja kamë arritur të shkruaj për Maqedoninë, historinë dhe problemet historike, politike dhe ekonomike që ky shtet i ka kaluar prej vitit 1991 e deri më sotë, si dhe problematikat kryesore që janë shkak kryesor që ku shtet akoma rrinë jashtë margjinave të shoqërisë Evropiane.

Referenca:

1. Blerim Reka, Otmar Holl, Ylber Sela, „Institucionet dhe politika e Unionit Evropian, Tetovë 2010,
2. Mersim Maksuti, E drejta kushtetuese, Tetovë 2010,
3. Fedinand Xhaferaj: Deballkanizimi i Ballkanit, Tiranë 2007,
4. Arta Ibrahim: Integrimi i Ballkanit perëndimorë në UE, Shkup 2009,
5. Sadik Zenku, Institucionet e Bashkimit evropian dhe procesi i integrimit të Maqedonisë në Bashkimin Evropian, Kërcovë 2013,
6. Deklarata e Samitit të Thesalonikut, të mbajtur më 21 qershor 2003 në Selanik
7. Deklarata e Stefan Fules, <http://www.tetova1.com/portali/maqedoni/fyle-maqedonia-ne-be-por-jo-me-problemet-qe-i-ka>
8. Republika e Maqedonisë, http://sq.wikipedia.org/wiki/Republika_e_Maqedonisë
9. Kuvendi i Republikës së Maqedonisë: <http://www.sobranie.mk/al/?ItemID=4C8C1343A4DB5D4CBB39AD1410F0F87F>
10. Maqedonia e lashtë http://sq.wikipedia.org/wiki/Maqedonia_e_lasht%C3%AB.

KONTRATA E SIGURIMIT NË SISTEMIN E TË DREJTËS SHQIPTARE**Silvana BELLO, PHD candidate****Abstrakt**

Në veprimtarinë e sigurimit, një rol thelbësor luan edhe kontrata e sigurimit, e cila mund të konsiderohet në ditët e sotme si një nga kontratat më të rëndësishme në qarkullimin civil. Zhvillimi ekonomik dhe shoqëror, përmirësimi i cilësisë së jetës dhe akumulimi i të mirave materiale shoqërohet në mënyrë të pashmangshme me nevojën e garantimit të tyre nëpërmjet lidhjes së kontratave të sigurimit.

Në këtë kontekst, shtetit i lind detyrimi për të krijuar dhe garantuar krijimin e një kuadri të favorshëm rregullator për ushtrimin e veprimtarisë së sigurimeve nga siguruesit si dhe për të mbrojtur interesat e të siguruarëve, në rastet e ndodhjes së ngjarjes së sigurimit.

Në legjislacionin shqiptar, kontrata e sigurimit është e rregulluar nga dispozitat e Kodit Civil të vitit 1994 si dhe nga Ligji 10076/2009 « Për sigurimin e detyruar në sektorin e transportit », i amenduar në vitin 2011, i cili rregullon sigurimin e detyruar për përgjegjësinë civile për dëmet e shkaktuara nga aksidentet automobilistike.

Ashtu si në legjislacionin e vendeve europiane, edhe në Shqipëri kontratat e sigurimit shfaqet si kontratë e papërcaktuar, me shpërblim, e dyanshme, adezioni, etj. Megjithatë, ndryshe nga karakteri konsensual që kanë kontratat e sigurimit në të drejtën europiane, në legjislacionin shqiptar kjo lloj kontratë ka karakter solemn.

Fjalë kyçe: *Veprimtari sigurimi, kontratë sigurimi, siguruesi, i siguruari, ngjarja e sigurimit, primi dhe shpërblimi i sigurimit.*

HYRJE

Veprimtaria e sigurimit paraqet interes të madh edhe për shtetin, i cili në kuadër të parimit të organizimit të ekonomisë së tregut, duhet të ndërhyjë, nga njëra anë për të lehtësuar krijimin e një kuadri të favorshëm rregullator për ushtrimin e veprimtarisë së sigurimeve nga siguruesit dhe risiguruesit, ndërsa nga ana tjetër, për të përmirësuar dhe konsoliduar disa rregulla me qëllim për të mbrojtur të siguarit.

Falë natyrës shumë komplekse të operacioneve të sigurimit, ndërhyrja e shtetit është e rëndësishme, pasi të siguarit, duke mos e njohur mirë këtë lloj veprimtarie, mund të jenë viktima të abuzimeve nga ana e shoqërive të sigurimit. Kjo është edhe arsyeja kryesore përse shtetet kanë krijuar autoritete të natyrës administrative, të cilat marrin kontrollin, mbikëqyrin dhe në fund sanksionojnë sa herë ato konstatojnë praktika abuzive të shoqërive.

I. RREGULLIMET LIGJORE TË KONTRATËS SË SIGURIMIT

Në të drejtën shqiptare, kontrata e sigurimit është e rregulluar parimisht në Kodin Civil të vitit 1994. Veprimtaria e sigurimeve është një veprimtari e veçantë, jo vetëm për shkak të pasojave juridike që ajo sjell, por edhe si rezultat i ekzistencës së entiteteve të ndryshme në tregun financiar jobankar, disa nga të cilat janë persona juridikë, ndërsa disa të tjerë persona fizikë, disa janë me kapital shtetëror, të tjerë me kapital privat vendas, ose të huaj.

Si veprimtari financiare jobankare, veprimtaria e sigurimit ushtrohet nga shoqëritë e sigurimit, të cilat sipas legjislacionit shqiptar, mund të jenë shoqëri vendase, ose degë të shoqërive të huaja që operojnë në Shqipëri. Në lidhjen e kontratës së sigurimit, një rol kanë edhe ndërmjetësit në sigurime, të cilët ndërmjetësojnë marrëdhëniet e sigurimit ndërmjet siguruesit dhe të siguarit. Ndërmjetësit në sigurime si rregull janë persona të specializuar, respektivisht agjentë dhe brokera në sigurime. Agjentët në sigurime mund të jenë persona fizikë ose juridikë, ndërsa brokeri në sigurime mund të ushtrojë veprimtarinë e sigurimit si shoqëri aksionere¹, njëlloj si në shoqëritë e sigurimit⁵.

---

¹ Ashtu sikurse ndodh në të drejtën rumune dhe me institucionet kredituese, duke qënë një kërkesë ligjore që lidhet me aftësinë paguese të shoqërive dhe besueshmërinë e tyre në publik. Lidhur me formën e tyre si shoqëri të institucioneve të kredisë, për më tepër shih Lucian Sauleanu, Lavinia Smarandache, Alina Dodocioiu, *E drejta*

1. Evolucionit i legjislacionit në fushën e sigurimit-Veprimtaria e sigurimit në Republikën e Shqipërisë është i rregulluar në kapitullin XXIII të Kodit Civil, i cili është miratuar me Ligjin 7850/1994 dhe Ligjin 52/2014, datë 4 qershor 2014 “Për veprimtarinë e sigurimit dhe risigurimit”, Ligjin 10076/2009, i cili është amenduar me ligjin 10455/2011, i cili rregullon sigurimin e detyruar për përgjegjësinë civile për dëmet si rezultat i aksidententeve automobilistike.

Kodi civil shqiptar rregullon dy tipe kontratash sigurimi : sigurimin e personave dhe sigurimin e pasurisë.

Kontrata e sigurimit është e rregulluar në kapitullin XXIII, seksioni “Sigurime”, nenet 1113-1161 të Kodit Civil, i cili përmban dispozita për kontratat e sigurimit, sikurse kontrata e sigurimit të personave dhe kontrata e sigurimit të pasurisë.

2. Detyrimet e Siguruesit- Nëpërmjet kontratës së sigurimit, njera nga palët (siguruesi), kur ndodh rasti i sigurimit të parashikuar në kontratë, ka detyrimin që :

a) në rastin e sigurimit të pasurisë, të dëmshpërblejë palën tjetër ose personin përfitues, në dobi të të cilit, ka qënë lidhur kontrata e sigurimit, dëmin e pësuar në limitet e shumës së parashikuar në kontratë;

b) në rastin e sigurimit të personave, t’i paguajë palës tjetër ose personit të tretë, në emër të të cilit ka qënë lidhur kontrata e sigurimit, shumën e parashikuar në kontratë.

3. Forma e kontratës së sigurimit- Kontrata e sigurimit duhet lidhur në një formë të shkruar, përmes dëshmisë së sigurimit (polica e sigurimit), të cilën siguruesi ia lëshon të siguruarit; në rast të kundërt, kontrata e sigurimit është e pavlefshme. Në këtë mënyrë, forma e shkruar kthehet

---

bankare, edicioni II, i rishikuar dhe i zgjeruar, Shtëpia botuese Universi Juridik, Bukuresht, 2011, faqe 55 dhe vijuese.

² Njëlloj si në të drejtën rumune, nuk ka rëndësi nëse brokerat respektive janë të punësuar efektivë të shoqërive të sigurimit, duke qënë se ata mund të jenë të punësuar edhe të një shoqërie tjetër, e cila ka tjetër formë organizimi, sikurse shoqëritë me përgjegjësi të kufizuar (sh.p.k). Po kështu, nuk ka rëndësi nëse vendi i lidhjes së kontratës së sigurimit është një degë ose zyrë me seli të përhershme, përveç selisë kryesore (shih Lucian Sauleanu, *Shoqëritë tregëtare, Studime*, ed. Universi Juridik, Bukuresht, 2012, faqe 179), pasi akti juridik do të prodhojë pasoja pikërisht kundrejt shoqërisë kryesore.

në një kusht *ad validitatem*, jo *ad probationem*³, sikurse është në të drejtën rumune. Vlerësojmë se, në ndryshim nga rastet e njohura në të drejtën rumune për aktet që kërkojnë formën e shkruar *ad validitatem*, sikurse për shembull *dhurimi, testamenti, revokimi shprehimisht i një trashëgimie testamentare*⁶, kontrata e sigurimit nuk e justifikon një kusht të tillë, pasi karakteristikat e kontratave civile dallojnë nga ato të kontratave specifike, për të cilat, është e nevojshme forma e shkruar *ad validitatem*.

Në dëshminë e sigurimit duhet të jenë parashikuar:

1. emërtimi i shoqërisë së sigurimit;
2. emri i të siguruarit ose përfituesit të dëmshërblimit;
3. objekti i sigurimit;
4. rasti i siguruar;
5. periudha e sigurimit;
6. momenti i lindjes dhe shuarjes së përgjegjësisë të siguruarit;
7. vlerësim i riskut të sigurimit;
8. shumë e sigurimit;
9. primi i sigurimit.

4.Elementët e detyrueshëm të policës së sigurimit në të drejtën shqiptare- Kodi civil shqiptar parashikon elementë detyrues të policës së sigurimit. Më konkretisht, neni 1115⁵ parashikon se elementët detyrues janë: “emri i siguruarit, emri i të siguruarit ose përfituesit në rastin e sigurimit të personave, prona e siguruar dhe vendodhja e saj në kontratën e sigurimit të pasurisë, rasti i siguruar, koha kur fillon përgjegjësia e siguruarit, vlerësimi i pasurive para marrjes në sigurim”.

---

³ Për një analizë më të plotë të këtyre aspekteve të së drejtës shqiptare, shih Mariana Tutulani Semini *E drejta e detyrimeve dhe kontratave. Pjesa e përgjithshme*, Shtëpia botuese Skënderbej 2006, faqe 104.

⁴ Ion Dogaru, Nicolae Popa, Dan Claudiu Dănișor, Sevastian Cercel, *Bazat e të drejtës civile. Vëllimi I. Teoria e përgjithshme*, ed. CH Beck, Bukuresht, 2008, faqe 470.

⁵ Kodi civil shqiptar, Bot. Alb Juris, 2014, faqe 331.

⁶ Idem 94, faqe 81

Personi i siguruar duhet të njoftojë siguruesin, në momentin e lidhjes së kontratës, për të gjitha rrethanat për të cilat ai ka dijeni dhe që janë thelbësore për të përcaktuar natyrën dhe vlerësimin e riskut.

5. Të drejtat e siguruesit në të drejtën shqiptare- Kodi civil shqiptar parashikon në nenin 1118⁷ që siguruesi, brenda një afati 3-mujor që nga momenti kur personi i siguruar ka dhënë informacione të gabuara ose jo korrekte, ka këto të drejta :

a) të ndryshojë primin e sigurimit, shumën e sigurimit ose afatin e sigurimit ;

b) të zgjidhë kontratën e sigurimit në rastin kur, nëse siguruesi do t'i kishte ditur këto rrethana nuk do ta kishte lidhur kontratën e sigurimit, duke e sanksionuar të siguarin nëpërmjet mbajtjes së primit të sigurimit nga ana e siguruesit ;

c) nëse rasti i siguruar ka ndodhur përpara se siguruesi të merrte dijeni ose të njihej me këtë informacion, siguruesi është i detyruar të dëmshpërblejë të siguarin jo me shumën e sigurimit të specifikuar në kontratën e sigurimit, por me shumën e sigurimit të korrigjuar me koeficientin e korektimit (raporti i shumës reale të sigurimit me shumën e specifikuar në kontratën e sigurimit)

d) kur kontrata e sigurimit është e lidhur me më shumë persona, kjo kontratë mbetet e vlefshme për personat, të cilët kanë dhënë deklarata të sakta.

6. Rastet e zgjidhjes së kontratës së sigurimit në të drejtën shqiptare- Nëpërmjet nenit 1119⁷ të Kodit Civil të Shqipërisë janë rregulluar në mënyrë të qartë rastet e zgjidhjes së kontratës së sigurimit në hipotezën kur i siguruari ka vepruar me mirëbesim ose keqbesim. Nga ana tjetër, nëse personi i siguruar ka dhënë informata të pasakta, ose i ka lënë ato në harresë, në rast se vërtetohet se nuk janë bërë me dashje ose nga pakujdesia e rëndë, ky rast nuk përbën shkak për zgjidhjen e kontratës së sigurimit, por siguruesi ka mundësi të heqë dorë nga kontrata, duke njoftuar të siguarin me shkrim brenda një afati 3-mujor nga marrja dijeni e tyre. Kontrata nuk është lidhur në mënyrë të rregullt, nëse vërtetohet e kundërta, pra nëse personi i siguruar nuk ka sjellë informata, të cilat, në rast se do të njiheshin nga siguruesi, nuk do ta kishin bindur atë që të lidhte kontratë me të siguarin. Në hipotezën kur rasti i siguruar ka ndodhur përpara se siguruesi të kishte dijeni për të, shuma e sigurimit ulet në proporcion

---

⁷ Idem 94, faqe 333.

me diferencën e shumës së caktuar në kontratë dhe asaj që do të ishte zbatuar nëse do të njihej gjendja e vërtetë e fakteve.

Në vijim, neni 1121⁸ parashikon se ‘kontrata e sigurimit nuk është e vlefshme nëse vërtetohet se rreziku i sigurimit nuk ka ekzistuar ose ka pushuar së qeni para përfundimit të kontratës`, ndërsa neni 1122⁸ nënvizon se ‘kontrata e sigurimit zgjidhet në qoftë se rreziku i sigurimit pushon së qeni pas përfundimit të kontratës, por siguruesi ka të drejtën e pagimit të primeve, derisa pushimi i qenies së rrezikut të sigurimit t’i jetë njoftuar ose t’i jetë bërë e ditur në një mënyrë tjetër’.

Nëpërmjet nenit 1123⁹ përcaktohet se gjatë kohës që kontrata e sigurimit është në fuqi, i siguruari detyrohet t’i njoftojë siguruesit të gjitha ndryshimet e rrethanave, për të cilat ka marrë dijeni pas lidhjes së kontratës së sigurimit dhe që mund të influencojnë mbi shtimin e rrezikut. Në rastet kur i siguruari nuk bën njoftimin e përmendur më sipër, siguruesi ka të drejtë që, nga çasti i shtimit të rrezikut të ndryshojë masën e primit të sigurimit, të shumës së sigurimit, afatin e sigurimit ose ta zgjidhë fare kontratën.

Në përputhje me nenin 1125¹⁰ të Kodit civil shqiptar, kontraktuesi detyrohet t’i paguajë siguruesit primin e sigurimit në afatet e caktuara në kontratë. Në qoftë se primi ose kësti i parë i tij nuk paguhet në afat, sigurimi pezullohet deri në orën 24 të ditës që kontraktuesi paguan shumën që detyrohet. Kur kontraktuesi nuk paguan primet në vazhdim, sipas afateve të caktuara, sigurimi pezullohet nga ora 24 e ditës së pesëmbëdhjetë pas mbarimit të afatit të pagimit dhe siguruesi ka të drejtë të kërkojë zgjidhjen e kontratës.

Neni 1126 i Kodit civil shqiptar i referohet obligimit të të siguruarit për ta njoftuar siguruesin brenda afatit të parashkuar në kontratë. Në qoftë se i siguruari nuk e bën këtë

---

⁸ Ibidem 94

⁹ Idem 94, faqe 334

¹⁰ Ibidem 94

¹¹ Idem 94, faqe 335.

njoftim, siguruesi ka të drejtë të mos paguajë dëmshpërblimin e sigurimit ose shumën e sigurimit.

7. Detyrimet e siguruesit në të drejtën shqiptare- Në lidhje me detyrimet e të siguruarit ose përfituesit, neni 1127 i Kodit civil shqiptar evidenton faktin se i siguruari ose personi i tretë, në dobinë e të cilit është lidhur kontrata e sigurimit, detyrohet të provojë se ka ndodhur ngjarja e sigurimit dhe, në rastin e sigurimit të pasurisë të provojë edhe sasinë e dëmit si dhe t'i njoftojë siguruesit, sipas kërkesës së këtij, të gjitha informatat që janë në dijeni të tij dhe që kanë lidhje me ngjarjen e sigurimit. Në rastin e sigurimit të personit, kur vërtetohet humbja e aftësisë për punë, bëhet edhe ekspertimi mjekësor. Kur detyrimet e mësipërme nuk përmbushen, siguruesit i lind e drejta që të mos paguajë shpërblimin e sigurimit ose shumën e sigurimit.

Kompensimi ose vlera e sigurimit që duhet t'i paguhet jo të siguruarit, por personit të tretë, në dobinë e të cilit është lidhur kontrata, nuk mund të sekuestrohet për borxhet e të siguruarit. Siguruesi ka të drejtë të ndalojë nga shpërblimi i sigurimit ose shuma e sigurimit atë që ka për të marrë i siguruari nga e njëjta kontratë e sigurimit. Gjithashtu, siguruesi mund t'i kundërdrejtojë personit, në dobinë e të cilit është lidhur kontrata, të gjitha prapësimet që aim und t'i kundërdrejtojë të siguruarit nga e njëjta kontratë sigurimi.

Në përputhje me nenin 1130¹² të Kodit civil shqiptar, kur një person lidh një kontratë sigurimi në emër të një tjetri, pa patur një tagër të tillë prej tij, ky i fundit mund ta pranojë kontratën e lidhur edhe pas vërtetimit të ngjarjes së sigurimit.

Personi që ka lidhur kontratën është i detyruar të zbatojë vetë detyrimet që rrjedhin nga vetë kontrata e sigurimit, deri në momentin kur siguruesi ka marrë njoftim për pranimin ose jo të saj, nga personi në emër të të cilit është lidhur ajo kontratë. Primi i sigurimit i paguhet siguruesit nga kontraktuesi i mësipërm, për të gjithë periudhën deri në momentin kur siguruesi ka marrë dijeni për mospranimin e kontratës.

Duhet theksuar gjithashtu se një pjesë të mirë të rregullimeve ligjore në fushën e sigurimeve sjell edhe Ligji nr. 52/2014 “Mbi veprimtarinë e sigurimit dhe risigurimit”¹¹, i cili

¹² Idem 94, faqe 336.

¹³ Ligji nr.52 i 22 majit 2014 i përmbledhur në 16 kapituj, përfaqëson shembullin më modern të teknikës legjislative në fushën e sigurimeve në Republikën e Shqipërisë.

përbëhet nga 16 kapituj që trajtojnë aspekte lidhur me sqarimin dhe saktësimin e nocioneve mbi operacionet e sigurimit, klasifikimin e rreziqeve, ushtrimin e veprimtarisë së sigurimit nga ana e shoqërive të sigurimit. Akti normativ në fjalë përfshin dispozita të zgjeruara në lidhje me: formën juridike dhe ushtrimin e veprimtarisë nga shoqëritë e sigurimit dhe risigurimit, autorizimin e shoqërive të sigurimit, detyrimet e shoqërive të sigurimit, aspekte lidhur me administrimin e rreziqeve, kontrollin e brendshëm të shoqërive të sigurimit, masat e mbikëqyrjes financiare në fushën e sigurimeve, veprimtarinë e brokerave dhe inspektorëve të dëmit si dhe sanksionet në rastet e mosrespektimit të dispozitave ligjore.

II.KARAKTERISTIKAT JURIDIKE TË KONTRATËS SË SIGURIMIT

Në shumicën e legjislacioneve të vendeve europiane, karakteristikat juridike të kontratës së sigurimit janë të përafërta dhe ato mund të përmbliken në: konsensuale, të dyanshme, me shpërblim, adezioni, rastësore ose të papërcaktuara, të sigurimit vullnetar ose të detyruar etj.

A. Karakteri konsensual i kontratës së sigurimit

Për të përcaktuar nëse me një kontratë siguri nënkuptojmë një kontratë konsensuale, duhet më së pari të analizojmë kushtet e kërkuara për vlefshmërinë e saj. Një analizë e tillë do ta vendoste kontratën e sigurimit në njërin prej tri kategorive kryesore të kontratës në përgjithësi: kontratë konsensuale, kontratë solemne apo kontratë reale.

Rregulla e përgjithshme, e njohur në sistemin kontinental, është ajo e konsensualitetit të kontratave, sipas së cilës, për lidhjen e një kontrate të ligjshme është i nevojshëm vullneti i palëve, vullneti i cili nuk kërkohet të materializohet me patjetër në një formë të shkruar. Kontrata e sigurimit ka në thelb karakter konsensual, pasi edhe vetë ligjëbërësi nuk ka imponuar formën e shkruar për vlefshmërinë e saj. Kështu, Kodi Civil italian¹⁴, por edhe legjislacioni rumun, respektivisht Ligji 136/1995¹⁵ dhe Kodi Civil aktual¹² flasin për formën e

---

¹⁴ Shih nenin 1888 të Kodit Civil Italian 1942, i cili flet për “Dëshminë e kontratës së sigurimit”

¹⁵ Në përputhje me nenin 10 të Ligjit 136/1995, „Kontrata e sigurimit lidhet në formë të shkruar. Ajo nuk mund të provohet me dëshmitarë, edhe në rast se ka një fillim dëshmie të shkruar. Në rastet e forcës madhore, si

shkruar të kontratës së sigurimit, por vetëm në aspektin e vërtetimit të saj. Kodi e shpreh qartë se forma e shkruar duhet vetëm për të dëshmuar ekzistencën e kontratës si një kërkesë *ad probationem*, pra forma e shkruar është e nevojshme për ta provuar ekzistencën e kontratës dhe jo për lidhjen e saj.

Përkundrazi, ligjvënësi shqiptar e konsideron kontratën e sigurimit si një kontratë solemne (formale), duke e kushtëzuar formën e shkruar të kontratës me vlefshmërinë e saj, pra e konsideron atë si një kusht *ad validitatem*.

Në lidhje me karakterin solemn të kontratës së sigurimit, autorë të ndryshëm në fushën e sigurimit në Shqipëri janë përpjekur të shpjegojnë motivet që kanë detyruar ligjvënësin që të kushtëzojë formën e shkruar të kontratës së sigurimit me vlefshmërinë e saj. Kështu, për disa autorë¹³, motivi kryesor i cili shpjegon përse në Kodin Civil është këmbëngulur për formën e shkruar të policës së sigurimit, lidhet me rëndësinë në vetvete të kësaj lloj kontrate në qarkullimin civil si dhe numurin e lartë të interesave që ajo mbulon. Për autorë të tjerë¹⁴, forma solemne e kontratës së sigurimit mund t'i ndihmojë shumë palët në proces, sepse instancat gjyqësore do ta kishin më të lehtë të interpretonin kushtet e kontratës në rastet kur ato janë të shprehura qartë në formë të shkruar. Por, ka edhe autorë të tjerë¹⁵, të cilët vlerësojnë se forma e shkruar e policës së sigurimit lehtëson në mënyrë të ndjeshme standartizimin dhe uniformizimin e marrëdhënieve juridike që rrjedhin nga kontrata respektive midis subjekteve të së drejtës që paraqesin disa karakteristika të veçanta, krahasuar me llojet e tjera të kontratave.

---

rezultat i së cilës, dokumentet e sigurimit kanë humbur dhe nuk ekziston kurrfarë mundësie për nxjerrjen e një duplikate, pranohet çdolloj dëshmie e ligjshme që mund të konfirmojë ekzistencën e tyre”.

¹⁶ Në përputhje me nenin 2200 të Kodit Civil, „Që kontrata e sigurimit të mund të vërtetohet, duhet që ajo të lidhet në një formë të shkruar. Kontrata nuk mund të vërtetohet me ndihmën e dëshmitarëve, edhe atëhere kur ekzistojnë fillësë të formës së shkruar. Nëse dokumentat e sigurimit janë zhdukur për shkak të forcave madhore ose shkaqe të tjera dhe nuk ekziston mundësia e nxjerrjes së një duplikate, ekzistenca dhe përmbajtja e tyre mund të vërtetohen me anë të çdo forme tjetër të provave.”

¹⁷ Shih Juliana Bylykbashi “Aspekte juridike të biznesit të sigurimit vullnetar”, Tezë doktore, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Drejtësisë;

¹⁸ Shih Luan Hasneziri, “Kontrata e sigurimit sipas Kodit Civil të Republikës së Shqipërisë”;

¹⁹ Për më tepër shih Mariana Semini, “E drejta e detyrimeve dhe kontratave”. Pjesa e Përgjithshme, Tiranë 2006.

Por, autorja e këtij studimi nuk ndan të njëjtën pikëpamje me autorët e sipërcituar, sa i përket formës së kontratës së sigurimit, duke arritur në konkluzionin se një kontratë e tillë, megjithë rëndësinë që paraqet nuk mund të jetë kontratë solemne, por një kontratë konsensuale.

Për të konkluduar kështu, autorja është nisur nga analogjia me sistemet e tjera të së drejtës dhe ka kombinuar metodat e interpretimit gramatikor dhe logjik. Pikësëpari, ajo ka mbajtur parasysh faktin se e drejta shqiptare, njëlloj si e drejta italiane apo rumune aplikon sistemin “civil laë”. Së dyti, shumica e dispozitave të Kodit Civil shqiptar janë marrë nga Kodi Civil Italian i vitit 1942, i cili, sikurse kemi theksuar më sipër, parashikon në nenin 1888 se “kontrata e sigurimit lidhet në formë të shkruar. Siguruesi është i detyruar t’i lëshojë kontraktuesit policën e sigurimit, ose çdo document tjetër që konfirmon lidhjen e kontratës. Ai është gjithashtu i detyruar të lëshojë, me kërkesën dhe shpenzimet e kontraktuesit, duplikata ose kopje të policës së sigurimit”. Së treti, fakti që edhe Kodi Civil shqiptar përdor termin “dëshmi”, tregon ndoshta se për ligjvënësin forma e shkruar është e rëndësishme pikërisht për të vërtetuar ekzistencën e kontratës, si një instrument ad probationem. Së fundi, edhe praktika gjyqësore në Republikën e Shqipërisë e ka kundërshtuar prej kohësh formën solemne të kontratës së sigurimit, pasi i ka lejuar njërës prej palëve në process, të cilës i kishte humbur policën e sigurimit, ta dëshmonte ekzistencën e kontratës nëpërmjet formave të tjera, të konfirmuara nga ana e Autoritetit të Mbikëqyrjes Financiare.

B. Karakteri sinalagmatik ose i dyanshëm i kontratës së sigurimit

Karakterit i dyanshëm i kontratës së sigurimit është rezultat i aplikimit të kriterit të përmbajtjes së kontratave. Veçoria e kontratave të dyanshme është se ato, ndryshe nga kontratat e njëanshme, vendosin detyrime reciproke për palët²⁰. Kontrata e sigurimit është në fakt një kontratë e dyanshme, sepse prej saj lindin detyrime reciproke ndërmjet palëve (i siguruari dhe siguruesi). Kështu, detyrimi kryesor i të siguarit është të paguajë policën e sigurimit, ndërsa siguruesi detyrohet t’i paguajë të siguarit vlerën e dëmit të pësuar, në rast aksidenti automobilistik.

²⁰ Kështu, neni 1171 i Kodit Civil parashikon se „kontrata është e dyanshme atëhere kur detyrimet që lindin prej saj janë reciproke dhe të ndërvarura. Në të kundërt, kontrata është e njëanshme, edhe nëse ekzekutimi i saj presupozon detyrime në kurriz të të dyja palëve”.

Vlen të vihet në dukje se detyrimet reciproke ndërmjet palëve janë të ndërruarura, në kuptimin që detyrimi për shpërblimin e dëmit nga ana e siguruesit përcaktohet tërësisht nga detyrimi i të siguruarit për të treguar rrezikun e sigurimit dhe pagesën e policës së sigurimit.

C. Kontrata e sigurimit si kontratë me shpërblim

Kjo karakteristikë e kontratës përcaktohet nga kriteri i klasifikimit të kontratave, nisur nga qëllimi apo synimi i palëve në momentin e lidhjes së tyre. Për pasojë, kontratat mund të klasifikohen në kontrata pa shpërblim dhe kontrata me shpërblim. Në rastin e kontratave pa shpërblim, palët nuk synojnë të përfitojnë ndonjë avantazh pasuror të tyre, ndërsa tek kontratat me shpërblim, secila palë ka si qëllim të sigurojë përfitimin e vet pasuror.

Kontrata e sigurimit, pavarësisht nga lloji i saj, është në thelb kontratë me shpërblim, pasi të dyja palët e saj ndjekin realizimin e përfitimeve pasurore. Në këtë mënyrë, qëllimi pasuror i të siguruarit është që të përfitojë shumën e sigurimit, edhe kur ngjarja e sigurimit nuk është tërësisht e sigurt, ndoshta nga që është cënuar prej modaliteteve të kushtit pezullues. Siguruesi, nga ana tjetër, synon të arkëtojë primin e sigurimit nga i siguruari, me shpresën se rasti i sigurimit nuk ka për të ndodhur, në mënyrë që përfitimi i tij të jetë maksimal.

D. Karakteri i papërcaktuar ose aleator²¹ i kontratës së sigurimit

Karakterit aleator i kontratës rezulton nga kriteri i njohjes së shtrirjes së detyrimit të palëve, në funksion të të cilave, kontratat mund të klasifikohen në kontrata të përcaktuara dhe kontrata të papërcaktuara ose aleatore.

Në rastin e kontratave të përcaktuara, palët njohin që nga momenti i lidhjes së kontratës se deri ku do të shtrihen të drejtat dhe detyrimet atëhere kur ajo do të zbatohet. Në kontratat aleatore, palët nuk i njohin, në momentin e lidhjes së kontratës, limitet, brenda të cilave, do të realizohen detyrimet apo do të vlerësohen të drejtat e tyre.²²

Kontrata e sigurimit presupozon në thelbin e saj një element aleator, pasi as i siguruari, as siguruesi nuk mund ta dinë, në momentin e lidhjes së saj, nëse do të ndodhë rasti i sigurimit

²¹ Për detaje të karakterit aleator të kontratave dhe pasojave të tyre specifike, shih Ion Dogaru, Pompil Draghic “*Bazat e të drejtës civile, Vëll.III. Teoria e përgjithshme e detyrimeve*”, Edit. CH.Beck, Bukuresht, 2008, faqe 48-49; Roberta Nitoiu, “*Teoria e përgjithshme e kontratave e aleatore*”, Edit. All Beck, Bukuresht, 2003.

²² Lidhur me detyrimin aleator, shih Anne Marin, *Contribution a l’etude des contrats aleatoires*, Edit. Les Presses Universitaires de la Faculte de Droit Clermont-Ferrand, 2002, faqe. 18.

dhe, për pasojë, nuk dinë as sesa do të jetë shuma e shpërblimit të dëmit. Nga kjo analizë rezulton se karakteri aleator është thelbësor për ekzistencën e vetë kontratës së sigurimit. Në fakt, mungesa e elementit aleator do të sillte pavlefshmërinë absolute²³ të kontratës së sigurimit, në rastin kur nuk përcaktohet dot rasti i sigurimit²⁴, duke patur parasysh se ky është elementi thelbësor që ndikon tek palët për të lidhur kontratën e sigurimit.

E. Karakteri vullnetar dhe i detyrueshëm i kontratës

Një tjetër karakteristikë e kontratës së sigurimit është se ajo mund të jetë kontratë e sigurimit vullnetar dhe kontratë e sigurimit të detyrueshëm. Kontrata e sigurimit është vullnetare kur ajo lidhet vetëm duke u bazuar tek vullneti i lirë i palëve kontraktuese. Kjo kontratë mund të shfaqet në formën e kontratës së sigurimit të personit ose të sigurimit të pasurisë, e cila përfshin në vetëvete sigurimin e çdo lloj pasurie.

Kontrata e sigurimit është e detyrueshme, kur vullneti për lidhjen e saj nuk buron nga personi apo subjektet e së drejtës, por nga vetë ligji. Në këtë rast është vullneti i ligjit dhe jo i subjektit ai që bën që të lindë kontrata e sigurimit, ndërkohë që subjektet janë të detyruara që ta lidhin këtë kontratë, pavarësisht vullnetit të tyre. Pra, është ligji ai që imponon vullnetin e personit dhe kjo është një nga përjashtimet e rralla në fushën e të drejtës civile, ku ligji ndërhyt në vullnetin e personit, duke e detyruar që të lidhë një kontratë, pasi në pothuajse të gjitha rastet e tjera, është vullneti i palëve që çon në krijimin e një kontrate dhe jo vullneti i ligjit²⁵.

F. Kontrata e sigurimit si kontratë adezioni

Në të drejtën shqiptare, njëlloj si në sistemet juridike të vendeve europiane njihet edhe ekzistenca e një kategorie të veçantë të kontratës që është kontrata e adezionit. Në rastin e kontratës së adezionit, njera nga palët pranon kushtet e paravendosura nga pala tjetër.

²³ Lidhur me dallimin e rasteve të pavlefshmërisë absolute nga ato të pavlefshmërisë relative, shih Gabriel Boroi, Carla Alexandra Angheliescu, *Kurs i të drejtës civile. Pjesa e përgjithshme.. Bot. i 2-të*, Shtëpia botuese Hamangiu, Bukuresht, 2012, faqe 253-259.

²⁴ Shih Ion Dogaru, Edmond Gabriel Olteanu, Lucian Sauleanu, vepr.cit., faqe 1045.

²⁵ Luan Hasneziri, vepr.cit., f.16.

Në lidhje me kontratën e sigurimit, klauzolat e saj janë të paracaktuara nga ana e siguruesit, pa i lënë mundësi të siguruarit që të negociojë. Praktikisht, mundësia e vetme e të siguruarit është të përzgjedhë midis ofertave që paraqesin siguruesit, në lidhje me rrezikun e sigurimit. Në thelb, zgjedhja e ofertës varet nga elementi ekonomik, vlera e primit të sigurimit dhe shuma e sigurimit të ofruar.

Në këtë mënyrë, të siguruarit i mbetet për të negociuar vetëm shuma e sigurimit, masa e dëmit, afatet dhe kushtet, në bazë të të cilave, kryhet pagesa e primit dhe shpërblimi i sigurimit.

Referenca:

1. Boroj Gabriel ,''*Curs de drept civil. Partea generala*'', Edit.II, Shtëpia botuese Hamangiu, Bukuresht 2012, f.253-259;
2. Bylykbashi Juliana, ''*Aspekte juridike të biznesit vulletar*''. Tezë doktore, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Drejtësisë;
3. Dogaru Ion, Nicolae Popa, *Bazele dreptului civil. Vol. IV- Contracte speciale*, ed. C.H. Beck, București, 2009;
4. Errante Edward, ''*The Anglo-American Law of Contracts*'', L.G.D.J Paris, 2001;
5. Hasneziri Luan, ''*Kontrata e sigurimit sipas Kodit Civil të Republikës së Shqipërisë*'';
6. Marin Anne, ''*Contribution a l'etude des contracts aleatoires*'', Edit. Les presses universitaires de la Faculte Clermont-Ferrand 2002, f.18;
7. Nitoiu Roberta, ''*Teoria generală a contractelor aleatorii*'', Ed. All Beck, Bucuresht, 2003, f.70
8. Sauleanu L, Smarandache L, Dodociou A, ''*Dreptul bancar*'', Edit.Universul Juridic, Bukuresti, f.55;
9. Sauleanu Lucian, ''*Companile comerciale*'', Edit. Univ. Juridic, Bukuresht 2012, f.179;
10. Tutulani Semini Mariana, ''*E drejta e detyrimeve dhe kontratave. Pjesa e Përgjithshme*'', Shtëpia botuese Skenderbej 2006, f.104;

11. Kodi Civil i Republikës së Shqipërisë 1994, Bot. ALBJURIS 2014, f.331 e vijim;
12. Kodi Civil italian i vitit 1942;
13. Kodi Civil rumun i vitit 2011;
14. Ligji nr.10076, datë 12.02.2009 „Për sigurimin e detyrueshëm në sektorin e transportit”, i amenduar në vitin 2011;
15. Ligji nr.52, datë 22.05.2014 „Mbi veprimtarinë e sigurimit dhe risigurimit”.

**NDARJA E PUSHTETIT SHETËROR - ME THEKS TË VEÇANTË QEVERISJA
DHE SISTEMI I NDARJES SË PUSHTETIT NË SHBA**

Bajram SEFERAJ- Ph.D. Candidate

Faculty of Law, International University of Struga

Zyrtar i Lartë Ligjor, Departament Ligjor, MBPZHR

Abstrakt

Teoria e përgjithshme e shtetit dhe e së drejtës, një nga karakteristikat e përgjithshme të shtetit është *pushteti shtetëror* apo aparati përmes të cilës ai realizon vullnetin e vet politik.

Ky pushtet shprehet në autorizimet kushtetuese dhe ligjore të organeve shtetërore që të nxjerrin aktet e caktuara, të sigurojnë zbatimin dhe mbrojtjen e tyre përmes monopolit të dhunës fizike. Pra ky pushtet manifestohet përmes 3formave themelore e që janë:

- Pushteti kushtetutdhënës dhe legjislativ,
- Pushteti ekzekutiv- administrativ
- Pushteti gjyqësor.

E njëra ndër teoritë që do të shtjelloj në këtë punim është Parimi i ndarjes së pushtetit shtetëror në botë e veqanërisht qeverisja dhe sistemi amerikan i ndarjes së pushtetit.

Sistemi i ndarjes së pushtetit sot gjen zbatim në pjesën dërmuese të sistemeve bashkëkohore politike. Varësisht nga raporti i organeve të degëve të ndryshme të pushtetit shtetëror, pozitës dhe rolit të tyre janë të njohura 3 sisteme të bazuara në parimin e ndarjes së pushtetit:

- Sistemi parlamentar,
- Sistemi presidencial, dhe

- Sistemi i përzier (parlamentar-presidencial)

Parimi i ndarjes dhe i kufizimit të pushtetit është një nga parakushtet elementare të demokracisë. Vendosja e një balance ose ekuilibri midis tre pushteteve është bazë, për funksionimin e demokracisë në një shtet.

Balanca dhe ekuilibri i pushteteve në shtetet demokratike parlamentare duhet të arrijë dy qëllime: e para, të sigurojë pavarësinë e pushteteve, e dyta, të kufizojë pushtetet, duke përcaktuar mekanizma të kontrollit të tyre reciprok.

Fjalët kyçe: *Pushteti Shtetëror, Sistemet, Balanci dhe Ekuilibri, Parimi, Shteti dhe e Drejta.*

HYRJE

Nuk ka një sistem universal të ndarjes së pushteteve. Edhe në sistemet me të cilat kontrolli dhe kufizimet për ndërhyrjen e një dege të pushtetit tek tjetra janë më të përcaktuara, përseri nuk mund të pretendojmë se kemi një ndarje absolute të pushteteve.

Parimi i ndarjes së pushteteve, nga njëra anë, njeh funksionimin e pavarur të pushtetit legjislativ, ekzekutiv dhe gjyqësor. E në anën tjetër, parimi i kontrollit dhe balancës përqëndrohet në garantimin e rregullt kushtetues si një të tërë, duke parandaluar uzurpimin e një dege të pushtetit mbi tjetrin. Kushtetuta Amerikane nuk është vetëm kategoria e qështjeve që zë vendin parësor në jetën publike amerikane, por padyshim segmenti më i rëndësishëm i vet shtetit amerikan. Hapat e parë për të themeluar sistemin qeverisës amerikan janë shpallja e pavarësisë së trembëdhjetë kolonive angleze që gjendeshin në Amerikë. Deklarata e Pavarësisë e nxjerrur më 1776 është akti i parë konstituiv që shpreh vullnetin e popullit për të vendosur për vete, respektivisht për të vetëvendosur mbi statusin e vet juridik dhe politik. Zingjiri i bashkimit të shteteve amerikane që sapo kishin shpallur pavarësinë, vazhdon me formimin e Konfederatës Amerikane e që themelohet me nxjerrjen e Neneve të Konfederatës respektivisht të aktit juridik që vendosi bazën dhe formësoi konstituimin e kësaj konfederate. Për nga forma sistemi qeverisës amerikan njihet si Sistem Presidencial. Por roli i Presidentit të SHBA-ve kurrësi nuk mund të konsiderohet se është autoriteti mbi të tjerët, përkundrazi praktika ka treguar se ai është autoriteti që cilësisht realizon vullnetin e popullit dhe për më tepër është dëshmuar se është shëndërruar në element të demokracisë. Sistemi elektoral i

zgjedhjeve presidenciale në SHBA është padyshim i vjeter sa edhe vet SHBA-të, i pandryshuar në esencë por jo i pandryshueshëm dhe në detaje të tij.

HISTORIKU MBI NDARJEN E PUSHTETEVE

Një nga aspektet më të rëndësishme të demokracisë është sistemi i kontrollit dhe balancës midis degëve të ndryshme të pushtetit. Ky koncept është rrënjësor në teorinë e ndarjes së pushteteve. Qëllimi i kësaj ndarje në legjislativ, ekzekutiv e gjyqësor është në fund të fundit që forca e këtyre pushteteve të mos përdoret në mënyrë abuzive. Rrënjët e teorisë së ndarjes së pushteteve gjëjmë që në filozofët antikë, ku Aristoteli për të parën herë në histori, përmendi pushtetet në shtet:

- *i pari* Asambleja e Përgjithsme e cila duhet të vendosë për qështjet publike,
- *i dyti* është i përbërë nga trupi i funksionarëve, dhe
- *i treti* nga trupi gjyqësor.¹

Mirpo autorët që e përpunuan më tej teorinë e ndarjes së pushteteve dhe që njihen si “baballarët” e saj janë John Lock, dhe Monteskej. John Lock në librat e tij “Qeverisja Civile” (1690) theksoi se menyra më e mirë për të shmangur një qeverisje të prishur, është promovimi kushtetues i ndarjes së pushtetit legjislativ dhe ekzekutiv.

Ndërkaq, Monteskej i inspiruar nga përvoja Britanike në vepren e tij “The Spirit of Law” shtoi fuqinë e tretë të gjyqësorit në këtë koncept dhe kjo shprehje e ndarjes së pushteteve u bë realitet. Ideja e Monteskej për ndarjen e pushteteve shërbeu si direktivë e cila u pasqyrua në shumicën e kushtetutave botërore. Ndërkaq doktrina e “Kontrollit dhe Balancës” në Sistemin Amerikan është bazuar në premisën së të tri degët e pushtetit shtetëror nuk do të jenë aq shumë të larguara sa të humbin kontrollin njera ndaj tjetres. Pra qdo organ duhet të jetë në gjendje të kontrolloj pushtetin e kontrolluar ndaj te tjeret, duke ndarë funksionet, diskutuar për to, ose duke kontrolluar ushtrimin e tyre. Pra modeli amerikan i pushtetit, sëbashku me sektorizmin e pushtetit dhe me funksionet e tyre të përziera sigurojnë armen e nevojshme për qdo pushtet përfshirë edhe Gjyqësorin, me pak fjalë pra të

¹ Luan Omari “ Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike”, Tiranë,, fq. 110

parandalojnë ose rregullojnë gabimet në veprimet e autoriteteve publike, kështu ky model Amerikan “ Check and Balanc” edhe lindi. - Qëllimi i përhershëm i ndarjes së pushteteve ishte që ndarja dhe rregullimi i disa instancave në mënyrë të atillë që secila prej tyre të kishte kontroll mbi tjetren. Ndërkaq W.Caesar në mbrojtje të pushtetit të ndarjeve së pushteteve ka venë se shumë kritikë ankohen se sistemit i mungon elementi unitar politik-bërjes, i venosur si një lloj oficeri ekzekutiv.²

Ndarja e ngurtë e pushteteve, funksionon kryesisht në sistemet presidenciale, në të cilat tri pushtetet janë të pavarura në ushtrimin e veprimtarisë së tyre dhe dhe në parim nuk ndërhyjnë në pushtetet tjera. Tek këto sisteme pushteti legjislativ i besohet tërësisht parlamentit, ai ekzekutiv presidentit, kurse gjyqësorit ushtrohet nga gjykatat e pavarura. Te kjo formë e ndarjes së pushtetit, qeveria nuk i nënshtrohet kontrollit parlamentar dhe mocionit të mosbesimit. Ajo është e varur nga presidenti i cili dhe është shefi i shtetit.

Ndarja e butë e pushteteve, është tipike për sistemet parlamentare të qeverisjes, qoftë për mbretërinë parlamentare ose republikat parlamentare. Te ky sistem ndonëse ekziston dhe funksionon parimi i ndarjes së pushteteve, paraqiten fërkime dhe ndërhyrje të shpeshta midis tyre dhe një sistem i kontrollit reciprok i cili shpeshhere shkakton konflikte politike midis pushteteve dhe kriza parlamentare³.

Ndërsa sistemi mikst i ndarjes së pushteteve paraqitet në shtetet që zbatojnë sistemin e kombinuar parlamentar – presidencial të qeverisjes. Tek këto shtete kemi një bashkëdyzim të elementeve parlamentare dhe presidenciale të qeverisjes. Jo pse sistemi qeverisës amerikan ka karakter historik, sepse është ndër sistemet e vetme qeverisëse që pavarësisht në kontestin politik ka ndikim më të madh në rrjedhet historike, nëse me histori do të kuptonim ngjarje të kaluara, por sepse sistemi qeverisës amerikan nuk është i kaluar as i tejkaluar, por për më tepër është aktual dhe sot, bile për më tepër efikasiteti dhe stabiliteti i tij janë në nivelin më të lartë, dhe sot e kësaj dite i prin sfidave të kohës në këtë fushë, duke argumentuar se është ndër të rrallët sisteme të qeverisjes që e ka sfiduar të kaluarën, e sfidon të sotmen dhe në të

---

² James W. Caesar, Ne mbrojtje te ndarjes se pushteteve.

³ Demokracia Parlamentare, Prof.Dr. Arsim Bajrami, Prishtine 2005,, fq. 74

ardhmen⁴. Për herë të pare në historinë e së drejtës, lind Parimi i kufizimit të shtetit nga institucionet e pavarura që bëjnë interpretimin e ligjit në menyre profesionale *Gjykatat* të ndara nga pushtetet tjera. Kushtetuta Amerikane do të vështrohet nga dy aspekte: nga forma dhe përmbajtja. Për nga forma, sistemi qeverisës amerikan njihet si Sistem Presidencial qeverisës. Ndërkaq sistemi amerikan i qeverisjes për nga përmbajtja i qëndron besnike formës së këtij sistemi. Sistemi qeverisës amerikan në nivel federal për nga organet qendrore përbëhet nga Kongresi, institucioni i Presidentit dhe Gjykata Supreme⁵.

NDARJA E PUSHTETEVE SHETËTOR NË SHETËTET E BOTËS

Parimi i ndarjes së Pushtetit Shtetëror nënkupton formën e qeverisjes shtetërore që bazohet në ushtrimin e pavarur të pushtetit legjislativ, ekzekutiv dhe gjyqësor. Sistemi i ndarjes së pushtetit sot gjen zbatim në pjesën dërrmuese të sistemeve bashkëkohore politike, pra paraqet një nga komponentët kryesorë të shtetit modern të bazuar në qeverisjen e së drejtës dhe në parimin e pluralizmit shumë partiak. Kemi 3 lloj ndarjesh të sistemeve si:

- **Sistemi Parlamentar**
- **Sistemi Presidencial, dhe**
- **Sistemi Përzier.**

Sistemi parlamentar është formë e qeverisjes së pushtetit e bazuar në parimin e ndarjes së pushtetit, në të cilin ekziston një ndarje e tre pushteteve dhe një kontroll i tyre reciprok. Pra për here të parë ky sistem është aplikuar në Angli në shek. XVIII, e më vonë edhe në disa shtete tjera të Europës e të botës⁶.

Sistemi Presidencial është formë e qeverisjes shtetërore, e bazuar në ndarjen e funksioneve midis parlamentit dhe shefit të shtetit. Shefi i shtetit në sis. Presidenciale paraqet barte të pushtetit ekzekutiv. Si karakteristik e këtij sistemi është koncentrimi dhe ushtrimi i pushtetit ekzekutiv nga ana e presidentit. Këtë hasim në SHBA, Federatën Ruse, Filipine e shtete tjera.

⁴ Kushtetuta Amerikane, Grupi për studime Juridike dhe Politike, Prishtine 2005, fq. 16

⁵ Kushtetuta Amerikane... , fq. 27

⁶ Demokracia Parlamentare, Dr. Arsim Bajrami,, Prishtine 2005,, fq. 71-75

Sistemi Përzier (parlamentar-presidencial) paraqet një formë hibride të organizimit dhe të ushtrimit të pushtetit, e bazuar në parimin e ndarjes së pushtetit. Ky sistem ndryshe quhet edhe si sistem gjysem–presidencial. Paraqitja dhe zhvillimi i sistemit është si rezultat i një periudhe të gjatë të luftës së forcave demokratike për kufizimin e absolutizmit të monarkive feudale dhe për sovranitetin popullor të shprehur në institucionet politike përfaqësuese. Gjenezën e sistemit parlamentar dhe të demokracisë parlamentare e hasim në Angli e që konsiderohet *djep i parlamentarizmit*.

Sistemi Parlamentar

Mbretëria e Bashkuar – djep i parlamentarizmit

Anglia, Skocia, Irlanda Veriore dhe Uells i përbëjnë Mbretërinë e Bashkuar siq njihet Anglia. Anglia është vendi në të cilën për herë të parë paraqitet rregjimi parlamentar dhe rregullat e qeverisjes të demokracisë përfaqësuese të bazuara në parlamentarizëm, e që fillet i hasim qysh në shek. XII kur edhe u aplikuan format e para të këtij sistemi. Si karakteristikë themelore e Anglisë në raport me sistemet tjera parlamentare: *Mungesa e kushtetutës së shkruar dhe tradicionalizmit*. Parlamenti anglez është paraqitur për herë të parë në vitin 1240 me emërtimin Magnum Conzulum e pastaj në vitin 1295 konsituohet si parlamenti i madh, e që nga viti 1400 merr karakter bikameral (dydhomësh) si dhoma e Lordëve dhe dhoma e Komunave. Qeveria paraqet shtyllën kryesore të sistemit parlamentar në Angli. Kryeministri është figura kryesore politike në vend.

Republika e Francës

Kushtetuta e pestë e proklamuar me Kushtetutën e De Golit të vitit 1958 u atribuua me frymën për një republikë presidenciale. Franca ka një qeveri e cila realisht ndikohet nga Presidenti por që i nënshtrohet kontrollit parlamentar me një mandat presidencial prej 7vitesh. Presidenti është autoriteti kryesor politik, udhëheqja e qeverisë dhe e drejta e përdorimit të vetos dhe shpërndarja e parlamentit. Si institucione kryesore janë: Presidenti i Republikës, Qeveria dhe Parlamenti.

Republika e Italisë

Organizmi qeverisës shtetëror në Itali përcaktohet me Kushtetutën e vitit 1948 e si Republikë Parlamentare Demokratike, e bazuar në punën. Sipas kushtetutës kemi këto institucione kryesore: Parlamenti (dhoma e deputetve dhe Senati), Presidenti i Republikës dhe Qeveria.

Republika e Gjermanisë

Federalizmi gjerman paraqet modelin me të zhvilluar në Europë dhe funksionon mbi bazën e ndarjes së pushtetit dhe një decentralizim federal. Gjermania në bazë të nenit 20 të Ligjit Themelor (Kushtetutës) është njësi federale e ndarë në lande, ku pushteti shtetëror është i koncentruar në tri institucione si: Parlamentin federal, Presidentin dhe Kancelaren.

Republika e Shqipërisë

Sistemi parlamentar ndonëse me shumë kufizime filloi me krijimin e shtetit të pavarur shqiptar. Tranzicioni demokratik që filloi në Shqipëri në vitet e 90ta shenoi edhe një proces të ndryshimeve politike, ekonomike, e shoqërore. Parimet e qeverisjes shtetërore u përcaktuan fillimisht me Ligjin për Dispozitat Kryesore Kushtetuese nr.7491 të vitit 1991, ku neni 1 i kësaj Kushtetute thotë se *Shqipëria është Republikë Parlamentare*. Struktura organizative shtetërore janë: Kuvendi, Këshilli i Ministrave, dhe Presidenti i Republikës.

Republika e Kosovës

Fillimet e tranzicionit demokratik në Kosovë hasim në fillim të viteve 90ta në kohën kur filloj shpërbërja e RSFJ. Me ndërhyrjen e NATO-s në Kosovë në Qershor të vitit 1999 për ta perfundue luftën, atëher u instalua një administratë civile nderkombetare si protektorat i Kombeve të Bashkuara të quajtur si UNMIK. Fillimisht u miratua Korniza Kushtetuese pasi që Kosova nuk ishte shtet. Tani Kosova me 17.02.2008 shpalli pavarësinë dhe u bë shtet sovran e i pavarur, edhe miratoj Kushtetutën e parë të njohur ndërkombtarisht ashtu si shtet i pavarur.

Kushtetuta në Nenin 1 paragrafi 1 përcakton “*Republika e Kosovës është shtet i pavarur, sovran, demokratik, unik, dhe i pandashëm*”. Kosova është Republikë Parlamentare, e bazuar në sistemin e ndarjes së pushteteve dhe kontrollit të ballancimit në mes tyre, sikurse përcaktohet me Kushtetutë. Kuvendi i Republikës ushtron pushtetin Legjislativ,

kurse Qeveria atë Ekzekutiv. Presidenti i Republikës përfaqëson Unitetin e popullit. Pushteti Gjyqësor ushtrohet nga gjykatat e pavarura.

Sistemi Presidential

Shtetet e Bashkuara të Amerikës – SHBA

Kushtetuta e SHBA-ve është Kushtetuta e parë në botë e shkruar thellësisht me karakter juridik. Kushtetuta përbëhet nga 7 nene dhe e amadamentuar plot 26 herë. Sipas Kushtetutës pushteti shtetëror në SHBA ndahet në Legjislativ- Kongresi, në Ekzekutiv- Presidenti, dhe në Gjyqësor- Gjykata Supreme. Pra SHBA-të kanë tipik sistem presidencial⁷.

Federata Ruse

Pas shpërbërjes së ish BRSS dhe diktatura komuniste, Federata Ruse me kushtetutën e vitit 1993 filloj ndërtimin e demokracisë parlamentare, ku neni 1 citon se Rusia përcaktohet si shtet demokratik federativ juridik në formë të qeverisjes republikane, përbëhet nga republikat, krahinat, rajonet, qytetet me rendësi federale, rajonet autonome, qarqet autonome, të cilat janë subjekte të barabarta në Rusi. Federata Ruse zbaton një sistem presidencial të ngjajshëm me sistemin amerikan. Dallimi konsiston në faktin se në Rusi funksionon qeveria si organ ekzekutiv me kryeministër, kurse në SHBA nuk ka kryeminister dhe qeveri të pavarur sepse ajo është pjesë e ekzekutivit që e kryeson presidenti.

Sistem i Përzier

Republika e Sllovenisë

Ish republika e parë Jugosllave që filloi procesin e demokratizimit dhe pavarësisë së saj. Në vitin 1991 kuvendi Slloven miratoi deklaratën e Pavarësisë duke shkëputur qdo lidhje me Federatën Jugosllave, pra miratoi Kushtetutën e saj si shtet i pavarur me 23 Dhjetor 1991, ku sipas Kushtetutës, Sllovenia përcaktohet si shtet sovran dhe i pavarur, si republikë demokratike dhe shtet ligjor dhe social. Kushtetuta përcakton një model të përzier të

---

⁷ E drejta Kushtetuese, Dr.Kurteh Saliu, Prishtinë 2004, fq. 399

qeverisjes parlamentare-presidenciale si nga: Kuvendi Shtetëror, Këshilli i Shtetit, Presidenti i Republikës, Qeveria, Gjykatat dhe Gjykata Kushtetuese.

Republika e Kroacisë

Pas një lufte të përgjakshme disa vjeqare ndërmjet Kroacisë dhe Serbisë edhe pas perfundimit të luftës me shpalljen e pavarësisë së Kroacisë, në vitin 1991 u kurorëzua Kushtetuta e Republikës së Kroacisë e që përcakton se Kroacia është shtet unitar dhe i pandarshem demokratik dhe social. Kushtetuta zbaton një sistem të përzier parlamentar-presidencial duke garantuar këto organe: Sabori i Republikës(Parlamenti), Presidenti i Republikës, Qeveria, Gjykatat dhe Gjykata Kushtetuese.

QEVERISJA DHE SISTEMI I NDARJES SË PUSHTETIT NË SHTETET E BASHKUARA TË AMERIKËS

Bazuar në dokumentet historike të kohës, mijëra vjet para ardhjes së europjaneve, Kontinenti i Amerikës Veriore ka qenë i popullarizuar me popullsi aziatike që kishte shkuar atje nga Siberia. Marinari Kristofer Kolombo *1451-1506* i cili gjendej në shërbim të mbretit Ferdinand dhe mbretëreshës Isabella të Spanjës, mendohet të ketë qenë europjani i parë që zbuloi Amerikën, ku kishte bërë 4lundërime për në ishujt e Karaibeve dhe Amerikën e jugut, kurse në vitin 1492 duke menduar se kishte mbërritur ne brigjet e Indisë, Kolombo kishte shkelur në ujdhesat e Kubës dhe Hispanjollës. Mirëpo bota e re që e zbuloi Kolombo nuk u emërua sipas emrit të tij por sipas një peshkatari të quajtur Ameriko Vespuqi. Me pastaj filluan emigrimet e para gjatë shekullit XVII dhe vitet e para të shek. XVIII ku mijera emigrantë shkuan nga Europa, kryesisht nga Britania e Madhe emigruan për në Amerikë. Emigrantet e pare britanik qe kaluan Atlantikun për në “*tokën e premtuar*” e që sot njihet si SHBA, u vendosën atje pas themelimit të kolonive spanjolle në Meksikë dhe në Amerikë Jugore. Shteti i Virgjinisë ishte kolonia e pare nga Britanikët.

Dy fuqitë e mëdha të kohës * Britania dhe Franca* të përkrahura nga fiset indiane kah vitet 1756-1763 kanë zhvilluar një luftë 7vjeqare për kontrollimin e territoreve të Amerikës Veriore. Si kundërpërgjigje ndaj presionit britanik, në shtator 1774 përfaqësuesit e 12kolonive u mbledhën në Kongresin e parë Kontinental në Filadelfi. Gjatë këtij kongresi nuk u diskutua shumë për pavarësinë por delegatet e mbledhur në Kongresin e Parë Kontinental morën disa vendime të ndryshme përfshirë vendimin për bojkotimin e produkteve britanike duke hartuar edhe një deklaratë politike. Pastaj vazhdoi edhe me Kongresi e dytë Kontinental në Filadelfia më 1775 në Konkord dhe në Leksinton të shtetit Masaqusets që shpërtheu revolta e kolonive kundër pushtetit britanik. Nder vendimet që u morën delegatet ishin ngritja e një ushtrie kombëtare dhe për zgjedhjen e Xhorxh Uashingtonit për komandant të ushtrisë. Kurse në aspektin politik kjo ky kongres luajti rolin e Qeverisë së parë Amerikane⁸. Kongresi luajti rolin e Qeverisë Amerikane që nga shpallja e pavarësisë në korrik të vitit 1776 e deri në prill të vitit 1781 kur edhe e mori drejtimin e vendit Qeveria e dal nga nenet e Konfederatës i cili ishte njëdhomësh. Gjatë punës për hartimin e hartimit të Deklaratës së Pavarësisë, të kolonët patën ndikim të jashtëzakonshëm mendimet e filozofëve anglez të shek.XVII, Xhon Loku dhe Tomas Hobsi. Edhe pse kolonit e kishin shpallur formalisht pavarësinë mirpo lufta mes tyre dhe Britanisë së Madhe vazhdoi edhe për 5vite me rradhe. Marrëveshja që u paraqit “ Nenet e Konfederatës dhe Bashkimit të Përhjetshëm” në vitin 1777 u miratua një nga kongres shtetesh dhe në Korrik 1778 u nënshkrua zyrtarisht. Për ta kuptuar se pse SHBA e kanë një sistem të qëndrueshëm të qeverisjes, ju sjellim disa nga teoritë të cilat u bazuan Etërit Themelues të SHBA gjatë punës së tyre për hartimin e kushtetutës së vendit, me të cilin iu vunë bazat sistemit të sotëm politik të SHBA.

Përgjithësisht shumica e amerikanëve identifikohen si Konservator ose Liberal, por ka edhe tjerë që identifikohen si Libertariane, Socialistë dhe Komunistë. Ndersa në vitin 1787 kur u adaptua Kushtetuta e re e SHBA përbëheshin prej 13 kolonive me më pak se 4miljon banorë, kurse sot kemi një shtet federativ me mbi 50shtetesh me afro 320 milion banorë⁸.

Pra, Shtetet e Bashkuara të Amerikës janë shteti më i vjetër dhe i parë federativ në botë. Sipas kushtetutës duke u nisur nga parimi i ndarjes së pushteteve në SHBA është zbatuar

⁸ Politika dhe Qeverisja e SHBA, Prof.Dr. Zenun Halili, Prishtine 2006, fq.14-15

⁸ Politika dhe Qeverisja e SHBA, Prof.Dr. Zenun Halili, Prishtine 2006, fq.23

sistemi Presidencial. Organi më i lartë legjislativ i Federates Amerikane është Kongresi që përbëhet nga dy dhoma: dhoma e përfaqësuesve që zgjidhen anetaret e saj qdo 2vite dhe Senati për qdo 6vjet. Përndryshe Kushtetuta e SHBA e vitit 1787 është plotësuar me 26 amandamente e prej tyre 24 janë në fuqi.⁹ Kushtetuta amerikane vështrohet në dy aspekte: për nga forma dhe përmbajtja. Sistemi qeverisës amerikan për nga forma njihet si sistem presidencial qeverisës, kurse për nga përmbajtja sistemi qeverisës amerikan i qëndron besnike formës së këtij sistemi pra në nivel federal përbëhet nga Kongresi, Presidenti, dhe Gjykata Supreme¹⁰. Me ndarjen e pushtetit bëhej ndarja e kompetencave mes Legjislativit, Ekzekutivit dhe Gjyqësorit.

Neni 1 i Kushtetutës së SHBA-ve i jep të gjitha kompetencat ligjevendëse të Qeverisë Kombëtare Kongresit, të ndarë në dy dhoma: Senatit dhe dhoma e Përfaqësuesit. Dhoma e përfaqësuesve është dhoma më e madhe ku anëtarët e saj zgjedhen drejtpërdrejt nga populli për një mandat dy vjeçar me të drejtë rizgjedhjeje.

Senati amerikan përbëhet nga dy Senator për qdo shtet të cilët fillimisht janë zgjedhur nga legjislaturat shtetërore por nga viti 1913, kur u adoptua Amandamenti 17, zgjedhja e senatorëve bëhet nga populli. Kongresi ka edhe komitetet e saj siq janë disa komitetet e përhershme, komitetet e përbashkëta, komitetet e zgjeruara dhe komitetet speciale. - Sipas formulës së Kontrollëve dhe Balancimeve, instrumentet me të cilat Kongresi e kontrollon ekzekutivin janë:

- Impeachmenti (Dhoma e përfesuesve e ngreh akuzën);
- Gjykimi i rasteve të impeachmentit (Senati);
- Kongresi mund ta rrezoj veton e Presidentit;
- Presidenti është Komandant Suprem i Forcave të Armatosura etj.

Presidenca e SHBA është themeluar më shumë se 200vjet më parë si institucion i vogël dhe jo aq i fuqishëm. Sot Ekzekutivi është shumë më e madhe, më e fuqishme dhe më e kontrolluar. Neni II i Kushtetutës thekson se pushteti ekzekutiv ushtrohet nga Presidenti i cili

⁹ E drejta Kushtetuese, DR.Arsim Bajrami, Prishtine 2004, fq.400

¹⁰ Kushtetuta Amerikane, Grupi për studime Juridike dhe Politike, Prishtinë, 2005, fq. 25-27

sebashku me zv.presidentin zgjidhen me anë të Kolegjiut Elektoral për një mandat 4vjeçar, me të drejtë rizgjedhje dhe për një mandat tjetër.

Presidenti disponon me kompetenca të gjëra politike dhe operative si: ti rekomandoj Kongresit akte legislative, të thërras Kongresin në sesione të veqanta, ti drejtoj mesazhe Kongresit të vërë veto mbi projektligjet, ti emëroj gjyqtarët federal, ti zgjedh Sekretarët e Departamenteve dhe te Agjencive, të emëroj Ambasadorët, të jetë Komandant Suprem i Ushtrisë, dhe të jap falje ndaj SHBA-së.

Kongresi i parë i SHBA nëpërmjet Aktit juridik të vitit 1789 e formoi strukturën e gjykatave federale. Gjykata të këtij lloji janë: Gjykata Doganore, Gjykata e Doganave dhe e Apeleve për Patentat, pastaj Gjykata e Rivendikimeve, por mbi të gjitha në nivel federal është Gjyk. Supreme. Shtetet e Bashkuara janë një vend unikal në sistemin federal të qeverisjes në të cilin pushteti dhe autoriteti ndahen dhe ushtrohen nga Qeveria Kombëtare, nga qeveritë e shteteve dhe nga qeveritë lokale. Përveq qeverisë Kombëtare që gjendet me seli në Distriktin e Kolumbisë (Washington D.C.), janë edhe 50 qeveri shtetesh si dhe qeverit lokale si: 3.000 konte me ekzekutiv të zgjedhur, 20.000 Bashkësi të udhëhequra nga Këshilli bashkiak +Kryebashkiak etj.

Sa i përket qështjes së grupimit partiak, në SHBA janë dy forca politike të mëdha e cilat janë: *Partia Demokratike* e cila u formua në vitin 1800 e cila konsiderohet edhe si partia më e vjetër në botën perendimore, me themeluesin e saj Tomas Xheferson e orientuar si parti e majtë, ndërsa tani ajo mban epitetin e një partie të majte qendrore (sentriste).

Partia Republikane e formuar në vitin 1854 është parti e krahut të djathtë dhe si e tillë është më konservatore se PD. Por kuptohet se ka edhe grupime tjera partiake apo me mirë të them ka edhe parti tjera por më të vogla e që numërohen rreth 54 parti politike¹¹. Sot SHBA janë superfuqia botërore si në aspektin ekonomik, politik e ushtarak, e sfera tjera duke marrë primatin botëror.

KONKLuzion

¹¹ Zgjedhjet Presidenciale ne SHBA, Mr. Amir Ahmeti, Prishtine 2008, fq.44.

Për të parashikuar kontributin e ndarjes së pushteteve në konsolidimin e sistemit demokratik dot theksojmë aspektet pozitive apo konstruktive të këtij sistemi. Ku pretendohet se tre degët e pushteteve të ndara veprojnë të paktën katër drejtime të dallueshme por që qendrojnë në nivele të ndërvarrura.

Ndarja e ngurtë e pushteteve, funksionon kryesisht në sistemet presidenciale, në të cilat tri pushtetet janë të pavarura në ushtrimin e veprimtarisë së tyre dhe në parim nuk ndërhyjnë në pushtetet tjera. Tek këto sisteme pushteti legjislativ i besohet tërësisht parlamentit, ai ekzekutiv presidentit, kurse gjyqësorit ushtrohet nga gjykatat e pavarura. *Ndarja e butë* e pushteteve, është tipike për sistemet parlamentare të qeverisjes, qoftë për mbretërinë parlamentare ose republikat parlamentare. Te ky sistem ndonëse ekziston dhe funksionon parimi i ndarjes së pushteteve, paraqiten fërkime dhe ndërhyrje të shpeshta midis tyre dhe një sistem i kontrollit reciprok i cili shpeshherë shkakton konflikte politike midis pushteteve dhe kriza parlamentare. Kushtetuta Amerikane vështrohet në dy aspekte: nga forma dhe përmbajtja. Kur flasim për burimet e demokracisë është “ e padiskutueshme” që kushtetuta amerikane ka vendin e saj merituar aty. Por kur flasim për burimet e demokracisë, padyshim Kushtetuta e SHBA ka vendin kryesor aty. Një aspekt tjetër i Kushtetutës SHBA që konsiderohet sot burim i demokracisë është që “*subjektet që kanë kompetencën*” të nxjerrin ligjet, si akte juridike me fuqi më të lartë pas kushtetutës, zgjedhen nga populli.

Referenca:

1. Politika dhe Qeverisja e Shteteve të Bashkuara të Amerikës, Prof.Dr.Zenun Halili, Prishtinë 2006;
2. Demokracia Parlamentare, Prof. Dr. Arsim Bajrami, Prishtinë 2005;
3. Kushtetuta Amerikane ....., Grupi për Studime Juridike dhe Politike, Prishtinë 2005;
4. E Drejta Kushtetuese, Prof. Dr. Kurtesh Saliu, Prishtinë 2004;
5. E Drejta e Kosovës në Tranzicion, Prof.Dr. Arsim Bajrami, Prishtinë 2002;

6. Zgjedhjet Presidenciale në SHBA, Mr.sc. Amir Ahmeti, Prishtine 2008;
7. Shqiptarët në Ballkan, Daniel Server, ISHSN, Tiranë 2001;
8. Parime dhe Institucione të së Drejtës Publike, Prof. Luan Omari, Tiranë;
9. Në mbrojtje të ndarjes së pushteteve, James W. Caeser;
10. Kushtetuta e Shteteve të Bashkuara të Amerikës (1787);
11. Kushtetuta e Republikës së Kosovës (2008);
12. www.wikiwand.com/sq/Shtetet_e_Bashkuara_të_Amerikës ;

E DREJTA E SERVITUTEVE REALE DHE PERSONALE

Nurten Kala DAUTI, PhD candidate

International University of Struga

Faculty law, teaching assistant

n.kala@eust.edu.mk

Abstrakt

E drejta e servitutit është e drejtë reale që nënkupton të drejtëne një personi që, në përmasë dhe në mënyrë të caktuar, të shfrytëzon sendin pronar i të cilit është personi tjetër.

Servitutet reale janë e drejtë e pronarit të një patundshmërie që për nevoja të asaj patundshmërie të ndërmmerr veprime të caktuara në paluejtshmërinë e pronarit tjetër (e mira shërbyese), apo të kërkon nga pronari i të mirës shërbyese që ai të përmbahet nga ndërmarrja e ndonjë veprimi për të cilin ka të drejtë. E drejta e servitutit real mund të fitohet: në bazë të punës juridike, me vendim të organit shtetëror dhe mbi bazën e posedimit.

Servituti personal nënkupton të drejtën reale në sendin e huaj. Kjo e drejtë e mundëson përdorimin, përkatësisht shfrytëzimin e sendit të huaj dhe i përket vetëm personit të caktuar. Kjo e drejtë nuk mund të bartet te tjetri e as të trashëgohet dhe janë të kufizuara në kohë.

Servitute personale janë: shfrytëzimi i frytave, përdorimi i sendit dhe e drejta e banimit. Nga praktika gjyqësore për fitimin, humbjen dhe vërtetimin e ekzistimit të së drejtës së servitutit ekzistojnë disa padi që do të shtjellohen më poshtë.

Fjalët kyçe: *E drejta e servitut, servitutet reale, servitute personale, fitimi, humbja.*

HYRJE

E drejta e servitutit në të drejtën sendore ka një vend të rëndësishëm si insitut juridik. E drejta e servituteve është e drejtë sendore mbi sendin e huaj e cila titullarit të vet i mundëson që ta shfrytëzoj sendin e tjetrit ose të kërkoj që pronari i sendit të kufizohet në shfrytëzimin e së drejtës së vet, në interes të titullarit të të drejtës së servitutit. Pra, e drejta e servitutit është e drejtë sendore mbi sendin e huaj në bazë të së cilave, të autorizuarit i lejohet shfrytëzimi i caktuar i sendit të huaj. Servituti është një e drejtë e sendore mbi një send të huaj, e cila titullarit të servitutit i bënë të mundshëm që sendin e huaj ta shfrytëzojë në një mënyrë të caktuar.

E DREJTA E SERVITUTIT

Në të drejtën romake, servituti lindi si pasojë e shtimit të pronës private dhe të nevojës për të respektuar secili nga pronarët tjetrin. Servitutet përcaktoheshin si shërbime të përhershme që krijoheshin midis dy pasurive fqinje me vullnetin e pronarëve të tyre. Juristët e quajtën të drejta civile të pasurive (iura praediorum).¹

Sipas nenit 261 të Kodit civil të Shqipërisë servituti nënkupton barrën që i ngarkohet një prone, për përdorimin dhe dobinë e një pronari tjetër.² Pra, kjo e drejtë reale gëzimi, nënkupton një pronë i nënshtrohet një prone tjetër për ti shërbyer.

Nga këtu konstatohet se janë tre karakteristika themelore të së drejtës së servitutit, edhe atë së pari, e drejta e servitutit ekziston mbi sendin e huaj, së dyti, nga ajo rrjedh autorizimi për bartësin e saj që nga pronari i të mirës shërbyese të kërkon të durojë kalimin nëpër pronën e tij, dhe së treti, duke shfrytëzuar këtë të drejtë, duhet sa është e mundur më pak të ngarkohet e mira shërbyese.³

Përveç karakteristikave, e drejta e servituteve ka dhe disa parime siç janë:

¹ Kondili, Valentina” E drejta civile II- pjesa e Posaçme”, Gerr,2008, fq 166

² Kodi civil i Republikës së Shqipërisë

³ Aliu, Abdulla. E drejta reale” ligjërata të autorizuar, 2010. Fq.130

- Parimi sipas së cilës servituti ka të bëj me sendin e huaj,
- Parimi sipas së cilës servituti nuk mund të ekzistojë në të vepruar,
- Parimi i restriksionit të servitutit dhe
- Parimi i pacenueshmërsisë së servituteve.

Sipas parimit të parë, servituti ka të bëjë me sendin e huaj, i përcakton vendin kësaj të drejte sendore në grupin e të drejtave sendore mbi sendin e huaj. Kuptimi i këtij parimi daton që nga e drejta romake, ku është thënë se e drejta e servitutit mund të ekzistoj vetëm mbi sendin e huaj pra, ka ekzistuar mendimi se mbi sendin e vet nuk mund të ekzistoj servituti.

Sipas parimit të dytë servituti nuk mund të ekzistoj në të vepruar, pronari i pasurisë shërbyese (atij që është ngarkuar me servitut), duhet vetëm të durojë që titullari i servituteve të kryej veprime të caktuara ose duhet të heq dorë nga kryerja e disa veprimeve, të cilat përndryshe do të kishte të drejtë ti bënte si titullar i së drejtës së pronësisë. Pronari duhet të mirëmbajë sendin që është pasuri shërbyese në mënyrë që servituti të ushtrohet në mënyrë të rregullt.

Parimi i restriksionit nënkupton se, titullari i së drejtës së servitutit duhet të ushtrojë të drejtën e vet në mënyrë që sa më pak të ngarkojë apo të dëmtojë tokën shërbyese. Ky parim nënkupton atë që me rastin e ushtrimit të së drejtës së servitutit, objekti i pronësisë me të cilin ka të bëjë servitutit duhet të kursehet sa më shumë që është e mundur. Në Ligjin mbi Mardhëniet Themelore Juridiko- Pronësore, parashihet se, servitutit real ushtrohet ashtu që sa më pak të ngarkohet prona shërbyese.

Parimi i pacenueshmërisë nënkupton faktin se servitutet nuk mund të ndahen. E drejta e servitutit është një e drejtë unike dhe nuk ka kurrfarë varshmërie nga fakti i pjestimit të pasurisë doninuese apo ndonjë veprimi tjetër në pasurinë dominuese. Servitutet nuk mund të fitohen ose shuhen vetëm në një pjesë të sipërfaqes së tokës, por vetëm në favor ose barrë të një palujtshmërie të tërë.

LLOJET E SERVITUTEVE

Servitutet edhe pse janë një institut juridik unik, prapëseparapë brenda tyre ekzistojnë lloje të servituteve. Servitutet ndahen në serviotute reale dhe personale.

1.1 Servitutet reale

Servituti real është e drejtë e pronarit të një paluejtshmërie (e mira e privilegjuar) që për nevoja të asaj paluejtshmërie të ndërmerr veprime të caktuara në paluejtshmërinë e pronarit tjetër (e mira shërbyese) apo të kërkon nga pronari i të mirës shërbyese që ai të përmbahet nga ndërmarrja e ndonjë veprimi për të cilin ka të drejtë .⁴

Me fjalë të tjera servitutet reale janë ato në bazë të të cilave pronari i përditshëm i një sendi të paluajtshëm duhet të durojë që pronari i përditshëm i një sendi tjetër të paluajtshëm të shfrytëzojë në një kuptim sendin e tij të paluajtshëm ose në një kuptim tjetër të mos shërbehet në interesin e këtij pronari të dytë me sendin e vet të paluajtshëm edhe pse ndryshe, është i autorizuar në këtë.

Ligji mbi pronësinë dhe të drejtat e tjera sendore i Maqedonisë, në nenin 192, al.2, servitutit real e percakton kështu” servituti sendor është e drejtë e pronarit të një paluajtshmërie (send i privilegjuar) për nevojat e asaj paluajtshmërie të kryej veprime të caktuara në paluajtshmërinë e pronarit tjetër (sendi shërbyes) ose të kërkoj nga nga pronari i sendit shërbyes të përmbahet nga kryerja e veprimeve të caktuara, çka përndryshe do të kishte të drejtë ti kryejë në sendin e vet të paluajtshëm.⁵

Servituti real ka për objekt gjithmonë sendet e paluajtshme dhe në këtë mënyrë, krijon lidhje të përhershme midis dy sendeve të paluajtshme. Pra e drejta sendore përfshin tërësinë e normave juridike-civile, gjegjësisht sendore me të cilat rregullohen marrdhëniet juridike personave lidhur me sendin e caktuar, sepse nuk mund të ekzistojë marrdhënie shoqërore, e aq më pak juridike midis njeriut dhe sendit. Këto marrdhënie ekzistojnë midis njerëzve lidhur me sendet. Përkatësia e sendit është me rëndësi për njerëzit-subjektet, e jo për vet sendet, sepse ato as që dalin në qarkullim juridik vetëpërveti. Prandaj, te servituti real marrdhënia juridike ekziston midis pronarëve të përditshëm të dy sendeve të paluajtshme. Paluajtshmëria e titullarit të servitutit quhet pasuri dominuese (*praedium dominans*), ndërsa paluajtshmëria,

⁴ Ligji mbi Marrdhënien Themelore Juridiko- Pronësore, n.49, al.1

⁵ Ligji mbi pronësinë dhe të drejtat e tjera sendore i Maqedonisë, në nenin 192, al.2

mbi të cilën ushtrohet servituti, gjegjësisht pronësia e të cilit është kufizuar me servitut, quhet pasuri shërbyese (*praedium serviens*). Pra, pronarët e paluajtshmërisë dominuese dhe asaj shërbyese janë subjekte të ndryshëm. Paluajtshmëria dominuese dhe ajo shërbyese nuk është e thënë të jenë në fqinjësi.

Servitutet reale si mardhënie juridike sendore ndahen në: servitute të fushës dhe urbane.

Servitutet fushës(tokësore) ekzistojnë gjithmonë midis dy tokave. Servitutet toksore është lloj i servituteve më të vjetra, që në të drejtë e lashtë të shkruar, ato janë përfshirë në *Ligjin e Dymbëdhjetë Tabelave*. Sipas autorit E.Stavileci, servituti tokësor është një e drejtë sendore në sendin e huaj e cila krijohet në dobi të pronarit aktual të tokës dominante duke engarkuar pronarin aktual të tokës shërbyese, me qëllim të shfrytëzimit sa më të mirë ekonomik si dhe shtimin e vlerës së tokës dominante. Servitutet tokësore mundësojnë shfrytëzimin e shumë të drejtave si psh.e drejta e rrugëkalimit të njerëzve nëpër të mirën shërbyese; e drejta e kalimit të kafshëve; e drejta e marrjes së ujit nga e mira shërbyese; e drejta e kullotjes së kafshëve,etj.

Servituti urban është një e drejtë sendore në sendin e huaj, i cili krijohet në dobi të pronarit ose poseduesit aktual të sendit shërbyes, me qëllim të përdorimit të shtëpisë (ndërtesës dhe tokës ndërtimore). Përkufizimi tjetër është “ servitute shtëpiake ose të qytetit janë ato të cilat paluejtshmëri sunduese janë ndërtesat ose toka rreth ndërtesave, ndërsa autorizojnë në ndërmarrjen e veprimeve të caktuara në paluajtshmërinë e fqit si pasuri shërbyese, çka ai është i detyruar të durojë”.⁶

Si servitute urbane konsiderohen: servituti i mbështetjes së shtëpisë së vet në të huaj; e drejta që trarin e vet ta përforcoj në murin e huaj; dritaren e vet ta hap në murin, qoftë për shkak të dritës qoftë për shkak të shikimit; e drejta e kalimit të tymit apo gazrave nëpër oxhakun e huaj; e drejta e kalimit të ujrave të ndryshme nëpër tokën e huaj; detyrimi që shtëpinë e vet mos ta ndërtojë më tepër në lartësi,etj.

Sipas përmbajtjes servitutet ndahen në pozitive dhe negative.

Pozitive janë servitutet të cilat i njohin titullarit të tyre të drejtën të përdorë në ndonjë mënyrë pronën e tjetrit, si psh., servituti i kalimit, i mbushjes së ujit,etj.

⁶ M. Vedrish dhe P. Klaric. Vepra e cituar, fq.312

Negative janë servitutet të cilat injohin titullarit vetëm të drejtën për të ndaluar përdorimin e lirë të pronës shërbyese, si psh., servituti për të ndaluar lartësimin e ndërtesës së tjetrit, etj.⁷

Pra, te servitutet pozitive autorizohet titullari i të drejtës së servitutit të shfrytëzon të mirën shërbyese në mënyrë dhe vëllim të caktuar, ndërsa negative- titullari i së drejtës ka autorizim të kërkojë që pronari i të mirës shërbyese të përmbahet nga shfrytëzimi i të mirës shërbyese në mënyrë dhe vëllim të caktuar. Vëllimin e servituteve sendore e caktojnë dispozitat ligjore, në shumicën e rasteve rregullat juridike, e në mungesë të rregullave juridike vijnë në shprehje zakonet lokale.

E drejta e servituteve reale mund të fitohet:

- Në bazë të punës juridike,
- me vendim të organit shtetëror dhe
- mbi bazën e posedimit (n.51 LBMJP).

Për të fituar të drejtën e servitutit me punë juridike, sikur edhe te e drejta e pronësisë, nevojiten baza juridike (kontrata) dhe mënyra e fitimit(regjistrimi në regjistër të paluajtshmërive). Me vendim të organit shtetëror e drejta e servitutit real fitohet nga dita e plotëfuqishmërisë së atij vendimi.

Mbi bazën e posedimit fitohet në rast se pronari i të mirës së privilegjuar faktikisht ka qenë në posedim të servitutit 20 vite e pronari i të mirës shërbyese këtë nuk e ka kundërshtuar, me kusht që shfrytëzimi i kësaj të drejte mos të ketë qenë me keqpërdorim të besimit, me forcë apo mashtrim.

Sipas ligjit, deri te humbja e kësaj të drejte do të vjen nëse pronari i të mirës shërbyese kundërshton, duke mos lejuar ushtrimin e saj, e pronari i të mirës së privilegjuar nuk e shfrytëzon këtë të drejtë deri në tre vjet radhazi, e as që kërkon mbrojtjen juridike të kësaj të drejte (n.58 LBMJP). kjo e drejtë humbet edhe në rastet kur vjen deri te ndryshimi i rrethanave, psh. është i pa nevojshëm servituti i rrugëkalimit për shkak se është ndërtuar rruga

---

⁷ Kondili, Valentina” E drejta civile II- pjesa e Posaçme”, Gerr,2008, fq.168

publike deri te e mira e privilegjuar. E drejta e servitutit real humbet nëse nuk ushtrohet 20 vite, sa edhe nevojitet për fitimin e kësaj të drejte në bazë të posedimit, në rastet kur i njëjti person bëhet pronar dhe i të mirës sëprivilegjuar edhe i asaj shërbyese, si dhe me zhdukjen e të mirës së privilegjuar apo asaj shërbyese.

Sipas Kodit Civil të Shqipërisë n.293 , rastet e shuarjes së servituteve janë: konfondimi, mospërdorimi dhe pamundësia për të përdorur servitutin, që lidhet me dëmtimin ose konsumimin e sendeve deri në një shkallë sa nuk mund të përdoren për qëllimet e tyre.⁸

Konfondim konsiderohet kur në një person të vetëm bashkohet pronësia e pronës mbizotëruese me atë të pronës shërbyese. Në këtë rast zbatohet parimi *nemini res sua servit*.

Mospërdorimi ka të bëjë me institutin e quajtur parashkrimi i servitutit. Servitutet shuhen në rastet nëse nuk përdoren për 10 vjet. Ligjvënësi prezumon se pronari i pronës mbizotëruese ka hequr dorë nga e drejta që ka pasur, kur ky nuk e ka përdorur atë për një kohë të gjatë, konkretisht 10 vjet.⁹

Kushtet që zakonisht shpjen deri te shuarja e të drejtës së servituteve janë përafërsisht këto:

- me heqje dorë të të titullarit të tokës dominuese,
- me shkatrimin e tokës dominuese ose shërbyese,
- nëse i njëjti person fiton të drejtën e pronësisë edhe në tokën dominuese edhe në tokën shërbyese,
- nëse servituti ka qënë i kontraktuar për kohën e caktuar ajo shuhet me kalimin e kohës dhe
- nëse përgjithmonë bie fitimiapo interesi për tokën dominuese.

⁸ Kodi Civil I Republikës së Shqipërisë, n.293

⁹ Baltazar, Benussi. “sendet, zotërimi dhe modifikimet e tij, botim i Ministrisë së Drejtësisë së R.Shqipërisë,v.1931 ,f.210.

Pronari i pronës shërbyese mund të kërkojë që të pushojë e drejta e servitutit real, kur ai bëhet i panevojshëm për shfrytëzimin e pronës sunduese ose kur nuk ekziston arsyeja për të cilin ai është vendosur.¹⁰

1.2. Servitutet Personale

Me servitut personal nënkuptojmë të drejtën reale në sendin e huaj. Kjo e drejtë mundëson përdorimin, përkatësisht shfrytëzimin e sendit të huaj dhe i përket vetëm personit të caktuar.

Servitutet personale nuk mund të barten te subjekti tjetër i së drejtës dhe as nuk mund të trashëgohen dhe janë të kufizuara në kohë.¹¹

Servitutet personale ju takojnë personave të caktuar të cilët kanë autorizime që ekonomikisht në tërësi ose pjesërisht të shfrytëzojnë sendin e luajshëm apo të paluajshëm të huaj. Në këtë mënyrë servitutet personale janë të përkufizuara në kohë, nga se janë të lidhura me personin dhe pushojnë me vdekjen e titullarit e të drejtës së servitutit personal, në dallim nga servitutet reale të cilat janë të lidhura me paluajtshmërinë dhe nuk janë të kufizuara në kohë.

Servitute personale janë: shfrytëzimi i fryteve (usufructus), përdorimi i sendit (usus) dhe e drejta e banimit (habitatio).

Shfrytëzuesi i frytave ka të drejtë në të gjitha të mirat dhe frytat të cilat i sjeoll sendi për kohën sa e shfrytëzon sendin. Frytat i merr me rastin e ndarjes së tyre nga sendi i cili jep fryta. Shfrytëzuesi i frytave ka detyrim që sendin ta mirëmbaj dhe të mos ta ndryshoj supstancën ekonomike të tij. Ai njëherësh mban shpenzimet rreth prodhimit të frytave dhe ngarkesat publike. Shpenzimet e jashtëzakonshme i mban pronari i sendit, nga se ai i merr edhe të ardhurat e jashtëzakonshme nga sendi. Shfrytëzuesi i sendit përgjigjet për çdo lloj dëmi ndaj sendit, përpos asaj të rastësishme dhe nuk përgjigjet për zvoglimin e vlerës së sendit të shkaktuar nga përdorimi i rregullt. Frytat ndahen në fryta natyrore dhe civile.

¹⁰ Aliu, Abdulla.” E drejta Reale”, ligjerata të autorizuara, fq 140.

¹¹ Ligji mbi Marrëdhënien Themelore Juridiko- Pronësore, n.60

Uzefrukti është e drejtë me përmbajtje të përgjithshme. Mund të themi se destinacioni ekonomik i sendit mund të ndryshohet me vullnetin e të dy palëve, me iniciativën e pronarit të zhvshur dhe me konsesusin e uzufuktarit. Në këtë rast uzufrukti do ta përfshijë të drejtën për të marr nga sendi shërbime të ndryshme të bëra të mundura nga ndryshimi i destinacionit ekonomik, megjithëse flasim për të njëjtin uzufrukt që ekzistonte më parë.¹² Në uzufrukt objekt mund të jenë sende të ndryshme dhe uzufrukti, është i caktuar, pra nuk mund të kalojë jetën e uzufuktarit, nëse bëhet fjalë për person juridik atëherë afati kohor nuk mund të zgjasë më shumë se 30 vjet.

Uzefrukti shuhet kur bashkohet cilësia e pronarit e uzufuktarit në një person të vetëm kur sendi nuk përdoret 10 vjet,¹³ dhe 20 vjet për uzufruktin¹⁴ kur sendi i dhënë në servitut dëmtohet ose konsumohet deri në atë shkallë sa nuk mund të përdoret për qëllimin e tij, ndërsa për uzufruktin, kur shkatrohet ose humbet. Dallimet në mënyrat e shuarjes është se uzufrukti mbaron me vdekjen e uzufuktarit ose me mbarimin e personit kuridik.

Uzefrukti mund të pushojë kur uzufuktari shpërdoron të drejtat dhe nuk përmbush detyrimet që rrjedhin nga uzufrukti ose uzufuktari mund të kërkojë të heq dorë nga uzufrukti për shkak të barrëve dhe detyrimeve që rrjedhin prej tij.¹⁵

Përdorimi i sendit (usus) ka të bëjë me përdorimin e sendit të huaj dhe marrjen e frutave nga ai send vetëm për nevoja personale dhe për nevojat e anëtarëve të familjes së tij. Përshkak të vëllimit të përdorimit dallohet nga shfrytëzimi i fryteve.

E drejta e banimit (habitatio) është një lloj servituti të përdorimit të lokaleve për banim për nevoja personale të titullarit të kësaj të drejte dhe të anëtarëve të familjes së tij. Shpenzimet lidhur me mirëmbajtjen e banesës i mban pronari. Titullari i kësaj të drejte ka autorizim ta shfrytëzon ndërtesën për nevoja personale dhe anëtarëve të familjes së tij, pa cenuar substancën e banesës.

---

¹² Kondili, Valentina” E drejta civile II- pjesa e Posaçme”, Gerr,2008, fq.174

¹³ Kodi Civil I Republikës së Shqipërisë, n.293, al.2

¹⁴ Kodi Civil I Republikës së Shqipërisë, n.255

¹⁵ Kodi Civil I Republikës së Shqipërisë, n.255-256

2. MBROJTJA E SERVITUTEVE

Servitutet si të drejta sendore gëzojnë mbrojtje juridike, andaj edhe legjislacioni pozitiv është kujdesur në këtë drejtim që të parasheh mënyrën e mbrojtjes së servituteve. Në nenin 57 të Ligjit mbi Marrëdhëniet Themelore Juridike- Pronësore thuhet: në qoftë se pronari i pronës sunduese pa bazë ndalohej ose pengohet në ushtrimin e servitutit real, ai mund të kërkojë me padi që ky ndalim ose pengim të pushojë.

Duke u nisur nga mundësitë ligjore për të fituar apo mbrojtur të drejtën e servitutit real, përkatësisht kundërshtuar ekzistimin e kësaj të drejte, mund të paraqiten këto padi:

-Padi për konstituimin e së drejtës së servitutit real- paditës është pronari i paluajtshmërisë në favor të së cilës duhet konstatuar kjo e drejtë, ndërsa i paditur është pronari i paluajtshmërisë së cilës duhet të konstituohet kjo e drejtë. Kërkesa do të jetë konstituimi i së drejtës së servitutit real.

- Padi për vërtetimin e ekzistimit të drejtës së servitutit real- paditës është pronari i paluajtshmërisë së privilegjuar i cili e konsideron se e ka këtë të drejtë mbi ndonjë bazë ligjore, ndërsa i paditur është pronari i të mirës shërbyese. Fjala është për padi për vërtetimin e një të drejte. Kërkesa është vërtetimi i ekzistimit të së drejtës së servitutit real. I padituri mund të bëjë kundërshtim se kjo e drejtë nuk është e fituar mbi ndonjë bazë ligjore dhe në këtë mënyrë nuk ekziston.

-Padi për vërtetimin e mosekzistimit të së drejtës së servitutit real- paditës është pronari i paluajtshmërisë e cila konsiderohet si e mirë shërbyese i cili konsideron se i padituri nuk e ka këtë të drejtë ndërsa, i paditur është pronari i paluajtshmërisë e cila konsiderohet si e mirë privilegjuese e cila e konsideron se këtë të drejtë e ka filluar mbi ndonjë bazë të parashikuar ligjore. Këtu fjala është për padi për vërtetim.

Kërkesa është që të vërtetohet mosekzistimi të drejtës së servitutitreal në favor të të mirës së privilegjuar e në dëm të së mirës shërbyese. I padituri mund të kundërshton se

paditësinuk e ka fituarkëtë të drejtë mbi ndonjë bazë ligjore, ose atë e ka humbur në ndonjë mënyrë të parashikuar me ligj (n.58 al.1 LBMJP).¹⁶

-Padia për ndërprerjen e të drejtës së servitutit real- paditës është pronari i të mirës shërbyese, ndërsa i paditur pronari i të mirës së privilegjuar. Kërkesa në padi është ndërprerja e të drejtës ekzistuese e servitutit real. Nuk është kontestuese se kjo e drejtë ekziston andaj edhe kërkohet ndërprerja e saj përshkak se është e panevojshme për shfrytëzimin e të mirës së privilegjuar ose pushon së ekzistuari arsya tjetër në tëcilën ështëbazuar kjo e drejtë.

Varësisht nga arsya për të cilën kërkohet ndërprerja i padituri mund të bënë kundërshtim duke paraqitur fakte se nuk janë paraqitur rrethana të reja për shkak të të cilave kjo e drejtë do të ishte e panevojshme ose se në ndërkohë nuk ka pushuar së ekzistuari arsya në të cilën është bazuar ajo.

KONKLuzion

Në të gjitha sistemet juridike domosdo paraqitet nevoja e ekzistimit të të dejtave subjektive sendore mbi sendin e vet dhe mbi sendin e huaj. E drejta subjektive sendore mbi sendin e huaj, ekziston atëherë kur titullari shfrytëzon për nevojat e vetaose të sendit të tij sendin e huaj, faktikisht sendin i cili është në pronësi të dikujt tjetër.

Titullari i së drejtës së pronësisë, të drejtën e vet jo vetëm që duhet ta ushtroj në kufijt e ligjit, por duhet ti respektojë edhe të drejtat e të tjerëve nëse ato rastësisht kanë ndonjë të drejtë mbi sendin e tij. Të drejtat sendore mbi sendin e huaj mundësojnë përdorimin e sendit të vet sipas destinimit, dhe të ushtroj të drejtën e vet në mënyrë më të lehtë apo të rris vlerën e sendit të vet duke përdorur sendin e huaj.

Servitutet ndahen në servitute reale dhe personale. Servitutet reale janë ato në bazë të të cilave pronari i përditshëm i një sendi të paluajtshëm duhet të durojë që pronari i përditshëm i një sendi tjetër të paluajtshëm të shfrytëzojë në një kuptim sendin e tij të paluajtshëm ose në një kuptim tjetër të mos shërbehet në interesin e këtij pronari të dytë me sendin e vet të paluajtshëm edhe pse ndryshe, është i autorizuar në këtë. Ato mëtuje ndahen

---

¹⁶ Ligji mbi Marrëdhënien Themelore Juridiko- Pronësore, n.58

në tokësore dhe urbane. Servitutet tokësore janë servitutet me të vjetera që datojnë që nga edrejta romake.

Servitutet personale ju takojnë personave të caktuar të cilët kanë autorizime që ekonomikisht në tërësi ose pjesërisht të shfrytëzojnë sendin e luajtshëm apo të paluajtshëm të huaj. Mënyrat se si mund të fitohen, të humben apo të shuhen servitutet, si mbrohen ato, na garanton rëndësinë që kanë ato në të drejtën pozitive, si institut mjaftë i rëndësishëm juridik.

Referenca:

1. Kondili, Valentina” E drejta civile II- pjesa e Posaçme”, Gerr,2008;
2. Aliu, Abdulla.” E drejta Reale”, ligjerata të autorizuara;
3. Baltazar, Benussi. “sendet, zotërimi dhe modifikimet e tij, botim i Ministrisë së Drejtsisë së R.Shqipërisë,v.1931;
4. Ligji mbi Marrëdhënien Themelore Juridiko- Pronësore;
5. Kodi Civil I Republikës së Shqipërisë;
6. Ligji mbi pronësinë dhe të drejtat e tjera sendore i R. Maqedonisë.

**ORGANIZIMI I NOTERIT NË PROCEDURË TRASHËGIMORE NË REPUBLIKËN
E MAQEDONISË**

Ardian STAFAI ,

International University of Struga

ardijan.s14gv@eust.edu.mk

Ardiana STAFAI ,

International University of Struga

a.stafai14gv@eust.edu.mk

Abstrakt

Noteriat është shërbim juridik dhe publik që e ka për qëllim mbrojtjen e interesave të ligjshme të personave fizik dhe juridik në pajtim me Kushtetutën dhe ligjet. Shërbimi Noteri publik është se sistemi ligjor i Republikës së Maqedonisë ka të veprojë më shumë se një dekadë.

Shërbimi Noter kryhet nga noterët si bartës autonome dhe të pavarura që shërbimi si një besim publik të njerëzve kujt ecuria e këtij shërbimi është vetëm profesion. Në kuadër të ligjit noteri rast do të studiojnë rregullat ligjore (organizative dhe funksionale) kanë të bëjnë me shërbimet noteriale si mjetet juridike parandaluese që me punën e tij ofron siguri ligjore, shmangien e mosmarrëveshjeve në fushën e marrëdhënieve dhe të ngarkimit-shkarkimit të gjykatat kompetente në lëmin e drejtës civile –procedura civile.

Noteri, punët noteriale i kryen në mënyrë të lirë, të pavarura, të mëvetësishme, profesionale dhe të paanshme në bazë të Kushtetutës, ligjit, marrëveshjeve të ratifikuara ndërkombëtare dhe dispozitave të tjera dhe akteve të përgjithshme të bazuara në ligj.

Punët noteriale kryhen me zbatimin e parimeve për garantimin e kryerjes së ligjshme të punëve, përgjegjësinë për dëmin e shkaktuar në kryerjen e punëve noteriale, dispozicionin dhe pamohueshmërinë e raportit juridik, mbikëqyrjen ndaj ligjshmërisë në kryerjen e punëve noteriale dhe kompensimin për punët e kryera.

Kryetari i gjykatës themelore është i autorizuar që në pajtim me dispozitat ligjore, lëndët trashëgimore t'ia besojë në veprim noterëve me seli në rajonin e gjykatës kompetente themelore. Noterët, si përfaqësues gjyqësor, ndërmarrin veprime dhe marrin vendime në procedurën trashëgimore në pajtim me dispozitat ligjore. Noteri punët e besuara në procedurën trashëgimore i kryen në pajtim me dispozitat ligjore.

Në procedurën që mbahet para noterit, pjesëmarrësi mund të përfaqësohet në bazë të dispozitave të cilat zbatohen për përfaqësim në procedurën kontestimore. Pjesëmarrësit në procedurën për shqyrtimin e trashëgimisë janë: pasardhësit dhe trashëgimtarët dhe personat tjerë të cilët realizojnë ndonjë të drejtë të trashëgimisë.

HYRJE

Fillimi i noterisë, me siguri duhet të gjurmohen kryesisht në vendet perëndimore dhe Evropës së Mesme kontinentale të cilat egzistojnë si vende të botës Latino-Amerikane, edhe pse prej veprimtarive janë kryer në mënyra të ndryshme, me efekte të ndryshme me persona të ndryshëm qysh nga periudha Romake. Njëra nga supozimet për një funksionim të një shteti juridik modern është egzistimi i noterëve-shërbimi i noteriatit. Ky shërbim ka rol të veçantë në zbatimin dhe realizimin e rendit juridik *in concreto*, pse, nëse rendi juridik parasheh disa forma juridike, noteri është i detyruar ti përpilojë dhe ti realizojë.

Noteriatit është shërbim i pavarur, i mëvetësishëm në të cilin kryhen punë nga lloji i autorizimeve publike në bazë të ligjit, me kërkesën e qytetarëve, organeve shtetërore, personave juridikë dhe institucioneve të tjera të interesuara. Noteri e kryen detyrën e vet si profesion themelor, për kohën për të cilën është emëruar.

Për shqyrtimin e trashëgimisë qytetarit të Republikës së Maqedonisë lidhur me pronën e tij, e cila gjendet në Republikën e Maqedonisë ekskluzivisht është kompetent gjyqi i Republikës së Maqedonisë, përkatësisht noteri si përfaqësues i gjykatës. Gjykata mund t'ia besojë noterit zbatimin e procedurës së trashëgimisë dhe do t'ia dorëzojë lëndën e trashëgimisë me të gjitha shënimet. Për shqyrtimin e trashëgimisë qytetarit të Republikës së Maqedonisë lidhur me pronën e tij, e cila gjendet në Republikën e Maqedonisë ekskluzivisht është kompetent gjyqi i Republikës së Maqedonisë, përkatësisht noteri si përfaqësuese i gjykatës. Gjykata mund t'ia besojë noterit zbatimin e procedurës së trashëgimisë dhe do t'ia dorëzojë lëndën e trashëgimisë me të gjitha shënimet, në afat prej 8 ditësh nga dita kur lënda do të regjistrohet. Kur noteri zbaton veprime në procedurën trashëgimore si përfaqësues i gjykatës, është i autorizuar t'i ndërmarrë të gjitha veprimet në procedurën dhe t'i marrë të gjitha vendimet përveç atyre për të cilat me këtë ligj është përcaktuar ndryshe.

Gjyqi i Republikës së Maqedonisë ekskluzivisht është kompetent për shqyrtimin e trashëgimisë së qytetarëve të Republikës së Maqedonisë në lidhje me pronën e tij të luajtshme që gjendet vend, kurse në lidhje me pronën e tij të patundshme e cila gjendet jashtë vendit, do të jetë kompetent vetëm nëse sipas ligjeve të shtetit në të cilin gjendet prona nuk është kompetent organi i huaj.

1. SI INICOHET PROCEDURA E TRASHËGIMISË – KOMPETENCA E NOTERIT NË PROCEDURE E TRASHËGIMISË

Çështjet e trashëgimisë tani jenë ekskluzivitet i noterëve dhe kjo kompetencë i hiqet gjykatave që nga 2008-ta. Ndryshimi në ligj ka hyrë në fuqi që nga 2008 dhe vjen pas ndryshimit të Ligjit për jashtëkontestimoren dhe reflektimit të tyre edhe në ligjin për noterinë. Noterët, si përfaqësues gjyqësor, ndërmarrin veprime dhe marrin vendime në procedurën trashëgimore në pajtim me dispozitat ligjore.

Noteri punët e besuara në procedurën trashëgimore i kryen në pajtim me dispozitat ligjore. Në procedurën që mbahet para noterit, pjesëmarrësi mund të përfaqësohet në bazë të dispozitave të cilat zbatohen për përfaqësim në procedurën kontestimore. Pjesëmarrësit në procedurën për shqyrtimin e trashëgimisë janë: pasardhësit dhe trashëgimtarët dhe personat tjerë të cilët realizojnë ndonjë të drejtë të trashëgimisë.

Në procedurën për shqyrtimin e trashëgimisë gjyqi i përcakton trashëgimtarët e të vdekurit, pronën të cilën e përbën trashëgimia e tij dhe të drejtat nga trashëgimia që u takojnë pasardhësve, trashëgimtarëve dhe personave tjere .Procedura për shqyrtimin e trashëgimisë ngrihet me detyrë zyrtare, menjëherë mbasi të njoftohet gjyqi për vdekjen e personit ose se personi është shpall i vdekur. Pjesëmarrësit në procedurën për shqyrtimin e trashëgimisë janë: pasardhësit dhe trashëgimtarët dhe personat tjerë të cilët realizojnë ndonjë të drejtë të trashëgimisë.

Për shqyrtimin e trashëgimisë qytetarit të Republikës së Maqedonisë lidhur me pronën e tij, e cila gjendet në Republikën e Maqedonisë ekskluzivisht është kompetent gjyqi i Republikës së Maqedonisë, përkatësisht noteri si përfaqësuese i gjykatës.Gjykata mund t'ia besojë noterit zbatimin e procedurës së trashëgimisë dhe do t'ia dorëzojë lëndën e trashëgimisë me të gjitha shënimet, në afat prej 8 ditësh nga dita kur lënda do të regjistrohet. Kur noteri zbaton veprime në procedurën trashëgimore si përfaqësues i gjykatës, është i autorizuar t'i ndërmarrë të gjitha veprimet në procedurën dhe t'i marrë të gjitha vendimet përveç atyre për të cilat me këtë ligj është përcaktuar ndryshe.

Gjyqi i Republikës së Maqedonisë ekskluzivisht është kompetent për shqyrtimin e trashëgimisë së qytetarëve të Republikës së Maqedonisë në lidhje me pronën e tij të luajtshme që gjendet vend, kurse në lidhje me pronën e tij të patundshme e cila gjendet jashtë vendit, do të jetë kompetent vetëm nëse sipas ligjeve të shtetit në të cilin gjendet prona nuk është kompetent organi i huaj.Procedura e trashëgimisë fillon me përgatitjen e dorëzimit e për hapjen e trashëgimis ,kur përpilohet aktvdekja e ndonji personi të vdekur ose është shpallur I vdekur .

2. SEANCA PËR SHQYRTIMIN E TRASHËGIMISË

Testamenti që e ka lënë i vdekuri i dorëzohet gjykatës për shpallje.Gjyqit të cilit i është dorëzuar ose te i cili ruhet testamenti, kur do të vërtetohet përpiluesi i tij se është i vdekur ose i shpallur si i vdekur, është i detyruar ta hapë testamentin, pa mos e prishur vulën, ta lexojë dhe për këtë të përpilojë procesverbal. Me këtë testamenti është i shpallur.

Gjyqi do të veprojë pa marrë parasysh atë se testamenti a është i plotfuqishëm në bazë të ligjit dhe pa marrë parasysh se a ka më tepër testamente nga personi i njëjtë i vdekur . Hapja

dhe leximi i testamentit kryhet në prani të dy qytetarëve të moshës madhore, të cilët mund të jenë edhe nga radhët e pasardhësve.

Gjatë shpalljes së testamentit mund të marrin pjesë pasardhësit, trashëgimtarët dhe personat e tjerë të interesuar dhe të kërkojnë kopje nga testamenti, përkatësisht nga procesverbali për shpalljen e testamentit Gjyqi, te i cili testamenti ndodhet ose të cilit i është dorëzuar, do ta shpallë testamentin edhe përkundër asaj që për shqyrtimin e trashëgimisë është kompetente gjykata tjetër ose organ i huaj .

Për shpalljen e testamentit përpilohet procesverbal, i cili përmban:

- 1) sa testamente janë gjetur, ku janë gjendur dhe cilat data mbajnë;
- 2) kush ia ka dorëzuar testamentin gjykatës ose përpiluesit të aktvdekjes;
- 3) dëshmitarët që kanë marrë pjesë në shpalljen e testamentit;
- 4) testamenti a është dorëzuar i mbyllur ose i hapur dhe me çfarë vule ka qenë i vulosur, dhe
- 5) përmbajtjen të testamentit. Nëse gjatë hapjes së testamentit vërehet se vula është prishur ose në testament diçka është shlyer, hequr vijë ose përmirësuar ose nëse gjendet diçka tjetër e dyshimtë, e gjitha evidentohet në procesverbal.

Procesverbalin e nënshkruajnë gjykatësi, procesverbalmajtësi dhe dëshmitarët. Në testamentin e shpallur gjyqi do të vë vërtetim se është i shpallur, do ta vë edhe datën e shpalljes, dhe do të shënojë edhe numrin dhe datën e testamenteve tjera që janë gjendur ose shpallur.

3. DISPOZITAT E PËRGJITHSHME

Objekti i Trashëgimisë -E drejta e trashëgimis rregullohet me ligj. Trashëgimia është kalimi me ligj ose në bazë të testamentit i pasurisë (trashëgimit) së personit të vdekur (trashëgimlënësit) tek një ose më shumë persona (trashëgimtarët ose legatarët), sipas rregullave të caktuara me ligj. Me ligj rregullohen procedurat në bazë të të cilave gjykata, organet tjera dhe personat tjerë të autorizuar duhet të veprojnë në çështjet trashëgimore Në

kuptim të ligji emrat në gjininë mashkullore nënkuptojnë edhe emrat në gjininë femërore dhe anasjelltas pa diskriminim.¹

4. KALIMI I PASURISË TRASHËGIMORE TE TRASHËGIMTARËT

4.1 Hapja e trashëgimit -Vdekja dhe shpallja e personit i vdekur-Me vdekjen e personit hapet trashëgimi i tij. Të njëjtin efekt e ka edhe shpallja e personit si të vdekur.

4.2 Hapja e trashëgimit të personit të shpallur i vdekur dhe fillimi i afateve-Si ditë e hapjes së trashëgimit të personit që është shpallur i vdekur konsiderohet dita kur aktvendimi mbi shpalljen e personit i vdekur ka marrë formën e prerë, po që se në vetë vendimin si ditë e vdekjes nuk është caktuar ndonjë ditë tjetër. Në rast të shpalljes së personit i vdekur, afatet fillojnë të llogariten nga dita kur aktvendimi për shpalljen e tij person i vdekur ka marrë formën e prerë.

4.3 Zotësia për të trashëguar-Trashëgimtar mund të jetë vetëm personi i cili është i gjallë në çastin e hapjes së trashëgimit. Fëmija i zënë në çastin e hapjes së trashëgimit do të konsiderohet si i lindur, në qoftë se lind i gjallë. Në qoftë se dy ose më shumë persona humbin jetën në të njëjtin aksident, ose kur nuk dihet rendi kronologjik i vdekjes së tyre, konsiderohet se asnjëri prej tyre nuk ka qenë i gjallë në çastin e hapjes së trashëgimisë së tjetrit.

4.4 Trashëgimtarët e panjohur-Në qoftë se nuk dihet nëse ka trashëgimtarë, gjykata me anë të shpalljes do t'i thërrasë personat që pretendojnë se kanë të drejtë për trashëgim që të paraqiten në gjykatë. Në qoftë se me kalimin e një viti nga dita e shpalljes nuk paraqitet asnjë trashëgimtar, pasuria trashëgimore i dorëzohet shtetit, por me këtë trashëgimtari që do të paraqitej më vonë nuk privohet nga e drejta që t'i dorëzohet pasuria trashëgimore ose pjesa që i takon.²

4.5 Heqja dorë nga trashëgimia -Heqja dorë në përgjithësi-Trashëgimtari mund të heq dorë nga trashëgimi me deklaratë të dhënë pranë noterit gjersa të përfundojë seanca mbi trashëgimin. Heqja dorë vlen edhe për pasardhësit e atij që ka hequr dorë, përveç nëse

¹ Закон за наследувањето пречистен текст, Gazeta zyrtare e RM nr.47/96

² .Д-рКирил Чавдар-Коментар закон за наследување со обрасци за преимена, Скопје 1996;

shprehimisht ka deklaruar se hequr dorë vetëm në emër të vet. Në qoftë se pasardhësit janë të mitur për këtë heqje dorë nuk nevojitet leja e organit të kujdestarisë. Trashëgimtari, i cili ka hequr dorë në emër të vet konsiderohet sikur të mos ketë qenë trashëgimtar. Në qoftë se për trashëgim kanë hequr dorë të gjithë pasardhësit të cilët i takojnë radhës me të afërt të trashëgimisë në çastin e vdekjes të trashëgimlënësit, në trashëgim thirren pasardhësit e radhës pasuese të trashëgimit.

4.6 Personi që nuk mund të heqë dorë nga trashëgimi- Nuk mund të heqë dorë nga trashëgimi trashëgimtari që ka disponuar tërë pasurinë trashëgimore ose një pjesë të saj. Masat që merr një trashëgimtar vetëm për të ruajtur pasurinë trashëgimore, si dhe masat e administrimit vijues, nuk e privojnë nga e drejta që të heqë dorë nga trashëgimi.

5. RADHËT E TRASHËGIMISË

5.1 Radha e parë e trashëgimisë- Trashëgimlënësin e trashëgojnë para të gjithëve fëmijët e tij dhe bashkëshorti i tij. Ato trashëgojnë në pjesë të barabarta.³ Me të drejten e perfaqesimit kuptojmë të drejten e pasardhësve në kuader të një vije të drejte zbritese që të paraqiten si zëvendësim në vend të paraardhësve të vdekur të tyre, dhe ata trashëgojnë atë pjesë të cilën do ta kishte trashëguar paraardhësi i vdekur. Kjo e drejte vazhdon edhe deri tek i fundit në kuader të vijes.

Kur nuk mund të zbatohet kjo e drejte zbatohet e drejta e shtimit që dote thote se kur e drejta e perfaqesimit nuk mund të zbatohet në kuadertë një vije të radhës trashëgimore atëherë pjesa trashëgimore u shtohet trashëgimtareve të tjere që janë në radhë. E drejta e shtimit zbatohet edhe trashëgimia ligjore e edhe trashëgimia e testamentare (për dallim e drejta e perfaqesimit zbatohet vetëm të trashëgimia ligjore).⁴

5.2 Radha e dytë e trashëgimisë- Pasurinë e trashëgimlënësit që nuk ka lënë pasardhës e trashëgojnë prindërit e tij dhe bashkëshorti i tij. Prindërit e trashëgimlënësit trashëgojnë gjysmën e pasurisë në pjesë të barabarta, kurse gjysmën tjetër të pasurisë e

³ Закон за наследувањето пречистен текст, Gazeta zyrtare e RM nr.13/96

⁴ E drejta familjare dhe trashëgimore (Permbledhje) – Ajdin Nuhiu fq.26

trashëgon bashkëshorti i trashëgimlënësit. Në qoftë se trashëgimlënësi nuk ka lënë bashkëshort, prindërit e trashëgimlënësit e trashëgojnë tërë pasurinë në pjesë të barabarta.⁵

Në qoftë se njëri nga prindët e trashëgimlënësit ka vdekur para trashëgimlënësit, pjesën e pasurisë trashëgimore që do t'i takonte sikur të kishte jetuar pas trashëgimlënësit e trashëgojnë fëmijët e tij (vëllezërit dhe motrat e trashëgimlënësit), nipat e stërnipat e tij dhe pasardhësit e largët të tij, sipas dispozitave të këtij Ligji që vlejnë për rastin kur trashëgimlënësin e trashëgojnë fëmijët dhe pasardhësit e tjerë të tij.⁶

5.3 Radha e tretë e trashëgimisë- radha e trete e trashëgimisë janë gjysherit edhe gjyshete trashëgimlënësit (kur trashëgimlënësi nuk ka lënë pasardhës as bashkëshort dhe prindërit e tij nuk kanë pasardhës të tjerë). Pasurinë trashëgimore të trashëgimlënësit që nuk ka lënë pasardhës, bashkëshort prindër dhe prindërit e tij nuk kanë lënë pasardhës të tjerë, e trashëgojnë gjysherit dhe gjyshet e tij.

Gjysmën e pasurisë trashëgimore e trashëgojnë gjyshi dhe gjyshja nga ana e atit, kurse gjysmën tjetër gjyshi dhe gjyshja nga ana e nënës.⁷

Gjyshi dhe gjyshja të të njëjtit trung trashëgojnë në pjesë të barabarta. Në qoftë se ndonjë nga pasardhësit e të njëjtit trung ka vdekur para trashëgimlënësit, pjesën e pasurisë trashëgimore që do t'i takonte sikur të kishte jetuar pas trashëgimlënësit e trashëgojnë fëmijët e tij sipas rregullave që aplikohen për rastin kur trashëgimlënësin e trashëgojnë fëmijët e tij.

Për çdo gjë tjetër lidhur me të drejtën trashëgimore të gjyshit dhe të gjyshes të të njëjtit trung dhe të pasardhësve të tyre zbatohen dispozitat sipas të cilave trashëgimlënësin e trashëgojnë prindërit e dhe vëllezërit e motrat e tij.⁸

Në qoftë se gjyshi dhe gjyshja e të njëjtit trung kanë vdekur para trashëgimlënësit dhe nuk kanë lënë pasardhës, pjesën e pasurisë trashëgimore që do t'u takonte sikur të kishin jetuar pas trashëgimlënësit e trashëgojnë gjyshi dhe gjyshja e trungut tjetër.

⁵ Закон за наследувањето пречистен текст, Gazeta zyrtare e RM nr.16/96

⁶ Закон за наследувањето пречистен текст, Gazeta zyrtare e RM nr.17/96

⁷ Закон за наследувањето пречистен текст, Gazeta zyrtare e RM nr.20/96

⁸ Закон за наследувањето пречистен текст, Gazeta zyrtare e RM nr.21/96

6. NOTERËT SI PËRFAQËSUES TË GJYKATËS

Autorizimet e noterëve në procedurën për shqyrtimin e trashëgimisë rregullohen me Ligjin për procedurë jashtëkontestimore. Gjatë shqyrtimit të trashëgimisë në mënyrë të detyrueshme është i pranishëm avokati në cilësinë e të autorizuarit për secilin pjesëmarrës.⁹

Noterët, si përfaqësues gjyqësor, ndërmarrin veprime dhe marrin vendime në procedurën trashëgimore në pajtim me dispozitat ligjore. Në procedurën që mbahet para noterit, pjesëmarrësi mund të përfaqësohet në bazë të dispozitave të cilat zbatohen për përfaqësim në procedurën kontestimore.

6.1 Aktvdekja - Kur ndonjë person do të vdesë ose është shpallë i vdekur, ofiqari kompetent të bëjë regjistrimin e vdekjes në librat amzës së të vdekurve është i detyruar që, në afat prej tridhjetë ditësh nga dita e vdekjes, t'ia dorëzojë aktvdekjen gjykatës për trashëgimi. Nëse ofiqari nuk mund t'i grumbullojë të gjitha të dhënat për përpilimin e aktvdekjes, do t'ia dorëzojë gjykatës aktvdekjeje vetëm me të dhënat me të cilat disponon dhe do t'i nxjerrë shkaqet pse nuk mund ta dorëzojë aktvdekjen, duke theksuar edhe të dhënat të cilat do të mund t'i hyjnë në përdorim gjykatës për gjetjen e trashëgimtarëve dhe pronën e të vdekurit. Nëse ndonjë person ka vdekur jashtë rajonit të komunës në të cilën ka vendbanim, përkatësisht vendqëndrim, ofiqari do të mund t'ia dorëzojë gjykatës për trashëgimi vetëm aktvdekjen nga libri amzë i të vdekurve, si dhe të dhënat me të cilat disponon, e që mund të shërbejnë për përpilimin e aktvdekjes.

Aktvdekja përpilohet çdoherë kur ndonjë person do të vdesë ose është shpallur si i vdekur, pa marrë parasysh nëse ka ose nuk ka pronë. Aktvdekja përpilohet në bazë të të dhënave të marra nga familjarët e të vdekurit, nga personat me të cilat i vdekuri ka jetuar, si dhe nga persona tjerë të cilët mund të japin të dhëna që do të futen në aktvdekje.

Aktvdekja i përmban këto të dhëna:

1) mbiemrin, emrin e babës dhe emrin e të vdekurit, ndërsa për të vdekurit persona të gjinisë femërore edhe mbiemrin e vajzërisë, profesionin e të vdekurit, datëlindjen e tij, shtetësinë dhe NUAQ;

⁹ Gazeta zyrtare e RM-së nr.72/16 - Ligji për noterijatin

2) ditën, muajin dhe vitin, dhe sipas mundësisë dhe orën e vdekjes dhe vendin e vdekjes;

3) vendin në të cilin i vdekuri ka jetuar, përkatësisht vendqëndrimin;

4) mbiemrin dhe emrin, datëlindjen, profesionin, vendbanimin, përkatësisht vendqëndrimin e bashkëshortit të të vdekurit dhe të fëmijëve të tij;

5) mbiemrin dhe emrin, datëlindjen dhe vendbanimin, përkatësisht vendqëndrimin e familjarëve tjerë dhe personave të cilët do të mund të thirren në trashëgimi në bazë të ligjit, si dhe të personave të cilat janë thirrur në trashëgimi në bazë të testamentit; dhe

6) vlefshmërinë e përafërt të pronës së patundshme dhe të tundshme të të vdekurit.

6.2 Regjistrimi dhe vlerësimi I trashëgimisë - Regjistrimi i përfshin: gjithë pronën e të vdekurit që e ka pasur në pronësi në momentin e vdekjes së tij, pronën që i ka takuar të vdekurit, ndërsa gjendet te personi tjetër, me rast theksohet se cila pronë te cili është gjendur dhe në çfarë baze, si dhe pronën që në momentin e vdekjes e ka pasur i vdekuri dhe për të cilën vërtetohet se është pronë e tij. Në regjistrimin shënohen kërkesat dhe borxhet e të vdekurit, ndërsa në veçanti tatimet e papaguara dhe dhënit tjera.

Sendet lëvizëse regjistrohen në bazë të llojit, gjinisë, numrit, matjes dhe rëndësisë ose veç e veç. Patundshmëritë regjistrohen veç e veç me shënimin e vendit ku ndodhen, kulturën e tokës, të dhënat nga librat zyrtarë në të cilën regjistrohen të drejtat mbi patundshmëritë dhe të dhënat tjera kadastrale.¹⁰

Trashëgimtari me deklaratën për trashëgimi mund ta pranojë trashëgiminë ose të heqë dorë nga trashëgimia. Akti noterial konsiderohet se është përpiluar pasi do ta nënshkruajnë të gjithë pjesëmarrësit, avokatët si të autorizuar, palët dhe noteri.

---

¹⁰ Gazeta zyrtare e RM-së nr.09/08 - Ligji për procedure jashtëkontestimore

KONKLUZION

Nga punimi i lartependur konkludojme se rregullat e procedurës trashëgimore sipas të cilave, gjykata, noteret, organet tjera - personat e autorizuar veprojnë në çështjet e trashëgimisë përcaktohen me dispozitat për procedurën jashtëkontestimore.

Zbatimi i ligjit të trashëgimisë i Republikës Maqedonise dispozitat e Ligjit vlejnë për trashëgiminë e të gjithë qytetarëve të Republikës së Maqedonisë. Në seancën për shqyrtimin e trashëgimisë noteri debaton për të gjitha çështjet që kanë të bëjnë me trashëgiminë, ndërsa veçanërisht për të drejtën e trashëgimisë, për madhësinë e pjesës trashëgimore të çdo trashëguesi dhe të drejtën për trashëgimtarët.

Për të drejtën e personave të cilët nuk kanë ardhur në seancë, ndërsa në mënyrë të rregullt janë thirrur, noteri do të shqyrtojë në bazë të të dhënave me të cilat disponon, duke marrë parasysh deklaratat e tyre me shkrim që do të arrijnë deri në marrjen e vendimit. Deklarata për trashëgimi për pranimin e trashëgimisë ose për heqje dorë nga trashëgimia.

Referenca:

1. Д-р Кирил Чавдар - *Коментар закон за наследување со образци за преимена*, Скопје 1996;
2. Ajdin Nuhiu - *E drejta familjare dhe trashëgimore (Përmbledhje)*;
3. Закон за наследувањето (пречистен текст) Службен весник на РМ бр.47/96;
4. Gazeta zyrtare e RM-së nr.72/16 - Ligji për noterijatin;
5. Gazeta zyrtare e RM-së nr.09/08 - Ligji për procedure jashtëkontestimore.

MARRËVESHJE JASHTËGJYQËSORE- PROCEDURA DHE PASOJAT JURIDIKE**Msc. Liridon ZENKU**

Mehmed Mehmedi Nr. 31 Kërçovë R. Maqedonisë

zenku78@hotmail.com

Abstrakt

Sipas kësaj marrëveshje rregullohen kushtet për hapjen e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore, mënyra dhe pasojat juridike për hapjen dhe zbatimin e saj. Nëse me masat e ndërmarra për ristrukturim financiar jashtë procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore debitori nuk mund të vendosë gjendje të likuiditetit, detyrohet që në afat prej 30 ditëve nga krijimi i jolikuiditetit, të ngrejë procedurë për marrëveshje jashtëgjyqësore.

Procedura e marrëveshjes jashtëgjyqësore zbatohet me qëllim që: debitorit që është bërë jolikuid dhe/ose insolvent i mundësohet ristrukturim financiar në bazë të të cilit, do të bëhet likuid dhe solvent dhe kreditorëve t'u mundësohen mundësi më të volitshme për përmbushjen e kërkesave të tyre nga mundësitë që do t'i merrnin me hapjen e procedurës falimentuese ndaj debitorit.

Procedura për marrëveshje jashtëgjyqësore mund të zbatohet mbi: shoqëri tregtare ose tregtar individ, të themeluar në pajtim me Ligjin për shoqëri tregtare dhe personat tjerë juridikë dhe fizikë që janë të themeluar në pajtim me ligj dhe kryejnë veprimtari profitabile, procedura e marrëveshjes jashtëgjyqësore nuk mund të zbatohet mbi institucion financiar, shoqëri investuese dhe shoqëri për menaxhim me fonde investuese, institucion kreditor, shoqëri për sigurim, shoqëri për lizing, institucione për pagesë dhe para elektronike.

Gjatë kohëzgjatjes së procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore nuk mundet kundër debitorit të lejohet përbarim për shkak të sigurimit, as përbarim për shkak të përmbushjes së kërkesave në bazë të dokumentit të miratuar përbarues paraprak. Dokumentet përbaruese të cilat kanë të bëjnë me kërkesat nga marrëveshja jashtëgjyqësore, për pjesën për të cilën janë përmbushur, e humbin fuqinë juridike në lidhje me debitorin.

Vizioni për të ardhmen është që kjo marrëveshje të respektohet dhe zbatohet në përpikshmëri si dhe të sofistikohet edhe më tej, gjithmon me qëllim drejt një marrëveshje më efikase dhe më e sukseshme ku personat fizik, juridik, dhe të gjithë institucionet nuk do të kenë probleme në realizimin e marrëveshjes jashtëgjyqësore.

Fjalët kyçe: *Marrëveshje jashtëgjyqësor, kushtet, procedura, pasojat juridike.*

HYRJE

Në këtë punim është bërë studimi i rolit të marrëveshjeve jashtëgjyqësore me çka rregullohen kushtet për hapjen e procedurës, mënyra dhe pasojat juridike për hapjen dhe zbatimin e saj.

Qëllimi i këtij punimi është vënia në pah e rëndësisë së marrëveshjes në zhvillimin e bizneseve, me saktësisht analizimi i bizneseve që marrëveshja të jetë e pranueshme për një sukses më të madhë në shoqërinë bashkohore. Gjatë zbatimit të procedurës së marrëveshjes jashtëgjyqësore do të zbatohen edhe dispozitat e Ligjit për marrëveshje jashtëgjyqësore për rregullimin e afateve për përmbushjen e detyrimeve në para të shkaktuara gjatë transaksioneve afariste.

Gjatë kohëzgjatjes së procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore nuk mundet kundër debitorit të lejohet përbarim për shkak të sigurimit, as përbarim për shkak të përmbushjes së kërkesave në bazë të dokumentit të miratuar përbarues paraprak. Nga dita e shpalljes së aktvendimit për hapjen e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore, bartësi i qarkullimit

pagesor ndërpret të kryejë pagesa në bazë të dokumenteve përmbarese të arritura për arkëtim në ngarkim të debitorit.

Shumë kompani në vendet tona ende nuk i kushtojnë rëndësi të mjaftueshme marrëveshjeve jashtëgjyqësore e cila ka rëndësi të madhe në shoqërin tonë. Në këtë punim fokusi bie te profesionalizmi dhe rëndësia e trajnimeve në kompanit, shoqatat tregtare, presonat fizik e juridik dhe ndikimi i tyre në performancën e të punësuarve dhe performancën e tërë kompanisë. Pasi profesionalizmi është njëri ndër faktorët për sukseset e Ndërmarrjeve dhe Bizniseve të tjera, atëherë ky punim vë në pah sa nga ndërmarrjet në vendet tona duhet të kenë të punësuar profesionistë.

1. PROCEDURA E MARRËVESHJES JASHTËGJYQËSORE

Kjo procedurë zbatohet me qëllim që: debitorit që është bërë jolikuid dhe/ose insolvent i mundësohet ristrukturim financiar në bazë të të cilit, do të bëhet likuid dhe solvent dhe kreditorëve t'u mundësohen mundësi më të volitshme për përmbushjen e kërkesave të tyre nga mundësitë që do t'i merrnin me hapjen e procedurës falimentuese ndaj debitorit.

Gjatë zbatimit të procedurës së marrëveshjes jashtëgjyqësore do të zbatohen edhe dispozitat e Ligjit për rregullimin e afateve për përmbushjen e detyrimeve në para të shkaktuara gjatë transaksioneve afariste. Nëse me masat e ndërmarra për ristrukturim financiar jashtë procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore debitori nuk mund të vendosë gjendje të likuiditetit, detyrohet që në afat prej 30 ditëve nga krijimi I jolikuiditetit, të ngrejë procedurë për marrëveshje jashtëgjyqësore. Nëse debitori është i paaftë për pagesë ose i stërngarkuar me borxh, detyrohet që pa prolongim, më së voni në afat prej 21 ditëve nga krijimi i insolvensës, të ngrejë procedurë për marrëveshje jashtëgjyqësore.

2.KUPTIMI I NOCIONEVE TË CAKTUARA

Për qëllimet e njohjes e të gjithave pjesëmarsve në marrëveshjen jashtëgjyqësore, nocione të veçanta e kanë kuptimin si në vijim:

1. "Likuiditet" është aftësia që në kohë të përmbushen detyrimet e maturuara në para;
2. "Solvencë" është aftësia e përhershme për përmbushjen e të gjitha detyrimeve në para;
3. "Përshtatshmëria e kapitalit" është raporti midis burimeve afatgjate të financimit dhe vëllimit dhe llojit të punëve që operatori ekonomik i kryen edhe rreziqeve të cilave u ekspozohet në punë;
4. Operatorë ekonomikë janë:
  - shoqëria tregtare apo tregtari individ, të themeluar në pajtim me Ligjin për shoqëri tregtare dhe
  - personat tjerë juridikë dhe fizikë që janë të themeluar në pajtim me ligj dhe kryejnë veprimtari profitabile;
5. "Ristrukturim financiar" është procedura që zbatohet në bazë të planit të pranuar për restrukturim financiar me qëllim që të arrihet gjendja e likuiditetit dhe solvencës;
6. "Procedurë e marrëveshjes jashtëgjyqësore" është procedura që zbatohet me qëllim që të arrihet likuiditeti dhe solvenca e debitorit;
7. "Kreditorë" në procesin e marrëveshjes jashtëgjyqësore janë kreditorët personalë të debitorit që në kohën e hapjes së procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore kanë kërkesë pronësore-juridike ndaj debitorit dhe
8. "Kërkesa prioritare" janë kërkesat me rend më të lartë të pagesës ku bëjnë pjesë rrogat, kontributet e rrogës së SPI, sigurimi shëndetësor dhe sigurimi në rast të papunësisë dhe kompensimet për periudhën prej tre muajve të fundit para hapjes së marrëveshjes jashtëgjyqësore.

Operatori ekonomik në gjendje të joliquiditetit nuk guxon që të kryejë kurrfarë pagesash përveç atyre që janë të domosdoshme për punë të rregullt.

Konsiderohet se për punë të rregullt janë të domosdoshme pagesat për:

- kërkesa prioritare;
- rroga bruto për punëtorët nga dita e hapjes së procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore;
- shpenzime operative për punë (energji elektrike, ujë etj.);
- furnizim me mall dhe shërbime të nevojshme për punë të rregullt;
- tatim mbi vlerë të shtuar, kontribute dhe tatime të tjera që nga ana e debitorit doemos duhet të përlllogariten dhe të paguhen në pajtim me rregullat dhe

- shpenzime për procedurat para organeve shtetërore.

Operatori ekonomik në gjendje të jolikuiditetit nuk guxon që të ndërmarrë aktivitete me të cilat do të shkaktonte dëm të sjelljes ose të njëjtat do t'i sjellë në pozitë të pabarabartë.

3.QËLLIMI I MARRËVESHJES JASHTËGJYQËSORE

Procedura e marrëveshjes jashtëgjyqësore zbatohet me qëllim që:

Debitorit që është bërë jolikuid dhe/ose insolvent i mundësohet ristrukturim financiar në bazë të të cilit, do të bëhet likuid dhe solvent dhe Kreditorëve t'u mundësohen mundësi më të volitshme për përmbushjen e kërkesave të tyre nga mundësitë që do t'i merrnin me hapjen e procedurës falimentuese ndaj debitorit.

Marrëveshja jashtëgjyqësore konsiderohet si e lidhur nëse atë e pranojnë vullnetarisht debitori dhe kreditorët, kërkesat e të cilëve kanë shumicë sipas Planit për ristrukturim financiar konsiderohet i pranueshëm nëse për të votojnë shumica e kreditorëve me kërkesa prej më shumë se gjysma e vlerës së të gjithë kërkesave të përcaktuara. Do të konsiderohet se kundër planit për rikonstruktim financiar kanë votuar ata kreditorë të cilët kanë të drejtë vote, e që nuk kanë votuar. Kreditori dhe debitori gjatë procedurës së marrëveshjeve jashtëgjyqësore nuk guxojnë që të ndërmarrin aktivitete me të cilat mund të shkaktohet dëm. Për vlerësim të drejtë të gjendjes financiare dhe mundësive për ristrukturim financiar, debitori detyrohet që t'i sigurojë këshillit për marrëveshje, të autorizuarit për marrëveshje jashtëgjyqësore dhe kreditorëve, qasje të papenguar dhe në kohë në të dhënat dhe dokumentacionin që kanë të bëjnë me pronën e tij, kapitalin, detyrimet, punën dhe planet afariste.

Procedura për marrëveshje jashtëgjyqësore mund të zbatohet mbi:

- Shoqëri tregtare ose tregtar individ, të themeluar në pajtim me Ligjin për shoqëri tregtare dhe
- Personat tjerë juridikë dhe fizikë që janë të themeluar në pajtim me ligj dhe kryejnë veprimtari profitabile.

Procedura e marrëveshjes jashtëgjyqësore nuk mund të zbatohet mbi institucion financiar, shoqëri investuese dhe shoqëri për menaxhim me fonde investuese, institucion

kreditor, shoqëri për sigurim dhe risigurim, shoqëri për lizing, institucione për pagesë dhe para elektronike. Procedura për marrëveshje jashtëgjyqësore nuk mund të zbatohet mbi Shtetin, mbi fondet që financohen nga Buxheti i Shtetit, Fondin për sigurim pensional dhe invalidor, Fondin për sigurim shëndetësor, njësitë e vetëqeverisjes lokale dhe mbi organet e administratës shtetërore. Procedura e marrëveshjes jashtëgjyqësore është urgjente dhe doemos duhet të përfundohet para këshillit për marrëveshje më së voni në afat prej 120 ditësh nga dita e hapjes së saj. Procedura e marrëveshjes jashtëgjyqësore hapet vetëm me propozim të debitorit.

4.NJOFTIMI PUBLIK

Dokumentet (vendime, ftesa, njoftime dhe të ngjashëm) në procedurën e marrëveshjes jashtëgjyqësore që duhet të shpallen, dorëzohen te Regjistri qendror që i publikon në ueb faqen e vet. Në dokumentin e shpallur theksohet firma, përkatësisht emri dhe mbiemri i debitorit, selia e tij, adresa dhe numri unik i amzës i subjektit. Shpallja publike prodhon veprim pas kalimit të tetë ditëve nga dita e shpalljes. Shpallja publike e dokumenteve është dëshmi se është bërë dorëzimi i tyre tek të gjithë pjesëmarrësit. Të dhënat që publikohen gjatë procedurës së marrëveshjes jashtëgjyqësore në ueb-faqen e Regjistrimit qendror janë:

- firma, përkatësisht emri dhe mbiemri i debitorit, selia e tij, adresa dhe numri unik i amzës i subjektit,
- emri dhe mbiemri, selia, adresa, telefoni i të autorizuarit të marrëveshjes jashtëgjyqësore,
- aktvendimi për hapjen e procedurës së marrëveshjes jashtëgjyqësore,
- shpallja me të cilën thirren kreditorët që t'i paraqesin kërkesat e tyre,
- të gjitha aktvendimet dhe konkluzionet e miratuara në procedurën e marrëveshjes jashtëgjyqësore etj.

Vendimet në procedurën për marrëveshje jashtëgjyqësore miratohen në formë të aktvendimit dhe konkluzionit, dhe me konkluzion vendoset për çështjet procesuale.

5.MJETE JURIDIKE

Kundër aktvendimit mund të parashtrohet ankesë, nëse me ligj nuk është përcaktuar ndryshe. Afati për ankesë është tetë ditë. Nëse me ligj është përcaktuar që aktvendimi t'u dorëzohet personave të caktuar, afati i parashtrimit të ankesës rrjedh nga dita e dorëzimit të

aktvendimit, kurse për aktvendimet tjera, në ditën e tetë nga dita e publikimit në ueb faqen e Regjistrimit qendror. Ankesa parashtrohet te Komisioni shtetëror për vendimmarrje në procedurë administrative dhe procedurë nga marrëdhënia e punës në shkallë të dytë, përmes organit të shkallës së parë. Organi i shkallës së parë detyrohet që ankesën ta dorëzojë te organi i shkallës së dytë në afat prej tre ditëve nga pranimi. Organi i shkallës së dytë detyrohet që të vendos për ankesën në afat prej tetë ditëve nga pranimi i ankesës. Ankesa kundër aktvendimit nuk e prolongon zbatimin e aktvendimit. Kundër konkluzionit nuk lejohet ankesë. Në procedurë të marrëveshjes jashtëgjyqësore nuk mund të kërkohet kthim në gjendjen e mëparshme, as të parashtrohet propozim për përsëritjen e procedurës. Organe në procedurë për marrëveshje jashtëgjyqësore janë këshilli për marrëveshje dhe i autorizuari.

Procedurën për marrëveshje jashtëgjyqësore e udhëheq këshilli për marrëveshje i përbërë prej tre anëtarëve (këshilli për marrëveshje) prej të cilëve njëri është kryetar i këshillit. Kryetarin dhe anëtarët e këshillit për marrëveshje i emëron ministri i Ekonomisë. Për kryetar dhe anëtar të këshillit për marrëveshje mund të emërohet personi me arsim të lartë të kryer në drejtimin juridik ose ekonomik.

Kur këshilli për marrëveshje përcakton se janë plotësuar kushtet për hapjen e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore, me konkluzion do të emërojë të autorizuar të marrëveshjes jashtëgjyqësore. Të autorizuarin e marrëveshjes jashtëgjyqësore e emëron këshilli për marrëveshje nga lista e drejtorëve të autorizuar të falimentimit.

Propozim për hapjen e procedurës

Debitori i cilin gjendet në gjendje të jolikuiditetit ose insolvencës detyrohet që të propozojë hapjen e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore, në pajtim me dispozitat e ligjit për marrëveshje jashtëgjyqësore. Deri në përfundimin e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore nuk lejohet të hapet procedurë për falimentim. Procedura për marrëveshje jashtëgjyqësore nuk mund të zbatohet nëse ndaj debitorit është hapur procedurë për falimentim. Propozimi për hapjen e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore dorëzohet te Ministria e Ekonomisë.

Raport për gjendjen financiare dhe punën e debitorit

Raporti për gjendjen financiare dhe punën e debitorit përmban:

- 1) raporte financiare në pajtim me Ligjin për kontabilitet të cilat nuk janë më të vjetra se tre muaj nga dita e parashtrimit të kërkesës për zbatimin e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore;
- 2) raport të revizorit (për operatorët ekonomikë të cilët kanë detyrim për kryerjen e revizionit) për raportet financiare të bashkangjitura ndaj kërkesës për zbatimin e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore;
- 3) Regjistrim të detyrimeve ndaj kreditorëve i cili i përmban elementet në vijim:
  - firmën, përkatësisht emrin dhe mbiemrin e kreditorit, selinë e tij, adresën dhe numrin unik të amzës të subjektit për çdo detyrim të veçantë,
  - shumën e përgjithshme të detyrimeve në ditën e raporteve të dorëzuara financiare dhe shumën e përgjithshme të detyrimeve dhe
  - shenjën për të drejtën e përmbushjeve të përjashtuara dhe të veçuara për çdo detyrim individual ndaj kreditorit me të dhëna për sendet mbi të cilat ekzistojnë ato të drejta.

Ofertat e kreditorëve

Me propozimin për marrëveshje jashtëgjyqësore debitori mund t'u ofrojë kreditorëve mënyrë dhe afat për përmbushjen e kërkesave. Propozimi për marrëveshje jashtëgjyqësore përmban:

- 1) shumën e përgjithshme të kërkesave të pasiguruara sipas raporteve të dorëzuara financiare.
- 2) propozim për zvogëlimin e atyre kërkesave dhe afateve për pagimin e tyre.
- 3) Nëse propozohet pagesë e kërkesave në shumë të zvogëluar, përqindja të cilën debitori ua propozon kreditorëve për pagimin e kërkesave të tyre nuk mund të jetë më e vogël se 30% - nëse pagesa propozohet të kryhet në afat prej katër viteve, as më e vogël se 40% - nëse pagesa propozohet të kryhet në afat prej tetë viteve. Nëse debitori është i organizuar si shoqëri kapitale, mundet në propozimin për marrëveshje jashtëgjyqësore t'u ofrojë kreditorëve, sipas zgjedhjes së vet:
  - 1) të pranojnë zvogëlimin e kërkesave dhe prolongimin e afateve për pagesën e kërkesave dhe

2) kërkesat e tyre t'i fusin si depozitë në procedurën e rritjes së kryegjësë themelore të debitorit.

3) lidhur me mënyrën e rritjes së kryegjësë themelore:

- shumën më të vogël të përgjithshme të kërkesave të pasiguruara ose të siguruara, të cilat kreditorët doemos duhet t'ia bartin debitorit, që të jetë i mundur realizimi i suksesshëm i ristrukturimi financiar të debitorit dhe

- nëse debitori njëkohësisht me rritjen zbaton edhe zvogëlim më të thjeshtësuar të kryegjësë themelore, shumën nominale të zvogëlimit të kryegjësë themelore. Në procedurën e rritjes së kryegjësë themelore të debitorit për qëllimet e strukturimit financiar zbatohen dispozitat adekuate të Ligjit për shoqëri tregtare.

Këshilli për marrëveshje detyrohet të vendosë me aktvendim nëse do të hapë procedurë për marrëveshje jashtëgjyqësore ose jo, në afat prej tetë ditëve, nga dita e marrjes së propozimit.

Pengesa procedurale për zbatimin e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore

Këshilli për marrëveshje do ta hedh poshtë propozimin për marrëveshje jashtëgjyqësore nëse:

- 1) propozimi është parashtruar gjatë kohëzgjatjes së marrëveshjes jashtëgjyqësore të lidhur paraprakisht;
- 2) nuk ka kaluar afati prej dy viteve nga plotësimi e detyrimeve nga marrëveshja jashtëgjyqësore e lidhur paraprakisht;
- 3) propozimi nuk është parashtruar nga propozuesi i autorizuar;
- 4) përmbajtja e propozimit nuk është përpiluar sipas dispozitave të ligjit për marrëveshje jashtëgjyqësore dhe
- 5) Ndaj debitorit është ngritur procedurë për falimentim.

Dorëzimi dhe shpallja e aktvendimit për hapjen e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore

Aktvendimi për hapjen e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore i dorëzohet debitorit dhe bankave të cilat për debitorin e kryejnë qarkullimin pagesor. Këshilli për marrëveshje mund t'i urdhërojë të autorizuarit në marrëveshjen jashtëgjyqësore, që aktvendimin për hapjen e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore ta dorëzojë te kreditorët dhe te debitorët e debitorit adresa e të cilëve është e njohur.

Procedura hetuese

Në seancën e parë përcaktohen kërkesat ndaj fletëparaqitjeve të kreditorëve dhe dokumenteve të dorëzuara nga ana e debitorit. Kërkesat për të cilat ekziston pëlqim ndërmjet debitorit dhe kreditorit për ekzistimin e lartësisë së asaj kërkesë për të cilën ekziston dokument për përmbarim, konsiderohen si kërkesa të përcaktuara, përveç nëse debitori disponon me dëshmi se kërkesa është ndërprerë. Këshilli për marrëveshje përpilon tabelë të kërkesave të paraqitura në të cilën për çdo kërkesë individuale fut të dhëna për lartësinë e përcaktimit, përkatësisht kontestimit. Nëse vlera e kërkesave të kontestuara është më shumë se 25% të vlerës së kërkesave të paraqitura, procedura për marrëveshje jashtëgjyqësore ndërpritet. Debitori e arsyeton propozimin për marrëveshje jashtëgjyqësore dhe parashtron deklaratë se të dhënat për gjendjen financiare dhe punën e debitorit që janë dorëzuar me propozimin për marrëveshje jashtëgjyqësore në tërësi i përgjigjen gjendjes reale. Pas prononcimit të debitorit, për propozimin prononcohet i autorizuari i marrëveshjes jashtëgjyqësore.

Ndërprerja e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore

Këshilli për marrëveshje do ta ndërpresë procedurën për marrëveshje jashtëgjyqësore në raste nëse:

- 1) plani për ristrukturim financiar nuk pranohet, procedura për marrëveshje jashtëgjyqësore ndërpritet,
- 2) debitori i plotëson të gjitha detyrimet ndaj kreditorëve deri në seancën për votim,

3) pas skadimit të afatit prej 120 ditëve nga dita e hapjes së procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore para këshillit për marrëveshje nuk zbatohet procedurë për marrëveshje jashtëgjyqësore dhe

4) pas skadimit të 60 ditëve nga dita e hapjes së procedurës së shkurtuar për marrëveshje jashtëgjyqësore nuk zbatohet procedurë për marrëveshje jashtëgjyqësore.

6.PASOJAT JURIDIKE NGA HAPJA E PROCEDURES PËR MARRËVESHJE JASHTËGJYQËSORE

Pasojat juridike nga hapja e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore krijohen në ditën e ardhshme kur shpallja për hapjen e procedurës është publikuar në ueb faqen e Regjistrisë qendror.

Procedurat e përmbarimit dhe sigurimit të cilat kanë filluar para hapjes së procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore, ndërpriten. Gjatë kohëzgjatjes së procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore nuk mundet kundër debitorit të lejohet përmbarim për shkak të sigurimit, as përmbarim për shkak të përmbushjes së kërkesave në bazë të dokumentit të miratuar përmbartues paraprak. Nga dita e shpalljes së aktvendimit për hapjen e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore, bartësi i qarkullimit pagesor ndërpret të kryejë pagesa në bazë të dokumenteve përmbartuese të arritura për arkëtim në ngarkim të debitorit.

Nëse bartësi i qarkullimit pagesor merr dokument përmbartues për pagim në ngarkim të debitorit pas hapjes së procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore, të njëjtën nuk do ta përmbartojë dhe do t'ia kthejë parashtruesit me arsytim. Procedura për marrëveshje jashtëgjyqësore nuk ka ndikim mbi të drejtën për përmbushje të ndarë të kreditorëve të përjashtuar dhe të veçuar. Kërkesat jomonetare ose kërkesat shuma në para e të cilave nuk është caktuar, përlllogariten në vlerë me para në të cilën mund të vlerësohen në ditën e hapjes së procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore.

Kërkesa monetare dhe jomonetare të kreditorit ndaj debitorit të cilat janë lëndë të kërkesave të përkohshme të kostos ose dhënies, me hapjen e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore shndërrohen në kërkesa të njëhershme në para. Me hapjen e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore do të bëhet sheshimi i kërkesave të përcaktuara të kreditorëve me kërkesat e maturuara të debitorit, në bazë të Ligjit për marrëdhënie obligative.

Me paraqitjen e kërkesës në procedurën për marrëveshje jashtëgjyqësore ndërpritet parashkrimi nga dita e parashtrimit të fletëparaqitjes deri në kalim të afatit për pagim i cili është caktuar në marrëveshje jashtëgjyqësore, e nëse marrëveshja jashtëgjyqësore nuk lidhet, deri në plotfuqishmërinë e vendimit për ndërprerje të procedurës.

Përgjegjësia për menaxhim gjatë dhe pas lidhjes së marrëveshjes jashtëgjyqësore

Debitori është i detyruar të sigurojë që masat për ristrukturim financiar të përcaktuara në marrëveshjen jashtëgjyqësore të zbatohen në afatet e caktuara për zbatimin e tyre. Debitori është i detyruar, në çdo tre muaj të përpilojë raport për zbatimin e ristrukturimit financiar, duke përfshirë:

- 1) përshkrimin e masave për ristrukturim financiar të cilat janë zbatuar dhe ndikimin e tyre të debitorit në aspekt të likuiditetit dhe solvencës;
- 2) shumën e përgjithshme të pagesave të kërkesave të kreditorëve;
- 3) bilancet tremujore dhe raport për qarkullimin e parave të gatshme dhe
- 4) deklaratën e debitorit se nuk ka ndërmarrë asnjë punë e cila si pasojë do të kishte sjellje të kreditorëve në pozitë të pabarabartë.

Në bazë të marrëveshjes jashtëgjyqësore, debitori lirohet nga detyrimi që kreditorit t'i paguajë përqindje më të madhe nga e përcaktuara në marrëveshjen jashtëgjyqësore, ndërsa afatet për pagim prolongohen sipas marrëveshjes jashtëgjyqësore. Në ato korniza debitori lirohet nga detyrimet ndaj personave të cilëve u takon e drejta e regresit (garantëve). Nëse debitori pas lidhjes së marrëveshjes jashtëgjyqësore kreditorëve u paguan shumë mbi përqindjen e përcaktuar në marrëveshjen jashtëgjyqësore, nuk ka të drejtë të kthimit të asaj shume.

Dokumentet përmbarese të cilat kanë të bëjnë me kërkesat nga marrëveshja jashtëgjyqësore, për pjesën për të cilën janë përmbushur, e humbin fuqinë juridike në lidhje me debitorin.

Nëse marrëveshja jashtëgjyqësore nuk realizohet plotësisht, kreditorët të cilët janë plotësuar në marrëveshje jashtëgjyqësore, nuk janë të detyruar ta kthejnë atë që e kanë pranuar. Kreditorët të cilët janë plotësuar pjesërisht sipas marrëveshjes jashtëgjyqësore, në

procedurë për falimentim e paraqesin kërkesën e përgjithshme të zvogëluar për shumën për të cilën konsiderohet se sipas marrëveshjes jashtëgjyqësore janë përmbushur. Kreditoret të cilët as pjesërisht nuk janë përmbushur sipas marrëveshjes jashtëgjyqësore, në procedurë për falimentim e paraqesin kërkesën në shumë të përgjithshme në të cilën do të kishin të drejtë pa lidhje të marrëveshjes jashtëgjyqësore.

SHFUQIZIMI I MARRËVESHJES JASHTËGJYQËSORE

Marrëveshja jashtëgjyqësore mund të kundërshtohet me padi nën kushtet e njëjta të cilat janë përcaktuar për kundërshtimin e marrëveshjes gjyqësore. Në bilancin e suksesit të debitorit si të hyra nuk paraqiten zvogëlimi ose ndërprerja e detyrimeve të debitorit në bazë të:

- 1) ndërprerjes së kërkesës së kreditorit, me futjen e kërkesës në kryegjënë themelore të shoqërisë në procedurë të rritjes së kryegjësë themelore në bazë të marrëveshjes së miratuar jashtëgjyqësore dhe
- 2) zvogëlimit të kërkesës së kreditorit në bazë të marrëveshjes së miratuar jashtëgjyqësore.

Debitori i cili ka krijuar rezerva kapitale nuk guxon të bëjë zvogëlimin e kryegjësë themelore para kalimit të afatit prej dhjetë viteve nga miratimi i marrëveshjes jashtëgjyqësore dhe para kalimit të afatit për plotësimin e të gjitha detyrimeve të cilat rezultojnë nga marrëveshja e miratuar jashtëgjyqësore.

Mbikëqyrje mbi zbatimin e dispozitave të ligjit për marrëveshje jashtëgjyqësore kryen Ministria e Ekonomisë.

KONKLuzion

Si që u tha edhe më lartë, sjellim përfundim se marrëveshjet jashtëgjyqësore të pronsisë të kompanive dhe personave fizik e juridik, respektivisht marrëveshja ka për qëllim zbatimin, rregullimin, kushtet dhe mënyra e procedurës jashtëgjyqësore, heqja dhe kufizimi i të drejtës së pronsisë, pastaj për realizimin e interes publik të përcaktuar me ligj për marrëveshje jashtëgjyqësore. Me hapjen e procedurës për marrëveshje jashtëgjyqësore do të

bëhet sheshimi i kërkesave të përcaktuara të kreditorëve me kërkesat e maturuara të debitorit, në bazë të Ligjit për marrëdhënie obligative. Procedura për marrëveshje jashtëgjyqësore nuk mund të zbatohet nëse ndaj debitorit është hapur procedurë për falimentim. Mjete juridike

Vizioni për të ardhmen është që ligji për marrëveshje jashtëgjyqësore të respektohet dhe zbatohet në përpikshmëri dhe të bëhet një avangard edhe më tej, gjithmon me qëllim drejt një marrëveshje më efikase, më e sukseshme ku pronarët e pronsisë do të ndihen më të sigurt gjatë zbatimit, respektivisht gjatë kompensimit të borxhit - detyrimeve.

Referenca:

- Ligjit për marrëdhënie obligative;
- Ligji për procedur administrative;
- Ligji për marrëdhënie pune në R. Maqedonisë;
- Ligji për kontabilitet;
- Ligjit për shoqëri tregtare;
- Ligji për marrëdhënie jashtëgjyqësore G. Z. e R. M. Nr. 12/2014;
- Ligji për Përmbarim i vitit 2008;
- Kniga Zakon za izvrshvanje 2011 od prof. Dr. Kiril Çavdar ;
- Ligji për procedurë falimentim;
- Ligji për kundërvatje i R.Maqedonisë;
- Ligji për Procedur Penale G. Z. e R. m. Nr. 115/2010;
- Ligji për Vlersim G. Z. e R. M. Nr. 150/2010;
- Ligji për Procedurën Kontestimore G. z. e R. M. Nr. 79/2005;
- Shembuj nga provoja e shumë Kompanive në Ballkan;
- Burime të ndryshme nga Interneti.

NJË HISTORI E SHKURTËR E REPUBLIKËS SË MAQEDONISË PAS VITEVE 90

Albana MENGA

International University of Struga

a.menga@eust.edu.mk

Abstrakt

Republika e Maqedonisë (sllavomaqedonisht: Република Македонија) është shtet që shtrihet në pjesën juglindore të Evropës(koordinatat gjeografike 41°50' V, 22°00' L) e që kufizohet në lindje me Bullgarinë në një vi kufitare të gjatë 148 km, në jug me Greqinë në një vi kufitare prej 246 km, në perëndim me Shqipërinë në një vi kufitare prej 151 km dhe në veri me Kosovën dhe Serbinë.

Në OKB ky shtet njihet me emrin Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë për shkak të konfliktit rreth emrit me Greqinë e cila pretendon territorin e Maqedonisë antike. Njohja ndërkombëtare e pavarësisë së Republikës së Maqedonisë nga Jugosllavia në vitin 1991 është kundërshtuar nga Greqiapër shkak të flamurit dhe emrit Maqedoni (të konsideruara si simbole të Helenëve). Marrëdhëniet me Greqinë përfundimisht u normalizuan në vitin 1995, por problemet me emrin e Republikës së Maqedonisë akoma ekzistojnë. Ndryshimi i statusit politik të Kosovës, implementimi i Marrëveshjes së Ohrit, që shënoi fundin e luftës së shqiptarëve në vitin 2001, si dhe zhvillimi i ulët ekonomik vazhdojnë të jenë çështje diskutimi për këtë shtet. Sipas regjistrimit të vitit 2002 në Maqedoni jetojnë: Maqedonë 1.297.981 (64,18 %) Shqiptarë 509.083 (25,17 %) Turq 77.959 (3,85 %) Romë 53.879 (2,66 %) Serbë 35.939 (1,78 %) Boshnjakë 17.018 (0,84 %) Rumunë 9.695 (0,48 %) Të tjerë 20.993 (1,04 %).

Fjalët Kyçe :Kordinatat e R.M , pozita gjeografike dhe popullsia , Ekonomia e R.M , Histori e shkurtë pas viteve të 90-ta , Antarsimi.

HYRJE

Në vitin 1990 u mbajtën zgjedhjet e para shumpartiake dhe shënuan një faqe të re në historinë e maqedonis qytetare e r.m për herë të parë dalin në zgjedhje të lira dhe demokratike me vota të fshehta , ata zgjedhin 120 deputet në parlamentin njëdhomësh të maqedonisë .Në zgjedhje marin pjesë 18 parti politike disa të sa po regjistruara dhe 43 kandidat te pamvarur , me 8 janar 1991 u be konstituimi I parlamentit te R.M i pari në sistemin pluralist . Evropian i cili i respekton parimet e BE-së mund të aplikoj për antarësim. Kjo dispozitë parasheh dy kushte kryesore- gjeografik dhe parimor. Në relacionin e kriterëve gjeografike, duhet të nënvizohet se, BE ashtu edhe shteti kandidat nuk kanë mundësi që ta ndryshojnë këtë realitet gjeografik. Domosdoshmëria e harmonizimit me këtë parim është vërtetuar shumë më herët në rrjedha të procesit të zgjerimit - që në fillim, me aprovimin e mendimit të parë për aplikimin e vendit të caktuar, kështu që ky parim asnjëherë nuk ka qenë lëndë e elaborimit.Parimet e Bashkimit Evropian formalisht janë të përshkruar si kriteriume për antarësim në BE dhe më së shumti kanë të bëjnë me kriteret e Kopenhagës, për arsye se këto kriteriume politike dhe ekonomike për herë të parë u vendosën në samitin e Këshillit Evropian në Kopnhagë. Baza e kriterëve politike ka të bëjë me obligimin e shteteteve kandidate që të sigurojnë: Stabilitetin e institucioneve të cilat do të garantojnë demokracinë, qeverisjen e së drejtës, të drejtat e njeriut dhe respektimin e të drejtave të pakicave nacionale. Pas hyrjes në fuqi të Marrëveshjes së Amstredamit (maj 1999), këto kërkesa u inkorporuan si parime kushtetuese në Marrëveshje për bashkimin Evropian, dhe ishin të potencuara në Kartën e të drejtave fundamentale të BE-së, të proklamuar nga Këshilli Evropian i Samitit të Nice në dhjetor të vitit 2000. ¹

---

¹ Kushtetuta e R.M.

2. EKONOMIA E R.M

BVP(Bruto Prodhimi Vendor) : \$17.26 miliard (2007); BVP - shkalla reale e rritjes: 6.6% (2007); BVP për banorë: \$8,400 (2007); BVP - i ndarë sipas sektorëve: bujqësia: 21.7%; industria: 32.6%, shërbime: 45.7% (Shtator 2006) Fuqia punëtore: 890,000 (2007) Niveli i papunësisë: 35% (2007); **Popullsia nën moshën për punë**: 30% (2005); **Niveli i inflacionit** (çmimi konsumatorë): 2% (2007); Investime (ritja fikse): 18% e BVP (2007) Buxheti:të ardhura : \$2.381 miliard, shpenzime: \$2.456 miliard,(2007); Borxhi publik: 26.1% nga BVP; **Elektriciteti** - prodhim: 5.935 miliard kwh (2006), harxhim: 8.929 miliard kwh (2006), eksport: 0 kwh (2003), import: 2.994 miliard kwh (2006); Nafta - prodhimi: 0 fuçi/ditë (2005), konsumi: 20,000 fuçi/ditë (2005); Bilanci i tanishëm kontabël: \$ 5 milion (2007). Exporti: \$2.844 miliard (2007), Eksporton: ushqim, cigare, hekur, çelik ... , Eksporton : Serbi dhe Maltë Zi 23.2% , Gjermani 15.6%, Greqi15.1%, Itali 9.9%, Bullgari 5.4%, Kroaci 5.2% (2006) Importi: \$4.079 miliard (2007), Importon: makineri dhe pajisje, automobilë, kemikale, derivate, produkte ushqimore .... , Importon nga: Rusia15.1%, Gjermania 9.8%, Sërbia dhe Mali i Zi 7.5%, Bullgaria 6.7%, Italia 6% (2006)²

3. ANTARSIMI , CESHTJET DHE PROBLEMET E ANTARSIMIT

Më 22 mars të vitit 2004 Republika Maqedonisë aplikoi për anëtarësim në BE. Më 17 maj 2004, Këshilli i ministrave mandej kërkoi nga Komisioni Evropian të përgadis mendimin që kishte të bëjë me aplikimin. Në mes burimeve të informacionit të cilat Komisioni i shfrytëzonte gjat përgaditjes të mendimit ishin edhe përgjigjet nga pyetëtori. Çka paraqet në esencë pyetëtori? Pyetëtori është mjet punues e cila duhet të lehtësoj dialogun të cilin Komisioni e zbaton me pushtetet me qëllim që të vlerësoj se a është shteti i përgaditur që të ndërmer të drejtat dhe obligimet të cilat burojnë nga anëtarësimi në BE.

Përgjigjet duhet të jenë sa është e mundur më konkret me qëllim që Komisionit të i mundësohet një shqyrtim i drejt për gjendjen aktuale si dhe për implementimin e reformave. Shumë është thënë dhe bërë në katër vitet e fundit që kur Maqedonia u bë vend kandidat për në BE. Me afrimin e datës së publikimit të raportit vjetor të KE, pyetjet nëse ky vit do të jetë

² www.wikipedia.com

vit për marrjen e datës për fillimin e negociatave për anëtarësimin e plotë po okupojnë diskutimet publike. Për të gjetur një përgjigje të shpejtë ndaj kësaj pyetje duket detyrë mjaft e vështirë. Problemet nuk rrjedhin vetëm nga shqetësimet e brendshme - të ndërlikuara dhe sfiduese, por edhe nga konfuzioni mbi të ardhmen e Evropës brenda kryeqyteteve të Evropës dhe Brukselit.

Rruga e Maqedonisë nëpër të cilën duhet të ecë për të arritur destinacione shumëkërkuar –Brukselin, është veçanërisht e vështirë dhe plot me pengesa. Përveç çështjeve të brendshme dhe mosmarrëveshjeve me fqinjët e saj, Maqedonia gjithashtu duhet të gjejë një mënyrë për të "fituar" Evropën, krahas krizës globale ekonomike dhe ratifikimit të pambaruar të Traktatit të Lisbonës. Duket si mision i pamundur kur kombinohen gjithë këto, megjithëse kjo mund të realizohet. Politika e BE-së “carrot and stick” është e njohur gjerësisht, veçanërisht në mesin e vendeve të Ballkanit Perëndimor. Pas negociatave me vite, reformave të dhimbshme dhe konflikteve, BE-ja në Samitin Evropian në Britani të Madhe, të mbajtur në dhjetor të vitit 2005, vendosi për t'i dhënë Maqedonisë, Kroacisë dhe Turqisë statusin e kandidatit.

Kjo Politikë e BE-së është hartuar për të shtyrë rajonin përpara dhe t'u japë stimuj të gjitha vendeve të BP-së për të vazhduar me reformat pavarësisht çështjeve të brendshme të BE-së dhe lodhjes nga zgjerimi. Përparimi i Maqedonisë që nga kjo datë ka pasur disa ngritje dhe për fat të keq, shumë rënie. Ndryshimi i parë i madh ka ndodhur në vitin 2006 në zgjedhjet parlamentare, në të cilat VMRO-DPMNE e udhëhequr nga koalicioni fitoi shumicën e vendeve në parlament (45 nga 120) dhe mori pushtetin nga SDSM. Ndërsa nga ana tjetër, partia etnike shqiptare BDI (Bashkimi Demokratik për Integrim) fitoi 60% të votave të komunitetit etnik shqiptar, por u la jashtë qeverisë sepse PDSH (Partia Demokratike e Shqiptarëve), ishte zgjedhja e VMRO-së për partner të koalicionit. Kjo rezultoi në bojkot të parlamentit nga ana e BDI-së si shenjë proteste që nuk qenë të ftuar të jenë pjesë e qeverisë së re. Në shtator të vitit 2007 gjatë votimit për kodin zgjedhor u shënua një ballafaqim në parlament, e cila u shkallëzua në dhunë fizike mes partive etnike shqiptare. Njerëz të tjerë u plagosën gjithashtu, duke përfshirë edhe gazetarët. Ky incident ishte rezultat i raporteve të nxehura mes dy partive më të mëdha shqiptare që nga zgjedhjet parlamentare në 2006 kryesisht lidhur me zgjedhjen e partnerit shqiptar në qeveri. Fakti që shumë pak përpjekje

qenë bërë në procesin e ndërmjetësimit për të zgjidhur grindjet ndër-partiake, të cilat bllokuan procesin e reformave të rëndësishme, rezultoi në kritika nga ana e Brukselit.

I pritur në një vizitë nga Presidenti I atëhershëm Z. Branko Crvenkovski, Oli Rehn pyetjes së një gazetari I qe përgjigjur: "Si mund të prisni vendime të mëdha nga ne kur ndodhin gjëra të tilla."

Para se të diskutohen incidentet zgjedhore, ky raport do të fokusohet paraprakisht në një praktikë që ishte prezantuar nga Komisioni pas ngjarjeve elektorale të vitit 2007.

Ku vendosi kushte të reja dhe vetëm me plotësimin e tyre mund që Maqedonia të shpresojë për të marrë datë për fillimin e bisedimeve.

Këto kushte janë të njohura edhe si tetë standarde të BE-së dhe ato janë:

1. Dialog konstruktiv politik.
2. Zbatimi efektiv i ligjit të ri mbi policinë.
3. Depolitizimi I administratës publike.
4. Përmirësimi i klimës së biznesit.
5. Përshpejtimin e legjislacionit të pronës.
6. Forcimi i pavarësisë së gjyqësorit.
7. Zbatimi në mënyrë të qëndrueshme të legjislacionit anti-korrupsion.
8. Krijimi i kushteve për punësimin e të rinjve.

Pas incidenteve në Kuvend në shtator të 2007 dhe raportit negativ mbi përparimin, në fillim të vitit 2008 Komisioni Evropian dha shpresa për të përcaktuar një datë fillimi për bisedimet e pranimit të Maqedonisë në atë vite. Oli Rehn (Komisioneri i BE-së për Zgjerimin) për stacionin televiziv Kanal 5 deklaroi: "Shpresoj se do të jemi në gjendje të bëjmë këtë sa më shpejt gjatë vitit 2008 i cili është një vit me rëndësi kyçe për Ballkanin Perëndimor".

Rëndësia kryesore ishte Samiti i ardhshëm i NATO-s në të cilën vendet e Kartës së Adriatikut (Kroacia, Maqedonia dhe Shqipëria, e krijuar në 2003) priteshte të marrin ftesë për anëtarësim të plotë në NATO.

Megjithatë, mosmarrëveshja e emrit me Greqinë gjithmonë e më shumë filloi të kërcënojë tërë marrëveshje disa muaj para Samitit. Në mënyrë dinake dhe të vendosur, Greqia

filloi të dërgojë sinjale se pa një kompromis rreth emrit zyrtar të Maqedonisë, veto-ja për hyrjen e saj në NATO do të jetë më se reale. Negociatat filluan të intensifikohen, më shumë për shkak të faktit se ai ishte një vit i zgjedhjeve në SHBA dhe Xhorxh Bush po përfundonte mandatin e tij të dytë dhe të fundit.

Të gjitha palët e interesuara, BE, NATO, OKB, Shtetet e Bashkuara dhe ndërmjetësi, Methju Nimitz e këshillonin Maqedoninë se do të duhet të pranojë një kompromis lidhur me emrin e saj para Samitit të Bukureshtit, pasi koha po kalonte dhe të mirat ngadalë te përgatitura që të heqin dorë nga qëndrimet fillestare dhe nuk kishte asnjë zgjidhje kompromisi në prag të Samitit.

Me fillimin e Samitit të Bukureshtit, Greqia vazhdimisht intensifikonte thirrjet për vënien e vetos mbi hyrjen e Maqedonisë në NATO, ndërsa diplomatët punonin me zell mbi arritjen e një marrëveshjeje të mundshme në minutën e fundit midis dy vendeve. "...

Pasi vendimet e NATO-s që nga themelimi kanë qenë gjithmonë të sjella në mënyrë unanime, Greqia gjithashtu ka të drejtën e vetos ..."

Megjithatë, zgjidhje të minutës së fundit për çështjen e emrit nuk pati dhe Maqedonia nuk u bë shtet anëtar i NATO-s. Këtu është e rëndësishme të theksohet se qëndrimi zyrtar nuk ishte se hyrja e Maqedonisë ishte bllokuar përmes vënies së vetos, paraqit në media.

Aleanca iu qas ndryshe kësaj çështjeje dhe në Deklaratën e Samitit të përbashkët u shpreh se: ne e çmojmë punën e mundimshme dhe angazhimin e treguar nga ana e Maqedonisë ndaj vlerave të NATO-s dhe operacioneve të Aleancës Brenda kuadrit të Kombeve të Bashkuara, shumë aktorë kanë punuar me përkushtim për të zgjidhur çështjen e emrit, por Aleanca ka vërejtur me keqardhje se këto bisedime nuk kanë prodhuar një rezultat të pritur.

Prandaj ne ramë dakord që ftesa për Republikën ish-Jugosllave të Maqedonisë do të jepet me sa kohë që të gjindet një zgjidhje reciprokisht e pranueshme për çështjen e emrit. Ne inkurajojmë që negociatat të rifillojnë pa vonesë dhe presim që ato të jenë të përfunduara sa më shpejt të jetë e mundur.

Qeveria e Maqedonisë ishte këshilluar nga të gjithë diplomatët e huaj për rreziqet që vë përpara kjo mosmarrëveshje nëse zgjatet më tej dhe se momenti vendimtar është të përpilohet një marrëveshje menjëherë pas Samitit (në veçanti për shkak se zgjedhjet në SHBA

dhe për Parlamentin e BE ishin të planifikuara në të ardhmen e afërt). Megjithatë, vendimi për zgjedhje të parakohshme surprizoi shumicën e ekspertëve dhe diplomatëve. Arsyet pse qeveria vendosi të shkojë në zgjedhje dy vjet pasi u zgjodh nuk kanë qenë krejtësisht të qarta. Një nga opsionet e paraqitura ishte se pas Samitit të Bukureshtit, një bashkim kombëtar ishte i nevojshëm dhe qeveria, pas dështimit lidhur me anëtarësimin në NATO, donte të vërtetojë nëse ende gëzon besimin e popullit.

Pa marrë parasysh arsyet, vendimi që bërë përfundimtar Parlamenti u shpërbë vetë dhe zgjedhjet u caktuan për 1 Qershorin e vitit 2008. Në periudhën paraelektorale, incidentet ishin të shumta por më së shumti u shkallëzuan më 1 qershor. Sulme të shumta në zyrat e partisë dhe incidente të tjera të dhunshme kanë ndodhur që kur u bë thirrja për zgjedhje të parakohshme. Incidentet kanë qenë kryesisht në zonat etnike shqiptare në veri-perëndim të vendit. Tensionet mbeten të larta në disa rajone. Incidenti më i rëndësishëm ka ndodhur më 12 maj, kur në një sulm jashtë Tetovës në shënjestër ishte lideri i BDI-së, partisë më të madhe etnike shqiptare e përfaqësuar në Parlament.

Zgjedhjet në këtë ditë mund të përshkruhen me fjalën e vetme: dështim. Atmosfera e elektrizuar para dhe Samiti i NATO-s bënte që të regjistrohen zgjedhjet më të parregullta që nga pavarësimi i Maqedonisë. Rezultati ishte: "një i vrarë në fshatin Haraçinë, pranë Shkupit, disa të plagosur në incidente në Çair dhe në disa vendvotime në Tetovë, Gostivar dhe Kumanovë".³

Me këto ngjarje të turbullta Maqedonia kaloi nga 2008 në vitin 2009.

2. Zhvillimet më të reja 2008-2009.

1.2 2009 zgjedhjet lokale dhe presidenciale,

2.2 vazhdim me reformat dhe negociatat për çështjen e emrit.

3.2 Negociatat me Greqinë për emrin dhe ndikimin e tyre në Maqedoni duke u përgatitur dhe marrjen e datës për fillimin e negociatave

Siç u përmend në kapitujt e mëparshëm, mosmarrëveshja e emrit të Maqedonisë u shëndërrua në temë tepër dramatike në dy vitet e fundit. Mosmarrja e ftesës për anëtarësim në

---

³ Demokracia Parlamentare ,Arsim Bajrami , Prishtine,2005

NATO vendosi Maqedoninë në një situatë relativisht të pakëndshme. Greqia, duke kundërshtuar haptas anëtarësimin e fqinjit të saj ka demonstruar qëndrueshmëri mbi mosmarrëveshjen rreth emrit. Nuk ka asnjë diskutim në lidhje me atë se kompromisi lidhur me emrin duhet të arrihet para se Maqedonia të hyjë në NATO dhe BE, të paktën derisa votimet bëhen në mënyrë të njëzëshme.

Me gjithë përpjekjet e bashkësisë ndërkombëtare dhe ndërmjetësit të emëruar nga ana e OKBsë, z. Methju Nimitz, të dyja palët qëndrojnë fuqishëm në pozicionet e tyre të kundërta duke mos arritur ende kurfarë marrëveshje. Disa bisedime, megjithatë të paverifikuara, nga zyrtarë të të dyja anëve ose BE-së, shprehen që me liberalizimin e vizave dhe rekomandimet e mundshme për hapjen e negociatave, Maqedonia do të fitojë nxitjen e duhur për të bërë një kompromis lidhur me emrin e saj në periudhën që vjen.

4. SISTEMI POLITIK I MAQEDONISË

Maqedonia është një demokraci parlamentare. Pushteti ndahet ndërmjet legjislativit, ekzekutivit dhe gjyqësorit. Kushtetuta është më i lartë i vendit.

Presidenti zgjidhet me votim popullor për një mandat pesë-vjeçar. Presidenti emëron kryeministrin. Qeveria apo këshilli i ministrave zgjidhet me shumicë votash në parlament.

Presidenti i R.M

Presidenti është kreu i shtetit, ai përfaqëson Republikën, është Komandant i Përgjithshëm i Forcave të Armatosura të Maqedonisë dhe kryeson Këshillin e Sigurisë kombëtare. Presidenti zgjidhet me shumicë votash në zgjedhje të përgjithshme dhe të drejtpërdrejta, me vota të fshehta, për një mandat prej pesë vjetësh dhe asnjë person nuk mund të ushtrojë më shumë se dy mandate si president. Disa prej funksioneve të presidentit përfshijnë: dhënia e mandatit për formimin e qeverisë; dekretimi i emërimit apo shkarkimit të ambasadorëve dhe përfaqësuesve të tjerë diplomatikë jashtë vendit; propozimi i gjyqtarëve për

në Gjykatën Kushtetuese dhe Këshillin Gjyqësor Republikan; emërimi i anëtarëve të Këshillit të Sigurimit, etj.⁴

Ekzekutivi

Pushtetit ekzekutiv i është dhënë qeverisë, e formuar prej kryeministrit dhe ministrave. Presidenti emëron kryeministrin, emërim që i nënshtrohet miratimit nga asambleja. Qeveria zgjidhet me shumicë votash të të gjithë deputetëve në asamble. Ajo trajton veprimtaritë qeveritare të përditshme dhe mban përgjegjësi përpara asamblesë. Qeveria paraqet ligje në asamble dhe vendos në lidhje me politikat për zbatimin e ligjeve dhe rregulloreve të miratuara nga legjislatura. Ajo gjithashtu ka pushtet për të miratuar rregullore, si dhe akte të tjerë rregullues, që i përkasin zbatimit të ligjeve. Ajo emëron dhe shkarkon mbajtësit e funksioneve publike dhe funksioneve të tjera të përcaktuara nga Kushtetuta dhe ligjet. Administrata shtetërore përbëhet prej ministrave dhe organeve e organizatave administrative të tjera të përcaktuara me ligj.

Pushteti Legjislativ

Pushteti legjislativ i është dhënë Asamblesë me një dhomë ose parlament e cila ka 120 anëtarë. Anëtarët zgjidhen me një votim nga populli prej listave të partive, duke u mbështetur në përqindjen e votave të përgjithshme që partitë marrin në secilin nga gjashtë qarqet zgjedhore; anëtarët shërbejnë për mandate katër vjeçarë.

Zgjedhjet legjislative të fundit u zhvilluan më 1 qershor dhe 15 qershor 2008. Asambleja mbledhet në Shkup dhe është në pushtetin e saj që të ndryshojë kushtetutën dhe të miratojë ligje e rezoluta, të ratifikojë marrëveshje ndërkombëtare, etj⁵

Pozita dhe organizimi i sistemit gjyqësor në Republikën Maqedonisë

---

⁴ Demokracia Parlamentare ,Arsim Bajrami , Prishtine,2005

⁵ Demokracia Parlamentare ,Arsim Bajrami , Prishtine,2005

Në kuadër të ndarjes së funksioneve shtetërore, funksioni gjyqësor është lënë në kompetencë të gjykatave. Pushteti gjyqësor është kompetent për zgjidhjen e kontesteve juridike, të tregojë se çfarë është në pajtim më të drejtën në rastin konkret.¹⁶

Funksioni gjyqësor, si funksion gjyqësor i zgjidhjes së kontesteve të cilat paraqiten ndërmjet pjesëtarëve të një shteti, është i vjetër. Por, pushteti gjyqësor si institucion shtetëror daton më vonë. Në teori ekzistojnë dilema se a mund të flitet për pushtet gjyqësor, përkatësisht a mund të flitet për gjykatat si pushtet i tretë. Organizimi i gjyqësisë në Republikën e Maqedonisë është unitar. Gjykatat e jashtëzakonshme janë të ndaluara. Llojet, kompetencat, themelimi, anulimin?, organizimi dhe përbërja e gjykatave është rregulluar me Ligjin për gjykatat . Ky është ligj organik, ligj që sillet me shumicë të cilësuar prej dy të tretave të votave nga i gjithë numri i deputetëve. Në sistemin unitar gjyqësor, pushtetin gjyqësor e ushtrojnë gjykatat themelore, gjykatat e apelit dhe Gjykata e lartë e RM-së.

Gjykatat themelore: krijohen për territore të caktuara. Në RM ekzistojnë 72 gjykata themelore. Gjykatat themelore mund të gjykojnë edhe jashtë selisë së gjykatës në ditët gjyqësore. Gjykatat themelore janë kompetente të vendosin në shkallë të parë për çështje në kompetencë gjyqësore, për veç çështjeve të cilat me ligj i janë lënë një gjykate tjetër. Gjykatat themelore janë kompetente të vendosin në shkallë të parë edhe për kundravajtjet, përderisa me ligj nuk është caktuar që për lloje të caktuara të kundravajtjeve të vendosin organe të tjera (doganore, devizore, të tregtisë me jashtë dhe tatimet).

Gjykatat e apelit : krijohen për territoret e më shumë gjykatave themelore. Në RM ekzistojnë 4 Gjykata apeli: në Manastir, Shkup në Shtip dhe ne Gostivar. Gjykatat e apelit janë kompetente të vendosin mbi ankesat kundër vendimeve të gjykatave themelore, të vendosin për mosmarrëveshjen e kompetencës ndërmjet gjykatave themelore në territorin e tyre dhe të kryejnë veprime të tjera të përcaktuara me ligj.

Gjykata e lartë RM-së ushtron pushtetin gjyqësor në të gjithë territorin e Republikës. Ajo është gjykata më e lartë në Republikë dhe e siguron unitetin në zbatimin e ligjeve nga ana e gjykatave. Selia e saj është në Shkup. Gjykata e lartë është kompetente të vendosë në shkallë

të dytë kundër vendimeve të këshillave të saja kur kjo është e përcaktuar me ligj; vendos në shkallë të tretë dhe përfundimisht mbi ankesat kundër vendimeve të gjykatave të apelit dhe kundër vendimeve të këshillave të saja të sjella në shkallë të dytë kur kjo është e përcaktuar me ligj; vendos në shkallë të parë dhe shkallë të dytë në kontestet administrative kur kjo është përcaktuar me ligj dhe vendos për vendimet përfundimtare të sjella në procedurën e kundravajtjeve; vendos për mjetet e jashtëzakonshme juridike kundër vendimeve të plotëfuqishme të gjykatave dhe vendimeve të këshillave të saja kur kjo është përcaktuar me ligj; vendos për mosmarrëveshjen e kompetencës ndërmjet gjykatave themelore të territoreve të ndryshme të gjykatave të apelit, ndërmjet gjykatave të apelit dhe vendos për delegimin e kompetencës vendore te këto gjykata. Gjykata e lartë për mjetet juridike vendos në këshill të përbërë nga 5 gjyqtarë, në qoftë se me ligj tjetër nuk është përcaktuar ndryshe. Gjykata e lartë në seancë të përgjithshme; përcakton qëndrime parimore dhe mendime parimore juridike për çështjet me rëndësi për sigurimin e unitetit në zbatimin e ligjeve nga ana e gjykatave; jep mendim për propozimet e ligjeve dhe rregullave të tjera kur me to rregullohen çështje me rëndësi për veprimtarinë e gjykatave; shqyrton çështje në lidhje me veprimtarinë e gjykatave, zbatimin e ligjeve dhe praktikën gjyqësore.

KONKLuzion

Republika e Maqedonisë (sllavomaqedonisht: Република Македонија) është shtet që shtrihet në pjesën juglindore të Evropës (koordinatat gjeografike 41°50' V, 22°00' L) e që kufizohet në lindje me Bullgarinë në një vi kufitare të gjatë 148 km, në jug me Greqinë në një vi kufitare prej 246 km, në perëndim me Shqipërinë në një vi kufitare prej 151 km dhe në veri me Kosovën dhe Serbinë. Në OKB ky shtet njihet me emrin **Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë** për shkak të konfliktit rreth emrit me Greqinë e cila pretendon territorin e Maqedonisë antike.

Njohja ndërkombëtare e pavarësisë së Republikës së Maqedonisë nga Jugosllavia në vitin 1991 është kundërshtuar nga Greqia për shkak të flamurit dhe emrit Maqedoni (të konsideruara si simbole të Helenëve). Marrëdhëniet me Greqinë përfundimisht u normalizuan në vitin 1995, por problemet me emrin e Republikës së Maqedonisë akoma ekzistojnë. Ndryshimi i statusit politik të Kosovës, implementimi i Marrëveshjes së Ohrit, që shënoi

fundin e luftës së shqiptarëve në vitin 2001, si dhe zhvillimi i ulët ekonomik vazhdojnë të jenë çështje diskutimi për këtë shtet.

Sipërfaqja e përgjithshme e Republikës së Maqedonisë është 25,333 km². Vendi shtrihet në koordinatat gjeografike 41 50 V, 22 00 L ku 24,856 km² të kësaj sipërfaqeje janë tokë ndërsa 477 km² ujë. Vija kufitare e Republikës së Maqedonisë është 25,333 km ndërsa vijë bregdeare nuk ka. Klima e Republikës së Maqedonisë është ngjashme me të Mesdheut e nxehtë me vera të thata e dimra të ftohta me reshje dëbore të mëdha.

Pjesa më e madhe e relievit është terren i vrazhdë, përpos luginës së Vardarit këtë e zbusin edhe rrethina e liqeneve të mëdha. Pika më e ultë e relievit gjendet përgjatë bregut të lumit Vardar (50m) dhe ajo më e larta në lartësi mbidetare prej 2,764 metra. Sipas regjistrimit të vitit 2002 në Maqedoni jetojnë:

- Maqedonë 1.297.981 (64,18 %)
- Shqiptarë 509.083 (25,17 %)
- Turq 77.959 (3,85 %)
- Romë 53.879 (2,66 %)
- Serbë 35.939 (1,78 %)
- Boshnjakë 17.018 (0,84 %)
- Arumunë 9.695 (0,48 %)
- Të tjerë 20.993 (1,04 %).

Referenca:

1. Demokracia Parlamentare ,Arsim Bajrami , Prishtine,2005;
2. www.wikipedia.com;
3. Kushtetuta e R.M.

NDIKIMI I SHËRBIMIT TË PROVËS NË ZBATIMIN E MASAVE ALTERNATIVE**Abidin TRENA**

International University of Struga

a.trena@eust.edu.mk

Abstrakt

Sistemi i sanksioneve penale në Republikën e Maqedonisë përfshin edhe masat alternative si formë të sanksionimit të kryerësve të veprave penale të cilat ekzekutohen në liri. Qëllimi i masave alternative është zvogëlimi i pasojave negative të cilat mund të mund ti shkaktojë vuajtja e dënimit në institucionet penitenciare dhe nga ana tjetër llogaritet që këto dënime e kryejnë qëllimin e dënimit edhe pas vuajtjes në liri.

Disa nga këto masa shqiptohen shumë rrallë nga ana e gjykatave në Republikën e Maqedonisë si pasojë e mungesës së kushteve për zbatimin e tyre. Një ndër faktorët të pamundësojnë ekzekutimin e tyre është shërbimi i provës. Shërbimi i provës do të fillojë të zbatohet në RM që nga nëntori i vitit 2016 dhe ka për qëllim që të mundësojë aplikimin praktik të masave alternative si: burgu shtëpiak, dënimi me kusht me mbikqyrje mbrojtëse dhe puna në dobi të përgjithshme.

Fjalë kyçe: *Sanksion, alternativë, ekzekutim, penale, penitenciare, shqiptim.*

HYRJE

Masat alternative e tregojnë idenë themelore mbi të cilën është koncentruar reforma bashkëkohore dhe sistemi i sanksioneve. Të gjitha inovacionet në këtë fushë në të cilën janë të

mbërthyerë dënime klasike dhe masat e sigurisë, ndodhin kryesisht si shprehje e tendencave bashkëkohore për zbatim restriktiv të burgut dhe trajtim të autorit jashtë burgut. Kjo tendencë gjen mbështetje dhe arsyetim si në aspektin teorik po ashtu edhe në atë praktik: ajo është më shumë se përgjigje gjatë krizave të shpeshta nëpër burgje, hyrje në shfrytëzimin e metodave dhe teknikave të reja të kontrollit social të kriminalitetit që janë në hap me erën e re teknologjike-informatike. Zbatimi i alternativave tradicionale të burgut në dekadat e fundit të shekullit të kaluar nuk ndihmoi shumë në reduktimin e tij. Për këtë sot në shumë legjislatura përëndimore ka filluar trendi në gjetjen e masave të reja alternative.

Skepticizmi për dënimin me burg është i shprehur në politikën kriminale të shteteve Evropiane. Këshilli i Evropës është bashkangjitur kah kjo tendencë me rekomandim³ për rregullat Evropiane për sanksionet alternative dhe masat e zbatuara në bashkësi⁴ e miratuar më vitin 1992 nga ana e komitetit Ministror.

Me Rregullat përcaktohen parimet themelore, korniza juridike e sanksioneve juridike, garancitë gjyqësore dhe procedura pas ankesës, sigurimi i të drejtave themelore, bashkëpunimi dhe pëlqimi i kryerësit, standardet për personelin që duhet të aplikohen, burimet financiare, roli i publikut, kushtet për aplikim, metodat e punës, kryerjen e masave dhe pasojave për shkak të mosrespektimit dhe evoluimi i efekteve. Nën community sanctions and measures nënkuptohet masa dhe sanksione që do të thonë mbetja e kryerësit në shoqëri dhe zbatimi i disa restriksioneve të lirisë së tij me imponimin e kushteve dhe detyrimeve të aplikuara nga organe të caktuar me ligj, por mund të bëhet fjalë për sanksione të caktuara nga gjyqi, ose për masa tjera të shqiptuara para ose në vend të vendimit për sanksion, si dhe për vuajtjen e dënimit me burg jashtë institucionit të burgut, edhe pse sanksionet e pasurisë nuk hyjnë në këtë definim, rregullat kanë të bëjnë edhe me aktet e mbikëqyrjes të ndërmarra për sigurimin e zbatimit të tyre.

Me ndryshimet në sistemin penal në dekadat e fundit padyshim ka filluar transformim i madh i dënimit, që do të thotë deinstitutionalizim, largim nga sistemi i burgut dhe zbatim i formave tjera të kontrollit social mbi kriminelët. Më shumë si vërejtje serioze se sa si kundërshtim të ndryshimeve të tilla meriton kujdes edhe teza e disa autorëve për dispersion të disiplinës, sipas së cilës shoqëria bashkëkohore ngadalë shndërrohet në sistem degëzimi të kontrollit social që e bëjnë institucione të ndryshme, i inspiruar me projektin bazik të disiplinës të shoqërisë moderne. Ndryshimet në sistemin penal (transformimi i dytë pas

dominimit të burgut) tregojnë se aparati i kontrollit social zgjerohet jashtë institucionit me synim që të përfshijë shtresa më të gjëra të cilët nuk kanë qenë në rrezik të jenë të dënuar. Rezultati në fund është mbetet i pandryshuar, zbatimi i burgut, por njëkohësisht rritet numri i të dënuarve. Gjatë kësaj, ndryshimi konstant i ekspansionit të burgut arsyetohet me rritjen e formave më të rënda të kriminalitetit, ndërsa zbatimi i masave alternative me nevojën e trajtimit më të butë të kriminelit të thjeshtë, gjegjësisht kryesve që nuk janë të rrezikshëm. Theksohet se nga ana tjetër paraqitja e masave alternative ndihmon në ngritjen e ashpërsisë dhe ngurtësinë e burgut, sepse në të mbeten të selektuar kriminel të cilët nuk meritojnë trajtim joburgu, ndërsa te masat alternative rreptësohet elementi punitiv, gjegjësisht disiplinor. Kundërshtimi i fundit ka të bëjë me jokonzentimet e masave alternative me parimet e ligjshmërisë, përcaktimin e dënimit, dhe barazimin gjatë dënimit, për çka edhe zbatimi i tyre mbështetet në vlerësimin e matur me vështirësi shkencore për rrezikun e kryerësit dhe mundësitë e risocializimit të tij. Prej këtu pranimi i këtyre masave duhet të jetë i ndjekur edhe me forcimin e garancive juridike për të drejtat e të dënuarit, sepse ata janë megjithatë punitive dhe pa kriteret e sigurta për zbatimin e tyre që mund të rezultojnë me arbitraritet dhe cenim i të drejtave të njeriut. Dhe në fund mund të ndodh që të ndara nga ta të jenë më shumë represive se sa dënimi me burg, si për shembull në rastin kur një dënim afatshkurtër me burgim do të zëvendësohej me trajtim afatgjatë disa vjetësh nën mbikëqyrje në liri. Dhe derisa bëhen diskutime të tilla akademike në legjislacionet penale masat alternative fitojnë kuptim gjithnjë më të madh, dhe prioritet mbetet pyetja jo për ose kundër, por si të organizohet zbatimi i tyre, posaçërisht me faktin se ajo paraqet pëlqim të vet autorit që të merr pjesë në procedurën e risocializimit. Zbatimi më i gjerë i këtyre sanksioneve duhet t'i tejkalojë edhe disa probleme praktike. I pari është imponuar me nevojën e përcaktimit të kriterëve precize për zgjidhje të masave alternative! Duke pasur parasysh se gjyqi zakonisht nuk ka shumë kohë të hulumtoj (eventualisht me ndihmën e ekspertëve), cili sanksion do të ishte më adekuat, më shpesh vendos për më të kapshmen dhe më të shpejtën që mund të sjell deri te reduktimi i llojit të vet, gjegjësisht shmangie të sanksioneve që përbëhen në trajtimin intensiv në liri! Problemi i dytë ka të bëjë me besimin dhe bashkëpunimin e gjyqit me shërbimet që duhet ta organizojnë realizimin e sanksionit. Por edhe në rrafshin e legjislaturës dhe më shumë në praktikën gjyqësore duhet të zhvillohen kriteret, sipas të cilëve këto sanksione do të jenë

alternativa të burgut, dhe nuk do të zbatohen si alternativa të ndërsjella (zëvendësim) të alternativave.

1. MBI MASAT ALTERNATIVE

Definicioni i nocionit të masave alternative në rrethin juridik evropian është shumë i gjerë dhe përfshinë sanksione të ndryshme dhe procedura që mund të zbatohen në cilëndo fazë të procedurës: alternativat e procedurës penale, alternativat e gjykimit, alternativat e burgut. Disa autor flasin për alternativa joburgosëse në vend të sanksioneve alternative, sepse nocioni i fundit e implikon qëndrimin se dënimi me burg është rregull, ndërsa të gjithë masat tjera janë sekondare, por më pas pranohet se në shumë legjislatura ky është rasti me vepra më serioze! Përveç kësaj, konfuzioni rreth këtij nocioni e rrit faktin se në disa legjislacione disa nga këta sanksione (me rregull dënimi me të holla) janë përfshirë në repertorin e dënimeve në të cilat gjendet dënimi me burg. Prej këtu, nuk ekziston as edhe një qasje kah ajo se, cilat masa preventive, dënim ose kontroll jashtë burgut mund të llogariten si alternativ e saj. Sipas disa autorëve, të tilla janë ato dënime që i mundësojnë kryerësit që një pjesë ose gjithë dënimin ta vuan në bashkësi, jashtë institucioneve të burgut. Konfuzionin e nxit vet nocioni alternativ-sanksion që vjen në vend të ndonjë dënimi. Supozohet d.m.th. zbatimi i burgut por megjithatë në kushte të caktuara, burgut mund t'i gjendet zëvendësim me ndonjë masë tjetër. Nocioni i këtillë përmban një defekt logjik sepse nisët nga supozimi i gabuar – se për atë vepër kryerësit konkret duhet t'i shqiptohet dënim me burg. Sipas kësaj, kur me këtë nocion vihen edhe sanksionet që çojnë kah reduktimi i burgut duhet të kemi parasysh se ajo është vetëm dispozitë parimore sepse mes masave alternative gjenden edhe të tilla që nuk janë zëvendësim për burgun, por kanë natyrë vetjake dhe kapacitet të plotë në sferën e veprave më të lehta të kryera nga shkelësit për herë të parë dhe ta realizojnë qëllimin themelor të sistemit të sanksioneve – mbrojtjen e të mirave materiale dhe pengimin e kryerjes së veprave penale.

Dënim më i vjetër dhe më i zbatuar jo i burgut është dënimi me të holla. Zbatimi i tij është i limituar sepse varet nga gjendja pasurore e kryerësit. Në vijim është kompensimi dhe riparimi i pasojave të dëmshme të veprës e cila bëhet gjithnjë e më shumë pjesëmarrëse në legjislaturën bashkëkohore, por e ka të njëjtën mungesë si edhe dënimi me të holla-varet prej gjendjes pasurore të kryerësit. Shumë legjislatura sot kthehen përsëri kah konfiskimi i pasurisë si sanksion i vetëm, trend që u forcua më shumë pas miratimit të disa konventave

ndërkombëtare për ndërprerjen e pastrimit të parave. Si dënim sekondar është paraparë edhe marrja e disa të drejtave, ose leje (leje e vozitjes, licenca), të cilat posaçërisht në kombinim me dënimin me të holla ose si përforcim i dënimit me kusht paraqesin instrument të mirë për ikje prej dënimit me burg.

Shkallë e dytë e sanksioneve janë sanksionet në bashkësi. Udhëheqës në reformat legjislativë në planin e masave të tilla është legjislatura angleze, e cila (pas reformave të vitit 1991) njih gjatë masa: probacion, burg shtëpiak, punë në dobi të përgjithshme (punë në dobi të bashkësisë), urdhëresa të kombinuara, qendrat mbledhëse dhe mbikëqyrje e rëndomtë. Ideja themelore e këtyre masave përbëhet në trajtimin në liri, përmbajtjen e të cilit në rast konkret e cakton gjyqi. Disa nga ta (puna mbarëshoqërore) janë të pranueshme në shumë legjislatura, përkundër kundërshtimeve se paraqesin kufizim të tepërt të të drejtave individuale dhe për këtë janë jodemokratike, posaçërisht nuk është e përjashtuar zbatimi i tyre ndaj kryesve për të cilët do të ishte më adekuate ndonjë sanksion tjetër jo i burgu.

Në shkallë e tretë bëjnë pjesë modalitetet e ndryshme të burgut, me të cilat i largohen tërësisht zbatimit të saj, ose zbutet regjimi i burgut me kombinimin e burgut me trajtim në liri. Përveç dënimit me kusht me të cilën pezullohet mbajtja e dënimit me kusht që kryerësi në kohën e kontrollimit të mos kryejë veprë të re penale; në këtë rreth hyjnë edhe modalitetet e ndryshme të vuajtjes së dënimit me burg: burg gjysmë ditor, dënime vikendi dhe lirim me kusht, në disa legjislatura e kombinuar me masa mbikëqyrëse.

2. QËLLIMI I MASAVE ALTERNATIVE NË KODIN PENAL TË RM-SË

Alternativë për dënimin në të drejtën tonë penale të mëhershme paraqesin dënimi me burg dhe vërejtja gjyqësore të pozicionuara si sanksione adominante. Me ndryshimet në kodin penal të RM-së të vitit 2004 është vendosur sistem i rumbullakuar i masave alternative i cili përmban: dënim me kusht, dënim me kusht me mbikëqyrje mbrojtëse, ndërprerje me kusht të procedurës penale, punë me interes publik, vërejtje gjyqësore dhe burg shtëpiak¹⁰. Përvojat e mira në zbatimin e sanksioneve të deritanishme dominuese si dhe ata me moszbatimin e dënimit me kusht me mbikëqyrje mbrojtëse-variant e dënimit me kusht e panjohur për praktikën tonë gjyqësore janë shkaku themelor për qasje të kujdesshëm dhe të rezervuar të

ligjvënësit në zgjidhjen e masave alternative! Parashikimi i llojeve të masave alternative duhet të jetë i ndjekur me krijimin e prezumimeve organizative përkatëse për kryerjen e tyre! Si sanksione "në bashkësi", shumica prej tyre nënkuptojnë përgatitjen e bashkësisë (shërbimeve të posaçme) për pjesëmarrje aktive në trajtimin e kryerësit. Për këtë, për zbatimin e punës me interes publik është përcaktuar afat më i gjatë vacatio legis për shkak të ndryshimeve në LPS dhe krijimit të kornizës përkatëse juridike për organizim të realizimit të saj. Kodi Penal përcakton qëllim të veçantë të masave alternative: sipas përgjegjësisë penale ndaj kryerësit të mos zbatohet dënim për vepra të lehta kur ajo nuk është e patjetërsueshme për mbrojtjen penalo-juridike dhe kur mund të pritët se qëllimi i dënimit mund të realizohet me paralajmërim, me kërcënim për dënim, vetëm paralajmërim ose me masa të ndihmës dhe mbikëqyrjes. Qëllimi i këtillë qartë i distancon masat alternative prej dënimeve. Për dallim nga dënimi, i cili është sanksion retributivo-preventiv, masat alternative janë sanksione preventive të cilat elementi retributiv është i nxitur dhe i vendosur në funksion të kërcënimit me dënim që e forcon veprimin special-preventiv të tyre. Me zbatimin e tyre për veprë më të lehtë shmanget zbatimi i dënimit, kur e njëjta nuk është e patjetërsueshme, dhe njëkohësisht arrihet qëllimi i dënimit. Qëllimi i këtillë, mund të arrihet vetëm me sanksione me potencial edukativ, ndonjëherë i përmbajtur edhe me trajtim plotësues të lirisë që nënkupton involvimin e vet kryerësit në risocializimin e tij, dhe kjo çon në vlerësimin për personalitetin si prezumim kyç për shqiptimin e tyre.

3. SHËRBIMI I PROVËS

1. Sherbimi i Proves mbikeqyr dhe mbeshtet zbatimin e denimeve alternative me qëllim mbrojtjen e interesave publike dhe parandalimin e kryerjes së veprave penale, asistimin e personit të denuar gjatë kryerjes së dënimit alternativ nepermbushjen e detyrimeve dhe kushteve që rrjedhin nga ky dënim, si dhe në kapercimin e vështiresive për riintegrimin e tij shoqëror.

2. Sherbimi i Proves bashkepunon dhe paraqet informacion dhe raporte para prokurorisë dhe gjykatës sipas parashikimeve ligjore.

3. Sherbimi i Proves përcakton metodat e zbatimit të dënimit alternativ në përputhje me parashikimet ligjore. Kur është e nevojshme, Sherbimi i Proves bashkepunon me

institucione shtetërore, qendrore apo lokale, me komunitetin lokal, si dhe me institucione të tjera dhe organizata jofitimprurese për zbatimin e denimeve alternative”.

RM është vendi i vetëm në rajon i cili nuk përfshin në legjislacionin e vetë Shërbimin e provës. Ekziston projekt nga Ministria e Drejtësisë – Zyra për zbatimin e sanksioneve penale, për inkuadrimitin e Shërbimit të provës në legjislacionin e cila parashikon të hyjë në zbatim në fund të këtij viti.

Një ndër kushtet bazë për zbatimin e sanksioneve është ekzistenca e institucioneve përkatëse, përkatësisht stafit të institucioneve. Drejtoria për zbatimin e sanksioneve penale në projektin për zhvillimin e Shërbimit të provës 2013 – 2016 parashikon hapjen e 12 zyrave të reja në qytetet kryesore të Maqedonisë dhe rritjen e numrit të të punësuarve për 90 deri në fund të projektit tre vjeçar.

Zgjerimi i projektit për zhvillimin e Shërbimit të provës detyrimisht rrit nevojën për mjete financiare. Sipas Drejtorisë për zbatimin e sanksioneve deri në vitin 2016 do të sigurohen 47 milionë denarë për pagat e të punësuarve dhe mjete bazë për punën e tyre.

Mes ndryshimeve ligjore të cilat paraqiten si nevojë për vënien në funksion të shërbimit të provës është edhe Ligji për Shërbimin e provës. Ky ligj ishte planifikuar të zbatohet në nëntor 2016, ndërsa deri në këto momente nuk është vënë në zbatim. Qëllimi është që të krijohet një kuadër dhe një sistem efektiv të sanksioneve dhe masave mbrojtëse që do të pranohet nga komuniteti për të siguruar përfitime afatshkurtra dhe afatgjata për shoqërinë që do të jetë në përputhje me normën e krimit dhe respektimin e të drejtave të njeriut dhe në këtë mënyrë të kontribuojë në forcimin e sigurisë në shoqëri.

Parimi bazë i këtij ligji është ndërtimi i një koncepti të ri dhe një qasje realiste ndaj politikës penale, që është baza e luftës kundër krimit, kontribuese në zhvillimin e kriterëve të verifikueshme për përcaktimin e sanksioneve individuale mbi të burgosurit që nisen nga natyra e deliktit si bazë për aplikimin e sanksioneve, lloji dhe forma e përgjegjësisë penale, personaliteti i dënuari dhe nevojat / interesat e komunitetit. Këto kriterë të përgjithshme dhe globale të ndërlydhura duhet të sigurojnë realizimin e politikës penale efektive dhe të qëllimshme.

Shërbimi i provës duhet të kontribuojë për të reduktuar represionin kundër kryerësve të veprave penale përmes aplikimit të dënimeve shtrënguese, duke e lënë të burgosurin në liri, duke transferuar një pjesë të përgjegjësisë shoqërisë dhe institucioneve të saj, shërbimeve dhe

institucioneve të probacionit, agjencive dhe shërbimeve sociale, rritjen e pjesëmarrjes së publikut dhe rritjen e përgjegjësisë personale të personit të dënuar për sjelljen e tij ndaj shoqërisë dhe qytetarëve të tjerë.

KONKLuzion

Efektet pozitive që sjell zbatimi i masave alternative janë të shumta dhe të sferave të ndryshme, nga aspekti objektiv ato shmangin harxhime të mjeteve financiare nga arka e shtetit, paraqesin mbrojtje për të mirat shoqërore, paraqesin mundësi për zhdëmtimin e dëmit dhe luajnë rol të rëndësishëm si parandalues gjeneral. Shikuar nga aspekti subjektiv kanë efekt në ruajtjen e kryerësit nga përfshirja në ambientet kriminale dhe ndikimit negativ që mund të ketë burgu në psiqikën e personit, shmangia nga përvetësimi i veseve negative që mund të merren në burg, vazhdimi i aktiviteteve jetësore, mos shkëputja nga rrethi shoqëror etj.

Me gjithë përparësitë që sjell implementimi i masave alternative, përsëri në Republikën e Maqedonisë ka barriera të shumta për zbatimin e plotë të tyre. Mangësia parësore qëndron në mungesën e kornizës jo të plotë ligjore për zbatimin e masave alternative, në të cilën nuk janë 74 qartësuar kompetencat dhe udhëzimet mbi zbatimin e tyre. Kjo paraqet pikën kyçe të zbatimit dhe njëkohësisht pikën në të cilën në realitet stagnon procesi i zbatimit të masave alternative. Nga kjo del nevoja për plotësimin e legjislacionit i cili do të qartësonte kompetencat dhe udhëzimet për zbatimin e alternativave të burgimit.

Për ndryshim nga shtetet fqinje në RM nuk ekziston një strukturë e organizuar përkatëse e cila do të merrej me zbatimin e masave alternative. Një hap i rëndësishëm në këtë drejtim është bërë në vitin 2013 me nisjen e projektit për zhvillimin e Shërbimit të provës i cili paraqet organin me anë të së cilit do të mundësohet zbatim i plotë i këtyre llojeve të sanksioneve penale.

Rekomandim parësor në këtë punim radhitet ngritja e një sistemi të veçantë organesh dhe ndryshimesh ligjore përkatëse për zbatimin e masave alternative. Shërbimi i provës do të ishte një zgjidhje adekuate për këtë problematikë.

Niveli i profesionalizmit paraqitet i ulët tek organet aktuale përkatëse për zbatimin e sanksioneve alternative si rezultat i informimit të dobët dhe mos ballafaqimit me zbatimin e këtyre masave në praktikë. Përgatitja profesionale e individëve që do të zbatojnë këto masa duhet të jetë maksimale për të kryer me efikasitet implementimin dhe arritjen e beneficioneve

që sjell në shoqëri zbatimin e masave alternative. Një ndër përfitimet që synohet të arrihet vitin e parë të fillimit të praktikimit të Shërbimit të provës është zvogëlimi për 10% - 20% i numrit të të burgosurve.

Referenca:

I Tekste universitare, Publikime, Strategji, Plane dhe Raporte

1. Arnaudovski, Dr. Lupço; Buzharovska, Dr. Gordana; Celevski, Dragi; Nanev, M-sc. Lazar;, Strategjia për implementimin e masave alternative, Shkup, 2004
2. Buzharovska, Dr. Gordana, Alternativat e burgimit, Shkup, 2003
3. Halili, Dr. Ragip, Penologjia – shkenca mbi ekzekutimin e sanksioneve penale, Prishtinë, 2002
4. Herring, Jonathan, E drejta penale – Teori, kazuse dhe materiale, Tiranë, 2013
5. Kambovski, Dr. Vllado, E drejta penale – Pjesa e përgjithshme, Shkup, 2010
6. Kovaçiq, Marina, Vlerësimi i gjendjes së masave alternative në Republikën e Maqedonisë, Shkup, 2007
7. Leka, Adrian, Alternativat e dënimit në Shqipëri, vështrim krahasues me Republikën e Maqedonisë dhe Republikën e Kosovës, Tiranë, 2015
8. Nanev, Dr. Lazar, Uslovna osuda so zastiten nadzor, 2009
9. Osmani, Dr. Afrim, Komentari i ligjit për ekzekutimin e sanksioneve, Shkup, 2013
10. Osmani, Dr. Afrim, Kodi penal i Republikës së Maqedonisë – Tekst integral, i përpunuar në gjuhën shqipe me udhëzime dhe sqarime, treguesi alfabetik, Shkup, 2015
11. Separovic, Dr. Zvonimir, Alternativat e dënimit me burgim, Sarajevë, 1988

II Burime juridike kombëtare

1. Kodi Penal i Maqedonisë me ndryshimet e vitit, 1999, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2008, 2009, 2011, 2012, 2013, 2014

2. Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë, e ndryshuar me amandamentet e vitit 1992, 1998, 2001 dhe 2005
3. Ligji për ekzekutimin e sanksioneve penale
4. Ligji për mbrojtje sociale
5. Ligji për procedurë penale
6. Ligji për të drejtat e të miturve

EDUCATION

**THE CHALLENGE OF ADAPTING TEACHING TO NEW GENERATIONS IN
MACEDONIA**

Lindita SKENDERI

University of Tetovo

lindita.skenderi@unite.edu.mk

Abstract

New generations of learners come to the learning environments with their requirements regarding teaching methods. One of the reasons for these changes is learners' dependency on technology. It is also the impact of having access to a lot of information online at any time and any place. This has brought teachers in front of new challenges in doing their job. The paper aims to give a broader picture of the requirements of new teaching methods by the new generations of students in Macedonia. Its general purpose is to show what kind of expectations students have when it comes to the way how knowledge is delivered to them. The answers of the research questions expected are found in the results of the questionnaires. The last ones have been given to 50 college students of higher education in Macedonia. The questionnaire consisted of 10 questions has been conducted online. The outcomes of students' opinions help us see what their standings are on this matter. Even though it cannot give the opinions of the majority of the students in Macedonia, it still helps in giving a helpful start regarding this issue.

Keywords: *Methods, requirements, students, teaching.*

INTRODUCTION

The educational system is going through constant changes and undoubtedly there should be included the change in the teaching methodology. The teachers are witnessing the presence of new types of learners who have different learning styles and expectations because of few external factors. The recent years have made technology an important and needed part of the learning environments. This may lead to the need of changing the approaches and methods in the classroom in order the learners to accept it. Through changing the methodology the role of the teacher will be changed too. This paper only gives a general overview of students' perceptions on whether they should be taught differently or the styles used in teaching are helpful in life-long learning. There are no details provided on which things should be changed but rather overall opinions are given which give us a hand in researching more in this field. It could be helpful to further studies regarding the need of changes in the classroom, in order to build more successful learning environments that will produce life-long learners.

Literature review

Teaching methodology includes different methods, techniques and styles which have been used through decades in the classroom. Needless to be mentioned, every teacher is surely prepared to use the already known techniques in the classroom. Through experience, teachers choose their most effective methods which show better results. The main goal of the teachers indeed is to achieve teaching effectiveness with the new generations. According to Schaeffer, et al., the top ranked factors in achieving teaching effectiveness are being caring and open minded, creative, encouragement, flexible and having good public speaking skills. However, the needs of the students as receivers of the knowledge have changed through years. When new generations of learners are mentioned, the idea is about the generation of "millenials" which was introduced by Strauss and Howe (2000) in "The Next Great Generation". They talk about this generation which rises very differently from their predecessors and has different expectations when it comes to education. Related to this, Keeling (2003) says about the millenials that "These students will leave their mark on higher education and academic advising" (30). According to her, their effect will be positive but the teachers will need to be more innovative and prepared for changes. Few years ago, in 2007 Monaco and Martin (42)

wrote that the learners of the new generations "... are determined, driven achievers who depend on technology and their support system". According to them, the methods that were helpful ten years ago are not the ones which could lead to achieving effective learning today. Furthermore, the study talks about the millennials and describes them as a generation which has unrealistic expectations. Besides that, they state that this generation spends less time on tasks but expects to achieve success with little effort. However, this is far truer today, in 2017, when we are surrounded by a generation that is highly dependent on technology. When learners have different expectations regarding their classroom and the way how knowledge is transmitted to them, they might struggle to accept other methods which do not include technology. Kraus and Sears (2008) state that: "Text and instant messaging, cell phones, beepers, blogs and social networking are a normal part of their everyday life and allow connection anytime and anywhere". In addition to technology, social media and networking are also a part of everyday life of young people. This is because, as of 2015, around 40% of the world population is connected to the Internet (Internet News Stats, 2015). The teaching profession is working continuously to find better and more effective ways of delivering the knowledge to the students and learners.

Nowadays, the presence of technology in the everyday life of young people affects everything they acquire, including knowledge. That causes the interest and need of the students to be part of classrooms where technology is used. Some scholars believe that social networking is an important tool of making learning more attractive to learners. It is believed that there should be changes in the learning styles and strategies, but there is still so much work to do in order to achieve what is expected. The focus of the teachers according to Kember and Grow (1994), should stop falling only on knowledge transmission via lecture. Instead of it, they suggest that teachers should pay attention to students' interaction with knowledge. Moreover, teachers need to motivate students to focus on problem solving. These kind of approaches would mean attractive changes in the learning environment. Maybe we need new techniques, or maybe "*we are in need of knowing how to apply what we already know*" (Dorestani, 2005).

Methods

The questionnaire included ten simple and clear questions. It was sent online to the students and the answers were collected in three days.

Participants

The participants are students attending studies at universities in Republic of Macedonia. The vast majority of them are students of University of Tetovo, followed by students of South East European University, Cyril and Methodius, University American College Skopje and International Balkan University. Their age varies from eighteen to twenty one years old.

Procedure

They were chosen randomly through a snow ball technique, via a Facebook group which is used for communication with students.

Results

The answers given by students are believed to be honest because of the anonymous nature of the questionnaire. It cannot be said that the results will solve the issue presented in this paper, but of course it gives an initial picture of where the opinions of the students stand.

Most of the students who participated are students of UT (45 %), followed by SEEU students (31%), Cyril and Methodius (14 %), UACS (8%) and only 2 % students of other Universities.

In the initial question “*Can you make the difference between new methods and old methods of teaching*” 90 % of them said they can while 10 %, meaning only 5 of the participants said they can't make the difference between old and new methods of teaching.

In the question “*Is the overall way of teaching effective for you*” 80 % of the participants chose yes for an answer contrary to a much lower number of only 20 % of them who said they don't find effective the overall way of teaching.

Another question of the survey was “*What kind of methods do your professors use while lecturing?*”, where most of the students, 48 % of them chose old and traditional methods as an

answer, followed by 40 % who think the methods used in their classroom are new methods, while 10 % said their teachers use both old and new methods.

One of the questions in the survey was whether elder teachers try to use new teaching methods and 70 % of them said yes and 30 % chose no for an answer. The following question was whether new generations (where the participants also belong) need new teaching methods and 94 % of them think they do, while only 6 % of them said no.

When it comes to the role of technology in the classroom, 60 % of the students said that they find technology helpful in learning better, 30 % said no and 10 % chose maybe as an answer.

When it comes to effective teaching teachers tend to offer life-long teaching which means students will remember what they have been taught. In the question “*Do you remember the material that you have learned last semester*”, 48% of them chose yes as an answer contrary to 32 % who chose no, and 20 % who are not sure of the answer and chose maybe.

Last, but not least, they were asked whether they have ever thought of any method that would help them learn better and 62 % said yes, 34 % chose no as an answer.

Discussions

The ten questions of the survey are related to each other and below there are some brief analyses related to the correlation values between some of the answers provided by the students.

Initially, the paper introduced the idea that the new generations are somehow specially dependant on technology, and according to different studies in the world, they expect to have technology included in the classroom. This is also true for students in Macedonia, since 60% of the students who participated in the survey said they find technology helpful in the classroom.

For example, if we analyze the third question, “*Is the overall teaching process effective for you*” and question number 9, “*Do you remember the material that you have you learned last semester*”, the correlation values appears to be 1, which shows that these two are

positively correlated. It would be acceptable to say that students are satisfied with the effectiveness of the process which is also proved by the fact that the materials that have been presented to them are still remembered by them.

Similarly, the same question about the effectiveness of the overall teaching process and the question “*Do you think new methods will help you learn better*” appear to have a correlation value of 0.84.

There is also a high positive correlation value of 0.92 between the question “*Do you think new methods will help you learn better?*” and “*Does technology in the classroom help you learn better?*”, which would mean that the more technology involvement and new methods use the better for them.

Students are aware of their dependency on technology and their need to use it everywhere including the classroom, however they are still in need of finding what kind of methods they really prefer to be taught through. These young people, part of a generation in transition most probably has difficulties in getting to know their own preferred styles and techniques. Maybe they want new methods and different learning approaches as part of their teaching, but maybe they also find it successful the way how traditional methods work. Since all of the changes are happening so quick, maybe they will need some time to express themselves and see what in fact helps them in getting effective learning. These answers in the survey just show that the students who participated in the survey are eager to be introduced new methods of teaching. However, it is a long road ahead to be taken by teachers and learners together. That road will help finding ways which would not be destructive of the educational system but would build successful learners in the future. Those students who would grow up to be prepared for their careers and challenges in the job they choose to work after having received qualitative and effective education.

CONCLUSION

There is no doubt that being a teacher in this digitalized and technology oriented era is very challenging. This does not mean it is hard or impossible mission but it requires a lot of work in order to adapt to the needs of the new generations of learners. This paper doesn't find a solution for this kind of challenge but it brings out students opinions on the issue of

implementing and creating new methods of teaching in the classroom. According to their answers, they do believe that they need new methods of teaching and learning. However, because of few time limitations and type of research we can't exactly say which the new styles that would fulfill their needs of acquiring knowledge are. The answers show that students believe that they need new methods to learn better, but on the other hand are satisfied with the effectiveness of the teaching process. They also say that involving technology in the classroom is helpful. Maybe all these mixed answers are a result of the misconceptions of students related to new and old traditional methods of teaching. They may not necessarily know what and how exactly these methods are divided. Nevertheless, maybe we as teachers have the possibility to combine traditional methods with some new learning styles and strategies, in order to remove the boredom of the classroom environment and offer stable but attractive teaching. There is still room for using the all time methods for achieving stability and effective learning, and sometimes include technology and modern styles.

References:

1. Monaco, Michele, and Malissa Martin. "The Millennial Student: A New Generation of Learners." *Athletic Training Education Journal* 2 (2007): 42-46. Web. 27 Feb. 2017.
2. Dorestani, A. (2005). Is interactive learning superior to traditional lecturing in economics courses? *Humanomics*, 21, 1–20.
3. Strauss, William , and Nail Howe. "Millenials rising: The next great generation." *Vintage Books* (2000): n. pag. Web.
4. Kraus, S. & Sears, S. (2008). Teaching for the Millennial Generation: Student and Teacher Perceptions of Community Building and Individual Pedagogical Techniques. *The Journal of Effective Teaching*, 8(2), 32-39
5. "Number of Mobile Monthly Active FB Users Worldwide from 1st Quarter 2009 to 2nd Quarter 2015 (in Millions).”*Statista*. 2015. Web.

6. Kember, D. & Grow, L. (1994). Orientations to teaching and their effect on the quality of student learning. *Journal of Higher Education*, 65, 58-74.
7. Schaeffer, G., Epting, K., Zinn, T., & Buskit, W. (2003). Student and faculty perceptions of effective teaching: A successful replication. *Teaching of Psychology*, 30(2), 133-136.
8. Keeling, Sarah. "Advising the Millennial Generation." *NACADA Journal* 23.1-2 (2003): 30-36. Web. 01 Mar. 2017.

TEACHING ENGLISH THOROUGH AUTHENTIC MATERIALS**Msc. Eriona ÇELA**

AleksanderXhuvani University, Elbasan Albania

eriona.cela@gmail.com

Msc. Algerta PLAKAXHIU

Elbasan, Albania

plakaxhiu.algerta@yahoo.com

Abstract

The aim of learning a foreign language means to be able to use the respective language similarly to the way in which a native speaker uses his language, which is why I believe that exposing the students to authentic materials throughout the teaching process is crucial. The use of authentic materials in an EFL classroom is what many teachers involved in foreign language teaching have been discussing in years. I was really interested in the new teaching methods and therefore I decided to look carefully into this way of teaching. In this paper, I am going to explore where these authentic materials started to get used and some other important components that should be involved in teaching language which are somehow connected with authenticity. I am also going to describe my teaching experience in using these authentic materials and come up with some useful results for every professor.

Keywords: *Foreign language, methods, teaching, authenticity.*

INTRODUCTION

In the last decades English language has considerably gained on importance in Albania. Whether as a university student in need of relevant, up-to date resources, or as a job applicant interested in basically any position in any average, good communicative English knowledge has become a basic prerequisite and a necessity as well. Of course, such a development also had to be mirrored in the practice of teaching English language in schools, and in the curricular documents that define it. New methods and approaches have come up, new theories and philosophies have been developed, all focused on how best to accommodate this current urgent requirement of nowadays society – mastery of communicative English skills.

Among other trends, the use of authentic language and so-called authentic materials in ELT has been discussed and paid attention in greater detail in recent years. As English teachers it is always in interest to use alternative and untraditional ways of teaching, since they have not been used for long time in current educational systems at primary and secondary schools. Therefore, in this paper is looked closely at one of the alternative ways, use of authentic materials. Based on the conclusions of this material, they are considered to be underestimated. If they were used more, English teaching would be not only more effective, but also more interesting. Since that time, I am trying to get proficient in using at least some of the methods in my teaching process.

The method used in this research is qualitative and quantitative as well. There were observed two classes of age 10-12 years old, two classes 15- 17 years old and students. Each authentic material provides a different result and each method is interpreted and welcomed differently by different target groups. Teachers were part of the study by asking them how easy is it to use these materials in school. Is there any necessity of a special environment? What kind of equipment is needed? Does it take to much time to imply these methods in the teaching and learning process?

AUTHENTICITY

Authenticity has been viewed diversely by different scholars. According to Rost authenticity is one of the terms which researchers talk about questionably¹. Kilickaya states that authenticity has been put under deep discussion by many researchers². As a result, they came up with different definitions for this problematic term. Defining 'authenticity' is a vital element for both materials designers and language teachers, who are willing to employ authenticity in language teaching in EFL classrooms. There were a number of studies engaged with studying authenticity and the use of authentic materials in EFL classes. For many researchers, authenticity is very significant, because it prepares learners for the real world situations in terms of using the target language. On the other hand, using less authentic materials with our learners, may lead to less practice in the real world. According to Hedge the notion of authenticity, came to the surface in association with communicative approach in language teaching in the 1970-s³. Defining authenticity is not an easy matter. Therefore, there are various differences among writers, regarding the definition of this term.

Mishan states that there are three approaches which are regarded as the basis for the term authenticity in language teaching⁴. These are communicative, materials-focused and humanistic approaches.

-*Communicative approach*: in this approach, the focus is on communication from both sides - the learning process and the teaching methods.

-*Materials-focused approach*: the learning in this approach is text-centered.

-*Humanistic approach*: this approach emphasizes the unity of learners' feelings and the learning process.

---

¹ Rost, M. (2002). Teaching and researching listening. London: Longman.

² Kilickaya, F. (2004). Authentic materials and culture content in EFL classrooms. The Internet ELT Journal, 10(7).

³ Hedge, T. (2000). Teaching and Learning in the Language Classroom. Oxford: Oxford University Press.

⁴ Mishan, F. (2005). Designing authenticity into language learning materials. Bristol

TYPES OF AUTHENTICITY

According to Breen there are four types of authenticity. These are: text authenticity, learner authenticity, task authenticity and authenticity of the classroom. These types are discussed below⁵:

-*Authenticity of text*: refers to the authentic qualities of a text. Authentic texts in the context of language learning, means any source of information used to help learners to develop an authentic understanding.

- *Authenticity of learners*: refers to the ability of learners to interpret the meaning present in the text like the native speakers do in the real world. Lee points out that another kind of authenticity is produced by the interaction between the user and his purpose, the situation in which the text is being used, and the text sample. Taking learner authenticity as an important facet of authenticity, Lee defines it as the “learners’ positive feelings and reactions towards materials and the pedagogical intentions inherent in them”. Hence, the reason why the learners will like the materials is not their authenticity but the fact that they (the materials) have a communicative potential⁶. The last category proposed by MacDonald et al. (2006) is classroom authenticity

- *Authenticity of the tasks*: refers to the chosen tasks provided for the learners to be engaged in an authentic communication and authentic aims for learning. Task authenticity reflects the purpose to which language input is put. It means that the selected task should involve the learners not only in authentic communication with text and others in classroom, but also in learning and the purpose of learning.

- *Authenticity of the classroom*: the most important role of the classroom is to enable the learners to experience "The authentic role of the classroom is the provision of those conditions in which the participants can publicly share the problems, achievements and overall process of learning a language together as socially motivated and socially situated activity."⁷ The authenticity of the classroom is a special social event and environment wherein people share a primary communicative purpose that is learning. The authentic role of the language classroom

---

⁵ Breen, M. (1985). Authenticity in the language classroom. *Applied Linguistics* 6, 60-70.

⁶ Lee. 1995 Authenticity revisited: Text authenticity and learner authenticity. *ELT Journal* 49 (4), 325-328.

⁷ Breen, M. (1985). Authenticity in the language classroom. *Applied Linguistics* 6 (1985, p. 67)

is the provision of those conditions in which the participant can publicly share the problem, achievements and overall process of learning a language together as a social activity.

ADVANTAGES OF USING AUTHENTIC MATERIALS

The advantages of using authentic materials included:

1. Authentic materials provided exposure to real language and related more closely to students' needs. Students were exposed to real world intercultural discourse⁸
2. Incidental or improper English often was not included in textbooks and the same piece of material could be used in a different way if the task was different⁹
3. In the English language, changes could be reflected in the materials so that students and instructors both understood the changes¹⁰
4. Authentic materials could be used for practicing mini-skills, such as scanning, or micro-skills of listening, including listening to news reports, and identifying the names of people or countries.¹¹
5. Authentic materials included a wide variety of text types and language styles not easily found in traditional teaching materials..¹²
6. Authentic materials contained topics of interest to students and encouraged reading for pleasure, and they were practical and real because they provided valid linguistic data¹³
7. Authentic materials had an intrinsic educational value and kept students informed about what was happening in the world.
8. Authentic materials provided an opportunity to transmit information and foster communication and understanding across culture¹⁴

---

⁸ Kilickaya, F. (2004). Authentic materials and culture content in EFL classrooms. *The Internet ELT Journal*, 10(7).

⁹ Dumitrescu, V. (2000). Authentic Materials: *Selection and Implementation in Exercise Language Training*, 38(2), 20-23

¹⁰ Martinez, A.G. (2002). Authentic materials: an overview. Free resources for teachers and students of English, *Karen's Linguistics Issues*, 1-7.

¹¹ Ibid

¹² ibid

¹³ Peacock, M. (1997). The effect of authentic materials on the motivation of EFL learners. *ELT Journal*, 51(2),

¹⁴ Gebhard, J. G. (1996). *Teaching English as a Foreign Language: A Teacher Self-development and Methodology Guide*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

9. Authentic materials included resources and activities that instructors used in class. Authentic materials contextualized language learning and were a valuable source of language input¹⁵

10. Authentic materials were applicable and adaptable for classroom use.

11. Authentic materials were realistic, ready-to-use, relevant, and triggered the process of natural language acquisition for students¹⁶

12. Authentic materials increased students' comprehension skills and oral and written language performance. They significantly enlivened the ESL class, exposed students to cultural features, and generated a deeper understanding and interest in the topic¹⁷

13. Authentic materials provided authentic cultural information and helped "facilitate cultural adaptation, language comprehension, and language use¹⁸"

14. Authentic materials had a positive effect on increasing students' motivation and made learning more enjoyable. Authentic materials provided valuable support (creative approach to teaching) and could be used for a specially designed curriculum. They were a bridge between the classroom and the real world. Authentic materials provided close contact with language, built up paralinguistic features, introduced life-like scenarios into the classroom, and could be used for all levels.¹⁹

16. Authentic materials lowered the degree of anxiety when students faced new situations in the target language. Advanced students enjoyed authentic materials. Authentic materials "(a) give the students the opportunity to practice English, (b) help the students gain confidence in

---

¹⁵ Kilickaya, F. (2004). Authentic materials and culture content in EFL classrooms. *The Internet ELT Journal*, 10(7).

¹⁶ Hare, G. (1998). Using the World Wide Web as a resource in modern language studies. *Journal of the Association for Language Learning*, 18

¹⁷ Kelly, C., Kelly, L., Offner, M., & Vorland, B. (2002). Effective ways to use authentic materials with ESL/EFL students. *The Internet TESL Journal*, 8(11), 1-5.

¹⁸ Duquette, G., Dunnett, S., & Papalia, A. (1987). The effect of authentic materials in acquiring a second language. *The Canadian Modern Language Review*, 43(3),

¹⁹ Karpova, L.V. (1999). Consider the following when selecting and using authentic materials. *TESOL Matters*, 9(2).

their English ability, (c) expose the students to cultural differences and customs, and (d) help the students develop their ability to find pertinent information quickly”²⁰

Peacock mentions several reasons for using authentic materials in the classroom. These are²¹:

- they prepare learners for real life,
- they meet learners' needs,
- they affect learners' motivation positively,
- they encourage teachers to adopt effective teaching methods and
- they present authentic information about culture
- they support more creative approach to teaching
- they provide exposure to real language
- they are continuously updated
- they provide a wide variety of text types, language styles not easily found in conventional teaching materials.
- they have a positive effect on learner motivation.
- they provide authentic cultural information.
- they provide exposure to real language.
- they relate more closely to learners ' needs.
- they support a more creative approach to teaching.

Authentic materials therefore, help learners realize the relationship between the language presented in the classroom and the language used in real world situations. From his side, Genhard believes that authentic materials "contextualize" the language learning²². In addition, authentic materials help to bridge the gap between the language being taught in the classroom and the language used by real people in real situations in the real world.

---

²⁰ Chavez, M. M. Th. (1994). Learner's perspectives on authenticity, 1-33. *The Annual Meeting of the American Council on the Teaching of Foreign Languages*,

²¹ Richard, J.C. (2001). *Curriculum development in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

²² Genhard, J., G. (1996). *Teaching English as a foreign language: A teacher self-development and methodology*. Ann Arbor: the university of Michigan press.

DISADVANTAGES OF USING AUTHENTIC MATERIALS

Researchers have reported disadvantages of authentic materials. The following are the disadvantages that Martinez points out²³;

1. Authentic materials might be too culturally biased for students to understand and they could force readers to focus on the code. The vocabulary might not fit the student's immediate needs and students might lack skills required to manage the vast amount of information.
2. Authentic materials often contained difficult language, unneeded vocabulary, grammar, and too many structures, so the lower level students might have a hard time decoding the texts. Students might be less motivated.
3. The preparation of the materials could be time consuming if special preparation was needed; the investment of time might not be feasible or realistic.
4. Interpreters recorded on the listening materials might have many different accents. The materials could become out dated easily and the designs were more complex.

Dumitrescu states that the wide range of contents and topics were not accompanied by textual aids, so they might be too challenging and discourage some students. The materials could be used in the older age group, but for the younger age group they might be irrelevant, inaccurate, or inappropriate because of the unfamiliar words, phrases, and idioms.²⁴

Some students criticized the authentic environment as non-academic, non-rigorous, and time wasting to efficient learning. Sometimes even the materials instructors worked so hard to prepare just did not work well. Some instructors found that they had difficulty finding suitable authentic materials and created their own communicative activities. Some people thought authentic texts were made to seem "real" and might be edited and changed for language purpose²⁵

---

²³ Martinez, A.G. (2002). Authentic materials: an overview. Free resources for teachers and students of English, *Karen's Linguistics Issues*, 1-7.

²⁴ Dumitrescu, V. (2000). Authentic Materials: *Selection and Implementation in Exercise Language Training*, 38(2), 20-23

²⁵ Chase, K. (2002). Teaching beginning learners without using textbooks. *The Journal of the National Network for Early Language Learning*, 7(2), 11-14.

When authentic materials were compared to textbook-based materials, authentic materials required longer time frames and the designs were more complex. Many instructors did not use authentic materials because the investment of time was not realistic or feasible in their teaching situations²⁶. Many lower-level students felt anxious and frustrated when they faced unfamiliar materials.

However, beginners might look at general themes, such as introductions or illustrations. It was not necessary for them to understand all of the text. Building confidence in real situations was more important. Students still learned from a text and also benefited from real-life language use. Students should not panic or be discouraged if they did not understand everything from the authentic materials.²⁷

Some researchers thought the activity from the authentic materials provided situations that reflected the nature of real problems that students experienced within realistic situations. In using authentic materials, it was not necessary to involve students in exactly the same tasks and to expect students to perform as well as an expert would do. According to Saito some Japanese language instructors argued that the ideal of using authentic materials in Japanese elementary schools were unrealistic because of the complex writing system. Other language instructors argued that instructors should not underestimate students' potential for comprehending authentic materials²⁸

Challenges of authentic materials²⁹

- They are made for the mainstream literate public and not geared toward language or literacy learning.

---

²⁶ Dumitrescu, V. (2000). Authentic Materials: *Selection and Implementation in Exercise Language Training*, 38(2), 20-23

²⁷ Joiner, E. G., Adkins, P. B., & Eykyn, L. B. (1989). Skimming and scanning with champs-elysees: using authentic materials to improve foreign language listening. *The French Review*, 62(3), 427-435.

²⁸ Saito, Y. (1994). The MBA and Japanese: Teaching practical language skills in authentic contexts. *Theory into Practice*, 33(1) 34-40.

²⁹ Duquette, G., Dunnett, S., & Papalia, A. (1987). The effect of authentic materials in acquiring a second language.

- It takes creative thinking for instructors to imagine what kinds of authentic materials may suit the language and literacy objectives of the classroom.
- It can be too complicated and difficult for learners to use authentic materials in their original format.
- It takes time and effort to modify authentic materials to suit the literacy and language levels of learners and to fit the theme, strategies, and content of the class.

CONCLUSION

English language both spoken and written has become a highly important language in today's globalized world. In concurrence with the emphasis put on mastery of foreign languages, and English in particular, language teaching too has been developing one of the current topics in ELT being authentic materials. Many other publishing language teachers and authors comment on the idea of using authentic materials in the ELT classroom. The focus of this paper is to comment on authentic materials and their use and value when teaching a foreign language, more particularly English.

The aim of this work was to study the principles of using authentic materials and summarize them in the theoretical part, and how do they affect teaching process in practice. Based on the data interpretation and discussion throw lines, it can be stated that the use of authentic materials can be of a great importance. Undoubtedly using the authentic texts in teaching languages has proved its efficiency as a means of conveying information to the language learners.

As it is written even below, using these authentic materials in teaching and learning a second language, has its advantages and disadvantages as well, but on the other hand, it is important to use them. What it really matters is to make a subdivision for each student level and for each target group.

Beginner level

One authentic material used with kids until at least 12 years old, is the use of images or pictures. These materials taken from their favorite magazines or web sides, attract their attention and make them feel part of the lesson, and so they are active. In this way, students

are able to assimilate the new information easily. Mostly, this method is valuable in teaching new vocabulary.

Intermediate level

In this level, students must always be in touch with the development of speaking skills. One excellent method used on this skill is conversation. Dialogues and debates make students think as many words they can and they practice grammar rules. The use of illustrations helps students organize their thoughts and moreover students are aware of everyday English. In order not repeating yourself in every method, in this one we can use MP3 or MP4 instead of pictures. So, students develop even listening skills.

Advanced level

In this level usually students don't lack motivation, so it is easier to work with. Students can get involved into issues of our world by reading newspapers and books so that they can rich the vocabulary in English. The topics you can discuss to are different and may relate with our daily life. Beside reading and speaking in this level students may make the analyses of the words or sentences, define the part of speech of the words, make the paraphrasing of the terms. These materials may be used to deal with oral presentation in class. These presentations help shy students to talk and involve more, make them participate in the lesson. Usually it is good to provide prizes for the best performance.

To sum up the research results, it can be said that there was a really positive attitude toward this teaching method. It proved to be beneficial to students learning a second language. Students found the materials, interesting, funny, and enjoyable and beneficial to their teaching. To answer the research question of 'how beneficial is the use of authentic materials when working with them in ELT'? -the key points are: to create a positive atmosphere in the classroom to enable learning and minimize any inhibitions, and to provide sufficient, appropriate scaffolding which will allow the learners to walk through the tasks and language at hand, step by step, at their own pace, and eventually arrive at a further position in their language learning than where they set off from.

Recommendations

Based on the results of this research, it is recommend to use authentic materials by all language teachers. It is important to have good class management skills and be able to inspire the pupils. The positive results will definitely delight both teachers and their students.

Teachers should use authentic materials in their English classes because;

- it help learners prepare for the ‘real’ world of communication
- it motivates learners to communicate, because they help make communication ‘real’.
- it increase learners' confidence to deal with the literate world around them
- it support learners' transition and integration into the world outside the classroom.

Teachers as well should be aware of the fact that the authentic materials should be used in accordance with the students’ level of knowledge and the students should be helped by their teachers to overcome the difficulties they encounter.

References:

1. Berardo, S. A. (2006). The use of authentic materials in the teaching of reading. *The reading Matrix*, 6 (2), 60-69.
2. Breen, M. (1985). Authenticity in the language classroom. *Applied Linguistics* 6 1985
3. Brown, J., & Eskenazi, M. (2004). Retrieval of authentic documents for reader-specific lexical .
4. Burns, A. & Seidlhofer, B. (2002). Speaking and pronunciation. In Schmitt, N. (Ed). *An introduction to applied linguistics*. New York : ARNOLD.
5. Carter, R., & Nunan, D.(Eds.), (2001). *The Cambridge guide to teaching English to speakers of other languages*. Cambridge University Press.

6. Chase, K. (2002). Teaching beginning learners without using textbooks. *The Journal of the National Network for Early Language Learning*, 7(2), 11-14.
7. Chavez, M. M. Th. (1994). Learner's perspectives on authenticity, 1-33. *The Annual Meeting of the American Council on the Teaching of Foreign Languages*.
8. Dumitrescu, V. (2000). Authentic Materials: *Selection and Implementation in Exercise*.
9. Dunlop, I. (1981). Reading and communication: using authentic materials. World Language English.
10. Duquette, G., Dunnett, S., & Papalia, A. (1987). The effect of authentic materials in acquiring a second language. *The Canadian Modern Language Review*, 43(3),
11. Eynon, M. (2000). Enhancing Language Acquisition through video and Internet resources. *Hwa Kang Journal of TEFL*, 6, 63-90.
12. Gebhard, J. G. (1996). *Teaching English as a Foreign Language: A Teacher Self-development and Methodology Guide*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
13. Gilmore, A. (2004). A comparison of textbook and authentic interactions. *ELT Journal*, 58(4). Pp 363-374.
14. Guariento, W., & Morley, J. (2001). Text and task authenticity in the EFL classroom. *ELT*.
15. Hare, G. (1998). Using the World Wide Web as a resource in modern language studies.
16. Herod, L. (2002). Adult learning from theory to practice. Heinle and Heinle Publishers. Heinemann.
17. Herrington, J., & Oliver, R. (2000). An instructional design framework for authentic Hyland, K. 2003. *Second Language Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Jacobson, E., Degener, S., & Purcell-Gates, V., (2003). Creating authentic materials and activities for the adult literacy classroom: A handbook for practitioners. USA: NCSALL.
19. Joiner, E. G., Adkins, P. B., & Eykyn, L. B. (1989). Skimming and scanning with champs-elysees: using authentic materials to improve foreign language listening.

20. Jordan, R. R. (1997). English for Academic Purposes: A Guide and Resource for Teachers. Cambridge. Cambridge University Press. *Journal*, 55(4), 347–353.
21. Karpova, L.V. (1999). Consider the following when selecting and using authentic materials. *TESOL Matters*, 9(2).
22. Kelly, C., Kelly, L., Offner, M., & Vorland, B. (2002). Effective ways to use authentic materials with ESL/ EFL students. *The Internet TESL Journal*, 8(11), 1-5.
23. Kilickaya, F. (2004). Authentic materials and culture content in EFL classrooms. *The Internet ELT Journal*, 10(7). *Language Training*, 38(2), 20-23.
24. Lee. 1995 Authenticity revisited: Text authenticity and learner authenticity. *ELT Journal* 49 (4), 325-328. London: Modern language publications.
25. Martinez, A.G. (2002). Authentic materials: an overview. Free resources for teachers and students of English, *Karen's Linguistics Issues*, 1-7.
26. McGrath, I. (2002). *Materials Evaluation and design for language teaching*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
27. McNeill, A. (1994). What Makes Authentic Materials Different? The Case of English Language Materials for Educational Television.
28. Mishan, F. (2005). *Designing Authenticity into Language Learning Materials*. Bristol: Intellect.
29. Morrow, K. (1977). Authentic texts in ESP. In Holden, S.(Ed). *English for specific purposes*.
30. Nunan, D. (1988). *The learner-centered curriculum*. Cambridge: Cambridge University Press .
31. Oguz, A. & Bahar, H. O. (2008). The importance of using authentic materials in prospective foreign language teacher training. *Pakistan Journal of social sciences*, 5(4), 328-336.
32. Paltridge, B. (2001). *Genre and the language learning classroom*. Michigan: University of Michigan.
33. Peacock, M. (1997). The effect of authentic materials on the motivation of EFL learners. *ELT Journal*, 51(2).
34. Richard, J.C. (2001). *Curriculum development in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

35. Saito, Y. (1994). The MBA and Japanese: Teaching practical language skills in authentic contexts. *Theory into Practice*, 33(1) 34-40.
36. Shrum, J. L. & Glisan, E. W. (2000). *Teacher's handbook: contextualized language instruction*.
37. Stubbs, M. (1996). *Text and corpus analysis*. Oxford: Blackwell .
38. Taylor, D. (1994). Inauthentic authenticity or authentic authenticity? *TESL-EJ*, 1(2). Retrieved from <http://www-writing.berkeley.edu/TESL-EJ/ej02/a.1.html>
39. *The French Review*, 62(3), 427-435.
40. Velazquez, A. C. & Redmond, M. L. (2007). The Use of Authentic Texts in the K-12 Spanish Program. In McCoy, L. P. (Ed), *Studies in Teaching 2007 Research Digest. Research Projects* .
41. Widdowson, H. (1996). *Comment: Authenticity and autonomy in ELT*. ELT University of Michigan Press.
42. Young, D. J. (1993). Processing strategies of foreign language readers: authentic and edited input. *Foreign Language Annals*, 26(4) 451-468.

**PROFESSIONAL DEVELOPMENT THROUGH CONTRASTIVE ANALYSIS OF
GREAT GATSBY AND THE BROKEN APRIL 'PLILLI I THYER' IN LITERATURE**

Hyreme GURRA

Professor Assistant, State University of Tetova,

English Language Department

hyreme@yahoo.com

Abstract

Professional development has been a great target of all societies worldwide starting from the ancient times up to the latest everyday researches. This paper is going to introduce vast corpuses of literature including English and Albanian. The novels compared are; F. Scott Fitzgerald '*The Great Gatsby*'. The book perfectly captured the era's mood and styles. The infusion of this new money bought with it changes in morality for the young social set, a morality less concerned with the traditional values of past generations and more concerned with individualism and materialism. Prohibition drove the America's drinking population on underground club where they could enjoy the booze and the new rhythm- the jazz music. 'It was an age of miracles' Fitzgerald wrote. The Twenties gave Fitzgerald the setting for his greatest works. The tale of the glory and the tragedy of American aspiration won Fitzgerald great critical respect. From the Albanian literature, Foqion Postoli's novel, *The Flower of Remembrance*, is a novel with a political background and a love story within that also gives a clear picture of the mood of the twenties in Albania and Balkans. The novel primarily written

in 1919 was published in Korça in 1924, just one year ahead of *The Great Gatsby*'s publication what makes both of the novels to be novels of the twenties, and the events on both novels take place back then. *The Flower of Remembrance* is a novel about a romantic conflict, but in addition to that, it has elements of the late 19th century Albanian National Awakening.

Key words : *Awakening, Twenties, Jazz Age, Gatsby, Postoli, Remembrance.*

Introduction

Professional development frameworks and universal standards have been advanced worldwide through the last 3 decades by different educational institutions and professional organizations. Literature needs specified and unified professional development. The well set standards and frameworks help contribute to the literary professional growth process.

*“A teacher is conceived as a reflective practitioner, someone who enters the profession with a certain knowledge base, and who will acquire new knowledge and experiences based on that prior knowledge”.*¹

1. A COMPARISON BETWEEN JAY GATSBY AND DHIMITRI- THE SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN THEM

The basic conviction that Dhimitri, Foqion Postoli's hero is chosen as the Albanian character that would be counterbalanced with Jay Gatsby, is primarily because of the time period that events on both novels take place. Considering each of the novels the novels of the Twenties, it can be best illustrated the life stream process developing on two different countries at the same era, and what was primary on the hierarchy of the values on both nations, Gatsby and Dhimitri did not just represent themselves as individuals but their whole nation at that certain time of the history.

Both America and Albania were involved in political turmoil. American establishment decides to get involved within the Ist World War, and many young men found themselves

---

1

<file:///C:/Users/Hyreme/Downloads/teacher+professional+development+an+international+review+from+the+literature.pdf> (accessed on 19/04/2017)

soldiers in France including here Gatsby. In Albania the serpent shows constant unrests and efforts by young men permanently acting in silence in attempt to expel the Turkish Empire from the land, and of course Dhimitri was one of the most prominent activists serving this ideology. The difference is that the American soldiers didn't go to a war to patriotically defend their country but to serve in a war that their country decided to take part in. After the war ended in America, Gatsby and soldiers like him were trying to establish a life of their own according to the new values that came to be placed by the new era that dawned upon America, and where money was the center of everything. Wealth was number one on the top list of the values and the driving force that everybody in America was striving to attain. There was a general common opinion that happiness is driven from material means the financial status and the amount of money that could be accumulated. Everybody, including here Gatsby, was trying by legal or illegal ways to grasp the promises of this American dream. This wasn't the case in Albania and Albanians. Dhimitri's biggest dream was to feel the liberty of his homeland. There wasn't any economic boom after which people would be running so the old values and traditions were still non-corrupted by the greed after money and positions. Based on these parameters the stories seem quite different.

Yet there is something very unique sharing common values in both of the novels that indicate wealthy people's lives in America and Albania. *Poor boys couldn't possibly aspire to marry rich girls*. Both of the novels discuss the love of poor boys aspiring towards rich girls coming from wealthy families and high social status and prestige. It is the same reason that stops Gatsby from marrying Daisy right away when they fall in love and makes him lose her over Tom. The same reason causes the delay of the marriage between Dhimitri and Olimbia. The pride and the prejudice of the rich people against the poor was the only obstacle and constraint that love could not prevail over filings which is scrutinized within decades over the dogma based on financial status and prestige.

Olimbia's father doesn't want Dhimitri to be his son-in-law because at work he has the status of an ordinary servant and he is not rich enough to accommodate her, while Gatsby is forced to create a fake background history to convince Daisy that he is able to stand by her in her world otherwise he doesn't come into consideration to be a suitor.

What is very ironic is the fact that the human qualities that Dhimitri or Gatsby may have had didn't matter. All that mattered was to show how strong they stood financially. As if that

wasn't enough, when Gatsby became rich he still wasn't appropriate because of his lack of a family reputation.

The female characters though display big differences. Maybe because of the traditional cultural behavior or the enforcement of the feelings towards the social expectations that were dictated to young women, or the overall values of the nation, or the quality of the characters of the women included on the stories. Olimbia doesn't give an ear to money as much as she gives to love and stays faithful and obeys to her lover till the end, as the Albanian girls used to at the time when promise ("besa" in Albanian) had a huge impact among the people of Albania in all kinds of relationships especially with emphatic accent in love. While Daisy betrays this notion with securing herself a financially steady marriage leaving Gatsby behind, and hints that all a girl should be in this world is a "beautiful little fool".

Both Gatsby and Dhimitri display merciful character qualities as faithfulness in love, strive for that love, the willingness to sacrifice their own lives on behalf of their pure feelings for their loved ones. Nevertheless, Gatsby is described by Fitzgerald with all the human flaws that a real person in real life can have, while Postoli's Dhimitri is more an idealized character to whom no flaw is prescribed but only the best qualities, as most of the male hero characters in the Albanian literature are portrayed to be as – perfect as possible. The story ending is a happy one with Dhimitri and Olimbia marrying each other with the consent of the father that was once so much against this verdict.

2. GATSBY AS AN EMBODIMENT OF THE AMERICAN MALE HERO AND A REPRESENTATIVE OF THE AMERICAN DREAM

Jay Gatsby appears to be the quintessential American male hero. He is a powerful businessman with shady connections, drives a glamorous car (evoking the American trope of the automobile as a symbol of virility) and pursues the beautiful and privileged Daisy Fay Buchanan, despite the fact that she is married to a son of wealth and privilege.

As the novel progresses, the reader learns that Gatsby (née James Gatz) is quite literally the self-made man celebrated in American legend. (*Kimmel & Aronson, 2004, p. 334*)

Critical writings on *The Great Gatsby* focus in particular on Fitzgerald's disillusionment with the American Dream- the life, the liberty, the chase of happiness in context of the Jazz Age. In addition to exploring the trials and tribulations of achieving the great American Dream during this age, the novel explores the gender expectations dictated by

the society, exemplifying in Daisy's character the expectations of the upper-class society for a white woman that comes from an old traditionally wealthy family. As the society dictates, Daisy must actively fill the role of a dutiful wife, mother, keeper of the house and a dreaming socialite. As the reader may find, most of her choices in the novel can be at least partly attributed to her prescribed role as a "beautiful

little fool", reliant on her husband for financial and societal security. And in this upper-class society there is no place for people like Gatsby, that were born poor and even when they managed to become wealthy they are still not welcomed to become a husband to an upper-class rich girls because they have no prestige and do not have a family name in generations.

Fitzgerald is the American writer who best anatomized the paradoxical nature of the American Dream. (*Assadi&Freedman, 2007, p. 3*)

3. LITERATURE TEACHING IN THE PROFESSIONAL CONTEXT

Many studies, works, and researches have been performed around the world concerning the use of English literature in the ESL classroom, but however, no similar research has ever been conducted in Macedonia.

Given the large scope of literature containing different literary genres such as poems, novels, novellas, etc it is of particular interest to be able to select the proper genre to fit the students' needs and wants. It is at this point that students' viewpoints become important determinant to highlight the relationship between literary materials and the acquired literary competence.

To give an example Akyel and Yalcin (1990) researched EFL high students' viewpoints of prose fiction, poem, and novel together with the resulting contributions in developing language and literary competence.

They concluded that students have perceived novel as the most effective literary to a genre to develop language skills and literary competence.

Hirvela and Boyle (1988) examined ESL working adult learners' attitudes towards literature courses in a degree program in University. The purpose of the study was to identify which literary genre is most favorable or feared by the students. The result of this study showed that the students enjoyed more prose fiction and feared poetry.

“An Integrated Approach to Teaching Literature in an EFL classroom” is a research conducted by Supaporn Yimwilai, who studies the effectiveness of the integrated approach in English as an EFL classroom and how it relates to students’ achievement, critical thinking skills and attitudes toward reading literature. This study points out the teaching methods play a significant role.

“The Role of Literature in EFL Classroom from an EIL Perspective” is a research conducted by Mohammad Khatib, Shokoufeh Ranjbar and Jalil Fat’hi that elaborates the advantages of employing literature in EFL classroom. Conclusions that if literature has to be employed for teaching a foreign language, perceives that the curriculum should not be a monoculture literature, but it should be in form of multicultural and multinational literature.

United Kingdom’s British Council and the Italian Ministry of Foreign Affairs were presented by workshops at the 18th British Council National Conference held in Palermo (Italy) in March 1999. In the present inset plan, an attempt has been made to introduce a range of teaching and learning techniques in order to follow the key aspects involved in the process of teacher’s education.

The aim of this work is to design an in-service training (INSET) plan to be run for ESL/EFL teachers and based on the importance of teaching Culture in Literature within the ESL/EFL classroom.

Lindsay Clandfield *“Teaching materials: using literature in the EFL/ ESL classroom”*, worked on the techniques and lesson plans that teacher can use in teaching literature.

“Teaching EFL/ESL Literature” (Aly Anwar Amer, 2003). There are two pedagogically effective approaches to teaching L1 narrative texts which have been gaining popularity in EFL/ESL literature: the “Story Grammar Approach” (SGA) and the “Reader Response Approach” (RRA).

The paper presents a rationale and conceptualization underlying both approaches and how they are used in EFL/ESL classrooms.

Subjects from India and the United States were asked to recall two parallel texts describing Indian and American weddings. The information they recalled was then analyzed for the amount recalled and the types of errors made, in order to ascertain whether cultural

background made a difference. From this analysis, it was concluded that reading comprehension is a function of cultural background. (Lazar, Gillian 1993)

A research has been conducted by Mohammad Khatib. This paper is a review of the literature on how literature can be integrated into a language teaching material in EFL/ESL classes. First, it researches the place of literature in language classes from the early age of Grammar Translation Method (GTM) to Communicative Language Teaching (CLT) era which is a contemporary method. The paper discusses the reasons for the fall and resurrection of literature as a guide for language classes.

The author of the present paper believes that literature, in spite of some weak points it might have as any language teaching material might possess, provides a motivating drive for language learning and teaching due to its spectacular features not readily found in any other context. Finally, in order to practically establish these merits, some of the main methodological approaches to teaching literature were put forward. Relevant practical classroom techniques can be ascertained from these models.

“The Use of Literature in EFL Classes” by Soheil Rahimi elaborates on a brief history of the use of literature in ELT. Then, it exemplifies the merits of the integration of literature in EFL classes.

And finally, the author of the paper adds a new benefit to the use of literature in ELT from a social perspective in which the appropriateness of literature as an effective instrument to incorporate critical pedagogy into EFL classes is taken into account.

Although the controversy over the appropriateness of literature in EFL classes still exists, this paper legitimizes the use of literature as a vehicle through which critical pedagogy can be implemented in language classes.

Literature provides the learners with a variety of authentic stories depicted in poetry, drama and other literary genres by which the real social and cultural setting can be brought to the world of the classroom.

The students, as a result, are confronted with a type of education which is relevant to their own lives and upon the students' engagement with this type of genuine educational

content, the students may get inspired to transform and ameliorate the quality of their lives and move toward a possible better future.

That means students and teachers will be inspired to acquire the power of critical thinking and to decide for themselves, set their own goals, and to change the status quo.

“The Use of Literature and Literary Texts in the EFL Classroom between Consensus and Controversy” by Jelena Bobkina and Elena Dominguez (2014). This article provides a review of ideas and research regarding the role of literature in the EFL university classroom.

After a brief historical overview of the question of using literature in the language classroom, the article debates the reasons for the demise and resurrection of literature as an input for language classes.

Right after that, the article deals with advantages and drawbacks of using literary texts as language tools by means of drawing on recent ideas on language teaching practice and theories.

There are still key issues that need to be the object of study. We still need more empirical research to validate some new approaches to the integration of literature in a language classroom and to know the learners' response to having to read literature in a foreign language.

“Literature in the EFL/ESL classroom: consensus and controversy” by Marzieh Bagherkazemi. This paper provides a review of ideas and research regarding the role of literature in the EFL/ESL classroom. Firstly, it sketches a brief history of literature's association with and dissociation from first and second language programs from the 18th century and on.

Given the points of controversy and concordance as to the use of literature in the language classroom, different methods that can be adopted to such an undertaking and the practical advice and schema presented in this review and the multitudinous others, it is upon EFL/ESL materials developers, syllabus designers and teachers to determine their stance.

They may pick the most appropriate method or the combination of methods, design activities and tasks and make the most out of literature to strengthen language learning and

teaching by analyzing the peculiar features of the classroom, educational scheme, and culture in which they will be used.

CONCLUSION

The phrase "Life writes novels" that is so frequently used in everyday life, finds a real implementation in the case of the novel *The Great Gatsby*.

Watching from the eyes of a novelist, every person with their experiences in life can become a novel character and the fame of his experiences would depend on the novelist's skills to describe the targeted image. What is meant to be said as a finalizing point of this research paper is that, human beings, in general are weak creatures when it comes to linking their own happiness with the happiness of other people. Due to this phenomenon people are ready and prepared to sacrifice the self-consciousness, the reason, the body and the soul.

What Gatsby did with his life doesn't make him reflect a mature person that is formed spiritually. But his sincerity and sacrifice towards the woman that he loved with so much passion, makes him win the sympathy and the affection of the reader on his behalf, especially when is well perceived that such human kinds are so rare.

It is human's aspiration where the passion and desire defies the reason and where everyone is seeking to live a life without thinking of the consequences of tomorrow. The book is still famous nowadays because we are still the dreamers of the twenties and "the self" and our self-invention, desires and life goals do not differ from the ones described on the Jazz Age or the American Dream.

The American Dream is a goal that everyone longs for. Everyone would like to have a happy family with a big house and a yard. White picket fences and warm punctual dinners with the kids. The American Dream also consists of a secure job and enough income to ensure both fun and necessities. The bar is set pretty high, but is always attempted to be reached. Ultimately, the reader condemns not Gatsby himself but the way that Gatsby lives.

Finally, in a practical move, this paper depicts the past and current approaches to teaching literature in language teaching classes. The success in the acquisition of a language is often resolved by the students' interest and enthusiasm for the material used in the language classroom, the level of their perseverance with the learning assignment, and the level of their concentration and enjoyment.

Recommendation

This research paper reveals the idea the wealthiest people, in a sense, are not always the happiest people of the world. Wealth and happiness can be found in human senses like relationships of every sort. "Happiness is the art of never holding in your mind the memory of any unpleasant thing that has passed." One only has to take the time to look for it.

References:

1. Assadi, Jamal & Freedman, William. Edited. *A distant Drummer: Foreign Perspectives on F.Scott Fitzgerald*; Peter Lang Publishing, New York, 2007.
2. Amer, A. (2003). Teaching EFL/ESL literature. The Reading Matrix.
3. Akyel an& Yalcin, E (1990). Literature in the EFL Class:Astudy of Goal Achievement in Congruence.ELT Journal.
4. Broccoli, J. Matthews. *A Life in Letters: F. Scott Fitzgerald*; Maximillan Publishing Company, Don Mills, Ontario, 1994.
5. Elsie, Robert. *Historical Dictionary of Albania*; Second Edition. The Scarecrow Press Inc, Lanham, Maryland, 2010.
6. Fitzgerald, F. Scott. *The Great Gatsby*; Scribners Classics, New York, 1996
7. Hirvela, A. & Boyle, J. (in press). Literature courses and student attitudes. English Language Teaching Journal.
8. Idema III, Henry. *Freud, Religion and the Roaring Twenties: a Psychoanalytic Theory of Secularization in Three Novelists: Anderson, Hemingway and Fitzgerald*; Rowman and Littlefield Publisher Inc, Savage, Maryland, 1990.
9. Kimmel, Michael & Aronson, Amy. Edited. *Men and Masculinities: A Social, Cultural and Historical Encyclopedia*; ABC• CLIO, Santa Barbara, California, 2004.
10. Lazar, G. (1993). Literature and language teaching: A guide for teachers and trainers. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

11. Mizener, Arthur. *The Far Side of Paradise: A Biography of F. Scott Fitzgerald*; Houghton Mifflin, UK, 1951.
12. Matthews, Chris. *American: Beyond Our Grandest Notions*, Free Press, New York, 2007.
13. Mc. Inernay, Jay. *The Guardian*, Jun.9. 2016
14. Postoli, Foqion. *The Flower of Remembrance*; Vatra, Tirana, 2000.
15. Prigotzgy, Ruth. Edited. *The Cambridge Companion to F. Scott Fitzgerald*; Cambridge University Press, New York, 2002.

<file:///C:/Users/Hyreme/Downloads/teacher+professional+development+an+international+review+from+the+literature.pdf>

(accessed on 19/04/2017)

<https://en.wikipedia.org/wiki>

(accessed on 11./11/2016)

<https://www.cliffsnotes.com/literature>

(accessed on 13/11/2016)

<https://jordansarahheadispmultimediaessay.wordpress.com>

(accessed on 21/11/2016)

<http://www.sparknotes.com>

(accessed on 21/11/2016)

<http://www.123helpme.com>

(accessed on 02/12/2016)

EDUKIMI PARAFILLOR I OBLIGUAR, PRIORITET DHE SFIDË NË KOSOVË**Mevlude Aliu-GASHI**

Instituti Pedagogjik i Kosovës

mevlude.aliu@rks-gov.net

Labëri LUZHA

Instituti Pedagogjik i Kosovës

laberi.luzha@rks-gov.net

Abstrakt

Bazuar në përpjekjet për reformimin e Arsimit Parauniversitar në Kosovë, e konkretisht në Edukimin Parashkollor, është punuar në hartimin dhe kompletimin e infrastrukturës ligjore e profesionale, si dhe zbatimin e saj, për këtë nivel të edukimit.

Hulumtime të shumta paraqesin rëndësinë e edukimit parashkollor, si dhe nevojën e parapërgatitjes së fëmijëve për në shkollë, duke e fuqizuar moshën e fëmijëve 5-6 vjeç, si pjesë e SNKA 0, në rastin e Kosovës, e ndërlidhur me SNKA I.

Ky nivel i edukimit është i rregulluar me Ligjin për Edukimin Parashkollor, Ligjin për Arsimin Parauniversitar dhe Ligjin për Arsimin në Komuna, e po ashtu edhe me Planet Strategjike të Arsimit në Kosovë, ku kanë vënë objektivë realizimin e edukimit parafillor, si edukim i obliguar.

Është realizuar një hulumtim, për të identifikuar gjendjen në përgjithësi në edukimin parafillor në Kosovë, dhe nivelin e përfshirjes së fëmijëve të moshës 5-6vjeç, në edukim. Rezultatet janë krahasuar me objektiven që është vënë prioritetet nga niveli qendror.

Sipas gjetjeve, përfshirja e fëmijëve në edukim parafillor në Kosovë, është 80.2%. Vetëm 10% e komunave kanë të përfshirë të gjithë fëmijët në edukim parafillor. Ende ka komuna që në shkollat e tyre nuk kanë klasë parafillore. Jo në të gjitha shkollat, klasat parafillor ofrojnë standarde infrastrukturore të përshtatshme për moshën përkatëse.

Rekomandimet e dala nga hulumtimi janë: mungesa e buxhetit për nivelin lokal për të përmirësuar kushtet për përfshirje më të lartë të fëmijëve 5-6 vjeç në edukim, pamundësia për të rritur numrin e edukatoreve, mungesa e hapësirave, objekteve, etj,

Përfshirja e të gjithë fëmijëve në edukim parafillor, tejkalimi i sfidave të dala nga hulumtimi dhe përkushtimi më i madh i nivelit qendror dhe lokal, janë parakusht, që edukimi parafillor të bëhet i obliguar në Kosovë.

Fjalët kyçe: *Fëmijë, edukim, parashkollor, parafillor, edukatore.*

SHKURTESAT

ARC	Agjencioni për Regjistrim Civil
DKA	Drejtoria Komunale për Arsim
SNKA	Standardi Ndërkombëtar i Klasifikimit të Arsimit
MAShT	Ministria e Arsimit, Shkencës dhe e Teknologjisë
PSAK	Plani Strategjik i Arsimit në Kosovë
QBK	Qendra me bazë në komunitet
UA	Udhëzim administrativ

PËRKUFIZIMI I TERMAVE

Edukim parashkollor: i referohet edukimit të hershëm të fëmijëve i cili organizohet në institucionet parashkollore.

Edukim parafillor: i referohet nivelit të edukimit të fëmijëve të moshës 5-6 vjet i cili organizohet në klasat parafillor (përgatitore), në institucionet parashkollore dhe në qendrat me bazë në komunitet.

Qendra me bazë në Komunitet: objekt në të cilin organizohet edukimi parashkollor/parafillor, por që financohen nga komuniteti (prindërit, OJQ-të, etj), me qëndrim gjysmë ditor.

Edukator/Mësimdhënës: personi i kualifikuar sipas dispozitave të ligjit mbi arsimin parauniversitar me përgatitje akademike dhe profesionale, i punësuar për ofrimin e shërbimeve arsimore për fëmijët/nxënësit.

Institucione parashkollore: mund të definojnë objektet apo shtëpitë e konvertuara të cilat janë të ndërtuara në mënyrë speciale për të ofruar programe parashkollore dhe të cilat plotësojnë nevojat edukative dhe ndihmojnë zhvillimin e fëmijëve deri në regjistrimin e tyre në shkollë fillore. Këto institucione ofrojnë shërbime të cilat janë me orar të plotë apo gjysmë orari.

HYRJE

Duke u bazuar në përpjekjet për reformimin e Arsimit Parauniversitar në Kosovë dhe në të gjithë dokumentacionin përmes të cilit realizohet arsimi e reformat e tij, shohim që i është kushtuar shumë kujdes faktit që, vitet e hershme të të nxënës, janë vendimtare për zhvillimin e fëmijës. Nga ky fakt, kushtëzohet rëndësia e zhvillimit të edukimit parashkollor te ne dhe kudo në botë. Kurse nevoja e parapërgatitjes së fëmijëve për shkollë, ka rezultuar me funksionimin e nivelit të veçantë, në kuadër të edukimit parashkollor, pra nivelit të edukimit parafillor, me fëmijët e moshës 5-6 vjeç.

Pastaj, një prej dy objektivave të përgjithshme të PSAK-ut 2011-2016, lidhur me Edukimin Parashkollor ishte që: „Deri në vitin 2016, parashihet që të gjithë fëmijët e moshës 5-6 vjeçare të përfshihen në arsimin parafillor” (fq.58) Kjo, natyrisht që mund të arrihet vetëm nëpërmes sigurimit të hapësirës fizike, krijimit të kushteve, avancimit të Kurrikulës për këtë nivel edukimi, përmes avancimit të materialeve mësimore-mjeteve didaktike dhe lojës,

përmes avancimit të programeve për zhvillimin profesional të edukatoreve, përmes ngritjes së vetëdijes së komunitetit dhe të prindërve për këtë nivel edukimi, nëpërmes fushatave vetëdijësuese, seminareve e trajnimeve dhe aktiviteteve të tjera dedikuar prindërve dhe edukatoreve, etj. Përgjegjësitë për realizimin e të gjitha këtyre aktiviteteve me të gjitha ligjet në fuqi të cilat rregullojnë këtë nivel edukimi, i takojnë MASHT-it dhe DKA-ve.

Në kuadër të kësaj çështjeje zhvillimore të edukimit parafillor, është imponuar nevoja, që të realizohet ky hulumtim, i cili i paraqet të dhënat reale në shumë aspekte si: në aspektin e sigurimit të resurseve profesionale (edukatoreve), të infrastrukturës fizike, shkollore të përshtatshme për moshën 5-6 vjeç, si dhe sigurimin e buxhetit të nevojshëm, për përfshirjen e tërësishme(100%), të fëmijëve të kësaj moshe, në edukimin parafillor. Këto të dhëna, pastaj mund të merren parasysh nga kompetentët dhe të orientojnë aktivitetet e tyre, aty ku ka nevojë dhe ngecje eventuale, për ta realizuar këtë objektivë.

1. QASJA TEORIKE

Edukimi parafillor në kuadër të edukimit parashkollor në Kosovë, ka përfshirje jo të kënaqshme. MASHT është duke i kushtuar më shumë rëndësi këtij niveli të edukimit, për arsye se kjo e mundëson ngritjen e cilësisë së edukimit dhe arsimit, në të gjitha nivelet e arsimit në Kosovë.

Në Kornizën e re të Kurrikulës, edukimi parafillor (mosha 5-6vjet) është pjesë e shkallës së Kurrikulës Bërthamë për nivelin e I -rë, natyrshëm e ndërlidhur me nivelin 0 të SNKA. Kjo do të thotë që fëmijët të shkojnë në klasë të parë me përgatitje paraprake edukative-arsimore dhe kjo përgatitje të ketë koherencë me përmbajtjet programore që do të marrin fëmijët në klasë të parë, e tutje.

Bazuar në Ligjin për Arsimin në Komunitet e Republikës së Kosovës 39/L-068, neni 4, pika 4.1 dhe neni 5 pikat a, b, c; komuna i bartë këto përgjegjësi: krijimin e kushteve, ndërtimin e objekteve edukative/shkollore, punësimin e stafit profesional, regjistrimin e fëmijëve/nxënësve, etj, në të gjitha nivelet e arsimit parauniversitar nga niveli 0 (parashkollor), 1 (fillor), 2 (të mesëm të ulët) dhe 3 (të mesëm të lartë).

Ndërsa, sipas këtij ligji, në nenin 3 dhe në të gjitha nënpikat e këtij neni, MASHT bartë përgjegjësitë për cilësinë në të gjitha nivelet e arsimit përmes: hartimit të politikave, hartimit të dokumenteve, promovimin e sistemit gjithpërfshirës, promovimin e bashkëpunimit shkollë-familje, etj.

Të gjithë faktorët që ndikojnë në edukimin parafillor janë duke bërë përpjekje që korniza ligjore të zbatohet dhe të arrihen synimet e parapara për ta rritur cilësinë në arsim. Ky hulumtim u mundëson faktorëve relevant, që të kenë rezultate të sakta nga terreni për të zhvilluar proceset e mëtutjeshme të kësaj fushe.

Duke mos e lënë anash rëndësinë e madhe të edukimit të fëmijëve në familje, në moshat më të hershme siq është mosha 0-3 vjeç, rëndësia e edukimit institucional është e pakontestueshme edhe për këtë moshë edhe për moshat më të rritura dhe realizohet përmes profesionistëve të edukimit parashkollor, ku fëmijët zhvillojnë personalitetin e tyre, krijojnë shprehje dhe shkathtësi për jetë dhe për shkollë.

Në këtë moshë fëmijët merren me lloje të ndryshme të aktiviteteve të cilat ndikojnë në personalitetin e tij. „Fëmija aftësohet për punë në kopsht, për vetëshërbim, për veprimtari figurative me letër, plastelinë, baltë, etj”(Deva-Zuna,2003, f.48)

Edukimi në institucionet parashkollore/parafillore, duhet të realizojë motivimin e fëmijëve për të mësuar, të nxitë kuriozitetin për dije. Institucionet parashkollore/parafillor, duhet të realizojnë një nivel të caktuar kërkesash që t'i përgjigjen rritjes së aftësive të fëmijës dhe përmbushjes së nevojave dhe interesave të fëmijëve.

E rëndësishme për fëmijën që do të shkojë në shkollë, është formimi jo vetëm i shprehjeve të sjelljes së kulturuar, por kthimi i tyre në zakone, që këto rregulla të bëhen normë e sjelljes së tyre. Fëmijët parashkollor duhet të përvetësojnë shprehitë e higjienës personale, shprehje në komunikim, shprehitë e punës intelektuale, t'u bëhen zakonet rregullat e para të mardhënjeve me fëmijët, t'u edukohet dashuria për moshatarët, prindërit dhe mësuesit (Vadahi, 2002, f. 125)

Roli i edukimit parafillor, është i pazëvendësueshëm për zhvillimin e dhe përgatitjen e fëmijëve për klasë të parë, për këtë arsye është i nevojshëm që kjo klasë të bëhet e obliguar.

3. ORGANIZIMI I EDUKIMIT PARASHKOLLOR NË KOSOVË

Edukimi Parashkollor në Kosovë organizohet:

- Në institucione parashkollore publike (grup-mosha);
- Në institucione parashkollore private;
- Në qendrat me bazë në komunitet.

Ndërsa edukimi parafillor (mosha e fëmijëve 5-6 vjeç) përveç në institucionet e lartëcekuaara, organizohet edhe në klasa parafillore në kuadër të shkollave fillore.

Edukimi Parafillor në Kosovë ende nuk është edukim i obliguar.

4. QËLLIMI I HULUMTIMIT

Identifikimi i prioriteteve dhe sfidave për funksionimin e edukimit parafillor, si edukim i obliguar.

3.1. Pyetjet e hulumtimit

- A janë krijuar kushtet që edukimi parafillor të bëhet i obliguar?
- Cilat janë sfidat që duhet tejkaluar, për përfshirjen e të gjithë fëmijëve të moshës 5-6vjeç në edukim parafillor?

4. METODOLOGJIA

4.1 Modeli i hulumtimit

Hulumtimi është vlerësues dhe karakterizohet nga qasja kuantitative.

4.2. Respondentët

Në hulumtim janë përfshirë:

Zyrtarë të drejtorive komunale të arsimit, në 30 komuna, të cilët u janë përgjigjur pozitivisht kërkesave tona për bashkëpunim për marrjen e të dhënave lidhur me hulumtimin.

Udhëheqësit e institucioneve parashkollore private

Për të siguruar të dhënat për fëmijët e moshës 5-6 vjet, në institucionet parashkollore private të licencuara, kemi realizuar hulumtimin në 48 institucione parashkollore private dhe nga këto 15 institucione, nuk kanë fëmijë të moshës 5-6 vjet, kanë vetëm të moshave tjera.

Udhëheqësi e sektorit për administrim në bazë të të dhënave në Agjencionin e Regjistrimit Civil të Kosovës

Nga Agjencioni janë marrë të dhënat për numrin e fëmijëve në të gjitha komunat e Kosovës. Por, për hulumtim për ta krahasuar me numrin e fëmijëve të përfshirë në edukimin parafillor, janë marrë vetëm numri i fëmijëve të lindur në ato 30 komuna që kanë qenë të përfshira në hulumtim (duke zbritur numrin e fëmijëve që kanë lindur në komunat që nuk janë përfshirë në hulumtim).

4.3 Instrumentet

Si instrumente për realizimin e hulumtimit u përdorën pyetësorët, të cilët janë përpiluar në mënyrë adekuate, për secilin resor që plotësonte objektivat tona të hulumtimit.

4.4 Procedurat e hulumtimit

Hulumtimi në terren është realizuar në periudhën prill-maj 2016, dhe të dhënat pasqyrojnë përfshirjen e fëmijëve të moshës 5-6 vjeç, për këtë vit kalendarik, si dhe gatishmërinë e komunave për përfshirje më të lartë të fëmijëve në edukimin parafillor në vitin 2016/2017.

Gjatë realizimit të hulumtimit kemi hasur në gatishmërinë e pakursyer të zyrtarëve të drejtorive komunale të arsimit, për të na ofruar të dhënat më të fundit nga shkollat dhe institucionet parashkollore, për numrin e fëmijëve në edukim parafillor dhe për kuadrin profesional që punojnë me fëmijë e kësaj moshe, e po ashtu edhe për të gjitha detajet e kërkuara në pyetësor.

Institucionet parashkollore private i janë përgjigjur pozitivisht bashkëpunimit për realizimin e hulumtimit duke ofruar të dhënat e kërkuara në pyetësor.

Agjencioni për Regjistrim Civil, po ashtu ka ndihmuar në realizimin e këtij hulumtimi duke na ofruar të dhëna për fëmijët e lindur dhe të regjistruar në Kosovë, në vitin 2010. Këto

të dhëna na kanë shërbyer për të siguruar përqindjen e përfshirjes së fëmijëve në edukim parafillor.

5. REZULTATET DHE INTERPERTIMI I TYRE

- Numri i grupeve të fëmijëve të përfshirë në edukim parafillor është 1089 grupe.
- Numri i përgjithshëm i fëmijëve të përfshirë në edukimin parafillor është 23698 fëmijë, ndërsa numri i fëmijëve që kanë lindur në vitin 2010 (sipas ARC, në këto 30 komuna që janë të përfshira në hulumtim) është 29538 fëmijë. Krahasimi i këtyre shifrave paraqet numrin e fëmijëve të pa përfshirë në edukim parafillor e që është 5840 fëmijë.
- Paraqitur në përqindje, janë 80.2% të fëmijëve të moshës 5-6vjeç, të përfshirë në edukim parafillor dhe 19.8 % të papërfshirë në edukim parafillor.
- Vetëm 10% e komunave i kanë të përfshirë të gjithë fëmijët në edukim parafillor.
- Nga gjithsej 963 shkolla fillore të mesme të ulëta, 836 shkolla kanë klasë parafillore dhe 127 shkolla nuk kanë klasë parafillore.
- Ka klasa parafillore që nuk ofrojnë standarde të infrastrukturës së përshtatshme për moshën përkatëse.
- Rezultatet tregojnë se 11% e edukatoreve nuk kanë kualifikim përkatës për të punuar me këtë grup-moshë të fëmijëve.
- Lidhur me gatishmërinë e komunave për të përfshirë të gjithë fëmijët në edukimin parafillor, kemi këto rezultate: 3% e komunave kanë në plan të ndërtojnë institucione publike parashkollore, ku do të përfshihen edhe fëmijët parafillor; 57% e komunave do të formojnë klasë të reja në kuadër të shkollave fillore të mesme të ulta; 20% e komunave do të zbatojnë Udhëzimin administrativ 19/2016¹, 7% e komunave nuk kanë

---

¹ Udhëzimi Administrativ 19/2016 për përfshirjen e fëmijëve në institucione parashkollore në Kosovë.

Sipas këtij udhëzimi, neni 5, pika 14: Për moshën 5-6vjeç, edukatorët që punojnë në paralelet parafillore në kuadër të shkollave fillore, duhet të punojnë nga 5 orë punë të drejtpërdrejt me fëmijët dhe 1 orë përgatitje për punë edukative, duke përcjellë 2 grupe. Raporti edukatore-fëmijë për këtë grupmoshë është 1:18 maksimumi i lejuar është 20 fëmijë në grup. Njëri grup 2 orë e 30 minuta, grupi tjetër 2 orë e 30 minuta, në total norma 5+1.

buxhet për të zgjeruar hapësira për të përfshirë më shumë fëmijë në parafillor dhe 3% kanë pak fëmijë për të formuar grupe për edukim parafillor.

Kur të arrihet që të përfshihen të gjithë fëmijët, atëherë, kjo tregon se janë krijuar kushtet që të marrin shërbimet edukative të gjithë fëmijët, pavarësisht nga ajo a i marrin ato shërbime në shkollë, a në institucion parashkollor publik, a në institucion parashkollor privat, apo në qendra me bazë në komunitet, vetëm që ky edukim të jetë i qëndrueshëm, cilësor dhe të bëhet i obliguar.

5. SFIDAT E PARAQITURA, QË NDIKOJNË NË REALIZIMIN E EDUKIMIT PARAFILLOR TË OBLIGUAR

- Mungesa e buxhetit për krijimin e vendeve të reja të punës për edukatore.
- Mungesa e hapësirave fizike për klasa parafillore.
- Sigurimi i transportit për përfshirjen e fëmijëve nga zonat e thella rurale në edukim parafillor (aty ku nuk mund të formohen grupe për shkak të numrit të vogël të fëmijëve).
- Angazhimi jo i mjaftueshëm i nivelit lokal (komunave) për të përmirësuar kushtet dhe për të rritur përfshirjen më të lartë të fëmijëve në këtë nivel të edukimit, që është parakusht për Edukimin Parafillor të obliguar.

KONKLuzion

Nga ky hulumtim mund të konkludojmë se:

- Niveli qendror ka hartuar politika arsimore, ligje, dokumente zyrtare e profesionale që mbështesin dhe avancojnë edukimin parashkollor dhe i japin prioritet edukimit parafillor të obliguar.
- Niveli lokal ende nuk është i gatshëm të krijojë kushte dhe mundësi që të gjithë fëmijët të vijnë në edukimin parafillor. Krijimi i këtyre kushteve do të ishte parakusht që edukimi parashkollor të bëhet edukim i obliguar.
- Vetëm 10% e komunave kanë arritur të krijojnë kushte që të përfshijnë të gjithë fëmijët në edukim parafillor. Bazuar në reflektimin nga terreni, komunat ende nuk kanë arritur

këtë dhe sipas planifikimeve që i kanë bërë, nuk do të ndodh shpejtë krijimi i kushteve dhe përfshirja 100% e fëmijëve, për arsye se 37% e komunave, edhe në planifikimin 2016/2017, nuk kanë paraparë që kjo gjendje të ndryshojë.

- Sfidat e paraqitura, nuk janë të patejkalueshme, por mungon planifikimi dhe prioritetizimi në nivelin komunal për të realizuar obligimet që i caktohen në Ligjin për Arsimin në Komunitet e Republikës së Kosovës; në dispozitat ligjore të Ligjit për Arsim Parauniversitar (2011); në UA 19/2016, në Ligjin për Edukimin Parashkollor, si dhe në koordinimin me nivelin qendror.
- Këto rezultate tregojnë janë 127 shkolla, që ende nuk kanë klasë parafillore.

Mosrealizimi i edukimit parafillor si i obliguar, ndikon edhe në cilësinë e edukimit në nivelet tjera formale të arsimit, kur fëmijët nuk marrin asnjë shërbim edukativ institucional deri në fillimin e klasës së parë.

Rekomandimet

- Të planifikohet me kohë rritja e buxhetit për të punësuar më shumë edukatore;
- Të krijohen mundësi infrastrukturore për klasë parafillore;
- Të monitorohet realizimi i UA 19/2016, që rregullon orarin e punës së edukatores, e që ndikon në përfshirje më të lartë të fëmijëve 5-6 vjeç në edukim parafillor;
- Të realizohen fushata vetëdijësuese për rëndësinë e edukimit parafillor, në nivelin lokal dhe në komunitet;
- Të fuqizohet edukimi parafillor në nivelin lokal;
- Të sigurohet transport për fëmijët e zonave rurale;
- Të bashkëpunohet me donatorë për të mbështetur këtë nivel të edukimit.

Referenca:

1. Britto, P.R., Ravens, V.J., Ponguta, A.L. (2011). Joined Hands Better Childhood. [http://www.unicef.org/kosovoprogramme/Joined_Hands_ENG_web.pdf];
2. Deva-Zuna, Afërdita (2003) Edukimi i parashkollorit në familje, Prishtinë, f 48;

3. HMO Solution, (2007). Budget and legal analysis of early childhood education in Kosovo. Commissioned by Save the Children Alliance in Kosovo;
4. MASHT, (2006). Kurrikula e edukimit parashkollor në Kosovë 3-6 vjeç;
5. MASHT, (2006). Ligji mbi edukimin parashkollor;
6. MASHT, (2006). Standarde të përgjithshme të edukimit dhe arsimit parashkollor në Kosovë 3-6 vjeç;
7. MASHT, (2008). Ligji për arsimin në komunat e Republikës së Kosovës;
8. MASHT, (2016). Draft - Plani Strategjik i Arsimit të Kosovës 2017-2021 (PSAK);
9. MASHT, (2011). Ligji për arsimin parauniversitar në Republikën e Kosovës;
10. MASHT, (2011). Standardet e Zhvillimit dhe të Mësuarit në Fëmijërinë e Hershme 0-6vjet;
11. MASHT - IPK, (2013) . Raport mbi përfshirjen e fëmijëve 5-6 vjeç në arsimin parafillor;
12. Udhëzimi Administrativ 19/2016 - Për përfshirjen e fëmijëve në institucione parashkollore në Kosovë;
13. Vadahi, Fatmir, (2002)Pedagogjia Parashkollore, Shkodër, f 125.

EDUKIMI ESTETIK DHE LETËRSIA PËR FËMIJË**Zehrie PLAKOLLI**

Hulumtuese në Institutin Pedagogjik të Kosovës

Adresa: Kompleksi i Rilindjes

Tel: 038/213 834 & 044/162 429

Zehrie.Plakolli@rks-gov.net

Abstrakt

Çështje esenciale e këtij studimi është, ndikimi i letërsisë në edukimin estetik, me theks të veçantë tek edukimi estetik i nxënësve, përmes letërsisë në shkollë. Në kuadër të kësaj çështjeje, përveç universalitetit të edukimit estetik dhe edukimit estetik të nxënësve përmes letërsisë. Punimi përmban, një shqyrtim të përgjithshëm të historikut të edukimit estetik, i cili është universal dhe paksa është i lindur bashkë me njeriun, por i cili duhet të kultivohet, sepse nuk krijohet vetvetiu.

Në këtë studim, potencohet rëndësia dhe roli i pazëvendësueshëm i edukimit estetik, në formimin e një fëmije-njeriu më të qytetëruar, më humanist, më etik dhe më njerëzor. Si i tillë, edukimi estetik, është një proces mjaft i ndërlikuar i edukimit, që në mënyrë spontane bëhet gjatë jetës, në familje dhe aty ku e ofron rrethi shoqëror, për të vazhduar në mënyrë të planifikuar e të organizuar nëpër institucione arsimore.

Përveç këtyre, studimi reflekton edhe mbi disa nga veçori të letërsisë për fëmijë, e cila nuk është art i pastër letrar, por është edhe pedagogji e ndonjëherë edhe didaktikë. Është e tillë, sepse është e dedikuar për një qenie delikate, të vogël dhe ende të paformuar, që në formim e

sipër e ka personalitetin e tij psiko-fizik, shpirtëror e emocional dhe për këtë, ka nevojë, t'i ofrohen njohuri për jetën e botën, këshilla e moralizime edhe nëpërmjet artit letrar .

Punimi reflekton poashtu edhe lidhur me disa lëshime profesionale, në përpilimin e teksteve shkollore të letërsisë, në për zgjedhjen e lekturës shkollore dhe në mësimdhënien e letërsisë.

Fjalët kyçe: *Edukimi, estetika, artistikja, shija, letërsia , shkolla, nxënësi.*

HYRJE

Ky studim, është në funksion të paraqitjes së informacioneve analitike dhe empirike, për rëndësinë e edukimit estetik, në aspekt të përgjithshëm, por me theks të veçantë, për edukimin estetik në shkollë. Punimi reflekton lidhur me faktin (e bazuar në terren), se sa nxënësit tanë kanë kureshtje për të lexuar letërsi, çka i pengon dhe çka i motivon ata për të lexuar, a reflekton leximi në suksesin e përgjithshëm të tyre në shkollë, në kulturë komunikimi, në kulturë shkrimi, në raporte shoqërore e në çdo aspekt, të jetës së përditshme. Arsyeja e përcaktimit për këtë çështje studimi, është fakti se edukimi estetik, si edukim universal, është i nevojshëm në çdo aspekt të jetës njerëzore dhe është një proces i ndërlikuar i edukimit, që në mënyrë spontane, bëhet gjatë jetës në familje, në atë që i ofron rrethi shoqëror, për të vazhduar në mënyrë të planifikuar e të organizuar, nëpër institucione arsimore. Prandaj, pjesë thelbësore e edukimit të përgjithshëm dhe synim i çdo sistemi arsimor, duhet të jetë edhe edukimi estetik, i cili realizohet si komponentë e veçantë e edukimit të përgjithshëm në shkollë dhe i cili, në vete përmban si objektivë, krijimin e idesë, shijes së nxënësit për të bukurën në art, në punë e në jetë, pastaj aftësimin e nxënësit për ta vërejtur, për ta përjetuar, vlerësuar, kultivuar dhe krahas këtyre edhe për ta krijuar ai vet të bukurën. Në kuadër të kësaj çështjeje, në këtë punim, përveç universalitetit të edukimit estetik dhe veçantive të përgjithshme të letërsisë për fëmijë, në mënyrë specifike, janë prekur edhe mësimdhënia e letërsisë, teksti shkollor i letërsisë dhe lektura shkollore.

1.ÇËSHTJE TË PËRGJITHSHME TË EDUKIMIT ESTETIK

Fjala estetikë, nga greqishtja është përkthyer si ndijim, përceptim dhe përjetim i së bukurës. Për dallim nga të njohurit racional (gnoseologjik), estetika është shkencë për të

njohurit sensual, emocional. Kurse Imanuel Kanti, thotë që estetika është kritika për shijen artistike. Estetika është degë e filozofisë, që merret me të bukurën në natyrë, në art dhe me shijen e qenies njerëzore për artin dhe të bukurën. Teoria më specifike e estetikës, ka të bëjë me degë të caktuara të artit dhe ndahet në fusha të ndryshme të estetikës; estetika e muzikës, estetika e pikturës,estetika e arkitekturës, estetika e letërsisë, etj. E bukura e përgjithshme dhe veçanërisht arti me shumëllojshmërinë e tij, gjithnjë e ka preokupuar mendjen njerëzore. Çështja e asaj që është e bukur dhe që nuk është e bukur, (e madhërishmja,tragjikja, komikja, simpatikja, etj. si kategori të estetikës,) dhe relativizmi ose subjektivizimi i vlerësimeve estetike, ishte një çështje filozofike e trajtuar, që nga filozofët e vjetër e tutje. Lidhur me këtë problematikë studimi, kanë reflektuar shumë filozofët, që nga Platoni e Aristoteli, për të vazhduar deri te Kanti,Hegeli, Frojdi, Shileri, Lalo, Uçi, etj., kështu që ne nuk mund të themi diçka të re për rëndësinë e edukimit estetik (në aspektin shkollor as jetësor), por e rikonfirmojmë rëndësinë e pakontestueshme, të edukimit estetik, në kuadër të sistemit edukativo-arsimor.

2.UNIVERSALITETI I EDUKIMIT ESTETIK

Edukimi i mendjes pa edukimin e zemrës, nuk është edukim -Aristoteli

Edukimi estetik, është i lindur bashkë me njeriun, por nuk krijohet vetvetiu. Ai duhet të zhvillohet si një nevojë e domosdoshme e jetës, punës dhe shpirtit të njeriut. Ndërsa, e bukura, është një fenomenologji e shpirtit, e cila është brenda natyrës së njeriut, në komunikimin e tij me të tjerët, në punë, në ambientin që e rrethon dhe përgjithësisht në jetë. Përveç fenomeneve artistike-estetike, që i ka krijuar natyra, si: tingujt, aromat, ngjyrat, peizazhet, detin, diellin, agimin, muzgun, edhe artet e krijuara nga njeriu, janë një botë e tërë veprimtarish estetike, në të cilën përfshihen: letërsia, muzika, teatri, arkitektura, piktura, skulptura, filmi, teatri etj. Dhe ndër veprimtaritë kryesore kulturore individuale dhe shoqërore, është arti, i cili i rrit vlerat njerëzore të një shoqërie. Emocionet, ndjenjat që shkakton e bukura, estetikja, janë reflektim i artit, pra janë si një “pasojë” e artit, e cila mund të jetë : ndjenjë e mirë, e keqe, e gëzimit, e ngazëllimit, e dëshpërimit apo e trishtimit, varësisht nga përmbajtja e vlerës estetike. Përjetimi i këtyre ndijimeve, u ndodhë vetëm atyre që e kanë të kultivuar shijen estetike, për të përjetuar të bukurën. Sipas Shilerit,“Çelësi i edukimit në përgjithësi është edukimi për të bukurën” (Shiler Fridrih, “Mbi edukimin estetik të njeriut”,

Tiranë, 2004, f. 86). Prandaj, edukimi estetik në shkollë, është një objektivë specifike e plan-programeve shkollore, e cila realizohet përmes lëndëve të ndryshme, e veçanërisht përmes letërsisë, e cila është objektivë e këtij studimi. Duke ua zhvilluar nxënësve ndjenjën për të vërejtur e për ta përjetuar të bukurën që është në natyrë, në art e në jetë, edukimi estetik, së bashku me fushat e tjera edukative arsimore, intelektuale e morale, përbën një tërësi unike të edukimit, që ka për qëllim formimin e gjithanshëm të njeriut të ri-nxënësit. Edukimi estetik, përshkon tërësinë e personalitetit të nxënësit dhe reflekton në të gjitha performancat e tij shkollore e jetësore. Ai ndikon në mënyrën e përgjithshme të jetesës, në raportin me të tjerët (në familje e shoqëri), në qëndrimin ndaj të bukurës, kudo që është e shfaqur dhe në zhvillimin intelektual të nxënësit, duke ndikuar në thellimin e njohjes së realitetit, në begatimin e përjetimeve, pra, ndikon në plotësimin e personalitetit të tij. Kështu që edukimi estetik, është i lidhur ngushtë me zhvillimin intelektual të nxënësve, sepse në procesin e edukimit estetik, aktivizohet një numër i madh funksionesh intelektuale, të cilat zhvillohen fuqimisht në këtë proces, ku përsosen aftësitë e të analizuarit, të të vërejturit, të kujtesës, të riprodhimit të imazheve, të fantazisë krijuese, që d.th. krijohen aftësi të të menduarit. “Njohuritë me karakter estetik, janë të pazëvendësueshme me njohuri të natyrave të tjera, si shkencore, filozofike apo sociale. Njohja jonë e jetës, e plotësuar me përjetime estetike, bëhet më e shumëllojshme dhe më e begatshme” (Grup autorësh, “Pedagogjia”, Zagreb, 1978, f. 195). P.sh. njohja e momenteve historike përmes veprave estetiko-letrare, është shumë më e thellë dhe më e ngulitur, se sa përmes librave ose shkrimeve të historisë, gjeografisë, sociologjisë, filozofisë apo shkencave tjera të njohjes. P.sh., në asnjë shkrim të një natyre tjetër, nuk është e përshkruar thellësisht e detalisht, lufta me Turqinë, sikurse tek shkrimi letrar „Kështjella, e Kadaresë, apo lufta antifashiste e Shqipërisë sikurse tek „Kronikë në gur,.. Asnjë ligjëratë moralizuese, nuk mund ta ngulisë në kokën e fëmijës, rëndësinë e fuqisë dhe të bashkimit, më mirë se sa përralla „Shtatë thuprat, ose fuqinë simbolike-metaforike që ka, për vlerën e punës, përralla „ Dheu është flori,, etj.

Dikur, edukimi estetik, konsiderohej si një edukim, që ka të bëjë, jo me jetën përgjithësisht, por vetëm me fushën e veprimtarisë artistike dhe nuk konsiderohej e nevojshme që të edukohej e tërë shoqëria, me këtë lloj edukimi. Mirëpo, se shija për të bukurën ka ekzistuar gjithnjë, argumentohet me të bukurat e mbijetuara, që nga antika, e ato janë të natyrave të ndryshme: arkitekturë, pikturë, skulpturë, vlera të trashëguara letrare, vlera

artizanale etj. Pra, edhe për shoqëritë e mëhershme, edhe për ato bashkëkohore, edukimi estetik nuk është edukim plotësues, por një domosdoshmëri shoqërore, nevojë themelore e jetës së njeriut, e sipas pedagogjisë bashkëkohore, është premisë themelore e edukimit. Figura shpirtërore dhe morale e njeriut të ri, nuk mund të kuptohet pa formimin e shijes së tij dhe ndjenjës për të bukurën në jetë dhe në punë. Edukimi estetik, ua formon nxënësve ndërgjegjen artistike dhe e fisnikëron shpirtin e tyre. Për të kuptuar vlerën estetike, ose për të pasur shijen për të bukurën, nevojitet të kultivohet në vazhdimësi, një grup aftësish elementare: aftësinë për ta perceptuar të bukurën, aftësinë për ta përjetuar, aftësinë për ta vlerësuar, si dhe aftësinë për ta krijuar atë. Këto, përmbajnë nocionin e kuptimit të idesë për të bukurën. Pa këto njohuri apo aftësi, njeriu në përgjithësi, e në këtë rast nxënësi, nuk ka as sy, as vesh, as emocion, as ide për të bukurën në natyrë, apo në jetë. “Pa edukim estetik, nuk mund të imagjinohet zhvillimi, formimi e vetëformimi i personalitetit të gjithanshëm të fëmijës, e për këtë edhe duhet të trajtohet si pjesë shumë e rëndësishme e sistemit, procesit edukativo-pedagogjik” (Emërllahu Dali, “Edukata Estetike”, Prishtinë, 2001, f. 14)

Kjo komponentë edukimi, trajton raportin në mes të jetës dhe së bukurës, sepse, sipas Gjon Djuit, njeriu është një homo-estetikus. Sipas tij, çdo njeri është pakëz artist dhe arti është një dimension i lindur i njeriut dhe vazhdimisht njerëzit, gjatë tërë etapave të tyre të zhvillimit, kanë treguar interesim për të bukurën. Në fakt, nuk njohim dhe nuk ka, shoqëri pa arte. Derisa s’ka shoqëri pa arte, do të thotë gjithnjë ka pasur interesim, përjetim dhe krijim të artit. Sipas Kantit, arti ka karakter edhe etik e moral. Kështu që sa më shumë që t’u injektosh njerëzve, e posaçërisht brezit të ri, artistiken, estetiken, që do të thotë t’u ofrosh atyre qytetërim, aq më shumë, bëhen qytetarë të edukuar, më sublimë, më të ndjeshëm e më njerëzor, në çdo aspekt.

3.LETËRSIA PËR FËMIJË

3.1.Letërsia për fëmijë, si art dhe si mesazh

Ndër artet më të vjetra e më të rëndësishme dhe më me ndikim, në edukimin e përgjithshëm, e në veçanti atë estetik, pa dyshim që është arti i fjalës. Për këtë arsye, letërsia për fëmijë, është njëra ndër artet me ndikimin më të madh tek fëmija. Letërsia për fëmijë, është letërsi që i ofrohet fëmijës (pa u përjashtuar edhe lexuesi i rritur, i cili përkujdeset për

të, siq janë : prindi, mësuesi apo studiuesi) dhe duke qenë se i ofrohet këtij, ajo zhvillohet duke u realizuar në dy aspekte, në atë letrar dhe në atë pedagogjik-edukativ. Për këtë, prindërit dhe shkolla, duhet ta shfrytëzojnë artin letrar, përveç si faktor që shkakton kënaqësi shpirtërore, edhe si mjet shumë të fuqishëm të edukimit. Të shumtën e rasteve, kjo letërsi, përveç pasionit për estetikën, e ka edhe misionin e saj, të natyrave të ndryshme: misionin patriotik, etik, moral, psikologjik e shpesh edhe didaktik. Pra, letërsia për fëmijë e posaçërisht ajo shqipe, nuk ka mundur të shpëtojë nga molepsjet dhe ngarkesat e shumta, të natyrës jashtë-artistike, moralizuese e edukative, e shpesh edhe ideologjike, për të dhënë vetëm kënaqësinë e nevojshme artistike dhe përjetime estetike. Fenomeni i intencës, në letërsinë për fëmijë dhe në atë shqipe në veçanti, në situata e rrethana të caktuara sociale, ndoshta është edhe domosdoshmëri, në mënyrë që ajo të ketë efekt më të gjithanshëm dhe të ndikojë në formimin e përgjithshëm, të tyre.

Arti në shkencën e pedagogjisë, zë një vend me rëndësi, si një mënyrë shumë efektive për edukimin e brezave, në mënyrë më esenciale dhe më spontane. Kurse edukimi estetik, vlerësohet shumë, që nga Aristoteli, i cili si gjeni i gjithanshëm, edukimin estetiko-artistik, e konsideron, si faktor qenësor, të zhvillimit dhe formimit të personalitetit të njeriut. Po ashtu, Aristoteli (tek "Poetika,") thotë që, arti është i dobishëm, është si terapi mjekësore dhe e pastron njeriun nga emocionet negative.

Kështu që, ndër çështjet themelore të shkencës së pedagogjisë, si shkencë mbi edukimin, është edukimi estetik, i cili duhet të realizohet, si veprimtari edukative e planifikuar, e sistemuar, e qëllimshme për përfitimin e një sistemi të njohurive, shprehive e shkathtësive dhe zhvillimin e interesimit permanent të fëmijëve-nxënësve, për kategoritë dhe vlerat estetike (e bukura, e shëmtuara e madhërishmja e ulëta, e guximshmja etj), për të gjithë lëmenjtë e artit, për t'i hetuar, gjykuar, vlerësuar e krijuar, në mënyrë që të avancohet personaliteti i gjithanshëm i tyre.

3.2. Letërsia për fëmijë si vlerë estetike dhe edukative

Letërsia, ka funksion të edukimit të karakterit, përmes trajtimit të përmbajtjeve të ndryshme letrare dhe realizimit të tyre, përmes situatave konfliktuozë e personazheve me karaktere nga më të ndryshmet (të ulëta, të forta, guximtare, madhështore, tragjike, komike,

etj). Kështu, përmes këtij arti, dhe kapaciteteve të performancës së tij për jetën në përgjithësi, fëmijës i mundësohet kultivimi i virtyteve humane, si: guximi, bujaria, nikoqirllëku, respekti ndaj njerëzve dhe ndaj ambientit ku jeton, e në mënyrë të veçantë ndaj të bukurës, kudo që e hasin, në natyrë apo krijimtari artistike. Arti, edhe nëse fare nuk ka përmbajtje moralizuese, vetëm si estetikë, si e bukur, ndikon në etikë-moral të njeriut. Pra, arti, sado që është i pavarur nga moralja, ajo ekziston në të. E moralshmja mund të burojë nga estetikja, sepse estetikja avancohet virtytet, fisnikëron shpirtat, ngritë intelektin.

Prandaj është e domosdoshme që, objektivë e trajtuar me seriozitet e çdo plani edukativo arsimor, të jetë edhe edukimi estetik e si veçanti letërsia shkollore. Objektivat e edukimit estetik në shkollë, si pjesë e edukimit të përgjithshëm të nxënësit, realizohen përmes mjeteve e përmbajtjeve të ndryshme, në kuadër të lëndëve të fushave të artit: Edukatë Fizike, Edukatë muzikore, Art figurativ, dhe përmes lëndës Gjuhë e Letërsi Shqipe, përmes së cilave, nxënësve, duhet t'u ofrohen vlera të theksuara estetike, në mënyrë që atyre t'u bëjnë përshtypje dhe të ndiejnë nevojë për to. Interesimi i nxënësit për artin e për estetikën, nuk është trashëgim, ai kultivohet, zhvillohet gradualisht dhe sistematikisht nga familja, mjedisi ku jeton dhe shoqëria, por në mënyrë të veçantë kjo realizohet përmes shkollës, gjatë procesit edukativo-arsimor. ” (Grup autorësh, „Pedagogjia” – Zagreb, 1978, f. 205)

Për t'u jetësuar edukimi estetik tek nxënësit, ai duhet të jetë në kontakt me vlerën estetike, si dhe të aktivizohet praktikisht në këtë aspekt, në mënyrë që ai ta pranojë, ta përjetojë e t'i bëhet e nevojshme në përditshmëri. Pa iu orientuar fëmijës ana emocionale e psikoshpirtërore, kah vlerat estetike, që në moshë të hershme, vështirë do t'i vërejë, t'i dojë e t'i përjetojë ato më vonë. Fëmija-nxënësi, që përjeton impakt estetik, bëhet më i butë në karakter, më i ndjeshëm, më solidar me të tjerët, më etik dhe shpirtërisht e fizikisht, qëndron më i distancuar nga vrazhdësia, brutaliteti, e devijimet e ndryshme sociale, që tashmë janë shumë evidente. Alternativë efikase për edukimin emocional, shpirtëror e estetik të fëmijës, është letërsia, si lloj specifik i artit mbi jetën. “Leximi i librave të ndryshëm letrarë (prej nga rrjedhin filma e drama që përmbajnë copëza e përvoja jete) edukon imagjinatën, zbulon përfytyrimin e fëmijës për të mundshmen në jetë” (Fraj Northrop, „Anatomia e kritikës”, ‘Rilindja’, Prishtinë, 1990 f.27) Përmes letërsisë, fëmijët-nxënësit, kontaktojnë me situata të ndryshme, të mundshme për jetën individuale e shoqërore, prandaj leximi, nuk mund të

nënkuptohet vetëm si shkathtësi, apo si formë e dëfrimit dhe argëtimit, por edhe si një nevojë e përgatitjes dhe të zhvillimit të personalitetit të njeriut për një jetë më cilësore në çdo aspekt të saj. Në funksion të kësaj, arti letrar, në mënyrë të veçantë, duhet të përmbajnë vlera të mirëfillta dhe që janë të përshtatura me moshën e fëmijëve-nxënësve por edhe me kohën e aktualitetin.

KONKLUZION

Aspekti i edukimit estetik përmes letërsisë, është një çështje që nuk mund të matet, as të përshkruhet, sepse ndikimi estetik, lind aty për aty, mbi bazën e shkallës së komunikimit në mes të lexuesit (nxënësit në këtë rast) me tekstin letrar, i cili në rrethana normale artistike, ka synim kryesor artistiken. Ky komunikim-përjetim, është shumë individual, saqë asgjë në këtë aspekt, nuk mund të përgjithësohet dhe është i përcaktuar nga para-kultura e lexuesit-nxënësit dhe nga aftësitë e gjenialitetit e origjinalitetit krijues, të autorit, nga talenti ekzibicional imagjativ, semiotik e struktural i tij. Për të parë nga afër, ndikimin e edukimit estetik dhe rëndësinë e artit letrar në shkollë dhe për të marrë në mënyrë konkrete, mendimin e nxënësve e të mësimdhënësve, lidhur me këto çështje hulumtuese:

1-A ndikon arti letrar në edukimin estetik të nxënësve?

2-Sa ndikon leximi i letërsisë dhe edukimi estetik, në formimin e përgjithshëm të nxënësve?

3-Sa kanë nxënësit interesim për të lexuar?

4-Çka i motivon e çka i demotivon nxënësit për të lexuar vepra letrare.

5-A e përjetojnë-ndiejnë nxënësit veprën letrar, apo e lexojnë vetëm si aspekt obligativ mësimor në shkollë?

6-Sa ndikon leximi i letërsisë në njohuritë e përgjithshme dhe në formimin e personalitetit të fëmijës?

7- Cili është ndikimi i leximit, në suksesin e përgjithshëm dhe në sjelljen e nxënësit?

përgjigjet për këto pyetje esenciale, i kemi marrë nga 12 shkolla të rajoneve të ndryshme të Kosovës, nga 190 nxënës të klasave VI-VII të arsimit të mesëm të ulët dhe nga 21

mësimdhënës të lëndës së Gjuhës e letërsisë shqipe. Si çdo studim edhe ky, i ka objektivat e veta, të cilat janë arritur në mënyrë relative. Thënë më konkretisht, nga ky hulumtim kanë dalë këto rezultate:

1-Është evidentuar rëndësia dhe roli i pazëvendësueshëm i edukimit estetik në formimin e një fëmije më të qytetëruar, më human dhe më të gjithanshëm.

2-Janë paraqitur disa nga veçoritë e përgjithshme të letërsisë për fëmijë, e që më e veçanta e saj është se kjo letërsi nuk është art i pastër letrar, por është art i prekur me pedagogji e ndonjëherë edhe didaktikë, sepse ka të bëj me një qenie delikate, të vogël dhe akoma të paformuar, që është në formim e sipër të personalitetit të tij psiko-fizik, shpirtëror e emocional e të cilit i është e nevojshme t'i ofrohen njohuri të ndryshme për jetën e botën dhe këshilla e moralizime edhe përmes artit letrar.

3-Është vlerësuar se në Kosovë, pak krijohet letërsi për fëmijë e edhe më pak kritikë e mirëfilltë e kësaj letërsie. Si pasojë e kësaj të dytës, pëson ajo e para, d.th. vlera dhe cilësia e letërsisë për fëmijë.

4-Punimi reflekton edhe mbi disa lëshime profesionale në përpilimin e teksteve shkollore të letërsisë, e disa nga të cilat janë P.sh; përzgjedhja e njësive letrare a pa harmonizuar me moshën e nxënësit, leksiku i tej ngarkuar me terminologji shumë profesionale jashtë domenit të moshës dhe të pakapshme për fëmijën-nxënësin, (kur dihet që libri është i krijuar për nxënësin e jo për mësimdhënësin), aparaturo didaktike e teksteve shpesh joadekuate në raport me përmbajtjen letrare, etj.

5- Në bazë të punës empirike dhe anketave të realizuara në shkolla me nxënës dhe mësimdhënës, janë evidentuar shmangie profesionale të mësimdhënies së letërsisë (ku më shumë i kushtohet rëndësi aspekteve dytësore të njësisë letrare, (si; biografisë së autorit, vlerës sociale-patriotike dhe përmbajtjes semantike letrare, se sa aspektit estetik, stilistik, figurativ, etj).

6- Është konstatuar (në bazë të komunikimit me bibliotekat e shkollës dhe me mësimdhënësit), se lista e lekturës shkollore, është pothuajse e pandryshuar me dekada, apo ka ndryshuar pak por ky ndryshim nuk është adekuat dhe kjo lekturë në ndonjë rast edhe nuk

përkon fare me moshën dhe kapacitetet absorbuese të nxënësit, dhe në vend që të ketë efekt pozitiv lidhur me ndjenjës dhe vullnetin e fëmijës për artin letrar, kanë efekt të kundërt e ndodhë edhe imitues.

7-Janë nxjerrë disa rekomandime për kompetentët, gjegjësisht mësimdhënësit dhe përpiluesit e teksteve shkollore.

KONKLuzion

Thënë përfundimisht, ky punim është realizuar mbi dy lloj burimesh të njohurive, mbi të dhënat nga literatura përkatëse e kësaj fushe dhe mbi të dhënat empirike, të dala nga hulumtimi në institucionet arsimore-shkolla. Kombinimi i këtyre dy lloj studimesh, ka mundësuar që përmbajtja dhe konstatimet e punimit të jenë origjinale dhe të reflektojnë, situatën, reale, të objektit tonë të studimit.

Referenca

1. Demiri, Qibrie, “Letërsia për fëmijë”, “Rozafa”, Prishtinë, 2011;
2. Deva, Agim, “Poezia shqipe për fëmijë - 1872-1980”, “Rilindja”, Prishtinë, 1982;
3. Dewey, John, “Shkolla dhe shoqëria”, Plejad, 2003, Tiranë;
4. Eco, Umberto, “Si shkruaj”, AIKD, Prishtinë, 2003;
5. Emërllahu, Dali, “Edukata estetike”, Prishtinë, 2001;
6. Fraj, Northrop, “Anatomia e kritikës”, Rilindja, Prishtinë, 1990;
7. Frojd, Zigmund, “Mbi letërsinë dhe artet”, F. Noli, Tiranë ;
8. Grup autorësh, “Letërsi në shkollë”, Tiranë, 2001;
9. Grup autorësh, “Pedagogjia”, Zagreb, 1978 ;

10. Kant, Imanuel, “Kritika e gjykimit”, Plejad, 2002, Tiranë;
11. Kumnova. M, Hyseni,M., “Leximi letrar 7”, Libri Shkollor, Prishtinë, 2010;
12. Musai, Bardhyl, “Metodologjia e mësimdhënies”, Tiranë, 2003;
13. Musai, Bardhyl, “Mjeshtëritë themelore të mësimdhënies”, Tiranë, 2008;
14. Petro, Rita & Sylva, Xhevat, “Leximi Letrar 6”, Botime Shkollore, Prishtinë, 2004;
15. Qosja, Rexhep, “Historia e Letërsisë shqipe III, Romantizmi, “Rilindja”, Prishtinë, 1986;
16. Rexhepi, Nuhi, “Letërsia në tekstet shkollore të Kosovës”, Prishtinë, 2002;
17. Rugova, Ibrahim, “Kahe dhe premisa të kritikës letrare shqiptare 1504-1983”, Prishtinë, 1983;
18. “Strategjia për zhvillimin e arsimit parauniversitar-Kosovë 2007-2017”, MASHT;
19. Shiler, Fridrih, “Mbi edukimin estetik të njeriut”, Tiranë, 2004;
20. Uçi, Alfred, “Universi Estetik”, Tiranë, 2007;
- Uçi, Alfred, “Estetika I-II-III”, Tiranë, 1986;
21. Zherar, Mari, Fransua & Rozhje Ksavje, “Hartimi dhe vlerësimi i teksteve shkollore”;
“Standardet për tekstet shkollore”, MASHT, Prishtinë, 2011.

ЛИНГВИСТИЧКА ЕМАНЦИПАЦИЈА ВО Р.МАКЕДОНИЈА**Doc.dr.Edi KELA**

International University of Struga

e.kela@eust.edu.mk

Abstract

Macedonia is a multilingual and multicultural country. Besides Macedonian language actively are spoken Albanian, Turkish and other languages of the smaller ethnic communities as Vlach, Bosnian, Serbian, Roma and others. Bilingualism and Trilingualism is more dominant in western Macedonia, while in Eastern Macedonia the bilingualism is less present while trilingualism is less common issue. Undoubtedly bilingualism and trilingualism presents a linguistical and cultural wealth but also brings problems and conflicts which should be resolved through meaningful and well prepared language policies.

David Harrison in his research came to the following conclusion: From 7,000 languages now spoken in the world, the half of the population uses only 83, and many of the small languages are threatened with complete extinction. Thus, by the end of this century may disappear even half of the languages. Around 3,500 languages are spoken by only a tenth percent of the world's population.

If a language is not used at the official level language respectively if a language is used only in the circle of the loved ones, family, friends, the danger of its extinction is much higher.

In the R. Macedonia the right to use a language is a constitutional and legal category, respectively everything that is connected with the use of languages shall be governed by the

Constitution of R. Macedonia. Legislation is adopted by the Parliament and the use of language is not allowed to be regulated by secondary legal acts adopted by the Government of R. Macedonia, the bodies of the state administration or local authority. This emphasizes the importance of the right to use the languages. The ratification of the "Framework Convention for the Protection of National Minorities" presents the first step that R. Macedonia took towards extensive use of languages.

The use of language respectively its proper use is not only a right it is also the obligation of all parties. Language twisting poses great danger, the use of foreign words for terms that exist in the official languages or writing of the Macedonian word in Latin characters. It not only has a negative impact on the preservation of the language but also affects the authenticity of certain terms and concepts. To avoid this, there are strict legal sanctions for those who fail to respect the linguistic rules.

Keywords: *Macedonia, "Framework Convention for the Protection of National Minorities, official languages.*

ВОВЕД

Во сите закони на уставниот амандман на Р.Македонија во врска со употреба на јазиците се среќава формулацијата „друг службен јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните на Р.Македонија..., никаде експлицитно не се спомнуваат друг јазик и писмо, освен македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. Ако за основа се земе последниот попис на населени (2002 година), единствената етничка заедница во Р.Македонија која учествува со најмалку 20% од вкупната популација е албанската. Тоа покажува дека статусот „друг службен јазик“ во моментот во Р.Македонија го има албанската етничка заедница.

Јавната употреба на јазиците на заедниците и нивните писма се однесуваат на следните области и институции: Собранието на Р.Македонија, комуникација на граѓаните со министерствата и органите државната управа, судските постапки,

управната постапка, извршувањето санкции, народниот правобранител, изборниот процес, изјаснувањето на граѓаните, личните документи на граѓаните, матичната евиденција, примената на полициски овластувања, радиодифузната дејност, инфраструктурните објекти, локалната самоуправа, финансиите, економијата, образованието и науката, културата, како и органите кои се значајни за унапредувањето и заштитата на ова право¹.

После конфликтот во 2001 година дојде до промена на јазичните политики во Р.Македонија. Како и секоја промена тие имаа позитивни и негативни последици врз граѓаните на Р.Македонија. околу позитивните и негативните резултати од новите јазични политики во Р.Македонија ќе се навратиме подоцна пред тоа да разјасниме што всушност претставува јазична политика.

Јазичното политика и планирање пред се треба да се третира како мултидисциплинарна истражувачка област која е во корелација со социо-политичкиот, научниот, културниот контекст во кој истата се реализира и без нив неможе јасно и прецизно да се согледа и утврди. Наведените контексти директно или индиректно влијаат врз планирањето и целите на одредена јазична политика. Со други зборови, исходите (планирани и очекувани или/и непланирани но реализирани) јазичните политики во различни делови од светот, секогаш се во корелација со социо-политичките, епистемиолошките и стратешките ставови од оние кои ги планираат, без разлика дали тоа го прават свесно или не во текот на креирањето на јазичните политики.

Може да се заклучи дека креирањето на јазичната политика е поврзана со социо-политичките ставови, економијата, културата, науката, моќта, националниот интерес и идентитет итн.

Како што наведов погоре Рамковниот договор беше првиот чекор кој Р.Македонија го превзеде за широка употреба на јазиците. Имено, од 1991 година од нејзиното осамостојување до 2001 година Македонија се соочуваше со незадоволството од

---

¹ Д. Јаневски, *Водич за националното законодавство во сферата на употреба на јазиците на етничките заедници во Р.Македонија*, Фондација Институт Отворено Општество Македонија, 2008

поголемата етничка заедница односно од самиот момент на осамостојување. Албанските пратеници во 1991 година не гласаа за уставот. Главните причини за тоа беа уставните решенија кои се одесуваа за јазичната политика односно статусот на албанскиот јазик и неговата општествена употреба како и неговата употреба во високото образование.

Со Рамковниот договор употребата на албанскиот јазик се прошири со што албанците генерално беа задоволни додека поголем дел од македонците го доживееа како неправда. Во поглед на јазичните политики во Р.Македонија споре мене постојат два клучни моменти, моментот на осамостојувањето на државата и моментот на потпишување на ратификација на Рамковниот договор. Секако дека и после тоа постое и во иднина ќе постојат нови предизвици во поглед на јазичната политика бидејќи тоа е и нормален процес во повеќејазичните средини. Да се обвинуваат македонците за 1991 година поради лоша јазична политика не е коректно бидејќи Р.Македонија беше млада држава која од еден политички систем премина во друг. Формирањето на државата, новото политичко уредување, предизвиците носеа стравови и одговорности. Страв за сопствената, држава, идентитет итн. резултираа со погрешна јазична политика. Новиот политички систем наметна нови правила и нови проблеми. Транзицискиот период кој според мене треба да биде период на созревање наместо созревање во Р.Македонија резултираше со конфликт, после конфликтот беа решени голем дел од јазичните проблеми но остави траги, траги кои и до ден денес може да се каже дека претставуваат пречка Р.Македонија да прерасне во здрава мултикултурна и повеќејазична средина од која целокупното општество би имало полза.

Од друга страна пак, да се обвинува албанската етничка заедница пред и тоа не е коректно. Бидејќи тие бараа да им се задоволи основното човеково право односно употреба на албанскиот јазик за службени цели и употреба на истиот во високото образование. Ако за пример ја наведеме состојбата на курдите во Р.Турција и јазичната политика која Р.Турција со децении наназад ја водеше кон куртскиот јазик односно како последица од стравот и напорите да се сочува територијалниот суверенитет и интегритет на државата се појави терористичката група која постојано вршеше терористички напади врз војската и полиција а сега веќе и врз цивилното население.

Курдите во Р.Турција во цивилизациски и културен аспект се на многу незавидна позиција, ицесот е нормална појава, крната освета е секојдневие и слично. На курдите во Р.Турција не само што не им е дозволено образование на мајчин јазик туку куртскиот јазик беше забранет и за јавна употреба до пред извесен период. Дали денешнава состојба Турција можеше да ја реши со добра јазична политика. Мислам дека да, образованието е една од најважните елементи за напредок и еманципација на еден народ. Курдите во Турција останаа не образовани, вандализмот, нечовечноста, напаѓање на невини жртви може да се очекува само од необразован и недоволно еманципиран народ.

Поради тоа сметам дека ниту една држава не би смеела да има ограничување во поглед на употреба на јазиците во високото образование.

Конфликтот остави траги и последици кои и до ден денес се забележуваат од секој аспект, јазичен, меѓуетничката комуникација, предрасудите станаа поизразени, општествено-политичкиот аспект, економски итн.

Конкретно Струга е повеќејазична средина но состојбата во поглед на употреба на јазиците денес во споредба со периодот пред осамостојувањето на Р.Македонија е сосема различна. Во текот на моето истражување разговарав и се обидов да опфатам лица од различна етничка, верска, полова и возрастна структура.

Во долунаведената табела прикажени се реалутати во поглед на билингвизот и трилингвизмот во Струга според возраста (истражувањето не ги опфаќа старнските јазици):

Возраст	Етничка припадност	Број на испитаници	Колку јазици зборува
од 50 год. нагоре	Албанци	10	- 7 испитаника зборуваат 3 јазици, -3 испитаника зборуваат 2

од 50 год. нагоре	Македонци	10	-2 испитаника зборуваа 3 јазици, - 3 испитаника зборуваат 2 јазици 1- го разбираа албанскиот 2- го разбираат турскиот 2- не знаат друг локален
од 50 год. нагоре	Турци	10	- 8 испитаника зборуваат 3 јазици, -2 испитаника зборуваат 2
од 50 год. нагоре	Власи	10	- 4 испитаника зборуваат 3 јазици, -6 испитаника зборуваат 2
Од 25-50 год.	Албанци	10	- 2 испитаника зборуваат 3 јазици, -8 испитаника зборуваат 2
Од 25-50 год.	Македонци	10	- 2 испитаника зборуваат 2 јазици 3- го разбираа

			албанскиот 2- го разбира турскиот 3- не знаат друг локален
Од 25-50 год.	Турци	10	- 6 испитаника зборуваат 3 јазици, -4 испитаника зборуваат 2
Од 25-50 год.	Власи	10	- 3 испитаника зборуваат 3 јазици, -4 испитаника зборуваат 2 3- зборуваат само македонски
Под 25 год.	Албанци	10	- 6 испитаника зборуваат 2 јазици, 2- испитаника зборуваат 1
Под 25 год.	Македонци	10	1- го разбира турскиот 9- не знаат друг локален
Под 25 год.	Турци	10	- 5 испитаника зборуваат 3 јазици, -5 испитаника

			зборуваат 2
Под 25 год.	Власи	10	-2 испитаника зборуваат 2 8- зборуваат само македонски

Од табелата може да се види дека опаѓа бројот на лица кои зборуваат два или три јазици во зависност од возраста. Од истражувањето покажува дека помалите лингвистички заедници се нужно лингвистички поеманципирани од другите, пред се Турците и Власите. Она што е карактеристично, има млади албанци до 25 годишна возраст кои не го зборуваат македонскиот јазик, некои поради тоа што го бојкотираат некои поради тоа што во селата немаат добар наставник по македонски јазик. Младите македонци до 25 годишна возраст речиси и не знаат ниту еден од јазиците кои ги зборуваат етничките заедници од општина Струга. Младите власи до 25 годишна возраст претежно го зборуваат само македонскиот јазик. Важен момент е и обидот на одредени лица да го научат албанскиот јазик и за таа цел одат на курсеви по албански јазик, интересот да се научи албанскиот јазик е од економски карактер и можност за полесно вработување особено во приватниот сектор.

На младите кои бојкотираа да учат некој од локалните јазици им го поставив прашањето зошто не сакаат да го учат. Одговорот беше дека не им е убав како јазик, не им звучи убаво, дека не им е потребен или дека не ги сакаат македонците/ албанците па поради тоа и не сакаат да им го учат и јазикот. Секако ова се последици од конфликтот и потребно е уште време за истите да се надминат. Но, тука вреди да се истакне дека сепак состојбата се подобрува како што одминува времето. Бројот на меѓуетнички проблеми е значително намален, благодарение на волјата на граѓаните и секако бројните мултикултурни и мултиетнички организации и проекти кои се организираат на локално и национално ниво.

За поздравување се иницијативите кои Младински Образовен Форум- Скопје почна да ги имплементира на национално ниво, имено оваа организација прва почна да ги мотивира младите средношколци ширум цела Македонија на взаемна дружба и меѓусебно познавање. Активностите на оваа организација мотивираа и други организации и сите тие активност имаа позитивни ефекти особено помеѓу средношколците.

Од друг агол гледано сепак Р.Македонија во споредба со многу други држави е позитивен пример за справување со меѓуетнички конфликти. И генерално може да се заклучи дека граѓаните на Р.Македонија се горди на мултикултурниот диверзитет и повеќејазичноста.

Всушност сите етнички заедници кои живеат во Р.Македонија колку и да се разликуваат сепак живењето во ист простор и во исти општествено- економски околности има наметнато и културни карактеристики кои се исти или можеби слични за сите етнички заедници. Граѓаните во Р.Македонија имаат речиси исти кулинарски специјалитети и исти или слични густативни карактеристики. Имено, дел од кулинарските специјалитети кои ги има во секоја терпеза во Р.Македонија потекнуваат од турција, дури дел од јив се од арапската кујна кои преку турците влегла и во македонската, албанската, босанската, српската кујна. Но, она што тука вреди да се истакне дека и покрај тоа што станува збор за турски специјалитет начинот на кој истиот се подготвува во Турција и во Македонија е сосема различен прилагоден според густативни карактеристики на луѓето кои живеат во ова поднебје. Но, истите турски специјалитети во Македонија на ист или на сличен начин го подготвуваат македонците, албанците и турците. Ги употребуваат истите зачини и ги подготвуваат според истите методи и постапки.

ПОВЕЌЕЈАЗИЧНОСТА ВО Р.МАКЕДОНИЈА

Во поглед на законот за употреба на јазици од вкупно 80 општини во Р.Македонија, во 27 општини албанскиот се употребува како службен јазик, во 4

општини како таков се употребува турскиот јазик и во по една општина српскиот и ромскиот јазик.

Во воведниот дел од ова поглавје зборувавме за позитивните аспекти и придобивки кои ги носи законот за употреба на јазиците меѓутоа секако дека спороведувањето на законот има низа негативности како во службената употреба така и во поглед на одалечување и отуѓување помеѓу етничките заедници.

Службената употреба на два јазици значи преведување на сите информации, документи што претставува трошок а покрај тоа повеќе работа и доцнење со преводот а тоа пак предизвикува реакција кај припадниците од другата етничка заедница. Водењето на дебатите, дискусиите, седниците, состаноците и слично на два јазици значи продолжување на времето, губење на смислата, мотивацијата, намалување на концентрацијата и слично. Билингвални дебати почнаа да практикуваат и некои од телевизиите, но дали тоа треба да биде целта на законот за употреба на јазиците?! Превод секако дека се користи насекаде по светот но на меѓународни конференции и собири каде учесниците не го разбираат јазикот на кој што се говори и за истиот им е потребен превод. Но дали е природно да се преведува и да се слуша превод на јазикот кој го знаеме и кој ни е познат. Сметам дека ваквиот пристап не одалечува и не ни дозволува меѓусебно запознавање и разбирање, градење на здрава мултикултурна и повеќејазична средина. Се додека по секоја цена и во секоја пригода бараме превод и обраќање на мајчиниот јазик, се додека се напуштаа емисии поради тоа што се дискутира на албански јазик неможеме да зборуваме за развиена и повеќејазична средина. Ако на повеќејазичноста не и дадеме природен тек употребата на истите ќе претставува проблем и присилно прифаќање односно прифаќање на истите само поради тоа што е законска обврска.

За да може да се уживаат придобивките од повеќејазична средина и да се формира повеќејазична средина без предрасуди потребно да се надмине наметнувањето и да се остави простор стихијно да се прифатат останациите јазицици впрочем во минатото во Р.Македонија постоела повеќејазичноста и меѓусебната комуникација помеѓу различните етнички заедници во Р.Македонија била на позвисоко ниво јасен показател за тоа е дека постарите генерации од 50 годишна возраст нагоре процетунално повеќе

ги знаат јазиците кои се зборуваат во Р.Македонија а истотака имаат и повеќе знаење за нивите културни и религиски карактеристики. Денес помеѓу помладата популација многу помалце се знае за начинот на живеење на другите заедници различни од нивната. На пример многу млади Македонци сеуште го поставуваат прашањето за рамазанските постови не им е јасно како и зошто муслиманите ги празнуваат своите празници од друга страна истото важи и за младите Албанци и Турци, не знаат што смее а што не смее да се јаде за време на христијанските постови, не знаат за христијанските празници. Апсурдно е што имаат детални знаења за јазици и култури кои се илјадници километри одалечени и никогаш не биле во тие земји а за своите соседи не ги знаат ни основните јазично-културни карактеристики. Главни причини за ваквата состојба покрај локалните политики секако дека е и доминацијата и империјализмот на англо-американската култура и јазик.

ВЛИЈАНИЕТО НА ПОВЕЌЕЈАЗИЧНОСТА ВО КУЛТУРНОТО ИЗДИГАЊЕ НА ЛИЧНОСТА

Веќе истакнавме кои се придобивките од познавањето на повеќе јазици Но, како влијае повеќејазичноста во културното издигање на личноста?

Како што истакнавме и претходно, познавањето на повеќе јазици истовремено значи и познавање на повеќе култури. Поединецот кој познава повеќе јазици и култури е личност со помаце предрасуди, критички може да размислува и сам да носи одлуки за општествено-политичките случувања, познавањето на повеќе култури придонесува личноста да може да комбинира културни карактеристики од повеќе народи односно она што смета дека е негативна културна карактеристика кај својот народ да ја отстрани и истата да ја замени со друга. Тоа придонесува личноста културно да се изгради и да се разликува по својот начин на живеење, делување и размислување. Комуникацијата на повеќе јазици му овозможува поблизок контакт со повеќе култури кои ги прошируваат видикот на личноста и му овозможуваат рагледување и размислување од повеќе аспекти а сето тоа секако влијае врз неговиот интелектуален и културен развој.

Секој народ има свои позитивни културни карактеристики кои го разликуваат од другите народи комбинирањето на овие позитивни културни карактеристики од повеќе народи придонесува во изградба на личност со многу позитивни културни карактеристики и позитивни манири.

Повеќејазичноста и познавањето на повеќе култури не прави повнимателни во комуникацијата, спонтано стануваме поучливи бидејќи точно знаеме кои елементи можат да навредат еден народ истотака точно знаеме на кој начин треба да им укажеме почит и слично. Личноста која познава повеќе јазици и култури добро ги потребите на одреден народ и ретко е конфликтна личност, проблемите ги решава со дискутирање. Р.Македонија е идеална средина во која многу лесно може да се научат повеќе јазици а со тоа и повеќе култури учењето на јазиците не треба да биде наметнато туку природно што би придонело за намалување на предрасудите, меѓусебното запознавање и секако аналогно на тоа разрешување на конфликтите.

ЗАКЛУЧОК

Истражувањето покажува дека помалите лингвистички заедници се нужно лингвистички поеманципирани од другите, пред сè Турците и Власите. Она што е карактеристично е дека има млади Албанци до 25-годишна возраст кои не го зборуваат македонскиот јазик, некои поради тоа што го бојкотираат, а други поради тоа што во селата немаат добар наставник по македонски јазик. Младите Македонци до 25-годишна возраст речиси и не знаат ниту еден од јазиците кои ги зборуваат етничките заедници од општина Струга. Младите Власи до 25-годишна возраст претежно го зборуваат само македонскиот јазик. Важен момент е и обидот на одредени лица да го научат албанскиот јазик и за таа цел одат на курсеви по албански јазик. Интересот да се научи албанскиот јазик е од економски карактер и заради можност за полесно вработување, особено во приватниот сектор.

На младите кои бојкотираа да учат некој од локалните јазици им го поставив прашањето зошто не сакаат да го учат. Одговорот беше дека не им е убав како јазик, не им звучи убаво, дека не им е потребен или дека не ги сакаат Македонците/Албанците,

па поради тоа и не сакаат да им го учат јазикот. Секако, ова се последици од конфликтот и потребно е уште време за нивно надминување. Но тука вреди да се истакне дека, сепак, состојбата се подобрува како што одминува времето. Бројот на меѓуетнички проблеми е значително намален, благодарение на волјата на граѓаните и, секако, на многубројните мутикултурни и мултиетнички организации и проекти кои се организираат на локално и национално ниво.

Од друг агол гледано, сепак, Р. Македонија во споредба со многу други држави е позитивен пример за справување со меѓуетнички конфликти. И генерално може да се заклучи дека граѓаните на Р. Македонија се горди на мутикултурниот диверзитет и повеќејазичноста.

Користена Литература

1. Almanah The World Almanac and Book of Facts 1997. – New Jersey: K-III Reference Corporation, 1997.
2. Baker, C., Prys Jones, S. (1998) *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*, Clevedon: Multilingual Matters.
3. Chandler, *Semiotics the basics*, Routledge, London and New York, 2007.
4. Edwards 1994: J. Edwards, *Multilingualism*. London; New York.
5. Ferdinand De Sosir, *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1989.
6. Д. Јаневски, *Водич за националното законодавство во сферата на употреба на јазиците на етничките заедници во Р. Македонија*, Фондација Институт отворено општество Македонија, 2008.

Интернет-Портали

7. <http://www.ftu.uklo.edu.mk>
8. <http://www.ukim.edu.mk>
9. <http://makedonskijazikiliteratura.blogspot.com>
10. <http://www.ftu.uklo.edu.mk>
11. <http://makedonskijazikiliteratura.blogspot.com>

THE INTEGRATION OF TECHNOLOGY BASED MATERIALS INTO THE ENGLISH LEARNING CLASSROOM

Arijeta ISAKU

International University of Struga

arjeta.kadriu@eust.edu.mk

Abstract

Technology nowadays keeps improving and so have the chances of increasing the quality of education. Since technology is used throughout the world, teachers see it as a necessary tool to integrate in their teaching. Using technology in the classroom with children and students in general has many positive benefits. It allows students to develop their speaking, listening, reading and writing skills. And we as teachers can facilitate their learning by serving them with different games, using images, pictures, quizzes and which will be in correspondence with their levels. Students can easily access a variety of media such as text, graphics, sounds, videos and animation which are linked together, so the students can easily navigate their own learning. The internet activities fit any schedule and it is good for all type of learners, both for those who want to learn independently and those who want either to compare or share their work with others. In addition, learners can communicate in the target language without having to leave their homes or schools, the internet services are available any time of the day.

This paper will have a closer look on how technology has increased student's interest on studying through incorporating pieces of technology in class. Furthermore, it will collect information on students' interest on learning via computer assisted language learning.

Keywords: *Technology, students, learning.*

INTRODUCTION

Today teachers have access to innovative tools with which to enhance their curriculum. One of these technology tools is the Internet, which has given students a new way to do research, allowed teachers to offer a wider topic range, and made available an endless amount of information. Additionally, email connects teachers and students from all over the world so they can work collaboratively with other teachers and students anywhere in the world. Another important example is the World Wide Web, which students can use to provide themselves with authentic materials, various online books, chat rooms, magazines and movies.

In the field of education, the influence of technology is ever increasing as school districts and even state governments mandate its use more and more each year.

Students should benefit from the use of technology in the classroom. Research in this area has the potential to prove that when teachers use technology tools in the classroom, students become more motivated to learn the material and are more involved in the lesson. In addition, their attention spans may increase when a teacher uses technology tools. Some of these tools include an interactive discussion, grammar and spelling checkers and many other options available today. If teachers understand the importance of integrating technology into their lessons and receive the professional development needed in their fields, they could become accustomed to using technology tools. Thus, this can increase student's motivation and spin their interests.

One example is the World Wide Web which provides them with an authentic learning material and various online books, forums, chat rooms, blogs podcasting, magazines, and movies. The internet is a limitless source where teachers can find authentic materials and it can be a tutor who will serve as a tool which will stimulate learners to practice their skills through various word processors, spelling and grammar checkers, concordances and desk-top publishing, participate in discussions or conduct a research. (Warschauer, 1996, Conclusion section, para.1).

It is through computers that teachers can join two things at a time, allow learners to have fun and at the same time prompt them make practice of the piece of language they own. They can develop their writing capacity, do on-line exercises and plentiful activities which

will help them improve the four skills. This paper will draw a closer attention on how we as teachers can incorporate the four skills (writing, reading, speaking and listening) and the culture awareness in by using technology. The goal of this study is to investigate the contribution of technology-based instruction to development of language skills.

STATEMENT OF THE PROBLEM

The problem is although many new technology tools are available for teachers to use in their classrooms, still teachers should be provided with adequate training and continuously encouraged for implementation to be successful. Teachers should realize if they spend the initial time learning how to use the technology based materials on their teaching. With practice and a little extra planning time, teachers should be able to integrate technology into their classrooms and soon witness the benefits, such as improved student performance on test scores and motivation.

Purpose of the Study

The purpose of this study was to prove the importance of adding technology based materials into a teacher's instruction method.

Research Questions

Technology in education is a very broad topic, and many questions could have been asked of teachers and students to gather information for this study. The researcher narrowed down the topic by focusing on student's benefits when technology is integrated into the classroom by considering the following research question:

1. How can one incorporate technology based materials into the English Learning Classroom?
2. What benefits are there to students when technology is integrated into the classroom?

LITERATURE REVIEW

Improving writing

At first, writing as a skill can be improved a lot through computers and internet usage if it is well instructed by teachers. I would incorporate the writing skill through electronic discussions because they fit any schedule and they are very good for students who want to work independently. Another thing that can be done in order to have learners participate actively in such discussion forums, is to provide learners with encouraging and interesting discussion lessons along the forum, lessons or topic for which they have some previous knowledge and they are able to say something. Additionally, let students' feel that they are out of all the norms and conventions and allow them to engage in an environment where the students can get individual feedback on their performance from people other than the teacher. (Hanna, 2003, The Borderless section, para.6).

So, as a teacher I should create a hook to get learners' motivated to participate and create a fruitful debate and besides this to also be able to go beyond participation, but to also put to work those genres (Hanna, et al., 2003, How to Practice your French Without Really Trying section, para. 7). I would for instance, create a discussion forum and I would change the students who will post questions every week, the topics might start from their difficulties they face during the English courses, educational system in Macedonia, the issue of having the right to choose the English books or talk about the entertainment life, sports, interests. Another activity can be: I can tell my students to enter a certain website that I will provide and the first think they have to do is to choose one topic out of hundreds of choices and afterwards show them that they can write as quickly as possible in about 15 minutes, and write down the first ideas that will come to their minds. I can use this opportunity to teach them about the basic ideas of writing such as: brainstorming, thesis statement, body and conclusion.

READING SKILLS

Even though I have not implemented it until now in my teaching experience due to the poor supplies at educational institutions, I would use MPALL (mobile peer -assisted language learning) in EFL reading activities since recent findings suggest that it promotes their reading motivation and improves collaboration, reduced anxiety in elementary EFL learners, and

enhances oral reading confidence. (Lin, Sung & Chang, 2007, Abstract section, para.1). Additionally, this also relates to Attewell and Webster's (2004) study which claims that Mobile learning inspires enthusiasm about learning in adults and also increases their motivation for learning as well. (Lin, Sung & Chang, 2007, Discussion and Conclusion section, para.5). For instance, I can ask my students to work in groups and find the most descriptive article they find on line. In this case they will have to search and read articles. Their level of boredom is decreased because younger generations find it interesting using internet in their learning.

Integration of Internet-based readings is another activity I would include in the reading sections. And according to Brandl, (2002) www –based activities can enhance successful learning experience if they are organized in the sense of being pedagogically rationale and if a teacher decides to integrate the internet-based reading, it also need to make sure to go beyond of what he/she can offer in the classroom. (Conclusion section, para. 2). And an example of how would I integrate the internet-based activity to improve my students reading capacity is the following activity: I would previously select a website and tell my students to read the short articles quickly, and afterwards find the key words of the articles. The next stage they will have to find synonyms of the highlighted key words. And if they have any unknown words they can use a bilingual dictionary.

SPEAKING SKILLS

Speaking is another skill which learners master and improve throughout a course and therefore a skill which helps learners become better communicators and raise the chances of success in their jobs. Chats with native speakers offers opportunities for “negotiation of meaning” and this is one way I would encourage my students to practice and enrich their speaking capability (Tudini, 2003, Abstract section, para.1). Chatting with native speakers is an effective way of developing speaking skills since students actually are making use of the language they possess. According to the studies done by Kern, 1995; Ortega, 1997; & Pellettieri, 2000,(as cited in Tudini, 2003, Previous Research on Synchronous CMC, para.11.) chat rooms with NS allows learners to monitor and edit their language production, since the process of “noticing” occurs and as a result at some point the noticing will push out the

learner to modify his/her output.(Swain & Lapkin,1995, as cited in Tudini, 2003, Previous Research on Synchronous CMC, para.11).

LISTENING AS A SKILL

Furthermore, another skill to be presented as how best to serve to EFL learner's repertoire is the listening as a skill. Introducing a new language through digital stories is an attracting way of learning the language, and especially useful to make use of the listening skill. The students are having fun and at the same time the chances of a memorable and meaningful learning are higher. Since stories are visual, interactive and repetitive, is would use stories as a creative solution of the advent of computers. The procedure of these stories engages children in following a certain order and proceeding with the story by clicking on different parts of the screen. (Verdugo & Belmonte, 2007, Introduction, para.3). An activity on how I would incorporate digital stories in my teaching is shown by the following activity: As a teacher I would pick a digital story and have my students listen to it, for instance:" My mother Always said" and ask them to pay attention to the pronunciation, stress and pitch. Students work on their own pace and clicking on the pictures or part of the screen to figure out what happens next. They can afterwards, write useful phrases they hear during the story and write them in their notebooks.

Another example is the Dustin program, which is a situation in which a student arrives at the airport and it is supposed to take the role of a person who would converse with other simulated people and situations and at the same time having the control of the situations by asking for help, requesting for translation or asking for a repetition of what have been previously said. (Warschauer, 1996, Steps towards Integrative CALL: multimedia, para.3). The advantage of this program is that it allows learners to be part of a more authentic learning environment since listening and seeing are combined at the same time, just like in the real world situations. Apart from integrated skills, learners can also unconsciously learn about the elements of culture too. Moreover, according to Canale & Swain, 1980; Seelye, 1988, (as cited in Liaw, 2006, Introduction, para.4) since intercultural communication has been enhanced in the education curriculum, the computer support in teaching elements of culture has promoted significant results in the EFL/ESL environments. Even though I have not implemented any projects which will help my students gain understanding about their own

culture and reflect on other cultures as well. I think it is a wise that I start integrating activities which will help learners master the connotative meaning of words and avoid misunderstandings and stereotypes about other cultures. In response to this need, I would use the computers to ask my students to design a project about their own culture, the Macedonian. The students can work in groups of four-five and collaborative in completing their task. They each have some sort of information and they come from different backgrounds so they all can contribute and come up with ideas. The computers will serve as a tool which will facilitate the search of information, pictures of various traditional ceremonies, lifestyles, history and dialects. They will gather information and will be some sort of intercultural communication. Another example of an activity I would include by using technology would be the following: I can first select three articles about the target culture (English) and then create web quest which will contain a vocabulary section and a forum which will reveal cross-cultural discussions. Through the vocabulary section they will answer questions related to the new vocabulary in the articles and the forums will help them exchange ideas and thoughts, reflect and discuss based on the articles posted.

CONCLUSION

To conclude, this is my way of viewing the flow of situations and activities which I would incorporate when teaching the four skills and the culture awareness. It is through technology that I see my students successfully walking in a qualitative learning process. It is essentially important to do the best we can in creating a more attentive teaching methodology besides the classroom boundaries.

References:

1. Tudini, V. (2003). Using native speakers in chat. *Language learning and teaching*, 7(3). Retrieved September 15th, 2010, from: <http://llt.msu.edu/vol7num3/tudini/default.html>;
2. Lan, Y., Sung, Y., & Chang, K. (2007). A Mobile-Device-Supported Peer-Assisted Learning System for Collaborative Early EFL Reading. *Language Learning and Technology*.

11(3), 130-151. Retrieved September 15th, 2010, from:
<http://ilt.msu.edu/vol11num3/lansungchang/default.html>;

3.Brandl, K. (2002) The Integration of Internet-Based Reading Materials into the Foreign Language Curriculum: From Teacher-to Student-Centered Approaches. *Language; Learning and Technology*. 6(3), 87-107. Retrieved September 15th, 2010, from:
<http://ilt.msu.edu/vol6num3/brandl/default.html>;

4. Hanna, B. & de Nooy, J. (2003). A Funny Thing Happened on the Way to the Forum: Electronic Discussion and Foreign Language Learning. *Language Learning and Technology*. 7(1), 71-85. Retrieved September 15th, 2010, from:
<http://ilt.msu.edu/vol7num1/hanna/default.html> ;

5.. Verdugo, D. & Belmonte, I. (2007). Using digital stories to improve listening comprehension with Spanish young learners. *Language Learning & Technology*, 11(1), 87-101. Retrieved September 15th, 2010, from:
<http://ilt.msu.edu/vol11num1/ramirez/default.html>;

6.. Liaw, M. (2006). E-Learning and development of intercultural competence. *Language Learning and Technology*. 10(3), 49-64. Retrieved September 15th, 2010, from:
<http://ilt.msu.edu/vol10num3/liaw/default.html>;

7. Warschauer, M. (1996). Computer Assisted Language Learning. Retrieved September 15th, 2010, from: <http://www.ict4lt.org/en/warschauer.htm> .

LOGISTIC REGRESSION APPLICATIONS STUDYING THE RATING OF THE PERFORMANCE OF STUDENTS

Miftar RAMOSAÇAJ

Department of Mathematics, University Ismail Qemali, Str. Kosova, 9400 Vlore, Albania

miftar.ramosaco@gmail.com

Abstract

The problem with the students' performance level in the first year of studies has been subject of many other similar studies. We have used the opportunity that binary logistic regression model offers. In this study, took part around 240 freshmen. The data were obtained from the analysis of the questionnaires. The analysis was conducted based on variables such as gender, environment where they live, type of private or public school, school location, points taken in high school, the mode of perception of the social environment. The analysis consists of an examination of the impact of these independent factors in the performance of students in the first year of study.

Key words: *Logistic regression, Wald Statistic, Ratio Tests, Shortest Confidence Interval.*

INTRODUCTION

Students differ in gender, culture, family environment, financial status of parents, etc., while schools vary in student number, teacher quality, infrastructure, school location, government assistance etc. Of course, the student's performance measured in terms of credit scores obtained in the first semester of the university is indicative also based on the above parameters. Variability in results is a social function that needs to be studied and scientifically analyzed. The student performance is as old as the history of education. The analysis started

around the thirties of the 20th century. The performance measure corresponds to different independent variables that can be analyzed using the logistic regression analysis. Logistic regression has been successfully used in social sciences. This paper deals with the presentation and analysis of the results of the examination of the performance results of UV students by creating a more generalized assessment.

Review of Literature

Peng et al (2002) Has applied the logistic regression technique to compare related corrective reading skills with gender. David et. Al. (2001) used a logistic regression analysis to determine whether the average of grades and study time can affect in the results of the national athletics.

E. L. Dey dhe Astin A. W. (1993) He studied the focus on the practical implications of applying logistic regression, probit. Analysis and regression Linear in the probing problem of college retention. Jason et. Al. (2001) Analyzed the logistic regression method to predict the probability and of passing a course based in the results of diagnostic chemistry test in California in two different Institutions with two different instructors over many years. Robert B. and Vaughan B. (2006) checked which factors were important in enabling or limiting students' ability in school outcomes. Sarma and Sarmah (2010, 2011) Uses diversified logistic regression analysis to discuss probabilistic analysis using Markov chain.

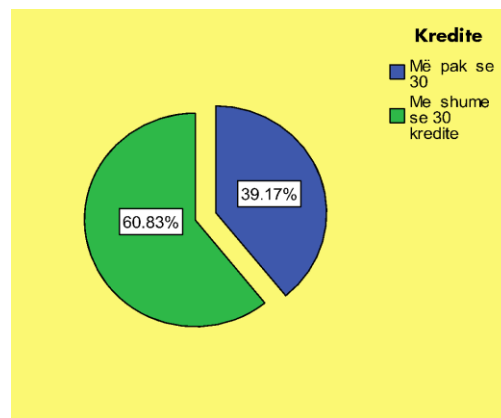
Data

In this study the data were collected by students who completed the first year of study. Students come from different schools, from different areas, rural or urban. They have different feelings about the rating of stress in higher education institutions. They also differ from most of their current or access to the Internet. The questionnaires were further analyzed in the SPSS program.

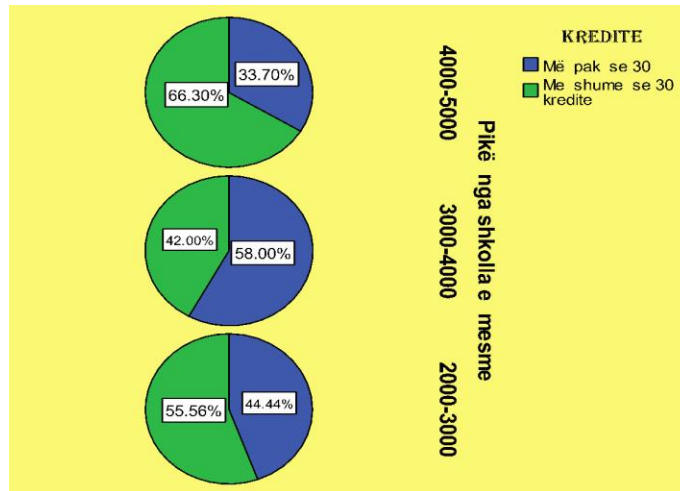
Used methods

It is supposed that the results of the students are dependent from the gender, type of public or private schools, their location, etc. Logistic regression approach has been made to

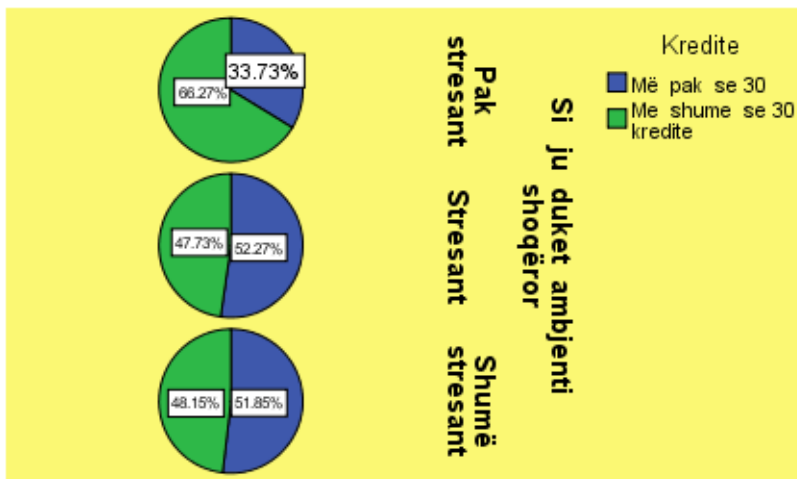
study the results of students after the first semester according to the variables mentioned above. Student results are divided into two groups: less than 30 credits, which means that they have not received all the courses offered, and more than 30 credits, are all who have received these offered courses. About 39% of students have less than 30 credits, while 61% have more than 30 credits achieved. Students are classified in two different categories. The consequent idea of binary logistic regression analysis seems to be appropriate, when the results are the functions of the independent variables mentioned above.

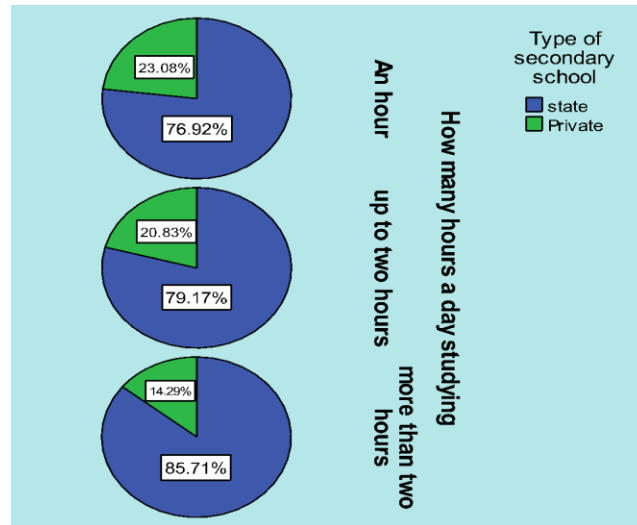
Students come from high school with relatively high points. 75% of them have 4000-5000 points, while 21% of them have 3000-4000 points. It is important to look at how students perform on the basis of high school scores. Based on the graphical presentation we note that: from 2000-3000 students, 45% of them are poorly performing, whereas from the students with 4000-5000 points, 34% result in poor performance. The problem we think are all students who come with 3000-4000 points, of whom 58% result in poor performance. Summarizing this issue, we can say that there is an inflation in the amount of points from high school, and consequently the performance in the first year is such. The highest inflation points have students with 3000-4000, based on the performance of the first semester. For this reason, we think that we should take better account of the points calculated on the basis of the merit preference system, perhaps their estimates should be seen, based on the criteria that lead to a more accurate evaluation of the merit.

The environments where students study have a major role in their performance rather than being stressful to them. Students who claim that the environment that they are studying is a bit stressful, only 34% of them result in poor performance, and among those who declare that the social environment is stressful, 52% of them result in low performance.

However, from the data, we can say that 71% of students claim that the social environment is a bit stressful. From the analysis of the chart below we see that 59% of male students result in low performance, while 66% of girls result in higher performance.

The type of school where students come from is not significant with their performance after the first semester.

LOGISTIC REGRESSION AND ITS APPLICATION

Take in consideration the indicator variable $Y_i=1$ if the student has more than 30 credits and $Y_i=0$ if the student has less than 30 credits. Suppose that:

$P(Y_i=1) = \theta = 1 - P(Y_i=0)$ where θ can be written as

$$\theta = x = \frac{e^{(\alpha + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_n x_n)}}{1 + e^{(\alpha + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_n x_n)}}$$

Where α is a constant of the equation and β_i coefficients of regression for each variable of X_i for $i=1, 2, \dots, n$. An alternative form of regression equation is :

$$\text{logit}[\theta(x)] = \log \left[\frac{\theta(x)}{1 - \theta(x)} \right] = \alpha + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_n x_n$$

The purpose of logistic regression is to predict the exact category of outcome result for specific cases using the logistic regression model. To achieve this goal, a model has been created that includes all the predictive variables that are useful to predict the outcome result.

Logistic regression calculates the probability of success on the probability of failure.

The results of the analysis are in the form of a ratio of chance. The ratio of chance is a good indicator to show the success rates of failure under specific conditions of data. It is used as a descriptive statistic, and plays an important role in "logistic regression".

The first assumption or zero hypothesis is that, the predictive *coefficient is zero* in population.

Test : The hypothesis is raised if there is sufficient evidence in the sample data to reject the zero hypothesis and therefore to accept the alternative hypothesis that coefficients are different from zero. Confidence intervals can be used for testing hypothesis as well as for regression coefficients.

In this paper, the logistic regression analysis is performed by using like dependent variables the amount of achieved credits, assuming that a student with less than 30 credits is not past in one or more subjects, and like dependant variables: gender, type of Schools, public or private, the location of schools, rating of stress from social environment. By applying the Correlation Analysis method it is noted that there is a not significant correlation between the type of schools and the result of the exams 0.02 variables, as well as among other variables, indicating that it is unlikely that there will be a co linearity between dependent variables.

DATA		DATA TYPE	VALUES
	Dependent	Variable	
Taken credits	Passing Failing	Binary	0- Less than 30 credits 1- More than 30 credits
	Independent	Variable	
P1 Gender	Independent	Binary	1- F 0- M
P2 Type of school	Independent	Binary	0- Public 1- private
P5 High school points	Independent	Non- binary	1- 5000-4000 2- 4000-3000 3- 3000-2000

P4 Taken credits	Credits	Binary	0- Less than 30 credits 1- More than 30 credits
P3 School location	Independent	Binary	0- Village 1- Urban area
P6 Social environment	Independent	Non- binary	1- stressful 2- not stressful 3- very stressful

Analyse :

Seeing the respective logistic regression table, taking this from the SPSS program, we can give the general formula of the logistic binary regression equation. This equation has the following general outline:

Variables in the Equation

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I.for EXP(B)	
							Lower	Upper
Step 1 ^a P1 Gender	1.800	.748	5.799	1	.016	6.052	1.398	26.194
P2 Type of secondary school	-.024	.939	.001	1	.980	.976	.155	6.145
P3 Location of the high school that you attended	.537	.475	1.278	1	.258	1.711	.674	4.343
P4 Credit	-1.934	1.327	2.125	1	.145	.145	.011	1.947
P6 How many hours a day studying	.705	.503	1.961	1	.161	2.023	.755	5.426

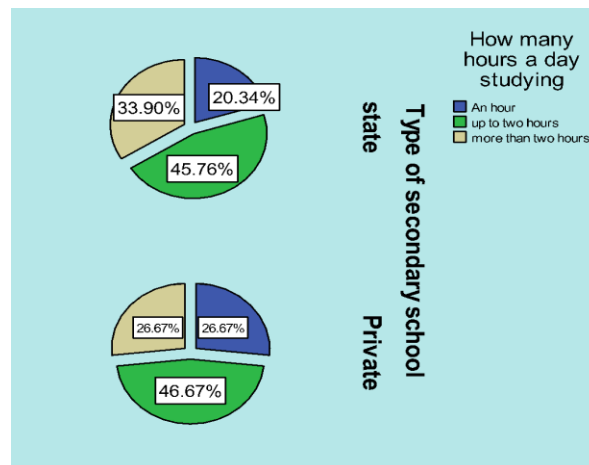
P7 How many hours on the internet stay on the day	-.233	.502	.216	1	.642	.792	.296	2.118
Constant	.544	4.170	.017	1	.896	1.724		

a. Variable(s) entered on step 1: Gjender, P2, P3, P4, P6, P7.

$$\theta = \frac{e^{(0.757 - 0.889 P_1 + 0.127 P_2 - 0.284 P_3 - 0.468 P_5 + 0.616 P_6 - 0.441 P_7)}}{1 + e^{(0.757 - 0.889 P_1 + 0.127 P_2 - 0.284 P_3 - 0.468 P_5 + 0.616 P_6 - 0.441 P_7)}}$$

From the analysis of the equation we see which variables are significant and who are not. If the significance of the related coefficient is less than 0.05 then the respective coefficient is statistically important. Thus, sig. For P1 (gender) 0.002 affects the performance of students, perform better female students in relation to male students. Female students perform 0.4 times better than male students. A student who considers the social environment as having no stress is 4.6 times more likely to be successful than a student who considers the social environment stressful or very stressful. Impact on student performance also has the place where students live, this impact is positive. The coefficient for this coefficient is 0.04.

From the coefficient rating table we see that significance of P2 (type of public or private school) is 0.733 does not constitute a significant indicator of student achievement. Also, the location of the high school is not a statistically significant indicator that affects the performance of the students (0.490).

The above chart tells us the time of study between students from private and public schools. As we see, the distribution of the study time between these two groups is roughly the same.

Those who live in their homes have about shorter chance to have a higher performance in relation to dormitory or rented houses, this may be due to the fact that most students are from the city of Vlora. As to the type of school and its location, we say that they do not have a significant impact, so these two variables do not have a significant role in the model, so they have to be removed from the equation.

We consider the same dependency on performance as an independent variable and as dependent variables : gender (P1), points from high school (P6) , time of study (P7)

Variables in the Equation

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a P1	-.889	.288	9.514	1	.002	.411
P2	.127	.372	.116	1	.733	1.135
P3	-.284	.412	.477	1	.490	.752
P7	-.441	.203	4.693	1	.030	.644
P6	.616	.216	8.143	1	.004	1.852
P5	-.468	.265	3.118	1	.077	.626
Constant	.757	.952	.633	1	.426	2.132

a. Variable(s) entered on step 1: P1, P2, P3, P7, P6, P5.

The regression equation form would be:

$$\theta = \frac{e^{(0.757 - 0.889P_1 + 0.127P_2 - 0.284P_3 - 0.468P_5 + 0.616P_6 - 0.441P_7)}}{1 + e^{(0.757 - 0.889P_1 + 0.127P_2 - 0.284P_3 - 0.468P_5 + 0.616P_6 - 0.441P_7)}}$$

Seeing Exp (B) we can say that impact in the model has the gender, female performance is 0.4 times higher than males. The impact of the school's social environment is significant in the model, 0.6 times higher than the performance of students who consider the social environment a little stressful.

Wald for the parameter P1 is 10,5 which shows that in conditions when other parameters are unchanged, the chance for high performance in females is 0.4 times higher than for males. We also note also the confidence interval for Exp (B) for each of the coefficients. The independent variables, P2, has the significant 0.733, are therefore not statistically important. So it is not statistically important if the students come from private or public schools in performance appraisal in the first semester. Also, P3, therefore, the location of the school again is not statistically important variable, the significance is $0.490 < 0.05$ and should therefore not be included in the model.

Variables in the Equation

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I.for EXP(B)	
							Lower	Upper
P1(femra Step /meshkuj 1 ^a)	-.919	.284	10.462	1	.001	.399	.229	.696
P5	-.477	.264	3.257	1	.071	.621	.370	1.042
P6	.626	.210	8.903	1	.003	1.870	1.240	2.821
P7	-.450	.203	4.928	1	.026	.638	.429	.949
Constant	.547	.721	.575	1	.448	1.728		

a. Variable(s) entered on step 1: P1, P5, P6, P7.

The regression equation form would be:

$$\theta = \frac{e^{(0.54-0.91 x_1-0.47 x_5+0.62x_6-0.45x_7)}}{1 + e^{(0.54-0.91 x_1-0.47 x_5+0.62x_6-0.45x_7)}}$$

Variables in the Equation

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I. for EXP(B)	
							Lower	Upper
Step 1 ^a P1(femra /meshkuj)	-.919	.284	10.462	1	.001	.399	.229	.696
P5	-.477	.264	3.257	1	.071	.621	.370	1.042
P6	.626	.210	8.903	1	.003	1.870	1.240	2.821
P7	-.450	.203	4.928	1	.026	.638	.429	.949
Constant	.547	.721	.575	1	.448	1.728		

Variables in the Equation

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a P2	.325	.839	.150	1	.699	1.384
P3	.017	.460	.001	1	.970	1.018
P6	1.144	.464	6.086	1	.014	3.140
P7	-.397	.454	.766	1	.381	.672
P8	-.064	.588	.012	1	.913	.938
Constant	-2.022	2.356	.736	1	.391	.132

a. Variable(s) entered on step 1: P2, P3, P6, P7, P8.

The regression equation form would be:

$$\theta = \frac{e^{(-2.022+0.325 x_2-0.017x_3+1.14x_6-0.397x_7-0.064x_8)}}{1+e^{(-2.022+0.325 x_2-0.017x_3+1.14x_6-0.397x_7-0.064x_8)}}$$

Independent variables that are important in the Forwise Stepwise method are P1, P6 and P7, respectively, gender, where you live, and the degree of stress in the social

environment. It is also noted that the performance of girls and boys in schools is 0.669 and 1.979 times better than co-educational schools respectively. Similarly, urban student performances are 1.409 times better than students from rural areas.

Using the Correlation Analysis method, there is no significant correlation between the variables participating in the model.

Independent variables, the location of the school is not important in the model of significance is $0.733 > 0.05$, as well as P31 and P5 respectively, the location of the schools and while the gender of the students and the type of schools have influenced in the results of the students in the results Of the first semester. In regard to the type of private or public high schools, it can be seen that the performance of private high schools is not significant in relation to state schools.

This is also indicated by wald 0.116. A similar conclusion is reached in regard of their location independently of the fact that 86% of students come from high school of urban areas, and only 14% of them come from secondary schools in rural areas. Urban student performance is better than rural students with 0.750 times.

CONCLUSIONS

From the obtained data and the statistical analysis we can conclude that:

- Studying the student performance is a well-known problem that takes on its own relevance of treatment to build such teaching and research policies in order to increase the degree of quality. Evidence of such occurrences is the most advantageous for society.
- From the data we note that the female student performance rate is better than that of male students, otherwise, it would be useful to recommend female students in economics branch considering their rate of performance.
- The environment where their live is far from being suitable for study and research. This requires rooting measures to increase not only economic conditions but also standards for a university study environment.

- From the study, we conclude that the rate of performance of students influences in the results of high school, and perform better those who have more points. Therefore special attention should be paid to increasing the performance rate from high school.
- The continuous improvement of the student's socio-economic conditions and the creation of non-stressful conditions are important factors for increasing student performance.

References

1. Agresti, A. (1996). *An Introduction to Categorical Data Analysis*, John Wiley and Sons, Inc.
2. Hosmer, D. and Stanley, L. (1989). *Applied Logistic Regression*, John Wiley and Sons, Inc.
3. Menard, S. (1995). *Applied logistic regression analysis* (Sage University Paper Series on Quantitative Applications in the Social Sciences, 07–106), Thousand Oaks, CA: Sage.
4. Menard, S. (1995). *Applied Logistic Regression Analysis*. Sage Publications. Series: Quantitative Applications in the Social Sciences, No. 106.
5. Menard, S. (2000). Coefficients of determination for multiple logistic regression analysis, *The American Statistician*, 54(1), p. 17–24.

NXËNËSIT ME NEVOJA TË VEÇANTA, SFIDAT E TYRE NË PROCESIN E GJITHËPËRFSHIRJES

Nexhmedin Z. BARDHI, PhD Candidate

Internacional University of Struga

Profesor në Kolegjin Universitar "Humanistica" Ferizaj

nexhbardhi@hotmail.com

Abstrakt

Sfidat në procesin e gjithëpërfshirjes i hasim dhe janë të manifestuara në vazhdimësi, duke filluar nga përgatitja e politikave të gjithëpërfshirjes në shkollat e zakonshme, suksesin e gjithëpërfshirjes, rolin e personelit mësimdhënës, identifikimin e nxënësve me nevoja të veçanta, përgatitjen e mësimdhënësve, planin edukativ individual, kontributin e prindërve në procesin e gjithëpërfshirjes. Me rastin e gjithëpërfshirjes së nxënësve me nevoja të veçanta në shkollat e zakonshme roli i prindërve duhet të jetë i rëndësishëm në planifikimin, zbatimin dhe vlerësimin e strukturave si dhe programeve të edukimit për fëmijët e tyre të përfshirë në sistemin arsimor.

Në institucionet arsimore ku menaxhimi është i mirë, në procesin e gjithëpërfshirjes kemi rezultate inkurajuese dhe anasjelltas në institucionet ku menaxhimi ishte i dobët forma dhe niveli i gjithëpërfshirjes së nxënësve me nevoja të veçanta është alarmant.

Fjalët kyçe: *Gjithëpërfshirje, institucion arsimor, nxënës me nevoja të veçanta, plan edukativ individual.*

HYRJE

Gjithëpërfshirja e fëmijëve me nevoja të veçanta në shkollat e zakonshme njih fillime të vonshme në historinë e edukimit special të fëmijëve me nevoja të veçanta. Ajo ka bashkëshoqëruar lëvizjet e kryera në fushën e nevojës së veçantë, nga organizata, rrjetëzime interesi, por kryesisht grupime të prindërve të fëmijëve me nevoja të veçanta, për të garantuar të drejtat e personave me nevoja të veçanta në një shoqëri për të gjithë.

Qasja ishte e rëndësishme pasi u identifikua me një paradigmë të re në trajtimin e çështjeve të nevojës së veçantë, paradigmen sociale, që shërbeu për të nisur shmangien nga modeli mjekësor, mbizotërues deri në atë kohë për trajtimin e çështjeve të nevojës së veçantë. Procesi i gjithëpërfshirjes shoqërohet nga një sërë vështirësish e barrierash, të cilat më së shumti lidhen me faktorë të jashtëm si: financiarë, zhvillimi social-kulturor dhe arsimor i aktorëve të përfshirë në proces, i komuniteteve ku realizohet ai, qëndrimet e tyre, mungesa e infrastrukturës mbështetëse për zbatimin e praktikave gjithëpërfshirëse, niveli i bashkëpunimit që ofrojnë prindërit e fëmijëve me nevoja të veçanta.

TË DREJTAT E NJERIUT DHE GJITHËPËRFSHIRJA NË ARSIM

Kur trajtojmë arsimin gjithëpërfshirës duhet të kemi të qartë se është e drejta njerëzore për edukim e përcaktuar në Deklaratën Universale të Drejtave të Njeriut në vitin 1948, e cila thekson se *“çdo njeri ka të drejtë për edukim...Edukimi duhet të drejtohet për nga zhvillimi i plotë i personalitetit njerëzor dhe fuqizimi i respektimit të të drejtave të njeriut dhe lirive themelore...”*¹

Në kuadër të Konventës mbi të Drejtat e Fëmijëve ², përcaktohen e drejta e fëmijëve për të mos u diskriminuar, e përcaktuar në nenin 2 dhe në nenin 23 të saj,

Neni 23 specifikon se fëmijët me nevoja të veçanta duhet të kenë: *“akses efektiv dhe të marrin edukim, trainim, shërbime të kujdesit shëndetësor, përgatitje për punësim dhe mundësi për argëtim në mënyrë që të kontribuojnë në arritjen e integritit të plotë social dhe të zhvillimit*

¹ OKB Deklarata Universale e të Drejtave të Njeriut.1948, neni 26.

² OKB, Konventa për të drejtat e fëmijëve,1989.

të tij individual, duke përfshirë zhvillimin kulturor dhe shpirtëror.” ³
 Konventa e UNESCO-s Kundër Diskriminimit në Edukim (1960) dhe Konventa mbi Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit kundër Grave⁴, janë dokumente shumë të rëndësishme që sanksionojnë të drejtat e njeriut – eliminimin aktiv të diskriminimit.

Arsimi gjithëpërfshirës merr për bazë parimet e respektimit të të drejtave të njeriut ku bazohet:

1. akses në arsimin e detyruar dhe falas,
2. barazi, përfshirje dhe mos-diskriminim,
3. të drejta për edukim cilësor, programe dhe praktika të përshtatura.

Në Deklaratën e Salamankës dhe Plani për Veprim (1994) në zbatim të saj theksojnë se: *“...shkollat duhet të përfshijnë fëmijët pavarësisht aftësive të kufizuara fizike, intelektuale, sociale, emocionale...”*. Po në këtë deklaratë theksohet se: *“...shkollat e zakonshme me orientim përfshirës janë mjetet më efektive për luftimin e diskriminimit, krijimin e komuniteteve mirëpritëse, ndërtimin e shoqërive përfshirëse dhe arritjen e edukimit për të gjithë.”*⁵

OKB në vitin 2006 miratoi Konventën për të Drejtat e Personave me Nevoja të veçanta, ku specifikimin e saj e hasim në nenin 24 ku precizohet : *“...shtetet duhet t’u garantojnë personave me nevoja të veçanta akses në arsimin gjithëpërfshirës, cilësor...ashtu si të gjithë fëmijëve të tjerë në komunitetet ku ata jetojnë”*.⁶

Bazuar në dokumentet ndërkombëtare shohim qartë se kemi një garantim të respektimit dhe të mbrojtës të së drejtës për arsim të fëmijëve me nevoja të veçanta, duke eliminuar diskriminimin dhe duke u siguruar qasje në shkollat e zakonshme si dhe fëmijët e tjerë.

SFIDAT E PROCESIT TË GJITHËPËRFSHIRJËS

Për t’u realizuar procesi i gjithëpërfshirjes në shkollat e zakonshme, fëmijëve me nevoja të veçanta u duhet të ballafaqohen me shumë sfida dhe barriera. Fillimisht është e rëndësishme

³ OKB, Konventa për të drejtat e fëmijëve, 1989.

⁴ OKB , Konventa për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit ndaj Gruas, 1979.

⁵ Deklarata e Salamankës, 1994

⁶ OKB, Konventa për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuar, 2006.

të vlerësohen barrierat egzistuese në sistemin arsimor.⁷ Varësisht nga vendet e ndryshme edhe barrierat janë të ndryshme, duke u ndikuar nga zhvillimet ekonomiko-sociale dhe kulturore. Në veçanti sfidat e identifikuar lidhen me qëndrimet e mësimdhënësve dhe kurrikulave jo të përshtatshme.⁸ Kemi edhe pengesa të ndryshme që janë sfida për kyçjen e lirë të nxënësve me nevoja të veçanta në shkolla të zakonshme.⁹

Bazuar në studimet e ndryshme janë bërë përparime të konsiderueshme dhe janë orientuar në drejtimet e nevojshme për ndërhyrje.¹⁰

Nëse mësuesit në shkollat e zakonshme nuk janë të ndërgjegjësuar dhe të orientuar për të punuar me nxënësit me nevoja të veçanta atëherë gjithëpërfshirja kthehet në utopi.¹¹ Një rëndësi të veçantë në realizimin e gjithëpërfshirjes janë faktorët financiar, infrastruktura mbështetëse e shkollave, numri i nxënësve në klasa, mbështetja administrative, koha e nevojshme e mësimdhënësve për t'u përgatitur për punë me nxënësit me nevoja të veçanta.¹² Përkundër trajnimit dhe aftësimin të tyre për të zbatuar arsimin gjithëpërfshirës mësuesit ballafaqohen edhe me faktorë të ndryshëm si : numri i nxënësve në klasa, mungesa e materialeve dhe mjeteve didaktike, programet mësimore, mungesa e infrastrukturës mbështetëse.¹³

---

⁷ EADSNE, 2005

⁸ Banka Boterore, 2004, f.18

⁹ Jonsson, T., Wiman, R., Education, Poverty and Disability in Developing Countries. Poverty Reduction Sourcebook, June 2001.

¹⁰ Institute of Medicine-National Academies, 2007, fq.165

¹¹ ul Hassan, M.U., Parveen, I., un-Nisa, R. (2010). Exploring Teachers' Perspectives: Qualms and Possibilities

¹² Banka Boterore, 2004, fq.17.

¹³ Lei, 2006.

POLITIKAT ORGANIZATIVE TË SHKOLLAVE TË ZAKONSHME DHE NXËNËSIT ME NEVOJA TË VEÇANTA

Shkolla e cila kujdeset për nevojat e të gjithë nxënësve quhet gjithëpërfshirëse, në kuadër të së cilës të gjithë janë të vlerësuar dhe respektuar.¹⁴ Orientimet e shkollës duhet të jenë të atilla që të formojnë bazat e një shoqërie jo diskriminuese. Shkollat bëjnë jo vetëm tolerimin e nevojës së veçantë por edhe e pranojnë atë, arrijnë sukses dhe e shohin si mundësi për të ofruar arsim cilësor.¹⁵ Shkollat u përgjigjen nevojave të gjithë fëmijëve.¹⁶

Në një institucion arsimor duhet të jenë të përfshirë të gjithë fëmijët, pa marrë parasysh kushtet e tyre fizike, intelektuale, sociale e gjuhësore, duke nënkuptuar edhe fëmijët me nevoja të veçanta.¹⁷

Në favorizimin dhe gjithëpërfshirjen e fëmijëve me nevoja të veçanta, në kuadër të nivelit organizativ identifikohen dhjetë faktorë:¹⁸

- Akordimi dhe financimi i burimeve financiare;
- Hartimi i politikave gjithëpërfshirëse dhe kuadri ligjor i përshtatshëm;
- Angazhimi dhe vizioni i duhur, qëndrimet pozitive të drejtuesve të shkollave;
- Të gjitha hallkat në sistemin e shkollës dhe përtej të kenë, bashkëpunim dhe bashkërendim;
- Evaluimi dhe rivlerësimi i rezultateve në të mësuar;
- Strukturimi i një mjedisi të përshtatur social dhe fizik të shkollës;
- Zhvillimi i programeve dhe organizimi i klasave;
- Aftësimi i stafëve pedagogjike i realizuar përmes trajnimeve;

---

¹⁴ Dixon, R. M., Verenikina, I., Towards Inclusive Schools: An Examination of Socio-cultural Theory and Inclusive Practices and Policy in New South Wales DET Schools, Learning and Socio-cultural Theory: Exploring Modern Vygotskian Perspectives International Workshop 2007, 1.

¹⁵ Asian Development Bank, 2010.

¹⁶ Mohan Jha, M., Barriers to Access and Success: Is Inclusive Education an Answer? 2nd Pan-Commonwealth Forum on Open Learning, 29 July 2002 - 2 August 2002, Durban, South Africa., 2002.

¹⁷ UNESCO, The Salamanca Statement and framework for action on special needs education adopted by the world Conference on special needs education: access and quality, 1994.

¹⁸ Berhanu, G., Framgångsfaktorer för delaktighet och jämlikhet. [Favourable factors to enhance participation and equality]. Specialpedagogiska institutet: Sweden (Monograph), 2006.

- Kygja e prindërve në vendimarrje;
- Përkrahja teknike dhe përshtatja e kurrikulave.

Kultura e shkollës llogaritet shumë e rëndësishme në procesin e gjithëpërfshirjes. Kultura përbëhet nga norma, zakone të një mjedisi të caktuar, pritshmëritë. Karakteristikë e shkollës gjithëpërfshirëse është barazia ku të gjithë trajtohen me dinjitet dhe të gjitha kontributet vlerësohen. Karakteristikë tjetër në këto shkolla është bashkëpunimi. Nxënësit janë të lidhur me njëri-tjetrin në mjedisin që i rrethon dhe në komunitetin më gjerë.¹⁹ Udhëheqësi i institucionit arsimor llogaritet të jetë mbështetësi më i madh ose jo i gjithëpërfshirjes arsimore.²⁰ Përmes nismave që merr udhëheqësi i institucionit krijon mundësin e ndryshimeve të duhura në përkrahjen e arsimit gjithëpërfshirës.²¹

Drejtuesit e institucioneve duhet ta kenë të qartë se realizimi i gjithëpërfshirjes, duhet të shoqërohet me klasë demokratike, mësimdhënës me mendje të hapur, me një nivel të lartë të mbështetjes, programet mësimore të përshtatura.

Institucioni arsimor duhet llogaritur si komunitet i të mësuarit, ku trajnimi i stafit dhe puna kërkimore në grup është shumë qenësore.²²

Që një shkollë të jetë e suksesshme padyshim se udhëhiqet nga drejtues me vizion gjithëpërfshirës, nga mësimdhënës të kualifikuar të orientuar në zbatimin e programeve me anë të cilave do përmbushin nevojat specifike të nxënësve.²³

Procesi i gjithëpërfshirjes dhe ndikimi i saj në praktikë

Për të precizuar procesin e gjithëpërfshirjes kemi kategorizimet të veçanta. Rëndësia e veçantë specifikohet edhe atëherë kur duhet të kemi qëndrimet e mësimdhënësit, kualifikimin e tyre, definimin e saktë të nevojave të fëmijëve me nevoja të veçanta, përshtatjet programore, punën individuale me këta nxënës dhe përkrahja nga profesionistët.

¹⁹ Kluth, 2005.

²⁰ Trump, G., Hange, J., Teacher perceptions of and strategies for inclusion: A regional summary of focus group interview findings. Charleston, WV: Appalachia Education Laboratory (ERIC Document Reproduction Service No. ED 397 576), 1996.

²¹ EADSNE, 2003

²² UNESCO, Guidelines for inclusion: Ensuring Access to education for all, 2005.

²³ UNESCO, Guidelines for inclusion: Ensuring Access to education for all, 2005.

Suksesi i gjithëpërfshirjes dhe roli i personelit mësimdhënës

Qëndrimet e mësimdhënësve janë njëri nga elementët më të rëndësishëm dhe përcaktues për suksesin e gjithëpërfshirjes. Ndërgjegjësimi i mësimdhënësve është primar në arritjen e suksesit në gjithëpërfshirje.²⁴

Mësimdhënësit duhet t'a kenë të qartë se rëndësia e ndryshimit të qëndrimeve të tyre ka për synim që gjithëpërfshirja të funksionoj. Mësimdhënësit duke u bazuar edhe në qëndrimet e tyre duhet t'i kushtojnë kujdes shumë bashkëbisedimit me nxënësit e jo të shihen si dëgjues pasiv. Mësimdhënësit duhet të vlerësojnë në vazhdimësi dhe të ri-vlerësojnë efektivitetin e punës së tyre.

Bashkëpunimi i ngushtë me kolegët e tyre, prindërit ose kujdestarët e fëmijëve me synim që të gjenden zgjidhje për sfidat që hasin.²⁵ Bazuar nga përvojat dhe të menduarit reflektues shiheshin si shumë të rëndësishme për formimin e qëndrimeve pozitive të mësimdhënësve dhe kandidatëve për mësimdhënës. Këto përvoja janë një mundësi e sigurt për zhvillimin dhe ndryshimin e vazhdueshëm të praktikave të mësimdhënies për nxënësit me nevoja të veçanta.²⁶

Një rol dhe ndikim shumë të madh kanë mësimdhënësit tek nxënësit me të cilët punojnë. Këta me nxënësit ndajnë njohuritë, si dhe mënyrën formale dhe joformale të vlerave të tyre. Mësimdhënësit duke njohur vlerat e këtyre individëve, bëjnë që të rrisin në mënyrë

---

²⁴ Alghazo, E. M, Naggar Gaad, E. E., General education teachers in the United Arab Emirates and their acceptance of the inclusion of students with disabilities., British Journal of Special Education Volume 31. No.2,:94-99, 2004.

²⁵ Le Fanu, G.,The Inclusion of Inclusive Education in Teacher-Training: Issues of Curriculum, Pedagogy and Staffing, 2005 National Curriculum Reform Conference, Australia, 2005.

²⁶ Kozleski, E. B., Waitoller, F. R., Teacher Learning for Inclusive Education: A Framework for Embracing Diversity. Potchefstroom, South Africa: North West University, 2009.

graduale formësimin e qëndrimeve pozitive dhe të përmbushin misionin e tyre përballë individëve të tillë.²⁷

Në fillet e para të punës si mësimdhënës, është e rëndësishme që mësimdhënësit e rinjë të përballen me nxënës të nevojave të veçanta.²⁸

Bazuar në studimet paraprake është konstatuar se numri i trajnimeve dhe përvojat e mësuesve me fëmijët me nevoja të veçanta ndikojnë edhe në qëndrimet e tyre ndaj gjithëpërfshirjes. Të gjithë ata mësimdhënës të cilët kanë punuar me fëmijë me nevoja të veçanta kanë qëndrime pozitive ndaj gjithëpërfshirjes dhe anasjelltas ata të cilët nuk kanë patur përvoja të tilla.

Në bazë të studimeve del se një rol dominant në krijimin e qëndrimeve të mësuesve është edhe perceptimi që ata kanë për aftësit dhe efektivitetin e punës së tyre. Pra, mësimdhënësit të cilët kanë një sens të lartë efektiviteti janë më mirëkuptues ndaj qasjeve të reja.²⁹

Po në këtë studim del se mësimdhënësit më të vjetër kanë qëndrime më pak pozitive ndaj procesit të gjithëpërfshirjes krahasuar me mësimdhënësi të rinj. Padyshim që mësimdhënësit të cilët reflektojnë pozitivitet me nënësit me nevoja të veçanta ata me lehtësi i pranojnë në klasat e tyre.³⁰

PËRGATITJA E MËSIMDHËNËSVE DOMOSDOSHMËRI PËR SUKSESE NË GJITHËPËRFSHIRJE

Në kuadër të përgatitjes së mësimdhënësve për përfshirjen e nxënësve në klasa të zakonshme një rol të rëndësishëm luan edhe morali i mësimdhënësve.³¹

---

²⁷ Brandes, J. A., Crowson, M. H., Predicting dispositions toward inclusion of students with disabilities: the role of conservative ideology and discomfort with disability, Soc Psychol Educ 12,;271-289, 2009.

²⁸ Umesh Sharma, Dennis Moore and Sanjeev Sonawane 2009.

²⁹ Engelbrecht, Forlin, Eloff dhe Swart 2001.

³⁰ Ajodhia-Andrews, A. D., Inclusive education in Guyana: perspectives of policy makers, teachers, and parents of children with special needs, 2007.

³¹ Ajodhia-Andrews, A. D., Inclusive education in Guyana: perspectives of policy makers, teachers, and parents of children with special needs, 2007.

Në klasat gjithëpërfshirëse mësimdhënia me nxënës me nevoja të ndryshme paraqet një sfidë gjatë orës mësimore.³² Zhvillimet e shpejta të cilat po përcjellin fushën e arsimit, hartimi i programeve akademike do shërbej si një bazament solid për të përgatitur mësimdhënës të rinj me njohuri, aftësi, përvoja, burime dhe mbështetje për të realizuar rolin e tyre si mësimdhënës me nxënës me aftësi të ndryshme në klasat e tyre. Nevoja për përgatitjen e programeve për formimin e mësimdhënësve për sistemet edukative gjithëpërfshirëse duhet bërë që të mbështesë zhvillimin e mësuesve, të cilët kanë aftësi, ndërgjegjësim dhe ndjeshmëri për të mësuar fëmijë të përjashtuar nga shoqëria. Gjatë formësimit akademik të mësimdhënësve një rëndësi të veçantë ka zhvillimi i programeve që nxisin praktika me nxënës me nevoja të veçanta gjatë formimit të tyre akademik. Nga këtu këta mësimdhënës krijojnë marrëdhënie me këta nxënës dhe do krijojnë qëndrimet pozitive ndaj tyre. Universitetet duhet të hartojnë programet mësimore ku gjatë përgatitjes akademike të mësimdhënësve të rinj, të kenë në fokus promovimin e qëndrimeve pozitive kundrejt gjithëpërfshirjes.

Gjatë përgatitjes të kandidatëve për mësues për fëmijët me nevoja të veçanta një element shumë të rëndësishëm luan edhe mësimi terminologjisë të re dhe mospërdorimi i etiketimeve. Shkalla e lartë e arsimit të mësimdhënësve ndikon pozitivisht në krijimin e bindjeve të duhura ndaj gjithëpërfshirjes. Trajnimet të cilat kanë për qëllim të njohin mësimdhënësit për fëmijët me nevoja të veçanta i shtyn ata që të jenë më krijues në kërkimin e formave për një përshtatje më të arsyeshme pedagogjike. Këta mësimdhënës duhet të kenë një bindje që zotërojnë aftësi të duhura për të trajtuar këta fëmijë.

Mësimdhënësit duhet të kenë parasysh dhe të vlerësojnë specifikat e të ndryshmes, ato duhet të njohin të veçantën brenda saj.

Një faktorë i rëndësishëm për cilësinë e shkollës është përgatitja e mësuesve, shkathtësit e tyre në komunikim si dhe pasioni për të mësuarin.³³

PROCESI I IDENTIFIKIMIT TË NXËNËSVE ME NEVOJA TË VEÇANTA

---

³² EADSNE, 2003.

³³ UNESCO 2005, Guidelines for inclusion: Ensuring Access to education for all, 2005.

Procesi i identifikimit është fillesa e parë dhe ndër më kryesoret për të drejtuar më tej çështjen e plotësimit të nevojave të nxënësve me nevoja të veçanta në klasa të zakonshme. Ky identifikim i këtyre nxënësve duhet bërë nga këndvështrimi i pikave të forta dhe jo të forta.

Vlerësimi na bën të mundur që t'i kemi karakteristikat në të mësuar të fëmijës dhe ka për qëllim t'a orientoj suksesin e tij përmes pjesëmarrjes në veprimtari. Nocioni vlerësim shihet si i përshtatshëm për të përkufizuar një proces të përgjithshëm dhe të dallohet nga termi testim që kufizohet vetëm me rezultat.³⁴ Vlerësimi duhet të përqendrohet në pika në pika te forta tek nxënësit me nevoja të veçanta. Një vlerësim shumë kritik është kur bëhet përmes diagnostifikimit mjekësor, ku në këto raste mundësohet etiketimi i nxënësit. Diagnostifikimi është vetëm hapi për të kuptuar nevojën e tij, kurse një vlerësim i gjithanshëm mundëson të identifikohen dhe të bëhen përshtatjet e nevojshme në programe, mjedise fizike, asistencë në klasë për të cilat fëmija ka nevojë gjatë procesit mësimor. Mbarëvajtja e procesit të vlerësimit do na krijojë një bazë të mirë për të gjykuar progresin e nxënësit. Shumë e rëndësishme në procesin e vlerësimit është edhe pjesëmarrja aktive e prindërve dhe fëmijëve, ata duhet të jenë të njoftuar plotësisht për këtë proces si dhe të japin pajtimin e tyre në përfundim për raportet, rezultatet dhe rekomandimet e vlerësimit.³⁵

Në manualin e botuar nga UNESCO drejtuar administratorëve dhe drejtuesve të shkollave për gjithëpërfshirjen, kemi një pjesë të veçantë për vlerësimin në drejtim të planifikimit dhe parashikimit të shërbimeve të vlerësimit, si pjesë të cilësisë të arsimit gjithëpërfshirës.

KONCEPTET GJITHËPËRFSHIRËSE NË KURRIKULËN BAZË

Kurrikula bazë duhet të përfshijë konceptet gjithëpërfshirëse. Dhe është shumë e rëndësishme për të përmbushur nevojat e nxënësve me nevoja të veçanta të gjithë nxënësve.³⁶ Kufizimet

³⁴ Oliver C. and Bowler F. R., Learning to Learn, Simon & Schuster, 1996, fq.158-159.

³⁵ Oliver C. and Bowler F. R., Learning to Learn, Simon & Schuster, 1996, fq.160.

³⁶ Le Fanu, G., The Inclusion of Inclusive Education in Teacher-Training: Issues of Curriculum, Pedagogy and Staffing, 2005 National Curriculum Reform Conference, Australia, 2005.

dhe përjashtimet duhet të shmangen nga arsimi i hapur.³⁷ Kurrikula bazë kombëtare dhe zhvillimi i saj, nxjerr në pah domosdoshmërinë e përgatitjes së mësimitdhënësve përmes trajnimeve të ndryshme si dhe planifikimet e fondeve të nevojshme. Në kuadër të hartimit të programeve gjithëpërfshirëse duhet dhënë përparësi faktit që prej tyre duhet të përfitojnë jo vetëm nxënësit me nevoja të veçanta, por të gjithë nxënësit e një klase të zakonshme.

Plani Individual i Arsimit, është një përcaktues se cili lloj i përshtatjes është i nevojshëm për programin mësimor për të siguruar rezultatin e fëmijës.³⁸

Fëmijëve me nevoja të veçanta në arsimin publik duhet të përfshihen që nga arsimin parashkollor. Prandaj është e nevojshme që të zhvillohen dhe të publikohen politikat në mbështetje të barazisë dhe aksesit për arsim.

PLANI EDUKATIV INDIVIDUAL

Një ndihmesë shumë e madhe për nxënësit me nevoja të veçanta është PEI, ku manifestohet si orientues për mësimitdhënësit dhe mësimitdhënësit mbështetës, në asistimin në të mësuar për këta nxënës. Udhëheqës të zbatimit të PEI janë mësimitdhënësit në mjediset e institucioneve arsimore. Zbatimi i PEI bëhet në bashkëpunim të ngushtë me mësimitdhënësit, prindërit duke i udhëzuar që zbatimi të vazhdojë edhe në mjediset familjare të fëmijës. Në hartimin e PEI janë përfshirë një grup ekspertësh të fushës përkatëse duke qenë të përfshirë edhe prindërit e fëmijëve me nevoja të veçanta, por zbatueshmëria e tij bëhet nga mësimitdhënësit dhe prindërit e fëmijëve me nevoja të veçanta. Këta janë vlerësuesit dhe monitoruesit e drejtëpërdrejtë të rezultateve të nxënësit gjatë procesit mësimor dhe jashtë tij.

Në kuadrin e saj PEI përfshinë:

- Përcaktimin e zhvillimit aktual të fëmijës;
- Arsyeshmërinë përse fëmija duhet të vendoset në shkollë të zakonshme;
- Objektivat vjetore dhe të objektivat afatshkurtëra të lidhura me njëra-tjetrën për edukimin e fëmijës;

---

³⁷ Le Fanu, G., The Inclusion of Inclusive Education in Teacher-Training: Issues of Curriculum, Pedagogy and Staffing, 2005 National Curriculum Reform Conference, Australia, 2005.

³⁸ Len Barton 2003

- Asistenca e nevojshme e specializuar që fëmija duhet të marrë gjatë procesit të edukimit;
- Kriteret për të vlerësuar progresin e fëmijës në procesin e edukimit përkundrejt objektivave dhe afateve kohore të vendosura paraprakisht.

Që PEI të jetë realizuar me sukses ndikojnë shumë faktorë por kyç janë përfshirja e mësimitdhënësve dhe prindërve në hartimin e tij si dhe e nxënësve të tjerë. Por duhet ta kemi të qartë se ka edhe faktorë që e pengojnë realizimin e PEI siç janë: mospërcaktimi i drejtë i objektivave për këta nxënës, mospërputhja e objektivave të vendosura në PEI etj. Në hartimin e PEI duhet pasur parasysh këta faktorë ndikues.³⁹

Hapi i parë gjatë hartimit të PEI duhet të jetë të identifikojmë qartë nivelin e nxënësve me nevoja të veçanta në njohuri dhe aftësi. Një rol substancial për nxënësit me nevoja të veçanta e luan edhe mjedisi social-kulturor gjithëpërfshirës.

Bashkëpunimi i ekspertëve dhe realizimi i gjithëpërfshirjes

Bashkëpunimi i ekspertëve për realizimin e gjithëpërfshirjes së nxënësve me nevoja të veçanta në shkollat e zakonshme është i domosdoshëm. Një rol të rëndësishë kanë edhe grupet e ekspertëve të fushave multidisiplinare ku mund të jenë të përfshirë: neurologë dhe psikiatër, terapistë të folurit, terapistë okupacionalë dhe fizioterapistë, psikologë, mësues asistent dhe mësues të formimit profesional, mësues të edukimit special, punonjës socialë, si dhe mësues me përvojë në arsimin gjithëpërfshirës.⁴⁰

Një brengë e madhe është se kemi mungesë të profesionistëve në shkolla ku nënkupton edhe mungesën e zhvillimit të veprimtarive në përputhje me nevojat e nxënësve me nevoja të veçanta.

Roli i prindërve në suksesin e fëmijëve me nevoja të veçanta në procesin e gjithëpërfshirjes

³⁹ Salend, S.J., *Creating Inclusive Classrooms: Effective and reflective practices* (3rd ed). Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall, 1998, fq.103.

⁴⁰ Manor-Binyamini, I., *Special education in the Bedouin community in Israel's Negev region*. *International Journal of Special Education*, Volume 22, No.2.:109-118, 2007.

Rol shumë të rëndësishëm në edukimin e fëmijëve me nevoja të veçanta luajnë prindrit e tyre. Gjatë punës në institucionet arsimore, procesi i gjithëpërfshirjes së këtyre fëmijëve në shkollat e zakonshme është shumë i lidhur edhe me angazhimin prindërv të tyre. Prindërit janë aleatët kryesorë të mësimdhënësve gjatë realizimit të politikave gjithëpërfshirëse.

Prindërit e fëmijëve me nevoja të veçanta kanë mendime jo të njëjta lidhur me gjithëpërfshirjen sepse sipas tyre nëse fëmijët përfshihen në shkollat e zakonshme atëherë po i humbin shumë nga shërbimet e specializuara, që i përfitojnë.⁴¹ Disa nga prindërit ngrisin edhe shqetësimet se nëse fëmijët e tyre do të përfshiheshin në shkolla të zakonshme atëherë do bëhen edhe pjesë e etiketimeve dhe talljeve nga nxënësit tjerë.

Nga konkludimet e një studimi i kryer në Irlandë del se 94 % e prindërv të intervistuar i japin prioritet edukimit të fëmijëve të tyre në shkolla speciale duke potencuar edhe arsyet e tyre si:

- Sepse mësuesit kanë më shumë kohë të merren me ta;
- Në shkollë ka edhe të tjerë si ai
- Fëmija i tyre nuk e ndjen veten të veçuar;
- Klasat janë më të pakta në numër;
- I ofrohet kujdes i specializuar;

Sigurisht ndarja e mendimeve lidhur me shkollat e zakonshme dhe atyre të edukimit special bazohet nga praktikat dhe arsyet e ndryshme, por nuk duhet neglizhuar faktin se varësisht nga niveli i nevojës së veçantë atëherë duhet edhe nxjerrë konkluzionet. Por bazuar në studimet e ndryshme nëpër shtete të zhvilluara kjo çështje ka pasur fatin të jetë e zgjidhur konform nevojave të këtyre nxënësve me një përkrahje të vazhdueshme nga shteti.

KONKLuzion

Gjithëpërfshirja e fëmijëve me nevoja të veçanta në shkollat e zakonshme njeh fillime të vonshme në historinë e edukimit special të fëmijëve me nevoja të veçanta. Ajo ka bashkëshoqëruar lëvizjet e kryera në fushën e nevojës së veçantë, nga organizata, rrjetëzime

---

⁴¹ Green & Shinn 1994, cituar në Salend, S.J., Creating Inclusive Classrooms: Effective and reflective practices

interesi, por kryesisht grupime të prindërve të fëmijëve me nevoja të veçanta, për të garantuar të drejtat e personave me nevoja të veçanta në një shoqëri për të gjithë.

Qasja ishte e rëndësishme pasi u identifikua me një paradigmë të re në trajtimin e çështjeve të nevojës së veçantë, paradigmën sociale, që shërbeu për të nisur shmangien nga modeli mjekësor, mbizotërues deri në atë kohë për trajtimin e çështjeve të nevojës së veçantë. Paradigma sociale e trajtimit të gjithëpërfshirjes së fëmijëve me nevoja të veçanta në shkollat e zakonshme u vlerësua e rëndësishme në identifikimin e faktorëve të jashtëm (jo të varur nga dëmtimi apo sëmundshmëria e fëmijës me nevoja të veçanta), papërshtatshmëria e të cilëve pengonte aksesin e plotë të fëmijës me nevoja të veçanta në shkollat e zakonshme. Si rrjedhojë gjithëpërfshirja e fëmijëve me nevoja të veçanta në shkollat e zakonshme bëhet proces i pranueshëm për të gjithë.

Procesi i gjithëpërfshirjes shoqërohet nga një sërë vështirësish e barrierash, të cilat më së shumti lidhen me faktorë të jashtëm si: financiarë, zhvillimi social-kulturor dhe arsimor i aktorëve të përfshirë në proces, i komuniteteve ku realizohet ai, qëndrimet e tyre, mungesa e infrastrukturës mbështetëse për zbatimin e praktikave gjithëpërfshirëse, niveli i bashkëpunimit që ofrojnë prindërit e fëmijëve me nevoja të veçanta.

Poashtu, rëndësi ka përgatitja akademike e mësuesve të rinj me njohuri për trajtimin e fëmijëve nevoja të veçanta, aftësi praktike për të punuar me ta si dhe me njohuri për përshtatje të programeve në përputhje me nevojat e nxënësve me nevoja të veçanta. Gjithashtu, në procesin e gjithëpërfshirjes së nxënësve me nevoja të veçanta vlerësohet i domosdoshëm roli i prindërve. Ku ata shihen si aleatë, bashkëpunëtorë në këtë proces, rezultatet janë të ndjeshme tek fëmijët me nevoja të veçanta.

Me rastin e gjithëpërfshirjes së nxënësve me nevoja të veçanta në shkollat e zakonshme vlerësohet se prindërit duhet të bashkëpunojnë ngushtë dhe në mënyrë të vazhdueshme me shkollën dhe mësuesit në veçanti. Roli i tyre duhet të jetë i rëndësishëm në planifikimin, zbatimin dhe vlerësimin e strukturave dhe të programeve të edukimit të fëmijëve të tyre të përfshirë në sistemin arsimor. Për këtë është e domosdoshme rritja e shkallës së ndërgjegjësimit të tyre për të drejtat e fëmijëve nevoja të veçanta, për të përfituar arsimimin në përputhje me nevojat specifike të tyre.

Referenca:

1. Ajodhia-Andrews, A. D., (2007). Inclusive education in Guyana: perspectives of policy makers, teachers, and parents of children with special needs.
2. Alghazo, E. M, Naggar Gaad, E. E., (2004). General education teachers in the United Arab Emirates and their acceptance of the inclusion of students with disabilities., *British Journal of Special Education Volume 31.No.2,:94-99.*
3. Asian Development Bank (2010). Strengthening inclusive education.
4. Brandes, J. A., Crowson, M. H., (2009). Predicting dispositions toward inclusion of students with disabilities: the role of conservative ideology and discomfort with disability, *Soc Psychol Educ 12,:271-289.*
5. Jonsson, T., Wiman, R., (2001). *Education, Poverty and Disability in Developing Countries.* Poverty Reduction Sourcebook, June 2001.
6. Kozleski, E. B., Waitoller, F. R., (2009). *Teacher Learning for Inclusive Education: A Framework for Embracing Diversity.* Potchefstroom, South Africa: North West University.
7. Le Fanu, G. (2005). The Inclusion of Inclusive Education in Teacher-Training: Issues of Curriculum, Pedagogy and Staffing, 2005 National Curriculum Reform Conference, Australia.
8. Mohan Jha, M., (2002), Barriers to Access and Success: Is Inclusive Education an Answer? 2nd Pan-Commonwealth Forum on Open Learning, 29 July 2002 - 2 August 2002, Durban, South Africa.
9. OKB 1948, Deklarata Universale e të Drejtave të Njeriut.
10. OKB 1979, Konventa për Eleminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit ndaj Gruas.
11. OKB 1989, Konventa për të drejtat e fëmijëve.
12. OKB 1993, Rezoluta 48/96 “Rregullat standarte mbi barazinë e mundësive për personat me nevoja të veçanta”.
13. OKB 2006, Konventa për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuar.
14. Oliver C. and Bowler F. R., 1996, Learning to Learn, Simon & Schuster.
15. Trump, G., Hange, J. (1996). Teacher perceptions of and strategies for inclusion: A regional summary of focus group interview fi

ndings. Charleston, WV: Appalachia Education Laboratory (ERIC
Document Reproduction Service No. ED 397 576).

16. UNESCO 2005, Guidelines for inclusion: Ensuring Access to education

WOMEN WRITERS OF THE HARLEM RENAISSANCE**Reis KERIM**

International University of Struga

r.kerim@eust.edu.mk

Rezarta MERKO

International University of Struga

rezarta.merko@eust.edu.mk

Abstract

The Harlem Renaissance began around 1918 to 1920 and was an era of African-American art. The movement was known as the “New Negro Movement” coined by Alain Leroy Locke in 1925. The Harlem Renaissance also sparked the notion of the “New Negro Woman” relating to women poets, authors and intellectuals, known for their race conscious writing. It played a vital role as the voice for the struggling minority of African American women. The Harlem Renaissance was not just about legislative issues, rather it was a route for authors like Zora Neale Hurston, jazz artists like Louis Armstrong and performers like Josephine Baker to exhibit that the African American culture had a place in American history as well as demonstrated that the thought regarding black inferiority was a social construction. It likewise gave the chance to some black theater performing artists to perform among whites and which thus supported in the dismissal of blackface and minstrel shows. The Harlem Renaissance arrived at an end amid the Great Depression generally in light of the fact that the African American group relied on white benefactors (who were harmed by the recession). Still, the development enlivened new creators, musical artists and black scholarly people amid the social liberties development. Besides, many accept that the development has made

significant contribution towards social fairness in expressions of the human experience and inside the American culture.

Keywords: *Harlem Renaissance, The New Negro Movement, American Culture, Women Writers in the Renaissance, Cultural bridges between Africa and America, Art.*

INTRODUCTION

The Harlem Renaissance was a period in which black intellectuals, writers, poets, performers and musicians explored their cultural identity. In a society where racism was predominant African Americans needed economic opportunities. The creation of art, music and verse was not just an approach to monetarily uplift the race but additionally to demonstrate racial pride. The social development began toward the end of the First World War and finished in the center of the Great Depression in the 1930s. Many argue that the war extended economic opportunity in Northern urban communities on account of industrialization and the reduction of European foreigners impending into the United States. The Great Migration on the start of the twentieth century likewise played a major part in the conception of the social development. African Americans in the South were encountering social, cultural and economic mistreatment so when they discovered chances to escape Jim Crow laws they took their chances. The absence of a political voice and the predominant racial scorn drove numerous African Americans to communicate by means of art. Alain Locke, an African American author, was the first to use the expression "New Negro" discussing a spur of youthful black artists who were going to change the African American culture by showing that their kin was most certainly not subservient. Other educated people, for example, W.E.B. Du Bois and James Weldon Johnson helped in the extension of the development by being representatives for the literary youth (Delgado-Tall 2001). As journalist Sonia Delgado-Tall (2001) notes in "The New Negro Movement and the African Heritage in a Pan-Africanist Perspective", Locke and Du Bois should be recognized as the first to concretize the cultural bridges between Africa and America. An alternate essential on-screen character of the Harlem renaissance is Marcus Garvey who had confidence in the significance of racial pride and the African legacy. This paper will explore what life was like for African

Americans during the Harlem Renaissance. The focus will be on the role of the Negro woman during this time period, as she became an important player during the New Negro Movement.

1. WOMEN WRITERS IN THE RENAISSANCE

The questions of appropriateness in tone and topic gotten to be significantly more pressing when one considers issues of gender. For women writers of the Harlem Renaissance like Jessie Fauset, Nella Larsen, and Zora Neale Hurston, the push to articulate effectively a feeling of self, included an investigation of female sexuality and of sentimental connections. Fundamentally, albeit every one of the three of these creators concentrated on a comparative issue for black women, they exhibited an expansive scope of answers, a range that paralleled and mirrored the class and social strains confronting their male partners. For Fauset and Larsen the issue of passing, or the endeavor to deny one's black character by acting like a white individual, likewise molded the discourses of sex, class, and culture (Hagood 2010, 6).

Jessie Fauset

Of the ladies artists who made a critical commitment to the development, Jessie Fauset is arguably one of the most underestimated. As literary editor of *The Crisis* and teammate with W. E. B. Du Bois, Fauset was, in actuality, a midwife to the Harlem Renaissance (Zhao 2010). It was she who first distributed Langston Hughes' verse and who encouraged Countee Cullen and Jean Toomer to continue writing. In expansion to being an incredible nurturer of writers, Fauset was herself a productive writer, distributed a few crucial articles also four books, the best known of which is *Plum Bun* (1929). The narrative of racially blended Angela Murray's pursuit of sentimental and artistic fulfillment on both sides of the shading line, *Plum Bun* brings up intriguing issues about the ethical quality of passing, the restrictions the black artists must face, and the challenges experienced by ladies who strive for passionate and sexual determination toward oneself in a male-dominated world. Sadly, despite the fact that the issues are brave, Fauset's mode of addressing to them is, eventually, ordinary and

conservative; she brings her story to a pretty much unimaginable happy ending and what's more offers to some degree easy responses to the questions she has raised. It is in all likelihood this that has driven most readers to fail to notice her fiction.

Nella Larsen

On the off chance that Fauset's conservatism is part of what makes hers a lesser voice in the period, Nella Larsen's ability to take savvy and innovative risks, alongside her impressive talent, make her one of the Renaissance's driving lights. Her two books, *Quicksand* (1928) and *Passing* (1929), depict talented tenth light-skinned black women who battle to adjust their individual senses of faithfulness to their race with a developing craving for sexual fulfillment. In *Quicksand*, heroin Helga Crane tries to discover fulfillment in Harlem, then in Denmark, before she at long last settles in a little southern town as the wife of a terrible, yet sexually intense, black minister. The novel closes with a picture of Helga childbearing herself to death, a picture that resounds with the book's title and reminds the reader of the traps into which dark ladies who attempt to assert themselves can fall.

Passing is in many ways even braver, as it exhibits Irene Redfield's battle to deal with her irresoluteness about Clare Kendry, a childhood friend who is currently passing for white however chooses to come back to the black community, whatever the cost. Irene seems stressed that the cost may include Clare taking her spouse, Brian. As Deborah E. McDowell has noted, however, the novel unmistakably has a strange subtext, which shows itself in Irene's developing interest with Clare's "un-raced" body. At last, Clare's looming return to Harlem as a liberated individual proves excessively threatening to Irene, who pushes her out an apartment window to her death. As in *Quicksand*, Larsen stresses the perils confronting the black woman who tries to free herself from the strictures of externally characterized race and sexual personality; here, however, she makes deadly consequences that she rather obliquely suggests in her first novel.

Regardless of, or maybe because of, their controversial subject matter, both of Larsen's books were exceptionally received to such an extent that Larsen won a Guggenheim partnership to do research on a novel set in Spain; shockingly, she never created that third

novel. Through a progression of disastrous events, Larsen was accused of plagiarism after she published a short story, "Sanctuary," in 1930. Despite the fact that she was cleared of the charge, the scene ruined her taste for public life, and she generally moved in the opposite direction of writing and took up nursing, her original chosen profession. Her death in 1964 went basically unnoticed, and it was just the rise of the women's movement of the 1970s that restored her work and resurrected her literary reputation.

Zora Neale Hurston

Around the same time that scholars rediscovered Larsen, Zora Neale Hurston started to recapture some of the noticeable quality that she had known amid the 1920s and 1930s. An imperative and often irrelative member in the Renaissance, somewhere around 1924 and 1937 Hurston contributed to *The New Negro*, examined human studies with Franz Boas, teamed up with Langston Hughes on a folk play, appreciated the support of Charlotte Osgood Mason, and published two books and a collection of folklore. Her most famous novel, *Their Eyes Were Watching God* (1937), recounts the tale of one young black women's journey for self-determination and her salvation through immersion in the black folklore society of Florida. Janie Mae Crawford's pairings with a farmer, then a businessman, then a folk hero yield her, brief however extreme disappointment, extensive fatigue and isolation, and overpowering happiness. Through the tale of Janie Mae's adventure, Hurston contends the black community's need to grasp its people legacy, however imperfect it may be, and recommends that the learning of oneself that this decision brings is the best blessing that one can strife for in an imperfect world.

In Hurston's novel, the world of the "low-down people" is the one place where her courageous woman discovers opportunity and satisfaction; the sign of that freedom is Janie's readiness to create herself through her story. With this she offers an affirmation, yet qualified, of the standards that Hughes explained in "The Negro Artist and the Racial Mountain." Significantly, on the other hand, the novel showed up in that year that Richard Wright distributed his article, "Blueprint for Negro Writing." In it Wright expressly rejects any unopinionated utilization of black people culture; in investigating Hurston's novel, he berates her

for her inability to make utilization of her legacy to scrutinize the financial confusion of the country and of the South specifically.

2.THE NEW BLACK WOMAN OF THE HARLEM RENAISSANCE

The Harlem Renaissance was an intellectual, social, and political movement of African Americans amid the early twentieth century. Amid this time in history, blacks embarked upon a journey of self-revelation and a push to remake their collective picture. Black men effectively tried to characterize the New Negro; the absolute most well-known were Alain Locke, W.E.B Du Bois, and Langston Hughes. A significant number of black women included in this development seldom got as much praise; however middle class and ordinary black women helped shaping the character of the New Negro inside their own particular neighborhoods. The stories told by Black female writers of the Harlem Renaissance were of the regular reality and the battles that these average dark women persisted and won. It is through their endeavors to hold on and conquer the unsatisfactory (past) picture of the black person that empowers them to rethink themselves as a person without the disgrace of sexual orientation or race.

Black women needed to move far from the "Old Negro" thoughts; that were vitally ingrained inside the black group by past generations of white and black. For example, the known picture of the mammy, a large strongly build dark lady, whose reason and function was to indulge the needs of the white master and his family. Intuitively, she would show up when required, knowing how to tend every hurt and additionally celebrate each accomplishment met by the offspring of the "main house" (Dunkelberger 2009, 6).

Another stereotypical part for the black woman amid their imprisonment was that of Jezebel. This part exhibited as a youthful dark tempest that baited honest unknowing white men into wrong sexual activities. These young black ladies were depicted as woman of loose moral. This specific role/picture was one of fiction made to defend the presence of the sexual connections between the white male (master) and the dark ladies (slaves). It was a strategy utilized inside amenable white society helping them to close their eyes to the improper, harsh and unjust treatment of the black woman.

Changing Black woman's image as per the impression of the New Negro implied testing the way black ladies physically saw themselves, their political and social safe places and their cliché sexual orientation parts created first by the white group and later fortified by the black male populace. During Harlem Renaissance the black individual's picture experienced an immense reconstruction. Since the end of World War I, there was a dynamic development for the contemporary black individual to relating to Africa and "home grown" dark society. The focus on self-character toppled the past era's worry about the desires and expectations of the white populace. A principle objective of the "New Negro" is to reclassify what it meant to be black; to separate it from the negative picture of the past.

Amid the Harlem Renaissance, the black women gave their home life a worthwhile twist by reshaping that traditional part to fit the new standards of the twentieth century. From inside the home dark ladies could give strong, nurturing home and enthusiastic support during challenging time. This was especially vital as African Americans started to move to the north and west looking for more noteworthy chances of self-development and survival. The Black individual of the south saw the mechanical development in the north as an employment; while the open space of the west offered a feeling of freedom and flexibility. Through the compositions of black female, for example, Pauline Hopkins, Jessie Redman Fauset and Marita Bonner one can see that the development was a vessel lending to writing of future dreams, protecting the past, and recording the current conditions. The development gave the dark ladies, especially the dark female writers, purpose and an individualized focus.

Contemporary black female writers develop the picture of the new black woman with the reconsideration the symbol as a perfect new black woman. She was represented as outsider, estranged, and completely elegant. This symbol of the new negro woman was seen as having a voice through these extraordinary artistic expressions.

CONCLUSION

The women writers of the Harlem Renaissance confronted one of the classic American double ties: they were black, and they were female, amid an age when the building of an artistic career for anybody of both of those identities was an impressive challenge. This work

incorporates words of wit and irony; of family, politics, and existential unease; of affection, betrayal, and anguish; of racial pride and world-exhaustion. These artists were, given their actual prospects, horrendously aspiring. Also, they conveyed the loads of "the race": making a writing for a individuals just as out of slavery; not composing anything that could be understood as uncovering, humiliating or embarrassing, not just to African Americans as a gathering and themselves as people, nor anything that strayed from the compelled Victorian social examples in which all ladies ended up living around then; and, maybe most crushing of all, being committed to write in ways that "demonstrated" blacks and black women were as educated and well-spoken, as fit for education and development, as whites.

Fauset, Johnson, Bennet, and their new negro companions Anne Spencer, Marita Bonner, Helene Johnson, Angelina Grimké, and Alice Dunbar-Nelson, among others, introduced an energetic, living picture of lavishly dimensioned inside lives; of perplexing, conflicted feelings towards love, work, and home; nuanced social concern and consciousness; and a most "un-female" (by the norms of the time) wish for reputation and artistic accomplishment. Much can be made of what their work is not; a great deal more ought to be made of what it is, given the context of a period when black women held seemingly the most minimal position in the public arena.

References:

1. Annie Dunkelberger, "Poets of the Harlem Renaissance", 2009;
2. Jing Zhao, "African American women in Harlem renaissance", 2010;
3. Sonia Delgado-Tall, "The New Negro Movement and the African Heritage in a Pan-Africanist Perspective", *Journal of Black Studies*, 2001;
4. Taylor Hagood, "Secrecy, magic and the one act plays of the Harlem renaissance women writers", The Ohio state University press, 2010.

TOURSIM & ECOLOGY

CHILDREN OF THE SNOWY PEAKS – THE LANDSCAPE AND AFFECT IN NON-REPRESENTATIONAL RESEARCH

Eva TENZIN

¹University of Ostrava, Dvořákova 7, 701 03, Ostrava, Czechia

eva.tenzin@osu.cz

Abstract

Sikkim is an Indian state located in the Eastern Himalayas and known for its unique natural heritage and biological diversity. Its original inhabitants, the Lepchas have preserved traditional knowledge of their environment, flora and fauna, which has raised interest among both scientists and tourists, who contribute to the ever growing eco-tourism in the region. The state of Sikkim supports these activities as a mode of development of local communities and has taken up the promotion of eco-tourism as one of its main objectives. However, recently there has been a conflict between the developmental programs of the government (mainly several large hydro-energetic projects) and the Lepchas' perception of their environment as sacred and fragile, which led to a series of protests between years 2004 and 2009. Their arguments against the projects included their concern for a loss of biological and cultural diversity of their region, seismic instability of Sikkim and their spiritual ties with the landscape. This paper seeks to examine the relationship between the Lepchas and the environment they inhabit from the perspective of non-representational theories. It makes effort to go beyond the analysis of their discourse of sacred landscape and by participating on their everyday life it focuses on the multiple ways in which Lepchas give meaning to their landscape, including its diversity. In response to one of the criticisms of non-representational theories, which claims that they are rarely used in practical research and have not devoted enough effort to understanding real social issues, an attempt has been made to apply their

cognitive apparatus in a field research with the aim of advancing our knowledge of the affectual processes which form the assemblage of people-landscape in order to enhance our understanding of a particular ecological movement.

Keywords: *Lepchas, non-representational theories, landscape, affect.*

INTRODUCTION

When in 2003 the Chief Minister of Sikkim, Pawan Chamling, introduced his program of turning the state into the first “Organic State” in India and in the whole world, it was an act proving that his government is ready to follow the deep-rooted Sikkimese tradition of respect to the environment and the natural heritage of the region. Sikkim is a small Indian federal state located in the Eastern Himalayas with about one third of its territory occupied by Kanchenjunga National Park, which is a unique biodiversity hotspot and a home to various animal and floral species, such as snow leopard, Himalayan blue sheep, black bear, countless orchid and butterfly species. The state’s economy is by large agrarian and the traditional farming techniques preserved by its prevailing tribal inhabitants have made the transition into a fully organic agricultural status more feasible. In recent years, the government has put considerable amount of energy into promotion of tourism with a special focus on community based eco-tourism, the objective of which is to “support the livelihood needs [of rural inhabitants of Sikkim] and consequently create their direct stake in conservation of local culture, ecology and environment” (Bhadauria, p.120). One of the main attractions for national and international tourists is the reserve of Dzongu, which is inhabited by Lepchas, the original inhabitants of Sikkim and people who have always held fascination for both scholars and tourists, owing to their deep knowledge of botany, traditional medicine and life in jungles. Many Lepchas have found growing interest of tourists to be a beneficial and sustainable way of earning their living and started opening up ecological homestays¹ and guiding visitors eager to spend time in clean and biologically and culturally diverse environment.

---

¹ I.e. Mayal Lyang Homestay in Passingdang (<http://www.mayallyang.com/>), Dzongu Lee Homestay in Lingdong (<http://www.dzongulee.com/>), Achuley Homestay in Mangan (<http://www.achulay.com/>), Suhor Doh homestay in Tingvong (<http://sikkimhomestays.com/main/dzongu.html>).

These positive pro-environmental practices of the government notwithstanding, it was because of an environmental issue that many of Lepchas have recently found themselves in the position of the government's fierce opponents, whose voices were heard in many towns across Sikkim and India. The reason for this has been a joint effort of the Sikkimese state and the Government of India to turn Sikkim into a hydroenergetic stronghold of India, using the state's numerous rivers with steep elevation gradient to produce energy of up to 5000 MW (Huber, Joshi, 2013, p. 103). The Chief Minister highly politicized the issue, making the hydro projects non-problematic salvation from the state's dependence on the Central Government's subsidies, guarantee of "clean" power for all (Power for All, 2014) and dubbed all their opponents "antinational".

Most of the hydel projects were proposed for the river Teesta, which flows through the Lepcha reserve, and its tributaries. Seven of the intended dams were to be constructed in the reserve of Dzongu itself. In spite of the fact that the dams were presented to Lepchas as a way to economic boom and facilitators of faster development and promises of much needed jobs on the construction sites, many Lepchas, who call themselves *Mutanchi Rong-kup Rum-kup* – the Children of Snowy Peaks and the Children of Gods, were reluctant to accept the proposal. Their deep feelings for nature, (justified) fear from disturbance of the fragile environment and refusal to see the landscape of Dzongu change have resulted in a formation of a movement that was to struggle for more than a decade. One of the key organisations, which has played an essential role in anti-dam activism, was ACT (Affected Citizens of Teesta), established with the purpose to "resolve the true protected identity of Dzongu, to protect the environment and ecology namely Khanchendzonga National Park and Khanchendzonga Biosphere Reserve, the true wealth of all Sikkimese and to protest the ongoing procedures of Teesta Stage III" (Affected Citizens of Teesta, © 2007-2014). As Little states, many of the members of ACT are "the same Lepcha youth involved in Dzongu eco-tourism. They have a different view to that of pro-dam supporters on the future of Dzongu. The anti-dam Lepchas want to promote tourism and organic farming and to keep Dzongu pristine" (Little, 2009, p. 39). The activists argued that for Lepchas, who, despite having adopted Tibetan Buddhism, still remain worshippers of the Nature, Dzongu (and the whole of Sikkim) represents a sacred landscape, which is unsuitable for large development projects. Moreover, there is a fear that the tribe,

which has already become a minority in their state, will be outnumbered by workers and staff of the dams and its unique culture will gradually vanish² under their influence.

The discourse and the narratives of the sacred landscape as well as the course of the protests have been well described (Bentley, 2007; Little, 2009, 2010; Subrata, 2013, Wangchuk 2007; Arora, 2008), however, until now, apart from mythology there has been surprisingly little written on the actual, every-day relationship between Lepchas and the landscape they inhabit. This paper sees this relationship as the very cause of Lepcha activism and their quest for alternative modes of development and, using the methods of non-representational ethnographic research, it seeks to address the everyday ways in which Lepchas give meaning to their landscape, including its diversity.

LANDSCAPE AS A LIVED PRACTICE

First, human life is a process that involves a passage of time. Second, this life-process is also a process of formation of landscapes in which people have lived (Ingold, 1993, p. 152).

Landscape is a central topic to many contemporary scientific disciplines; anthropology, ecology, sociology, architecture and especially cultural geography, where it has been a key concept since its very beginnings. However, the more disciplines deal with landscape, the less unanimous its perception in individual scientific works is. It is not the aim of this article to give an exhaustive overview of different approaches to the landscape, but rather to try to practically apply one of the approaches that appears especially in the Anglo-American geography and anthropology of the last decade.

The non-representational approach to landscape originated from a discussion between naturalists, who consider landscape merely a material background for human activity, an objectively existing inactive physical environment, and constructivists, who perceive it as a symbolical arrangement of space, which is to be deciphered to uncover hidden patterns of power woven therein (Cronon, 1983; Duncan, 1990; Low, 2000; Cosgrove, 1996, Bass, 2005 etc.). Both ways of conceptualizing landscape are criticized (see i.e. Mácha, 2013) for having a limited scope of use – the first one separating it from humans and their activities and thus being

---

² The concept of “vanishing” is very strong among Lepchas and it is derived from a well-known book by a Lepcha activist, A. R. Foning, named *Lepcha, My Vanishing Tribe* (Foning 1987).

a synonym to “space” or “environment”, ignoring power distribution and interests and the second one with its excessive focus on representations of landscape and discursive practices “deadening” the world (Anderson, Harrison 2010, p. 37), turning it simply to a passive recipient of cultural inscription for humans are considered the only beings endowed with agency. In the Anglo-American scholarly environment a new generation of scholars started taking interest in a more materialistic direction of geographic investigation, often supported by philosophical thinking of Deleuze and Guattari. These critics of social constructivism see life as more than just an intellectual exercise of decoding hidden cultural significances – as an unceasing interaction between us and other actors, which takes place by the means of our physical body and through which we give meaning to the world (Ingold, 2000, str. 51). A set of these theories, to which many geographers and anthropologists are equally attuned, was named in the work of one of their pioneers, Nigel Thrift, *non-representational theories* (Thrift 2008), sometimes dubbed *more-than-representational* (Lorimer, 2005) *theories* (from herein NRT).

In the work of the authors associated with NRT, landscape begins to be understood as a process, a living practice, not "an arrangement of physical elements, but something that is constantly formed" (Crouch, 2013, p. 5). This practice, however, is not a property of an individual, it is a dialogical one, it arises in a relationship and in response to a so-called environment (Cadman, 2009, p. 4), which is, however, not understood as something outside the human being, it is a network of relations arising from the interconnection, *assembling*, of various actors - human, inhuman, animal, organic matter and inorganic objects (Vannini, 2015, p.8). According to anthropologist Tim Ingold (1993, p. 152), such perception of landscape can help overcome the traditional Cartesian dualism between a realistic view of the landscape as a backdrop for human activity and a culturalist belief that each landscape is a symbolic arrangement of space. If landscape is perceived as a shared practical experience derived from mutual encounters, it can be used as a tool for analysis of changes occurring within a social grouping in connection with a sudden disruption of traditional relationships between the actors of the landscape assemblage. It brings forward a *předpoklad*, that the behaviour of various beings (the human ones notwithstanding) is not always logical, rational and predictable, but that it is often visceral and instinctive (Lorimer, 2008, p.2). The mutual relations into which individual bodies enter and which form the landscape of their activity are *affective* – this means they have a capacity to influence one another.

Affects have been defined as “transpersonal capacities which bodies have to be affected (through an affection) and to affect (as the result of modifications)” (Anderson, 2006). They are: “properties, competencies, modalities, energies, attunements, arrangements and intensities of differing texture, temporality, velocity and spatiality, that act on bodies, are produced through bodies and transmitted by bodies” (Lorimer, 2008, p.2). The term has been used to describe a very heterogeneous range of phenomena from “background moods, such as depression, moments of intense and focused involvement, such as euphoria, immediate visceral responses of shame or hate, shared atmospheres of hope or panic, eruptions of passion, lifelong dedications of love, fleeting feelings of boredom, societal moods such as anxiety or fear, neurological bodily transitions such as feeling of aliveness...among much else” (Anderson, 2014, p. 6). Though it is considered to be hard to grasp, the concept of affect is useful for understanding the deep feelings of connectedness with landscape, fears of change and anger arousing from the perceived ignorance of others towards its sanctity.

Despite themselves being a target of numerous criticisms, the NRT have opened up horizons to new, more engaging research methods, which require field research and intensely draw on methods of cultural anthropology.

THE LANDSCAPE OF GODS, DEMONS, LEECHES AND PEOPLE

In the beginning the Himalayas were created, and two of these mountains, the Tangsheng and the Narem were husband and wife. The Aden-chu is their son, for he is a snow mountain, and lying at his feet just below, is a table-land called the Sabur-ancho where the first man and woman lived. The Himalaya mountains are the elder brother and sister to every other land and river afterwards created (...) the next elder sister is called the Fyong-talyada. She is a lake lying in the mountains at the source of the Marmu river that runs into the Rungnyo at Dikchu. She is over three miles in length, and her colours are black, white and red. She can be seen five miles away, but nobody has ever been there - for there is no path.

(...) *The two last were born Takbo-thing and Nazong-ngyu³, and although these were brother and sister, they became husband and wife and had many children.*

(De Beauvoir Stocks, 2001, p.345)

As Ingold states in his breakthrough article *The temporality of Landscape*, for the scientists and for those who inhabit it, the landscape tells - or rather it really is - a story. It encompasses the lives and times of ancestors who have moved around for generations and have participated in it (1993). Moving in this landscape (or rather with this landscape) becomes a part of this story. So did I become a part of it when my blood, through hungry leeches, was mixed with the blood of wild animals, livestock and humans, as I stumbled upon the vegetation of the Taryang jungle?

"Here you are, take some salt with tobacco leaf, it helps," advises me young Lepcha girl Marmit when she sees me trying to get rid of the dozens of leeches that have stuck to my feet. With suspicion, I am looking at the dense cover of various plants (many of which are unpleasantly prickly or sharp and their leaves are covered with leeches stretching their bodies ready to cling to the first warm-blooded sacrifice to pass by) and asking if we have lost our way, because the narrow path through the jungle which we have taken to visit the school in the neighbouring village of Gor, which Marmit attends, is long gone, and Marmit uses machete to cut through the thick bamboo bushes. My guide, however, calms me down by saying that this path is taken by all Taryang children who go to the school in Gor. "But, ma'am, it is monsoon season now. Nobody comes here. People send cows to the jungle and there are lots of leeches...nobody walks here in summer." she laughs. It was her, though, who has selected this path, in spite of all its hardships – it was still a better alternative to the upper way, which leads past the cremation grounds, a place where "people don't go". Cremation grounds are places which "charged with death", places where the spirits of the deceased dwell and should not be disturbed and thus places even an adult passes silently with breath held, pace hastened and heartbeat faster.

---

³ Takbo-thing and Nazong-ngyu are considered the first Lepcha couple, which was created by Itbu-mo from the white snow of the Kanchenjunga Mountain.

The noise of the omnipresent cicadas is finally getting torn by the hum of one of the many streams which run throughout the jungle and fill my heart with relief as their pure water promises to keep my swollen legs cool for a while. I have already taken my shoes off and packed them in the backpack, because walking the steep slopes of Dzongu, I had constantly been slipping on the damp soil and stones and falling to the boisterous gaiety of the children. In addition, the leeches learned very quickly to use straps on my sandals, hiding behind them, forming big, painful clusters in which they feasted on my "European" blood (my suffering seemed to make Lepchas very happy - they claimed that my blood will get mixed with theirs once the leeches change their host and that will make them - at least partially - "white Europeans"). Although children are slowly succumbing to the Indian tendency of wearing their flip-flops, Lepchas have traditionally walked barefoot. Old Karma told me with a very resolute expression in his face that he had never worn shoes in his life – had he worn them, he would slip and fall and the shoes would be thrown into the bushes. Walking barefoot allows for a much wider range of movements, and instead of the usual horizontal walk, it gives humans the ability to move vertically, as it is soon proved to me by old Sonam, who skilfully climbs a tree with a speed of a squirrel and collects sweet *churi* fruit.

A young Buddhist monk Lobsang draws my attention to a pointed rock which rises from the opposite hill. "This is Taryang Dee," he says, "the most sacred place in the neighbourhood. We go to pray there. In the rock there is a palm print of the saint Guru Rinpoche, who stopped here and meditated on his way to Tibet." In the story told me later by his uncle, there is no Tibetan Buddhist saint - Taryang Dee is the seat of the King of Taryang, a deity protector of the entire village. When he suggests a walk to his peak, I hesitantly look at the wounds on my legs still fresh after the walk with Marmit, but he calms me down – there is a path to Taryang Dee which the shaman regularly cuts through to enable the people to perform rituals at the rocks. The story of Tajang Dee shows that even a transition from one religion to another⁴ does not mean that old places lose importance. Even though the story is

---

⁴ Lepchas were traditionally followers of animist Mun-Boonthing faith, however when they got under the cultural and political influence of Tibetans in the 16th century, most of them converted to Tibetan Buddhism. Their traditional religious practices and beliefs have, however, survived and the shaman (Boonthing or Mun) is still the village authority in any rituals connected with jungle, crops or diseases.

rewritten, it is constantly incorporated into the Lepcha landscape through the performance of religious practices (whether Buddhist or animistic).

As we walk past a large tree, I can hear Lobsang's silent voice telling me that the tree is home to a goddess, and that we have to behave respectfully and quietly in these places, or else she might cast a curse upon us. It is said that some people fall very badly, when they return from the forest, which is attributed to their inappropriate behavior in places where spirits or deities dwell. These places can usually be easily identified, because they can be found near large stones, trees, rivers, lakes or streams. If these spirits are offered sacrifices on a regular basis, they do not harm their human neighbours; on the contrary they help them.

On a hot summer day, the children take me to bathe in a small shallow river which they always play in when they lead their cows for grazing into the jungle. The river is shallow and shady, and I ask about a neighbouring river, which runs through the sun-lit slopes, and I hear its humming waterfall. But the children resolutely shake their heads and tell me that this river, Murma, is taboo, another place where it is not desirable to stray. It is said to be full of fish, but its deity is evil and does not let itself be disturbed - when a fisherman occasionally gets tempter and fishes in those places, he will die soon after his return. Near the river there is a cave, where the dead used to be buried before, leaving wild animals and natural processes to deal with their corpses. Although the caves are no longer used, the dead ancestors remain part of the landscape and prevent, as it was in the case of the cremation grounds, people from going to these places and using them for example to fish. I gradually learn about more of these places - I know which fruit trees are protected by the deities of the fields, and where it is prohibited to collect fruit or firewood.

On the banks of the Murma River there are small terraced fields on which Lepchas grow rice. At the time of my research, it is necessary to sow a field at its confluence with the mighty Teesta, precisely in places where a dam for a hydroelectric power plant is to be built in the future. On the way I have to support myself with a bamboo stick, because I still often fall on the steep slippery footpaths. I am accompanied by a long-haired schoolgirl Nimthi who informs me with a shy smile that a day that all the children of the village enjoy has come. After we sow the last field, there is an outburst of joy, when everyone throws mud and splashes muddy water at his comrades until they are completely unrecognizable.

The story has it that the beginning of sowing rice is announced by the arrival of certain white birds from Hidden Paradise, which is the origin of grain itself. Rice is planted after the individual stems are collected from a field, where they were let to grow, and then replanted into the new fields that had to be first ploughed, cleaned of old roots and weeds. Barefoot people are immersed deep into the mud with their feet and their fingers skilfully tracing any unevenness, grass and stone, which they then pull out and use to reinforce the dams between individual fields. A suitable place is identified in the soil, and the young plants are pushed about five centimetres deep into rows around thirty centimetres apart. This is repeated countless times throughout the day and the person is in constant contact with water, in which he (or she) is submerged up to his knees and elbows but which at the same time falls from the monsoon clouds, and with mud, which gradually gets behind his nails and in his hair and clothes so that the final battle is only a natural culmination of the all-day gradual merging with the surrounding environment. The muddy battle has no rules, children as well as adults and elderly people take part. The soil in the mouth tastes sweet, and although the eyes see it as a single mass, the tongue and the teeth distinguish its individual components. As many times during this research (for example, when my borrowed football boots leave a prints in a paddle in front of the soccer field goalpost, where with loud support of all locals I defend my village team) by my participation in this wild battle I become a part of the Lepcha landscape and through my mouth, eyes, hands, legs and, last but not least, nose and ears, this landscape becomes part of me, my story, which has for a while become a segment of the network of their lives. I realize this, even when I return home in the evenings in the same way as the local children avoiding the place where the evil demon in the form of a man-eating tiger ravens after dark and leaves a torn bodies on the trail.

CONCLUSION

If we look at landscape through optics of non-representative approaches, we see it as something that is in a constant process of creation, which is never finished and complete. Landscape is created by our movement, affects, which are never only internal property of the human recipient but which arise *between* its various components. These are not only passive objects on which we perform a certain activity but they are themselves active actors capable of affective reaction (so we could simply say that every action is an interaction - Ingold, 2000,

Gibson, 1979, Clark, 1997, Thrift, 2008, Anderson, Harrison, 2010). The work of unrepresentative theories attempts to disrupt the traditional focus on man as the only creature that has the ability to act (Greenhough, 2010, p. 37, Anderson, Harrison, 2010, p. 10), and other entities, living and non-living are acknowledged the ability to act and enter into relationships (Anderson, Harrison, 2010, McCormack, 2002; 2003; 2008; Thrift, 2004; Ingold, 2011a). How complicated this network of relationships is can be illustrated by the example of the disappeared path to the village of Gor - the rainy monsoon creates conditions for leeches, which are intensified by the movement of cows (on blood of which leeches feed) sent into the jungle by their owners to graze. Because of the growing number of leeches, it is virtually impossible for humans to move around in these places, because the primal effort of a human body is to avoid suffering, which could, in this case, be caused by their bites. In summer, children have to take longer way along the paved road, which makes the footpath in the jungle disappear. A similar case is represented by the upper Gor way, which is mainly used by adults because the children are discouraged by the fear arising in the presence of ghosts of the deceased ancestors near cremation grounds. The number of actors whose landscapes are intertwined involves human actors (cattle owners, children, and also me, a researcher, for whom Marmit set out on a path that "nobody would have gone" in the summer, and cut a new path through the thickets), animals (cows, leeches), plants, climate (monsoon rain), present and past (dead ancestors) and last, but not least affects (fear).

Since we talk about life as a continuous interaction, we have to ask ourselves how the landscape takes part in what makes us. Returning to the introductory idea of the previous chapter, that landscape is a story that is woven from the fibres of our lives and the lives of our ancestors, we must realize that through movement in landscape and constant interaction with some of its components, parts of this story are remembered and gain importance. Human children, as well as children of other species, grow up in an environment that has been formed by previous generations, and in this process they themselves become the bearers of the ways of life in the landscape that were imprinted in it by previous generations (Ingold, 2000, p. 186). The way we behave, the way we walk, the way we dwell in landscape is derived from our perception of the landscape, which originates in through our movement in it and by the means of all our senses (Ingold, 2011b). Life, according to Lorimer, "takes shape in shared experiences, everyday routines, fleeting encounters, embodied movements, precognitive

triggers, practical skills, affective intensities, enduring urges, unexceptional interactions and sensuous dispositions” (2005, p. 84). It is this everyday rhythm that organizes our world, not predetermined structures of thoughts. What gives meaning to our world is the fear that we feel in the places associated with the unpleasant experiences of us or our ancestors, the physical pain we try to avoid, or the joy of play, the pleasure of the taste of fruit growing by the road, the refreshing cold water, the sacred that returns to the world through our behavior, ritual, religious practice.

Lepchas are people who have not yet depersonalized their relationship with the countryside by cars, shoes, cages, repellents and technology. Every day they are in a creative contact with it through their senses and bodies, and it is this intimacy that leads to a strong sense of connection with their landscape which strongly discourages any major interventions. As we saw in the introduction, the Lepchas consider themselves to be the children, brothers and sisters of mountains and rivers, and this relationship is not only mythological but is constantly strengthened by their mutual interaction.

References:

1. AFFECTED CITIZENS OF TEESTA. Satyagraha [online]. ©2007-2014 [cit. 2017-04-26]. At: <http://www.actsikkim.com/satyagraha.html>.
2. ANDERSON, B., HARRISON, P., ed. 2012. *Taking-Place: Non-Representational Theories and Geography*. Farnham: Ashgate Publishing Ltd.
3. BASS, J. 2005. Message in the Plaza: Landscape, Landscaping, and Forest Discourse in Honduras. *Geographical Review*, 95(4), 556-577.
4. BENTLEY, J. 2007. 'Vanishing Lepcha' Change and cultural revival in a mountain community of Sikkim. *Bulletin of Tibetology*.
5. BENTLEY, J. 2012. Shamanic Practice in a Hidden Himalayan Valley. *Passage*. November-December.
6. BHADAURIA, S. B. S. *Development and Promotion of Eco-Tourism in Sikkim*. Secretary of Tourism, Government of Sikkim.

7. CADMAN, L. 2009. *Nonrepresentational Theory/Nonrepresentational Geographies*. Glasgow: Elsevier Inc.
8. CLARC, A. 1997. *Being There: Putting Brain, Body, and World Together Again*. London: MIT Press.
9. COSGROVE, D. 1996. Landscape and Identity at Ladybower Reservoir and Rutland Water. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 21(3), 534-551.
10. CRONON, W. 1983. *Changes in the Land: Indians, Colonists, and the Ecology of New England*. New York: Hill and Wang.
11. CROUCH, D. 2013. Landscape, performance and performativity. *Routledge Companion to Landscape studies*. London and New York: Routledge.
12. DE BEAUVOIR STOCKS, C. 2001. *Folk-lore and Customs of the Lap-chas of Sikkim*. New Delhi: Asian Educational Services.
13. DUNCAN, J. S. 1990. *The City as Text: The Politics of Landscape Interpretation in the Kandyan Kingdom*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
14. FONING, A. R. 1987. *Lepcha, my vanishing tribe*. New Delhi: Sterling.
15. GIBSON, J. J. 1979. *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin.
16. GREENHOUGH, B. 2012. Vitalist Geographies: Life and the More-Than-Human. In: ANDERSON, B., HARRISON, P. (2012-11-28). *Taking-Place: Non-Representational Theories and Geography* (p. 30). Ashgate Publishing Ltd. Kindle Edition.
17. HUBER, A., JOSHI, D., Hydropower in Sikkim: Coercion and Emergent Socio-environmental Justice. In: 2013. *Water Conflicts in Northeast India: A Compendium of Case Studies*. Pune: Forum for Policy Dialogue on Water Conflicts in India.
18. INGOLD, T. 1993. The Temporality of Landscape. *World Archaeology*, 25(2), 152-174.
19. INGOLD, T. 2000. *The Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge.
20. INGOLD, T. 2011a. *Being Alive*. London: Routledge.
21. INGOLD, T. 2011b. *Redrawing Anthropology*. Farnham: Ashgate.
22. LITTLE, K. 2009. Deep Ecology, Dams, and Dzonguland. *The Trumpeter*, 25(1), 34-64.

23. LITTLE, K. 2010. From the villages to the cities: the battlegrounds for Lepcha protests. *Transforming Cultures*, 5(1), 84-111.
24. LORIMER, H. 2005. Cultural geography: the busyness of being “more-than-representational.” *Progress in human geography*, 29, 83–94.
25. LOW, S. M. 2000. *On the Plaza: The Politics of Public Space and Culture*. Austin: University of Texas Press.
26. MÁCHA, P. 2013. Krajiny: Příspěvek k diskuzi o konceptualizaci krajiny v (české) geografii. *Geografie*, 118(1), 1-15.
27. McCORMACK, D. 2002. A paper with an interest in rhythm. *Geoforum*, 33(4), 469-485. McCORMACK, D. 2003. An event of geographical ethics in spaces of affect. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 28(4), 488-507.
28. McCORMACK, D. 2008. Engineering affective atmospheres on the moving geographies of the 1897 Andrée expedition. *Cultural Geographies* 15(4), 413-430.
29. MITCHELL, W. J. T., ed. 2002. *Landscape and Power*. Chicago and London: University of Chicago Press.
30. THRIFT, N. 2008. *Non-representational theory: space/ politics/affect*. London: Routledge.
31. VANNINI, P., ed. 2015. *Non-Representational Methodologies: Re-Envisioning Research*. New York: Routledge.
32. WHATMORE, S. 1999. Editorial: Geography’s place in the life-science era?. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 24, 259– 260.